

**SŁOWNIK
GEOGRAFII TURYSTYCZNEJ
SUDETÓW
RUDAWY JANOWICKIE**

**SŁOWNIK
GEOGRAFII TURYSTYCZNEJ
SUDETÓW**

TOM 5

RUDAWY JANOWICKIE

POD REDAKCJĄ MARKA STAFFY

ZESPÓŁ AUTORSKI:

MAREK STAFFA KRZYSZTOF

R. MAZURSKI JANUSZ

CZERWIŃSKI GRZEGORZ

PISARSKI JACEK POTOCKI

WYDAWNICTWO I-BIS

WROCLAW 1998

Projekt graficzny serii:
ANDRZEJ ŁĄCZYŃSKI

Redakcja: MAREK
STAFFA

Redakcja techniczna:
RAFAŁ RAKOCZY

© *Copyright by M. Staffa, Wrocław 1998*

ISBN 83-85773-27-4

WYDAWNICTWO I-BiS Irena
Bierońska
50-037 Wrocław, ul. Kościuszki 13/5

Wydanie pierwsze. 1998 r. Ark. wyd. 36,5. Ark. druk. 19,75 Druk i
oprawa Wrocławska Drukarnia Naukowa.

WSTĘP

ZAŁOŻENIA REDAKCYJNE

Tom 5 *Słownika geografii turystycznej Sudetów* opracowano w latach 1995-96. W założeniach redakcyjnych nie odbiega od całej serii i wydanych już tomów. Jednak podobnie jak przy kilku wcześniejszych tomach, także i przy tym natrafiono na pewne kontrowersje dotyczące granic opisywanego obszaru. Specjaliści do dziś nie są zgodni jak należy traktować Kotlinę Marciszowską i Wzgórza Karpnickie. Jedni wliczają pierwszą w obręb Kotliny Kamiennogórskiej, inni nie. Podobnie wygląda sprawa Wzgórz Karpnickich, zaliczanych przez niektórych w obręb Kotliny Jeleniogórskiej. Również sprawa Wzgórz Bramy Lubawskiej nie jest dotychczas ostatecznie rozstrzygnięta. Większość badaczy zalicza je w obręb Kotliny Kamiennogórskiej - tak też postąpili autorzy *Słownika* i dlatego znajdują się one w obrębie tomu 9, chociaż wcześniej nie wydzielano ich, traktując łącznie z Karkonoszami (Lasocki Grzbiet) lub Rudawami Janowickimi.

Powoduje to jednak reperkusje związane z rozgraniczeniem obszaru, a przede wszystkim zamknięciem na południu Rudaw na linii Przełęczy Kowarskiej. Od dawna trwają spory gdzie właściwie przebiega granica pomiędzy Rudawami Janowickimi a Karkonoszami. Wynika to bez wątplenia z faktu, iż dawniej nie rozdzielano ich, a Rudawy uchodziły przez długi czas za część Karkonoszy (przynajmniej ich południowy fragment ze Skalnikiem). Później w literaturze niemieckiej upowszechniła się nazwa Landeshuter Kamm, która w zasadzie nie objęła tylko Gór Sokolich (Falken Berge). Znalazło to odbicie w pierwszym powojennym nazewnictwie, ponieważ Rudawy Janowickie początkowo nosiły, zupełnie już zapomnianą, nazwę Gór Łomnickich, czasami Rudaw Łomnickich.

Konsekwencją tak przyjętego obszaru opracowania są nie zawsze wyraźnie widoczne w terenie granice poszczególnych części składowych, chociaż w przypadku Rudaw Janowickich mają one i tak bardzo jasny przebieg i charakter naturalny.

Zachodnią i południowo-zachodnią granicę opracowania wyznacza na całej długości dolina Jedlicy do ujścia do Łomnicy i krótki odcinek tej ostatniej do ujścia do Bobru. Na południu wspomniana już Przełęcz Kowarska oddziela Rudawy od Karkonoszy, a granicę południową w części zachodniej wyznacza malownicza i kręta dolina Świdnika do Szarocina, a dalej wiedzie ona z grubsza wzdłuż nieczynnej linii kolejowej do Pisarzowic w dolinie Żywicy (Bystrej) i Raszowa nad Bystrkiem. Od Raszowa do Marciszowa wschodnią granicę stanowi dolina Sierniawy. Pewne wątpliwości wynikają zawsze przy próbie definiowania przynależności Gór Lisich, które bywają również zaliczane w obręb Rudaw Janowickich, ale w *Słowniku* konsekwentnie włączono je w obszar Kotliny Kamiennogórskiej. Odmienne postąpiono z Kotliną Marciszowską, ponieważ tu za północną granicę opracowania przyjęto na całej długości bieg Bobru, który pomiędzy Ciechanowicami a Bobrowem wyciął wspaniałą przełomową dolinę, rozgraniczającą Rudawy Janowickie na południu i Góry Kaczawskie (Góry Ołowiane) na północy. Najmniej wyraźnie zaznacza się północno-zachodni skraj Rudaw Janowickich - Wzgórz Karpnickie. Są to niewysokie, izolowane wzniesienia, pomiędzy dolinami Karpnickiego Potoku i Jedlicy, porozdzielane rozległymi obniżeniami pokrytymi użytkami rolnymi i malowniczymi stawami rybnymi, wliczane najczęściej w obszar Kotliny Jeleniogórskiej.

Rudawy Janowickie są w większości porośnięte lasami świerkowymi i bukowymi regła dolnego.

ale wyżej rosnące drzewostany świerkowe zostały w znacznym stopniu zniszczone w wyniku klęski ekologicznej. Wokół masywu i w dolinach potoków dzielących go na poszczególne grzbiety ciągną się liczne, ale często znacznie wyludnione stare wsie. Otaczają je dawne użytki rolne, w wielu miejscach zarastające krzewami i drzewami. Niemniej z wielu punktów rozciągają się rozległe widoki, szczególnie atrakcyjne na Karkonosze, Kotlinę Jeleniogórską od zachodu i Kotlinę Kamiennogórską od wschodu. Ogromnym walorem krajoznawczym i krajobrazowym Rudaw Janowickich jest największe w Sudetach po Karkonoszach nagromadzenie wspaniałych skałek granitowych. Szczyty Gór Sokolich, rejon Bolczowa czy Starościńskich Skał należą do najatrakcyjniejszych, a Góry Sokole odgrywają znaczącą rolę w szkoleniu wspinaczkowym. To też zadecydowało o utworzeniu Rudawskiego Parku Krajobrazowego.

Słownik prezentuje wszystkie miejscowości i obiekty posiadające własne nazwy w języku polskim. Tom poświęcony Rudawom Janowickim jest dość obszerny, chociaż obejmuje stosunkowo niewielki teren, ale występuje tu bardzo wiele haseł fizjograficznych (głównie skałki), stanowiących o atrakcyjności tych gór.

Przy każdej nazwie podawano również starsze nazwy obcojęzyczne (łacińskie, niemieckie, czeskie) oraz nazwy polskie występujące we wcześniejszych opracowaniach i dokumentach, także nazwy z pierwszych lat powojennych, gdy nie były jeszcze ustabilizowane i podlegały częstym zmianom. Podano też współczesne nazwy, które występują w materiałach źródłowych, nawet wówczas, gdy nie weszły do potocznego obiegu.

Przy opracowywaniu haseł korzystano przede wszystkim z materiałów źródłowych. Wykorzystano dostępne publikacje ogólne i specjalistyczne, krajowe i zagraniczne. W wyborze bibliografii uwzględniono także, w ograniczonym zakresie, nie publikowane archiwalia i inne opracowania. Wykorzystano też liczne źródła kartograficzne, poczynając od map XVII-wiecznych, przez mapy niemieckie, czeskie i polskie, aż po najnowsze opracowania w skali 1:25 000 i 1:10 000, na podstawie których podawano wysokości. Stąd też mogą występować różnice danych w stosunku do wcześniejszych wydawnictw. Wszelkie dane dotyczące wysokości, lub położenia obiektów, odnoszą się do wysokości nad poziomem morza (n.p.m.), czego w tekście już nie zaznaczano, ograniczając się tylko do podania zapisu w formie np. 827 m.

Ustalając nazwy miejscowe korzystano z wszelkich dostępnych źródeł i opracowań, poczynając od materiałów Komisji Nazewnictwej po *Wykaz urzędowych nazw miejscowości*. Przy podawaniu danych statystycznych i innych wielkości korzystano z materiałów GUS, WUS w Jeleniej Górze i innych opracowań specjalistycznych. Korzystano również z materiałów nie publikowanych, w tym z wykazów Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Jeleniej Górze. **Autorzy dziękują wszystkim Osobom i Instytucjom, które udostępniając dane i wykazy przyczyniły się do powstania *Słownika geografii turystycznej Sudetów*.**

W bibliografii zamieszczono pełny wykaz wykorzystanych źródeł informacji. Zawarto w niej wszystkie pozycje, z których faktycznie czerpano materiały przy opracowywaniu poszczególnych haseł. Mogły się natomiast nie znaleźć w niej najnowsze pozycje, wydane już w trakcie pisania tomu, ponieważ przyjęty układ nie pozwala na ich umieszczenie w wykazie w tym momencie. Celem słownika nie jest natomiast opracowanie i publikowanie pełnej bibliografii dotyczącej omawianego regionu. Dlatego też pominięto w bibliografii znaczną ilość opracowań, z których nie korzystano bezpośrednio, lub które nie wnoszą nic nowego do omawianych zagadnień, ograniczając się jedynie do powielania wcześniejszych wydawnictw lub informacji. Starano się natomiast udokumentować ważniejsze publikacje polskie, szczególnie wydane w postaci książkowej. Założone ramy opracowania nie pozwoliły niestety na zamieszczenie, a nawet tylko wykorzystanie w pełni licznych, ale często bardzo specjalistycznych, lub wręcz przyczynkarskich publikacji rozproszonych w różnych czasopismach naukowych i popularnych.

PODZIAŁ SŁOWNIKA

Słownik składa się z 21 tomów obejmujących poszczególne grupy górskie Sudetów i ich Przedgórze. Podział na tomy został oparty na podziale regionalnym proponowanym przez W. Walczaka. Przewiduje się wydanie następujących tomów *Słownika geografii turystycznej Sudetów*:

SUDETY ZACHODNIE:

1. Góry Izerskie (wyd. 1989)
2. Pogórze Izerskie
3. Karkonosze (wyd. 1993)
4. Kotlina Jeleniogórska
5. Rudawy Janowickie
6. Góry Kaczawskie
7. Pogórze Kaczawskie

SUDETY ŚRODKOWE:

8. Kotlina Kamiennogórska, Wzgórza Bramy Lubawskiej, Zawory (wyd. 1997) 9. Góry Kamienne (wyd. 1996)
10. Góry Wałbrzyskie, Pogórze Wałbrzyskie, Pogórze Bolkowskie
11. Góry Sowie, Wzgórza Włodzickie (wyd. 1995)
12. Góry Bardzkie (wyd. 1993)
13. Góry Stołowe (wyd. 1992, 1996)
14. Góry Bystrzyckie, Góry Orlickie (wyd. 1992)
15. Kotlina Kłodzka, Rów Górnej Nysy (wyd. 1994)

SUDETY WSCHODNIE:

16. Masyw Śnieżnika, Góry Bialskie (wyd. 1993)
17. Góry Złote (wyd. 1993)
18. Góry Opawskie

PRZEDGÓRZE SUDECKIE:

19. Wzgórza Strzegomskie
20. Masyw Ślęży. Równina Świdnicka, Kotlina Dzierżoniowska
21. Wzgórza Niemczańsko-Strzelińskie. Przedgórze Paczkowskie

UKŁAD POSZCZEGÓLNYCH TOMÓW

Przyjęto jednolity, stały układ wszystkich tomów słownika. Każdy tom składa się z części ogólnej, zawierającej krótką charakterystykę terenu, podającą ogólne informacje dotyczące całego regionu, określającą jego granice, podział na obszary niższego rzędu oraz omówienie wybranych zagadnień historycznych i związanych z działalnością człowieka.

Po części monograficznej znajduje się bibliografia cytowana przy poszczególnych hasłach w części słownikowej. Ze względu na charakter opracowania, w części słownikowej ograniczono się tylko do podania numerów pozycji z bibliografii, bez przytaczania bliższych informacji dotyczących stron cytowanych prac.

Część słownikowa zawiera jednolity opis wszystkich obiektów fizjograficznych, miejscowości, samotnych budowli i in., występujących w opisywanym regionie, a posiadających własne nazwy w języku polskim. Nie wprowadzano do słownika żadnych nazw polskich, jeżeli nie były już wcześniej publikowane, lub używane.

Każde hasło zostało opracowane według schematu uporządkowanego w kolejności punktów odpowiadających konkretnym problemom. Brak któregoś z punktów w opisie oznacza, że nie występuje w danym hasle zagadnienie w nim zawarte. Schemat opisu haseł przedstawia się następująco:

1. Daty wzmianek o miejscowości lub obiekcie oraz stare i obcojęzyczne nazwy używane oficjalnie.

Przy nazwach obiektów fizjograficznych nie podawano (z nielicznymi wyjątkami) dat wzmianek ze względu na trudności z uzyskaniem wiarygodnych danych. Informacja zawiera datę wzmianki w źródłach i nazwę w kolejności chronologicznej: od czasów najdawniejszych

do współczesnych, ze wszystkimi istotnymi zmianami zachodzącymi w pisowni lub całej nazwie.

2. Podział administracyjny (dotyczy tylko miejscowości).

Zmiany i stan aktualny na tle rozwoju miejscowości (przynależność administracyjna, włączanie innych miejscowości, tworzenie kolonii i przysiółków, wchodzenie w skład większych miejscowości itp.).

3. Liczba mieszkańców (dotyczy tylko miejscowości).

Data i liczba mieszkańców na podstawie materiałów statystycznych lub innych źródeł, podawane w jednolitych przedziałach czasowych.

4. Powierzchnia w granicach administracyjnych miejscowości (według aktualnych danych) z rozbiem na główne kierunki użytkowania terenu.

5. Położenie i charakterystyka miejscowości lub obiektu.

Wysokość n.p.m., charakterystyka ogólna rejonu (położenie, nazwa obszaru niższego rzędu) ułatwiająca zlokalizowanie obiektu. Budowa geologiczna, ukształtowanie, wody, źródła mineralne, pokrycie terenu, użytkowanie ziemi, zabytki przyrody, tereny chronione.

6. Historia miejscowości lub obiektu.

Dzieje polityczne, społeczne, gospodarcze, rozwój turystyki.

7. Zabytki archeologiczne, architektury i budownictwa (także ludowego i przemysłowego), dzieła sztuki.

Opis jest prowadzony według przyjętego jednolitego klucza, obejmującego rodzaj obiektu i jego hierarchię w obrębie rodzaju:

- kościoły parafialne, klasztorne, filialne, kaplice (katolickie, protestanckie, innych wyznań),
- zamki, fortyfikacje miejskie,
- pałace, dwory,
- budynki użyteczności publicznej (ratusze, sukienice, szpitale, szkoły, teatry itp.),
- budynki mieszkalne
- budynki przemysłowej gospodarcze,
- inne obiekty (kapliczki, krzyże i figury przydrożne, krzyże pokutne, cmentarze, pomniki, mosty itp.).

Przy opisywaniu zespołów złożonych z różnych obiektów kolejność opisów może być inna. wynika bowiem ze składu zespołu zabytkowego, który jest traktowany w opisie łącznie.

8. Kultura

Teatry, zespoły artystyczne, stowarzyszenia kulturalne i regionalne, imprezy (stałe festiwale i przeglądy), muzea i zbiory, twórczość ludowa i twórcy, wydawnictwa, szkolnictwo ponadpodstawowe.

9. Biogramy osób pochodzących z miejscowości, lub z nią związanych twórczością albo inną działalnością.

10. Turystyka, lecznictwo uzdrowiskowe, sport.

Obiekty i urządzenia turystyczne oraz sportowe, zagospodarowanie turystyczne, rekreacyjne i uzdrowiskowe miejscowości - podawane w formie informacji ogólnych.

11. Bibliografia.

W bibliografii podano pozycje, które wykorzystano przy opracowaniu słownika. W punkcie 11 każdego hasła zamieszczono numery pozycji z bibliografii, które odnoszą się bezpośrednio do danego hasła, i które wykorzystano przy jego opisie.

WYKAZ SKRÓTÓW

Wyraz, lub wyrazy, stanowiące tytuł hasła są podawane w tekście danego hasła tylko w postaci pierwszych liter.

Skróty podane w wykazie mogą występować w hasłach także z dużej litery, gdy odnoszą się do nazw własnych.

W wykazie nie podarto powszechnie przyjętych i stosowanych skrótów dla oznaczenia jednostek, miar, tytułów naukowych, nazw instytucji, organizacji itp.

adm.	- administracyjny	GSS	- Główny Szlak Sudecki im. M Orłowicza
arch.	- architekt, architektoniczny		
archeol.	- archeologiczny	handl.	- handlowy
art.	- artysta, artystyczny	hist.	- historyczny
b.	- były, bardzo	hot.	- hotel
bar.	- barokowy	hr.	- hrabia, hrabina, hrabstwo
bolk.	- bolkowski (powiat)	hutn.	- hutniczy
bot.	botaniczny	im.	- imienia (w nazwach)
bp	- biskup	in.	- inny
bud.	- budynek, budowlany, budowa, budowany	jask.	- jaskinia, jaskiniowy
cegl.	- ceglany	jaw.	- jaworski(e)
centr.	- centralny, centrum	jel.	- jeleniogórski
cer.	- ceramiczny, ceramika	jez.	- jezioro
ces.	- cesarz, cesarski	k.	- koło
chem.	- chemiczny	kam.	- kamienny
cment.	- cmentarz, cmentarny	kam.-gór.	- kamiennogórski (powiat)
cz.	- część, częściowo	kapl.	kaplica, kapliczka -
czechosł.	- czechosłowacki	kat.	katolicki, kategoria
czes.	- czeski	klas.	klasycystyczny
ćw.	- ćwierć	klaszt.	- klasztorny, klasztor
d.	- dawny, dawniej	kł.	- kłodzki
dln.	- dolny	kośc.	- kościół, kościelny
dł.	- długi, długość	kol.	- kolejowy, kolonia
dol.	- dolina	kond.	- kondygnacja
drewn.	- drewniany	kotl.	- kotlina
DW	dom wycieczkowy	kr.	król, królowa, królewski
eklekt.	- eklektyczny	KR	Kółko Rolnicze
elektr.	- elektryczny	krajobr.	- krajobrazowy
etnogr.	- etnograficzny	krajozn.	- krajoznawczy
E3	- Międzynarodowy Szlak Atlantyck - Morze Czarne	ks.	- ksiądz, książęcy, książę, księstwo
eur.	Europejski	kult.	kultura, kulturalny
ewang.	- ewangelicki	1.	- lat, lata, lewy, lewobrzeżny, lewoboczny
ewent.	- ewentualnie	leczn.	- leczniczy
fig.	- figura, figuralny	leśn.	- leśniczówka
fil.	filialny	lit.	- literatura
fot.	- fotografia	lok.	- lokacja, lokowany
fragm.	- fragment, fragmentaryczny	lud.	- ludowy
fund.	- fundacja, fundator, fundowany	ludn.	- ludność
g-	- góra, Góry	łac.	- łaciński
gat.	- gatunek	łuż.	- łużycki
geogr.	- geograficzny	m.	- miasto
geol.	- geologiczny	maks.	- maksymalny
gł.	- główny, głównie	mai.	- malarz, malarski, malarstwo, malował.
głęb.	- głębokość	man.	- manierystyczny
gm.	- gmina, gminny	masz.	- maszynowy
gosp.	- gospodarczy	mech.	- mechaniczny
got.	- gotycki	med.	- medyczny
górn.	- górniczy	metal.	- metalurgiczny, metalowy
gr-	- gromada	mieszk.	- mieszkańcy, mieszkaniowy, mieszkalny
grn.	- górny		
grub.	- grubość		

międzynar.	- międzynarodowy	protest.	- protestancki
m.in.	- między innymi	prow.	- prowincja
min.	- minimum, minimalny	prus.	- pruski
miner.	- mineralogiczny, mineralny	przebud.	- przebudowany, przebudowa
ml.	- młodszy	przeł.	- przełęcz
mur.	- murowany	przeds.	- przedsiębiorstwo
muz.	- muzyczny	przem.	- przemysłowy, przemysł
n.	- nad (położenie)	przyr.	- przyrodniczy, przyrody
nar.	- narodowy	przyst.	- przystanek
narc.	- narciarski	p.w.	- pod wezwaniem
n.e.	- naszej ery	reg.	region, regionalny
neoklas.	- neoklasycystyczny	rel.	- religijny
niem.	- niemiecki	ren.	- renesansowy
niz.	- nizina, nizinny	rez.	- rezerwat
NMP	- Najświętszej Marii Panny	RGV	Riesengebirgsverein
now.-rudz.	- noworudzki (powiat)	rok.	- rokokowy
nowoż.	nowożytny	roln.	- rolniczy
np.	- na przykład	rom.	- romański
n.p.m.	- nad poziomem morza	romant.	- romantyczny
ob.	- obecny, obecnie	rozbud.	- rozbudowany, rozbudowa
obr.	- obronny	równ.	- równina, równinny
obw.	- obwód	RPK	- Rudawski Park Krajobrazowy
odbud.	- odbudowany, odbudowa	RSP	- Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna
oddz.	- oddział	ryc.	- rycerski
okr.	- okręg, okręgowy	rys.	- rysunek
ogród.	- ogrodowy	rz.	- rzeka
ok.	- około	rzem.	rzemieślniczy, rzemiosło
os.	- osiedle	rzeźb.	rzeźbiarski
OSP	- Ochotnicza Straż Pożarna	rzym.	- rzymski, rzymsko-
ośr.	- ośrodek	sanat.	- sanatorium
państw.	- państwowy	schr.	- schronisko
par.	- parafialny	schr. mł.	- schronisko młodzieżowe
pd.	- południowy, południe	sec.	- secesyjny
piast.	- piastowski	sk.	- skała, skałka
pielgrz.	- pielgrzymkowy	SKR	- Spółdzielnia Kółek Rolniczych
pn.	- północny, północ	słow.	- słowiański
p.n.e.	- przed naszą erą	społ.	- społeczny
pocz.	- początek, początkowo	sport.	- sportowy
pol.	- polski	spoż.	- spożywczy
polichr.	- polichromowany, polichromia	st.	- stacja, starszy
polit.	- polityczny	star.	- starożytny
poł.	- połowa	stow.	- stowarzyszenie
pom.	- pomocniczy	sud.	- sudecki
por.	- porównaj	szach.	- szachulcowy
pot.	- potok	SZP	- Szlak Zamków Piastowskich
pow.	- powiat, powierzchnia	szer.	- szerokość
poz.	- pozycja	szkieł,	- szkieletowy
pr.	- prawy, prawobrzeżny, prawoboczny	śl.	- śląski
prawd.	- prawdopodobnie	średn.	- średnica
prawosł.	- prawosławny	średniow.	- średniowieczny
proj.	- projektant, projekt, projektował	środk.	- środkowy
		śś.	

św.	-	święty, święta	wot.	-	wotywny
świdn.	-	świdnicki, świdnicko-	wsch.	-	wschodni, wschód
świerz.		świerzawski (powiat)	współcz.	-	współczesny
tabl.	-	tablica	wyc.	-	wyciąg, wycieczkowy
techn.		techniczny	wym.	-	wymieniony, wymiar
tekt.	-	tektoniczny	wys.	-	wysokość
temp.	-	temperatura	wyk.	-	wykonał
t.j.	-	to jest	wyzw.	-	wyzwolony
tow.	-	towarzystwo	wyż.	-	wyżej, wyżyna, wyżynny
turyst.	-	turystyczny	wzg.	-	wzgórze(a)
rys.	-	tysięcy	wzm.	-	wzmiankowany, wzmianka
tzn.	-	to znaczy	wzn.	-	wzniesiony
tzw.	-	tak zwany	zach.	-	zachodni, zachód
ur.	-	urodzony	zakł.	-	zakład, zakładowy
urbanist.	-	urbanistyczny	zał.	-	założony, założyciel
utw.	-	utworzony	zbud.	-	zbudowany
uzdr.	-	uzdrowiskowy, uzdrowisko	zburz.	-	zburzony
w.	-	wiek	zewn.	-	zewnątrzny
wałb.	-	wałbrzyski	zięb.	-	ziębicki
wczas.	-	wczasowy	zm.	-	zmarły, zmarł
wdsp.	-	wodospad	zniszcz.	-	zniszczony
wewn.	-	wewnętrzny, wewnątrz	zob.	-	zobacz
wg	-	według	zool.	-	zoologiczny
Wik.	-	wielki	zw.	-	zwany
włók.	-	włókienniczy	zwł.	-	zwłaszcza
woj.	-	województwo, wojewódzki	źr.	-	źródło
wojsk.	-	wojskowy	žel.	-	żelazny, żeliwny

Na określenie położenia według województw użyto również oznaczeń: jeleniogórskie - JG, legnickie - LG, opolskie - OP, wałbrzyskie - WB, wrocławskie - WR.

W części słownikowej zastosowano w tekście oznaczenie graficzne: → odsyłające do innego hasła, lub opisu w innym hasle.

Hasła złożone i wielocłonowe podawane są w słowniku w brzmieniu potocznym, a więc np. Karpnicki Potok - a nie Potok Karpnicki, Dziczą Góra - a nie Góra Dziczą, Przełęcz Kowarska - a nie Kowarska Przeł. itp.

Przy określaniu pokrycia terenu stosowano określenie „zalesiony”, które odnosi się do wszelkich terenów leśnych, bez względu na ich obecny stan. Uznano, że tereny wylesione w wyniku klęski ekologicznej i wyrębów nadal pozostają terenami leśnymi.

Wszystkie plany miejscowości zostały opracowane na podstawie „Mapy topograficznej Polski 1:10 000 (lub 1:25 000) w układzie współrzędnych 1965”, PPGK Warszawa, z ewentualnymi niewielkimi aktualizacjami odnoszącymi się do stanu obecnego.

Fotografie do niniejszego tomu zostały wykonane w 1995 i 1996 r. i obrazują aktualny stan obiektów i terenu. Przy zdjęciach starszych, archiwalnych lub reprodukcjach, zaznaczono (o ile to było możliwe) rok ich wykonania, lub okres którego dotyczą.

Dokonywane w ostatnich latach w wielu miejscowościach zmiany nazw ulic oraz patronów szkół, zakładów pracy i innych obiektów powodują, że podawane w tekście adresy mogą być nieaktualne. Również przekształcenia własnościowe zakładów przemysłowych i placówek handlowo-usługowych powodują, że informacje o nich nie nadążają często za rzeczywistością.

WIADOMOŚCI OGÓLNE

POŁOŻENIE I UKSZTAŁTOWANIE

Rudawy Janowickie tworzą rozległą grupę górską, położoną we wschodniej części Sudetów Zachodnich, zajmującą blisko 90 km². Ich zachodnią granicę tworzy dolina Jedlicy na całej jej długości, od Kowar do ujścia do Łomnicy oraz dolny odcinek Łomnicy do ujścia tej ostatniej do Bobru w rejonie wsi Łomnica i Wojanów. Granicę północną jednoznacznie wyznacza kręty przebieg doliny Bobru od Marciszowa na wschodzie po Wojanów na zachodzie. Granica południowa biegnie od Przełęczy Kowarskiej (727 m) na wschód, doliną Świdnika, przez Ogorzelec i Leszczyniec do Szarocina, a następnie wzdłuż drogi Nr 367 do doliny Żywicy w rejonie dolnej części Pisarzowic. Granica wschodnia ma bardziej złożony przebieg. Umownie wyznaczamy ją wzdłuż obniżenia doliny potoku Bystrek, wschodnim podnóżem masywu Wielkiej Kopy (871 m) do Raszowa, a następnie doliną Sierniawy do jej ujścia do Bobru w Marciszowie. Leżący po wschodniej stronie doliny Sierniawy krótki, około 4 km długości grzbiet Gór Lisich (671 m), przez niektórych łączony z Rudawami Janowickimi, ze względu na odmienną strukturę geologiczną, został z Rudaw Janowickich wyłączony.

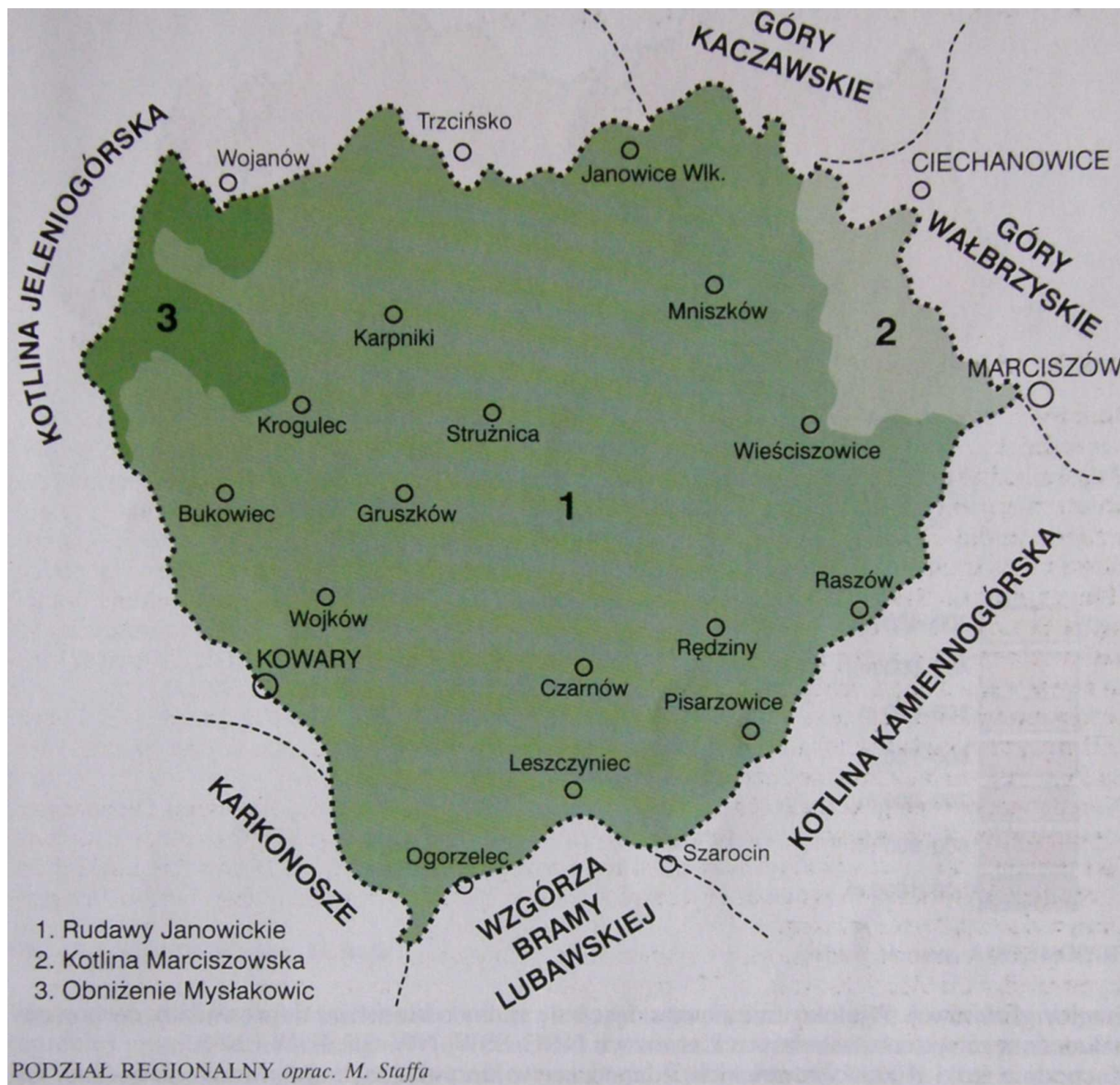
W tak zakreślonych granicach Rudawy Janowickie sąsiadują na północy z Górami Ołowianymi w grupie Gór Kaczawskich, na wschodzie z Górami Lisimi, zaliczanymi do wzniesień Kotliny Kamiennogórskiej, na południu ze wzgórzami należącymi do obniżenia Bramy Lubawskiej i z Grzbieciem Lasockim we wschodniej części Karkonoszy. Od zachodu Rudawy Janowickie graniczą z Kotliną Jeleniogórską.

Główny, południkowo zorientowany, grzbiet Rudaw Janowickich, długości około 16 km, ciągnie się pomiędzy Przełęczą Kowarską (727 m) na południu, a przełomową doliną Bobru na północy. Przełęcz Rudawska (739 m) dzieli go w połowie na dwie części: południową, wyższą i część północną, niższą.

W części południowej - bardziej zwartej, o średniej wysokości około 800-820 m, wyodrębnia się główne kulminacje: Rudnik (853 m), Bobrzak (839 m) i najwyższy Skalnik (945 m). W części północnej dominuje Bielec (871 m), Dzięczą Góra (881 m), Wołek (878 m) i Miedziane Skały (742 m). Prostopadle do głównego grzbietu odchodzą od niego krótkie grzbiety boczne, rozdzielone dolinkami potoków. Od Skalnika w kierunku zachodnim, w stronę Kowar, odchodzi grzbiet Wilczyńska (790 m), od Dzięczej Góry ku północnemu-zachodowi długi grzbiet ze Świnią Górą (751 m) i Starościńskimi Skałami (718 m).

Krótkie, głębokie doliny potoków, spływających bezpośrednio do Bobru w północnej części głównego grzbietu, dzielą go na kilka krótkich ramion, z których wyróżniają się Janowickie Garby, Zamkowy Grzbiet i Hutniczy Grzbiet.

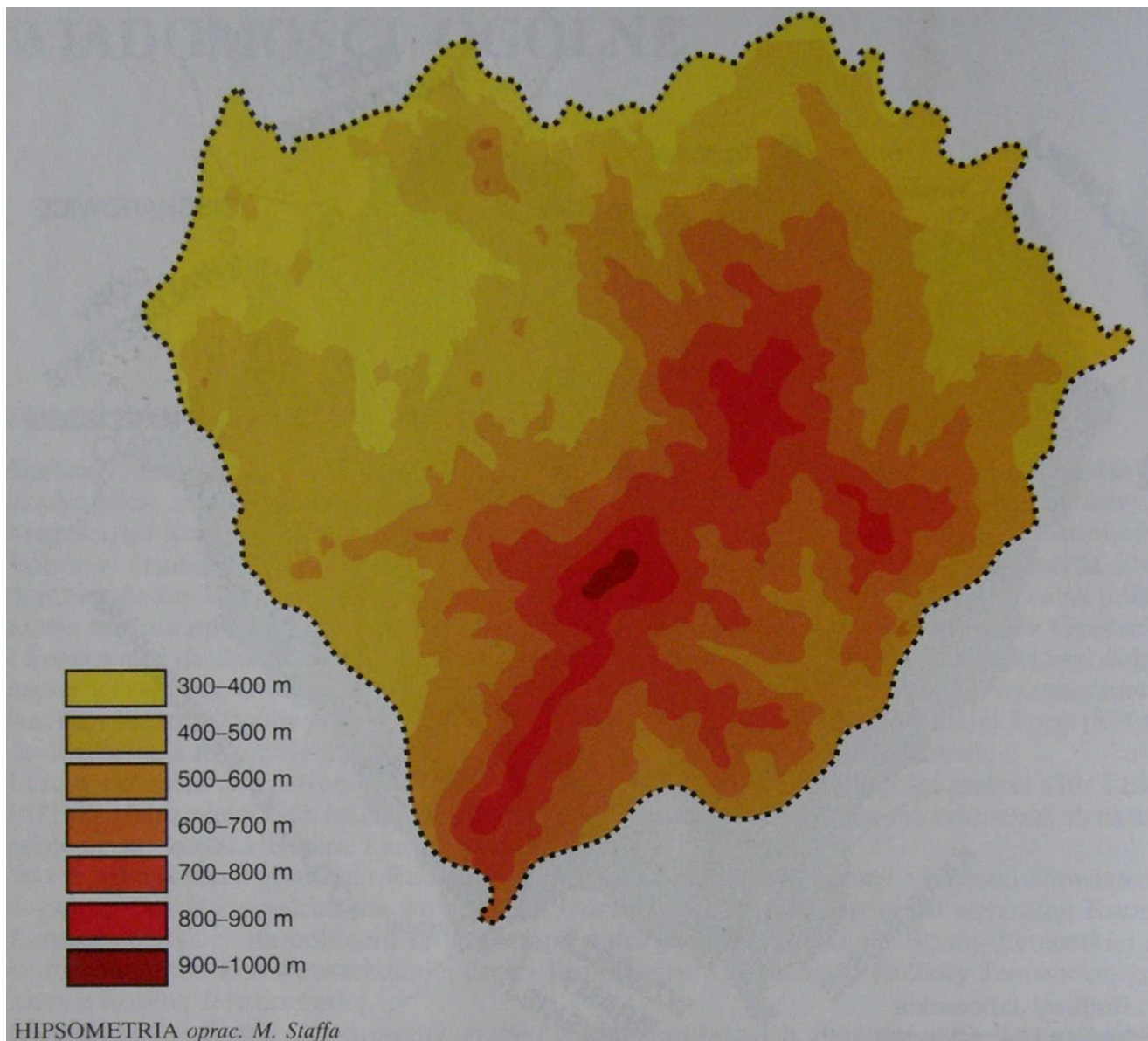
W północno-zachodniej części Rudaw Janowickich, oddzielone od Janowickich Garbów płytką Przełęczą Karpnicką (475 m), wyraźnie wyodrębniają się charakterystyczne w krajobrazie Sokole Góry (Krzyżna Góra, 654 m; Sokolik, 642 m), przez niektórych zaliczane do wzgórz wyspowych w obrębie Kotliny Jeleniogórskiej. Podobnie bywają traktowane wzniesienia Pogórza Rudawskiego (Czartowiec, 552 m; Gruszkowska Góra, 535 m; Mężykowa, 543 m i in.), zwane także Wzgórzami Karpnickimi, oddzielone od głównego grzbietu doliną Karpnickiego Potoku między Gruszkowem, Strużnicą i Karpnikami.

Po wschodniej stronie głównego grzbietu Rudaw Janowickich, oddzielony od niego dolinami Rędzińskiego Potoku i Żywicy oraz Mienicy, wyodrębnia się rozległy masz Wielkiej Kopy (871 m).

BUDOWA GEOLOGICZNA I ROZWÓJ RZEŻBY

Rudawy Janowickie, wraz z Grzbietem Lasockim i Rychorami w Karkonoszach wschodnich, zaliczane są do odrębnej jednostki geologicznej, zwanej jednostką wschodnich Karkonoszy, stanowiącej część krystalicznego bloku karkonosko-izerskiego (por.: budowa geologiczna Karkonoszy, t. 3 *Słownika*). Charakteryzuje się ona daleko większą różnorodnością cech litologicznych, a także odmiennym w stosunku do pozostałych pasm Sudetów Zachodnich układem grzbietów górskich, w których dominują kierunki południkowe. Wynika to z historii geologicznej tego obszaru, który w odległej przeszłości geologicznej (głównie w czasie orogenezy kaledońskiej) był wielokrotnie fałdowany i fleksuralnie wypiętrzony, a w orogenezie waryscyjskiej (300-320 mln lat temu) na obszarze tym (w jego części zachodniej) miała miejsce intruzja

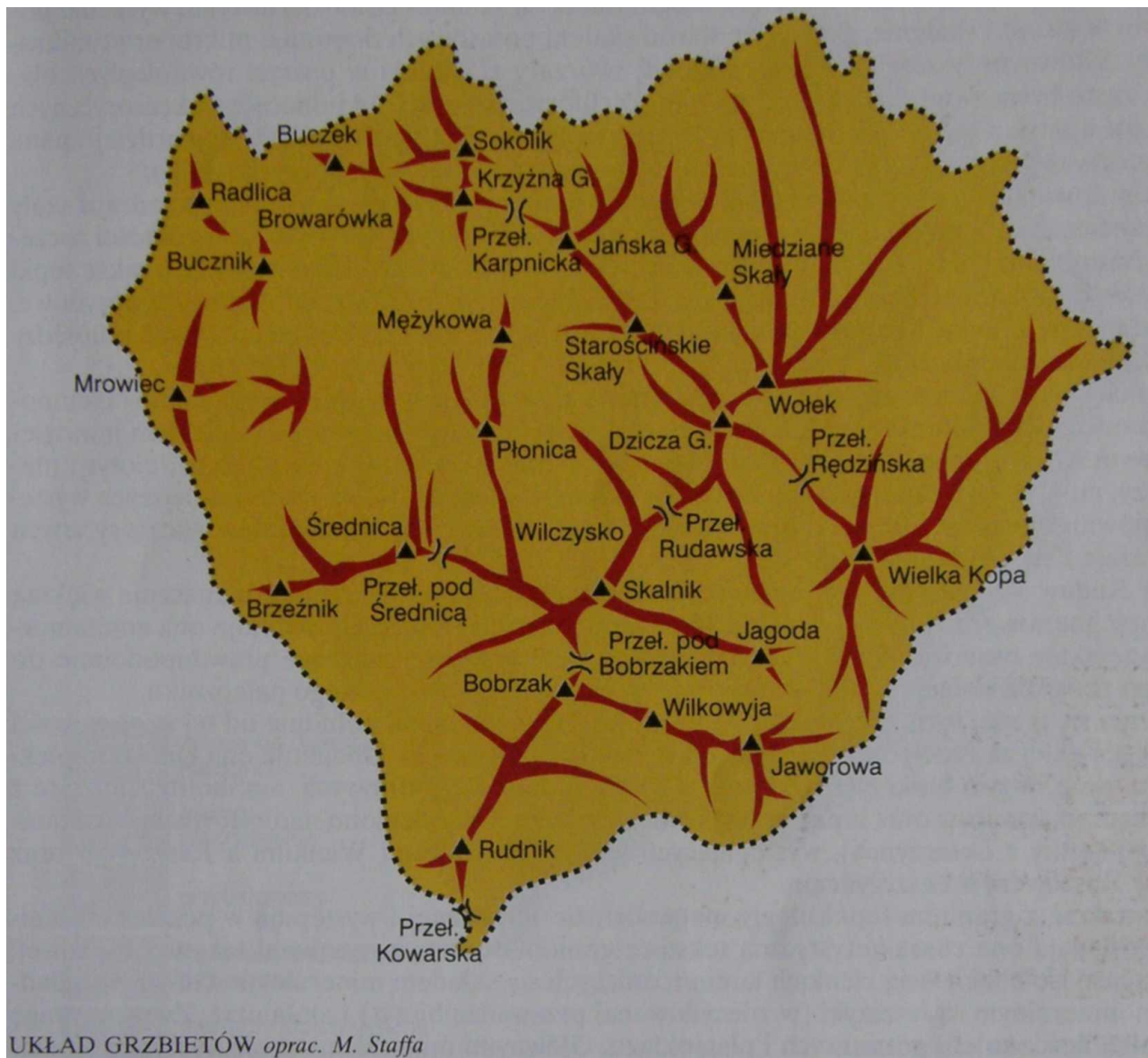
magmy granitowej. Wielokrotnie powtarzające się ruchy tektoniczne doprowadziły do powstania złożonego systemu uskoków o kierunkach NNE-SSW, NW-SE, E-W i N-S. Zachodnie stoki Rudaw Janowickich, odchodzące w kierunku zachodnim ramiona boczne, jak też izolowane dziś wyniosłości o charakterze gór wyspowych, takie jak Sokole Góry czy wzgórza Pogórza Rudawskiego (Wzgórza Karpnickie) zbudowane są z granitów.

Granit ten występuje w kilku odmianach różniących się pod względem składu petrograficznego i niektórych cech teksturalnych i strukturalnych. Głównymi minerałami są tu: kwarc, skalenie i biotyty, sporadycznie hornblenda i in. Najczęściej wyróżnia się trzy jego odmiany: 1/ granit centralny, zwany często porfirowatym, gruboziarnisty, z dużymi różowymi kryształami skalenia potasowego z białymi obwódkami plagioklazu. Odmianie tej towarzyszą szliry i enklawy apłitowc, biotytowe i in.;

2/ granit grzbietowy, drobno- i równoziarnisty, na ogół pozbawiony szlir, enklaw i hornblendy; 3/ granit granofirowy, drobnoziarnisty, z licznymi szlirami biotyowymi.

Granit grzbietowy i granit granofirowy występują w zasadzie jedynie w obrębie głównego grzbietu Rudaw Janowickich. Pozostała, przeważająca część granitowa Rudaw Janowickich zbudowana jest z odmian porfirowatych.

Cechą wszystkich odmian granitu jest jego spękanie (cios) w trzech, wzajemnie do siebie prostopadłych (lub prawie prostopadłych) kierunkach, warunkujące przebieg wietrzenia skały i rozwój charakterystycznych dla krajobrazu Rudaw Janowickich form skalnych.

Wschodnie stoki Rudaw Janowickich budują skały metamorficzne, tworzące wschodnią okrywę (aureolę) granitu karkonoskiego. W obrębie serii metamorficznej wydzieliła się dwie podrzędne jednostki geologiczne: grupę gnejsową z Kowar i grupę Rudaw Janowickich. Grupa gnejsowa z Kowar zajmuje niewielki skrawek opisywanego tu obszaru Rudaw Janowickich i ogranicza się do ich południowej części. Tworzą ją gnejsy kowarskie, serie łupków łyszczkowych i skały formacji rudonośnej z Podgórze.

Gnejsy kowarskie obejmują grupę skał tworzących wiele odmian różniących się składem mineralnym oraz właściwymi im cechami strukturalnymi i teksturalnymi. Na podstawie dominujących cech teksturalnych wyróżnia się wśród nich (za Juliuszem H. Teisseyrem) gnejsy cienkolaminowane, gnejsy grubolaminowane i oczkowe, a także gnejsy homofaniczne.

Gnejsy cienkolaminowane towarzyszą innym odmianom gnejsów w postaci wkładek o niewielkiej miąższości. Występują m.in. na południowo-wschodnich zboczach Rudnika, po dolinę Jeleniej Strugi. Są to skały zbite, z pojawiającymi się na przemian laminami kwarcowo-skaleniovymi o miąższości 0,5-3,0 mm i laminami łyszczkowymi, zawierającymi biotyt i muskowit oraz minerały akcesoryczne (magnetyt, turmalin), o miąższości 0,1-0,5 mm. Spotyka się także odmiany perełkowe i słojowe, charakteryzujące się podwyższoną zawartością skalenia potasowego. Gnejsy grubolaminowane i gnejsy oczkowe różnią się od wyżej opisanych grubością lamin oraz obecnością tabliczkowatych porfiroblastów mikroklinu, osiągających do 60 mm długości (rzadko do 70 mm).

Gnejsy homofaniczne, zwane także granitognejsami, są skałami gruboziarnistymi, wyraźnie bogatszymi w kwarc i skalenię, przy czym wśród skaleni potasowych dominuje mikropertyt mikro-klinowy. Głównym łyśczykiem jest tu biotyt, tworzący skupienia w postaci równoległych blaszek. Często bywa zwietrzały, wykazując oznaki chlorytyzacji. Wśród minerałów akcesorycznych przeważa apatyt. Gnejsy homofaniczne występują na niewielkim obszarze. Najbardziej znaną jest zbudowana z nich skałka Owczarek na południowo-wschodnim zboczu Rudnika. Gnejsom towarzyszą, w formie cienkich wkładek, łyśki łyśczykowe oraz różnego rodzaju skały metamorficzne zaliczane do tzw. formacji rudonośnej z Podgórze, w tym w szczególności soczewy marmurów z wkładkami fyllitów wapiennych i łypek kalcytowo-chlorytowych, a także łyki amfibolowo-biotytowe. Do formacji rudonośnej zaliczane są też skały amfibolowo-diopsydowe, stwierdzone w rejonie Czarnowa na północno-wschodnich zboczach Bobrzaka oraz pomiędzy Bobrzakiem a Rudnikiem.

Są to skały silnie przeobrażone, z wyraźną laminacją, w której wyróżnić można laminy ciemnoszare z odcieniem zielonkawym lub stalowoniebieskim i laminy jasnoszare z odcieniem jasnozielonkawym. Głównymi minerałami skałotwórczymi lamin ciemnych są: hornblenda, biotyt i plagioklasy, minerałami akcesorycznymi głównie magnetyt i tytanit. W laminach jaśniejszych występują głównie pirokseny i epidot, sporadycznie także kwarc. Wśród minerałów akcesorycznych przeważają tlenki żelaza i tytanit.

Grupa Rudaw Janowickich jest jednostką litostratygraficzną powierzchniowo znacznie większą od grupy gnejsowej z Kowar, a w dodatku znacznie bardziej złożoną. Obejmuje ona zmetamorfizowane skały osadowe, piroklastyczne, wulkaniczne i żyłowe, należące prawdopodobnie do jednego geosynklinalnego cyklu rozwojowego, odnoszonego do starszego paleozoiku. Wyróżnia się w niej formację łypek z Czarnowa, ciągnącą się na południe od tej miejscowości i sięgającą dalej za Przełęczą Kowarską także na Grzbiet Lasocki. Obejmuje ona kilka kompleksów skalnych, w tym łyki łyśczykowe z wkładkami łypek grafitowych, amfibolity smużyste z wkładkami marmurów oraz łyki łyśczykowe z leptytami. Wyróżniono nadto formację wulkanitów (wulkanity z Leszczyńca), występujących między Janowicami Wielkimi a Raszowem oraz między Raszowem a Leszczyńcem.

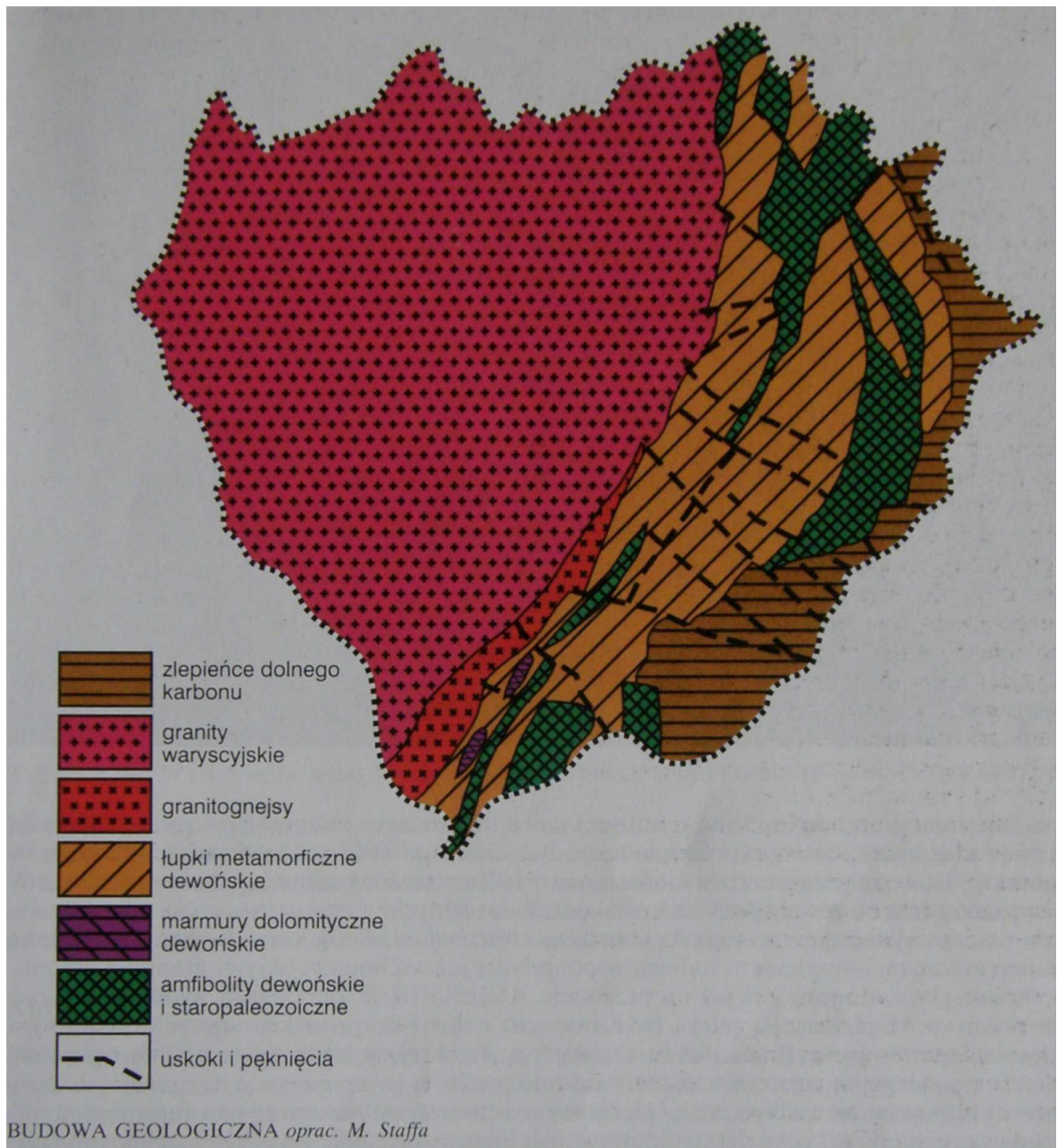
Na kontakcie z granitem łyki uległy metamorfozie termicznej i występują w postaci hornfelsów. Posiadają one charakterystyczną teksturę granoblastyczną z resztkami tekstury łykowej, wyrażającej się obecnością cienkich lamin różniących się składem mineralnym. Głównym składnikiem mineralnym są łyśczyki (w zdecydowanej przewadze biotyt) i andaluzyt. Zwraca uwagę niewielka ilość skaleni potasowych i plagioklastów. Głównymi minerałami akcesorycznymi są magnetyt i turmalin.

Na wyróżnienie zasługują też łyki pirytonośne z Wieściszowic, tworzące serię kilkudziesięciometrowej miąższości, występujące w dwóch odmianach: jako pirytonośne łyki serycytowo-chlorytowe i pirytonośne łyki chlorytowe. Te pierwsze, o charakterystycznej srebrzystobiałej barwie, składają się głównie z kwarcu i albitu. Serycyt i chloryt występują w nich w postaci cienkich lamin. łyki chlorytowe zawierają mniej kwarcu i plagioklastów, relatywnie zaś więcej chlorytu. Znane są z rejonu Wieściszowic i z pasa Wielkiej Kopy. Występujące w Rudawach Janowickich wulkanity reprezentowane są przez keratofiry kwarcowe, keratofiry i ich tufy, a także przez różne odmiany amfibolitów albitowych i zieleńców. Spotkać je można głównie w paśmie Wielkiej Kopy,

SUROWCE MINERALNE

Rudawy Janowickie należały w przeszłości do najzasobniejszych w rudy i kruszce metali rejonów w Sudetach. Złoto, arsen, miedź i żelazo były przedmiotem poszukiwań górniczych co najmniej od wczesnego średniowiecza, co potwierdzają XIII i XIV-wieczne kodeksy, nadania, zbiory praw i ordynacji. Najwcześniej, bo w XIII w. rozpoczęto eksploatację rud żelaza, w XIV w. rud miedzi, w XVII w. rud arsenu i złota. W nowszych czasach przedmiotem eksploatacji były też surowce skalne oraz rudy uranu.

Rudy miedzi w postaci żyłowych skupień o zawartości do 35% Cu znane były przede wszystkim z rejonu Miedzianki i Ciechanowic. W złożu polimetalicznym, w którym eksploatowano głównie

chalkopiryty, piryty, arsenopiryty, a także galenę, chalkozyn, tetraedryt i in. występujące w łupkach łyszczykowych, łupkach kwarcytowych, amfibolitach i żyłach porfirowych. Rudy żelaza (magnetytu), znane i eksploatowane od XIII w. w Kowarach, związane są z kompleksem metamorficznym i towarzyszą marmurom, łupkom krystalicznym, rogownikom i skarnom. Magnetyt występujący na terenie Rudaw Janowickich, w odróżnieniu od złoża kopalni „Wolność”, znajdującej się już w paśmie Karkonoszy, ze względu na rozproszenie rudy nie był eksploatowany. Podobnie nie była eksploatowana żyła magnetytu o grubości 0,5-3 m o długości 300 m, występująca w rejonie Miedzianki.

Rudy uranu, dziś już wyeksploatowane, znane są przede wszystkim z okolic Kowar. Blenda uranowa występuje tu w żyłce kalcytowo-fluorytowej, wypełniającej szczeliny w łupkach amfibolowych oraz wapieniach i towarzyszy miejscowemu złożu rud magnetytu. Skąły zawierające uran to przede wszystkim marmury, skarny, łupki wapienno-krzemianowe i rudy magnetytowe. Głów-

LUPKI PIRYTONOŚNE Z REJONU PURPUROWEGO JEZIORKA fot. M. Staffa

nymi minerałami uranowymi są tu nasturan i czerń uranowa oraz minerały wtórne - fosforany, węglany, krzemiany i siarczany. Eksploatacja rud uranu po 1945 roku otoczona była głęboką tajemnicą, a tereny górnicze były niedostępne i ściśle strzeżone. Ze względu na wyczerpanie złoża prace górnicze zostały poniechane z końcem lat 50-tych.

Rudy arsenu występujące w rejonie Czarnowa, Miedzianki, Podgórze i Kowar są związane z polimetalicznym kompleksem rudnym wspomnianej już wschodniej okrywy granitu Karkonoszy. Arsen eksploatowany był już na przełomie XVII/XVIII w. przy okazji wydobywania rud miedzi (np. w Miedziance) i żelaza (w Kowarach) i służył do produkcji arseniku. Głównym minerałem zawierającym arsen jest tu arsenopiryt. Towarzyszy także pirytom, chalkopirytom, sfalerytom i galenie, a jego zawartość w rudzie osiąga 30%.

Złoto występuje w niewielkim złożu pierwotnym i towarzyszy rudom arsenu (arsenopirytom) i miedzi w rejonie Czarnowa. Eksploatowane było prawdopodobnie od XVII w., choć informacje na ten temat są nadzwyczaj skąpe. Domieszka złota, towarzyszącego arsenopirytom, wynosiła około 2-4 g/t urobku.

Surowce skalne - zaliczyć do nich należy w pierwszym rzędzie granity, gnejsy, amfibolity, wapienie i łupki krystaliczne. Gospodarcze znaczenie mają jedynie granity i wapienie. Eksploatacja tych skał na obszarze Rudawskiego Parku Krajobrazowego nie ma perspektyw rozwoju i raczej należy oczekiwać całkowitego jej zaprzestania tam, gdzie jeszcze trwa.

Gnejsy występujące w pd. części Rudaw Janowickich eksploatowano lokalnie na tłużeń drogowy i materiał budowlany na przepusty drogowe, używano ich też na podmurówki przy wznoszeniu zabudowań wiejskich. Granity występujące na zach. skłonie Rudaw Janowickich eksploatowano powszechnie w niewielkich (dziś w większości opuszczonych) łomach, wykorzystując obrobiony kamień do budowy domów, kościołów i in., także przy wznoszeniu budowli hydrotechnicznych (zapór, przepustów, obudowy koryt rzecznych i in.). Tłucznią używano do budowy dróg, a zwietrzały granit (kasza granitowa) służył (i służy nadal) jako posypka w ich konserwacji.

ŻYŁA APLITU W GRANICIE (PIEC) fot. M. Staffa

Przemysłowe znaczenie ma złoża marmurów dolomitycznych w Rędzinach, tworzące soczewę tkwiącą w staropaleozoicznej, zmetamorfizowanej serii skalnej (głównie hornfelsów i łupków łyszczkowych). W kamieniołomie na pd. stokach Bielca eksploatowany jest dolomit o zawartości ponad 25% MgO, uchodzący na najczystszy surowiec tego typu na Dolnym Śląsku. Używany jest do różnych celów: do produkcji grysów na lastrico, mączki dla przemysłu szklarskiego i dla przemysłu hutniczego.

KLIMAT

Niewiele jest informacji dotyczących klimatu Rudaw Janowickich. Brak stacji meteorologicznych, dokonujących systematycznej rejestracji promieniowania słonecznego, temperatury, opadu i in. sprawia, że ocena warunków klimatycznych opierać się musi z konieczności na porównaniu z obszarami ościennymi: Karkonoszami, Kotliną Jeleniogórską i Kotliną Kamiennogórską. Klimat Rudaw Janowickich kształtowany jest przez te same masy powietrza, które wpływają na warunki klimatyczne i pogodowe w całych Sudetach. Są to masy powietrza:

- 1) podzwrotnikowomorskiego, ciepłego i na ogół bardzo wilgotnego, napływającego w ciągu całego roku z basenu Morza Śródziemnego i Azorów;
- 2) podzwrotnikowokontynentalnego, ciepłego i suchego, często zawierającego pyły mineralne, napływającego głównie latem i jesienią z północnej Afryki, Azji Mniejszej i Europy południowo-wschodniej;
- 3) polarnomorskiego, chłodnego i wilgotnego napływającego z północnego Atlantyku, z rejonu Grenlandii i Islandii;
- 4) polarnokontynentalnego, zimnego i suchego, napływającego głównie zimą z północno-wschodniej i Syberii;
- 5) arktycznego morskiego, zimnego i wilgotnego, o dużej przejrzystości, napływającego głównie w okresie zimowym z rejonów Arktyki;

RUDAWY JANOWICKIE OD WSCH. Z DOLINY KARPNIICKIEGO POTOKU. OD LEWEJ: WOŁEK, DZICZA GÓRA, BIELEC, PRZEŁ. RUDAWSKA I SKALNIK. BLIŻEJ MĘŻYKOWA I PŁONICA fot. M. Staffa

6) umiarkowanie kontynentalnego, suchego, napływającego w okresie letnim znad Europy Wschodniej.

Z napływem tych mas wiąże się określone, powtarzające się, typowe stany pogodowe. Najczęściej występujące to kompleks cyklonalny (niżowy) pochodzenia atlantycko-islandzkiego, utrzymujący się kilka dni (2-4), przynoszący zachmurzenie i opady, zwłaszcza intensywne po dowietrznej stronie grzbietu Rudaw Janowickich. W zimie wędrownikom cyklonów towarzyszą wiatry południowo-zachodnie, ocieplające, powodujące tajanie śniegów. Latem dominuje wiatr północno-zachodni, ochładzający.

Kompleks antycyklonalny ciepły, pochodzenia podzwrotnikowego, tworzy się latem i to dość często, zwłaszcza w maju i wrześniu, przynosząc ustabilizowany, nierzadko długotrwały okres dobrej pogody, której w kotlinach towarzyszy nocna inwersja temperatury. Kompleksy cyklonalne ciepłe i wilgotne pochodzenia śródziemnomorskiego przynoszą latem burze i wichury połączone z ulewnymi deszczami nawalnymi, powodującymi gwałtowne wezbrania potoków, a często także powódzie w całym dorzeczu Bobru. Zimą, głównie w okresie Sty-czeń-marzec, tworzą się kompleksy antycyklonalne chłodne, którym towarzyszą (zwłaszcza w kotlinach) gwałtowne spadki temperatur, szczególnie nocą.

Kwiecień i początek maja charakteryzują się szczególnie zmienną pogodą (tzw. kompleks wiosenny kwietniowy), wywołaną dzięki różnicom temperatur powietrza w południowej i północnej Europie, które przemieszczając się w osi południkowej przynoszą na przemian opady deszczu i śniegu, a także krótkotrwałe okresy słonecznej pogody.

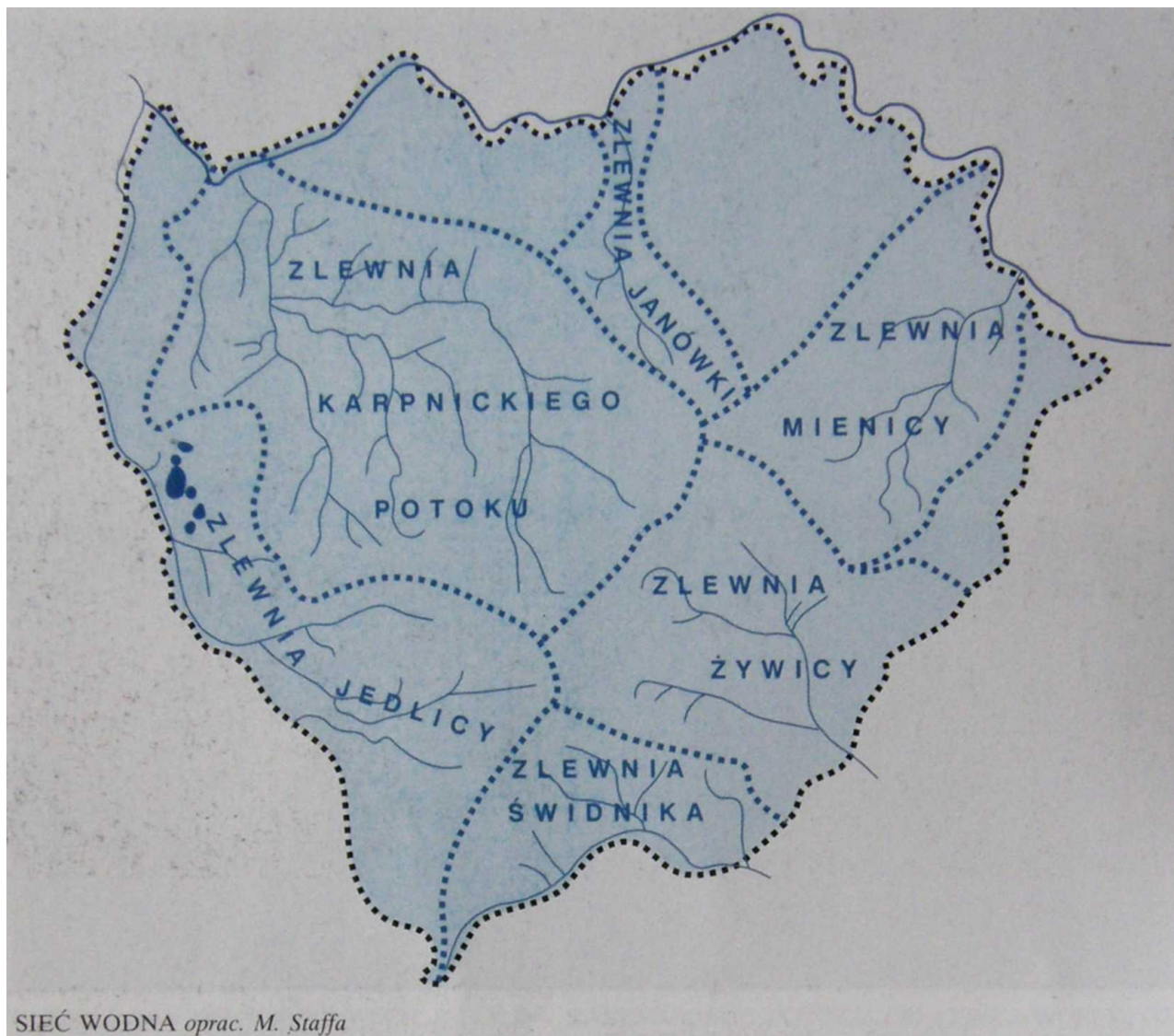
Częstym zjawiskiem, niezależnie od pory roku są kompleksy fenowe, tworzące się w czasie, gdy po południowej stronie Karkonoszy rozbudowują się lokalne ośrodki wyżowe (antycyklonalne), natomiast po stronie północnej tworzy się ośrodek niżowy (cyklonalny). Gwałtownie przemieszczające się masy powietrza wywołują fen (wiatr halny), który po zawiętrznej stronie bariery górskiej, tzn. na wschodnich stokach Rudaw Janowickich i w Kotlinie Kamiennogórskiej przybiera charakter porywistego, ciepłego i suchego wiatru, powodującego gwałtowne topnienie śniegów i przesuszanie gruntu.

Opady sięgają 950-1050 mm, a być może i więcej w partiach grzbietowych, u podnóża gór opad wynosi 750-900 mm. Maksimum opadowe przypada w lipcu, minimum w lutym. Opady śnieżne pojawiają się już z końcem września, ostatnie śniegi padają jeszcze w końcu kwietnia. Okres występowania opadów śnieżnych jest najdłuższy w południowej części gór i wynosi 200-210 dni, podczas gdy u podnóża, w kotlinach wynosi 170-180 dni.

Za A. Schmuckiem wyróżnić można cztery piętra klimatyczne, różniące się warunkami termicznymi i opadowymi.

Piętro 1. sięgające wysokości ok. 450 m n.p.m. jest najcieplejsze, z temperaturą średnią roczną ok. 7°C i temperaturą okresu wegetacyjnego (IV-IX) rzędu 12-13°C. Liczba dni z temperaturą średnią dobową powyżej 5°C wynosi średnio 208, z temperaturą powyżej 10°C - 145, a z temperaturą powyżej 15°C tylko 63.

Piętro 2, występujące w strefie 450-600 m n.p.m., charakteryzuje się temperaturą średnią roczną ok. 6-6,5°C. Okres wegetacyjny, zaczynający się w połowie kwietnia, trwa ok. 200

dni. Liczba dni z temperaturą powyżej 10°C wynosi do 140, a z temperaturą powyżej 15°C zaledwie 23. Piętro 3 obejmuje większość grzbietowych partii Rudaw Janowickich (600-800 m n.p.m.). Średnia roczna temperatura spada poniżej 6°C. Liczba dni z temperaturą dobową powyżej 10°C wynosi 105. Lato klimatyczne (ze średnimi temperaturami dobowymi przekraczającymi 15°C) praktycznie nie występuje. Okres wegetacyjny zaczyna się z końcem drugiej dekady kwietnia i trwa przeciętnie 189 dni. Piętro 4 obejmuje jedynie najwyższe kulminacje, powyżej 800 m n.p.m. Średnia temperatura roczna spada poniżej 4,5°C. Średnia okresu wegetacyjnego jest niższa od 10°C, a sam okres jest skrócony do 174 dni.

WODY

Cały opisywany obszar leży w dorzeczu Bobru i jest odwadniany przez wszystkie jego lewoboczne dopływy od Świdnika po Łomnicę. Południowo-wschodnią część Rudaw Janowickich, od Przełęcz Kowarskiej po Szarocin, odwadnia Świdnik, środkowowschodnią część Żywica z Rędziańskim Potokiem, Czarnowskim Potokiem i Bystrkiem, wschodnią granicę wyznacza bieg Sierniawy, a południowo-zachodnią i zachodnią Jedlica z Kuźniczym Potokiem oraz Bystrą i Kalnicą, a dalej Łomnica. Natomiast północną granicę stanowi Bóbr, do którego uchodzą liczne, ale krótkie potoki (Mienica, Miedziany Potok, Hutniczy Potok, Janówka). Największym z nich jest Karpnicki Potok z Łupią i Gruszkówką, odwadniający sporą część środkowych i północno-

ZAWILEC GAJOWY (*ANEMONE NEMOROSA*). OKOLICE BUKOWCA fot. M. Staffa

zachodnich partii Rudaw Janowickich. Wzdłuż środkowego biegu Karpnickiego Potoku (w rejonie ujścia Łupii) leży rozległy kompleks Stawów Karpnickich, drugi znajduje się w Bukowcu. Ponadto w Kowarach jest spory zalew.

Także w rejonie Kowar znajdują się źródła wód radoczynnych, będące pozostałością po dawnych robotach górniczych. Rozpoznano tu 6 źródeł o znacznej wydajności, słabej mineralizacji i zawartości radonu do około 550 Rn. Nic są jednak wykorzystywane do celów leczniczych, a Kowary posiadają tylko status uzdrowiska w organizacji.

ROŚLINNOŚĆ

Okolo 70% powierzchni regionu zajmują lasy, a ściślej - tereny leśne, obejmujące zarówno zespoły drzewostanów, jak i położone w nich polany i inne tereny bezleśne. Pierwotnie wśród gatunków drzewiastych dominowały liściaste, jak buk (*Fagus sylvatica*), jawor (*Acer pseudoplatanus*), klon zwyczajny (*Acer platanoides*) i jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*) z domieszką wiązu górskiego czyli brzoisty (*Ulmus scabra*), lipy drobnolistnej (*Tilia cordata*), jarzębu pospolitego czyli jarzębiny (*Sorbus aucuparia*), a także sosny (*Pinus silvestris*), modrzewia europejskiego (*Larix decidua*), w niższych podmokłych stanowiskach, również olszy (*Alnus sp.*) czy grabu zwyczajnego (*Carpinus betulus*).

Taki skład był typowy dla właściwego tu florystycznego piętra regla dolnego, gdyż niższe, podgórskie partie już w XIM-XIV w. zostały przekształcone w sztuczne agroekosystemy. Swoją pierwotny przyrodniczo charakter tejsze lasy utraciły w XIX w., gdy dużą część zespołów liściastych i mieszanych zastąpiono sztucznymi zespołami ciemnych świerczyn bez niższych pięter, które tworzą bór górski (*Piceetum montanum*), częściowo tylko zachowany jako nieliczne fragmenty regla górnego.

RUDAWY JANOWICKIE OD PN.-WSCH. fot. M. Staffa

Świerk (*Picea excelsa*) stanowi blisko 90% tutejszego drzewostanu, który tylko gdzieniegdzie urozmaicony jest łąkami charakterystycznego szczawiu zajęczego (*Oxalis acetosella*). Ta monokultura leśna przyczyniła się do rozległej klęski ekologicznej na początku lat 80-tych. Trwający od dziesięcioleci i sięgający XIX w. proces napływu nad tutejsze lasy zanieczyszczonego powietrza, głównie dwutlenku siarki, spowodował naruszenie równowagi chemicznej w glebie, i tak już kwaśnej z przyczyn naturalnych. W ten sposób systematycznie ulegała osłabieniu odporność drzew, których próg fizjologiczny został przekroczony w Górach Izerskich w 1978 r. Ułatwiło to klęskowy rozwój (gradację) niewielkiego motyla wskaźnicy modrzewianeczki (*Griseana diniania* Grun.), której gąsienice pochłaniały odrosty i nowe igły. Stopniowo jej populacja obejmowała coraz to nowe obszary w kierunku pd.-wsch. Tak doszło do zniszczenia rozległych powierzchni drzewostanów powyżej górnej granicy regła dolnego. Odnowienie ich połączone bywa z wielkimi trudnościami, ale wykorzystywane jest też dla przebudowy niekorzystnego składu gatunkowego.

W nielicznych miejscach zachowały się gatunki liściaste, głównie buk i jawor, przy czym szczególnie interesujący jest wielogatunkowy zespół liściasty na Zamkowym Grzbiecie w pn. części pasma. Miejscami nabiera on charakteru kwaśnej buczyny (*Luzulo-Fagetum*) o ubogim składzie runa. Natomiast wzdłuż niższych biegów cieków oraz w dolnej części Karpnik wykształciły się azonalne drzewostany łąkowe z nielicznym podgórskim łągiem jesionowym (*Cario remotae-Fraxinetum*), sięgającym nawet sporadycznie 700-750 m, a niżej, łąg wierzbowo-topolowy (*Salicetum albo-fragilis*) z domieszką olszy. W rejonie wsi często można spotkać lipy i dęby bezszypułkowe (*Quercus sessilis*), wzdłuż niektórych polnych dróg - dziką różę (*Rosa canina*), tarninę (*Prunus spinosa*) i inne gatunki. Na opuszczone pola i tereny klęsk ekologicznych szybko wkracza bliźniaczka wyprostowana czyli psia trawka (*Nardus stricta*) i trzcinnik owłosiony (*Calama-gostris villosa*). W siedliskach borowych, nieco lepiej nasłonecznionych, np. przy duktach i drogach, rozwinęły się płaty borówki czarnej (*Vaccinium myrtillus*). Spotyka się też zarośla jeżynowe (*Rubus saxatilis*).

Flora Rudaw Janowickich nie jest jeszcze dokładnie poznana, ale już obecnie posiadane wiadomości wskazują na występowanie tu wielu chronionych i ciekawych gatunków. Rosną one głównie na łąkach, podchodzących w rejonie przełęczy dość wysoko. Odnotowano na nich m.in. kilka gatunków storczyków (*Orchis*), a to szerokolistnego (*O. latifolia*), plamistego (*O. maculata*), bżowego (*O. sambucina*) i gólkę długoostrogową (*Gymnadenia conopsea*). Ozdobą jest arnika górską (*Arnica montana*), zimowit jesienny (*Colchicum autumnale*).

RUDAWY JANOWICKIE Z KARKONOSZY fot. M. Staffa

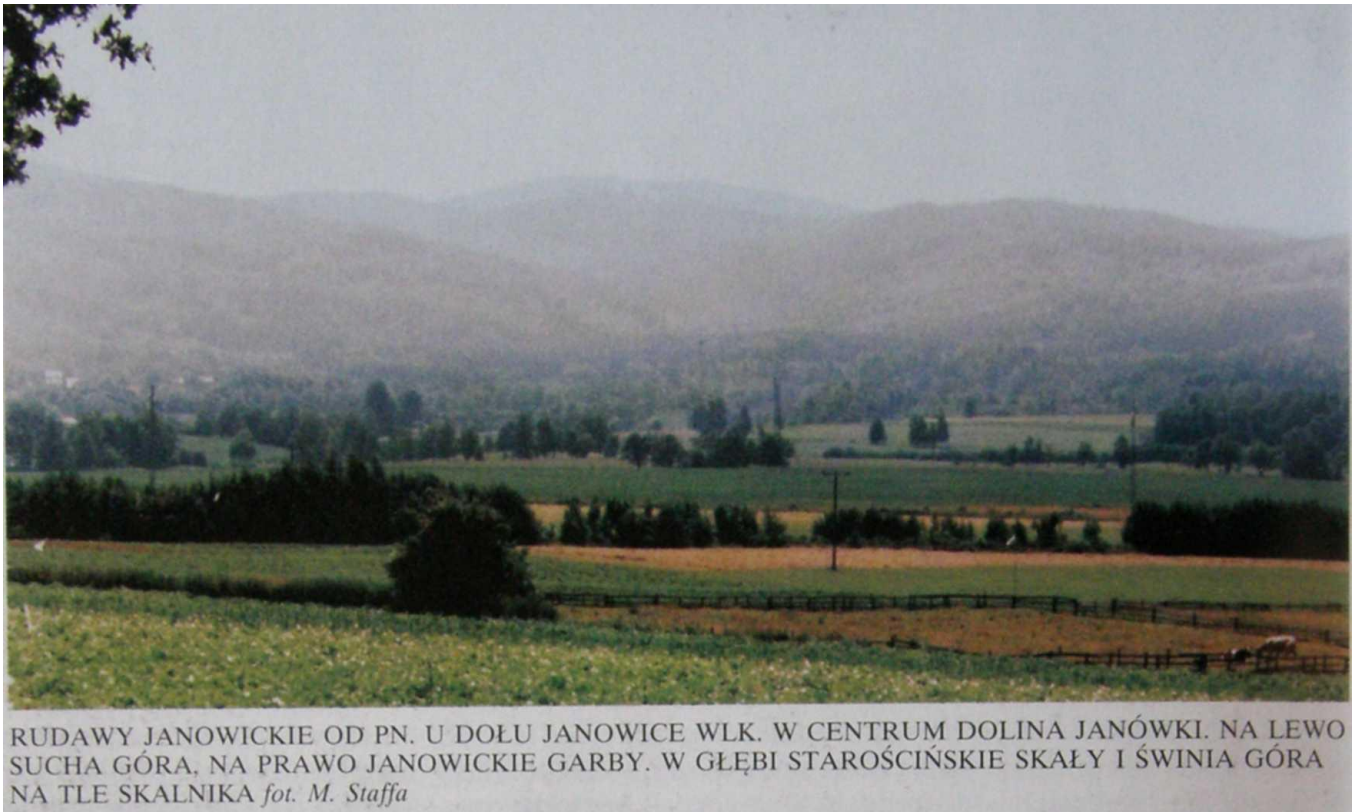
śnieżyca wiosenna (*Leucoium Vernum*), pierwiosnka wyniosła (*Primula eliator*), naparstnica zwyczajna (*Digitalis grandiflora*), bodziszek pirenejski (*Geranium ibericum*). Gdziekolwiek można spotkać różę alpejską (*Rosa pendulina*), wierzbę rozłogową (*Salix rosnari-nifolia*), a w suchszych miejscach - dość liczny dziewięciśli bezłodygowy (*Carlina acaulis*). Szczególnie interesująca jest dolina Bobru o dużym urozmaiceniu petrograficznym i siedliskowym schodzących nią lasów, głównie buczyn. Rosną w nich m.in. kosmatka gajowa (*Luzula nemorosa*), śmiełek pogięty (*Deschampsia flexuosa*) i wawrzynek wilczelyko (*Daphne mezereum*), zaś na podmokłych łąkach, częściowo zabagnionych - zespół pła mszarowego. Do oryginalniejszych należy też na tym terenie skupisko derenia świdwy (*Cornus sanguinea*) w Janowicach Wielkich.

ZWIERZĘTA

Podobnie jak i w przypadku flory, świat zwierząt Rudaw Janowickich nie jest jeszcze dokładnie poznany, aczkolwiek odnosi się to do gatunków drobniejszych, bezkręgowych. Najokazalszym zwierzęciem, które przemieszcza się także w rejon Karkonoszy wschodnich, jest jeleni (*Cervus elaphus*) zamieszkujący rozległe kompleksy leśne. W niższych stanowiskach, często schodząc na tereny rolnicze, bytują sarna (*Capreolus capreolus*) i dzik (*Sus scrofa*). W niektórych miejscowościach żyją różne gatunki nietoperzy, a w rejonie Stawów Karpnickich - rzadka wydra (*Lutra lutra*) i piżmak (*Ondrata zibethica*). Odnotowano kilka gatunków łasicowatych, w tym łaskę (*Mustela nivalis*), kunę leśną (*Martes martes*) i gronostaja (*Mustela erminea*).

Liczne są gatunki ptaków, w tym pospolity krzyżodziób świerkowy (*Loxia curvirostra*), wśród pól - kuropatwa (*Perdix perdix*), niemal wszechobecne są dzięcioły różnych podgatunków. Specyficzny aspekt faunistyczny wnoszą zbiorniki wodne, zwłaszcza Stawy Karpnickie, których zestaw ornitofauny wzbogacony jest od kilku lat dzięki powstaniu dużego zbiornika w wyrobisku żwiru w pobliskim Wojanowie. Do szczególnie ciekawych okazów należy łabędź niemy (*Cygnus olor*) i dziwonია (*Carpodacus erichrinus*). Podstawowy ptasi koloryt tworzą tu stadka kaczki krzyżówki (*Anas platyrhynchos*).

Wymogi statutowe Rudawskiego Parku Krajobrazowego, utworzonego w 1989 r. oraz łączność szczególnie wymienionych tu gatunków roślin i zwierząt doprowadzą prawdopodobnie po dokładniejszej penetracji terenu do utworzenia w niektórych miejscach rezerwatów przyrody ożywionej. O potrzebie wzmożonej ochrony świadczy bowiem i fakt, że znajduje się tu kilkadziesiąt pomników przyrody, głównie skałki i okazałe, stare drzewa.

RUDAWY JANOWICKIE OD PN. U DOLU JANOWICE WLK. W CENTRUM DOLINA JANÓWKI. NA LEWO SUCHA GÓRA, NA PRAWO JANOWICKIE GARBY. W GŁĘBI STAROŚCIŃSKIE SKAŁY I ŚWINIA GÓRA NA TLE SKALNIKA fot. M. Staffa

HISTORIA I OSADNICTWO

Najstarsze ślady działalności człowieka na obszarze Rudaw Janowickich sięgają neolitu, gdy -zwłaszcza w mezolocie (8000-4200 r. p.n.e.) - pojawiło się osadnictwo, sytuowane wzdłuż rzek, w górę ich biegu. Dawało to gwarancję stałego zaopatrzenia w wodę i rybołówstwa, a dodatkowo szansę rozwijania zbieractwa runa leśnego i łowiectwa.

Znaleziska neolityczne obejmują wyłącznie narzędzia. Zlokalizowane stanowisko w Janowicach Wielkich, przypadkowo odkryte w 1920 lub 1921 r., pozwoliło na uzupełnienie zbiorów Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze o toporek kamienny. W Mniszkowie odkryto przypadkowo w 1934 r., jako luźne znalezisko, narzędzie kamienne. Stanowisko to nie ma jednak dokładnej lokalizacji. Okres brązu reprezentuje z kolei jedynie stanowisko w Leszczyńcu, gdzie natrafiono na narzędzie kamienne. Kontakty z okresu wpływów rzymskich potwierdza przypadkowo odkopany w Trzciesku denar cesarza Hadriana (117-138 r. n.e.).

Wczesne średniowiecze przyniosło pewne ożywienie osadnictwa na terenie Rudaw Janowickich. Znane od lat 70-tych XIX w. grodzisko (lub zamek) w Karpnikach zachęciły archeologów niemieckich do przeprowadzenia tam w latach 1903-1904 badań wykopaliskowych. Jednak poszukiwania nie przyniosły rezultatów w postaci materiału zabytkowego. Dopiero późnośredniowieczne pozostałości w Janowicach Wielkich (fragment żelaznego ostrza halabardy znaleziony przypadkowo w 1940 r.) i Wojanowie (fragmenty naczyń glinianych odkryte przypadkowo w 1942 r.) uzupełniają o bardziej konkretne fakty najstarsze dzieje tego terenu.

Nadal jednak pozostaje wiele znaków zapytania dotyczących nie w pełni naukowo potwierdzonych lokalizacji, np. w Kowarach mogło istnieć cmentarzysko, o czym świadczą odszukane naczynia gliniane. Nie wyklucza się także istnienia w Mniszkowie grodziska wczesnośredniowiecznego, chociaż brak z niego materiału zabytkowego, podobnie zresztą jak w Trzciesku, w którym próbowano lokalizować ruiny zamku „Hummelschloß” (nomen omen identyczną nazwę nosił zamek Homole na ziemi kłodzkiej). Także pozbawione materiału zabytkowego okazały się dwa stanowiska: w Marciszowie-Dobrocieszu i Marciszowie Górnym.

PD. CZĘŚĆ GRZBIETU RUDAW JANOWICKICH OD BIELCA PO PRZEL. KOWARSKĄ fot. M. Staffa

Okresowi osadnictwa plemiennego towarzyszyło umacnianie się wpływów słowiańskich i germańskich. Formował się naturalny teren pogranicza pomiędzy obszarami rzeszy wielkomorawskiej a obszarami plemiennymi kultury łużyckiej. Oddzieleniu penetracji osadniczej obu tych grup ludnościowych sprzyjały wielkie puszcze, pokrywające grzbiety Sudetów. Gdy około 900 r. powstało rozległe państwo Przemyślidów, tzw. dokument praski, ilustrujący stosunki osadnicze na Śląsku w X w., wymienia plemię Bobrzan, osiedlające się wzdłuż biegu Bobru, chociaż ich siedziby na pewno leżały znacznie bardziej na północ, nad jego dolnym biegiem. W 2. poł. X stulecia, z chwilą narodzin państwa polskiego, za czasów Mieszka I (mniej więcej w latach 985-990), cały Śląsk wszedł w skład jego włości.

Zasięg wpływów czeskich i polskich rozgraniczały Sudety, a gwarantem bezpieczeństwa pogranicza południowośląskiego była przesieka (preseka), biegnąca od Gór Bardzkich, podnóżem Gór Sowich i Wałbrzyskich, aż do linii Bobru. Pogranicze to posiadało dogodne przejście naturalne przez Bramę Lubawską i wymagało szczególnej ochrony na wypadek najazdów z południa. Wpływy czeskie na obszarze opisywanym w niniejszym tomie występowały z pewnością, chociaż trudno zgodzić się z niepotwierdzoną wersją stwierdzającą np., że Miskowice z okolicą w 1012 r. znajdowały się w posiadaniu niejakiego księcia (władyki) trutnowskiego Michała, który rzekomo miał dwór myśliwski w miejscu, gdzie potem powstała tzw. karczma książęca. W XI w. Śląsk był obszarem ścierania się wpływów polskich, niemieckich i czeskich. W efekcie realizacji testamentu Bolesława Krzywoustego z 1138 r. i dalszych podziałów Polski, od 1202 r. własnym życiem zaczęły żyć księstwa śląskie, objęte we władanie przez Henryka Brodatego (1202-1238). Śląsk w tym czasie odgrywał coraz większą rolę ze względu na przebiegające tędy ważne szlaki handlowe i komunikacyjne oraz coraz bardziej zwartą sieć osadniczą, ugruntowywaną budową grodów. W rejonie kamiennogórskim osadnictwu sprzyjała gęsta sieć hydrograficzna

WIDOK ZE SKALNIKA KU PN.-ZACH. I PN. (SOKOLE GÓRY, JAŃSKA GÓRA, STAROŚCIŃSKIE SKAŁY, ŚWINIA GÓRA I MIEDZIANE SKAŁY ZA DOLINĄ KARPNIICKIEGO POTOKU ZE STRUŻNICĄ, NA LEWO MEŻYKOWA). W TLE G. KACZAWSKIE fot. M. Staffa

w dorzeczu Bobru (Zadrna, Swydnik, Lesk, Duphyza). W dokumentach pojawiły się nazwy pierwszych osad, m.in. Krzeszowa, w którym następca Henryka Brodatego. Henryk Pobożny (1338-1241) osadził benedyktynów z czeskiego Opatovca, co praktycznie zrealizowała dopiero księżna Anna, wdowa po nim.

W końcu XIII w. wyodrębniły się księstwa: świdnickie i jaworskie, których granica przebiegała właśnie przez Rudawy Janowickie. Pomimo, że oboma władali ci sami książęta, ich rozwój przebiegał nieco odmiennie, zdominowany przez główne ośrodki miejskie, a zarazem siedziby dworu: Kamienną Górę na wschodzie i Jelenią Górę na zachodzie. Znaczącą rolę odgrywała te/ Miedzianka, a potem i Kowary. Po śmierci księcia Bolka II (1326-1368) księstwo świdnicko-jaworskie stało się częścią korony czeskiej.

Okresowi panowania czeskiego (1392-1626) towarzyszyło wiele antagonizmów społecznych, potęgowanych przez niesprawiedliwy system przywilejów, faworyzujących rycerstwo i coraz bogatszy patrycjat miejski, a zwiększających wyzysk chłopów przez niemieckich feudałów. Podczas walk religijnych, zwanych wojnami husyckimi (1419-1433), bardzo ucierpiały podsudeckie wsie, a nawet miasta. Zostały zdobyte, a potem zniszczone liczne zamki, m.in. Sokolec i Bolczów. Po ustaniu walk panowała nadal anarchia, a teren był terroryzowany przez rycerzy-rozbójników. rezydujących w zamkach.

Po bitwie pod Mohaczem w 1526 r. Śląsk, wraz z całym Czechami, przejęli austriaccy Habsburgowie. Nastąpił ponad stuletni okres rozwoju, zwłaszcza rzemiosła i budownictwa w oparciu przede wszystkim o włókiennictwo, wykorzystujące miejscowe surowce. Płóciennictwo i sukien-nictwo spowodowało rozwój osadnictwa, podobnie było z górnictwem węgla kamiennego i wydobywaniem kamienia w XVI w. Proces ten zahamowała dopiero wojna 30-letnia (1618-1648),

przynosząca ogromne zniszczenia całego Śląska. Nie ominęły one też Rudaw Janowickich, podkopując m.in. górnictwo kruszcowe w rejonie Miedzianki.

Sprawą kluczową po zakończeniu wojny stało się posiadanie kościołów. W styczniu 1653 r. na życzenie dworu cesarskiego (katolickiej Austrii) starosta świdnicko-jaworski wydał rozporządzenie o wygnaniu z podległego mu terenu duchownych protestanckich. Zaprotestowały przeciwko temu stany księstwa, ale starosta Otto von Nostitz ponownie nakazał wypędzenie pastorów i tzw. redukcję kościołów, pod którą rozumiano odebranie ich protestantom i przekazanie katolikom. Trwało to od początku grudnia 1653 r. do końca kwietnia 1654 r. Odebrano protestantom, nawet te kościoły, które sami wybudowali, bądź odbudowali ze zniszczeń wojennych. Inwentaryzowano też majątki kościelne, a w 1666 r. zwolniono z pracy wszystkich nauczycieli protestanckich. Już wcześniejsze zwolnienie nauczycieli i pisarzy w Kowarach i Mieroszowie w 1655 r. doprowadziło do tumultu.

Kontreformacja osłabła po wkroczeniu na Śląsk w 1706 r. wojsk szwedzkich i doprowadzeniu do układu w Altranstädt, który zakończył ostre prześladowania protestantów. Okres stabilizacji gospodarczej również sprzyjał większej tolerancji. Efektem tego było m.in. ożywienie handlu i realizacja szeregu budów, w tym sakralnych.

Po zajęciu Śląska w 1740 r. przez Fryderyka II wschodnia część Rudaw Janowickich weszła, tak jak całe dawne księstwo świdnickie w skład powiatu świdnickiego, część zachodnia leżała w powiecie jeleniogórskim, a fragmenty na północy w powiecie jaworskim. Dopiero w wyniku reform administracyjnych po wojnach napoleońskich (1806-1813) wyodrębniono w latach 1816-1821 nowe jednostki podziału administracyjnego. Utworzono wówczas powiat bolkowski-ka-miennogórski, a potem świerzawski. W 1818 r. wyodrębniony został samodzielny powiat ka-

SOKOLE GÓRY Z DĄBROWICY fot. M. Staffa

miennogórski, a przez omawiany obszar przebiegała granica administracyjna rejencji wrocławskiej i legnickiej. Wzrastały miasta: Kowary (przemysł tekstylny), Miedzianka (górnictwo i hutnictwo) i Ciechanowice (hutnictwo miedzi oraz produkcja siarki i wotriolu w pobliskim Płoszowie). W miastach i wsiach rozwijało się chałupnicze tkactwo, powstawały młyny do mielenia kory dębowej, folusze, bielniki, krochmalnie, magły i suszarnie. Często były młyny zbożowe, browary, gorzelnie tłocznie oleju i kaszarnie.

U schyłku XVIII w. Rudawy Janowickie znajdowały się na trasie podróży wielu znamienitych osobistości, które często wyprawy te relacjonowały w modnej w owych czasach formie listów. Opisy takie pozostawił von Lindner w 1796 r., czy ambasador Stanów Zjednoczonych Ameryki w Berlinie John Quincy Adams (późniejszy prezydent) w 1800 r. Oczywiście zwiedzali oni głównie Kamienną Górę i Krzeszów, ale są też wzmianki dotyczące samych Rudaw Janowickich. Do ich popularyzacji przyczyniła się również podróż pruskiej pary królewskiej, szeroko relacjonowana przez ówczesną prasę, nie tylko śląską.

Rudawy Janowickie stanowiły obszar, na którym wyraźną przewagę liczebną w czasach pruskich mieli ewangelicy, ale w większości miejscowości istniały też kościoły i szkoły katolickie, chociaż parafie katolickie były bardzo rozległe i liczyły niewielu wyznawców. Godnym uwagi ewenementem było funkcjonowanie w XIX w. w Leszczyńcu tzw. wolnej gminy ewangelickiej, niezależnej od struktury terytorialnej kościoła ewangelickiego. Innym ciekawym zjawiskiem stała się działalność Towarzystwa Biblijnego, założonego przez hr. von Reden w Bukowcu, które rozprzestrzeniło się na całą okolicę.

Ożywieniu gospodarczemu towarzyszył rozwój infrastruktury komunikacyjnej. Tworzono nowe połączenia, budowano lub modernizowano szosy, wreszcie pojawiła się gęsta sieć linii kolejowych, które otoczyły Rudawy Janowickie, poczynając od najstarszej: Marciszów-Jelenia Góra (1867 r.), będącej fragmentem magistrali łączącej Wrocław z Dreznem. Nabrała znaczenia turys-

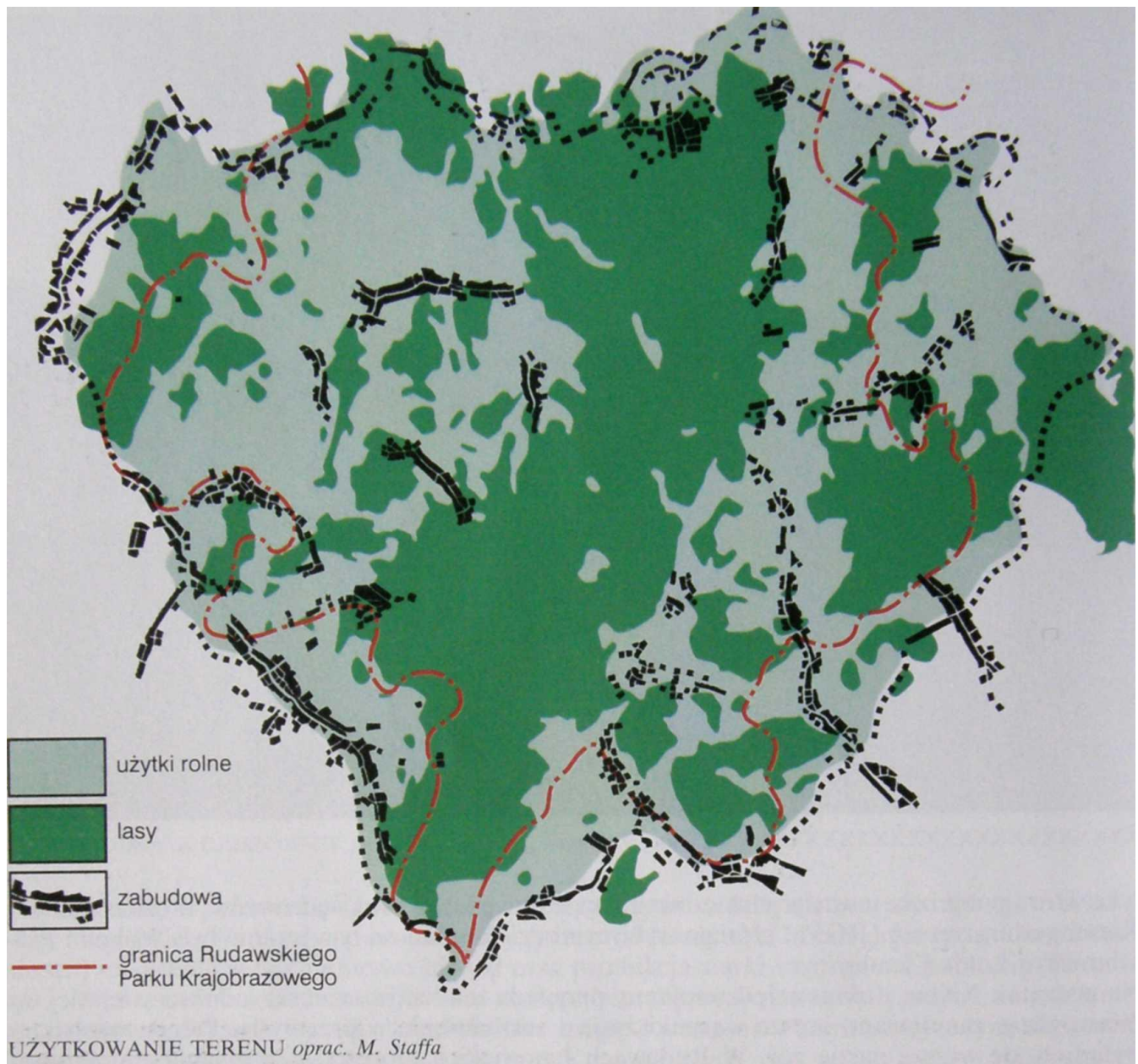

tyka, która pobudziła inwestycje skierowane na obsługę letników i wędrowców. Prężnie działało Riesengerbirgsverein (RGV), którego wybitnymi działaczami na tym terenie byli Wilhelm Pat-schowsky i Louis Chaussy.

Na początek XX w. i okres międzywojenny przypada tendencja ucieczki ludności wiejskiej do miast, gdzie znajdowano lepsze warunki życia i zatrudnienie w przemyśle. Przede wszystkim wyludniły się wyższe partie gór. W Rudawach Janowickich proces ten przebiegał z mniejszym nasileniem, bowiem przeciwdziało mu istnienie w szeregu wsi zakładów przemysłowych (kopalnie, kamieniołomy, papiernie itp.).

Oskrzydlające działania bojowe Armii Czerwonej pozwoliły na uniknięcie zniszczeń na terenie Rudaw Janowickich i w miejscowościach je otaczających. Nie zapobiegło to jednak wyszabrowaniu istniejących tu zakładów przemysłowych, a przede wszystkim bardzo cennych zbiorów z licznymi rezydencjami (Karpniki, Bobrów, Wojanów, Szarocin, Bukowiec). Po pierwszym okresie, gdy zostały zajęte przez wojska sowieckie, najczęściej przekazywano je potem do dyspozycji PGR-ów, których działalność prowadziła do dalszej dewastacji. Część przekazana na domy dziecka i obiekty wczasowo-kolonijne szczęśliwie ocalała, chociaż bez pierwotnego zabytkowego wyposażenia. Odrębnym, tragicznym epizodem powojennym stała się historia Zakładów R-1 w Kowarach. Za tym kryptonimem kryła się kopalnia rud uranu, w której w nieludzkich warunkach, pod kierunkiem specjalistów radzieckich i pod nadzorem jednostki UB, pracowali górnicy i więźniowie z obozu pracy. Niewielu z ówczesnych pracowników dożyło do dziś, większość /marła w wyniku choroby popromiennej lub na nowotwory. Na przełomie lat 40-50 w całych Rudawach Janowickich prowadzono intensywne poszukiwania rud uranu, przyczyniając się m.in. do katastrofalnego zniszczenia Miedzianki.

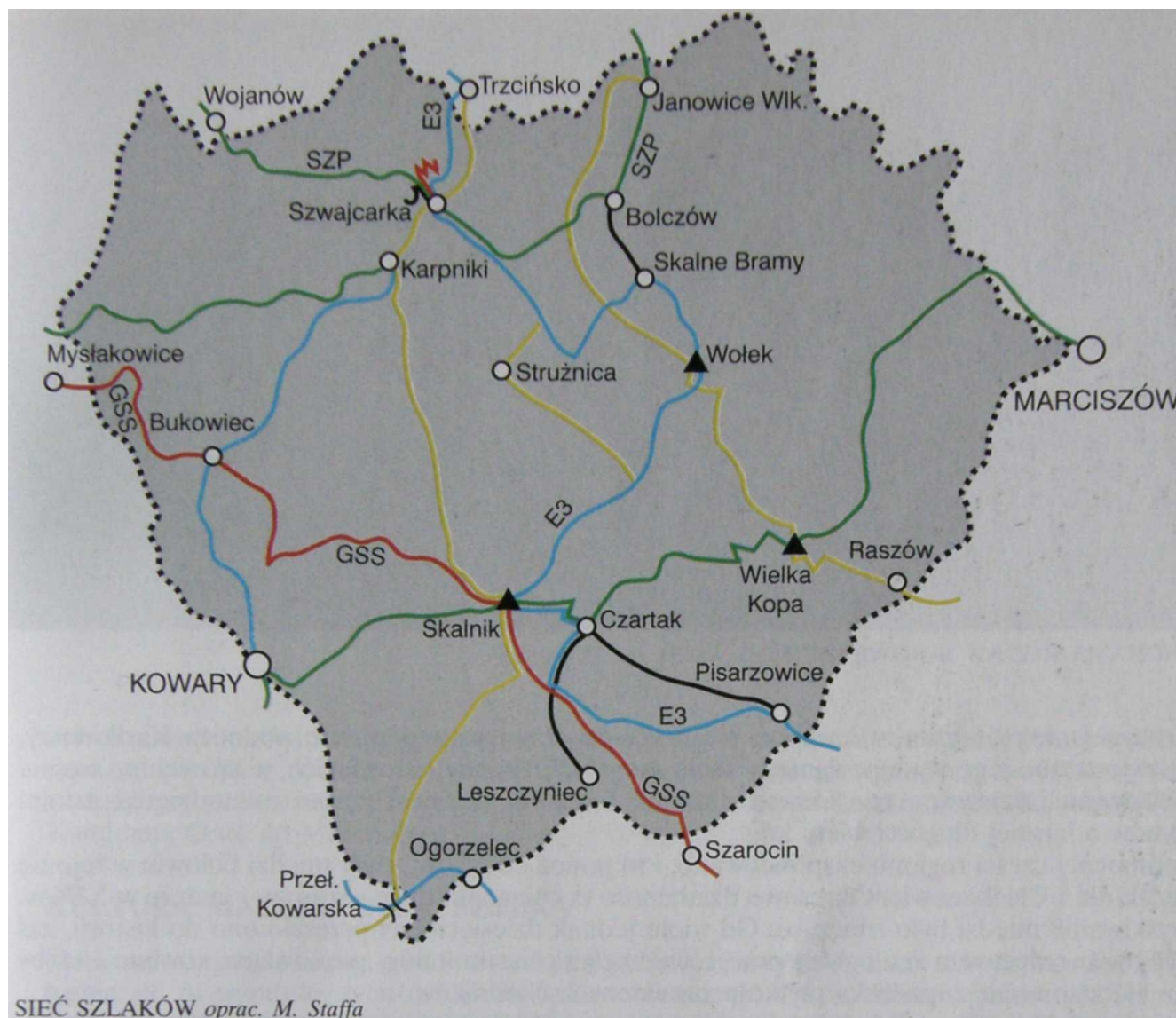
Od końca lat 50-tych znacznie rozwinął się ośrodek przemysłowy w Kowarach, bazujący już głównie tylko na włókiennictwie i przemyśle maszynowym. Poza nim na uwagę zasługuje jedynie

kopalnia dolomitu w Rędzinach (Czarnowie) z zakładem przeróbczym w Piszczowicach oraz niewielkie zakłady chemiczne w Ogorzelcu i papiernia w Janowicach Wielkich. Słabo rozwija się turystyka, chociaż Kowary (Wojków) nominalnie posiadają nawet status uzdrowiska. Bez wątpienia wpływ na to ma bezpośrednie sąsiedztwo znacznie atrakcyjniejszych (wyższych) Karkonoszy oraz likwidacja większości linii kolejowych, poważnie utrudniająca turystyczną penetrację terenu.

GOSPODARKA I UŻYTKOWANIE ZIEMI

Podstawowym czynnikiem, określającym możliwości rozwoju środowiska przyrodniczego w Rudawach Janowickich, jest specyficzna budowa geologiczna. Występujące tu skały mają niemal wyłącznie charakter krystaliczny i kwaśny, obejmując część granitowego masywu karkonoskiego i jego wsch. metamorficzną okrywę. Jest to słaby substrat glebowy, dlatego też w większości mamy do czynienia z glebami płytkimi, szkieletowymi i kwaśnymi. Zaliczają się one głównie do rankerów i pseudobielic, u podnóża stoków i w łagodniejszych położeniach - brunatnych. Wzdłuż większych cieków ciągną się wąskie na ogół i płytkie pasma ubogich mad, przeważnie piaskowych lub żwirowych. Dlatego też większość gleb rolniczych została określona jako należą-

ca do kompleksu zbożowego górskiego (rzadko pszennego górskiego) i owsiano-ziemniaczanego. Dodatkowym zagrożeniem bywa w stromszych miejscach erozja, dlatego też owe trudne warunki fizjograficzne powodują stały odpływ ludności rolniczej i przekształcanie gruntów ornych w użytki zielone, też zresztą ekstensywnie wykorzystywane. Strome od zachodu stoki powodują, że większe powierzchnie użytków rolnych występują głównie w części północno-wschodniej i wschodniej oraz w obrębie większych dolin. Łącznie stanowią one 30% powierzchni regionu.

Zdecydowaną większość pokrycia terenu zajmują lasy, eksploatowane dla celów gospodarczych, choć w górnych partiach uległy one poważnym zniszczeniom. Drewno jest stąd wywożone na dalsze obszary, częściowo tylko przerabiane w Marciszowie, Kamiennej Górze i Kowarach. W minionych okresach pewne znaczenie posiadało skalnictwo, dobywające różne surowce mineralne. Znaczne rozmiary osiągnęła eksploatacja łupków pirytowych koło Wieściszowic, wykorzystywanych do produkcji wotriolu (kwasu siarkowego). Jej pozostałością są duże, nieczynne kamieniołomy o różnobarwnych i urozmaiconych ścianach. Gromadząca się w kilku miejscach na dnie woda zawiera rozpuszczone związki, nadające jej charakterystyczne barwy. Stąd też przyłgnęła do nich nazwa Kolorowe Jeziora.

W kilku stanowiskach dobywano na niewielką skalę granit o małej jednak wartości użytkowej, zaś koło Czarnowa i Rędzin - dolomit, którego pył zabarwia na biało okolicę zakładu przerobczego w Pisarzowicach. W Kowarach ciekawy, ale i ponury rozdział w dziejach miasta odegrało górnictwo uranowe, związane z występowaniem tego promieniotwórczego pierwiastka w metamorficznej

PANORAMA RUDAW JANOWICKICH OD WSCH. fot. M. Staffa

okrywie granitu karkonoskiego. Złoża uranu występowały u podnóża Karkonoszy, ale stwierdzono jego występowanie w wielu miejscach Rudaw Janowickich, w których po wojnie prowadzono intensywne poszukiwania uranu. Ich wynikiem jest ponad osiemdziesiąt sztolni i szybów o łącznej długości wielu km.

W północnej części regionu eksploatowano, i to ponoć od XII w., rudy miedzi i ołowiu w rejonie Miedzianki i Ciechanowic. Okresowo działalność ta osiągnęło duże rozmiary i jeszcze w XIX w. pozyskiwanie miedzi było znaczące. Od wielu jednak dziesięcioleci przeszło ono do historii, zaś jedynym świadectwem rozległych prac górniczych są liczne hałdy, pozawalane sztolnie i szyby oraz niebezpieczne zapadliska płytko prowadzonych chodników.

Obecnie większe, ale tylko lokalnie, znaczenie posiadają nieliczne zakłady w Kowarach. Tu wyróżnia się zdecydowanie duża, o światowej renomie fabryka dywanów. Ponadto fabryka porcelany elektrotechnicznej, filcu technicznego i fabryka automatów tokarskich. W Marciszowie są zakłady lniarskie, a w Janowicach Wielkich zakład papierniczy. Większość ludności pracującej poza rolnictwem zmuszona jest dojeżdżać do Jeleniej Góry, Kamiennej Góry lub Kowar. Usługi turystyczno-wypoczynkowe, pomimo znakomitych walorów krajobrazowych i środowiskowych miejscowości leżących na opisywanym terenie, nie rozwinęły się w znacznym stopniu. Jedynie w Kowarach-Podgórzu działało inhalatorium radonowe w sztolni dawnej kopalni uranu, a w Kowarach Wojkowie jest zespół sanatoriów przeciwgruźliczych. W Janowicach Wielkich kształtuje się lokalne centrum letniskowe i na mniejszą skalę w Karpnikach. Ruch turystyczny koncentruje się w Sokolich Górach oraz okolicach zamku Bolczów.

Po 1945 r. przestało istnieć wiele pensjonatów i gospód, do których goście zjeżdżali regularnie nawet z Berlina. Zniknęły także obiekty typowo turystyczne, jak schroniska na Wielkiej Kopie, Skalniku, Przełęczy Kowarskiej, zamku Bolczów. Jedynym oparciem dla wędrowców jest obecnie schronisko PTTK „Szwajcarka” w Sokolich Górach i prywatne schronisko „Czartak” w Czarnowie. Uzupełniają je całoroczne schroniska młodzieżowe w Bukowcu, Rędzinach i Strużnicy oraz stosunkowo zróżnicowana baza w Kowarach. Nasycenie terenu szlakami znakowanymi jest dość duże, szczególnie w części północnej. Również dostatecznie gęsta jest sieć drogowa, która dociera do wszystkich miejscowości. Najważniejsze szosy prowadzą obrzeżem terenu, w tym szosa Nr 367 przez Przeł. Kowarską. Przez Przeł. Rędzińską, Przeł. pod Średnicą i Przeł. Karpnicką prowadzą lokalne szosy o wysokich walorach widokowych i sporym znaczeniu dla turystyki. Bardzo malownicza jest też lokalna szosa wiodąca Przełomem Janowickim. Dawniej

całe Rudawy Janowickie były otoczone liniami kolejowymi, ale obecnie funkcjonuje tylko biegnąca od pn. linia Wrocław - Jelenia Góra, pozostałe zlikwidowano, lub zawieszono na nich ruch, w tym na istotnej dla turystyki linii z Jeleniej Góry przez Kowary, Przeł. Kowarską (tunel), Kamienną Górę do Marciszowa.

KULTURA MATERIALNA I SZTUKA

Słaby rozwój gospodarczy, pomimo centralnego położenia regionu, nie stworzył szansy wykształcenia się tu wybitniejszych ośrodków kulturotwórczych. Od wschodu dominowała Kamienna Góra, zaś od zachodu Jelenia Góra. Dlatego też pewne możliwości posiadało tylko jedyne na tym terenie miasto - Kowary. Zostały one wykorzystane dopiero na początku XIX w., gdy w mieście osiadł wykształcony w drezdeńskiej akademii plastycznej August Tittel, twórca licznych i popularnych wówczas rysunków i akwarel, drukowanych w formie litografii w założonym przez niego wydawnictwie. Działalność tę kontynuowali jego zdolni uczniowie i konkurenci, których twórczość utrzymywała się w konwencji romantyzmu. Dało to asumpt do powstania określenia „szkoła kowarska”, którym objęto działalność całej grupy miejscowych grafików. Ich dzieła są do dzisiaj cenione. Jednym z następców Tittela był Carl Mattis, dobry grafik, który doszedł nawet do godności burmistrza Kowar. Zasłużył się dla popularyzacji miasta i Karkonoszy, był m.in. autorem przewodnika po wsch. części Karkonoszy, którego II wydanie z 1826/27 r. ukazało się w tłumaczeniu na język polski. Była to pięknie ilustrowana książeczka, bodaj pierwszy znany przewodnik górski w języku polskim.

Specyficzną rolę kulturotwórczą odegrały też rezydencje ziemskie. W Karpnikach, Wojanowie i Mysłakowicach przebywali członkowie pruskiej rodziny panującej, goszczący w sezonach letnich wybitnych artystów i przedstawicieli świata kultury oraz polityki. Na mniejszą skalę podobną rolę pełniły inne rezydencje. Nie wpływało to jednak na poziom życia duchowego ubogiej ludności, wśród której wyróżnił się jedynie w końcu XIX w. samorodny talent poetycki karpnickiego krawca Bertermanna. Istotny wkład w rozwój kulturalny okolicy wniosło małżeństwo hr. von Reden z Bukowca, a zwłaszcza znana z pobożności i dobroczynności Fryderyka. Jej staraniem powstało Towarzystwo Biblijne, które szerzyło umiejętność czytania i pisanie oraz kształtowało postawy moralne. Do budowy i urządzenia zespołu pałacowego zaangażowali cenionych artystów, tworząc jeden z nielicznych na Śląsku kompleksów romantycznych.

RUDAWY JANOWICKIE OD PN.-WSCH. fot. M. Staffa

Na terenie Rudaw Janowickich zachowało się sporo cennych zabytków architektury i dzieł sztuki z różnych okresów. Najmniej śladów pochodzi z czasów przedhistorycznych, co jest zrozumiałe biorąc pod uwagę dzieje osadnictwa na tym terenie. Z okresu gotyku pochodzą ruiny zamków: Bolczów (gruntownie przebudowanego w okresie renesansu) i Sokolec (zniszczonego po wojnach husyckich). Także w obrębie zamku w Karpnikach, przebudowanego w XIX w. są pozostałości budowli gotyckiej. Większość kościołów (Bukowiec, Ciechanowice, Janowice Wielkie, Karpniki, Kowary, Leszczyniec, Marciszów, Pisarzowice, Raszków, Rędziny, Wieściszowice, Wojanów) również pochodzi z okresu gotyku, przeważnie z XV-początku XVI w., ale prawie wszystkie później przebudowano, nadając im przeważnie barokowe cechy. Z okresu baroku, a więc z XVIII w. pochodzą zachowane jeszcze kościoły poewangelickie (Bukowiec, Karpniki, Leszczyniec, Trzczańskie). Młodsze, klasycystyczne z XIX w. są tylko kościoły w Marciszowie i Miedziance. Na szczególną uwagę zasługują też liczne zespoły pałacowe, część o rezydencjonalnym charakterze. Powstawały w różnych okresach, ale obecny wygląd prawie wszystkie zawdzięczają XIX-wiecznym przebudowom. Do najciekawszych i najlepiej zachowanych należą: Bukowiec, Karpniki i Nowy Dwór w Kowarach, ale na uwagę zasługują też: Janowice Wielkie, Bobrów, Wojanów, Ciechanowice, Pisarzowice i Szarocin. Zdecydowanie najbogatszy i najcenniejszy zespół architektoniczny stanowią Kowary. Obok kościoła parafialnego, kaplicy pielgrzymkowej i pozostałości zespołu poewangelickiego (kościół rozebrano) są tam kamienice mieszkańskie z okresu XVI-XIX w., ratusz, most i zespół sanatoryjny w Wojkowie. W większości wsi są jeszcze dość liczne domy mieszkalne i budynki gospodarcze, przeważnie murowane, ale trafiają się też i drewniane, stanowiące dobre przykłady regionalnego budownictwa ludowego, jednak ich stan zachowania jest na ogół zły. W nielicznych miejscowościach (Ciechanowice, Janowice Wielkie, Kowary, Marciszów) zachowały się też zabytki techniki. Wymiana ludności niemieckiej na polską w latach 1945-48 spowodowała przerwanie i tak słabo rozwiniętej lokalnej tradycji kulturalnej oraz zniszczenie wielu obiektów. Zupełnie przypadkowo do dziejów i osiągnięć szkoły kowarskiej nawiązał Józef Gielniak, znakomity grafik, który spędził dużą część życia w sanatorium „Bukowiec”, gdzie też zmarł. Współcześnie liczące się środowisko artystyczne znajduje się tylko w Kowarach. Dominują tu twórcy związani z fabryką dywanów, na bazie której odbywają się plenery tkackie. Część z twórców uprawia też malarstwo i grafikę, m.in. najbardziej związany tematyką prac z miastem Jerzy Jakubów. W latach siedemdziesiątych w zakupionym w Czarnowie gospodarstwie powstał Ośrodek Świadomości Kryszy, który z jednej strony propaguje obcą kulturowo ideologię hinduistyczną, a z drugiej - rolnictwo ekologiczne. Żyje w nim niewielka wspólnota przenosząca egzotyczne zwyczaje i obrzędy na polski grunt, coraz liczniej odwiedzana przez poszukujących czegoś nowego młodych ludzi oraz turystów i osoby ciekawe odmiennych form życia.

BIBLIOGRAFIA

Numery podawane w punkcie 11 w poszczególnych hasłach słownika odpowiadają numerom z poniższego spisu.

1. Althans E., *Mittel und Wege um von den Gebirgsflüssen Schlesiens zunächst den Queis und den Rober nicht nur unschädlich, sondern für Land und Leute, besonders auch für die Schifffahrt in Schlesien volkswirtschaftlich nutzbar zu machen*. Vortrag am 6. Juli 1896 beim 30. Schlesischen Gewerbetag in Löwenberg, Breslau 1896, Druck von C. Schiller.
2. *Amtliches Gemeinde- und Ortsnamenverzeichnis der Deutschen Ostgebiete unter fremder Verwaltung, bearb. und hrsg. von der Bundesanstalt für Landeskunde*, T. 2-3, Inst. für Angewandte Geodäsie Frankfurt a.M., Remagen 1955.
3. *Atlas historyczny Polski. Śląsk w końcu XVIII wieku*, t. 1 pod red. J. Janczaka i T. Ładogórskiego; t. 2 pod red. J. Janczaka, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk-Lódź 1976, 1984.
4. Bach E., *Das ganze Riesengebirge in Farbe*, Mannheim, Kraft 1986.
5. Baedeker K., *Schlesien*, Leipzig 1938.
6. Bałchanowski S., Hutnik R., Piątek R., Sachanbiński M., Wierski J., *Zbieramy kamienie ozdobne*, Wyd. Geologiczne, Warszawa 1978.
7. *P. Baron's Heimatkarte des Kreises Hirschberg*, 3 Aufl., Geographisches Institut Paul Baron. Liegnitz
8. Bartsch H., *Die Städte Schlesiens*. Aufl. 2, Verlag Weidlich, Frankfurt a.M. 1983.
9. Beck S., *Das Riesengebirge, her- und Lausitzer Gebirge nebst dem Glatzer und Waldenburger Gebirge*, 23 Aufl., Albert Goldschmidt Verlag, Berlin 1913-1914.
10. Beck S., *Leipelt's Touristenführer für das Riesen- u. Isergebirge*. Verlag von Max Leipelt in Warmbrunn (b.r.).
11. Berg G., *Erläuterungen zur Geologischen Karte von Preussen, Blatt Landeshut*, Preuss. Geol. L-A., Berlin 1938.
12. Berg G., *Natur und Lagerungsverhältnisse des Quarzschiefers von Kupferberg*, Schi. Leipzig Akad. Verlagsgesellschaft, 1934.
13. Bernatt S., *Zamek w Karpnikach udzielił schronienia arcydziełu malarstwa renesansowego*, [w:] Rocznik Jeleniogórski, Tom XIV 1976, Tow. Przyjaciół Ziemi Jeleniogórskiej, ZNiO-Ossolineum, Wrocław 1976, s. 103-112.
14. *Beschreibung der einzelnen Gänge des Boberthaler Erzbergwerks...*, Kupferberg (Schlesien), (b.r.).
15. Bittermann J., *Chronik der evangelischen Kirchengemeinde Schmiedeberg im Riesengebirge von Johannes Bittermann Pastor daselbst von 1. Mai 1933 bis 11 November 1946*, Verlag der. Ev.-Luth. Mission, Erlangen [1970].
16. Bittner W. (Drezno), *Wspinaczki w Sokolich Górach przed rokiem 1939*, (tłum. M. Witt), [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, styczeń Nr 1/161/91, s. 57-60.
17. Brand T., *Das Dorf-Buch für Schlesien*, Glogau 1838.
18. Brylla W.J., *Epitafium dla kowarskich organów*, [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, Nr 150, s. 22-23.
19. Bugaj T., *Proces i egzekucja dziedzica Kowar Hansa Ulricha Schaffgotscha (Ratyzbona 1635)*, [w:] Rocznik Jeleniogórski, Tom XXV/XXVI 1987/1988, Tow. Przyjaciół Jeleniej Góry, Jelenia Góra 1989, s. 131-142.

20. Bukowiński Z., *Na zapomnianych szlakach Sudetów*, [w:] Wierchy, R. 26, 1957, PWN, Kraków 1957, s. 22-40.
21. *Bunte Bilder aus dem Schlesierlande*, Hrsg. Schi. Pestalozzi-Verein, M. Woywod, Breslau 1903.
22. Chanas R., Czerwiński J., *Sudety*, Wyd. II, Sport i Turystyka, Warszawa 1979.
23. *Ciechanowicka Sztolnia „Helena”, Kom. Krajoznawcza Oddz. PTTK w Kamiennej Górze*, [w:] Informator Krajoznawczy, PTTK Oddz. Wrocław. Kom. Kraj., Wrocław, wrzesień-gru-dzień 1982, s. 19-22.
24. Ciężkowski W., *Studium hydrogeochemii wód leczniczych Sudetów polskich*, Prace Nauk. Inst. Chemii Pol. Wrocław. 60, Seria: Monografie 19, Wyd. Pol. Wrocław., Wrocław 1990.
25. *Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. I-XXXVI, Breslau 1857-1933.
26. Cwen J., *Ziemia Mysłakowicka*, Mysłakowice 1987.
27. Czerwiński J., Chanas R., *Dolny Śląsk*, Sport i Turystyka, Warszawa 1977.
28. Czerwiński J., Mazurski K.R., *Sudety. Sudety Zachodnie: Góry i Pogórze Izerskie, Góry i Pogórze Kaczawskie, Rudawy Janowickie, Kotlina Jeleniogórska i Karkonosze*, Sport i Turystyka, Warszawa 1983.
29. Demidziuk K., *Katalog stanowisk archeologicznych. Powiat Kamienna Góra*, Wrocław 1994 (maszynopis w Muzeum Archeologicznym we Wrocławiu).
30. *Denkschrift zum 25 jährigen Bescheunder Frauen - Genesungsheims Schmiedeberg i. Rsgb. der Landesversicherungsamstadt Schlesien, 13. September 1900 bis 13 September 1925*, [Schmiedeberg] 1926.
31. *Deutscher Biographischer Index, Hrsg. von Willi Gorzny, Bearb. von Hans Herecur Koch Uta Koch und Angelika Voller*, Bd. 2: G-K, München 1986.
32. Dobrzyniecki A., *Kamienne płyty z rytym krzyża*, [w:] Przydrożne Pomniki Przeszłości pod red. A. Scheera. Zeszyt nr 9, PTTK Świdnica, wrzesień 1989, s. 2-19.
33. *Dolnośląski informator turystyczny*, Oddz. Wrocław. PTTK, Wrocław 1957.
34. *Dolny Śląsk Ziemi Staropolski* pod red. K. Sosnowskiego i M. Suchockiego, Instytut Zachodni, Poznań - Wrocław 1948.
35. Dressler W., *Die Schlesischen Gebirge*, Bd. 1: Riesen- und Isergebirge, Bober-Katzbach-Gebirge, Landeshuter Kamm, Kunstbuch- und Verkehrs-Verlagsgesellschaft m.b.H.. Berlin 1928.
36. Dressler W., *Die Schlesische Gebirge*, Breslau 1935/36.
37. *25 lat archeologii na Dolnym Śląsku, 1945-1970*, Muzeum Archeologiczne we Wrocław., ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1971.
38. Dynak W., *Sudecki epizod amerykańskiego dyplomaty*, [w:] Wierchy t. 43, PTTK KTG ZG, PWN Kraków 1975, s. 99-111.
39. *Dzieje Śląska* pod red. E. Maleczyńskiej i K. Maleczyńskiego, WP Wyd. Popularno-Nauko-we, Warszawa 1955.
40. Dziekoński T., *Wydobywanie i metalurgia kruszców na Dolnym Śląsku od połowy XIII do połowy XX wieku*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1972.
41. Ebert J., *Riesengebirge, Iser- und Lausitzer Gebirge nebst dem Glatzer- und Waldenburger Gebirge, Breslau und das Zobtengebirge*, Verlag von Albert Goldschmidt, Berlin 1888.
42. Eisenmänger Th., *Der Kreis Hirschberg, seine Natur, Industrie, Bewohner. Verwaltung und Ortschaften...*, Hirschberg 1879.
43. Eisenmänger Th., *Führer durch Schmiedeberg und seine Umgebungen für Besucher und Bewohner des Eglitzthales*, 2 Aufl., Verlag von R. Schirdewahn, Schmiedeberg 1896.
44. Eisenmänger Th., *Geschichte der Stadt Schmiedeberg im Riesengebirge* Verlag von Max Woywod, Breslau 1900.
45. *Erklärung und Verfassung der freien evangelischen Gemeinde zu Ober-Haselbach* M Rosenthal, (Hirschberg 1849).
46. Eysymontt I, *Pałac w Karpnikach*, P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków Ośrodek Informacji Warszawa Oddział Wrocław, Warszawa - Wrocław L979 (na prawach rękopisu).
47. *Fest-Schrift zum 400 jährigen Jubiläum der Stadt Schmiedeberg i. Rsgb. 1513-1913 Schmiedeberg i. Rsgb. [1913]*.

48. Fiek E., *Flora von Schlesien preussischen und österreichischen Antheils enthaltend die wildwachstenden, verwildeten und angebauten Phanerogamen Gefäss-Cryptogramen*. Unter Mitwirkung von Rudolf von Veckritz, bearb. von Emil Fiek, Breslau 1881.
49. Fischer Ch., *Kurze Geschichte der evangelischen Kirche zu Ober-Ilaselbach*, Hirschberg 1792.
50. Friedlander G., *Aus den Tagen der Ueberschwemmung 'Zum Jahrestage*. Hrsg. vom Orstverein Schmiedeberg, Hirschberger Tagesblatt-Buchdruckerei H.F. Grabow, Hirschberg 1898.
51. [Fünfundsiebzig] *75 Jahre Güttinger. Festschrift zum 75 jährigen Bestehen der Filztuchfabrik CG, Güttinger A.G. Schmiedeberg im Riesengebirge*, Stuttgart 1938.
52. Garbaczewski Z., *Główny Szlak Sudecki im. Mieczysława Orłowicza Świeradów-Paczków*. Przewodnik turystyczny, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa - Kraków 1985.
53. Garbaczewski Z., *Sudety. Jakuszyce-Boboszów. Przewodnik turystyczny. Międzynarodowy Górski Szlak Przyjaźni Eisenach-Budapeszt, odcinek polski*, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa - Kraków 1985.
54. Garbaczewski Z., *Szlak Zamków Piastowskich w Sudetach. Grodziec-Grodno. Przewodnik turystyczny*, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa - Kraków 1988.
55. Gebhard-Pelczar Z., *Kowarskie kowalstwo artystyczne na tle śląskich rzemiosł metalowych*, [w:] Rocznik Jeleniogórski, Tom XVI 1978, Tow. Przyjaciół Jeleniej Góry, ZNiO Ossolineum, Wrocław 1978, s. 65-78.
56. *Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Schlesien und ihre Bevölkerung*, Berlin 1874.
57. *Gemeindelexikon für die Provinz Schlesien*, Berlin 1887.
58. *Gemeindelexikon für die Provinz Schlesien*, Berlin 1908.
59. *Gemeindelexikon für den Freistaat Preußen*, t. 6.: Provinz Niederschlesien..., Berlin 1933.
60. *Generalne tabele statystyczne Śląska 1787 roku*, wydał T. Ładogórski, Wrocław 1954.
61. Gerstmann B.E.H., *Mitgliederverzeichnis des Schlesischen Gebirgs-Handelsstandes Hirschberg, Schmiedeberg, Greiffenberg, Eandeshut, Jauer, Goldberg und Waldenburg. Aus dem Archiv der Kaufmanns-Sozietät in Hirschberg von 1658-1912 und den Schlesischen Instanzen-Notizen von 1802-1827*. Mit sechs Porträts, Dresden 1918.
62. Głazek K., Janowski W., *Skalki wzgórze Sokolik w Rudawach Janowickich. Przewodnik wspinaczkowy*, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa 1994.
63. Golitschek v. J., Lutsch H., *Schlesiens Kunstdenkmäler*, Mannheim 1979.
64. Götschmann K.H.A., *Jubelbüchlein für das evangelische Kirchspiel Fischbach, Eine Festgabe zur 100 jährigen Kirchen-Jubel-Feier am 5. post Trinitatis, dem 26. Juni 1842*, von K.H.A. Götschmann, Pastor, Aufl. 2, Hirschberg 1842.
65. *Góry i Pogórze Kaczawskie. Mapa turystyczna 1:60 000*, treść tur. i inf. M. Staffa, PPWK Warszawa - Wrocław 1992.
66. *Góry Wałbrzyskie i Kamienna. Mapa turystyczna 1:75 000*, treść tur. i inf. M. Staffa, PPWK Warszawa 1978.
67. *Góry Wałbrzyskie i Kamienna. Mapa turystyczna 1:50 000*, treść tur. i inf. S. Junak i M. Kosiński, PPWK, Warszawa - Wrocław 1995.
68. *Góry Wałbrzyskie i Kamienna, Mapa turystyczna 1:50 000*, oprac. aut. R. Janusiewicz, K. Marciniak, EKO-GRAF, Wrocław 1993.
69. Grabski W., *300 miast wróciło do Polski*, Inst. Wyd. Pax, Warszawa 1960.
70. Grundmann G., *Das Riesengebirge in der Malerei der Romantik*, Band 1, Druck von W.G. Korn, Breslau [b.r.].
71. Grundmann G., *Dome, Kirche und Klöster in Schlesien*, Aufl. 2, Verlag Weidlich, Frankfurt a.M. 1982.
72. Grundmann G., *Der evangelische Kirchenbau in Schlesien*, Frankfurt a.M. 1970.
73. Grundmann G., *Kunstwanderung im Riesengebirge*. München 1969.
74. Grundmann G., *Stätten der Erinnerung*, München 1975.
75. Grundmann G., Schadendorf W., *Schlesien*, Deutscher Kunstverlag 1962.
76. *Grundriss zur deutschen Verwaltungsgeschichte 1815-1945*, Reihe A., Hrsg. W. Hubatsch. Bd. 4 Schlesien, Marburg 1976.

77. Grunewald J., *Beiträge zur Kirchengeschichte von Fischbach im Riesengebirge*, Verlag der Schlesischen Evangelischen Zentralstelle, Düsseldorf 1966.
78. Grzybowska T., *Józef Gielniak (1932-1972)*, [w:] **Z dziejów sztuki śląskiej pod red. Z. Świechowskiego**, PWN, Warszawa 1978, s. 471-492.
79. Guerquin B., *Zamki śląskie*, Wyd. Budownictwo i Architektura, Warszawa 1957.
80. Guerquin B., *Zamki w Polsce*, **Arkady**, Warszawa 1974.
81. Hamburger V., *Erdgeschichte des Kreises Landeshut in Schiesten*, Landeshut **in**. Schi. 1928.
82. Hanczke T., Jaworski A., *Wstępne wyniki kompleksowych badań właściwości fizycznych skal krystalicznych z okolic Janowic Wielkich w Sudetach*, [w:] *Przegląd Geologiczny* 1977, R. 25, Nr 5, s. 263-269.
83. Hanulanka D., *Sklepienia późnogotyckie na Śląsku*, Wrocł. Tow. Nauk. Rozprawy Kom. Historii Sztuki Tom VII, ZNiO Ossolineum, Wrocław 1971.
84. Hański S., Kowary. *Miasta województwa jeleniogórskiego*, [w:] Karkonosze, informator kulturalny i turystyczny woj. jeleniogórskiego, maj Nr 5/93/85, s. 11-14.
85. Harasimowicz J., *Mors janua vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Historia Sztuki III, Wyd. Uniw. Wrocł., Wrocław 1992.
86. Harasimowicz J., *Protestanckie budownictwo kościelne wieku reformacji na Śląsku*, [w:] *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, Teoria i Historia*, PAN Kom. Arch. i Urb., PWN, Warszawa 1983, T. XXVIII, Z. 4, s. 341-374.
87. Harasimowicz J., *Rola sztuki w religijnych i społecznych konfliktach wieku reformacji na Śląsku*, [w:] *Rocznik Historii Sztuki*, t. XVIII, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków 1990, s. 31-94.
88. Harasimowicz J., *Treści i funkcje ideowe sztuki śląskiej reformacji (1520-1650)*, *Acta Universitatis Wratislaviensis* No 819, Historia Sztuki II, Wyd. Uniw. Wrocł., Wrocław 1986.
89. Haupt J.F.W., *Nachrichten für und über die evangelische Gemeinde zu Buchwald und Quirl so wie in deren Antheilen; bei dem hundertjährigen Jubelfeste des von ihr im Jahr 1742 wieder erlangten und wieder erneuten freien, öffentlichen, evangelischen Kirchen- und Christenthums am dritten Pfingsttage den 17. Mai 1842 von ihrem Seelsorger...*, Carl Wilhelm Immanuel Krahn, Hirschberg [1842].
90. Heflik W., *Kamienie ozdobne Polski*, Wyd. Geologiczne, Warszawa 1989.
91. *Heimatbuch des Kreises Landeshut i. Schi*, Bd. 1-2, Hrsg. E. Kunick, A. Wernet's Buchdruckerei, Landeshut in Schlesien 1929
92. *Heimatbuch des Kreises Landeshut*, Groß-Denkte, Wolfenbüttel 1954.
93. Heibig A., *Schmiedeberg u. Hohenwiese. Führer durch das Riesengebirge. Mit einem Plan von Schmiedeberg, einer Karte vom Riesengebirge und 25 Abbildungen*, Schi. Druckerei u. Verlagsanstalt G.m.b.H., Hirschberg i. Schi. [1910].
94. Henelius N., *Silesiographia, hoc est Silesiae delineatio*, Francoforti 1613.
95. Herlessohn K., *Riesengebirge*, Verlag L. Borowsky, München (ok. 1980).
96. Hertrumpf, *Zweiter Vortrag des Bürgermeister Hertrumpf gehalten in der zweiten christkatholischen Versammlung zu Schmiedeberg am 21. Februar 1846*, Selbstverlag, Hirschberg [1846].
97. Heyne, *Wanderungen über Stonsdorf, Erdmannsdorf und Buchwald als Forstzetzung im Riesengebirge*, Landeshut 1822.
98. *Historia chłopów śląskich* pod red. S. Inglota, LSW, Warszawa 1979
99. *Historia Śląska*. Tom I pod red. K. Maleczyńskiego, Tom II pod red. W. Długoborskiego i S. M. Chalkiewicz, Tom III pod red. S. Michalkiewicz, ZNiO Ossolineum; Wrocław-Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1960-1985
100. Hoffmann H., *Die katholische Kirche in Schmiedeberg im Riesengebirge*, Eine Führung., Verlag: Katholischer Pfarramt, Schmiedeberg 1936
101. Hoffmann K.G., *Geschichte von Schlesien aus der ältesten Zeit bis auf unsere Tage*, bearb. von K.G. Hoffmann, evangelischen Pfarrer in Hennersdorf bei Reichenbach und verlegt von C.K. Stucklart. t. 1-6, Schweidnitz [1828]-1831.
102. Hoser J.K.E., *Das Riesengebirge in einer statistisch topographischen und pittoresken Uebersicht...*, J. Geistinger, Wien 1804

103. Hultsch G., *Schlesische Dorf- und Stadtkirchen*, Unser Weg, Lübeck 1977.
104. *Hydronimia Odry. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym*, pod red. H. Borka, Instytut Śląski w Opolu. 1983.
105. *Indykacja dominiów, poddanych i miast Śląska według „pierwszej rewizji” z 1726 roku. Materiały do statystyczno-geograficznego opisu Śląska z pierwszej połowy XVIII wieku*, wydał Kazimierz Orzechowski, Uniwersytet Wrocław., Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych, Wrocław 1995.
106. Janczak J., *Człowiek i przyroda. Przegląd zmian w środowisku geograficznym Śląska w ostatnim tysiącleciu*, DTSK, Wrocław 1985.
107. Janczak J., *Z kuferkiem i chlebakiem. Z przeszłości uzdrowisk i turystyki śląskiej*, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa - Kraków 1988.
108. Janeczek J., Kozłowski K., Żaba J., *Zbieramy minerały i skały. Przewodnik pod Dolnym Śląsku* pod red. naukową J. Żaby, Wyd. Geol., Warszawa 1991.
109. Januszewski J., Koszarski W., *Skarby Ziemi Dolnośląskiej*, ZNiO Ossolineum, Wrocław -Warszawa - Kraków - Gdańsk 1979.
110. Januszewski S., *Zabytki techniki Dolnego Śląska*, Bibl. Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Studia i Materiały - Tom III, Min. Kult. i Sztuki Gen. Konserwator Zabytków, Ósr. Dokumentacji Zabytków, Warszawa 1988.
111. Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, Wyd. II, Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1984.
112. Jasnowski M., Pałczyński A., *Nasza przyroda. Województwo wrocławskie, legnickie, jeleniogórskie, walbrzyskie*, Liga Ochrony Przyrody, Warszawa 1978.
113. Jaworski K., *Dawna karczma gwarków w Ciechanowicach*, [w:] Karkonosz. Materiały krajoznawcze Nr 2-86, SKPS, Oddz. Akad. PTTK we Wrocław., Wrocław 1986, s. 41-44.
114. Jelenia Góra. *Zarys rozwoju miasta* pod red. Z. Kwaśnego, ZNiO Ossolineum, Wrocław -Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1989.
115. Jöcher Ch.G., *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, Darinne die Gelehrten aller Stände sowohl männ - als weiblichen Geschlechtes Zweiter Theil: D-L,... Leipzig 1750.
116. Kalinowska J., *Problem komasacji i rozdrobnienia gospodarstw rolnych w wybranych wsiach województwa jeleniogórskiego*, [w:] Rocznik Jeleniogórski. Tom XVIII, 1980, Tow. Przyjaciół Ziemi Jeleniogórskiej, ZNiO Ossolineum, Wrocław 1980, s. 67-74.
117. Kalinowski K., *Architektura barokowa na Śląsku w drugiej połowie XVII w.*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1974.
118. Kalinowski K., *Architektura doby baroku na Śląsku*, PWN, Warszawa 1977.
119. Kalinowski K., *Rzeźba barokowa na Śląsku*, PWN, Warszawa 1986.
120. *Kamienna Góra. Monografia geograficzno-historyczna miasta i okolic* pod red. S. Michalkiewicza, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1985.
121. Kamitz W.A., *Fortsetzung der kurzen Geschichte der evangelischen Kirche und Schulen der evangelischen Kirchengemeinde zu Kupferberg...*, Hirschberg 1841.
122. Kapałczyński W., Kowary, *Śląsk w zabytkach sztuki*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków 1993.
123. Kapałczyński W., *Nowy Dwór. Budynki zabytkowe w okolicach Kowar*, [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, czerwiec Nr 6/142/89, s. 32-34.
124. Kapałczyński W., *Z dziejów Kowar*, [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, kwiecień Nr 4/128/ 88, s. 6-10.
125. *Karkonoski Park Narodowy, Mapa turystyczna 1:30 000*, treść tur. i inf. M. Staffa, PPWK Warszawa - Wrocław 1996.
126. *Karkonosze, Mapa turystyczna 1:75 000*, treść tur. i inf. M. Staffa, PPWK Warszawa -Wrocław 1995.
127. *Karkonosze, Mapa turystyczna 1:50 000*, EKO-GRAF, Wrocław 1993.
128. *Karkonosze. Mapa topograficzno-turystyczna 1:25 000*, Wyd. Czasopisma Wojskowe (b.r.).
129. Karłowska-Kamzowa A., *Malarstwo śląskie 1250-1450*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1979.

130. *Karte von Schmiedebers in Riesengebirge und Umgegend 1:35 000*, d.n.Gr. J.E. Gaebler's Geogr. Inst. Leipzig N. (b.r.).
131. Kaufmann J., *Aus der Vorzeit Kupferbergs von Johannes Kaufmann*, Pfarrer von Kupferberg,
132. Kaufmann L., *Die Blei- und Kupfergruben „Dorothea“ und „Gesellen“ in den Bleibergen bei Jannowitz (Riesengebirge) und die Arsengrube „Gesellengluck am Ostabhange der Bleiberge bei Rudelstadt (Kr Bolkenhain)*, Verlag von Gebrüder Böhm, Kattowitz O.-S., [1914].
133. Kaufmann J. *Führer in die Burgruine Bolzenstein. Bolzenschloß b. Jannowitz, Riesengebirge, Bilder aus dem Kupferberger Berglande*, seh. 1, Verlag der „Banhütte Kupferberg“, E.V. Kupferberg 1910.
134. Kaufmann J., *Die Herz-Jesu-Erzbruderschaft zu Kupferberg in Schlesien gegr. 1725 von Johannes Kaufmann*, Pfarrer von Kupferberg, Kupferberg, Schles. 1904.
135. Kaufmann J., *Die Kapitalien des Freiherrn David von Fürst, Erbherrn auf Kupferberg (1600-1634)*. Ein Bild aus der Kupferberger Geschichte von Johannes Kaufmann, Pfarrer von Kupferberg, Schi. Volkszeitungs-Buchdruckerei, Breslau [1908].
136. E. Keyser, *Deutsche Städtebuch. Handbuch Städtischer Geschichte*, Bd. 1: Norddeutschland. Stuttgart-Berlin, 1939.
137. *Kiesslings grosse Wanderkarte vom Riesengebirge 1:40 000*, Verlag von A. Kiessling, Berlin (b.r.).
138. Kincel R., *Z życia i działalności grafików szkoły kowarskiej (nie znane materiały i nowe ustalenia)*, [w:] Rocznik Jeleniogórski, Tom XXXV/XXVI 1987/1988, Tow. Przyjaciół Jeleniej Góry, Jelenia Góra 1989, s. 187-215.
139. Kleinert, *Schmiedeberg im Riesengebirge und Umgebung. Ein schlesisches Städtebild von Bürgermeister Kleinen*, Devista-Verlag, Berlin 1926.
140. *Klützw von, Uebersicht der statistischen Verhältnisse des Landeshuter Kreises bis 1869*, Landeshut 1863.
141. Knie J.G., *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien...*, Breslau 1830.
142. Knie J.G., *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien...*, Breslau 1845.
143. Kolankowski J., *Skalne drogi Sudetów Zachodnich. Przewodnik wspinaczkowy*, Sport i Turystyka, Warszawa 1971.
144. Kolbing R., *Jubelbüchlein, enthaltend die Geschichte des evangelischen Kirchspiels Fischbach im Riesengebirge von Pastor Heinrich Götschmann, bis zum hundertßnzigjährigen Kirchenjubelfest, 26. Juni 1892, Ortgeführt von Rudolf Kolbing, evangelischen Ortspfarrer, Buchdruckerei der Schreiberhau-Diesdorfer Rettungsanstalten*, Diesdorf bei Gäbersdorf, Kr. Striegau 1892
145. Kołaczkowski S., Prais B., Ignasiak J., *Rzeka Bóbr. Hydrografia, hydrometria, znaczenie użytkowe, stan zanieczyszczenia i klasyfikacja, źródła zanieczyszczenia i niezbędne środki zaradcze dla poprawy istniejącego stanu. 1955-1961*, [w:] Klasyfikacja rzek, z. 16, Zakł. Inf. Nauk.-Techn., i Ekonom. Inst. Gospod. Kom., Zakł. Badawczy Wodociągów i Kanalizacji w Poznaniu, Warszawa [1964].
146. Komorowski J., *Zapomniane miasta dolnośląskie*, [w:] Materiały Krajoznawcze pod red. Z. Szkolmckiego i J. Załęskiego, PTTK Oddz. Wrocław. Kom. Kraj., Wrocław, czerwiec 1977. s. 27-37.¹
147. Kondracki J., *Geografia fizyczna Polski*, Wyd. IV, PWN, Warszawa 1980
148. Konwiarz R., *Alt-Schlesien Architektur-Raumkunst-Kunstgewerbe. Hrsg. und eingeleitet von Richard Konwiarz. Uchtbildanfragem von Heinrich Goetz*, Verlag von Julius Hoffmann, Stuttgart [1913].
149. Korzeń J., *Rudawy Janowickie*, [w] Nowiny Turystyczne, Nr 4, 1 kwietnia 1994, s. 6.
150. Kościk J. *Tunele kolejowe na Śląsku*, [w:] Śląski Labirynt Krajoznawczy 4 pod red. J. Janczaka, PTTK Oddz. Wrocław., Wrocław 1992, s 77-83.
151. Kościk J., *Przemiany sieci osadniczej w rejonie jeleniogórskim w latach 1840-1905*, [w:] Rocznik Jeleniogórski, Tom XXV/XXVI, 1987/1988, Tow. Przyjaciół Jeleniej Góry, Jelenia Góra 1989, s. 143-155.

152. Kościak J., *Urbanizacja przy torach*, [w:] Śląski Labirynt Krajoznawczy 4, pod red. J. Janczaka, PTTK Oddz. Wrocław, Wrocław 1992, s. 69-75. "
153. Kowalik T., *Wycieczki sierpniowe Mieczysława Orłowicza*, Zeszyty historyczne PTTK, PTTK ZG Kom. Hist. i Tradycji, Warszawa 1989.
154. *Kowary, szkice z dziejów miasta*. Tom I—II pod red. T. Bugaja, Prace KTN Nr 39, Prac. Badań Humanistycznych, Jelenia Góra 1988-1989.
155. Koziański S.M., *Rozwój sieci kolejowej na Śląsku*, Inst. Śląski, Inst. Naukowo-Badawczy, Opole 1990.
156. Kozłowski S., *Surowce skalne Polski*, Wyd. Geologiczne, Warszawa 1986.
157. *Krkonoše. Turistická mapa 1:50 000*, Kartografie, Praha 1993.
158. Krug L., Mützell A.A., *Neues topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch des Preussischen Staats*, Bd. 1-6, Karl August Kümmel, Halle 1821-1825.

159. Kulik Z., *Jelenia Góra i okolice. Przewodnik*, Sport i Turystyka, Warszawa 1986.
160. Kunick E., *Bilder aus dem Kreise Landeshut*, Verlag Pestalozzi-Verein, Landeshut (ok. 1913).
161. Kutzner J.G., *Wanderungen durch das Riesen- und Iser- Gebirge und durch die ihnen benachbarten Thäler*, 2 Aufl., C.J. Liedl, Warmbrunn 1868.
162. Lehmann G., *Das Biß an unser seliges Ende sich erstreckende Hülffe Gottes....*, Leipzig 1680.
163. *Leksykon przemysłu Dolnego Śląska*, oprac. J. Białowąs i M. Machnicki, TRZZ Wrocław, PWN, Wrocław 1969.
164. Lenartowicz S., *Sudety Środkowe i Wschodnie oraz Góry Kaczawskie i Rudawy Janowickie*, Spółdz. Inst. Wyd. Kraj, Warszawa 1951.
165. Letzner D., *Riesengebirge und die Grafschaft Glatz*, Siebende aufl., Meyers Reisebücher, Bibliographisches Institut, Leipzig und Wien 1890.
166. Letzner K., *Zwei Nekrologe schlesischer Entomologen I. Joh. Adam Valentin Weigel*, [w:] Zeitschrift für Entomologie im Auftrage des Vereins für schlesische Insektenkunde zu Breslau, J. 12: 1858, s. [13]-15.
167. Lis J., Sylwestrzak H., *Minerały Dolnego Śląska*, Inst. Geologiczny, Wyd. Geologiczne, Warszawa 1986.
168. Loebel H., *Schlesien Begegnungen mit der Geschichte in Bildern*, Niedersächsische Landes-Zentrale für politische Bildung, Hannover 1987.
169. Loewe L., *Schlesische Holzbauten*, Düsseldorf 1969.
170. Lubieniecki J., *Walka chłopów w jeleniogórskim (XVI-XIX wiek)*, [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, grudzień, nr 12/148/89, s. 22-26.
171. Lutsch H., *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. 1-3, Breslau 1886— 1903.
172. Łaborewicz I., *Powojenne nazewnictwo w jeleniogórskim*, [w] Karkonosze, kultura i turystyka, kwiecień, maj, czerwiec nr 4, 5, 6/175, 6, 7/92, s. 34-36.
173. Łaborewicz I., *Sokolec i Karpniki*, [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, listopad Nr 11/159/ 90, s. 60-61.
174. Łaborewicz I., *Zamek Bolczów. Śladami XIX-wiecznych reporterów polskich po ziemi jeleniogórskiej*, [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, kwiecień nr 4/152/90, s. 21-23.
175. Łuczyński R.M., *Zamki sudeckie. Burgen im Sudetengebirge*, COIT Oddz. Jelenia Góra, Jelenia Góra 1993.
176. Maetschke E., *Orts- und Flurnamen des Kreises Landeshut (Schl.)*, Landeshut 1929.
177. Majak W., *Janowice Wielkie. Możliwości nie wykorzystane?* [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, październik nr 10/146/89, s. 46-47.
178. Małachowski B., Orłowicz M., *Polskie Sudety*, [w:] Wierchy, R. XXI, Spółdz. Inst. Wyd. Kraj, Warszawa - Kraków 1952, s. 23-46.
179. *Mapa powiatu Jelenia Góra 1:100 000*, PPWK Warszawa 1959.
180. *Mapa powiatu Kamienna Góra 1:100 000*, PPWK Warszawa 1958.
181. *Mapa topograficzna Polski 1:50 000 w układzie 1965*, Główny Geodeta Kraju, Arkusz: 461.4 Kowary, 462.3 Wałbrzych, PPGK, Warszawa 1991.

182. *Mapa topograficzna Polski 1:25 000 w układzie 1965*, Główny Geodeta Kraju, Warszawa, Arkusze! 461 42 Jelenia Góra-Cieplice Śląskie Zdrój, PPGK Warszawa 1984, 46Ł44 Karpacz PPGK 1984, 462.31 Janowice Wielkie, PPGK 1993, 462.33 Kamienna Góra, PPGK 1992.
183. *Mapa topograficzna Polski 1:10 000 w układzie 1965*, PPGK Warszawa, Arkusze: 461.422 Łomnica, 461.424 Mysłakowice, 461.442 Kowary, 462.311 Janowice Wielkie, 462.312 Marciszów, 462.313 Rędziny, 462.314 Sędziszów, 462.331 Pisarzowice, 462.332 Kamienna Góra,
184. Mazurski K.R., *Likwidacja i rekultywacja Miedzianki*, [w:] Wierchy 1976, R. 45, COTGiN, Warszawa - Kraków 1977, s. 246-249.
185. Mazurski K.R., *Powojenne losy kościołów ewangelickich na Dolnym Śląsku i ziemi kłodzkiej*, [w:] Informator Krajoznawczy PTTK Oddz. Wrocław. Kom. Kraj., Cz. 1, Zeszyt 55, czerwiec 1989, s. 10-20; Cz. 2, Zeszyt 56, wrzesień-grudzień 1989, s. 13-36; Cz. 3, Zeszyt 57, marzec-czerwiec 1990, s. 29-33; Cz. 4, Zeszyt 58, wrzesień-grudzień 1990, s. 31-39.
186. *Meinholds Wintersporte vom Riesengebirge Vereinkarte des R.G.V. Landesgruppe Sachsen 1:50 000*, Verlag von C.C. Meinhold u. Söhne G.m.b.H., Dresden (b.r.); *Riesengebirge (Schneekoppe) 1:50 000*, Verlag von C.C. Meinhold und Söhne, Dresden (b.r.).
187. *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 2, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków 1967.
188. Migoń P., *Geneza Kotliny Jeleniogórskiej*, [w:] Opera Corcontica t. 30, 1992, s. 85-115.
189. Migoń P., *Rzeźba granitowa Kotliny Jeleniogórskiej*, [w:] Wszechświat t. 92, nr 6, 1992, s. 120-124.
190. Milka J., *Kamienne pomniki średniowiecznego prawa*, Wyd. II, DTSK, Wrocław 1979.
191. Mochnacka K., *Geologia polimetalicznego złoże w Kowarach (Dolny Śląsk)*, Prace Geologiczne 40, Wyd. Geol., Warszawa 1967.
192. Mochnacka K., *Minerały kruszcowe złoże polimetalicznego w Kowarach (Dolny Śląsk)*, [w:] Prace Mineralogiczne nr 4, Warszawa 1966.
193. Morgenbesser M., *Geschichte von Schlesien*, Aufl. 4. Verlag von Max Woywod, Breslau 1908.
194. Mosch C.F., *Die Heilquellen Schlesiens und der Grafschaft Glaz*, W.G. Korn, Breslau-Leipzig 1821.
195. Müller K.A., *Vaterländische Bilder, in einer Geschichte und Beschreibung der alten Burgfesten und Ritterschlösser Schlesiens (beider Antheile), so wie der Grafchaft Glatz*, Glogau 1837.
196. Müllerowa L., *Sieć parafialna Kościoła katolickiego w Polsce w 1970/72 r.*, Lublin 1975
197. Müllerowa L., *Sieć parafialna Kościoła Katolickiego w Polsce w 1980 roku*, Tow. Nauk. KUL, Lublin 1982; *Sieć parafialna Kościoła Katolickiego w Polsce w 1985 r.*, oprac. kartogr. Z. Zuchowska, Tow. Nauk. KUL, Lublin 1989.
198. Müllerowa L., Zuchowska Z., *Archidiecezja Wroclawska. 1984, Mapa*, Inst. Geografii Historycznej Kościoła w Polsce KUL, PPWK Wrocław.
199. Nahlik A., *Z dziejów tkactwa na Dolnym Śląsku*, DTSK, Wrocław 1978.
200. Naso E.I., *Phoenix redivivus ducatum Svidnicensis et Javroviensis. Der wieder-lebendige Phoenix Der Beyden Fürstenthümer Schweidnitz und Jauer* Breslau 1667
201. *Nazwy geograficzne Rzeczypospolitej Polskiej*, Geographical names of the Republic of Poland, PPWK im. E. Romera, Warszawa - Wrocław 1991
202. Nentwig H., *Beitrag zur Geschichte des Krieges 1806-1807 im Kreise Hirschberg*, Berlin 1898.
203. Nowakowa J., *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV wieku*, Wrocław 1950.
204. Obara D., *Atrakcje Rudawskiego Parku Krajobrazowego*, [w:] Na Szlaku Nr 3/69, 1995, s. 12-13.
205. Oberc J., *Sudety i obszary przyległe*, [w:] Budowa geologiczna Polski, T. IV Tektonika cz.2, Wyd. Geologiczne, Warszawa 1972.
206. *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk, Tom I. Przyroda, Gospodarka*, Książnica Atlas, Wrocław - Warszawa 1948.
207. Olszewski T., *Obiekty przyrodnicze z terenu województwa jeleniogórskiego objęte ochroną specjalną oraz przeznaczone do ochrony*, [w:] Rocznik Jeleniogórski, Tom XXVII-1989, Tow. Przyjaciół Jeleniej Góry, Jelenia Góra 1990 s 73-89
208. Orłowicz M. dr, *Sudety*, Biblioteka PTK Piękno Polski, Nasza Księgarnia, Warszawa 1949.

209. Otto A., *Geschichte Schlesiens von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten*, Aufl. 2, Verlag von Heinrich Richter, Breslau 1835.
210. Partsch J., *Schlesien. Eine Landeskunde für das deutsche Volk auf wissenschaftlicher Grundlage bearbeitet*, t. 1-2, Breslau 1918.
211. Pater J., *Katalog ruchomych zabytków sztuki sakralnej w Archidiecezji Wrocławskiej*, t. 2, kuria Arcybiskupia Wrocławska, Wrocław 1982.
212. Patschowsky W., *Führer durch das Bober-Katzbachgebirge unter Berücksichtigung von Liegnitz und Umgegend*, Verlag von Georg Brieger, Schweidnitz 1922.
213. Pautseh J., *Das Wichtigste aus der Heimatkunde des Kreises Landeshut*, Glogau 1905.
214. Pichler H., *Das Riesengebirge in der Graphik des 18. und 19. Jahrhunderts...*, Heimatkreis Hohenelbe/Riesengebirge e.V., Marktoberdorf 1993.
215. Pieczka A., Pieczonka J., Piestrzyński A., *Minerals of the weathering zone of Miedzianka polymetallic deposit. Rudawy Janowickie (Lower Silesia, Poland)*, [w:] Mineralogia Polonica 1988, vol. 19, Nr 1, s. 113-115.
216. Piestrzyński A., Salamon W., *Nowe dane o polimetalicznej mineralizacji żył kwarcowych w złożu pinto w Wieściszowicach (Dolny Śląsk)*, [w:] Kwartalnik Geologiczny R. 21, 1977, Nr 1, s. 27-36.
217. Pilch J., *Ratusze śląskie. Województwo wrocławskie*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków 1965.
218. Pilch J., *Zabytki architektury Dolnego Śląska*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1978.
219. Pisarski G., *Z Raszowa po berła rektorskie*, [w:] Na Szlaku R. 10, 1996, Nr 6, s. 10.
220. Plebanek K., *Kościół katolicki w Kowarach*, [w:] Materiały Krajoznawcze pod red. Z. Szkolnickiego i J. Załęskiego, PTTK Oddz. Wrocław. Kom. Kraj., Wrocław, czerwiec 1977, s. 49-55.
221. Pokora J., *Sztuka w służbie Reformacji Śląskie ambony 1550-1650*, PWN, Warszawa 1982.
222. Pohlendt H., *Die Landeshuter Passlandschaften...*, Verlag Priebatschs Buchhandlung, Breslau 1938.
223. Pollmann B., *Riesengebirge mit Isergebirge. 50 ausgewählte Wanderungen. Mit 54 Farbfotos, 50 Wanderkarten im Maßstab 1:50000 und 1:100 000 sowie zwei Übersichtskarten im Maßstab 1:750 000*, Bergverlag Rudolf Roter GmbH, München 1995.
224. *Polskie podróże po Śląsku w XVIII i XIX w. (do 1863 r.)*. Wybrał i opracował Andrzej Zieliński, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1987.
225. *Prace konserwatorskie na terenie województwa wrocławskiego w latach 1945-1968*, Prez. WRN Wyd. Kultury - Woj. Konserwator Zabytków, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970.
226. *Prace konserwatorskie na terenie województwa wrocławskiego w latach 1969-1973*, Biuro Studiów i Dokumentacji Zabytków, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1976.
227. *Prace konserwatorskie na terenie województw jeleniogórskiego, legnickiego, walbrzyskiego, wrocławskiego w latach 1974-1978*, Biuro Studiów i Dokumentacji Zabytków, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1985.
228. *Przemysł Dolnego Śląska*, Roczniki Dolnośląskie, PWN, Warszawa - Wrocław 1969.
229. *Przewodnik geologiczny po Sudetach* pod red. W. Grocholskiego, Wyd. Geologiczne, Warszawa 1969.
230. *Przewodnik po upamiętnionych miejscach walki i męczeństwa lata wojny 1939-1945*, Wyd. IV rozszerzone i uzupełnione, Rada Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa 1988.
231. *Przeżyliśmy Gross-Rosen*, T. I. Obóz Gross-Rosen, Zeszyt 3. Historia obozu Gross-Rosen, Na prawach rękopisu, ZBOWiD Dzielnica Warszawa-Śródmieście - Koło Nr 1, Kom. Hist. Środowiska Gross-Rosen, Warszawa 1984.
232. Przylibski T., *Anomalia magnetyczna w Rudawach Janowickich*, [w:] Karkonosz. Sudeckie

233. Przyłęcki M., *Zamek Bolczów*, DTO przy współpracy Woj. Kons. Zabytków, Wrocław (b.r.)
234. *Regesty śląskie 1343-1348*, Tom I, oprac. K. Bobowski J. Gilewska-Dubis, W. Korta, B. Turoń Tom II 1349-1354, oprac. K. Bobowski, M. Cetwinski, J. Gilewska-Dubis, A. Skowrońska, B. Turoń, PAN Oddz. we Wrocław., Prace Kom Nauk Humanist Nr 2 i 11, ZNiO Ossolineum Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1975, 1983; Tom III, 1355-1357 oprac J. Gilewska-Dubis, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1990; Tom IV, 1358-1359, oprac. J. Gilewska-Dubis i K. Bobowski, UWr., Volumen, Wrocław - Warszawa; Tom V, 1360, oprac. J. Gilewska-Dubis, U. Wr., Volumen, Wrocław - Warszawa 1992.
235. *Reichs-Handbuch der Deutschen Fremdenverkens-Orte*, Reich-Beider-Adressbuch-Verlag, Erwin Jäger, Auf. 11, Berlin 1940.
236. Reimann W., *Kurzer Bendu über die Hauptereignisse in hiesigen Kirchspiel, die sich zugetragen in dem Zeitraum von 1842-1892. Jubiläumsausg. zur Feier des 150-jährigen Bestehens des Gotteshauses zu Ober-Haselbach...*, Landeshut 1892.
237. *Das Riesengebirge, Iser- und Lausitzer Gebirge sowie Waldenburger Gebirge*, Grieben-Verlag Albert Goldschmidt, Berlin 1925.
238. *Riesengebirge, Isergebirge, Grafschaft Glatz, Altvater. Mit 16 Karten, 10 Plänen und 2 Rundschichten*. Meyers Reiseführer, Bibliographisches Institut, Leipzig 1926.
239. *Die Rittergüter und selbständigen Gutsbezirke in der Provinz Schlesien*, Verlag von W.G. Korn, Breslau 1870.
240. *Rocznik Archidiecezji Wrocławskiej 1990*, Nakł. Kurii Metropolitalnej Wrocław., Wrocław.
241. Roesch W., *Die evangel. Geistlichkeit und Lehrerschaft Schmiedebergs von der Reformation bis zur Gegenreformation in Jahre 1654*. Buchdruckerei Verlagsamtamt Oscar Heinze, Liegnitz 1935.
242. Roesch W., *Die katholische Geistlichkeit von Schmiedeberg i. Riesengeb. Zur schlesischen Kirchengeschichte*, Hrsg. von Hermann Hoffmann, Nr 23, Franke Verlag, Otto Borgmeyer. Breslau 1937.
243. Rospond S., *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1984.
244. Rospond S., *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*, cz. 1-2. Wrocław 1951.
245. Różycka-Rozpędowska E., *Późnorennesansowe dwory śląskie. Z badań nad architekturą świecką Śląska XVI-XVII w.*, [w:] Sztuka około roku 1600, PWN, Warszawa 1974, s. 247-292.
246. *Rudawy Janowickie. Mapa turystyczna 1:50 000*, treść tur. i inf. M. Paka i Z. Sarnecki. PPWK, Warszawa - Wrocław 1990.
247. *Rudawy Janowickie, mapa turystyczna 1:25 000*, Szczep ZHP im. R. Traugutta. Łódź 1993.
248. Rusiński W., *Tkactwo lniane na Śląsku do 1850 roku*, Inst. Zachodni, Poznań 1949.
249. Rylska I., *Krajobraz śląski w grafice grupy kowarskiej XIX wieku*, [w:] Roczniki Sztuki Śląskiej i, Muzeum Śląskie we Wrocławiu, Wrocław 1959, s. 97-106.
250. Rymut K., *Nazwy miast Polski*, ZNiO Ossolineum. Wrocław - Warszawa - Krakow Gdańsk 1980.
251. *Rzemiosło w miastach śląskich w roku 1762/1763*, Wydał i wstępem opatrzył Zbigniew Kwaśny, Acta Universitatis Wratislaviensis No 796, Historia XLIII, Wyd. Uniw Wrocław., Wrocław 1989.
252. Sachanbiński M. *Kamienie szlachetne i ozdobne Śląska*, ZNiO Ossolineum. Wrocław -Warszawa - Krakow - Gdańsk 1979.
253. Sarnecki Z., *Kamienna Góra i okolice*, Wyd. Spółdz Warszawt 1981.
254. Sarnecki Z., Szarek B.W., *Kotlina Jeleniogórska. Przewodnik turystyczny*, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa 1995.

255. Sarnecki Z., Szarek B., *Kotlina Kamiennogórska. Przewodnik turystyczny*, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa 1994.
256. Sauermann O., *Fischbach und die Falkenberge*, Gebirgsfreund 1892, J. 4, nr 18, s. 207-209.
257. Saulsonowa R., *Warmbrunn i okolice jego w 38 obrazach zebranych w 12 wycieczkach przez Pielgrzymkę w Sudetach*, Verlag B. Korn, Breslau 1859.
258. Scheer A., *Elektryfikacja linii kolejowych na Dolnym Śląsku w latach 1914-1939*, [w:] Śląski Labirynt Krajoznawczy pod red. J. Janczaka, PTTK ZW we Wrocław. RPK, Wrocław 1989, s. 107-113.
259. Scheer A., *Śląskie krzyże pokutne. Cz. 4. Województwo jeleniogórskie*, [w:] Informator Krajoznawczy pod red. Z. Szkolnickiego, PTTK Oddz. Wrocław. Kom. Kraj., Wrocław, czerwiec 1980, s. 5-29.
260. Scheer A., *Zapomniane linie kolejowe w województwie wałbrzyskim*, [w:] Rocznik Świdnicki 1984, Tow. Regionalne Ziemi Świdn., Świdnica, s. 38-98.
261. Scheer I., *Święty Jan Nepomucen - patron mostów*, [w:] Śląski Labirynt Krajoznawczy pod red. J. Janczaka, PTTK ZW we Wrocław. RPK, Wrocław 1989, s. 41-51.
262. Scheer I., *Święty Jan Nepomucen (1)*, [w:] Przydrożne Pomniki Przeszłości, Zeszyt nr 6, PTTK Świdnica, marzec 1988, s. 4-13, 40.
263. Scheer I., *Święty Jan Nepomucen (2)*, [w:] Przydrożne Pomniki Przeszłości, Zeszyt nr 11, PTTK Świdnica, październik 1990, s. 12-24.
264. *Schlesien*, Verlag E. Müller, Berlin (ok. 1930).
265. *Schlesisches Ortschaftsverzeichnis*, Verlag von Wilhelm Gottl. Korn, Breslau 1921
266. *Schlesisches Ortschaftsverzeichnis*, Verlag von Wilhelm Gottl. Korn, Breslau 1941.
267. *Schlesisches Städtebuch*, Hrsg. H. Stooß, P. Johanek, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart-Berlin-Köln 1995.
268. Schmeck B.Ch.G., *Einige geistliche Reden, gehalten bei der Einweihung der evangel. Kirche in Kupferberg...*, Hirschberg [1826].
269. Schmidt F.E.R., *Geschichte der freien evangelischen Gemeinde Ober-Haselbach*, Breslau 1851.
270. Schmidt F.E.R., *Kurze Geschichte der Kirche und Schulen der evangelischen Kirchengemeinde zu Ober-Haselbach*, Breslau 1842.
271. *Das schöne Schlesien. Riesengebirge, Isergebirge, Landeshuter Bergland, Bober-Katzbachgebirge*, Landesverkehrsverband Schlesien, Breslau [b.r.].
272. Schönfelder H., *Beschreibung der einzelnen Gänge des Boberthaler Erzbergwerks früher Konsolidirte Kupferberger Erzbergwerke Kupferberg (Schlesien)*, L. Wechselmann, Kupferberg [b.r.]
273. Schroeter, *Andenken an die hundertjährige Jubelfeier der evangelischen Kirche zu Röhrsdorf den 19. Juni 1842 von Pastor Schroeter*, Hirschberg [1842].
274. Schulz Johannes, *Jubelbüchlein zum 150 jährigen Kirchenjubiläum der Kirchengemeinde Schmiedeberg dergereicht von Pastor Johannes Schulz*, Buchdruckerei General-Anzeiger J. Schmidt, Hirschberg 1895.
275. Schwenckfeld C., *Stirpium et fossilium Silesiae catalogus*, Lipsiae 1600.
276. Siciński B., *Pierwsze powojenne polskie nazwy miejscowe na Dolnym Śląsku*, [w:] Śląski Labirynt Krajoznawczy pod red. J. Janczaka 3, PTTK ROP, Oficyna Wyd. Sudety, Wrocław 1991, s. 145-158.
277. Siciński B., *Pierwsze powojenne polskie nazwy miejscowe na Dolnym Śląsku (część 2)*, [w:] Śląski Labirynt Krajoznawczy 4 pod red. J. Janczaka, Oddz. Wrocław. PTTK, Wrocław 1992, s. 109-122.
278. Sieber H., *Burgen und Schlösser in Schlesien*, Verlag Weidlich, Frankfurt a.M. 1962.
279. Sieber H., *Schlösser und Herrensitzen in Schlesien*, Frankfurt a.M. 1957.
280. Sielezin J.R., *Z dziejów górnictwa śląskiego w średniowieczu*, [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, luty, nr 2/162/91, s. 48-54.
281. *Skorowidz gmin Śląska Dolnego i Opolskiego z niemieckimi i polskimi nazwami miejscowości według stanu z dnia 1 stycznia 1941*, oprac. Antoni Wrzosek, Inst. Śląski, Katowice 1945.

282. *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*. Tom pierwszy A-B, S. Rospond, Inst. Śląski w Opolu. PWN, Warszawa - Wrocław 1970; Tom drugi C-E pod red. S. Rosponda i H. Borka, PWN, Warszawa - Wrocław 1985; Tom trzeci F-G pod red. S. Rosponda i H. Borka, PWN, Warszawa - Wrocław 1986; Tom czwarty H-Ki pod red. H. Borka, PWN, Warszawa - Wrocław 1988; Tom piąty Ki-Kos pod red. S. Sochackiej, Inst. Śląski w Opolu. 1991; Tom szósty Kos-Lig pod red. S. Sochackiej, Inst. Śl. w Opolu 1992; Tom siódmy Lig-Miez pod red. S. Sochackiej, Inst. Śl. w Opolu 1994.
283. *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski* pod red. M.I. Mileskiej, PWN, Warszawa 1983.
284. *Słownik geografii turystycznej Polski* pod red. M.I. Mileskiej, Tom I-II, Kom. dla Spraw Turystyki, Warszawa 1956, 1959.
285. Smulikowska E., *Prospekty organowe w dawnej Polsce*, Studia z historii sztuki, Tom XXXIX, PAN Inst. Sztuki, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1989.
286. Smulikowski W., *Sodowo-wapniowe amfibole w łupku albitowo-amfibolowym z Ciechanowic (Sudety Zachodnie)*, [w:] *Archiwum Mineralogiczne* 1989, T. 44, a. 1, s. 81-91.
287. Sobański M., *Sudety Zachodnie Jeleniogórskie, ilustrowany przewodnik wczasowy, turystyczny i uzdrowiskowy*, SI W Kraj, Biblioteka Turystyczna T. VIII, Warszawa 1951.
288. Sobczak N., *Mała encyklopedia kamieni szlachetnych i ozdobnych*, Wyd. Alfa, Warszawa 1986.
289. Staffa M., *Sudety. Mapy szkoleniowe*, PTTK ZG KTG, Sport i Turystyka, Kraków 1969.
290. Staffa M., *Sudety. Góry polskie w pytaniach i odpowiedziach*, Biblioteczka turysty górskiego, tom osiemnasty, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa 1993.
291. Staffa M., *Wędrówka przez Sudety Zachodnie. Pogórze Izerskie - Góry izerskie - Karkonosze - Wzgórza Bramy Lubawskiej - Rudawy Janowickie - Góry Kaczawskie - Kotlina Jeleniogórska - Pogórze Izerskie. Przewodnik turystyczny*, wyd. II rozszerzone i zmienione, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa - Kraków 1989.
292. Steć T., *Karpacz i okolice, Kowary, Sosnówka, Borowice, Podgórzyn, Przesieka*, Sport i Turystyka, Warszawa 1966.
293. Steć T., *„Purpurowe Jezioro” - osobliwość przyrodnicza Rudaw Janowickich*, [w:] *Wierchy*. R. XXIV, Sport i Turystyka Warszawa, Kraków 1955, s. 205-206.
294. Steć T., *Sudety Zachodnie*, Cz. I, Sport i Turystyka, Warszawa 1965.
295. Steć T., *Wycieczki i wczasy jednodniowe z Jeleniej Góry*, SIW Kraj, Warszawa 1952.
296. Stelmach M., Malina R., Tkocz J., Żukowski B., *Obszary wiejskie i grunty rolnicze w Polsce. Wyniki badań ankietowych - 1988*, T. 1-4, Inst. Plan. i Urządzenia Ter. Wiejskich AR we Wrocław., Wrocław 1990.
297. Sthenus Bregensis B., *Descriptio totius Silesiae*, Hrg. von Franz Nieländer, Trewendt & Granier Verlag, Breslau 1927.
298. *Surowce mineralne Dolnego Śląska*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków -Gdańsk 1979.
299. Szaflarski J., Wrzosek A., *Śląsk - mapa fizyczno-administracyjna 1:500 000*, Katowice 1945.
300. Szarek B.W., *Kotlina Jeleniogórska. Przewodnik turystyczny*, Górskie szlaki turystyczne PTTK - tom 10, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa - Kraków 1989.
301. Szarek B.W., *Rudawy Janowickie. Przewodnik turystyczny*. Górskie szlaki turystyczne - tom 6, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa - Kraków 1990.
302. *Szczegółowa mapa geologiczna Sudetów 1:25 000*, Inst. Geologiczny, Wyd. Geol. Warszawa, 1963-1981, Arkusze: Kamienna Góra, Pisarzowice, Kowary, Janowice Wielkie
303. Szczepankiewicz-Ożga i., *Anioł z Ciszycy*, [w:] *Karkonosz. Materiały Krajoznawcze* Nr 2-86, SKPS Oddz. Akad. PTTK we Wrocław., Wrocław 1986, s. 14-21.
304. Szoka H., *Miedzianka. Miasto, które przestało istnieć*, [w:] *Karkonosze kultura i turystyka*, nr 3/103/86, s. 33-35.
305. *Tabele podatku gruntowego i ludności wsi śląskich z około 1765 roku*, opr. Z. Kwaśny i J. Wosch, Wrocław 1973.
306. Teisseyre J.H., *Skąły metamorficzne Rudaw Janowickich i Grzbietu Lasockiego* [w:] *Geologia Sudetica*, vol. 8, 1973, s. 7-113.

307. Terlak M., *Cieplice Śląskie Zdrój i okolice*, II wyd_M Sport i Turystyka, Warszawa 1961.
308. Tęcza K., *Kamienne obiekty dawnego prawa na ziemi jeleniogórskiej*, Jelenia Góra 1992.
309. Tęcza K., *Krzyże pokutne (6)*, [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, lipiec nr 7/167/91, s. 14-15.
310. Tęcza K., *Krzyże pokutne (7)*, [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, sierpień nr 8/168/91, s. 9-10.
311. Tęcza K., *Krzyże pokutne (8)*, [w:] Karkonosze, kultura i turystyka, wrzesień nr 9/169/91, s. 13-16.
312. Tietze A.J.W., *Kurze Geschichte der Stadt Schmiedeberg, ihrer Kirchen und der zum evangelischen Kirchspiel gehörigen Stadt- und Landschulen, verfasst und seiner sieben Gemeinde zur 100 jährigen Jubilfeier der Kirche, am 22. September 1845, gewidmet von Alexander Julius Wilhelm Tietze, zweiten Pastor, Hirschberg [1845]*.
313. Tittel F.A., Mattis C., *Wanderung im Riesen- Gebürge, malerisch erläutert und durch 27 in Contour radirte Kupfer abbildend dargestellt nebst einer Hauptansicht des Riesengebirges, mit Erklärungen versehen*. Hrsg. von Friedrich August Tittel, und Carl Mattis, in Schmiedeberg, Landeshut 1821.
314. *Topographische Karte (Messstischblatt) 1:25 000*, Arkusze nr: 3009 Bad Warmbrunn, 3010 Kupferberg, 3011 Ruhbank, 3071 Schmiedeberg.
315. Trierenberg H., *Reiseführer Schlesien*, Aufl. 2, Bergstadtverlag W.G. Korn, Würzburg 1991.
316. Trocka-Leszczyńska E., *Wiejska zabudowa mieszkaniowa w rejonie sudeckim*, Oficyna Wyd. Polit. Wrocław. Wrocław 1995.
317. Trogisch G., *Schreibendorf*, Ortsnachrichten, Diesdorf 1887.
318. Ullmann K., *Riesengebirge in Farbe*, Kraft, Mannheim 1982.
319. Ullmann K., *Schlesien-Lexikon*, 4 Aufl., Kröner Verlag, Stuttgart 1988.
320. *Vademecum zbieracza kamieni szlachetnych i ozdobnych* pod red. M. Sachanbińskiego, Wyd. Geol., Warszawa 1984.
321. *Die Verheerungen der Eglitz und Lomnitz in Schmiedeberg und Krummhübel*. Aufgenommen von Ottomas Anshnütz in Link geätzt von Meisenbach Riffarth & Co., Berlin [1913].
322. Vetter R., *Schlesien*, Dumont Verlag, Köln 1992.
323. Walczak W., *Sudety*, PWN, Warszawa 1968.
324. Walczak W., *W cieniu Śnieżki. Szkice z dziejów przemian krajobrazu górskiego Sudetów Zachodnich i ich pogórza*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków 1967.
325. Weczerka H., *Schlesien*, Kröner Verlag, Stuttgart 1977.
326. Weigel J.A.V., *Geographische, naturhistorische und technologische Beschreibung des souveraines Herzogthums Schlesien*, Bd. 1-10, Berlin 1800-1806.
327. Wiesenhütter A., *Der evangelische Kirchbau Schlesiens. Von der Reformation bis zur Gegenwart*, Düsseldorf 1954.
328. Winkler P., *Riesengebirge. Karte 1:50 000*, 2 Bl., Verlag von C.C. Meinhold u. Söhne, Dresden [b.r.J.].
329. Wojciechowski A., Wołkowicz S., *Czy nowa żyła w okolicach Miedzianki?* [w:] Przegląd Geologiczny 3985, Nr 9, s. 518-519.
330. Wollmann P., *Wanderungen über Stonsdorf, Erdmannsdorf und Buchwald, als Festsetzung zu der Wanderung im Riesengebirge...*, J. C. Neumann, Landeshut [1822].
331. Wołkowicz K., Wołkowicz S., *Mineralizacja kruszcowa wschodniej strefy kontaktowej granitu karkonoskiego na obszarze Mniszkowa-Rędzin*, [w:] Kwartalnik Geologiczny 1985, Nr 2, s. 237-254.
332. Wosch J., *Terytorialny rozwój własności ziemskiej zakonu jezuitów na Śląsku od XVI do XVIII wieku*, [w:] Studia Śląskie, Seria nowa, tom XXXIV, Inst. Śląski w Opolu, Opole 1978, s. 11-52.
333. Wrede von F.Ch., *Kriegeskarte von Schlesien*, (rękopis w Deutsche Staatsbibliothek), Berlin, poł. XVIII w.
334. *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, Tom I-III, Wyd. Akcydensowe, Warszawa 1980.
335. Wytyczak R., *Stawy rybne klasztoru cystersów w Krzeszowie - zaginiony krajobraz kulturowy Sudetów Środkowych*, [w:] Śląski Labirynt Krajoznawczy pod red. J. Janczaka, 4, PTTK Oddz. Wrocław, Wrocław 1992, s. 37-45.

336. *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Województwo wrocławskie. Zeszyt 16*, oprac. O. Czerner, B. Steinborn i M. Zlat, PWN, Warszawa 1973.
337. *Zabytki i muzea województwa jeleniogórskiego*, COIT Oddz. w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 1992.
338. Zawila M., *O przewagach Elearów polskich, zwanych lisowczykami, czynionych pod Jelenią Górą w roku pańskim 1622*, [w:] *Karkonosze* Nr 12/100/85, grudzień 1985, s. 15-19.
339. Zieliński A., *Zamki dolnośląskie na dawnej rycinie*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków 1991.
340. Ziemia J., *Stromą na dół drabiną. Z tradycji polskiego górnictwa*, Śląski Inst. Naukowy, Katowice 1983.
341. *Ziemia Jeleniogórska, informator turystyczny*, Wyd. TKRiCH, 1973.
342. Zimmermann F.A., *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, Bd. 1-13, Brieg 1783-1796.
343. Zimnoch E., *Seria magnezytowa Kowar (z 8 fig. i 30 tabl)*, [w:] *Z badań złóż kruszców*, t. 3, Biuletyn 171 Inst. Geologicznego, Warszawa 1961.
344. *Zmiany administracyjne miast 1945-1984*, GUS, Statystyka Polski, Seria: Statystyka Regionalna 7, Warszawa 1985.
345. *Zur Geschichte der Buchwalder Bibel-Gesellschaft*, vom 19. Juni 1815-15. Juni 1865. Als Manuscript gedruckt, Hirschberg [1865].
346. Żuławiński J., *Miejsca pamięci narodowej w województwie wrocławskim*, [w:] *Rocznik Dolnośląski. Tom I, Dolnośląskie Tow. Oświatowe*, ZNiO Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1972, s. 259-284.

SŁOWNIK

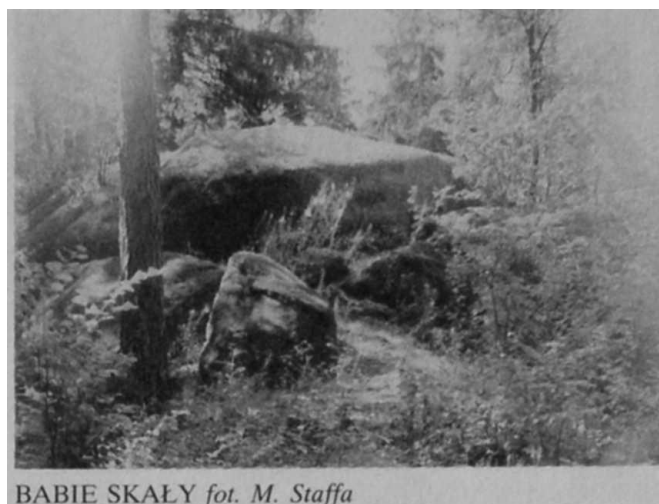
B

BABA

1. Baszta, Baba.
5. Jedna z wybitniejszych skałek w masywie → Sokolika. Wyrasta przy pn.-zach. ścianie → Sokolika Małego w szczytowej partii masywu, w postaci 15 m wys., silnie spękanej, dwustopniowej baszty. Jej spłaszczony wierzchołek sięga na wys. ok. 630 m. B. zbud. jest z waryscyjskiego granitu porfirowatego z drobnymi żyłami applitów. Ściany są silnie spękane i urzeźbione, ale krawędzie zaokrąglone. Na górnej pow. występują dobrze wykształcone kociołki wietrzeniowe. Nazwy masywu zasugerował

BABA fot. M. Staffa

BABIE SKAŁY fot. M. Staffa

- jego kształt. Obie nazwy powstały w środowisku wspinaczy, ponieważ na B. prowadzi kilka dróg o różnej skali trudności, do b. trudnych włącznie. Eksploracja wspinaczkowa B. datuje się co najmniej od poł. lat 50-tych. Ze względu na bliskie sąsiedztwo Sokolika Małego, B. jest słabo eksponowana, najefektywniej prezentuje się od pn.-wsch. U podnóża skałki rośnie las świerkowy regla dolnego. B. leży na terenie RPK.
11. Poz.: 62, 143, 246, 301.

BABIE SKAŁY

1. Riddelfelsen, Babie Skały.
5. Grupa skałek na pd.-zach. zboczu → Brzeznika. Opadają spod szczytu na wys. ok. 530-540 m dwoma urwiskami o wys. przekraczającej 10 m. B.S. zbud. są z granitów porfirowatych z żyłami applitowymi. Pod skałkami znajduje się duże wyrobisko starego kamieniołomu na zboczu opadającym ku dol. → Kalnicy. Poniżej kamieniołomu biegnie obwodnica → Kowar. Otoczenie B.S. stanowi las świerkowy. Pomiedzy skałkami jest skrzyżowanie kilku ścieżek leśnych. B.S. leżą na terenie RPK. Skałki stanowiły d. popularny cel spacerów z Kowar i → Bukowca, uważane były nawet za pd. kraniec zespołu architektoniczno-parkowego związanego z pałacem w Bukowcu. Ob. raczej zapomniane, pozbawione walorów widokowych i pomijane przez szlaki turyst.
11. Poz.: 10, 125, 126, 127, 128, 137, 182, 183, 246, 247, 294, 302, 314.

BACÓWKA (zob. hasła: Rędzinki i Wieściszowice)

BIELEC

1. Röhr-Berg, Röhreberg, Röhrberg. Raszowiec, Bielec.
5. Szczyt 871 m w głównym grzbiecie Rudaw Janowickich. Stanowi pd. kulminację w masywie → Dziejnej Góry, oddzieloną od niej płytką przełęczą 848 m, pod którą od zach. znajduje się, → Karpnickie

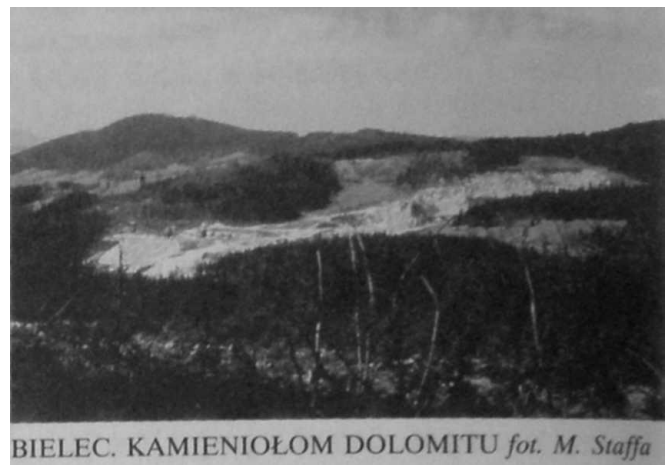

BIELEC fot. M. Staffa

Źródło. Na pd.-zach., od reszty grzbietu, B. oddziela → Przeł. Rudawska. Wyżej leży → Rozdroże pod Bielcem, oddzielające niższy, zach. wierzchołek kulminacji. Zach. zbocza B. odwadniają źródłiskowe cieki → Karpnickiego Potoku, z pd.-wsch. wypływa → Rędziński Potok, a pomiędzy B. i Dziczą Górą bierze początek → Mienica. B. leży w strefie kontaktowej granitów karkonoskich i skał osadowych, stąd jego bud. geol. jest dość złożona. Zach. i pn.-zach. zbocza tworzą jeszcze waryscyjskie granity porfirowate i wąskie pasmo granitognejsów oczkowych, natomiast wierzchołek i zbocza wsch. oraz pd.-wsch. budują proterozoiczne łupki łuszczyczkowe przecięte żyłami sylurskich amfibolitów z soczewami marmurów dolomitycznych. Na pd. zboczu B. (od strony → Czarnowa) znajduje się duży kamieniołom dolomitów. Eksploatuje soczewę o szer. ok. 200 m i dł. 1,0 km. Zawartość złoża szacowana jest na ok. 8 mln t. Zalega tu b. czysty dolomit, o zawartości MgO przekraczającej 21%. Średnioziarniste dolomity białe (miejscami różowawe, zielonkawe i szarawe) przelawicają skały wapienno-krzemianowe. Wraz z dolomitami i w ich otoczeniu występuje szereg minerałów, m.in.: serpentyn, chondrocyt, enstatyt, diopsyd, chryzotyl, aktynolit, azuryt, chalkozyn, malachit, kupryt, granaty, hematyt, oliwin,

BIELEC (Z PRAWYJ) I DZICZA GÓRA (Z LEWEJ) fot. M. Staffa

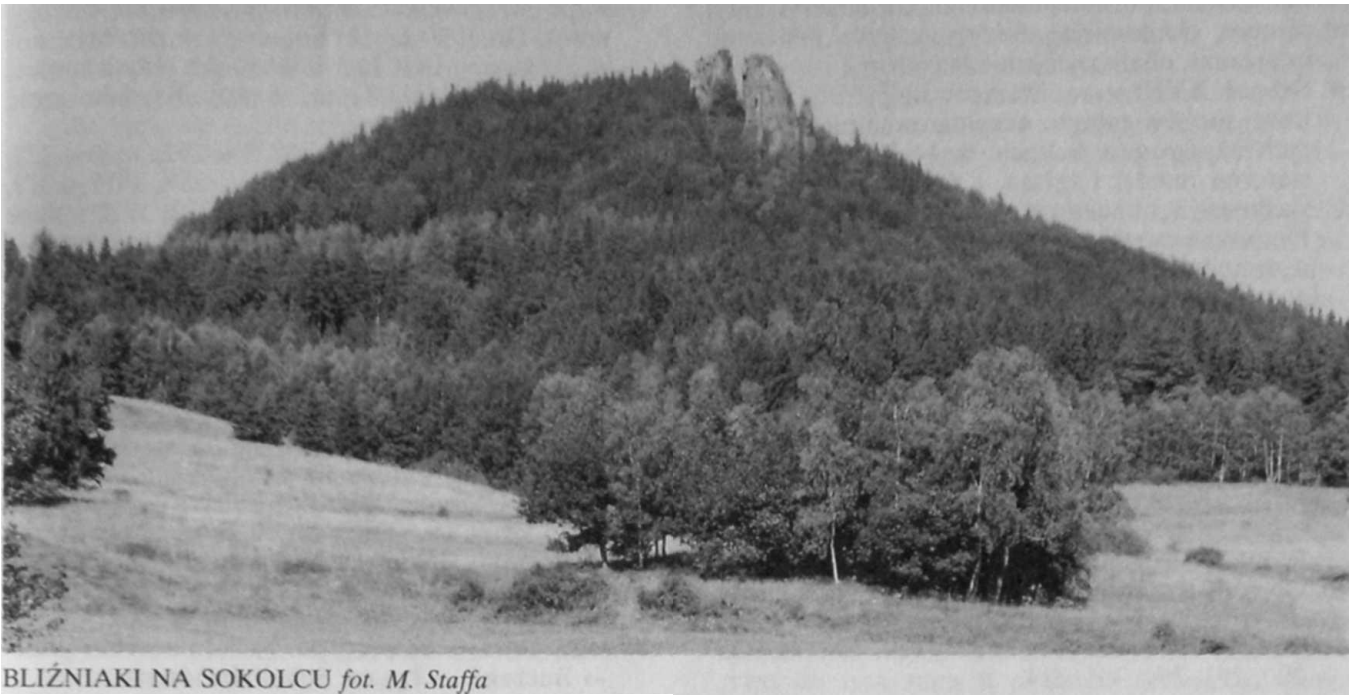
BIELEC. KAMIENIOŁOM DOLOMITU fot. M. Staffa

sepiont, antygoryt, taik, a w hornfelsach: mikropertyt mikroklinowy.

Złoże dolomitów w zboczu B. było eksploatowane od poł. XIX w. metodą podziemną, poprzez drążenie sztolni i chodników. Początkowo prowadzono w tym miejscu poszukiwania złota i wydobywanie arsenu. Był tu szyb „Arnold”, czynny do 1925 r. Kopalnię tę lokalizowano w Czarnowie lub → Rędzinach. Z czasem powstały odrębne osiedla górnicze w okolicy: → Grzędziny i → Dolomity. Kopalnię połączono napowietrzną kolejką linową ze stacją kol. w → Pisarzowicach. Pierwszy odcinek o dł. ok. 1,2 km prowadził z wyrobiska do zakładu w Dolomitach, a następny z Dolomitów (Grzędzin) do Pisarzowic i miał ok. 4,3 km dł. Było to jedno z najdłuższych urządzeń transportowych tego rodzaju w Sudetach. Po 1950 r. kopalnie dolomitu rozbud., przechodząc równocześnie na eksploatację odkrywkową. W k. lat 60-tych zrezygnowano z transportu linowego i zlikwidowano kolejkę, pomimo rozbud. zakładu przerobczego w Pisarzowicach. Dolomit jest nadal eksploatowany i przerabiany w Grzędzinach i Pisarzowicach. Stanowi cenny surowiec dla przem. hutniczego, szklarskiego, papierniczego, farmaceutycznego i dodatek paszowy. B. porastają lasy świerkowe, znacznie ob. przerezdzone. Pierwsze wycieki miały tu miejsce w k. lat 50-tych. Klęska ekologiczna w połączeniu z dużym odkrywkowym kamieniołomem powoduje, że rejon B. należy do najbardziej zdewastowanych w Rudawach Janowickich, chociaż szczyt leży na terenie RPK. B. cieszy się popularnością właśnie ze względu na kamieniołom. Walory widokowe wierzchołka są dość ograniczone, natomiast ze wsch. zboczy nad → Rędzinkami otwierają się rozległe panoramy Sudetów Środkowych.

10. Pn.-zach. i zach.' zboczem B. trawersuje nieb. szlak E 3 ze → Szwajcarki przez → Wołka na → Skalnik.
 11. Poz.: 7, 11, 22, 27, 28, 52, 53, 54, 66, 68, 91, 120, 137, 160, 164, 167, 178, 182, 183, 229, 244, 246, 247, 255, 282, 283, 289, 290, 191, 294, 301, 302, 314, 323, 340.

BLIŹNIAKI (zob. hasła: Sokolik, Sokolik Duży, Sokolik Mały)

BLIŻNIAKI NA SOKOLCU fot. M. Staffa

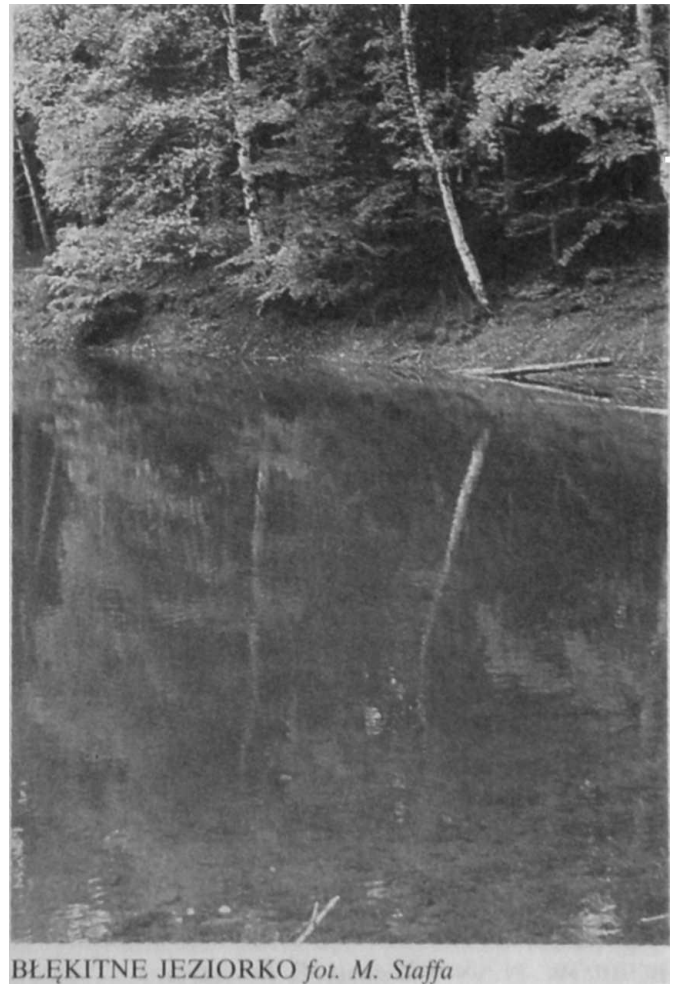
BŁĘKITNE JEZIORKO

1. Blauen See, Blauer See, Niebieskie Jezioro, Szmaragdowe Jezioro, Błękitne Jezioro.
5. Wyrobisko d. kopalni pirytów znajdujące się na pn.-wsch. zboczu → Wielkiej Kopy, poniżej → Mnichów. Zalega w płytkiej dolince potoku na wys. ok. 635 m. Leży powyżej → Purpurowego Jeziora, a poniżej —» Zielonego Stawku, tworzących łącznie tzw. Kolorowe Jeziora. Wokół B.J. rośnie las świerkowy wchodzący w obręb RPK. Jezioro jest niewielkie, ma kształt zbliżony do owalu o średnicach nie przekraczających 30-50 m, ale zajmuje dno najrozleglejszego wyrobiska, ciągnącego się na dł. ok. 400. Brzegi jeziora są bardziej zalesione i nie tak intensywnie kolorowe jak niżej leżącego Purpurowego Jeziora. Nazwa B.J. nawiązuje do zabarwienia wody, chociaż faktycznie wody są raczej zielonkawe. Zbocza Wielkiej Kopy zbud. są w większości ze staropaleozoicznych amfibolitów (od wsch.) oraz ciągnących się długimi żyłami, również staropaleozo-

icznych, łupków serycytowo-chlorytowo-kwarcowo-albitowych, w których występuje piryt. Bardziej ku zach. ciągną się jeszcze tufity. W łupkach serycytowo-chlorytowych występuje szereg minerałów

BŁĘKITNE JEZIORKO fot. M. Staffa

BŁĘKITNE JEZIORKO fot. M. Staffa

m.in. hornblenda, aktynolit, ankeryt, piryty, pirotyn, chalkopiryty, sfaleryt, galena, jamesonit, bournonit, chalkozyn i miedź rodzima.

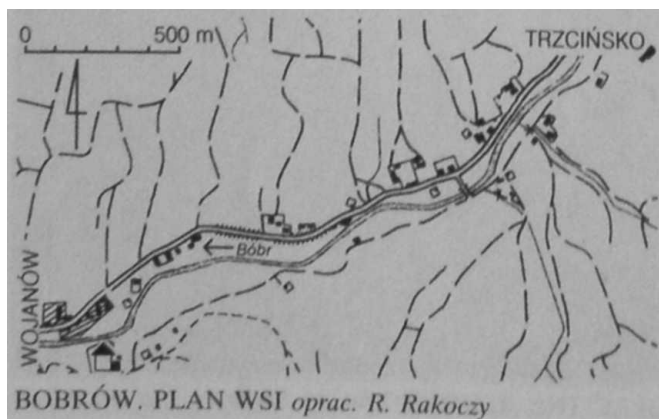
6. Od poł. XVIII w. w okruszczonej strefie kontaktowej łupków zaczęto eksploatować piryty, z których uzyskiwano w hucie w → Wieściszowicach siarczan miedzi i żelaza, a w l. 1852-1902 kwas siarkowy i koncentrat siarki o zaw. do 9,5%. Pierwsza powstała w 1785 r. kopalnia „Hoffnung”, a następnie w 1793 r. „Neues Glück”, po której pozostało właśnie B.J. W 1796 r. rozpoczęto wydobywanie w położonej najwyżej kop. „Gustav”. Od 1872 r. wszystkie trzy kopalnie prowadziła spółka „Silesia”. W 1902 r. zaprzestano eksploatacji wyrobisk w związku z wyczerpywaniem się złóż i nieopłacalnością wydobywania, a w 1925 r. zakłady w ogóle zlikwidowano. Po 1950 r. wznowiono prace poszukiwawcze i w ich trakcie B.J. osuszono. Jednak robót gór. nie podjęto i wyrobisko ponownie wypełniła woda.
10. Obok B.K. prowadzi ziel. szlak z → Marciszowa na Wielką Kopę i → Skalnik.
11. Poz.: 5, 7, 11, 28, 66, 68, 108, 120, 246, 247, 255, 290, 293, 294, 301, 314.

BOBROWA TURNICZKA

1. Bobrowa Turniczka.
5. Skalka w masywie → Sokolika tworząca bliźniacze baszty z → Sokolą Turniczką u wsch. podnóża → Sokolika Małego. Niezbyt rozczłonkowana, nieforemna bryła skały wznosi się na wys. ok. 590 m w lesie świerkowym i jest słabo widoczna ze względu na wys. tylko ok. 10 m, która nie przekracza otaczających ją drzew. Na zbud. z waryscyjskich granitów B.T. prowadzi kilka dróg wspinaczkowych o różnej skali trudności. B.T. leży na obszarze RPK.
10. Poniżej B.T. prowadzi nieb. szlak E 3 z → Trzcinańska do → Szwejcarci.
11. Poz.: 62.

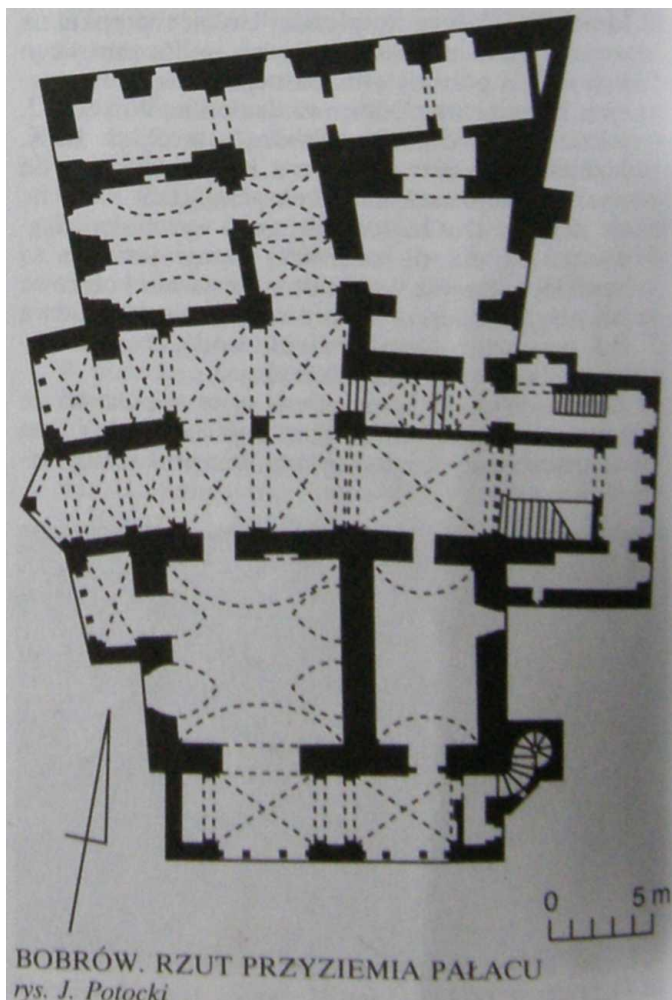
BOBRÓW

1. 1592 Boberstain, 1668 Boberstein, 1945 Bobrów.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1918 w pow. świerz. Do 1945 w pow. jel. Do 1973 w gr. Łomnica w pow. jel., łącznie z → Wojanowem. Do 1975

w gm. Mysłakowice w pow. jel., jako część Wojanowa. Do 1990 część Wojanowa w gm. Mysłakowice, w woj. JG. Od 1990 w gm. Mysłakowice, w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG, jako część Wojanowa.

3. 1786 - 349, 1816 - 300, 1825 - 292, 1840 - 333, 1871 - 367, 1885 - 333, 1905 - 258, 1915 - 319, 1925 - 312, 1933 - 312, 1939 - 322, 1970 - dane łącznie z Wojanowem, 1978 - dane łącznie z Wojanowem, 1988 - 276.
4. 598 ha, w tym 226 ha użytków rolnych i 314 ha lasów.
5. Niewielka wieś nad → Bobrem u zach. wylotu Przełomu Janowickiego, na granicy → Sokolich Gór w Rudawach Janowickich i Obniżenia Mysłakowic w Kotlinie Jeleniogórskiej. Jej zabud. ciągną się ok. 2,0 km na wys. ok. 345-360 m, na obu brzegach rzeki, wzdłuż których prowadzą lokalne szosy z Łomnicy do → Trzcinańska. Większą rolę odgrywa droga na pr. brzegu Bobru i tam też rozlokowana jest większość zabud. wsi. Od pn. B. oślaniają niewysokie wzniesienia: Dębek i Tunelowa Góra, a od pd. i pd.-wsch. niewiele wyższe: → Buczek i → Łysa w Sokolich Górach. Okoliczne wzniesienia zbud. są z waryscyjskich granitów porfirowatych, które powyżej wsi na l. brzegu rzeki u stóp Łysej tworzą urwiska. Na zboczach wzniesień w Sokolich Górach można spotkać liczne skałki, m.in. → Kowadło. Wieś otaczają użytki rolne poprzerastane zagajnikami.

Lasy, przeważnie świerkowe, porastają masyw Sokolich Gór. Ich skrajem biegnie granica RPK.

B. jest wsią roln. stanowiącą jeden zespół osadniczy z leżącym na pd.-zach. Wojanowem, z którym ściśle łączy się zabud. Natomiast na pn.-wsch. B. graniczy z Trzczańskiem. W 1978 r. było tu 40 gospodarstw indywidualnych i ferma należąca do POHZ w Wojanowie, ale w 1988 r. już tylko 24 gospodarstwa, chociaż wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się aż 55% ludn. zawodowo czynnej. B. leży w strefie podmiejskiej Jeleniej Góry, ku której ciąży bardziej niż do gminnych Mysłakowic. Z miastem jest też powiązany komunikacją miejską, docierającą do Wojanowa. Z tych względów wieś ma tylko podstawowe zaplecze handl.-usł. Okolice B. są malownicze i mają znaczne walory krajobrazowe i krajoznawcze.

6. B. powstał prawdopodobnie nieco później niż sąsiedni Wojanów, tłumaczyłoby to położenie wsi. Początki wsi nie są jasne. Według niepotwierdzonych informacji ok. 1450 r. miał tu istnieć jakiś zameczek-strażnica „Boberstein” strzegący brodu na Bobrze, ale jego lokalizacja nie została potwierdzona w terenie. Potem wieś stanowiła własność rycerską. Ok. poł. XVI w. istniał tu jakiś dwór rycerski, być może w kształcie wieży mieszkalnej (ewentualnie wykorzystujący wcześniejszy zameczek). Miał być w k. XVI lub pocz. XVII w. rozbud., ale prawdopodobnie w okresie wojny 30-letniej został zniszczony. W każdym razie w 1669 r. wieś od Anny H. von Nostitz za 7,5 tys. talarów nabył przeor jezuitów z Jeleniej Góry Hans Kottig, czemu zresztą sprzeciwiły się stany ks. świdn. Jezuiti władali wsią do 1769 r., gdy zasekwestrowano ją za długi.

Wg niektórych zapisów w 1737 r. B. należał do hr. von Schaffgotscha, a dopiero potem znowu do dóbr jezuickich. Być może chodziło tu oddzielnie o wieś i majątek W 1776 r. w wyniku licytacji B. nabył za 10 tys. talarów jeleniogórski kupiec Daniel von Buchs, który już wcześniej posiadał Wojanów i Dąbrowicę.

W 1726 r. była to spora wieś, z której płacono 209 talarów podatku, natomiast z majątku płacono aż 616 talarów. W 1765 r. wartość majątku jezuitów szacowano na 13.797 talarów, chociaż w B. mieszkało tylko 6 kmieci, 16 zagrodników i 21 chałupników, wśród nich 6 rzemieślników. W 1786 r. w B. wymieniano folwark i młyn wodny, a mieszkało w nim 7 kmieci, 55 zagrodników i 6 chałupników. W pocz. XIX w. B. był już ściśle połączony z Wojanowem, nawet utożsamiano go z nim i często mylono informacje np. o pałacu, który w wielu opracowaniach lokalizowano w Wojanowie, a za to wymieniano kościół w B., którego nigdy tu nie było. Zresztą w rzeczywistości obiekty te (w różnych wsiach) prawie bezpośrednio sąsiadują z sobą przez rzekę. Obie wsie należały prawie przez cały czas do tych samych posiadaczy, tworząc spore dobra, a właściciele rezydowali w pałacu w B. lub w Wojanowie. W 1825 r. właścicielem dóbr był Karl Sigismund von Rothkirch. Wieś liczyła 71 domów w tym folwark, szkołę ewang. i młyn wodny. Ponieważ nigdy nie było tu kośc. mieszk. należeli do parafii kat. w Wojanowie, a ewang. w

BOBRÓW. RUINY PAŁACU fot. M. Staffa

BOBRÓW. PAŁAC fot. M. Staffa

BOBRÓW. WIEŻA PAŁACU fot. M. Staffa

Karpnikach. W 1836 r. za 24.460 talarów B. nabyła Ernestyna von Köckwitz (wg innych danych było to panięskie nazwisko pani von Rothkirch). W tym czasie wieś rozwijała się pomyślnie, były 73 domy, przybył tartak, a wśród mieszk. wymieniano 8 rzemieślników. W związku z tym d. dwór ren. przebud. ok. 1870 r. na okazałą rezydencję z obszernymi zabud. gospod. Obiekt ten stał się atrakcją turyst., polecana

BOBRÓW. ZABUDOWANIA GOSPODARCZE PAŁACU (OB. HOTEL) fot. M. Staffa

BOBRÓW. FIGURA LWA PRZED PAŁACEM fot. M. Staffa

przez większość przewodników, szczególnie podziwiano stylizowane zabud. gospod. W 1870 r. majątek w B., należący do Thammów, obejmował 1.248 morgów, a dochód z niego wynosił 999 talarów. Wieś uchodziła za malowniczą, a przy tym leżała na uczęszczanej trasie z Jeleniej Góry w Sokole Góry i do → Szwajcarki. Wieś rozwijała się, działała tu poczta (wspólna w Wojanowem), szkoła, leśn., część domów przekształcono w pensjonaty, ponieważ B. zaczął w k. XIX w. pełnić rolę małego letniska. Po 1945 r. B. utracił funkcję letniskową i znacznie podupadł, podobnie jak rezydencja, która wojnę przetrwała bez zniszczeń. Początkowo zajmowała ją Armia Czerwona, potem był tu ośr. dla uchodźców politycznych z Grecji, ośr. kolonijny, wreszcie PGR i SKR, a do 1989 r. Inspektorat OC z Jeleniej Góry, który wykorzystywał zabud. gospod., ponieważ od pocz. lat 70-tych opuszczony i nie remontowany pałac zaczął popadać w całkowitą ruinę. Dopiero w 1994 r. cały zespół nabyło. założone z inicjatywy Günthera Artmanna, Polsko-Niemieckie Stowarzyszenie Przyjaźni, Odbudów i Utrzymania Historycznych Wartości, Zabytków, Kultury i Tradycji Śląska, które już w zabud. gospod. urządziło hotelik dla grup młodzieżowych z obu krajów. Planowane jest przekształcenie

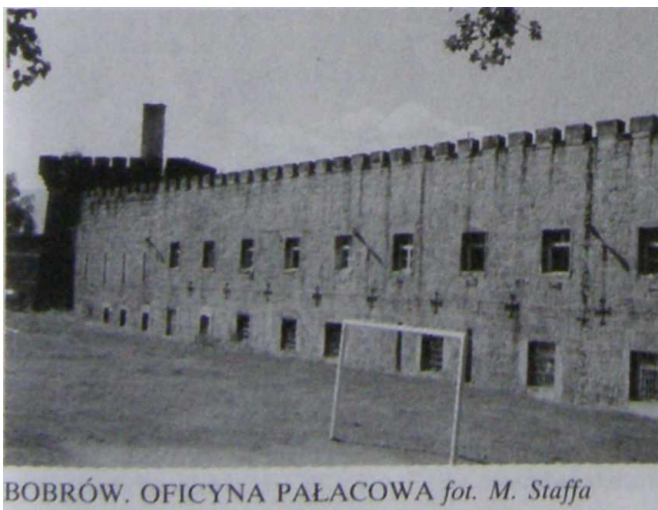
BOBRÓW. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

w przyszłości pałacu w siedzibę fundacji i ośrodek spotkań. Po utworzeniu RPK znaczenie B., jako miejscowości turystycznej o znacznych walorach, powinno wzrosnąć. Już ob. wzniesiono tu szereg domów mieszk. i letniskowych, adaptowano na te cele także stare chaty. Niestety część z nich została uszkodzona w wielkiej powodzi w lipcu 1997 r., kiedy Bóbr zalał nizej położone zabud.

7. B. posiada dość nietypowy układ przestrzenny. Dolna część wsi łączy się ściśle z zabud. Wojanowa, tworząc jeden zespół. Natomiast górna jest oddzielona przewężeniem dol. Bobru, utworzonym przez Buczek i Dębek.

1. Zespół pałacowy w dolnej części wsi złożony z pałacu, zabud. gospod., resztek parku oraz kaplicy i mauzoleum.

Podobno na miejscu ob. pałacu miał stać w średniowieczu zameczek „Boberstein” strzegący brodu na rzece. Ob. pałac wzniesiono ok. 1870 r. na miejscu ren. dworu, po którym być może zachowały się jakieś fragm. w obrębie nowej, neoren. budowli. Nie prowadzono tu jednak żadnych badań, które mogłyby to potwierdzić. Pałac jest okazałą, ale całkowicie zrujnowaną budowlą 3-kond. o bardzo rozczłonkowanej bryle, z wieloma wykuszami, wspornikami, szczytami, balkonami, tarasami, wieżyczkami;

BOBRÓW. OFICyna PAŁACOWA fot. M. Staffa

BOBRÓW. DOM MIESZK.-GOSPOD.
O KONSTRUKCJI MIESZANEJ fot. M. Staffa

zwieńczony masywną kwadratową wieżą (typu donjonu), flankowaną małymi narożnymi okrągłymi wykuszami. Nakrywał ją wysoki dach-iglica. Zachowały się liczne, dobre detale kam.: portale, obramienia okienne, balkony, gzymsy, kroksztyny itp. oraz kamienne lwy na podjeździe, trzymające tarcze herbowe

Pałac otacza niewielki, częściowo zdewastowany park schodzący do rzeki. Wyżej wznoszą się obszerne, 3-skrzydłowe zabud. gospod, ustawione w czworobok wokół dziedzińca. Ich monumentalna arch. była stylizowana na rzymski obóz wojskowy (castrum romanum), chociaż można się też dopatrzeć reminiscencji arch. staroegipskiej. Ob. mieści się w nich hotel turyst. Na teren pałacu i parku prowadzi brama wjazdowa z Iwami na słupach i skromną kordegardą.

Jeszcze wyżej ciągnie się d. założenie parku krajobrazowego, w którym na zboczu Buczka są resztki strzelnicy, stoi zrujnowana kaplica cment. z XIX w. i są ślady po mauzoleum d. właścicieli.

2. Na terenie B. zachowało się sporo starych domów mieszk. (zob. hasło: Wojanów) z XIX-pocz. XX w., niektóre o charakterze willowym lub pensjonatowym. Są też stare chaty drewn. i mur.-drewn., także o konstr. przysłupowej i szach. Najokazalsza mieści klub i bibliotekę.
10. W zabud. gospod, pałacu mieści się Międzynarodowy Ośr. Szkoleniowo-Wypoczynkowy „Boberstein” (Karkonoski Ośrodek Turystyki i Wypoczynku), tel. Jelenia Góra 21-205. Przez dolną część wsi (koło pałacu) prowadzi ziel. SZP z Jeleniej Góry do Szwajcarki.
11. Poz.: 7, 9, 10, 25, 26, 41, 56, 57, 58, 59, 60, 105, 126, 128, 130, 137, 141, 142, 143, 144, 158, 159, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 195, 227, 237, 239, 241, 246, 247, 265, 266, 271, 281, 282, 294, 296, 300, 301, 302, 305, 314, 328, 341, 342.

BOBRZAK

1. Bibers-Berg, Bibersberg, Bobrzak.
5. Szczyt 839 m stanowiący pn.-wsch. zakończenie wyrównanego grzbietu na pd.-zach. krańcu głównego grzbietu Rudaw Janowickich. Grzbiet ten ciągnie się od → Przełęcz Kowarskiej przez → Rudnik i B. po → Przełęcz pod Bobrzakiem,

BOBRZAK I RUDNIK SPOD SKALNIKA NA TLE KARKONOSZY fot. M. Staffa

BOBRZAK Z KOWAR fot. M. Staffa

BOLCZÓW

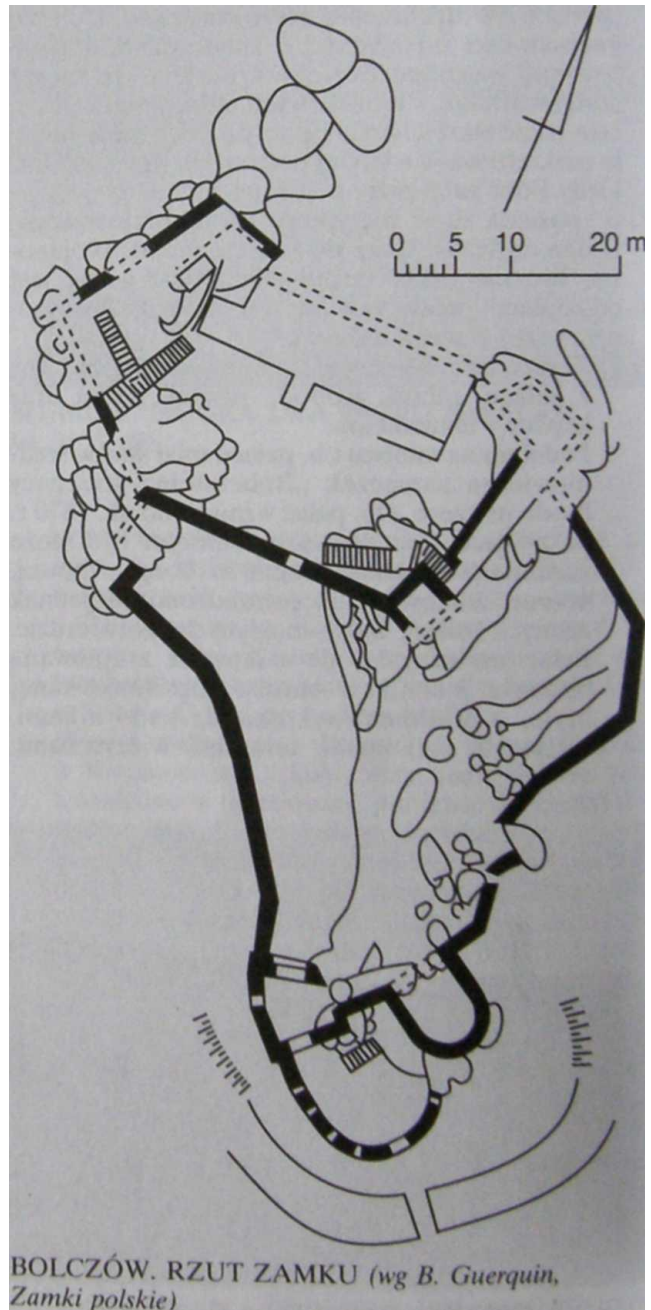
1. 1375 Das Bolzenschloß, die Burg Bolzenstein, Bolkoschloß, Molkenhaus, Molkenschloß, 1512 Bolzenstein, Burgruine Bolzenstein, Baulzenstain bei

która oddziela go od kulminacji → Skalnika. Ku wsch. zbocza B. opadają na → Przełęcz pod Wilkowyją. Z zach. zboczy B. wypływa → Bystrą, pr. dopływ → Jedlicy, a ze wsch. l. dopływy → Świdnika, m.in. → Wilczyniec.

B. leży na granicy skał krystalicznych bloku karkonosko-izerskiego i zmetamorfizowanych skał serii Leszczyńca. Od zach. zbud. jest z waryscyjskich granitów porfirowatych, w części szczytowej z proterozoicznych gnejsów oczkowych, a na wsch. i pd.-wsch. zboczu ciągną się dewońskie łupki łyszczykowe z żyłami zieleńców i amfibolitów oraz wkładkami łupków kwarcytowych. Niżej występują staropaleozoiczne amfibolity i tufity. Skały tej strefy są okruszczowane. Występuje w nich sporo minerałów, m.in. novtronit i hornblenda w amfibolitach. Prowadzono tu poszukiwania złota, a w pocz. XIX w. we wsch. zboczu B. działała przez krótki czas kopalnia rud żelaza. O okruszczowaniu skał tworzących B. świadczą też anomalie magnetyczne. Jedna ze stwierdzonych odnosi się do skałki wyrastającej na wys. ok. 760 m z pd.-wsch. zbocza powyżej → Leszczyńca. Inne skałki są rozsiane na zboczu wsch. i pd.-wsch. (łupkowe) oraz okazalsze, granitowe na pn.-zach. i zach., m.in. → Złotniki.

Cały grzbiet porastał las świerkowy regla dolnego, ob. prawie całkowicie zniszczony w części grzbietowej w wyniku kłeski ekologicznej. Skrajem lasu u zach. i wsch. podnóża B. prowadzi granica RPK. Przez Przeł. pod Bobrzakiem wiedzie → Stary Trakt Kamiennogórski łączący → Kowary przez → Czarnów z Kamienną Górą, a przez Przeł. pod Wilkowyją droga polna łącząca Leszczyńiec z Czarnowem, natomiast grzbietem wiedzie droga leśna, zwana czasami → Czerwoną Drogą. Ob. z B. roztacza się rozległy widok na Karkonosze, G. Izerskie, sporą część Rudaw Janowickich, Kotlinę Jeleniogórską oraz dol. Świdnika, Wzgórza Bramy Lubawskiej i część Sudetów Środkowych.

10. Pd.-wsch. zboczem B. prowadzi pod szczytem żółty szlak z Przeł. Kowarskiej na Przeł. pod Bobrzakiem.
11. Poz.: 7, 22, 27, 28, 125, 126, 127, 137, 157, 164 167, 178, 179, 180, 181, 183, 186, 232, 244, 246' 247, 282, 283, 289, 290, 294, 302, 314, 323, 328.

BOLCZÓW. RZUT ZAMKU (wg B. Guerquin, Zamki polskie)

Kupferberg, 1514 Poltzenstein, 1782 Ruine Bolzenschloß, 1945 Bolkowy Zamek, Bolków, Bolków Zamek, Zamek Bolka, 1950 Bolczów.

5. Ruiny nieregularnego zamku górskiego wznoszące się na pn.-zach. krańcu → Zamkowego Grzbietu. Wyrastają ze skalistego spłaszczenia na bocznym grzbieciku odchodzącym na pn.-zach. od → Suchej Góry, wśród okazałych skałek zbud. z waryscyjskich granitoidów. Ciągną się na wys. ok. 550-561 m w starym lesie mieszanym z przewagą świerka, buka, dębu i sosny. Od zach. i pn.-zach. zbocze grzbietu opada stromo do → Doliny Janówki. U podnóża znajdował się stary kamieniołom granitów, w którym w zyle applitów występują turmaliny. Miejscami zbocze podcinają skałki, m.in. → Urwista przy samych ruinach. W pobliżu wejścia stoi okazała → Strażnica. Na spłaszczeniu pomiędzy zamkiem a Strażnicą znajduje się skrzyżowanie ścieżek i dróg leśnych. B. leży na terenie RPK. Całe otoczenie dol. → Janówki ze względu na wysokie walory przyrodnicze i widokowe jest proj. rezerwatem przyr. Z murów zamku otwierają się ograniczone widoki na okolicę, przede wszystkim na → Sokole Góry.
6. Dzieje zamku nie są zbyt dobrze znane, szczególnie w pierwszym okresie. Nigdy też zamek nie odegrał znaczącej roli militarnej. Przyjmuje się, że wznosił go w 2. poł. XIV w. rycerz Bolicz (notowany także jako Bolec, Bolic lub von Polz i Politz) związany z dworem ks. świdn. Ród Boliczów w tamtych czasach odgrywał znaczącą rolę w księstwie. Boliczowie władali m.in. sąsiednim →

BOLCZÓW. WIDOK RUIN (repr. z: J. Kaufmann, *Führer die Burgruine...*)

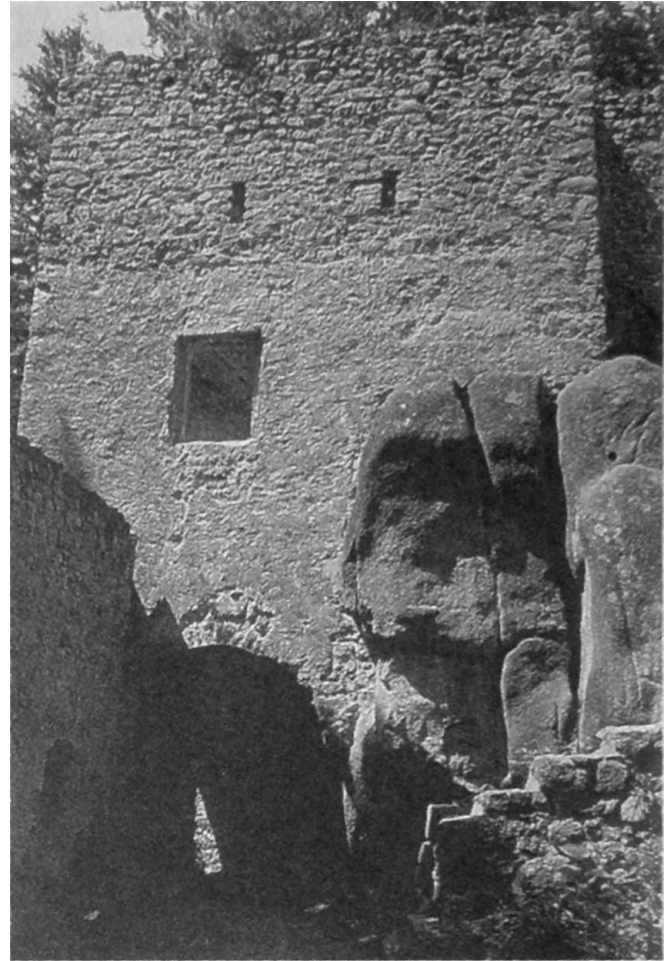
Sokolcem i dobrami z nim związanymi, obejmującymi → Karpniki → Miedziankę, a także jeden z Boliczów był burgrabią Rogowca w G. Suchych. Pierwszą wzm. o zamku z 1375 r. (1374?) przyjmuje się także za datę budowy. Ta niewielka budowla (ob. zamek górny) została wpassowana pomiędzy skały. Nazwę zamek przyjął od właściciela. Nazwa ta przetrwała przez cały czas. Najwięcej kontrowersji budziła po 1945 r., ponieważ mylono ją z niedalekim Bolkowem.. Zamek został opanowany przez husytów, których dopiero w 1433 r. wyparły wojska świdnickie, niszcząc

BOLCZÓW. HIPOTETYCZNA REKONSTRUKCJA ZAMKU WG ŹRÓDEŁ NIEM.

BOLCZÓW. WEJŚCIE DO ZAMKU fot. M. Staffa

BOLCZÓW. WIEŻA ZAMKU fot. M. Staffa

przy okazji budowlę. Zamek nie pozostawał jednak długo w ruinie, a jego dalsze dzieje wiązały się z dobrami Sokolec (sam zamek Sokolec został także doszczętnie zniszczony w tym czasie, ale nazwę dóbr przeniesiono na rezydencję w Karpnikach). Dobrami tymi władali okresowo hr. von Schaffgiotschowie. W XV w. zamek przebud., wciągając 3o obwodu obronnego kolejne skałki i łącząc je murem. Powstał w ten sposób dziedziniec dolny i brama wjazdowa.

B. odgrywał znaczną rolę jako osłona ważnego ówczesnego ośr. górniczego w → Miedziance. Dlatego też w l. 1537-43 należał do Justusa Decjusza (właśc. Ludwiga Jodoka Dietza) - sekretarza kr. Zygmunta I Starego. Decjusz był nie tylko sekretarzem króla, ale też finansistą, zarządcą mennic i doskonałym ekonomistą. Zainteresował się kopalniami w Miedziance i zainwestował w nie, obejmując równocześnie B. Część dochodów przeznaczył na rozbud. zamku, nadając mu

BOLCZÓW. WNĘTRZE BARBAKANU fot. M. Staffa

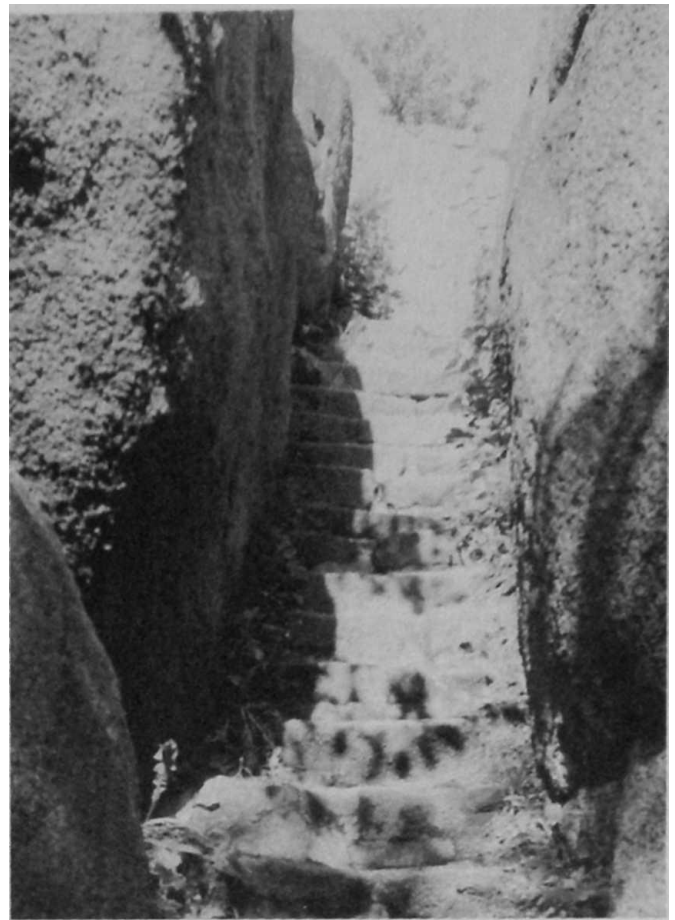

BOLCZÓW. DZIEDZINIEC ZAMKOWY fot. M. Staffa

BOLCZÓW. MUR ZAMKU GÓRNEGO fot. M. Staffa

ren. charakter, m.in. poprzez wzniesienie barbakanu przed wieżą, bastei, suchej fosy i przystosowanie murów do broni artyleryjskiej. Prace zapoczątkowano co prawda nieco wcześniej, bo w 1520 r. i kontynuowano aż do 1550 r., ale zasadniczej przebud. dokonano na polecenie Decjusza. W tej postaci zamek dotrwał do czasów wojny 30-letniej. Początkowo działania wojenne omijały go. Jedynie w razie zagrożenia okoliczna ludność chroniła się w nim, a częściej w dol. Janówki w jego pobliżu, wśród licznych skałek. W zamku stacjonowały oddz. ces. Dopiero w 1645 r. zajęli

BOLCZÓW. SCHODY NA ZAMEK GÓRNY WYKUTE W SKALE fot. M. Staffa

BOLCZÓW. FRAGMENT ZAMKU fot. M. Staffa

go Szwedzi z oddz. gen. Torstensohna, którzy opuszczając B. 6.12.1645 r. spalili go. Od tego momentu zamek pozostaje w ruinie. Dopiero w 1. poł. XIX w. zaczął budzić zainteresowanie jako cel turystycznych wędrówek, ale nigdy nie stał się taką atrakcją jak inne większe zamki sudeckie. Jednak o tym zainteresowaniu świadczą m.in. daty 1824 i 1830 wykute w skałkach, upamiętniające pobyty znakomitych gości, także z pruskiego domu panującego, co jest zrozumiałe ze względu na ówczesnych posiadaczy Karpnik. Zamek stanowił wtedy własność hr. zu Stolberg-Wernigerode z → Janowic Wielkich. W 1837 r. na polecenie właściciela wykonano drewn. schody i poręczę dla udostępnienia i zabezpieczenia ruin, które cieszyły się opinią znakomitego punktu widokowego. W k. XIX w. przy murze zamykającym dziedziniec zamku górnego zbud. małe schr. turyst., które miało jakoby mieścić się w d. Sali Rycerskiej. Była to tylko reklama, a z ówczesnych opisów wynika, że był to raczej skromny i dość prymitywny bufet. Jednak przy okazji przeprowadzono też kolejne prace nad zabezpieczeniem ruin.

Po 1945 r. schronisko w zamku przestało funkcjonować, a pozbawiony dozoru obiekt zaczął popadać w dalszą ruinę. Dopiero w 1965 r. przeprowadzono prace zabezpieczające, m.in. usunięto zbędne drzewa, oczyszczono koronę murów i wykonano nowy most i bramę.

BOLCZÓW. FRAGMENT ZAMKU fot. M. Staffa

7. Ruiny zamku należą do najbardziej malowniczych i oryginalnych w Sudetach, ponieważ przy wznoszeniu i rozbud. B. idealnie wykorzystano naturalne ukształtowanie i walory obronne terenu. Jest to stosunkowo niewielkie założenie o b. nieregularnym rzucie zajmującym skalne plateau zbliżone do trójkąta o bokach dł. ok. 50 m, którego dwie krawędzie tworzą w większości ciągi okazałych skałek, opadających urwiskami. Najstarsza jest część pn., gdzie na dwóch basztach skalnych przed 1375 r. wzniesiono prostokątną wieżę obronną i bud. mieszk., do którego wejście poprowadzono stopniami wykutymi w szczelinie skalnej. Skały połączono murem wydzielając dziedziniec, na którym wykuto cysterne na wodę. Wzdłuż pn. muru zachowały się też pozostałości d. schroniska turyst. z k. XIX w.

Po wojnach husyckich zamek rozbud., dodając od pd.-zach. długi, zakrzywiony mur obronny, a od wsch. i pd. również mur, ale łączący tylko poszczególne skałki. U ich zbiegu, na pd. narożu, umieszczono czworoboczną wieżę bramną. Prawdopodobnie na utworzonym w ten sposób dziedzińcu zamku dolnego stały jakieś zabud. gospod. Wreszcie w 1. poł. XVII w., podczas ren. rozbud.. zamek otrzymał podkowiasty barbakan przed bramą i podobnego kształtu basteje wzniesioną na skałce przy wsch. ścianie bramy oraz suchą fosę

i zwodzony most. Wówczas też w nowych obiektach wykonano strzelnice przystosowane do artylerii. Od pożaru w 1645 r. zamek pozostawał w ruinie. Większe prace remontowe i zabezpieczające przeprowadzono dopiero w 1837 r., k. XIX w. (przy okazji zamiany górnego zamku na gospodę) i w 1965 r.

Zamek zachował czytelny układ murów, dziedzińce, przejścia i kam. schody, natomiast nie zachowały się w całości żadne pomieszczenia ani detale kam.

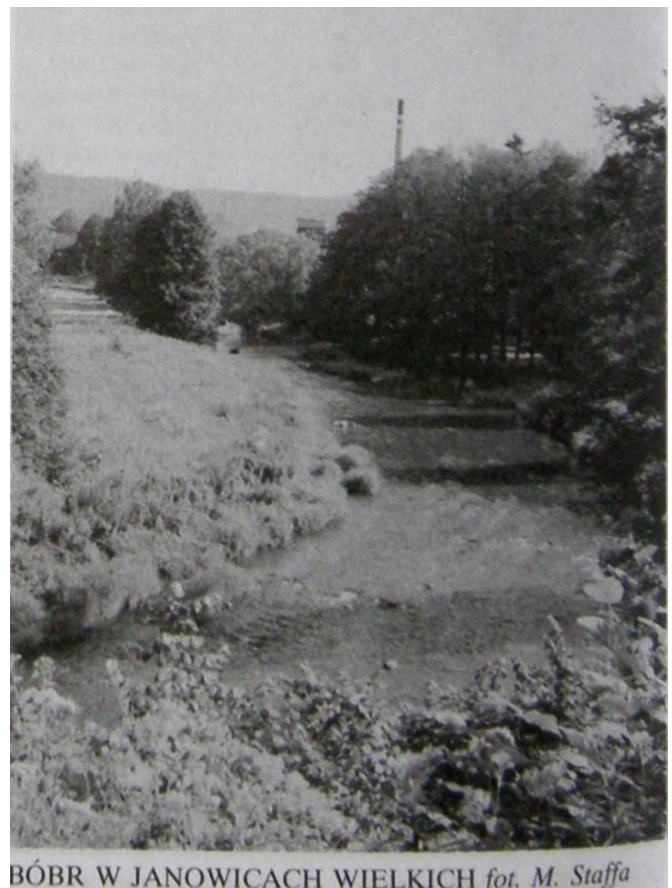
Wokół zamku rosną stare drzewa zasługujące na ochronę jako zespół, część też jako pomniki przyr.

10. Koło zamku prowadzi ziel. SŻP z Janowic Wielkich do → Szwejcarzki, a przed wejściem zaczyna się czarny szlak łącznikowy do → Skalnych Bram.

11. Poz.: 5, 7, 10, 11, 16, 22, 25, 26, 27, 28, 33, 41, 42, 52, 54, 62, 65, 66, 79, 80, 93, 99, 107, 126, 127, 130, 133, 137, 141, 142, 149, 153, 159, 164, 165, 167, 171, 174, 175, 177, 178, 181, 182, 183, 186, 193, 195, 200, 204, 208, 212, 218, 225, 229, 233, 237, 244, 246, 247, 254, 255, 256, 265, 266, 271, 282, 283, 284, 287, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 301, 302, 307, 314, 315, 323, 328, 336, 337, 339, 341, 342.

BÓBR

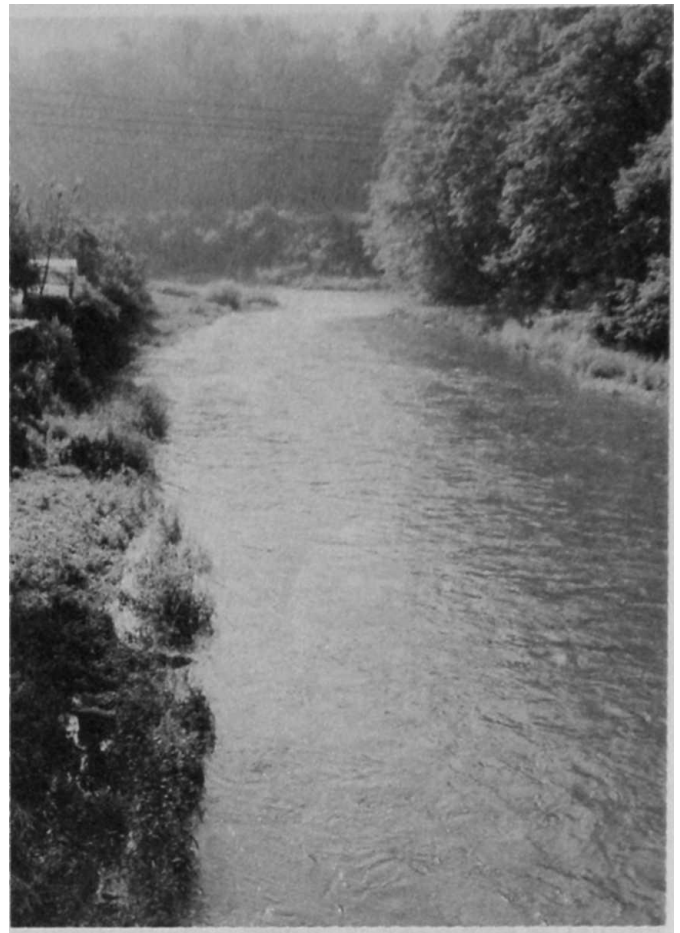
1. XI w. Pober Slavonice, 1217 Bobr, Bobir, 1254 Pobr, 1290 Pobra, 1304 Bober, Bobrau, 1314 Fluss Bober, 1318 Boberfluss, 1323 Wasser Wobir, Bobyr, 1324 Bober fluvium, 1600 Boberus. 1945 Bobrawa, Bobrzyca, Bober, Bóbr.

BÓBR W JANOWICACH WIELKICH fot. M. Staffa

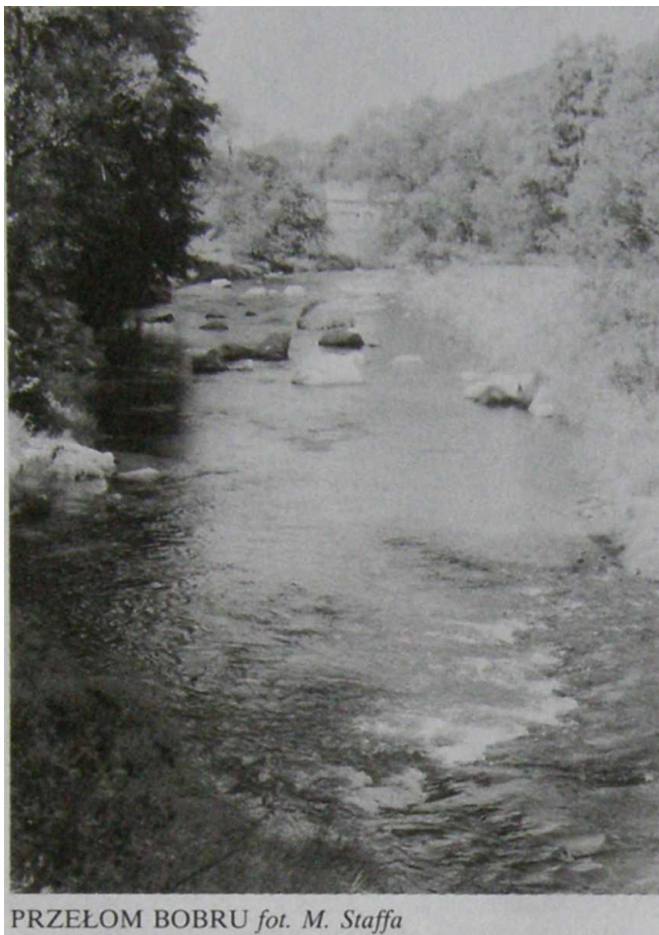
BÓBR W TRZCIŃSKU fot. M. Staffa

BÓBR PONIŻEJ CIECHANOWIC fot. M. Staffa

5. Rzeka, najdłuższy i największy l. dopływ Odry. Wypływa powyżej wsi Bobr w Czechach. Posiada kilka źródłiskowych potoków biorących początek z pn.-wsch. zboczy Žacléřského hřbetu i na Bobrowym Stoku w Lasockim Grzbiecie po stronie polskiej. Główne źródło B. znajduje się na pn.- wsch. od bar. Bílého Kříža, pomiędzy miejscowościami Bobr i Žacier, na wys. 804 m; ujście na wys. 39 m poniżej Krosna Odrzańskiego w woj. ZG. Dł. rzeki 271,6 km, z czego ok. 2,7 km w Czechach. Pow. dorzecza wynosi 5.938,3 knr. B. odwadnia większą część Sudetów Zachodnich, w tym całe Rudawy Janowickie. Przepływa przez Bramę Lubawską, oddzielając G. Krucze na pr. brzegu od Wzgórz Bramy Lubawskiej, w malowniczym przełomie pomiędzy Skowrońcem i → Sołtysem. Dalej płynie przez Obniżenie Kamiennej Góry i Kotlinę Marciszowską, a następnie pięknym Przełomem Janowickim oddzielającym Rudawy Janowickie na pd. od G. Ołowianych w G. Kaczawskich na pn. Przełom Janowicki ma ok. 12 km dł., przy szer. 0,5-1,0 km. Ciągnie się od → Ciechanowic po → Bobrów, Rzeka przeciska się tu krętym, kamienistym korytem pomiędzy stromymi zboczami usianymi skałkami. Również brzegi miejscami tworzą większe i mniejsze mury skalne oraz ciągi baszt skalnych, a w korycie zalegają ogromne głazy o obłych kształtach wyszlifowanych przez wodę. Od → Marciszowa po Ciechanowice koryto rzeki jest wypreparowane w dolnokarbońskich zlepieńcach

oraz dewońskich łupkach kwarcowo-chlorytowo-serycytowych, fyllitach chlorytowych, łupkach łuszczkowych oraz zieleńcach i amfibolitach, a także dolomitach wapiennych. Niżej, aż po Jelenią Górę, rzeka płynie przez teren zbud. z waryscyjskich granitoidów. Za tym przełomem wpływa w rozległą Kotlinę Jeleniogórską i za Jelenią Górą tworzy następny, najpiękniejszy i najbardziej znany przełom w Borowym Jarze pomiędzy G. Kaczawskimi na pn. i Wysoczyzną Rybnicy na pd. Za nim rzeka skręca ku pn. i tworząc kilka kolejnych odcinków przełomowych oddziela Przedgórze Izerskie na zach. od Przedgórze Kaczawskiego na wsch. W rejonie Bolesławca wpływa na Nizinę Śląską. Rzeka charakteryzuje się dużymi wahaniami stanów wody i wielkości przepływów. Po serii wielkich powodzi na przełomie XIX/XX w. B., wraz z dorzeczem, został uregulowany. Wzniesiono wówczas szereg zbiorników retencyjnych: Jezioro Bukówka (w ostatnich latach powiększony), Jez. Modre, Wrzeszczyńskie, Pilchowickie i Dychowskie. Ponadto w rejonie Jeleniej Góry i Lwówka Śl. w korycie rzeki prowadzone jest wydobywanie kruszywa na potrzeby budownictwa. W jego wyniku powstają nowe zbiorniki. Prawie na całej dł. rzeka jest silnie zanieczyszczona przez przemysł, rolnictwo i gospod. komunalną. Do k. XVIII w. wody B. były tak czyste, że występowała w nich skójką pelorodna (*Margaritifera margaritifera*). Jeszcze ob. w górnym biegu, powyżej Lubawki,

PRZEŁOM BOBRU fot. M. Staffa

w rzece występuje pstrąg potokowy (*Salmo trutta*) i strzebla potokowa (*Phoxinus phoxinus*). Z terenu Rudaw Janowickich B. przyjmuje szereg dopływów lewobrzeżnych. Do ważniejszych należą m.in.: Świdnik, → Sierniawa, → Mienica, → Miedziany Potok, → Hutniczy Potok, → Janówka, → Karpnicki Potok i → Jedlica (poprzez Łomnicę).

Dol. B. odgrywa na terenie Sudetów sporą rolę w komunikacji. Prowadzą nią ważne szosy i linie kolejowe, m.in. pomiędzy Marciszowem i Jelenią Górą.

PRZEŁOM BOBRU W TRZCIŃSKU fot. M. Staffa

Posiada też znaczne wartości krajobrazowe i przyrodnicze, szczególnie odcinki przełomowe. Z tych też względów wzdłuż rzeki utworzono, lub planuje się utworzenie parków krajobrazowych i obszarów krajobrazu chronionego (G. Krucze - plan., Rudawski Park Krajobrazowy i Park Krajobrazowy Doliny Bobru pomiędzy Jelenią Górą a Lwówkiem Śl.). Przełom Janowicki jest też proj. rezerwatem przyr.

6. Nazwa B. w różnych wersjach językowych i pisowni, ale zawsze w słowiańskim brzmieniu, pojawiała się już w najstarszych zapisach dotyczących Śląska. Przetrwiała też okres germanizacji. Od rzeki wywodzi się nazwa jednego z głównych plemion Słowian śląskich. Od najdawniejszych czasów wzdłuż B. istniały trakty komunikacyjne i rozwijało się osadnictwo. Dolina B. była też terenem poszukiwania złota, które wydobywano i wypłukiwano w wielu miejscach, m.in. w jego górnym biegu u stóp Lasockiego Grzbietu i w większości karkonoskich dopływów.

Wzdłuż rzeki wyrosły duże miasta (Kamienna Góra, Jelenia Góra, Lwówek Śl., Bolesławiec), które odegrały znaczącą rolę w dziejach Śląska, szereg mniejszych, ale też mających interesującą przeszłość (Lubawka, Wleń) oraz wiele dużych wsi. W większości zachowały się wspaniałe zabytki z różnych epok, świadczące o znaczeniu i bogactwie regionu. Miało to związek z ożywionym handlem, który wykorzystywał dol. rzeki jako naturalny układ komunikacyjny. Rolę tę dol. B. pełni do dziś.

10. Rzeka doskonale nadaje się do splywów kajakowych. Szczególne znaczenie ma Międzynarodowy Splyw Kajakowy organizowany co roku poniżej Lwówka Śl. Do uprawiania innych sportów wodnych nadają się też jeziora zaporowe, chociaż ich wody bywają okresowo dość zanieczyszczone.

Na terenie Rudaw Janowickich dol. B. przekracza kilka szlaków turyst.: w Marciszowie szlak ziel, do Gostkowa i na → Wielką Kopę, w Janowicach Wielkich ziel. SZP na → Bolczów i Różankę oraz żółty na → Wolek, w → Trzcińsku nieb. E 3 do → Szwajcarki i Radomierza, wreszcie w → Wojanowie-Bobrowie ponownie ziel. SZP z Jeleniej Góry do Szwajcarki.

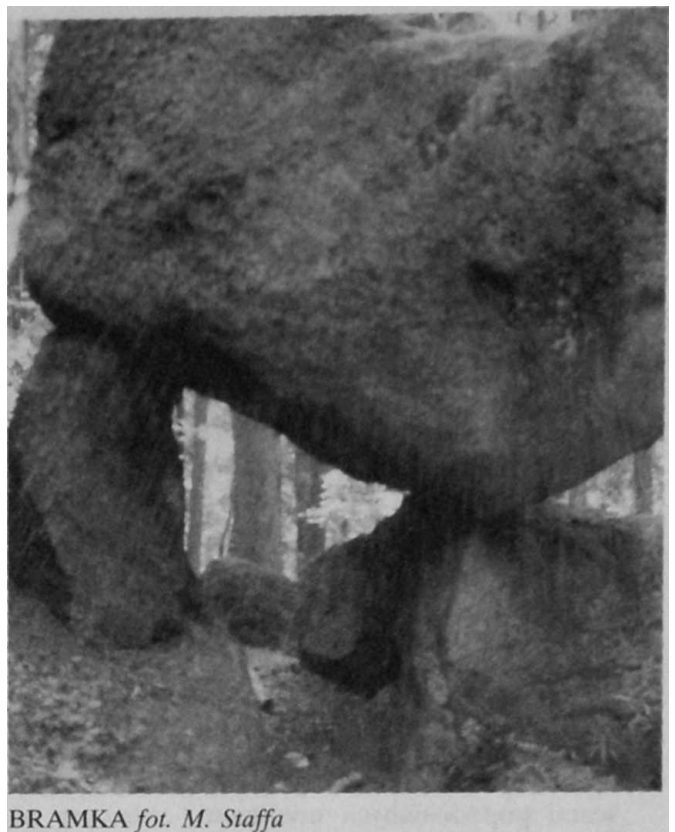
11. Poz.: 1, 5, 7, 10, 11, 12, 14, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 40, 41, 42, 52, 53, 54, 65, 66, 67, 68, 81, 82, 91, 92, 98, 99, 104, 106, 108, 109, 113, 114, 120, 126, 128, 130, 133, 137, 144, 145, 147, 149, 156, 159, 160, 164, 165, 167, 169, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 193, 195, 200, 201, 203, 206, 207, 212, 224, 234, 244, 246, 247, 254, 255, 271, 280, 282, 283, 284, 287, 290, 291, 294, 300, 301, 302, 314, 323, 324, 326, 328, 333, 341, 342.

BRAMKA

1. Kammerdirktor von Klöber, Klöbers Berg, Klöbers Dwelling, Klöber Denkmal, Skala im. Klöbera, Pomnik Klöbera, Bramka im. Klöbera, Bramka.
5. Rozległe, kilkuwierzchołkowe wzniesienie: 495, 490, 486 m na zach. skraju Rudaw Janowickich, zaliczane też do ich Pogórza. Wyrasta na zakończeniu

BRAMKA fot. M. Staffa

BRAMKA fot. M. Staffa

bocznego grzbietu ciągnącego się od → Skalnika przez → Średnicę i → Parkową, od której oddziela go płytka przełęcz, przez którą prowadzi droga z → Radocin do → Bukowca. Jego górne domy podchodzą pod wierzchołek od pn.-wsch. U zach. podnóża prowadzi lokalna szosa z → Kowar do Bukowca przez → Jeżyny. Z pn.-wsch. zboczy B. spływają źródliskowe potoki → Łupii.

B. zbud. jest z waryscyjskich granitów porfirowatych, w których występuje augit i hornblenda. Na pd.-zach. zboczu znajdują się niewielkie odstonki skalne i rumowiska. Na górnej ich krawędzi, na wys. ok. 460 m, wznosi się skupisko skałek tworzących naturalną bramę, od którego wzniesienie wzięło nazwę. Na dwóch skałkach leży zaklinowany duży blok, pod którym prowadzi przejście. Na pow. skałek widoczne są dobrze wykształcone kociołki wietrzeniowe. Cały masyw porasta las świerkowy, którego krawędzią u zach. podnóża prowadzi granica RPK.

6. B. wchodziła d. w obręb rozległego parku krajobrazowego przy rezydencji w Bukowcu stanowiącej własność hr. von Redena. Teren w XVIII— XIX w. zagospodarowano, poprowadzono cały system ścieżek i drózek, na łąkach nasadzono liczne gat. drzew i krzewów. Na skałce koło bramki umieszczono napis poświęcony Klöberowi, od którego wzniesienie i skałka wzięły imię.
7. Napis wykuty na skałce: Klöbers Dwelling 1795. upamiętnia pobyt uczonego. Skałka nosiła oficjalną nazwę Klöbers Denkmal, rzadziej polską: Pomnik Klöbera. Stanowiła ograniczony punkt widokowy na Karkonosze i fragm. Kotliny Jeleniogórskiej. Z niektórych opisów wynika, że pierwotnie pomnik Klöbera miał postać marmurowej

tablicy umieszczonej w małej grocie skalnej. Dopiero później nazwę wykuto na skałce.

9. Karl Ludwig von Klöber und Hellscheborn (1738 w Szwajcarii - 4.07.1795 we Wrocławiu) - szwajcarski uczony, dzięki protekcji min. hr. von Schlabrendorfa rozpoczął karierę w pruskiej adm. państwowej. Pracował w Kr. Izbie Wojskowej i Dominialnej, był też cenzorem. Autor znanej historii Śląska *Von Schlesien vor und seit dem Jahre 1740*, na którą powoływało się wielu późniejszych badaczy.
10. Zach. zboczem B. prowadzi nieb. szlak z Kowar do → Karpnik przez Bukowiec.
11. Poz.: 26, 28, 125, 126, 127, 128, 130, 141, 142, 165, 167, 186, 246, 247, 254, 294, 300. 3011, 314, 328, 330.

BRAMKA. NAPIS WYKUTY W SKALE fot. M. Staffa

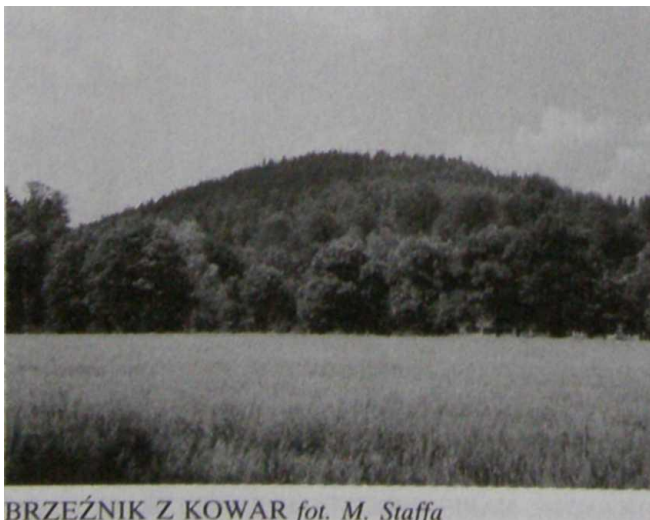
BROWARÓWKA I KRZYŻNA GÓRA. W ŚRODKU (W GŁĘBI) SOKOLIK fot. M. Staffa

BROWARÓWKA

1. Brauer Berg, Bräuer-Berg, Browarówka.
5. Szczyt 510 m na pn.-zach. krańcu Rudaw Janowickich w → Sokolich Górach. Wyrasta na zach. od → Krzyżnej Góry, tworząc z leżącym na pn. → Rudzikiem bliźniacze kulminacje w postaci stromych kopek, o zboczach usianych skałkami, miejscami popodcinanych urwiskami, zwłaszcza na stoku zach. i pn.-zach. Oba wzniesienia stanowią miniaturę Krzyżnej Góry i → Sokolika, szczególnie oglądane od zach., stąd nazywane były Małymi Sokolikami. B. jest zbud. z waryscyjskich granitów porfirowatych z żyłami apłitów. Cały wierzchołek porasta las świerkowy. B. leży na terenie RPK.
11. Poz.: 22, 27, 28, 62, 65, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 143, 181, 182, 183, 186, 246, 247, 289, 290, 294, 302, 314, 328.

BRZEŹNIK

1. Birkberg, Schlüssel-Berg, Birk Berg, Brzeźnik.
5. Szczyt 555 m na zach. skraju Rudaw Janowickich, zaliczany czasami do ich Pogórza. Stanowi zakończenie długiego bocznego ramienia ciągnącego się

BRZEŹNIK Z KOWAR fot. M. Staffa

BRZEŹNIK. BLIŻEJ ZABUDOWANIA BUKOWCA fot. M. Staffa

- na zach. od → Skalnika przez → Średnicę. Od leżącej na pn.-wsch. → Parkowej oddziela B. → Przeł. pod Brzeźnikiem, przez którą wiedzie leśna droga z → Kowar do → Bukowca. Zach. podnóżem B. prowadzi szosa z Kowar do Bukowca przez → Jeżyny, a pd. obwodnica Kowar. B. wyrasta w widłach → Kalnicy i → Jedlicy nad pn.-wsch. częścią Kowar i ich osiedlem → Radoci-nami. Podnóżem B. od zach., pd. i pd.-wsch. prowadzi granica RPK.
- B. zbud. jest z waryscyjskich granitów porfirowatych, w których- występuje m.in. _augit z hornblendą i apłity. Nad szosą, u pd.-zach. podnóża, jest duże wyrobisko starego kamieniołomu, z którego pozyskiwano kamień m.in. na bud. tunelu pod. → Przeł. Kowarską i inne budowle inżynierskie na tej linii kol. Wyżej wznoszą się → Babie Skały, stanowiące d. popularny punkt widokowy. Cały B. był wówczas uczęszczanym terenem spacerowym. Szczyt porasta las świerkowy, w którym można spotkać niewielkie skałki i usypiska skalne. Przy Babich Skałach jest węzeł ścieżek, a zbocza oplatają drogi leśne.
6. B. leżał na pd. skraju zespołu parkowo-pałacowego w → Bukowcu, a pod szczytem istniał folwark o tej samej nazwie, który z czasem przekształcił się w górna część wsi, zatracając odrębną nazwę. Na wierzchołku hr. von Reden urządziła specjalny punkt widokowy na Karkonosze.
 7. U pd.-zach. podnóża B., przy szosie (ul. Jeleniogórska w Kowarach), od której odchodzi tu ul. Jagiellońska, stoi krzyż pokutny o wym. 90 x 70 x 25 cm, z wykutą dzidą.
 10. Wsch. podnóżem B. podchodzi na Przeł. pod Brzeźnikiem nieb. szlak z Kowar przez Bukowiec do → Karpnik.
 11. Poz.: 7, 10, 11, 22, 28, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 157, 165, 167, 179, 181, 182, 183, 186, 237, 244, 246, 247, 282, 287, 289, 294, 302, 314, 323, 328.

BRZOZOWY KOMINEK

1. Kominek Brzózkowy, Brzozowy Kominek. 5. Jedna z wybitniejszych rys we wsch. ścianie → Sukiennic w masywie → Sokolika w → Sokolich

BUCZEK, RUDZIK I BROWARÓWKA NA TLE SOKOLICH GÓR fot. M. Staffa

BUCZNIK ZNAD KARPNICZKICH STAWÓW fot. M. Staffa

Górach. Jest to prawie pionowe pęknięcie ciągnące się na całej wys. ściany, którym prowadzą drogi wspinaczkowe z półki u podnóża Sukiennic. Nazwa wywodzi się z kręgów wspinaczy, a powstała od brzoźki rosnącej niegdyś w szczelinie. Znajduje się na terenie RPK.

10. W pobliżu Sukiennic podchodzi czerw, szlak ze → Szwajcarki na Sokolik.
11. Poz.: 62, 143.

BUCZEK

1. Buch-Berg, Buchberg, Buczek.
5. Wzgórze 456 m w widłach → Bobru i → Karpnickiego Potoku, najdalej na pn.-zach. wysunięte wzniesienie Rudaw Janowickich. Stanowi zach. kraniec grupy → Sokolich GóR, ale bywa też wliczane do Kotliny Jeleniogórskiej. Zbud. z waryscyjskich granitów porfirowatych, w których występują okazałe skalenie. Strome zbocza i wierzchołek porasta las świerkowy, niżej ciągną się użytki rolne. Skrajem lasów u podnóża B. prowadzi granica RPK. B., wraz z leżącym na pn. brzegu Bobru Dębkiem, tworzy przewężenie dol. stanowiące zach. wylot Przełomu Janowickiego. Na zach. zboczu są pozostałości strzelnicy, a niżej cmentarza i mauzoleum d. właścicieli → Bobrowa, którego

zabud. ciągną się wzdłuż Bobru pod B. od zach. i pn.

10. pd. zbocze B. trawersuje ziel. SZP z Jeleniej Góry do → Szwajcarki.
11. Poz.: 22, 28, 65, 126, 128, 130, 137, 143, 167, 182, 183, 186, 246, 247, 290, 294, 301, 302, 314, 328.

BUCZNIK

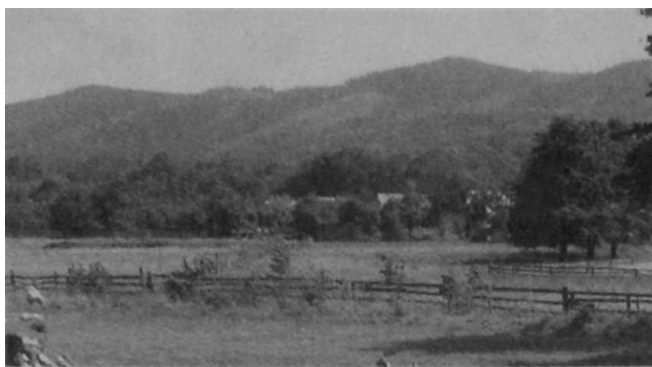
1. Buchberg, Buch-Berg, Buczniak.
5. Wzgórze 451 m w pn.-zach. części Wzgórz Karpnickich, zaliczanych często w obręb Kotliny Jeleniogórskiej. Odosobnione wzniesienie wyrasta nad ujściem → Łupii do → Karpnickiego Potoku na zach. skraju Karpnickich Stawów, nad Wielkim Stawem. Zbud. z waryscyjskich granitów porfirowatych, które w kilku miejscach tworzą niewielkie odsłonki i skałki, ma charakter nunataka. W granitach występuje kersantyt z hornblendą. B. porasta las świerkowy z domieszką innych gat. Od pn.-wsch. pod B. przechodzi szosa z Łomnicy do → Karpnik, a od pd. i pd.-wsch. → Droga Królewska.
10. Droga Królewską wiedzie ziel, szlak z Mysłakowic do Karpnik.
11. Poz.: 52, 65, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 167, 179, 181, 182, 183, 186, 244, 246, 247, 254, 282, 287, 289,300,301,302,314,328.

BUCZEK ZNAD BOBRU W BOBROWIE fot. M. Staffa

BUCZNIK fot. M. Staffa

BUKOWA I ŚREDNICA Z KOWAR fot. M. Staffa

BUKOWA I WILKOWYJA fot. M. Staffa

BUKOWA, góra

1. Buchen Berg, Park Sanatorium, Góra Miłości, Bukowa Góra, Bukowa.
5. Słabo zaznaczony szczyt 550 m w wyrównanym, bocznym grzbiecie odchodzącym na zach. od → Skalnika. Wznosi się pomiędzy → Średnicą na wsch. i → Parkową na zach., nad sanatoriami w → Wojkowie. Jego pd. zbocze opada do dol. → Kalnicy i rozległego obniżenie dol. → Jedlicy, gdzie rozłożyły się zabud. → Kowar, a pn. stromiej do dol. → Łupii, która bierze początek pomiędzy B. a Parkową. Zboczem tym biegnie szosa z Kowar do → Karpnik przez → Przeł. pod Brzeźnikiem i → Strużnicę.

B. jest zbud. z waryscyjskich granitów porfirowatych, w których pojawia się sporo minerałów, m.in. pegmatyty z ankerytem i gadolinitem oraz cyrkon i augit w żyłach granitoporfirów, a także piromorfit z limonitem, skalenie i turmaliny. B. porasta las świerkowy z domieszką buka i innych gat. liściastych. Jego pd. krawędzią, nad zabud. Wojkowa, biegnie granica RPK. B., wraz z Parkową i Średnicą, pełnił rolę leśnego parku dla kuracjuszy z zespołu sanatoriów w Wojkowie. Stąd wywodzą się jego inne nazwy nieoficjalne, w rodzaju Parku Sanatorium i Góry Miłości. Pozostałości pierwotnego zagospod. są widoczne na pd. zboczu w postaci układu drózek i ścieżek. Ze skraju lasu roztacza się piękna panorama Karkonoszy z Kowarami u stóp.

10. Przez B. prowadzi czerw. GSS z Mysłakowic przez → Bukowiec na Skalnik.
11. Poz.: 28, 52, 125, 127, 128, 130, 137, 167, 182, 183, 246, 247, 282, 287, 294, 301, 302, 314.

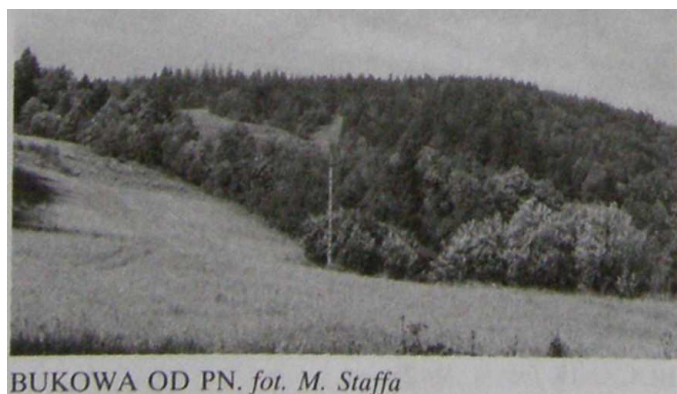
BUKOWA, góra

1. Laub-Berg, Laubberg, Grabowa, Liściasta, Bukowa.
5. Szczyt 755 m w pd. części Rudaw Janowickich.

Stanowi wyraźną kulminację krótkiego ramienia odchodzącego na pd, od bezimiennej kulminacji 755 m w bocznym grzbiecie ciągnącym się na wsch. od → Bobrzaka przez → Wilkowyję po → Jaworową. Nazwą B. obejmowano czasami także tę bezimienną kulminację w głównym grzbiecie, która wyrasta słabo zaznaczonym wierzchołkiem pomiędzy Wilkowyją na zach. i Jaworową na wsch. Ku pd. opada stromym zboczem nad Szarocinem, wydzielonym krótkimi, ale dość głęboko wciętymi dolinkami potoków, 1. dopływów → Świdnika. Pn. zbocze opada łagodniej ku dol. Czarnowskiego Potoku, pr. dopływu → Żywicy. Polska nazwa szczytu jest chyba wynikiem pomyłki toponomastycznej, właściwsza byłaby: Liściasta, która występuje na niektórych mapach.

B. posiada złożoną bud. geol. W większej części tworzą ją staropaleozoiczne tufity i amfibolity z żyłami waryscyjskich apłitów. Na pn. zboczu wyrastają skałki → Tylne Skalice. Z wierzchołka i pn. zbocza roztaczają się ładne widoki na Rudawy Janowickie, pozostałe zbocza porastają lasy świerkowe, z domieszką brzozy i innych gat. liściastych, wchodzące w obręb RPK. 10. Na → Przeł. pod Wilkowyją schodzą się szlaki: nieb. E 3 z Kamiennej Góry przez → Pisarzowice i czerw. GSS z Szarocina grzbietem B., aby razem trawersować Wilkowyję i podążać (różnymi drogami) na → Skalnik.

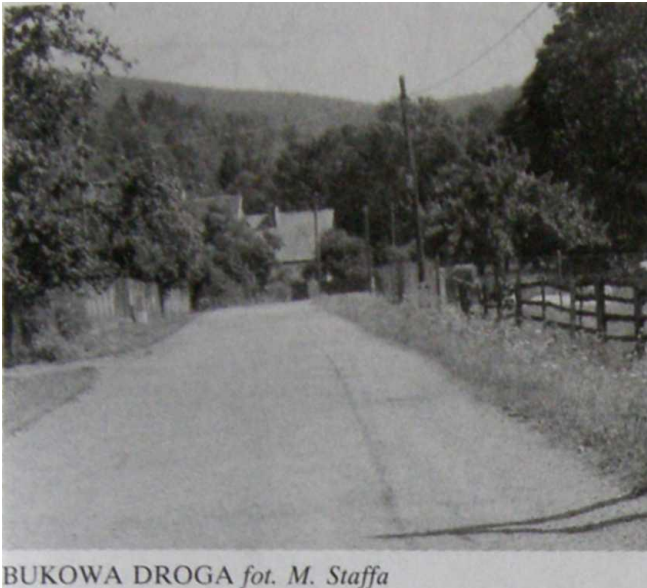
11. Poz.: 7, 10, 11, 22, 28, 52, 68, 91, 125, 126, 127, 130, 137, 244, 246, 247, 255, 291, 301, 314.

BUKOWA OD PN. fot. M. Staffa

BUKOWA I WILKOWYJA SPÓD SKALNIKA fot. M. Staffa

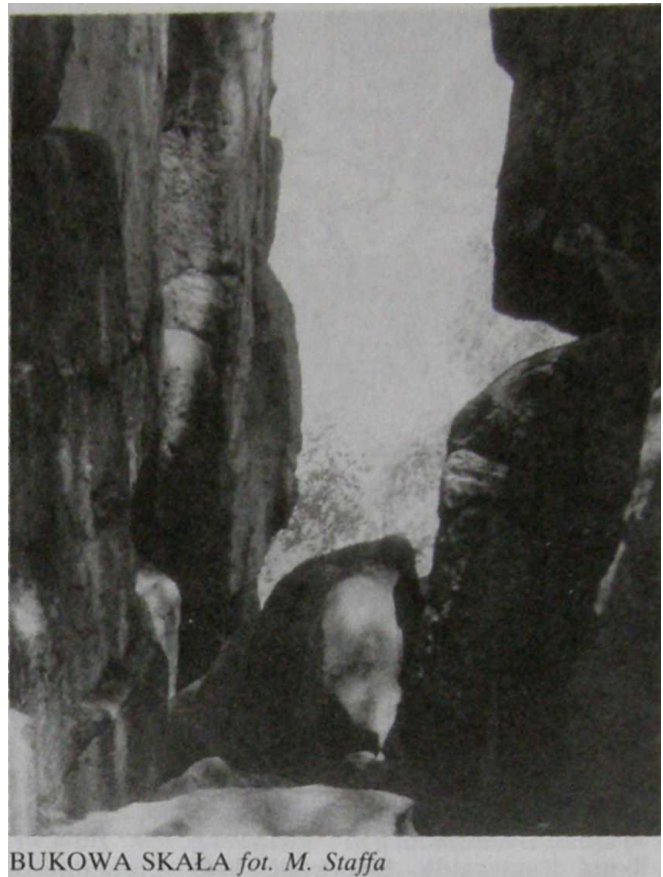

BUKOWA, leśniczówka

1. Buche, Buchen Baude, Buchenbaude, Bukowa.
5. Leśniczówka adm. należąca do → Wojkowa w → Kowarach. Leży na wys. 634 m na niewielkim grzbiecie odchodzącym na zach, od → Skalnika, który oddziela dol. → Kalnicy na pn. i → Bystrej na pd. Przechodzi tędy → Stary Trakt Kamiennogórski, do którego od pn.-zach. dochodzi → Bukowa Droga. Cały teren bud. waryscyjskie granity porfirowate, na których rosną zwarte lasy świerkowe regla dolnego. Leży w RPK.
6. Już w XIX w. stała tu gospoda przy Starym Tracie Kamiennogórskim, która z czasem przekształciła się w niewielkie schronisko. Po utracie znaczenia komunikacyjnego przez tę drogę pełniła funkcję turystyczną przy b. uczęszczanej trasie na Skalnik. Uchodziła także za punkt widokowy. Polecały ją wszystkie stare przewodniki. Przed 1939 r. były tu tylko 4 miejsca nocl. Zachwalano kuchnię i stare buki rosnące przy gospodzie, od których wzięła nazwę. Jeden z nich uchodził za najpiękniejszy na ziemi jeleniogórskiej. Miał podobno 4,7 m obw. i ok. 15 m wys. Istnieją też wzmianki, że od gospody do Kowar prowadziła trasa zjazdu „rogatymi saniami”. Potem był to tor saneczkarski. B. stanowiła wówczas jedną z czołowych atrakcji w rejonie miasta. Po 1945 r. obiekt zamieniono na gajówkę i popadł w zapomnienie jako obiekt turyst., chociaż starsze przewodniki jeszcze wspominają o nim jako schronisku.
10. Obok B., Starym Traktem Kamiennogórskim prowadzi ziel, szlak z Kowar na Skalnik.
11. Poz.: 5, 7, 10, 11, 28, 44, 128, 137, 164, 186, 237, 301, 314, 328.

BUKOWA DROGA

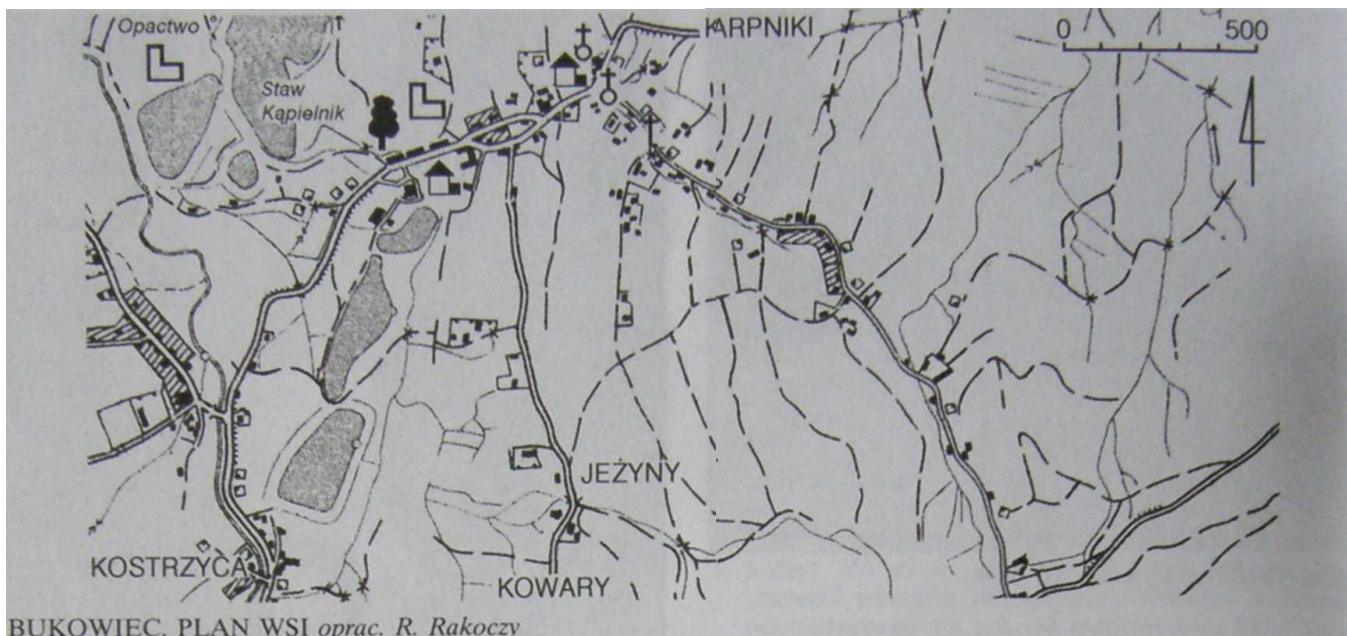
1. Buchenweg, Bukowa Droga.
5. Leśna droga w pd.-zach. części Rudaw Janowickich. Łączy → Wojków z leśn. → Bukowa, gdzie dochodzi do → Starego Traktu Kamiennogórskiego. Ciągnie się na wys. 510-634 m i ma ok. 0,9 km

- dł. Biegnie dol. → Kalnicy wypreparowaną w waryscyjskich granitach porfirowatych, wśród lasów świerkowych regla dolnego, na terenie RPK. Na niektórych starych mapach nazwą B.D. obejmowano również dolny odcinek Starego Traktu Kamiennogórskiego z → Kowar do Bukowej (ob. ul. Bukowa). Wówczas droga miałaby ok. 2,7 km dł.
10. Przy leśn. Bukowa B.D. dochodzi do ziel, szlaku z Kowar na → Skalnik.
11. Poz.: 127, 182, 183, 301, 314.

BUKOWA SKAŁA

1. Krzyżna Strażnica, Bukowa Skała.
5. Jeden z głównych masywów skalnych tworzących → Krzyżną Górę w → Sokolich Górach. Wyrasta pomiędzy → Grzędą a → Krzyżną Skałą (oddzielony od niej → Bukowym Wąwozem), w postaci baszty o wys. blisko 60 m. Stanowi pd.-wsch. flankę szczytu. Fragm. B.S. nosi nazwę → Krzyżnej Strażnicy i stanowi cel wspinaczek. B.S. zbud. jest z waryscyjskich granitów porfirowatych z żyłami aplitów. Szczególnie obfite skupiska aplitów występowały u podnóża skały, tam też były najłatwiej dostępne i w XIX w. zostały wybrane przez poszukiwaczy. Powstały w ten sposób obszerne okapy-groty, zwane czasami Bukową Jaskinią. Służyły potem także za schronienie turystom i wspinaczom. Są niskie, niezbyt bezpieczne i trudne do odnalezienia ze względu na gęsty las świerkowy rosnący u podnóża skał. Od pobliskiej → Szwajcarki prowadzą do nich wydeptane ścieżki.
11. Poz.: 28, 54, 125, 143, 254, 291, 294, 300, 301.

BUKOWIEC

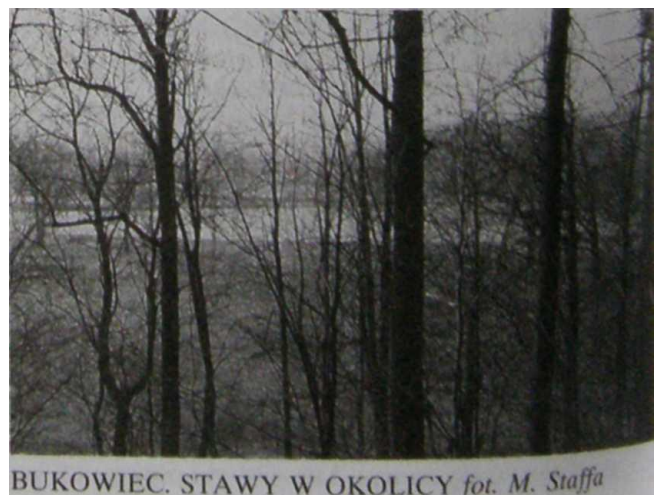
1. 1300 Buchwalth, Buchwaldt, 1499 Ober-, Nieder-Buchwald, Buchwalt, 1668 Buchwald, 1786 Buchelt, Buchwalde, 1816 Buchwald, 1896 Bukowina, Buchwalde, Buchwald, 1945 Zeylandowo, Bukownik, 1946 Bukowiec.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1945 w pow. jel. Do 1973 w gr. Kostrzyca w pow. jel. Do 1975 w gm. Mysłakowice w pow. jel. Do 1990 w gm. Mysłakowice w woj. JG. Od 1990 w gm. Mysłakowice, w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG. Do B. należały → Jeżyny.
3. 1786 - 595 (łącznie z Jeżynami), 1816 - 503 (łącznie z Jeżynami), 1825 - 701, 1840 - 728, 1871 - 756, 1885 - 824, 1905 - 781, 1915 - 725, 1933 - 851, 1945 - 766, 1970 - 803, 1978 - 750, 1988 - 750.
4. 823 ha, w tym 461 ha użytków rolnych i 289 ha lasów.
5. Duża wieś w pd.-zach. części Rudaw Janowickich, zwanej także Pogórzem Rudaw Janowickich. Zajmuje rozległe obniżenie pomiędzy → Mrowcem na pn.-zach., a → Bramką, → Brzeźnikiem i → Parkową na pd. Od pn. wieś osłania bezimienne

wzgórze ze sztucznymi ruinami. Dolna część wsi sięga po dol. → Jedlicy pomiędzy Kostrzycą a Ciszycą. Ciągną się tu także domy Jeżyn. Górne zabud. podchodzą zwiężając się dol. pod Parkową i Brzeźnik w bocznym ramieniu Rudaw Janowickich, gdzie d. znajdował się folwark Birkberg. Zabud. B. ciągną się ok. 2,5 km na wys. ok. 400-490 m. Przez B. przechodzi lokalna szosa z Kostrzycy do → Karpnik, do której dochodzi boczna droga z → Kowar przez Jeżyny.

W dole wsi są pozostałości d. założenia architektoniczno-krajobrazowego związanego z rezydencją pałacową. W rozległym parku angielskim o pow. 23 ha zachował się pałac i cały zespół budowli ogrodowych oraz liczne skałki granitowe. W najniższej części parku jest 11 (dawniej 14) stawów, z największymi: → Stawem Kapielnik, → Stawem Ponurej Kapliczki i Stawem Kostrzyckim. Zasilane są przez niewielkie ciek, pr. dopływy Jedlicy, przecinające podmokłe łąki. Widoczne są pozostałości reszty stawów, ob. w części suchych. W okolicy rośnie wiele starych, okazałych drzew różnych gat. Ok. 350 z nich pomnikami przyr. m.in. 3 dęby szypułkowe (*Quercus robur*) o obw. ok. 4,0-5,7 m, jesion wyniosły (*Acer pseudoplatanus*)

BUKOWIEC. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

BUKOWIEC. STAWY W OKOLICY fot. M. Staffa

BUKOWIEC. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

o obw. 4,3 m, buk (*Fagus silvatica*) o obw. 3,6 m i topola biała (*Populus alba*) o obw. 4,8 m. Ponadto na uwagę zasługują pomnikowe sosny zwyczajne (*Pinus silvestris*), wejmutki (*Pinus strobus*), graby zwyczajne (*Carpinus betulus*) i jawory (*Acer pseudoplatanus*), a wśród roślinności zielnej stanowisko bodziszka pirenejskiego (*Geranium ibericum*). Okolice B. należą do najlepiej zachowanych w Sudetach przykładów kształtowania krajobrazu. Słyną też z walorów widokowych, szczególnie panorama Karkonoszy. B. leży na obszarze RPK.

Okoliczne wzniesienia zbud. są z waryscyjskich granitów porfirowatych, w których występuje hornblenda, albit, turmaliny, amfibole i skalenie. Wokół wsi jest sporo malowniczych skałek, m.in. Bramka.

B. jest wsią rolniczą, o słabo rozwiniętej funkcji letniskowej. W 1979 r. były tu 44 gospodarstwa indywidualne oraz Woj. Ośr. Postępu Roln., który użytkował pałac. W 1988 r. gospodarstw było 56,

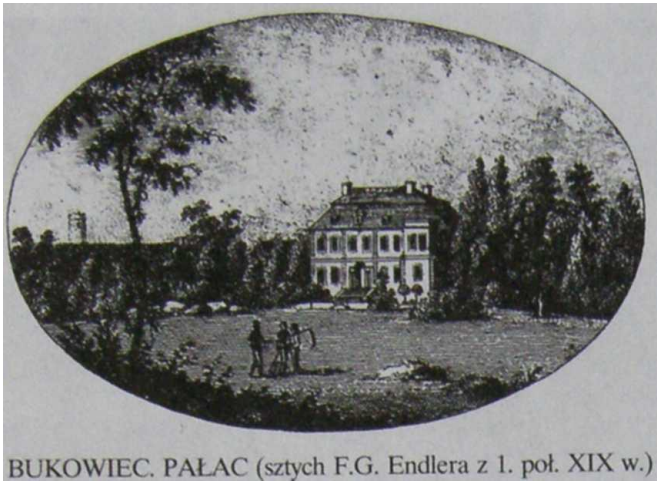
a wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się 50% ludn. zawodowo czynnej. Działał ośr. doradztwa roln. Wieś ma słabo rozwinięte zaplecze handl.-usł., jest tylko biblioteka i bar. B. posiada wysokiej

BUKOWIEC. FRAGMENT PARKU fot. M. Staffa

BUKOWIEC. POMNIKOWY DĄB fot. M. Staffa

BUKOWIEC. PAŁAC (sztych F.G. Endlera z 1. poł. XIX w.)

BUKOWIEC. WIDOK OPACTWA (sztych F.G. Endlera z 1. poł. XIX w.) repr. M. Staffa

klasy walory krajobrazowe i krajoznawcze, ale nie są one wykorzystywane dla wypoczynku. 6. B. należy do starszych wsi w regionie. Pierwsza wzm. z ok. 1305 r. wymienia go wśród istniejących już wsi, które płaciły podatek biskupowi wrocław. Była to wieś rycerska, zapewne spora, skoro posiadała kościół. Należała do znanego śląskiego rodu von Zedlitzów (Seidlitzów). Ok. 1420 r. Hans von Zedlitz założył przy wsi stawy rybne. Wiadomo, że w 2. poł. XVI w. von Zedlitzowie wzniesli w B. ren. dwór obronny otoczony fosą. Niewiele wiadomo o losach wsi w okresie wojny 30-letniej, ale 23.11.1622 r. ludność przeżyła chwilę trwogi podczas przemarszu przez B., liczącego ok. 6 tys. ludzi, oddziału Lisowczyków, którzy po złupieniu Kowar ciągnęli tędy na Jelenią Górę. W 1659 r. B. przeszedł w ręce baronów von Reibnitz jako wiano Barbary, córki ostatniego z tej linii von Zedlitzów.

Po wojnie 30-letniej B. stał się ośr. tkactwa chałupniczego. Warunki życia ludn. musiały być jednak ciężkie, ponieważ w 2. poł. XVII w. odnotowano nasilenie zbiegostwa ze wsi. W 1748-49 r. baron von Reibnitz ufund. w B. drewn. dom modlitw, który w 1782 r. zastąpiono mur. kośc. ewang. z pastorówką. W 1759 r. wieś posiadał niejaki von Kottwitz, a w następnych latach właścicielem był baron von.. Richthofen, ale już w 1762 r. wieś zakupiła Barbara H. von Festenberg-Packisch, natomiast w 1765 r. B. należał do Fr. von Packischa. Mieszkało tu 16 kmieci, 110 zagrodników i 47 chałupników, wśród nich 38 rzemieślników, przeważnie tkaczy, a wartość dóbr szacowano na 31.974 talary. W 1770 r. B. posiadał von Luck, a od 1773 r. wdowa po nim Barbara H. von Luck (z d. von Lesswiz). W 1774 r. B. zakupił baron Karl F.S. von Seher-Thoss i przekazał go w spadku córce, gen. Marii E. von Prittwitz, która zrezygnowała jednak z posiadłości w 1785 r. odsprzedała ją hr. Fryderykowi von Redenowi, sprawującemu urząd nadgórnika Śląska. W 1786 r. w B. był dwór, 4 folwarki, 2 kośc., 2 plebanie (kat. i ewang.), szkoła i 2 młyny wodne, a mieszkało w nim 16 kmieci, 66 zagrodników i 13 chałupników.

Hr. von Reden przystąpił do gruntownej przebud. dworu na okazałą klas. rezydencję. Prace prowadził Carl Gottfried Geissler (znany ze swoich

realizacji arch., uczeń K.G. Langhansa). Równocześnie założył rozległy park krajobrazowy i zaczął wznosić szereg budowli ogrodowych. Prace przy pałacu trwały w I. 1790-1800, a przy budowlach ogrodowych przeciągnęły się do ok. 1820 r. i były prowadzone już głównie przez jego żonę, hr. Fryderykę Karolinę von Reden. Część prac przy parku wykonał znany ówczesny ogrodnik Hans Karl Walther. Do renomy rezydencji przyczyniły się dobre stosunki towarzyskie łączące właścicieli z członkami pruskiego domu kr., przebywającymi w sezonach letnich w sąsiednich Mysłakowicach i Karpnikach. Hr. von Reden dbał też o rozwój gospodarki w majątku, m.in. w k. XVIII w. zaprowadził tu hodowlę rasowych krów sprowadzonych ze Szwajcarii.

W pocz. XIX w. w skład B. wchodziły też Jeżyny. Park powiększono, włączając okoliczne wzniesienia, aż sięgnął po Bramkę i Brzeźnik, a na wsch. po → Młockarza i → Dłużynę, obejmując praktycznie cały teren pomiędzy dol. Jedlicy i → Karpnickiego Potoku. W B. bywali znamienici goście: Johan Wolfgang Goethe, feldmarszałek August N. von Gneisenah, w styczniu 1809 r. min. von Stein, potem kr. Fryderyk Wilhelm III i członkowie jego rodziny. Sławą cieszyły się zarówno wspaniałe wnętrza pałacowe (mające opinię jednych z najpiękniejszych na Śląsku), ale i park. stawy oraz większość pawilonów ogrodowych. Zostały zresztą uwiecznione w licznych miedziorytach i litografiach wykonywanych przez grafików kowarskich i tam drukowane.

Z inicjatywy hr. von Redena powstało w B. Towarzystwo Biblijne (Bibelgesellschaft), które później b. aktywnie prowadziła hrabina von Reden. W czasie ok. 10 lat liczba jego członków wzrosła z 3 do kilku tys., zamieszkałych w 84 miastach i wsiach regionu. Powstał też Związek Młodzieńców i Panien. Każdy konfirmant otrzymywał od Towarzystwa Biblię, na którą składali się wszyscy członkowie. Z tych składek opłacano egz. dla biednych Pastor Scholz, kierujący pracami Towarzystwa, założył na polecenie hr. von Reden szkołę niedzielną dla dorosłych i przytułek. Ona też sprowadziła do sąsiednich Mysłakowic eksulantów z Tyrolu,

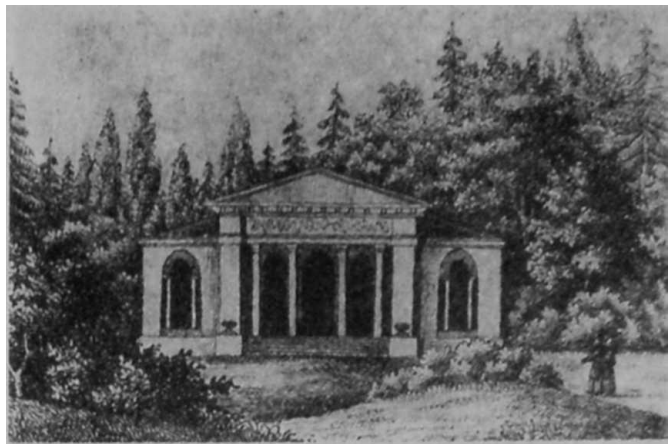

BUKOWIEC. FRAGMENT PARKU (sztych F.A. Tittela z 1. poł. XIX w.)

którzy założyli tam osadę Zillertal. Była także inicjatorką przeniesienia do Karpacza kość. Wang.

W 1825 n, gdy właścicielką Bukowca była owdowiała hr. von Reden (z d. baronowa von Riedesel), wieś liczyła 119 domów. Był w niej pałac, 2 folwarki, 2 szkoły (kat. z 1 nauczycielem i ewang. z 2 nauczycielami, obsługującymi również Kos-trzycę), ponadto 2 młyny wodne, cegielnia, sławny browar i serownia, w której prod. sery szwajcarskie. Do majątku należały 54 stawy, w których hodowano karpie. Hrabina nadal rozbudowywała park, jej należy zawdzięczać m.in. powstanie Opactwa, będącego faktycznie mauzoleum zmarłego męża.

W 1840 r. B. liczył 119 domów, pałac, 4 folwarki, 2 kość. (ewang. i kat.), 2 młyny wodne, 3 ogrody, cegielnię, gorzelnię, browar, serownię. Wśród mieszk. było m.in. 20 rzemieślników i 7 handlarzy. Po śmierci hrabiny von Reden wieś i majątek przeszły w ręce baronów von Rotenhanów. W 1870 r. właścicielką była "Baronowa von Rotenhan zu Rentweisdorf. Dobra obejmowały 2.538 morgów i przynosiły rocznie 2.683 talary dochodu. W rękach tej rodziny pałac pozostawał aż do 1945 r. Od pocz. XIX w. rezydencja w B. cieszyła się znaczną popularnością, jej szczegółowe opisy zawierały wszystkie przewodniki. Wieś uchodziła za letnisko. Polecano miejscowe gospody, przede wszystkim browar i karczmę sądową. W k. XIX w. B. był już oficjalnym letniskiem. W okresie międzywojennym były tu 3 gospody (w tym karczma sądowa) i 4 pensjonaty, mające łącznie ponad 70 miejsc nocl. Staw Kapielnik służył jako kąpielisko. W czasie wojny we wsi i okolicy pracowali w kamieniołomach więźniowie z filii obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. Część zmarłych i zamordowanych pochowano na miejscowym cmentarzu. Po wojnie pałac został rozszabrowany, ale budynki ocalały. Początkowo przez kilka lat nad stawem działała stacja rybacka Uniwersytetu Wrocł., a w pałacu mieścił się dom wczas. Uniwersytetu i Politechniki Wrocł. Potem użytkownicy zmieniali się, wreszcie po 1973 r. ulokowano w nim Woj. Ośr.

BUKOWIEC. BELWEDER W PARKU (litografia z XIX w.)

Postępu Roln., Ośr. Doradztwa Roln., wreszcie Karkonoski Uniwersytet Ludowy, zorganizowany z inicjatywy i przy pomocy duńskich władz i organizacji. Miał za cel prowadzenie kształcenia zawodowego, głównie dla bezrobotnych oraz prowadzenie rehabilitacji osób niepełnosprawnych. Ob. mieści się w nim zakł. usług socjalnych Zw. Gmin Karkonoskich.

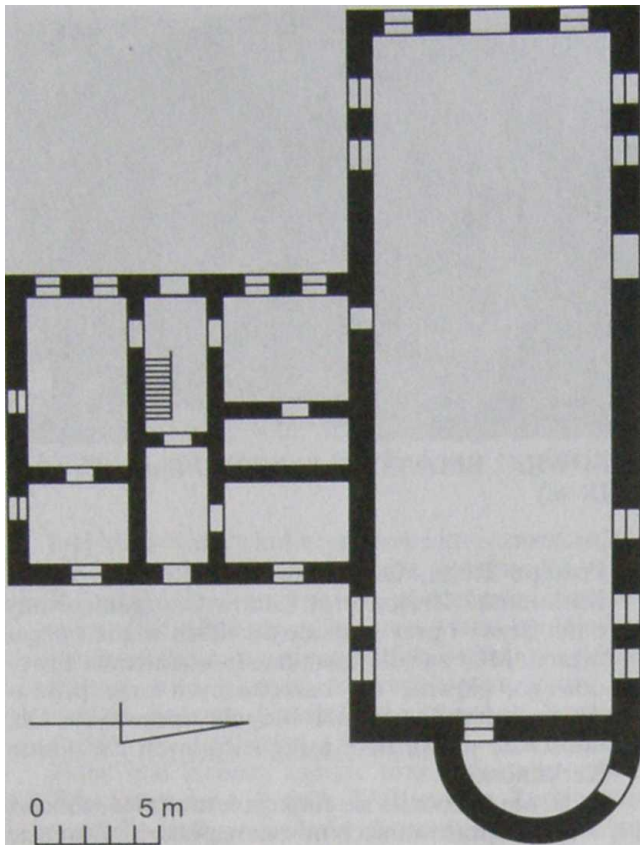
W B. nie odrodziła się funkcja letniskowa, chociaż w wielu opracowaniach można napotkać informację o istnieniu tu wczasowiska, a nawet sanatoriów. Jest to wynikiem nieporozumienia, ponieważ autorzy tych opracowań mylili wieś z sanatorium „Bukowiec” w sąsiednim → Wojkowie. Stąd też błędne wzmianki o związkach z B. J. Gielniaka. Tymczasem we wsi działał tylko dom wczas, w pałacu i jest sehr, młódz. w byłej szkole, zlikwidowanej po reformie adm. w 1973 r.

7. B. w pełni zachował pierwotny układ przestrzenny z założeniem parkowo-pałacowym w dolnej części i układ wsi łańcuchowej w górnej części. We wsi jest jeden z najcenniejszych, najliczniejszych i najbardziej różnicowanych zespołów zabytków na terenie Rudaw Janowickich.

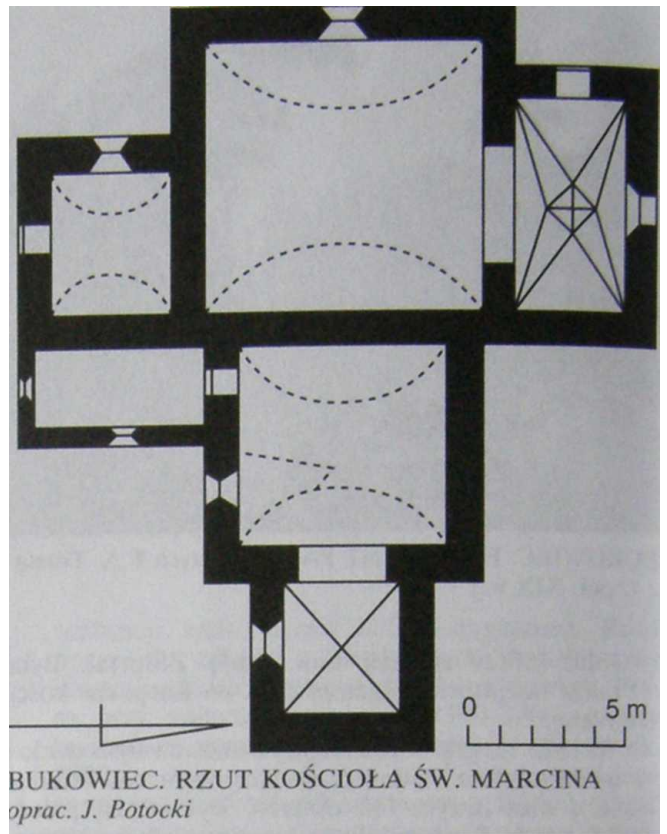
1. Kość. par. św. Jana Chrzciciela z dobud. plebanią - wzniesiony dla ewang. w 1782 r. wg proj. Fliegela z Twardocic. W niektórych opracowa-

BUKOWIEC. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY fot. M. Staffa

**BUKOWIEC. RZUT KOŚCIOŁA
PARAFIALNEGO** rys. *J. Potocki*

BUKOWIEC. RZUT KOŚCIOŁA ŚW. MARCINA
oprac. *J. Potocki*

podawana jest data bud. 1728, ale może ona odnosić się co najwyżej do pierwszego drewn. domu modlitw. Ze względu na groźbę zawalenia, w 1841 r. kościół był gruntownie remontowany. Po 1945 r. nie użytkowany, potem przejęty przez kat. Po ponownym utworzeniu w B. parafii odnowiony na jej siedzibę w I. 1973-74. Jest to budowla salowa z wolutowym szczytem i dwuspadowym dachem pokrytym łupkiem. Od pd. do kościoła dostawiona jest 2-kond. pastorówka z 2-kond. poddaszem mieszk.-użytkowym w łamanym dachu naczółkowym, krytym łupkiem. Korpus

BUKOWIEC. WIEŻA KOŚCIOŁA ŚW. MARCINA
fot. *M. Staffa*

BUKOWIEC. KOŚC. PAR. OD STRONY PLEBANII
fot. *M. Staffa*

BUKOWIEC. KOŚCIÓŁ FILIALNY fot. M. Staffa

kościół oraz plebania są akcentowane narożnymi lizenami w tynku, plebania także ma zaznaczony gzyms międzypiętrowy. Okna kościoła półkolistie zakończone, plebanii prostokątne - wszystkie w opaskach w tynku.

2. Kościół fil. św. Marcina - pierwotny wzm. w 1399 r. jako par. Ob. powstał prawdopodobnie w pocz. XVI w., być może tylko w wyniku przebud. starszego z XIV w. Był wielokrotnie przebud. i remontowany w XVIII i XIX w., ostatnio w l. 1956 i 1978-79, Orientowany, jednonawowy, z nawą przekrytą sklepieniem kolebkowym i prezbiterium ze sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Od pn. dostawiona jest późnogot. kaplica z XVI w., przekryta rzadkim na Śląsku sklepieniem kryształowym. Posiada okno o fantazyjnym wykroju w obramieniu kam. Od pd. wyra. sta wieża z ostrołukowym got. portalem. Dołem b. szeroka, górą zwęża się gwałtownie do kwadratowej podstawy z hełmem z prześwitem, zwieńczonym iglicą. Okna w większości półkolistie zamknięte w opaskach, dachy dwuspadowe. Kościół otacza kam. mur cmentarny z wieżą bramną. W skarpę drogi przed bramą wmurowana jest kam. płyta z wypukłym rytem krzyża rozdwojonego dołem. Wg tradycji ma to być kamień choleryczny.
3. Zespół pałacowy w parku krajobrazowym. Z pierwotnego dworu ren. z 2. poł. XVI w. zachowały się być może sklepienie piwnice

BUKOWIEC. OKNO W KOŚCIELE ŚW. MARCINA
fot. M. Staffa

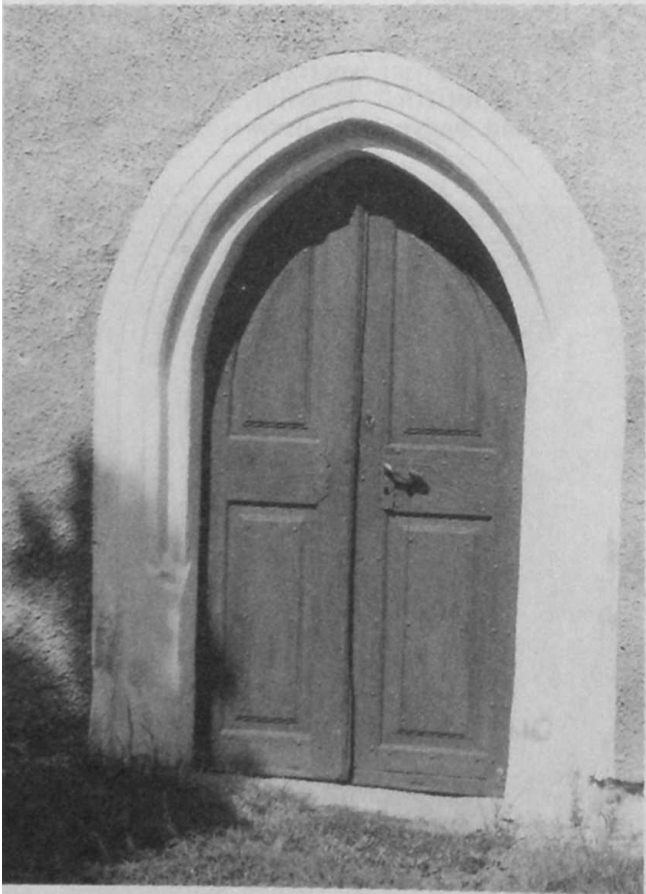
i fragm. murów przyziemia. W l. 1790-1800 hr. von Reden wzniósł na jego miejscu klas. pałac ze wspinałymi wnętrzami. Proj. budowli był Carl Gottfried Geissler. Powstał wówczas 2-kond. budynek o 7-osiowej fasadzie, z narożnym alkierzem wieżowym i wysokim,

BUKOWIEC. BRAMA KOŚCIELNA fot. M. Staffa

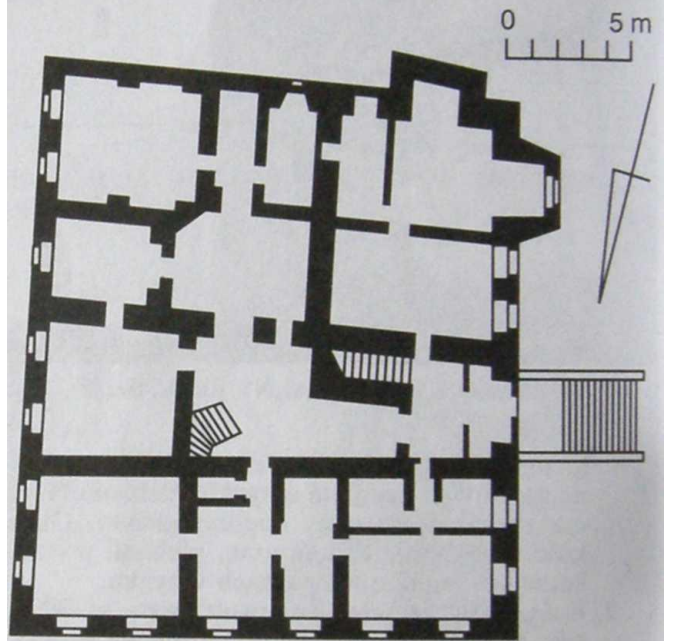
BUKOWIEC. PŁYTA Z RYTEM KRZYŻA KOŁO KOŚCIOŁA fot. M. Staffa

BUKOWIEC. PORTAL KOŚCIOŁA FILIALNEGO fot. M. Staffa

BUKOWIEC. PAŁAC fot. M. Staffa

BUKOWIEC. RZUT WYSOKIEGO PARTERU PAŁACU rys. J. Potocki

BUKOWIEC. ZABUDOWANIA GOSPODARCZE PAŁACU fot. K.R. Mazurski

łamanym

BUKOWIEC. BUDYNKI GOSPODARCZE
W ZESPOLE PAŁACOWYM *fol. M. Staffa*

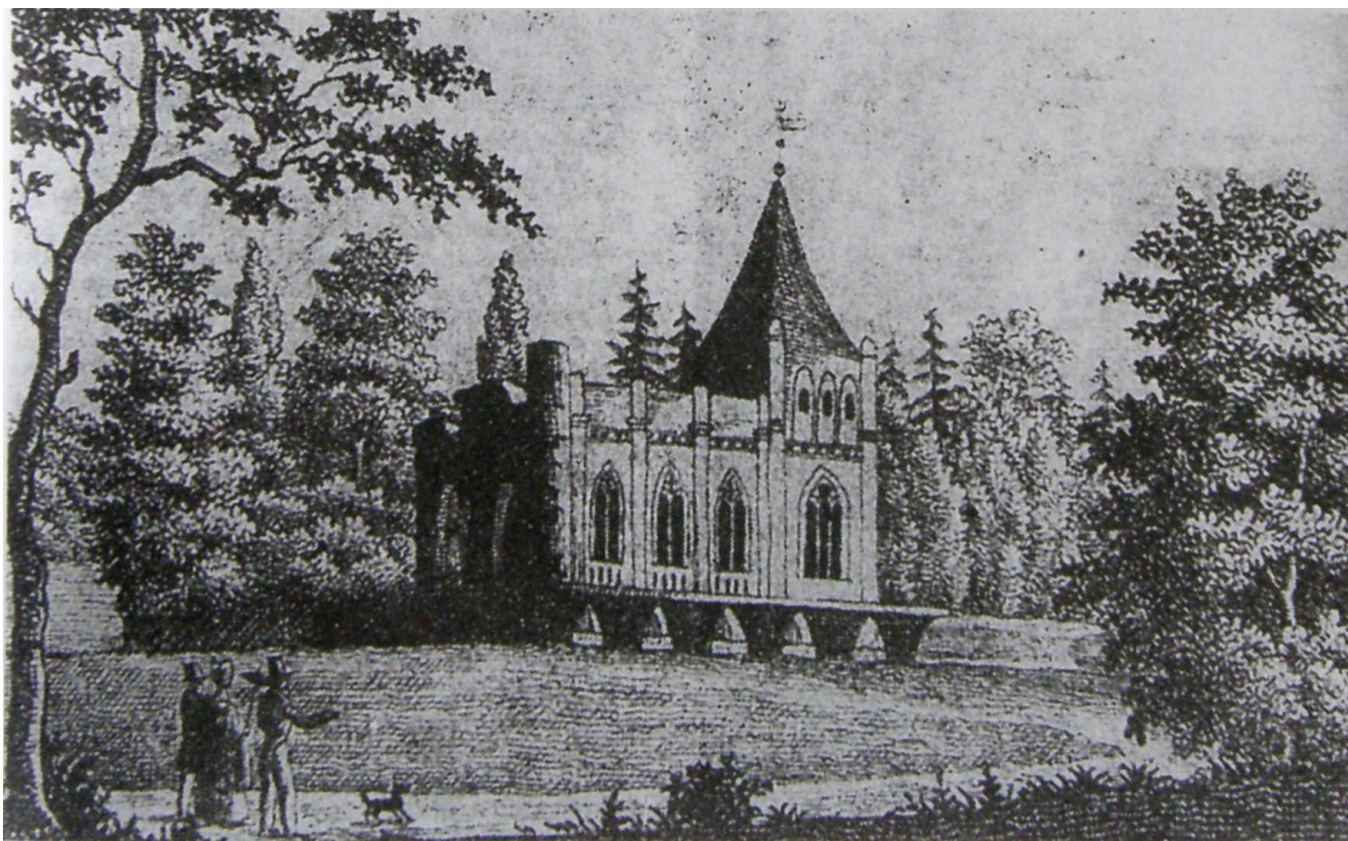
Po 1945 r. kilkakrotnie remontowany, z zatarciem wielu cech stylowych, m.in. we wnętrzach oraz zmianą pokrycia dachowego i likwidacją części lukarn. W sąsiedztwie pałacu, wokół dziedzińca i wzdłuż ul. Robotniczej, stoją okazałe klas. zabud. gospod, z ok. 1800 r.: d. browar - cieszący się niegdyś sporą sławą, bud. mieszk.-gospod., 2 spichlerze (część nieużytkowana). Uwagę zwraca kolumnowy portyk z tokańskimi głowicami, a wewnątrz sklepienia kolebkowe na kam. kolumnach, 3-skrzydłowym bud. gospod.-mieszk. obok pałacu. Część dachów zachowała łupkowe pokrycie, reszta została przebud.

BUKOWIEC. FRAGMENT ZABUDOWAŃ
GOSPODARCZYCH PRZY PAŁACU *fol. M. Staffa*

W rozległym parku ze stawami zachowała się część d. budowli ogrodowych, m.in. Opactwo proj. Friedricha Rabesa, wzniesione w 1815 r. na zach. brzegu Stawu Kapielnik, u pd. podnóża Mrowca. Jest to ruina neorom. kaplicy grobowej hr. von Reden. Po 1945 r. nagrobki obojga zostały zniszczone. W pobliżu opactwa pod widokową skałką udostępnioną wykutymi stopniami. Pod skałką sztuczna grotta z pozostałościami kam. ław.

Na bezimiennym skalistym wzgórzu 480 m, na pn. od pałacu, są sztuczne ruiny zameczku, zwanego d. Kesselburg lub Warte, z cylindryczną wieżą noszącą d. nazwę Hopfenturm,

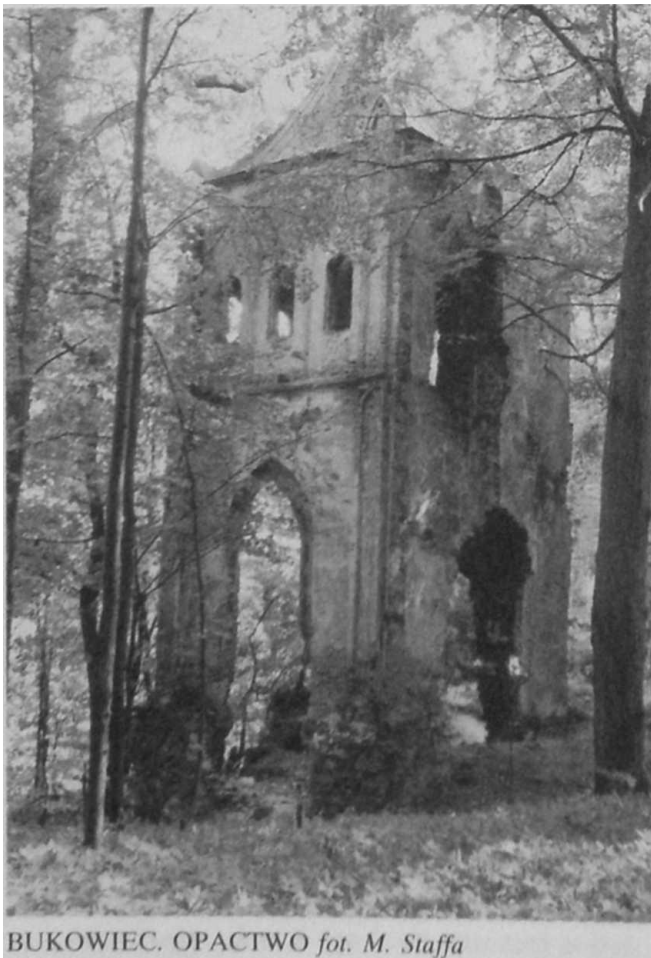
BUKOWIEC. OPACTWO NA XIX-W. LITOGRAFII

BUKOWIEC. OPACTWO PRZED 1945 R.
(repr. z: *Bunte Bilder...*)

BUKOWIEC. RUINY OPACTWA
fot. M. Staffa

BUKOWIEC. OPACTWO fot. M. Staffa

który stanowił znany punkt widokowy na okolicę i Karkonosze. Powstał w 1. ćw. XIX w. Za ruinami wieży są pozostałości bud. określanej czasami mianem „Rzymskiego amfiteatru”.

Bliżej pałacu znajduje się tzw. Dom Ogrodnika z tego samego okresu, będący podobno domem Walthera, znanego ogrodnika, twórcy tutejszego założenia parkowego. Przy tym domu hrabina von Reden ustawiła głaz pamiątkowy poświęcony pastorowi i przyrodnikowi Weiglów; (zob. hasło: Leszczyniec). Ponadto w skład zespołu wchodził Belweder z 1804 r. - letni pawilon hrabiny z 4-kolumnowym portykiem. Na wzgórzu ze skałkami pomiędzy Domem Ogrodnika a zabud. gospod pałacu wzniesiono dla hrabiny Świątynię Ateny (zwaną też Herbaciarnią lub Gabinetem Hrabiny), w której ulokowano bibliotekę ze znanym popiersiem właścicielki. Roztaczał się z niego piękny widok na okolicę, uwieczniony w litogranach i obrazach. Jest to dość okazała budowla z 4-kolumnowym portykiem doryckim. zwieńcz. czoną skromnym tympanonem z widocznymi śladami płaskorzeźbionego fryzu na gzymsie. Zachowały się z niej tylko mury zewn. Nad stawem stał stylowy Dom Rybacki, była też latarnia morska i oranżerie. W starych opisach występuje jakiś „Dom Łąkowy” z pokojami dziecinnymi. Ponadto do obiektów parkowych zaliczano pomnik Klöbera na Bramce i →Pustą Skałę z grotą.

4. W centrum wsi stoi d. karczma sądowa z XVII w., przebud. w XIX i XX w. Ob. remontowana.

BUKOWIEC. WIEŻA WIDOKOWA W SZTUCZNEJ
RUINIE fot. M. Staffa

BUKOWIEC. FRAGMENT SZTUCZNYCH RUIN
fot. M. Staffa

BUKOWIEC. HERBACIARNIA W PARKU
(repr. z: Bunte Bilder...)

Mieści bar. Obszerny bud. z mur. przyziemiem i szach, piętnem oraz drewn. poddaszem użytkowym w wysokim, dwuspadowym dachu z oszalowanymi deskami szczytami. Okna w prostych opaskach. Obok rosną stare lipy drobnolistne (*Tilia cordata*).

5. We wsi zachował się liczny zespół starych domów mieszk. i mieszk.-gospod., przeważnie mur. i mur.-szach. z XIX w. Reprezentują różne typy regionalnego bud. lud. Niektóre mają kam. opaski okienne i skromne portale. Część zachowała dachy naczółkowe. Do ciekawszych należy m.in. d. szkoła przy ul. Szkolnej 3- mur., z 1824 r., nakryta dachem naczółkowym. Do cenniejszych zalicza się m.in.:

- pl. Kościelny I - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.;
- ul. Młynarska 2 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 4 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.;
- ul. Robotnicza 12 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 26 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.;
- ul. Szkolna 2 - mieszk., szach, z 1937 r.; nr 9 - mieszk., mur. z k. XIX w.;

BUKOWIEC. ŚWIĄTYNIA ATENY fot. M. Staffa

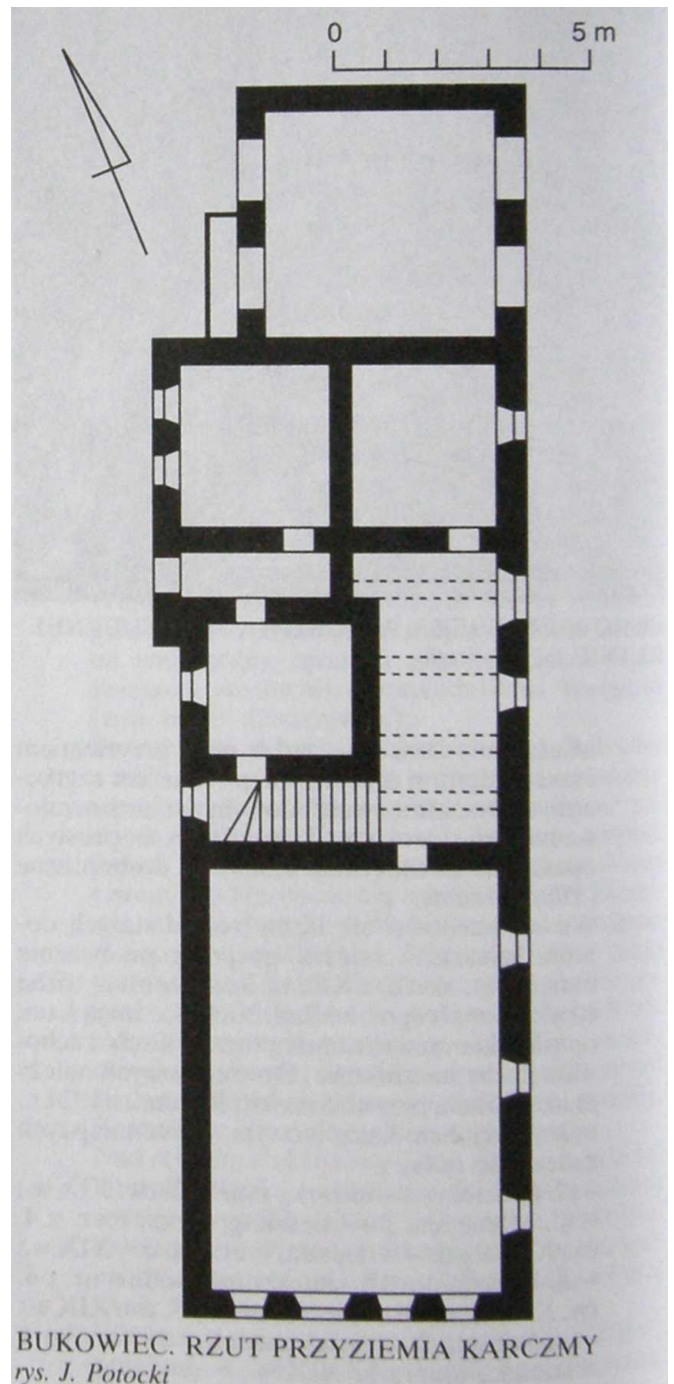
BUKOWIEC. RUINY ŚWIĄTYNI ATENY fot. M. Staffa

BUKOWIEC. DOM OGRODNIKA fot. M. Staffa

BUKOWIEC. KARCZMA SĄDOWA fot. M. Staffa

BUKOWIEC. RZUT PRZYZIEMIA KARCZMY
rys. J. Potocki

BUKOWIEC. DOM NR 25 – DAWNY KOLEJARSKI
DOM DZIECKA fot. M. Staffa

- ul. Tokarska 7 - mieszk., mur. z pocz. XIX w.; nr 10 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 11 i 12 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 15 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 17 - mieszk., mur. z pocz. XX w.;
- ul. Wiejska 2 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 5 - willa mur. z pocz. XX w.; nr 13 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 14 i 22 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 26 - mieszk.-gospod., z 4. ćw. XIX w.; nr 28 - mieszk., szach, z 3. ćw. XIX w.; nr 52 - mieszk., drewn.-przysłupowy z pocz. XX w.; nr 54 - mieszk., mur. z 1884 r.; nr 57 - mieszk. (d. dom lud.), mur. z 2. ćw. XIX w.

6. Przy ul. Robotniczej stoi mur. remiza OSP z pocz. XX w., a przy ul. Wiejskiej szach, trafostacja z ok. 1930 r.

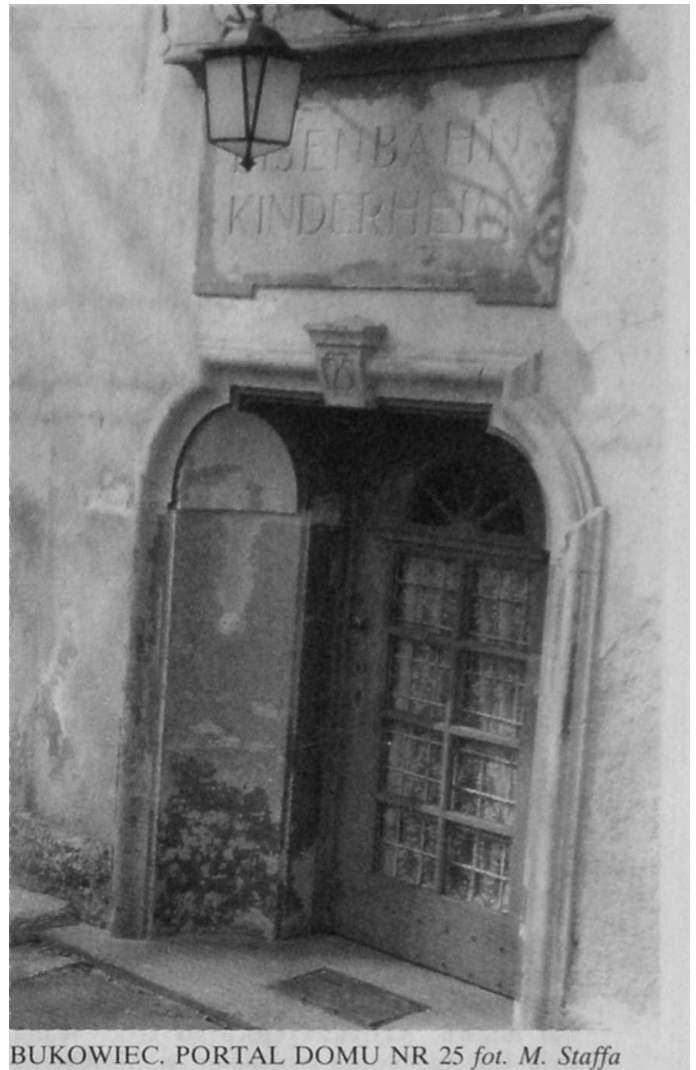
7. Przy ul. Wiejskiej 3 stoi kam. krzyż pokutny o wym. 70x68x28 cm, z wykutą dzidą.

9. 1. Johann Theodor Eisenmänger (25.12.1819 w B.

- 6.03. 1897 w → Kowarach) - historyk, nauczyciel, ur. jako syn kucharza hr. von Redena. Był nauczycielem w Łomnicy, potem B., wreszcie za protekcją hr. von Redena został kantorem i nauczycielem przy koście. Wang w Karpaczu Górnym, uczył też w szkole dla dziewcząt w Kowarach. Autor b. znanej i cenionej monografii pow. jeleniogórskiego (Hirschberg, 1879) i przewodnika po Kowarach (Schmiedeberg, 2 wyd. 1896). Pośmiertnie wydano jego historię Kowar (Breslau, 1900). Publikował też w czasopiśmie.

2. Friedrich Wilhelm hr. von Reden auf Hameln und Benigstein (23.03.1752 w Hameln - 3.07.1815 w B.) - właściciel B. W młodości studiował w Getyndze, potem był nadgórmistrzem, a od 1779 r. dyr. Wyższego Urzędu Górn. we Wrocławiu. W i. 1806-07 tajny min. stanu w rządzie pruskim. Położył ogromne zasługi, dla rozwoju nowoczesnego górn. i przem. na Śląsku.

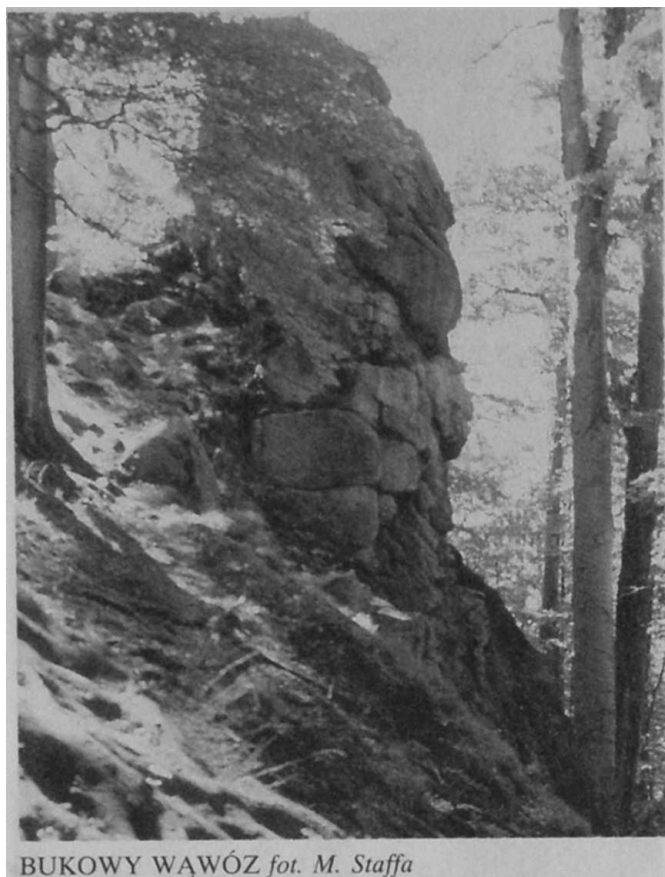
3. Friederike Karoline hr. von Reden z d. baronówna von Riedesel zu Eisenbach (12.05.1774 w Woifenbüttel - 14.05.1854 w B.) - od 1802 małżonka hr. F.W. von Redena. Walnie przyczyniła się do ukształtowania założenia parkowego przy pałacu. Opiekunka miejscowej ludn., która nadała jej przydomek „Matka Kotliny

BUKOWIEC. PORTAL DOMU NR 25 fot. M. Staffa

BUKOWIEC. KRZYŻ POKUTNY fot. M. Staffa

BUKOWY WĄWÓZ fot. M. Staffa

Jeleniogórskiej". Pozostawała w zażyłych stosunkach z dworem kr., szczególnie kr. Fryderykiem Wilhelmem III, który na jej prośbę darował mieszk. Karpacza Górnego kośc. Wang. Była też inicjatorką osiedlenia w Mysłakowicach grupy protest, z Tyrolu.

10. W B, krzyżują się szlaki: czerw. GSS z Mysłakowic na → Skalnik i nieb. z Kowar do Karpnik. We wsi działa całoroczne sehr, młodz. „Skalnik”, tel. Kowary 18-26-28, 47 miejsc.
11. Poz.: 2, 3, 5, 7, 9, 10, 21, 22, 26, 27, 28, 32, 33, 41, 42, 43, 44, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 70, 73, 81, 83, 89, 93, 95, 97, 99, 102, 105, 112, 116, 118, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 144, 148, 154, 158, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 190, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 204, 210, 211, 214, 218, 224, 226, 227, 230, 231, 237, 239, 244, 246, 247, 254, 257, 259, 264, 265, 266, 271, 279, 281, 282, 284, 287, 290, 292, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 302, 305, 307, 308, 310, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 325, 327, 328, 330, 333, 334, 336, 337, 338, 341, 342, 345.

BUKOWO

1. 1900 Die Buche. 1915 Bergfreiheitgrube, 1933 Försterei Bergfreiheit, 1965 Leśnictwo Bukowo, Bu ko wo.
2. Do 1945 osiedle w → Kowarach, część Kowar Górnych. Po 1945 leśnictwo w Kowarach
3. 1915 - 120, 1933 - 16, pozostałe dane łącznie z Kowarami.

BULDEROWA IGŁA fot. M. Staffa

4. Wliczona w pow. Kowar.
5. Dawniej osiedle górnicze związane z kopalnią rudy żelaza w Kowarach Górnych. Już w okresie międzywojennym nazwą tą obejmowano tylko leśniczówkę. Leży na wys. ok. 710 m przy szosie Nr 367 z Kowar na → Przeł. Kowarską, na pd.-zach. zboczu → Rudnika, nad zach. wylotem tunelu kol. pod Przeł. Kowarską. Przy B. odchodzi na pn. droga leśna trawersująca zbocze Rudnika. Powyżej B. rosną lasy świerkowe i świerkowo-bukowe regla dolnego, ostatnio znacznie przerzedzone. Poniżej, w dol. → Kuźniczego Potoku, ciągną się łąki. Z szosy otwiera się piękna panorama Karkonoszy z Kowarskim Grzbietem na pierwszym planie. Wzdłuż szosy prowadzi granica RPK.
11. Poz.: 127, 128, 130, 137, 182, 265, 266, 302, 314, 328.

BUKOWY WĄWÓZ

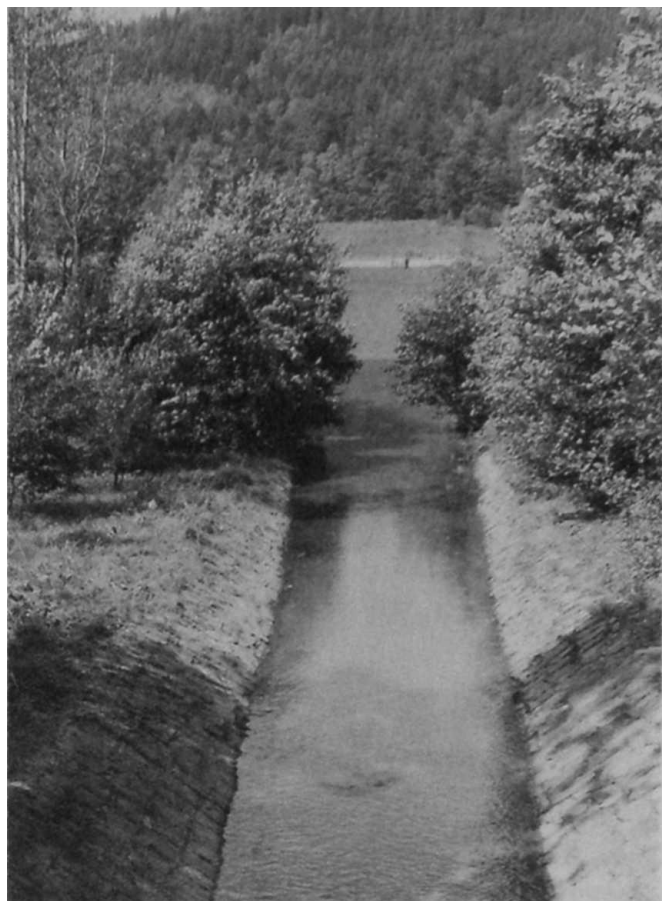
1. Bukowy Wąwóz.
5. Skalisty wąwóz wcinający się pomiędzy → Bukową Skałę i → Krzyżną Skałę w masywie → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Ciągnie się na wys. ok. 620-640 m. Nazwę wziął od rosnących w nim buków. Leży na terenie RPK. 11. Poz.: 143, 294.

BULDEROWA IGŁA

1. Bulderowa Igła.
5. Okazała baszta skalna zbud. z waryscyjskich granitów porfirowatych. Wznosi się na → Sokoliku w → Sokolich Górach, na pd. od → Sokolika Dużego. Wyrasta na wys. ok. 615 m z rumowiska skalnego, noszącego nazwę → Krainy Bulderingu. B.I. ma blisko 20 m wys. w najwyższym miejscu. Jest dość rozczłonkowana i spękana. Prowadzi na nią kilka trudnych, ale krótkich, dróg wspinaczkowych. Otoczenie stanowi rzadki las świerkowo-sosnowy i podobnie ukształtowane skałki. Nazwa B.I. wywodzi się ze środowiska wspinaczy i jest spolszczeniem określenia typu wspinaczki (od ang. bouldering). B.I. leży na terenie RPK.
10. W pobliżu B.I. prowadzi czerw. szlak ze → Szwajcarki na Sokolik.
11. Poz.: 62.

BYSTRA fot. M. Staffa

UJŚCIE BYSTREJ DO ZALEWU W RADOCINACH.
W GŁĘBI BRZEŹNIK fot. M. Staffa

BULDOG

1. Buldog.
5. Niewielka baszta skalna, ok. 4 m wys., wyrastająca na zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Stoi pomiędzy → Signum i → Pegazem, przy zach. ścianie → Sokolika Dużego. Zbud. jest z waryscyjskiego granitu porfirowatego. Częściowo przystaniają ją drzewa. Leży na terenie RPK. Nazwa skałki wywodzi się z kręgów wspinaczy.
10. Do B. doprowadza czerw, szlak ze → Szwajcarki na Sokolik (dalej jest już tylko wejście po stopniach na szczytową skałkę).
11. Poz.: 62.

BULA

1. Buła.
5. Okazała skała zbud. z granitu porfirowatego z żyłą aplitu. Wyrasta w Sokolich Górach, w masywie → Sokolika, na pn. od → Sukiennic, na wys. ok. 580 m. Ma kształt spękanej, silnie urzeźbionej grzędy, szczególnie pn. ściana, na której poprowadzono kilka dróg wspinaczkowych, niektóre skrajnie trudne. W sąsiedztwie stoją inne, podobnie ukształtowane skałki. Wokół rośnie las świerkowy, a cały teren leży w obrębie RPK.
11. Poz.: 62.

BYSTRA (zob. hasło: Żywica)

BYSTRA

1. Buchenfloss, Schmiedeberger Seiffen, Goldrinsel, Bystra.
5. Potok, pr. dopływ → Jedlicy. Wypływa na zach. od → Przeł. pod Bobrzakiem, na wys. ok. 780 m, a uchodzi w centrum → Kowar na wys. ok. 450 m. Dł. potoku ok. 3,5 km. Dol. B. jest wycięta w waryscyjskich granitach porfirowatych. W górnej części na zboczach pojawiają się one w postaci niewielkich skałek, m.in. → Złotniki i → Kowarska Skała. Zbocza porastają tam lasy świerkowe i świerkowo-bukowe regla dolnego. Zboczem górnej części dol. B. prowadzi → Stary Trakt Kamiennogórski. Niżej potok wypływa z lasów, przekracza granicę RPK i splywa w dość płaską dol. Jedlicy nad Kowarami. Przekracza obwodnicę miasta (szosa Nr 367) i płynie wśród łąk, gubiąc się między innymi ciekami i rowami do tego stopnia, że na niektórych mapach jego ujście jest błędnie przesuwane aż na pn. od miasta, pod → Brzeźnik, i wówczas B. jest traktowany jako dopływ sąsiedniej → Kalnicy. Z dolnej części dol. B. roztacza się wspaniała panorama Karkonoszy z Kowarami u stop.
10. W dolnej części fragm. dol. B. prowadzi ziel, szlak z Kowar na → Skalnik.
11. Poz.: 11, 28, 68, 104, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 157, 167, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 204, 246, 247, 302, 314, 328.

BYSTREK fot. M. Staffa

BYSTREK

1. Reußen Bach, Reussen Bach, Reussenbach, Ra-szówka, Bystrek.
5. Potok, 1. dopływ → Żywicy. Wypływa ze wsch. zbocza → Wielkiej Kopy w Rudawach Janowickich. W części źródłiskowej składa się z kilku drobnych potoków wypływających na wys. ok. 760-790 m w lesie świerkowym regla dolnego, w obrębie RPK. Na skraju lasu przekracza jego granicę i dalej płynie przez → Raszów i wśród rozległych, lekko tylko sfalowanych pól i łąk w Obniżeniu Kamiennej Góry. Uchodzi do Żywicy na wys. ok. 460 m za szosą Nr 367 z Kamiennej Góry do Jeleniej Góry. Dł. potoku ok. 5,5 km. B. na polach poniżej Raszowa przyjmuje sporo drobnych, bezimiennych dopływów, które odwadniają tę część Obniżenia Kamiennej Góry. Doi. B. pokrywają grubą warstwą czwartorzędowe deluwia, natomiast wyżej występują dolnokarbońskie i sta-ropaleozoiczne gnejsy, amfibolity, łupki chlorytowe i diabazy. Na łąkach rosną gat. roślin chronionych. Z terenu doi. B. roztaczają się rozległe widoki Rudaw Janowickich i Wzgórz Bramy Lubawskiej, a także Gór Kruczych i Karkonoszy z Lasockim Grzbietem na pierwszym planie. W niektórych źródłach występują kontrowersje co do nazwy potoku (w użyciu jest też druga nazwa Raszówka) i jego biegu, bowiem niektóre mapy traktują go jako główny, a Żywicę jako jego dopływ.
10. Powyżej źródeł B. przechodzi ziel, szlak z → Marciszowa na → Skalnik, wzdłuż górnego biegu

CHATKA fot. M. Staffa

- przez Raszów prowadzi żółty szlak z Kamiennej Góry na Wielką Kopę, a poniżej wsi potok przecina nieb. szlak E 3 z Kamiennej Góry do → Pisarzowic i na → Skalnik.
11. Poz.: 7, 11, 28, 66, 67, 68, 91, 104, 160, 176, 179, 180, 182, 183, 244, 246, 247, 255, 290, 294, 301, 302, 314.

C

CHATKA

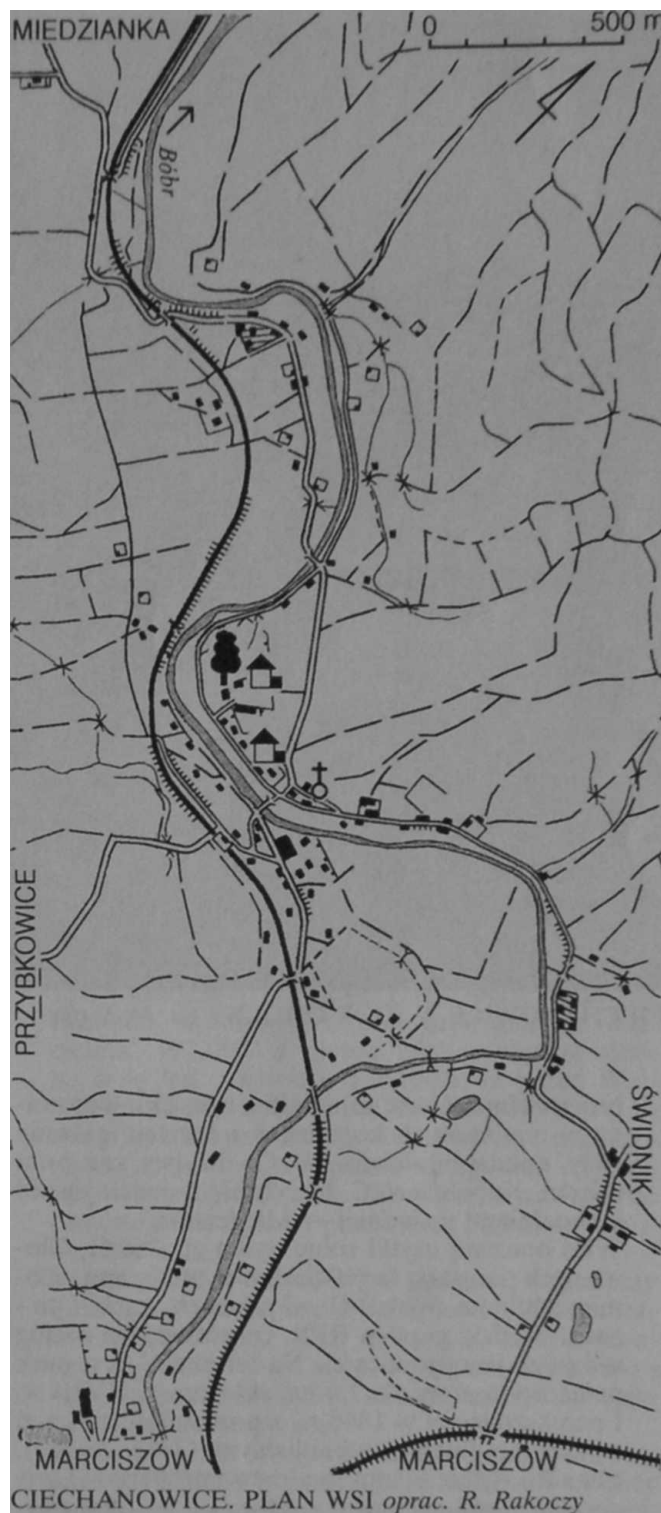
1. Chatka.
 5. Skalka z waryscyjskich granitów porfirowatych na zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Stanowi pd. część masywu, którego pn. część nosi nazwę Stodoły. Wznosi się na wys. ok. 590 m pomiędzy → Sukiennicami na zach., → Jastrzębcem na wsch. i → Michałem II na pn. Ch. ma kształt zwartego, dość splekanego i urzeźbionego grzbieciku o wys. blisko 10 m. Na jej ścianach poprowadzono co najmniej kilkanaście krótkich dróg wspinaczkowych, niektóre skrajnie trudne. Ch. znajduje się w RPK, wśród rzadkiego lasu świerkowo-sosnowego
11. Poz.: 62.

CIECHANOWICE

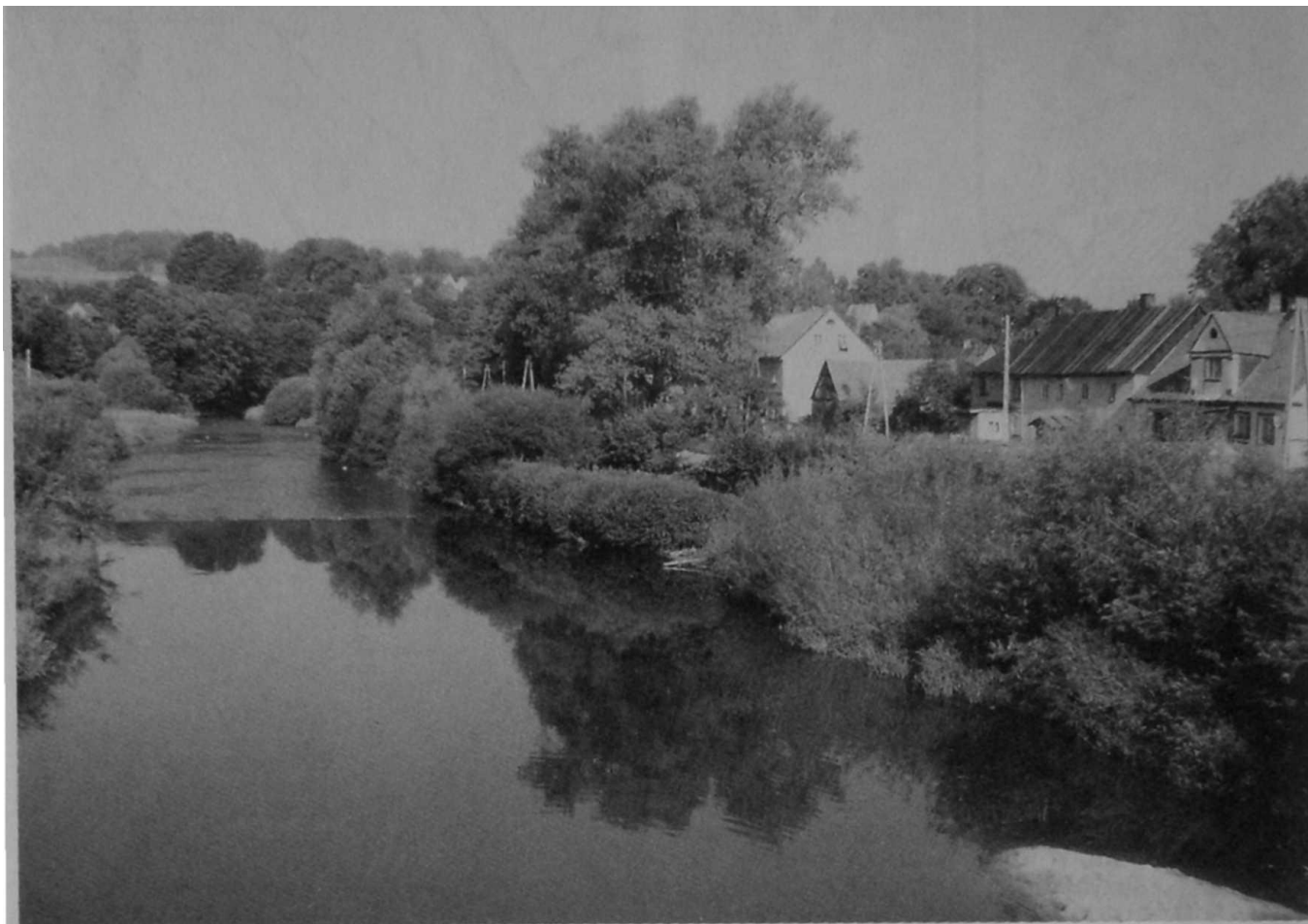
1. 1203 Rudolfesdorf, 1278 Rudolphi villa, 1455 Rudilsdorff, 1660 Rudelssdorff, 1743 Rudels und Jagendorff, 1751 Rudelsdorf, Jägendorf, 1754 Rudelstadt, 1765 Stadt Rudelstadt, 1782 Rudelstadt. 1945 Radlice. 1946 Ciechanowice.
2. Do 1754 wieś w ks. świdn. Do 1809 miasto w pow. świdn. Do 1818 wieś w pow. bolkowski-kam.-gór. Do 1936 wieś w pow. bolk. Do 1945 wieś w pow. kam.-gór. Do 1973 wieś w gr. → Marciszów w pow. kam.-gór. Do 1975 w gm. Marciszów w pow. kam.-gór. Do 1990 w gm. Marciszów w woj. JG. Od 1990 w gm. Marciszów, w rejonie Kamienna Góra, w woj. JG. Do C. należały: → Orlinek, → Przybkowice, → Płoszów i → Uroda.
3. 1785 - 1159, 1816 - 906, 1825 - 1035 (z Przybkowicami i Urodą), 1840- 1182, 1871 - 1416, 1885 -1495, 1905 - 1479, 1915 - 1500, 1933 - 1666, 1945 - 1512, 1961 - 1369, 1970 - 1709, 1978 - 1584, 1988 - 1410.
4. 1.477 ha, w tym 893 ha użytków rolnych i 418 ha lasów.
5. Duża wieś, d. miasteczko, nad → Bobrem, w pn.-zach. krańcu Kotliny Marciszowskiej, u wsch. wlotu do Przełomu Janowickiego. Od pn. osłaniają ją strome stoki Ciechanówki w G. Ołowianych, a od pd. łagodniej nachylone pn. zbocza Rudaw Janowickich. Wieś leży na wys. ok. 400-415 m na obu brzegach rzeki. We wsch. części C. Bóbr tworzy duże zakole, u nasady przecięte kanałem doprowadzającym wodę do d. fabryki. Leżące na nim łąki noszą nazwę → Dworskiego Błonia. Od pd.-wsch. zabud. C. sąsiadują z dolnymi domami Marciszowa. Poniżej wsi zaczyna się b. malowniczy, skalisty Przełom Janowicki. Pr. (pn.) brzegiem Bobru prowadzi polna droga, a lewym (pd.) trawersuje ścinając zakola rzeki lokalna szosa z Marciszowa do → Janowic Wielkich i linia kol. Wrocław-Jelenia Góra. Na terenie wsi jest przystanek kol.

Okolice C. są bardzo interesujące geol. Przebiega tu strefa kontaktowa pomiędzy waryscyjskimi granitami bloku karkonosko-izerskiego i skałami osadowymi niecki śródsudeckiej. G. Ołowiane zbud. są z dolnkarbońskich zlepieńców i szarogłazów oraz staropaleozoicznych łupków zieleńcowych. Natomiast zbocza Rudaw Janowickich zbud. są z większości z dewońskich fyllitów grafitowo-

serycytowych, łupków lyszczkowych i kwarcowych, zieleńców, amfibolitów, a także staropaleozoicznych łupków serycytowo-chlorytowych i zieleńców.

Skały te były znacznie okruszcowane, występowały tu rudy miedzi o zawartości Cu do 35%, a także kasyteryt, magnetyt, syderyt, baryt i rudy ołowiu. Towarzyszyły im liczne, często rzadkie minerały, wśród nich aikimit, akantyt, tetraedryt, kalcyt, bornit z blendą cynkową, arsenopiryty, pirotyt, argentyt, stromeyerit, chalkozyn, polibazyt, chloantyt, julianit, rutyl, albit, fluoryt, malachit i srebro rodzime.

CIECHANOWICE. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

Część minerałów była eksploatowana w miejscowych kopalniach i łomach, głównie rudy miedzi i ołowiu. W C. działała też huta miedzi. Kopalnie w C. łączyły się w jeden zespół z kopalniami sąsiedniej → Miedzianki. Wieś otaczają użytki rolne, tylko zbocza G. Ołowianych porastają lasy świerkowe, miejscami z domieszką buka. Wokół C. od pd.-zach., zach. i pn.-zach. wiedzie granica RPK, co pozostawia rozłóg wsi poza jego granicami. Na terenie C. jest park pałacowy o pow. ok. 1,0 ha, założony w XVIII w i przekształcony w 1846 r., z pozostałościami alei wysadzonej lipami drobnolistnymi (*Tilia cordata*). Ponadto rośnie w nim modrzew europejski (*Larix decidua*), pomnik przyr. o obw. 3,1 m i buk zwyczajny (*Fagus sylvatica*). W drzewostanie są też okazałe, pomnikowe jodły, sosny i inne buki.

C. są dużą wsią roln.-przem. W 1988 r. było tu aż 95 gospodarstw indywidualnych oraz SKR i Spółdz. Prod. „Sudety” z zapleczem transportowo-mech. Wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się 53% ludn. zawodowo czynnej. Ponadto działa znana słodownia Zakł. Piwowarsko-Słodowniczych i baza naprawy maszyn. Zaplecze handl.-usł. jest jednak dość słabo rozwinięte, działa jednak poczta, biblioteka, bar, placówka IMGW. C. posiadają znaczne walory krajoznawcze i wysokiej klasy walory krajobrazowe, ale nie są one wykorzystywane. Pomijają je nawet szlaki turyst.

6. C. należą do najstarszych wsi na obrzeżu Rudaw Janowickich. Założone zostały przez cystersów z Lubięża, którym ks. Henryk Brodaty nadał w 1203 r. ogromny obszar w tej okolicy. Obejmował 500 włók. Prawdopodobnie wówczas powstała pierwsza osada. Następna wzm. z 1278 r. świadczy, że klasztor nadał tu 10 włók rycerzowi Albertowi von Hayn. W okresie wojen husyckich C. należały do znanego śl. rodu von Tschirnhausów.

Po nich właścicielami zostali von Reichenbachowie, którzy przy starszym koście. założyli własną kapł. grobową. Kości. należał już wówczas do ewang., którzy stanowili większość wśród mieszk. Kolejna zmiana właścicieli miała miejsce podczas wojny 30-letniej. W 1622 r. majątek objął Georg von Polsnitz. W 1654 r. rekatolizowano kości. W 1660 r. majątek i wieś przeszły w ręce barona Hansa Christopha von Schweinitza (zm. w 1668 r.) i jego potomków. Od tego momentu datuje się żywszy rozwój wsi. C. stały się osadą targową, powiązaną z sąsiednią Miedzianką. W okolicy prowadzono roboty górń. w poszukiwaniu rud Ołowiu i miedzi. Jednak w 2. poł. XVII w. C. były głównie osr. targowym, a większość mieszk. utrzymywała się z tkactwa i handlu płótnem.

Największy rozkwit C. przeżyły w XVIII w. Był to już duży majątek, z którego w 1726 r. płacono 1.233 talary podatku, a ze wsi 1.520 talarów. W 1742 r. wzniesiono protest, dom modlitw.

W 1747 r. baron von Schweinitz rozpoczął poniżej C. bud. sztolni „Adler” nad Bobrem. Istniały tu starsze hałdy, które przekopano dla odwodnienia kopalni. Sztolnia miała 220 m dł. i wydobywano z niej rude do 1849 r. Pracowało w niej 15-40 górników. Rudę miedzi początkowo przewożono do fabryki mosiądzu na Górnym Śląsku. W l. 1749-53 wydobywie wynosiło 637 cetnarów. Na tej podstawie baron Fryderyk von Schweinitz w 1754 r. uzyskał dla C. prawa miasta górn. Było to miasteczko targowe, ale bez prawa akcyzy, W związku z budową kopalni założono górnicze osiedle Orlinek. W 1754 r. działały 4 sztolnie, w których pracowało 40 górników, m.in. z Saksonii. Wydobywie nie było jednak opłacalne i w 1760 r. działały już tylko 2 sztolnie. W 1768 r. zmarł baron von Schweinitz, w 1769 r. zamknięto trzecią sztolnię, a jego udziały w kopalni sprzedano. Nabywcą części z nich był w l. 1781-83 hr. von Reden z → Bukowca, który rozwinął wydobywie, osiągając w 1784 r. aż 1.144 cetnary arsenikowej rudy miedzi. Jednak dalsza eksploatacja okazała się nieopłacalna. Prowadzono ją jednak z przerwami aż do 1954 r. W C. powstała natomiast huta, która przetapiała łupki radzimowickie i miedź rodzimą. W 1765 r. wartość majątku barona von Schweinitza w C. szacowano na 21.210 talarów. Mieszkało tu 26 kmieci, 136 zagrodników i 14 chałupników. Wśród mieszk. było 62 rzemieślników. W tym czasie C. znalazły się w rękach hr. von Seher-Thossa, a następnie, jako wiano jego siostry, przeszły w ręce von Prittwitzów W 1785 r. miasteczko liczyło 225 domów. Były tu 2 kośc., 2 plebanie i 2 szkoły (kat. i ewang.), folwark, bielnik i kuźnica miedzi, a wśród mieszk. było 52 górników i 10 hutników.

Reforma adm. w Prusach w okresie wojen napoleońskich odebrała C. prawa miejskie w 1809 r. Spowodowało to wyraźne spowolnienie rozwoju miejscowości, która zresztą i wcześniej nie nabrała nigdy miejskiego charakteru. W 1. poł. XIX w. działała tu huta miedzi, do której w l. 1801-04 dowożono nawet rudę z kopalni w Podgórzu w → Kowarach, a wkrótce powstała też spora tkalnia, którą wzm. już w 1838 r. W 1825 r. C. liczyły 152 domy, w tym wymieniano 2 kośc. (kat. i ewang., chociaż ogromną przewagę mieli tu ewang.), szkołę ewang. założoną w 1742 r., zamek i wysoki zamek, browar, 3 gorzelnie. 3 młyny wodne, tartak oraz hutę miedzi, prod. rocznie 300-400 cetnarów miedzi. Kopalnia „Frederike Juliane Grube” była wówczas nieczynna, ale pracowały 64 warsztaty tkackie. Wieś dzieliła się na C. Dolne i Górne, a ponadto należały do niej: Przybkowice, Uroda i Płoszów z hutą siarki i kwasu solnego. W 1840 r. C. liczyły 154 domy, w tym pałac, kośc. ewang. (obejmujący wszystkie okoliczne wsie) i szkołę z 3 nauczycielami, obsługującymi też fil. szkoły w sąsiednich wsiach, kośc. kat., którego parafia obejmowała obszar aż po Niedamirów. Ponadto była remiza strażacka z więzieniem, folwark z owczarnią, w której trzymano 650 merynosów, browar, gorzelnia, 4 młyny wodne, tartak, olejarnia z rafinerią, 2 cegielnie, młyn do mielenia kory dębowej, bielnik należący do kupca Kramsta z Bolkowa, folusz, 2 kuźnice, szynk, 4 gospody, pracowało również 85 krosien.

CIECHANOWICE NA TLE GÓR KACZAWSKICH
fol. M. Staffa

Wśród mieszk. było 46 różnych rzemieślników. Na granicy z Marciszowem Dln. działała huta przerabiająca złom miedziany, która wyprod. ponad 322 cetnary oczyszczonej miedzi. W pobliżu wsi pracowały okresowo kopalnie „Fröhlicher Aublick” i „Neue Adler”, prowadzone przez gwarectwa, które w 1840 r. dały 995 cetnarów bogatej rudy i 470 cetnarów rudy płukaney. Wyposażone były w urządzenia odwadniające. W sąsiednim Płoszowie działała witriolejnia.

W 1870 r. majątek von Prittwitza w C. obejmował 1.614 morgów i przynosił 1.333 talary rocznego dochodu. W tym roku C. ponownie zmieniły właściciela. W 1867 r. przez wieś przeprowadzono linię kol. na trasie z Wrocławia przez Wałbrzych i Jelenią Górę do Drezna. Powstała tu stacja kol. Przyczyniło się to do wzrostu popularności C, które zaczęły pełnić rolę punktu wyjściowego na wycieczki w G. Ołowiane, a szczególnie ceniono sobie spacery przełomem Bobru do Janowic Wielkich.

W pocz. XX w. we wsi były 3 gospody, w tym przy browarze i w starej karczynie sądowej. Wieś posiadała pocztę, stację kol., słodownię, bielnię przędzy, cegielnię i duży młyn, a przy dworze wymieniano kuźnię górn. Za ciekawostkę turyst. uchodziła kapl. grobowa przy kośc.

Po 1945 r. C. utrzymały swój charakter roln.-przem. Do 1954 r. prowadzono jeszcze w okolicy prace górn. związane z poszukiwaniem rud uranu, ale bez powodzenia. Z czasem zlikwidowano tkalnię i inne zakł. przem., pozostała tylko słodownia. Nie odrodziła się też funkcja turyst. W pałacu mieściła się kolejno szkoła, ośr. kolonijny, dom dziecka, szpital, ośr. wychowawczy i szkoła. W ostatnich latach wzniesiono sporo nowych domów mieszk.

7. Wieś zachowała układ zbliżony do łańcuchówki i interesujący zespół zabytków:

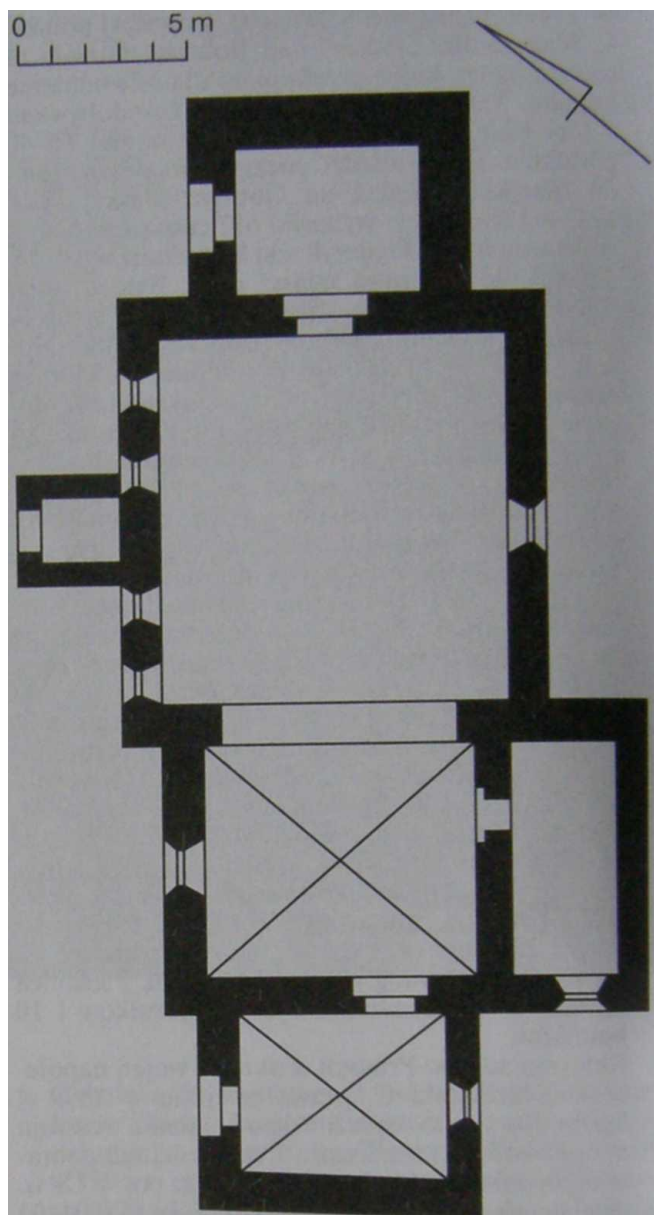
1. Kośc. par. św. Augustyna, wzm. w 1335 r., przebud. gruntownie w 1577 r., z zachowaniem fragm. starego (got., kam. wsporniki, maswerki, zwornik sklepienia). Jest to późnogot.-manier. jednonawowa, orientowana świątynia, z wydzielonym, kwadratowym

CIECHANOWICE. KOŚCIÓŁ OD STRONY PREZBITERIUM *fol. M. Staffa*

CIECHANOWICE. KOŚCIÓŁ *fol. M. Staffa*

CIECHANOWICE. RZUT KOŚCIOŁA *rys. J. Potocki*

prezbiterium i wieżę na osi. dołem kwadratową, górą 8-boczną, zwieńczoną iglicowym hełmem. Nakryta dachem dwuspadowym. Nad nawą i emporami drewn. polichr. strop kasetonowy, nad prezbiterium sklepienie krzyżowo-żebro-we. Kam. portal w wieży nosi datę 1577. Kośc. rozbud. w 1601 r., potem remontowano ok. 1900 r. i w I. 1964 oraz 1976-78, gdy przeprowadzono konserwację fragm. polichr. z pocz. XVII w. w prezbiterium. Przy kośc. stoi kapł. grobowa z pocz. XVII w.

Wewnątrz bogate i cenne wyposażenie ren.-manier. i bar., m.in. drewn., polichr. ołtarz gł z 1600 r. o rozbud. formie i bogatej dekoracji -dzieło P. Meynera; drewn., polichr. ołtarz boczny z poł. XVII w.; drewn., polichr. ambona z 1603 r., konserwowana w l. 1966-67, wsparta na cienkiej, dekoracyjnej kolumnie, z koszem zdobionym wizerunkami proroków, natomiast na płycinach schodów są przedstawienia z życia Chrystusa, a na podniebieniu dekoracje roślinne.

CIECHANOWICE. EPITAFIUM fot. M. Staffa

CIECHANOWICE. EPITAFIA NA KOŚCIELE
fot. M. Staffa

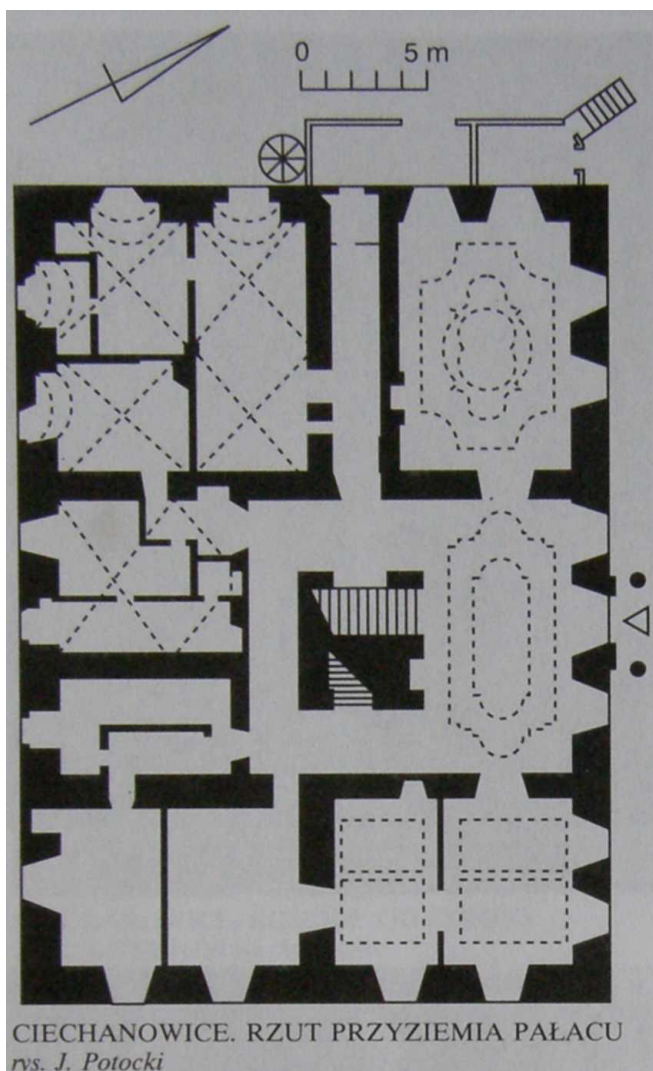

CIECHANOWICE. EPITAFIUM fot. M. Staffa

Ponadto kam. chrzcielnica z 1. ćw. XVII w., z drewn. pokrywą oraz bar. drewn., polichr. fig. i krucyfiksy z k. XVII - 1. poł. XVIII w. i obraz olejny z k. XVII w.

Na murze wieży i nawy (po obu stronach portalu) oraz w kapl. grobowej jest duży zespół nagrobków i epitafiów ren. i bar., w tym K. von Huberga von Fürstensteina z 3. ćw. XVI w. oraz płyta nagrobna małżonków (w murze zewn.) z 1. poł. XVI w., a pod amboną płyta nagrobna z ok. 1553 r. W kapl. grobowej jest liczny zespół nagrobków i epitafiów figuralnych von Reichenbachów (męskich i kobiecych z 1557, 1622, 1629 r. oraz k. XVII w.). Pozostałe epitafia i płyty nagrobne znajdują się w krypcie kość. Część całopostaciowych nagrobków von Reichenbachów ma rozbud. formę arch. i bogate manier, dekoracje roślinne i okuciowe. Kość. otacza kam. mur cmentarny z bramą.

2. Ren. dwór obronny z XVII w. został gruntownie przebud. w 1. poł. XVIII w. i ponownie w 1846 r., z zatarciem części form stylowych. Podczas adaptacji na dom dziecka i potem szkołę był remontowany w I. 1970 (tabl. koło wejścia) i 1976. Wówczas przebud. część wewnątrz. Jest to budowla 2-kond., 2-3 traktowa, nakryta dachem dwuspadowym z facjatą. Elewacja 7-osiowa ze zdwojonymi pilastrami, na osi bar. portal podtrzymujący balkon. Okna w kam. opaskach.

Wewnątrz część pomieszczeń zachowała sklepienia z dekoracją sztukatorską lub plafony. Przy pałacu pozostałości parku krajobrazowego z fosą częściowo otaczającą pałac. Stare okazy drzew.

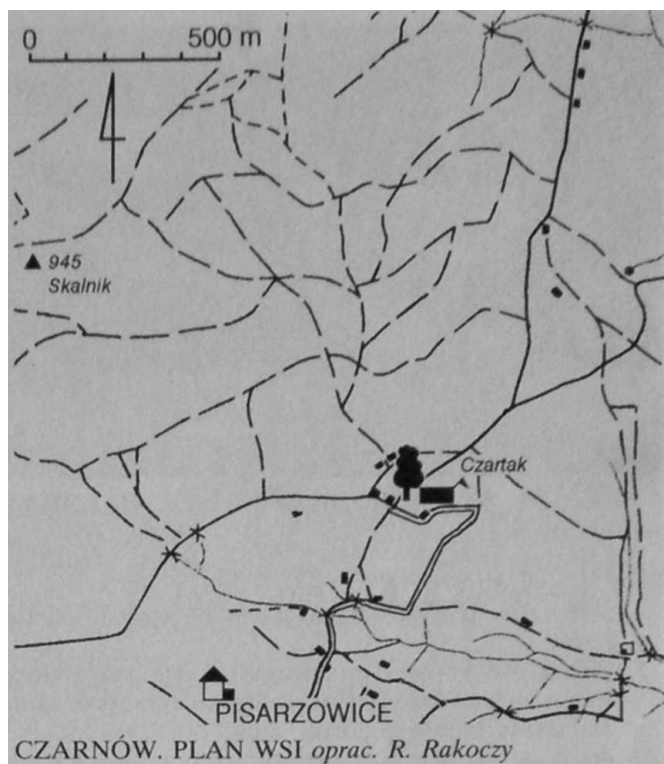
3. We wsi zachowały się domy mieszk. i bud. gospod., w większości mur. z XIX w. (ale są też starsze), m.in.: nr 1 - mieszk., mur.-szach. z 1.

ćw. XIX w.; nr 3 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 10 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 17 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 18 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w.; nr 21 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 23 - mieszk., mur.-szach. z k.

XVIII w., przebud. w XIX w.; nr 24, 26, 28 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 30 - mieszk., mur. z 2. ćw. XIX w. oraz stodoła mur.-szach.; nr 31 - mieszk. i świetlica, mur. z XVIII w.; nr 32 i 33 - mieszk. mur. z k. XVIII w., przebud. ok. 1970 r.; nr 37 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 40 - mieszk.-gospod., mur.-szach. z 1. ćw. XIX w.; nr 43 - mieszk., mur. z ok. 1864 r.; nr 51 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 52 i 53 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 56 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 58 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w., przebud. w XX w.; nr 58c - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 62 - mieszk., mur. z k. XIX w., przebud. w 1970 r.; nr 63 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 78 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w. nr 81 - mieszk. i handl., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 85 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 94 - mieszk., mur.-szach. z pocz. XX w.; nr 95, 100 i 116 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 124 - mieszk., mur.-szach. z k. XVIII w., nr 127 mieszk. i gospod., mur.-

drewn. z 4. ćw. XIX w.; nr 128 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 132 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 154 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 155 - mieszk. i magazyny zbożowe, mur. z 4. ćw. XIX w., przebud. w 1939 r.; 250a - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.

4. Poza zabud. wsi jest ruina mur. wapiennika z XIX w.

11. Poz.: 3, 7, 9, 10, 11, 12, 17, 22, 23, 25, 27, 28, 40, 41, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 66, 67, 81, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 98, 99, 103, 106, 108, 111, 112, 113, 120, 121, 132, 141, 142, 146, 151, 154, 155, 158, 167, 169, 171, 172, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 196, 197, 198, 201, 204, 207, 211, 218, 221, 225, 227, 237, 239, 244, 246, 247, 248, 250, 252, 253, 258, 260, 265, 266, 267, 281, 282, 283, 284, 286, 290, 294, 296, 298, 299, 301, 302, 305, 314, 320, 327, 333, 334, 336, 337, 340, 342.

CZARNÓW

1. 1665 Rothenzechau, 1726 Rothen Zeche, 1782 Rothenzechau, 1799 Rotezeche. 1816 Rotenzechau, Rothenzechau, 1946 Czarnów. 1965 Czernów, Czarnów.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. świdn. Do 1925 w pow. jel. Do 1945 w pow. kam.-gór. Do 1973 w gr. → Piszarzowice w pow. kam.-gór. Do 1975 w gm. Kamienna Góra w pow. kam.-gór. Do 1990 w gm. Kamienna Góra, w woj. JG. Od 1990 w gm. i rejonie Kamienna Góra, w woj. JG. Do Cz. należały: → Dolomity, → Grzędziny i → Paczkowice.
3. 1786 - 246, 1816 - 205 (łącznie z Dolomitami, Grzędzinami i Paczkowicami). 1825 - 225, 1840 - 294, 1871 - 261, 1885 - 244, 1905 - 172, 1915 - 178, 1925 - 272, 1939 - 251, 1970 - 118, 1978 - 98, 1988 - 58.

CZARNÓW. WIDOK OGÓLNY NA TLE WILKOWYI
 fot. M. Staffa

4. 549 ha, w tym 165 ha użytków rolnych i 356 ha lasów.
5. Pozostałości wsi o rozproszonej zabud., jednej z najwyższej położonych w Rudawach Janowickich. Jej domy zajmują górną część dol. potoku, pr. dopływu → Żywicy, noszącego też nieoficjalną nazwę Czarnowskiego Potoku. Wieś leży na pd.-wsch. zboczu → Skalnika, tworzącym tu amfiteatralnie ukształtowane wgłębienie, ograniczone na pd. grzbietem biegnącym od → Bobrzaka przez → Wilkowyje i → Bukową, a na pn. grzbietem ciągnącym się od Skalnika przez → Szubieniczną i → Jagodę, przy czym formalnie do Cz. należą jeszcze Grzędziny i Dolomity w rejonie ob. kopalni dolomitu, leżące już za tym grzbietem. Domy Cz. ciągną się na wys. ok. 610-740 m, a jego dolne, nieliczne już zabud. tworzyły d. przysiółek Paczkowice na granicy z → Rędzinami i Pisarzowicami. Cz. stanowi najdogodniejszy punkt wyjścia na Skalnik i pd. część grzbietu Rudaw Janowickich. Przy schr. „Czartak” rosną pomnikowe buki (*Fagus sylvatica*) i jesion (*Acer pseudoplatanus*). W otoczeniu Cz. przeważają górskie łąki o bogatym składzie gat. Występuje tu m.in. arnika górska (*Arnica montana*), storczyk

CZARNÓW. WIDOK OŚRODKA HARE KRISZNA
 fot. M. Staffa

szerokolistny (*Orchis latifolia*) i dziewięcił bezłodygowy (*Carlina acaulis*).

Wieś leży w RPK, na terenie o zróżnicowanej bud. geol. Kopułę Skalnika i zbocze powyżej wsi tworzą waryscyjskie granity, przechodzące niżej w proterozoiczne granitognejsy oczkowe i złożoną strukturę okrywy granitu karkonoskiego, którą stanowią przelawicane i soczewkowe dewońskie fyllity grafitowo-serycytowe i łupki łyszczykowe, zieleńce i amfibolity oraz staropaleozoiczne łupki kwarcowo-chlorytowe, amfibolity oraz tufity. Skąły były tu bogato okruszcowane, występuje w nich wiele minerałów, część z nich eksploatowano. Największe znaczenie ma ob. dolomit, ale w XVII w. eksploatowano na niewielką skalę złoto (w arsenopirytach występuje w ilości 2-4 g/t), a w kopalni „Arnold” (od strony → Dziejowej Góry) wydobywano łupki łyszczykowe z hematytem, diopsydem i błyszczem żelaza. W rejonie Bobrzaka i → Rudnika występuje hornblenda w amfibolitach z tremolitem, a w wapieniach aktynolit i andaluzyt w łupkach grafitowych. Ponadto ankeryt w arsenie i kalcytem, antymon rodzimy (w żyłach kwarcowej) z antymonitem, arsenopirytem, chlorytem, löllingitem, chalkopirytem, pirytem, pirotynem, chryzokolą, tremolitem, galeną, blendą cynkową, kasyterytem, kordieritem, berthieritem, sfalerytem, bizmutem rodzimym, bornitem, a także chalkozyn, chondrocyt (w marmurach), erytryn, grafit, karneol, granaty (w dolomitach) oraz kowelin, magnetyt, malachit, markasyt, miedź rodzima, molibden, natryt, sepiolit, serpentyn, ortochryzotyl, pikrolit, skorodyt, hercynit, tetraedryt., turmalin, tyrotyl, wad i wezuwian.

Szczególnie interesujący jest rejon d. kopalni „Evelinens Glück”, w której od k. XVIII w. do 1928 r. wydobywano arsenopiryt z żył mezotermalnych i ob. kamieniołom dolomitu. Ciągnie się tu soczewa dolomitów wapiennych o zawartości CaCO_3 do 55% i MgCO_3 do 29%. Zawartość złoża szacowana jest na 5,6 mln t. W niektórych opracowaniach kopalnia dolomitu lokalizowana jest też w sąsiednich Rędzinach, z którymi jest powiązana komunikacyjnie. Cz. jest wsią o złożonej funkcji. Obok zanikającego rolnictwa i przemysłu (kopalnia dolomitu) rozwija się funkcja turyst. W 1988 r. było tu tylko 15 gospodarstw rolnych, wśród nich duże gospodarstwa ekologiczne prowadzone przez Towarzystwo Świadomości Kryszny. Wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się 24% ludn. zawodowo czynnej. Część starych domów adaptowano na domy letniskowe, wznoszone są też nowe o tym charakterze. Wieś posiada znaczne walory krajobrazowe i dobre warunki narciarskie, ale są one wykorzystywane jeszcze w małym stopniu. Jest tu tylko 1 ośr. wczas. Powodem może być położenie na końcu lokalnej szosy, która częściowo pokrywa się z przebiegiem → Starego Traktu Kamiennogórskiego. Cz. nie ma żadnego zaplecza handl.-usł., jest tylko leśn. i schr. turyst. Przy ośr. wczas. jest niewielki wyciąg narc. Wieś się stopniowo wyludnia, do czego przyczyniają się trudne warunki glebowo-klimatyczne, ale ze względu na rozwój funkcji letniskowych nie grozi jej zanik.

CZARNÓW. WIDOK GÓRNEJ CZĘŚCI WSI fot. M. Staffa

6. Nie wiadomo kiedy powstała tu pierwsza osada, ale można przyjąć, że mogło to nastąpić po zakończeniu wojny 30-letniej. Nie należy zatem do najstarszych wsi w Rudawach Janowickich. Z 1655 r. pochodzi niezbyt wiarygodna wzmianka, iż istniejąca już wieś należała do → Miedzianki. Wynikało to z górniczej przeszłości osady, która swój rozwój zawdzięczała wielokrotnie ponawianym próbom wydobycia złota, rud arsenu, żelaza i miedzi. W 1680 r. doszło w Cz. i sąsiednich Rędzinach do buntu chłopów, po którym zawarto ugodę z właścicielem, baronem von Fürstem, o zapłatę za utrzymanie bydła dworskiego.

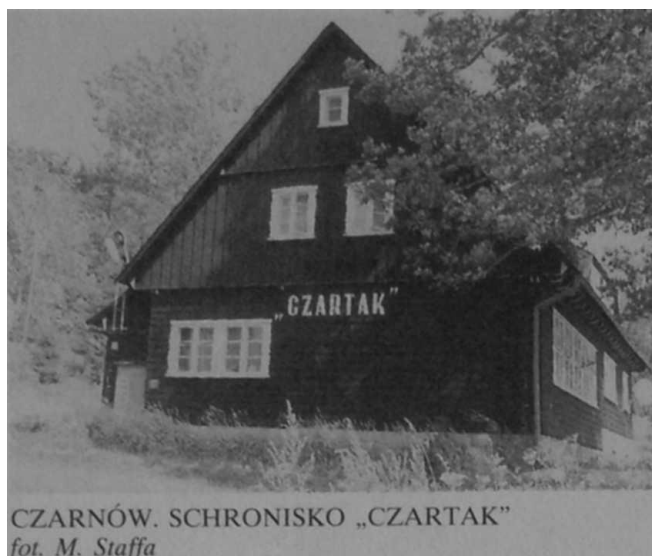
W XVIII w. istniały tu już sztolnie wykute w zboczach Skalnika i jego bocznych ramion. Nie była to jednak wówczas duża wieś, o czym świadczy fakt, że w 1727 r. pobierano z niej tylko 40 talarów podatku. Ciekawostką było, że bardzo długo, bo aż do 1925 r., Cz. należał do pow. jeleniogórskiego, a leżał w naturalnych granicach pow. kamiennogórskiego.

Rozwój wsi nastąpił dopiero w 1. poł. XVIII w. i wiązał się z prowadzeniem większych robót górniczych przy eksploatacji żył rud arsenowych, którym towarzyszył piryt, blyszcz ołowiany i blenda cynkowa. Złoże było jednak niezbyt wydajne i w 1769 r. zawieszono wydobycie. Wieś w tym

czasie wchodziła w obręb posiadłości hr. von Nimptscha. mającego rezydencję w Pisarzowicach. W 1765 r. jego majątek w Cz. szacowano na 2.843 talary, a mieszkało tu 3 kmieci, 22 zagrodników i 22 chałupników, wśród nich 5 rzemieślników. Nie jest wykluczone, że eksploatacja złóż w Cz. zacydowała, iż w 1778 r. właśnie przez tę wieś

OKOLICE CZARNOWA (litografia F.G. Endlera z pocz. XIX w.) repr. M. Staffa

CZARNÓW. SCHRONISKO „CZARTAK”
 fot. M. Staffa

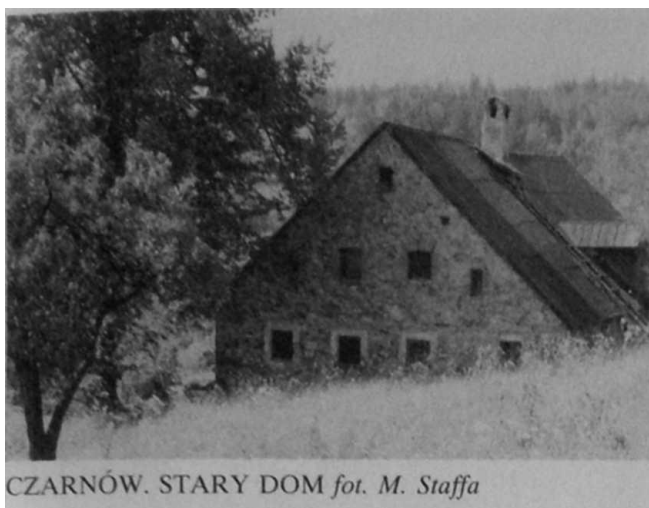

CZARNÓW. SCHRONISKO „CZARTAK”
 fot. M. Staffa

poprowadzono Stary Trakt Kamiennogórski. Cz. był powiązany adm. z → Miedzianką. W 1780 przeszedł, wraz z nią, z rąk hrabiny von, Schlabrendorf w ręce von Kölichena. W 1786 r. był tu folwark, zwany Jägerhaus, mieszkało 3 kmieci, 17 zagrodników i chałupnik, a w obu koloniach mieszkało po 11 zagrodników. Dopiero w 1799 r. wznowiono eksploatację, gdy Kölichen (mający kopalnię w Miedziance) założył kopalnię „Rotezeche” Przy kopalni wznosił płuczkarnię i hutę, ale już w 1803 r. cały obiekt zamknięto, a wieś utraciła prawa górnicze. Roboty górnicze próbowano wznowić w 1820 r., ale bez skutku. Dopiero w 1838 r. wrocł. kupiec Luschwitz, właściciel kopalni w Radzimowicach, przy jakimś udziale hr. Matuschki, ówczesnego właściciela kopalni w Miedziance oraz gruntu i praw górniczych w Cz., podjął prace na terenie Grzędzin, w starej kopalni, przemianowanej na „Evelinensglück” i nowo założonej „Arnold”. Nastąpił największy rozkwit robót górniczych w Cz. W 1867 i 1874 r. znacznie powiększono pola górnicze. Oprócz arsenu wydobywano też towarzyszące im rudy ołowiu, miedzi oraz piryty. W 1880 r. utworzono w Cz. gwarectwo, które eksploatowało złoża i prowadziło roboty. Potem jego udziały wykupił niejaki Conrad. Cz. należał wówczas do Rędzin, stanowiąc własność hr. zu Stolberg-Wernigerode, nadprezydenta Śląska, Pomimo znacznego rozwoju w Cz. nigdy nie powstał kościół. i wieś zawsze należała do parafii (kat. i ewang.) w Rędzinach i → Leszczyńcu. Do Cz. należały obszerne lasy, dlatego też istniało tu starostwo leśne, potem leśnictwo z domkiem myśliwskim wykorzystującym pozostałości starego folwarku. W 1825 r. właścicielem wsi był hr. Gustav Matuschka. Cz. liczył 50 domów. Była tu kopalnia rud miedzi i wapiennik, ale głównym zajęciem mieszk. było tkactwo chałupnicze, pracowało 27 warsztatów. W 1840 r. właścicielem był już hr. zu Stolberg-Wernigerode. W 1842 r. w Cz. utworzono szkołę ewang. z nauczycielem. Działał nadal wapiennik, kopalnia rud miedzi i kopalnia arsenu „Evelinens Glück”, która w 1840 r. dała 1.313 cetnarów oczyszczonej rudy. Ponadto była

gospoda, garbarnia oraz pracowało 20 krosien bawełnianych i 6 wełnianych.

W 1903 r. właścicielem kopalni i huty została firma Jüthe, eksploatująca kopalnię w Radzimowicach. W 1908 zamknęła hutę, a kopalnię wydzierżawiła spółce ze Złotego Stoku. Wówczas to powstała kopalniarna kolejka linowa do stacji kol. w Pisarzowicach. Stamtąd wzbogaconą rudę transportowano do huty arsenu w Złotym Stoku. W 1910 r. kopalnię połączono z kamieniołomem marmurów, cieszących się znacznym powodzeniem, m.in. wzniesiono z nich mauzoleum Charlottenburg w Berlinie. Spółka prowadziła kopalnię w Cz. na niespotykaną wcześniej skalę, przystąpiła nawet do rozbud., m.in. w 1921 r. otworzono kopalnię rud antymonu „Hoffnung”, a w 1925 r. kopalnię złota „Ernstes Zeit”, ale okazały się one nieopłacalne i w tym samym roku zakończono eksploatację wszystkich złóż w Cz. Przy okazji wydobywania rud pozyskiwano niewielkie ilości minerałów i kamieni ozdobnych. Nigdy jednak ich eksploatacja nie odgrywała znaczącej roli. Także pomimo pięknego i atrakcyjnego położenia Cz. nigdy nie stał się letniskiem, w przeciwieństwie do wielu okolicznych wsi. Po wojnie Cz. znacznie wyludnił się. Część mieszk. pracowała w lasach oraz w znacznie rozbud. okolicznych kamieniołomach dolomitu w sąsiednich Grzędzinach, stanowiących nominalnie część Cz. Proces wyludniania nasilił się szczególnie po 1960 r. Spowodowany był trudnymi warunkami glebowo-klimatycznymi, trudnościami komunikacyjnymi i oddaleniem od większych ośrodków. Zlikwidowano we wsi szkołę, a sporą część domów opuszczono. Sytuacja zmieniła się dopiero od pocz. lat 80-tych. W 1981 r. 50 ha ziemi nabyło Towarzystwo Świadomości Kryszny, które założyło w Cz. gospodarstwo ekologiczne i zgromadzenie religijne. Jest to jeden z pięciu ośrodków tej sekty w kraju. W miejscowej komunie żyje stale ok. 40-50 osób kultywujących zwyczaj i kulturę indyjską związaną z wedyzmem. Na określenie członków własny społeczności używają też nazwy Bhaktowie. Wyznawcy Kryszny są wegetarianami i charakteryzują

CZARNÓW. STARY DOM fot. M. Staffa

je ich ściśle określony tryb życia. W ostatnich latach ośrodek znacznie rozrósł się, tworząc właściwie odrębną osadę. Być może ze względu na swoistą egzotykę stał się atrakcją turystyczną przyciągającą turystów, szczególnie młodzież. Równocześnie Cz. stał się modnym i atrakcyjnym letniskiem. Większość istniejących jeszcze domów wykupili mieszkańcy Wrocławia i innych miast (nawet z Warszawy) adaptując je na domy letniskowe. Budowane są też nowe, a wśród sezonowych ich mieszkańców spotyka się osobistości znane z kręgów nauki, sztuki i businessu, m.in. b. bas opery w Linzu Andrzej Kowalczyk i znakomity malarz Franciszek Starowieyski. Aktualnie Cz. pełni głównie funkcję letniskową i religijną, natomiast rolnictwo zanika. Ostatnio pewne nadzieje, ale i zagrożenia wynikają z prób reaktywowania eksploatacji d. kamieniołomu dolomitu poniżej wsi.

7. Cz. nie posiada określonego układu przestrzennego. Nieliczne zabud. rozrzucone są na zboczach.

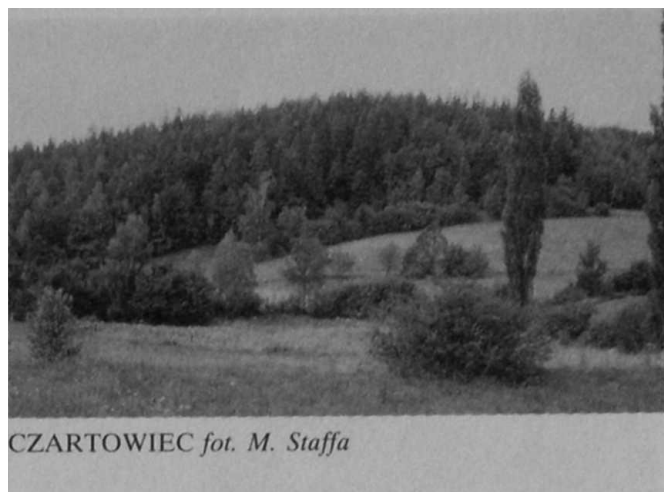
1. Schronisko „Czartak” (d. szkoła) - nr 13 - drewn. z ok. 1920 r. Jest to okazała bud. piętro-’ wy z poddaszem mieszk., na kam. podmurówce, podpiwniczony. Od pd.-wsch. na całej dł. ciągnie się przeszklona weranda. Ściany oszalowane są deskami. Dach dwuspadowy.

Szkołę w Cz. zlikwidowano w 1970 r. i Oddz. PTTK z Kamiennej Góry uruchomił w niej stację turyst. Bud. remontowano w l. 1970-72, a potem uruchomiono w nim schronisko PTTK, które od 3 lat stanowi własność prywatną. W jadalni na ścianie znajduje się drewn. tabl. umieszczona w 1987 r. przez KTG PTTK, poświęcona W.E. Radzikowskiemu w stulecie znakowania szlaków turyst. w Polsce. Na zewn. ścianie sehr, jest met. plakietka upamiętniająca XXV-lecie Klubu TG „Grań” w Poznaniu, umieszczona w 1995 r.

2. Spośród domów na uwagę zasługują m.in.: nr 4 - mieszk.-gospod., mur. - kam. z 4. ćw. XIX w.; nr 7 - mieszk.-gospod. z 4. ćw. XIX w.; nr 12 - mieszk.-gospod., mur. z XIX/XX w.; nr 27 i 30 - mieszk.-gospod., mur. z 3. Ćw. XIX w.; nr 31 - mieszk.-gospod., mur. z ok. 1910 r.

3. Mur. transformator wiewoży z ok. 1920 r.

10. W górze Cz. znajduje się prywatne sehr, turyst. „Czartak”, tel. Kamienna Góra 128 77 (Pisarzowice

CZARTOWIEC fot. M. Staffa

ce 18 77), 40 miejsc. W dole wsi, przy ośr. wczas., jest narc. wyciąg talerzykowy o dł. ok. 550 m i różnicy wzniesień ok. 80 m. Przy sehr. „Czartak” jest węzeł szlaków. Prowadzi tędy nieb. E 3 z Kamiennej Góry przez Pisarzowice na Skalnik i czarny z Pisarzowic i Leszczyńca. Dochodzi ziel. szlak z → Marciszowa przez → Wielką Kopę na Skalnik. Na pd. krańcu Cz., na bocznym ramieniu Skalnika pomiędzy Bobrza-kiem i Wilkowyją jest drugi węzeł szlaków. Oprócz nieb. E 3 i czarnego, przechodzi tamtędy czerw. GSS z → Szarocina na Skalnik.

11. Poz.: 2, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 22, 28, 40, 42, 45, 52, 53, 66, 68, 81, 90, 91, 92, 105, 108, 120, 126, 127, 130, 137, 141, 142, 156, 157, 158, 160, 167, 170, 172, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 204, 232, 237, 244, 246, 247, 252, 253, 255, 265, 266, 281, 282, 288, 290, 291, 294, 296, 298, 301, 302, 306, 314, 320, 328, 341, 342.

CZARTOWIEC

1. Drescher Koppe, Drescherkoppe, Młockarz, Czartowiec.

5. Szczyt 552 m w zach. części Rudaw Janowickich, zaliczany czasami do Wzgórz Karpnickich. Wyniosłą, stromą kopkę wydziela ją doi. → Gruszkówki od wsch. i → Łupii od zach. Stanowi kulminację w bocznym grzbiecie odchodzącym na pn. od → Średnicy. Zbud. z waryscyjskich granitów z żyłami lamprofirów. Porośnięty jest lasem świerkowym. Na wierzchołku, od pn., wyrasta niewielka skałka → Diabelska Ambona. Cz. leży na obszarze RPK.

Na części polskich map Cz. jest błędnie lokalizowany jako sąsiedni, dwuwierzchołkowy szczyt leżący na wsch., pomiędzy doi. Gruszkówki od zach. i → Gruszkowcem od wsch. Natomiast właściwy Cz. nosi na tych mapach nazwę → Młockarz, a skałka zwana jest → Pustą Skałą. Jest to ewidentna pomyłka nazewnicza, chociaż nazwa skałki wydaje się właściwsza.

6. Cz. stanowił wsch. granicę zespołu architektoniczno-krajobrazowego związanego z pałacem w → Bukowcu, a skałka na nim była znanym punktem widokowym i znaczną atrakcją ze względu na małą jaskinię, prowadzącą do tego punktu. Poniżej wznosi się właściwa Diabelska Ambona, a dalej

CZARTOWIEC fot. M. Staffa

punkt widokowy, zwany d. Karolinsitz. Ob. teren ten jest zapomniany, pomijany przez turystów i szlaki.

11. Poz.: 7. 52. 125, 126, 127, 128, 137, 165, 181, 182, 183, 186, 246, 247, 282, 302, 328.

CZARTÓWKA

1. Czartówka.

5. Skalka zbud. z waryscyjskich granitów. Wznosi się w Janowickim Grzbiecie, w rejonie → Piekłiska

CZARTÓWKA fot. M. Staffa

na wys. ok. 640 m, pomiędzy → Świnia Górą na pd.-wsch. i → Starościńskimi Skalami na pn.-zach. Wokół znajdują się inne skalki o kształtach baszt i murów, będące częściowo wynikiem eksploatacji w nieczynnym już kamieniołomie. Otoczenie skałek stanowi las świerkowy. Cz. jest celem wspinaczek. Leży na terenie RPK.

CZERWONA DROGA

1. Der Rote Weg, Grzbietowa Droga, Czerwona Droga.
5. Rzadko używana nazwa fragm. → Grzbietowej Drogi, ciągnącego się od → Przeł. Kowarskiej (727 m), skąd podchodzi łagodnie przez → Karczmisko pod → Rudawiec, który omija od wsch., a dalej grzbietem, trawersując na ogół pd.-wsch. zboczem na wys. ok. 800-825 m pod → Bobrzaka. aby dojść do → Starego Traktu Kamiennogórskiego na pd.-wsch. od → Przeł. pod Bobrzakiem (808 m). Cz.D. ma ok. 4,5 km dł., przy różnicy wzniesień ok 100 m. Leży na terenie RPK. Dawniej prowadziła przez lasy świerkowe regła dolnego, ob. prawie całkowicie zniszczone, w związku z czym nabrała charakteru widokowego. Otwierają się z niej panoramy części Karkonoszy, Lasockiego Grzbietu, Wzgórz Bramy Lubawskiej i Rudaw Janowickich, a w głębi Gór Kamiennych.
10. Cz.D. prowadzi żółty szlak z Przeł. Kowarskiej na Skalnik, który przed Przeł. pod Bobrzakiem łączy się z czerw. GSS z → Szarocina na Skalnik.
11. Poz.: 137, 186, 328.

CZUBATA 1. Czuba,

Czubata.

5. Szczyt 705 m wyrastający z pd.-zach. zbocza → Wielkiej Kopy. Oslania od wsch. → Rędziny i dol. → Żywicy. Zbud. jest z dolnokarbońskich zlepieńców i szarogłazów przeciętych szeroką żyłą staro-

CZUBATA, NA LEWO SZUBIENCZNA fot. M. Staffa

paleozoicznych amfibolitów. Te ostatnie na zach. zboczu tworzą ciąg niewielkich urwisk i usypisk skalnych. Zbocza w większości porasta las świerkowy regla dolnego, niżej ciągną się zarastające zagajnikami łąki i użytki rolne należące do Rędzin. Cz. leży na terenie RPK. Ze szczytowych skałek otwiera się rozległy widok na pd.

11. Poz.: 62, 66, 68, 246, 247, 289, 294.

D

DECJUSZ

1. Decjusz.

5. Okazała baszta skalna o wys. blisko 20 m na grzbiecie → Janowickich Garbów. Wznosi się na wys. ok. 550 m w rejonie d. kamieniołomu. Zbud. z waryscyjskich granitów, silnie urzeźbiona, stanowi cel wspinaczek. Najciekawszą drogę poprowadzono kaniem filaru. Obok są inne, równie okazałe skałki, m.in. Klapaucjusz. Są one słabo widoczne ze względu na otaczający je las świerkowo-bukowy. Leżą na terenie RPK. Nazwa wywodzi się z kręgów wspinaczy, ale nawiązuje do historii pobliskiego zamku → Bolczów.

SKAŁKI W POBLIŻU DIABELSKIEGO KAMIENIA
fot. M. Staffa

CZUBATA I SZUBIENCZNA fot. M. Staffa

DIABELSKA AMBONA

1. Höhle Stein, Kanzel, Pusta Skała, Diabelska Ambona.

5. Skałka pod wierzchołkiem → Czartowca. Wznosi się na wys. ok. 545-550 m, na pn. od szczytu w postaci urwiska, z niewielkim wgłębieniem o charakterze grotty. Zbud. jest z waryscyjskich granitów z żyłami lamprofirów. Ob. cały szczyt zarośnięty jest lasem świerkowym i skałka ma ograniczone walory widokowe. Dawniej była b. popularnym punktem widokowym, a jej walory podnosił fakt, że wchodziła w obręb kompleksu architektoniczno-krajobrazowego pałacu w → Bukowcu. Dojście do niej i otoczenie były starannie zagospodarowane, o czym świadczy zachowany jeszcze układ ścieżek, stopnie na szczytową platformę widokową i barierka ją otaczająca. Nosiła dwie niem. nazwy: pierwszą (rzadko używaną) od kształtu, drugą - od grotty. Na polskich mapach turyst. D.A. jest błędnie lokalizowana na bezimiennym, dwuwierzchołkowym szczycie leżącym na wsch. od Czartowca. Natomiast właściwa D.A. nosi na nich nazwę → Pustej Skały, a szczyt bywa nazywany Młockarzem.

11. Poz.: 125, 126, 127, 128, 165, 182, 183, 246, 282, 302, 340.

DLUGA GÓRA (zob. hasło: Dłużyna)

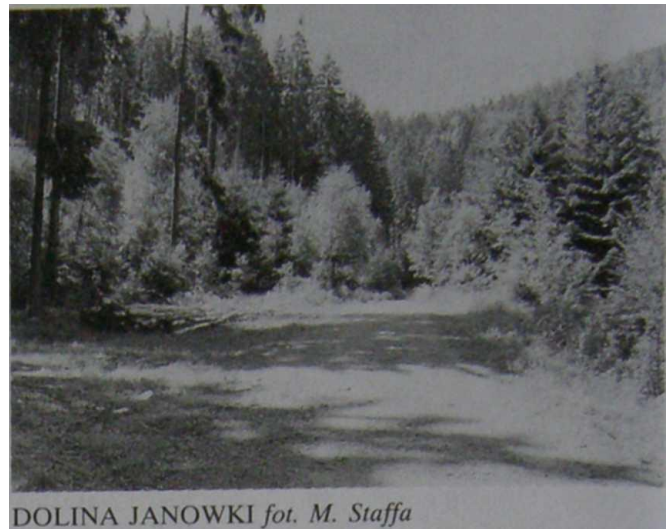
DLUŻYNA

1. Lange Berg, Lisia Góra, Długa Góra, Dłużyna.

5. Wzniesienie 465 m we Wzgórzach Karpnickich. Wyrasta wydłużonym południkowo grzbieciem, w bocznym ramieniu odchodzącym na pn. od → Średnicy przez → Czartowiec. Od zach. wydziela go dol. → Łupi i, a od wsch. → Gruszkówki. Ku obu opada stromymi zboczami. Zbud. z waryscyjskich gnejsów z żyłami lamprofirów, które na wierzchołku tworzą skałki → Graniczny Kamień. Druga grupa skalna: → Lisiak. wznosi się na pn. zakończeniu grzbietu, wśród

DŁUŻYNA I CZARTOWIEC. W GŁĘBI SKALNIK,
BOBRZAK I RUDNIK. W DOLE KROGULEC
fot. M. Staffa

DOLINA JANÓWKI fot. M. Staffa

rumowiska skalnego, a jeszcze niżej znajdują się → Karpnickie Skalki. Graniczny Kamień był d. pomnikiem przyr. ob. leży w RPK. Wierzchołek i górna część zboczy D. porasta las świerkowy, miejscami z domieszką gat. liściastych. Niżej ciągną się łąki.

Na starych mapach na pn. od szczytu zaznaczano schronisko (Berghütte). Była to jedna z budowli wchodzących w skład kompleksu architektoniczno - krajobrazowego pałacu w → Karpnikach, który sięgał tu, łącząc się z leżącym na pd. podobnym kompleksem w → Bukowcu. W użyciu jest też druga nazwa szczytu: Lisia Góra.

11. Poz.: 7, 125, 127, 128, 130, 137, 186, 247, 282, 314, 328.

DOLINA JANÓWKI

1. Minzental, Münzthal, Müntzenthai, Minzetal, Dolina Janówki.
5. Środkowy odcinek dol. → Janówki w pn. części Rudaw Janowickich. Potok wypreparował ją pomiędzy → Starościńskimi Skałami na pd.-zach.

i → Janowickim Grzbietem od zach. a → Zamkowym Grzbietem od wsch. Ciągnie się na dł. ok. 1,5 km, na wys. ok. 420-560 m pomiędzy stromymi zboczami utworzonymi z waryscyjskich granitów, które występują na powierzchni w postaci licznych skałek, często o fantazyjnych kształtach. Tworzą one ciągi i zgrupowania, przybierające miejscami postać skalnych murów lub baszt. Część skałek nosi własne nazwy: → Urwista, Krowiarka, → Ścianki, → Piec, → Skalny Most, od ich kształtu lub wydarzeń z nimi związanych. Zbocza porasta stary las mieszany, w którym przeważają buki i świerki. Jest to najlepiej zachowany w Rudawach Janowickich fragm. pierwotnego drzewostanu dolnoregłowego, stanowiący obszar proj. rezerwatu przyr. D.J. leży na terenie RPK. Dnem doliny prowadzi asfaltowa droga leśna, a w zboczach można dostrzec wyrobiska d. porzuconych kamieniołomów. W D.J. podobno mieli się chronić okoliczni mieszk. podczas wojny 30-letniej i stąd mają wywodzić się nazwy części skałek. Później stała się jedną z głównych atrakcji turyst. Rudaw Janowickich, cieszącą się renomą bardzo romantycznego zakątka. Przyczyniło się do tego sąsiedztwo zamku → Bolczów i Starościńskich Skał. Wiodło nią najdogodniejsze dojście do nich i na → Wolek. Dlatego też została wcześniej zagospodarowana turyst., czego widocznym śladem są zachowane jeszcze XIX w. kam, ławki w miejscach odpoczynku.

10. D.J. prowadzi żółty szlak z → Janowic Wielkich na Wolek, który u stóp zamku Bolczów krzyżuje się z ziel. SZP z Janowic Wielkich do → Szwajcarki, a w rejonie Skalnego Mostu z nieb. E 3 ze Szwajcarki na Wolek.
11. Poz.: 5, 10, 11, 16, 22, 33, 41, 53, 54, 82, 127, 130, 137, 159, 165, 182, 183, 186, 238, 255, 290, 291, 293, 294, 301, 302, 314, 328.

DOLOMITY

1. 1845 Evelinens Glück, 1888 Kolonie Rothen zechtné, Grundhäuser, 1910 Stollenhäuser, Arsenik Grube, 1946 Grzędziny, 1965 Dolomity, Czernów., Czarnów.

DŁUŻYNA I LISIA GÓRA NA TLE KOWARSKIEGO
GRZBIETU fot. M. Staffa

2. Do 1925 kolonia → Czarnowa w pow. jel. Do 1945 kolonia Czarnowa w pow. kam.-gór. Do 1973 kolonia Czarnowa w gr. → Pisarzowice, w pow. kam.-gór. Do 1975 część Czarnowa w gm. Kamienna Góra, w pow. kam.-gór. Do 1990 część Czarnowa w gm. Kamienna Góra, w woj. JG. Od 1990 część Czarnowa w gm. i rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.

3. 1940 - 14. pozostałe dane łącznie z Czarnowem.

4. Wliczona w pow. Czarnowa.

5. Dolna część → Grzędzin. d. kolonia Czarnowa, chociaż zawsze bardziej funkcjonalnie i komunikacyjnie łączyła się z → Rędzinami. Leży na wys. ok. 630 m w dol. → Żywicy. Dolina potoku podchodzi pod → Przeł. Rudawską w głównym grzbiecie Rudaw Janowickich, gdzie leżały domy Grzędzin.

Zbocza osłaniające D. zbud. są od zach. z waryscyjskich granitów i proterozoicznych gnejsów oczkowych, które ku wsch. sąsiadują z sylurskimi ryllitami grafitowo-serycytowymi przeławianymi zieleńcami i amfibolitami oraz staropaleozoicznymi łupkami i tufitami. W skałach tych występowały rudy arsenu oraz dolomity wapienne (marmury dolomityczne) tworzące soczewę o dł. ok. 1000 m i szer. do 200 m. Tkwi ona w łupkach łuszczkowych i hornfelsach, a towarzyszą im m.in.: enstatyt, diopsyd i chryzotyl. Zawartość czystego dolomitu waha się od 20 do 53% MgO. Zasobność złoża szacowana jest na 8 mln t.

Ob. D. są małą osadą przem., złożoną z kilku zaledwie bud. stanowiących pozostałość po d. hucie arsenu i stacji przeładunkowej urobku z kamieniołomu dolomitu. Są tu tylko 3 gospodarstwa, ale D. egzystują wyłącznie dzięki wyżej położonemu kamieniołomowi.

6. D. powstały dzięki rozwojowi górnictwa rud arsenu w Czarnowie. W pełni udokumentowane istnienie kopalni i płuczkami sięga I. poł. XVIII w., ale nie wiadomo czy już wówczas była tu osada. Kopalnia dopiero w pocz. XIX w. wznowiła działalność pod nazwą „Evelinens Glück” i wówczas powstała tu osada z płuczkarnią i hutą arszeniku. Jednak już w 1803 r. roboty przerwano i wznowiono je dopiero ok. 1820 r. Prowadzono tu roboty gór. i wytop w hucie do 1925 r., ale z różnym natężeniem, nawet z przerwami. D. przez cały czas pozostawały kolonią Czarnowa i dzieliły z nim losy.

Od 1880 r. właścicielem zakładów była firma Jüthe. Wówczas połączono kopalnię arsenu z kopalnią dolomitu i zbud. jedną z najdłuższych w Sudetach linowych kolejek do wywożenia urobku. Pierwszy odcinek łączył kopalnię z D. i miał. ok. 1,2 km dł., a drugi o dł. ok. 4,3 km prowadził do stacji kol. w Pisarzowicach, skąd urobek wywożono do huty arszeniku w Złotym Stoku, a kamień do odbiorców w wielu krajach. Po 1945 r. nie wznowiono wydobywania rudy arsenu, ale prowadzono w I. 50-tych poszukiwania rud uranu. Działał natomiast, znacznie rozbud., kamieniołom dolomitu. Po 1960 r. zlikwidowano kolejkę linową, przez co D. utraciły swoje znaczenie, pozostając jedynie zapleczem kamieniołomu. Ostatnio powstają tu chaty letniskowe, jest też ujęcie wody.

DOLOMITY. DAWNA DYREKCJA KOPALNI
fot. M. Staffa

10. Powyżej D. przechodzi ziel. szlak z → Marciszowa przez → Wielką Kopę i Czarnów na → Skalnik.

11. Poz.: 7, 11, 40, 130, 137, 160, 182, 183, 246, 265, 266, 282, 302, 314.

DRAGOŃSKASTUDNIA

1. Dragoner-Brunnen, Dragońska Studnia. 5. Stara studzienka przy → Bukowej Drodze w dol. → Kalnicy. Znajduje się na wys. 611 m w miejscu, gdzie potok dochodzi z pr. strony do Bukowej Drogi, ok. 250 m na pn. od skrzyżowania ze → Starym Traktem Kamiennogórskim, przy którym stoi leśn. → Bukowa. Wokół rośnie las wchodzący w obręb RPK. Ob. są tu tylko pozostałości d. studni. Geneza nazwy D.S. nie jest zupełnie jasna, może sięgać nawet czasów wojny 30-letniej i wiązać się z przemarszami wojsk w okolicy.

11. Poz.: 125, 157, 186, 246, 301, 328.

DROGA GŁODU

1. Hunger Weg, Alte Straße, Droga Głodu.

5. Lokalna droga, częściowo o nawierzchni gruntowej, łącząca → Kowary z → Ogorzelcem przez → Przeł. Kowarską. Prowadzi z dol. → Jedlicy w Kowarach-Podgórzu, gdzie zaczyna się na wys. ok. 560 m (d. Kowary Średnie) i dol. → Kuźniczego Potoku wychodzi na Przeł. Kowarską, osiągając swój najwyższy punkt - 727 m. Dalej schodzi do Ogorzelca, trawersując pd. zbocze → Karczmiska i pd.-wsch. Rudnika. Kończy się u zbiegu z ob. szosą na wys. ok. 600 m. D.G. ma ok. 3,5 km dł., przy różnicy wzniesień ok. 150 m. Odcinek z Podgórza na Przeł. Kowarską ma nawierzchnię asfaltową, a z Ogorzelca gruntową i jest wysadzany drzewami, przeważnie jarzębinami. Z D.G. otwierają się ładne widoki na Karkonosze, część Rudaw Janowickich i Wzgórz Bramy Lubawskiej.

6. D.G. powstała w l. 1855-57 r. Kilka lat wcześniej mieszk. Sudetów i Przedgórze Sudeckiego dotknął kryzys związany z nieurodzajami w roln. i równoczesnym upadkiem tkactwa chałupnicze-

DROGA GŁODU POD PRZEŁĘCZĄ KOWARSKĄ
 fot. M. Staffa

go, stanowiącego podstawę bytu najbiedniejszej ludności wiejskiej. W wielu rejonach doszło do zamieszek głodowych, stłumionych przez władze pruskie przy użyciu wojska. Po ustaniu zamieszek władze zainicjowały roboty publiczne, aby dać zatrudnienie i zarobek głodującym chłopom. W ramach tych prac budowano lub modernizowano drogi. Ze względu na nadmiar chętnych do pracy wprowadzono zasadę, że każdy zatrudniony otrzymywał jako zapłatę dzienną bochenek chleba i 60 fenigów - stąd powstała nazwa tych dróg.

D.G. spotyka się w kilku rejonach Sudetów. Ta, przez Przeł. Kowarską, miała istotne znaczenie, ponieważ jej realizacja zmieniła układ komunikacyjny w tej części Sudetów. Okazała się dogodniejszym połączeniem Jeleniej Góry z Kamienną Górą niż → Stary Trakt Kamiennogórski, który od tego momentu utracił znaczenie. Po zbud. nowej szosy przez Przeł. Kowarską D.G. zaczęto nazywać Starą Droga (Alte Straße).

10. D.G. prowadzi na całej dł. szlak nieb., a na Przeł. Kowarskiej krzyżuje się z nim szlak żółty na Przeł. Okraj i na → Skalnik.
11. Poz.: 28, 91, 125, 127, 157, 246, 247, 255, 294, 300, 301.

DROGA KRÓLEWSKA

1. Königstraße, Droga Królewska.
5. Droga polna łącząca Mysłakowice z → Karpnikami. Prowadzi skrajem Kotliny Jeleniogórskiej u pn. podnóża → Mrowca i pd.-wsch. → Bucznika.

Łączyła d. rezydencje pruskiej rodziny panującej w obu miejscowościach i stąd powstała jej nazwa. Zaczyna się przy parku pałacowym w Mysłakowicach na wys. ok. 380 m, przecina linię kol. i szosę Nr 367 z Jeleniej Góry do Kamiennej Góry, a dalej przez most na → Jedlicy i pr. brzegiem rzeki na pn. Mija pozostałości pomnika przyr. „Dębu Królewskiego” o obw. 6,7 m i skręca na wsch. do podnóża Mrowca, przecinając granicę RPK. Przez łagodny, zalesiony grzbiecik przechodzi na rozległe łąki, z których otwiera się widok na → Sokole Góry. Lekko w dół w dol. → Łupii, pozostawiając z 1. Stawy Karpnickie, przecina szosę do → Krogulca i → Gruszkówkę, aby dojść do zamku w Karpnikach. W wielu miejscach przy D.K. rosną okazałe, pomnikowe drzewa, przeważnie dęby szypułkowe (*Quercus robur*). D.K. ma ok. 5,5 km dł., przy czym różnica wzniesień nie przekracza 60 m. Jej nazwa utrwaliła się w pocz. XIX w.

10. Prawie na całej dł. D.K. prowadzi ziel. szlak z Mysłakowic do Karpnik.
11. Poz.: 125, 126, 127, 128, 137, 186, 246, 254, 294, 300, 301, 314, 328.

DWORSKIE BŁONIE

1. Hofaue, Dworskie Błonie.
5. Obszar łąk w zakolu → Bobru w → Ciechanowicach. Rozciąga się na wys. ok. 405-410 m na wyspie utworzonej przez odcięcie zakola rzeki przekopanym korytem doprowadzającym wodę do słodowni.
11. Poz.: 65, 314.

DZICZĄ GÓRA

1. Sau Berg, Sauberg, Dziką Górą.
5. Drugi co do wys. 881 m szczyt Rudaw Janowickich. Wyrasta w ich głównym grzbiecie pomiędzy → Wólkiem na pn.-wsch. i → Bielcem na pd. Stanowi rozróg, od którego odchodzą boczne ramiona: ku pn.-zach. Janowicki Grzbiet ze → Świnia Górą i → Starościńskimi Skałami, a na pd.-wsch. równie długie, z oddzielnym → Przeł. Rędzińską rozczłonkowanym masywem → Wielkiej Kopy. Z zach. zboczy Dz.G. spływa potok, pr. dopływ → Karpnickiego Potoku. Od pn. pod wierzchołkiem wypływa → Janówka, ze wsch. zboczy, ale niżej, wypływa → Mienica, a z pd.-wsch. → Żywica (nosząca też w górnym biegu nazwę Rędzińskiego Potoku).

Dz.G. ma złożoną bud. geol. Zach. zbocze tworzą waryscyjskie granity z żyłami apłitów. Wierchołek zbud. jest z sylurskich fyllitów grafitowo-serycytowych i łupków łuszczkowych, w których na wsch. zboczach ciągną się łupki kwarcowe oraz zieleńce i amfibolity. W tej złożonej strukturze występuje wiele minerałów, m.in.: hornblenda, apatyt, allanit i granatv, a w amfibolach diopsyd. Najciekawsze są wyrobiska d. kopalni „Arnold”, gdzie można znaleźć m.in. hematyt, kalcyt, natryt, pirofyllit, piryty, prehnit, bytownit, metonit, tytanit i wad, a w starym kamieniołomie chryzotyl.

GRZBIET RUDAW JANOWICKICH Z DZICZĄ GÓRĄ fot. M. Staffa

Szczyt jest porośnięty lasem świerkowym regla dolnego, miejscami z domieszką buka. Zbocza oplata gęsta sieć dróg leśnych. Jedynie na wsch. zboczu dość wysoko podchodzą łąki należące do → Rędzin. Zbocze to trawersuje na wys. ok. 800 m lokalna szosa łącząca → Piszczowice z → Marciszowem. Roztacza się stąd rozległy widok na wsch. część Rudaw Janowickich i Sudety Środkowe. Dz.G. leży na terenie RPK.

10. Szczyt Dz.G. obiega od zach. nieb, szlak E 3 ze → Szwajcarki przez Starościńskie Skały na → Skalnik.
11. Poz.: 7, 11, 22, 27, 28, 52, 53, 54, 62, 66, 68, 91, 126, 130, 137, 164, 167, 178, 182, 183, 229, 244, 246, 247, 255, 282, 283, 289, 290, 291, 294, 301, 302, 314, 323, 331, 340.

DZIOBATA SKAŁA

1. Pockenstein, Dziobata Skała.
5. Skałka zbud. z waryscyjskiego granitu karkonoskiego, wyrastająca na bezimiennym wzniesieniu 528 m w zakolu szosy z → Kowar do → Karpnik. Wzniesienie to leży w bocznym ramieniu ciągnącym się na pn. od → Wilczyńska po → Mężykową, pomiędzy dolinkami 1. dopływów → Karpnickiego Potoku. U pn.-wsch. podnóża leżą górne domy → Strużnicy, a nad nimi wypływa → Złote Źródło. Wzgórze porasta las świerkowy, co powoduje, że skałka jest słabo wyeksponowana. Przed 1945 r. była pomnikiem przyr., ob. leży w RPK.
11. Poz.: 314.

DZIÓB

1. Dziób.
5. Okazała turnia z dużą przewieszką, od której powstała jej nazwa. Wchodzi w skład grupy → Skalna Rodzina na → Rudziku w → Sokolich Górach. Wyrasta z jego pn.-wsch. zbocza, na wys. ok. 470 m, w skałkach noszących też nazwę →

Fajka. Zbud. z waryscyjskich granitów, otoczona lasem świerkowym. Na Dz. poprowadzono drogę wspinaczkową i z kregów wspinaczy wywodzi się nazwa skałki. Dz. leży na terenie RPK.

E

ENIS

1. Enis.
5. Skałka w grupie → Strużnickich Skał. Wyrasta na pd.-zach. zboczu → Starościńskich Skał na wys. ok. 520-530 m w obrębie RPK. Obok znajdują się inne skałki tworzące tę grupę: → Kiklop i → Mnich. Stanowią cel wspinaczek i z tych kregów wywodzą się ich nazwy.
10. Obok E. prowadzi żółty szlak ze → Strużnicy do nieb. E 3 ze → Szwajcarki na → Skalnik.

ENIS fot. M. Staffa

FAJKA fot. M. Staffa

F

FAJKA

1. Fajka.
5. Fragment → Skalnej Rodziny na pn.-wsch. zboczu Rudzika w → Sokolich Górach. Wznosi się na wys. 460-470 m w postaci dwóch granitowych skałek, z których pd. nosi nazwę → Dziób ze względu na dużą przewieszkę. F. leży na terenie RPK i stanowi cel wspinaczek. Otoczenie stanowi las świerkowy.
11. Poz.: 143.

FAJKA

1. Friedrich Wilhelmstein, Friedrich Wilhelm Stein, Wiszący Kamień, Rygiel, Fajka.
5. Jedna z największych i najpopularniejszych grup skalnych Rudaw Janowickich. Wznosi się na beziemiennej kulminacji 600 m, wyrastającej po zach. stronie Janowickiego Grzbietu, pomiędzy → Starościskimi Skałami na pd.-wsch. a → Rozdrożem pod Jańską Górą na pn.-zach. Wierzchołek stromej kopki wieńczą dwie silnie spękana, nadwieszona skałki zbud. z waryscyjskich granitów. Mają blisko 25 m wys. Znaczne nachylenie zasugerowało nazwy, natomiast nazwa niem. wiązała się bezpośrednio z sąsiedztwem rezydencji panują-

cej w → Karpnikach. Istnieją jednak kontrowersje co do nazwy niem., ponieważ część źródeł podaje, że nazwę tę nosił leżący po drugiej stronie grzbietu, w dol. → Janówki → Piec, ale inne wyraźnie nazwą Friedrich Wilhelm Stein oznaczają F. W pobliżu są inne skałki, m.in. → Rygiel, czasami mylony z F. Dawniej F. była słabiej widoczna ze względu na otaczający ją las świerkowy, ob. jest lepiej wyeksponowana. Leży na terenie RPK. Skałka służy jako cel wspinaczek, rozgrywano na niej nawet zawody.

10. Poniżej F. prowadzi nieb. E 3 ze → Szwajcarki na → Skalnik, od którego wyznakowano dojście do skałek.
11. Poz.: 10, 16, 22, 28, 41, 62, 65, 66, 125, 126, 143, 165, 181, 182, 183, 246, 247, 290, 291, 294, 301, 302, 314.

FILAR BIDERMANA I PANFIŁA

1. Filar Bidermana i Panfila.
5. Kant pd.-wsch. → Sokolika Małego stanowiący jedną z trudniejszych i dłuższych dróg wspinaczkowych w → Sokolich Górach. Ma ok. 30 m wys., a wyrasta na wys. ok. 610 m. Leży na terenie RPK. Nazwa powstała od nazwisk wspinaczy, którzy w 1958 r. pokonali tę drogę jako pierwsi przy użyciu techniki hakowej.
10. Na Sokolik prowadzi czerw. szlak ze → Szwajcarki, a poniżej F.B. i P. podchodzi nieb. E 3 z → Trzciska do Szwajcarki.
11. Poz.: 62, 143.

FILAR ZACHODNI

1. Filar Zachodni, Filar Północno-Zachodni.
5. Krawędź -> Krzywej Turni w masywie → Sokolika w → Sokolich Górach. Stanowi załamanie ściany zach., a ściślej granicę ściany pn.-zach. i pd.-zach. Łączy się w górze z Rysą Gorayskiego. Jest jedną z dłuższych (ok. 60 m) dróg wspinaczkowych w Sokolich Górach. Prowadzą nim trasy o różnej skali trudności, do skrajnie trudnych włącznie. F.Z. leży na terenie RPK na wys. ok. 570 m. od zach. rośnie przy nim las świerkowy.
11. Poz.: 62, 143.

G

GARB

1. Galgen Berg, Förster Kopf, Leśnicza Kopa. Garb.
5. Wzniesienie 458 m na pn. skraju Rudaw Janowickich. Wyrasta stromą kopką na zakończeniu Zamkowego Grzbietu w → Janowicach Wielkich, pomiędzy Doliną Janówki od zach. i → Żużłową Doliną od wsch. Zbud. z waryscyjskich granitów, które pod wierzchołkiem tworzą niewielkie skałki.

GLAZISKA JANOWICKIE fot. M. Staffa

W całości porośnięte lasem mieszanym, którego skrajem u pn. podnóża biegnie granica RPK. Znajduje się tam Wyluszcarnia Nasion w Janowicach Wielkich. W użyciu jest też druga nazwa: Leśniczka Kopa, która lepiej oddaje pierwotną nazwę niem.

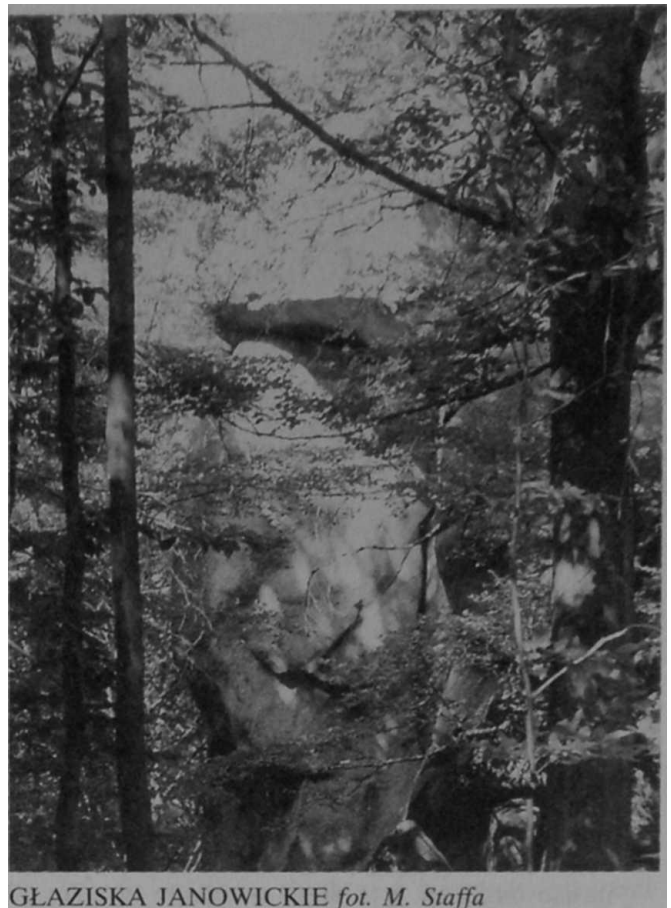
10. U podnóża G. prowadzi ziel. SZP z Janowic Wielkich do → Szwajcarki przez zamek → Bolczów.
11. Poz.: 130, 137, 314.

GILOTYNA

1. Gilotyňa.
5. Baszta skalna w masywie → Sokolika w → Sokolich Górach. Wznosi się na pn.-zach. od szczytu, wśród podobnych skałek, na wys. 560-570 m w lesie świerkowym. Zbud. z waryscyjskich granitów, ma kształt nieforemny masywu o wys. kilkunastu m. Lekko przewieszona w górnej części, zwieńczona jest dwoma turniami z zaklinowanym między nimi blokiem skalnym - co dało asumpt nazwie. Na G. prowadzi szereg dróg wspinaczkowych o różnej skali trudności.
10. Obok G. prowadzi dojście do obozowiska Klubu Wysokogórskiego.
11. Poz.: 62.

GLAZISKA JANOWICKIE

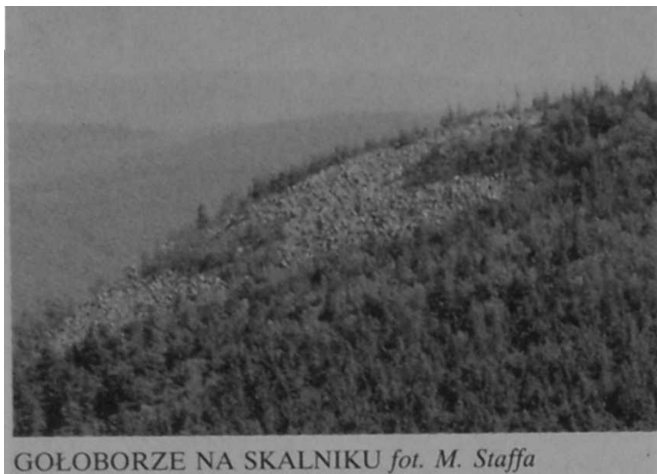
1. Pfortenklippe, Konstantinfelsstein, Głaziska, Głazisko, Głaziska Janowickie.
5. Granitowe skałki o wys. ok. 16 i 5 m stojące na → Zamkowym Grzbiecie na wys. 590-600. Wyrastają w starym lesie mieszanym regła dolnego w sąsiedztwie drogi trawersującej bezimienną kulminację na pd. od → Suchej Góry. W pobliżu wznoszą się inne, podobne skałki, a d. nawet mylono G.J. ze → Skalnymi Bramami. Wyższa skałka bywa celem wspinaczek, a d. uchodziła za punkt widokowy. Poniżej jest wyrobisko starego kamieniołomu. G.J. leżą na terenie RPK, w proj. rezerwacie przyr.
10. Obok G.J. przechodzi czarny szlak łączący zamek → Bolczów ze Skalnymi Bramami.
11. Poz.: 28, 53, 54, 62, 65, 66, 126, 127, 182, 183, 233, 246, 247, 255, 282, 290, 291, 294, 301, 302, 314.

GLAZISKA JANOWICKIE fot. M. Staffa

GNIEWCZYCE

1. XVIII w. Grentzwiese, 1786 Kreuzwiese, 1825 Kreuzwiese alias Neu-Waltersdorf, 1946 Krojewice, Gniewczyce, 1965 Pod Bacówką, Mniszków.
2. Do poł. XVIII w. część → Mniszkowa w ks. jaw. Do 1932 część Mniszkowa w pow. świerz. Do 1945 część Mniszkowa w pow. jel. Do 1973 część Mniszkowa w pow. jel. Po wyludnieniu zanikła.
3. 1915 - 41, 1940 - 41 pozostałe dane łącznie z Mniszkowem.
4. Wliczona w pow. Mniszkowa.
5. Tereny po dawnej osadzie zajmującej → Krzyżową Halebę na wsch. zboczu → Małego Wołka. Jej zabud. leżały na wys. ok. 690-730 m, a ich jedynym śladem są dobrze widoczne miedze i dzielące pola murki z luźno ułożonych kamieni oraz porastające je jarząby (*Sorbus aucuparia*) i zdziczałe drzewa owocowe. Zbocza wokół d. osady tworzą dewońskie zieleńce i amfibolity oraz staropaleozoiczne wulkanity, łupki i fyllity. Występują tu granaty. Całe zbocze pokrywają łąki, miejscami podmokłe o bogatym składzie gat. Można tu spotkać m.in. wełnianki (*Eriophorum*), ciemiężycę zieloną (*Veratrum lobelium*), storczyki (*Orchis*) i in. Wyżej rosną lasy świerkowe i świerkowo-bukowe regła dolnego. Cały obszar leży w granicach RPK. Z terenu G. roztaczają się ładne widoki na pn.-wsch. część Rudaw Janowickich i ciągnące się za nimi pasma Sudetów Środkowych.
6. G. powstały prawdopodobnie w k. XVI lub na pocz. XVII w., w związku z robotami gór.

GOŁOBORZE NA SKALNIKU fot. M. Staffa

prowadzonymi w sąsiedniej → Miedziance i Mniszkowie. Była to osada kurzaków i drwali, w której wypalano węgiel drzewny dla hut i pozyskiwano drewno dla kopalń. Nazwę osady wywodzi się od stojącego przy drodze starego krzyża pokutnego. Później koło niego stała znana gospoda „Kreuzschenke”. G. nigdy nie stały się samodzielną wsią i nie rozwinęły się. Zawsze było tu najwyżej kilkanaście bud., np. w 1786 r. mieszkało tu tylko 17 zagrodników.

Po upadku górn. osada wegetowała dzięki pasterstwu i tkactwu chałupniczemu. Potem stała się znana turystom. Krzyżowało się tu kilka szlaków, uczęszczana była też polna droga łącząca Miedziankę z → Rędzinami i → Wieściszowicami. Popularność zyskała również gospoda, chociaż w przeciwieństwie do wielu innych, nie przekształciła się w schronisko turyst. Po 1945 r. osada wyludniła się, części domów w ogóle nie zasiedlono, a z czasem wszystkie popadły w ruinę lub zostały rozebrane. Zaginął nawet krzyż pokutny, który dopiero w 1972 r. odnaleziono i przeniesiono do → Rędzinek.

10. Na Krzyżowej Hali, powyżej d. wsi, przechodzą szlaki: nieb. *E 3 ze* → Szwajcarki przez → Wołek na → Skalnik i żółty z → Janowic Wielkich → Doliną Janówki na Wołek.
11. Poz.: 2, 9, 10, 12, 121, 141, 142, 158, 160, 176, 179, 180, 238, 244, 265, 266, 282, 314, 342.

GOŁOBORZE

1. Hämmrich, Gołoborze.
5. Fragment pn.-zach. zbocza → Skalnika. Ciągnie się na wys. ok. 800-870 m w otoczeniu zniszczonego lasu świerkowego regla dolnego. Tworzy go niewielkie gołoborze zasłane blokami i głazami z waryscyjskiego granitu karkonoskiego. Poniżej i powyżej G. zbocze trawersują drogi leśne, a jego szer. ograniczają płytkie dolinki źródliskowych cieków → Karpnickiego Potoku. G. leży na terenie RPK.
11. Poz.: 7, 125, 127.

GRANICZNY KAMIEŃ

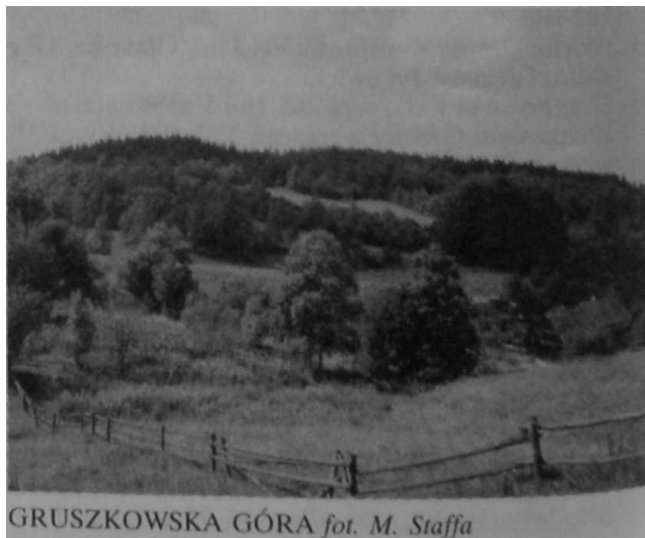
1. Wachterstein, Wächter Stein, Graniczny Kamień.
5. Skalka wznosząca się na wys. ok 460 m po pd. stronie wierzchołka → Dłużyny, w bocznym ramieniu ciągnącym się na pn. od → Średnicy przez → Czartowiec. Zbud. z waryscyjskich granitów z żyłami lamprofirów. Występuje tu także augit, hornblenda i uralit. Stoi w lesie świerkowym porastającym całe wzniesienie, co powoduje, że jest słabo widoczna. O.K. leży na terenie RPK.
11. Poz.: 125, 126, 127, 130, 137, 167, 182, 183, 246, 247, 282, 302, 314, 341.

GRÓB KAPELANA

1. Kaplengrab, Grób Kapelana.
5. Niewielkie spłaszczenie u stóp → Urwistej poniżej zamku → Bolczów. Leży na wys. ok. 510 m nad urwiskiem skalnym, w starym lesie mieszanym. Znajduje się w RPK, na terenie proj. rezerwatu przyr.
6. Jest to podobno miejsce pochówku pastora z Radomierza i jego rodziny, którzy w 1634 r. podczas wojny 30-letniej schronili się w → Dolinie Janówki i tu zmarli na zarazę. Później powstała nieudokumentowana, ale popularna, romantyczna opowieść o kapelanie zamkowym, który po zdobyciu w 1645 r. zamku przez Szwedów został oskarżony o próbę poddania Bolczowa wojskom ces. i w obawie przed torturami rzucił się w przepaść, ponosząc śmierć w tym miejscu. Chociaż nie było w tej opowieści słowa prawdy, stała się bardzo popularna, a G.K. uchodził za romantyczny zakątek, był też miejscem odpoczynku dla wędrowców wspinających się do ruin z dol. Janówki.
10. Obok G.K. prowadzi ziel. SZP ze → Szwajcarki na → Bolczów.
11. Poz.: 65, 133, 233, 255, 291, 294, 301.

GRUSZKOWSKA GÓRA

1. Martins Stein, Mühl-Berg, Gruszkowska Czuba. Za Szkołą, Gruszkowska Góra.

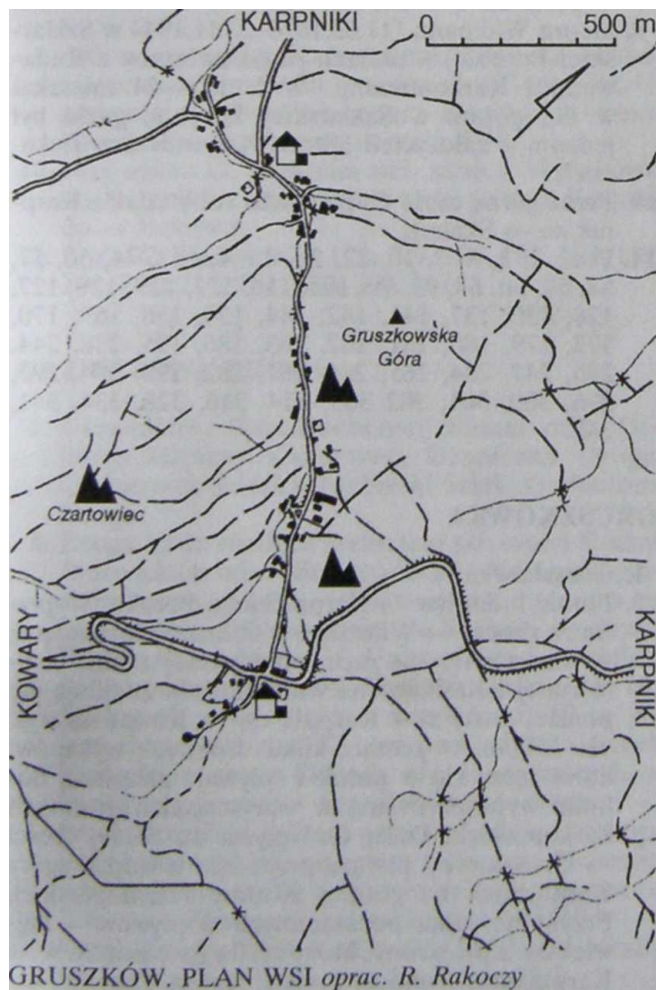

GRUSZKOWSKA GÓRA fot. M. Staffa

5. Szczyt 535 m w pn.-zach. części Rudaw Janowickich. Wznosi się w ramieniu ciągnącym się na pn. od Wilczyńska w widłach → Gruszkówki od zach. i jej pr. dopływu od wsch. Ostania od wsch. → Gruszków. Zbud. z waryscyjskich granitów karkonoskich z żyłami lamprofirów, tworzących na wierzchołku skałkę → Wielki Zmarlak, która do 1945 r. była pomnikiem przyr. Wzniesienie, leżące w obrębie RPK, porasta las świerkowy.
10. Wsch. zboczem G.G. prowadzi żółty szlak z → Karpniki na → Skalnik.
11. Poz.: 7, 125, 127, 128, 130, 137, 181, 183, 246, 247, 282, 301, 314.

GRUSZKÓW

1. 1399 Berndorf, 1677 Berndorff, 1786 Barndorf, 1765 Berndorf, 1816 Bärndorf, 1946 Grzeszków, Niedźwiedziska, 1950 Gruszków.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1945 w pow. jel. Do 1973 w gr. → Karpniki, w pow. jel. Do 1975 w gm. Mysłakowice w pow. jel. Do 1990 w gm. Mysłakowice, w woj. JG. Od 1990 w gm. Mysłakowice, w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG.
3. 1785 - 625, 1816 - 584, 1871 - 591, 1885 - 494, 1905 - 436, 1915 - 391, 1940 - 418, 1945 - 387, 1970 - 140, 1978 - 139, 1988 - 139.
4. 952 ha, w tym 199 ha użytków rolnych i 712 ha lasów.

GRUSZKÓW. PLAN WSI oprac. R. Rakoczy

GRUSZKÓW. WIDOK OGÓLNY NA TLE ŚREDNICY fot. M. Staffa

5. Wieś łańcuchowa ciągnąca się 1,5 km na wys. ok. 410-530 m. Jej dolna część leży nad → Gruszkówką, a górna w malowniczej dol. jej pr. dopływu, pomiędzy Gruszkowska Górą na pn.-wsch. i bezimiennym szczytem (czasami utożsamianym z → Czartowcem) na pd.-zach. Przez górną część wsi prowadzi lokalna szosa z → Kowar do Karpniki, od której odchodzi droga przez wieś, przechodząca w gruntową drogę do Karpniki. Tereny wokół G. zbud. są z waryscyjskich granitów karkonoskich z żyłami lamprofirów i apłitów. Na wzniesieniach w wielu miejscach stoją skałki. Zbocza w większości porastają lasy świerkowe i świerkowo-bukowe regla dolnego. G. jest wsią roln. W 1979 r. było tu 15 gospodarstw indywidualnych i owczarnia, a w 1988 r. - 18 gospodarstw. Wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się 30% ludn. zawodowo czynnej. W obrębie wsi jest duży kompleks lasów, dlatego też mieści się tu leśnictwo. Wieś nie posiada zaplecza handl.-usł. Choć leży w gm. Mysłakowice, zawsze była silniej powiązana z → Kowarami. Mimo ładnego położenia w atrakcyjnym terenie, nie odgrywa żadnej roli rekreacyjnej.
6. G. należy do starszych osad w Rudawach Janowickich, ale jego dzieje są słabo udokumentowane. Powstał prawdopodobnie ok. poł. XIV w. Nie stanowił odrębnej posiadłości i wchodził w obręb majątku związanego z → Radocinami, w tzw. kluczu kowarskim. Początkowo był własnością hr. von Schaffgotschów. Po straceniu w Ratzbonie w 1635 r. Hansa Ulryka hr. von Schaffgotscha dobra te przejął ces. Ferdynand II, który cały klucz kowarski, wraz z G., odsprzedał hr. Hansowi von Tscherninowi (Czerninowi) z Czech. W rekach tej rodziny wieś pozostawała do 1747 r. W 1649 r. doszło w G. do buntu chłopów, poddanych hr. von Tschernina, którzy protestowali przeciwko wymiarowi pańszczyzny nałożonemu przez zarządcę dóbr G. Dotzmana. Odbył się nawet proces przed sądem w Jaworze, który wydał wyrok korzystny dla dworu. Wrzenie objęło też chłopów z innych wsi dominium kowarskiego, m.in. z → Ogorzelca i → Leszczyńca, ale tam powodem było obciążenie podwodami na rzecz

GRUSZKÓW. DAWNA KARCZMA SĄDOWA
 fot. M. Staffa

GRUSZKÓW. CHATA fot. M. Staffa

huty i browaru w Kowarach. W 1727 r. G. był średniej wielkości wsią, z której płacono 388 talarów podatku. Po 1747 r. wieś, wraz z całym dominium, stała się własnością kamery zarządzanej przez miasto. W 1765 r. wartość G. szacowano na 3.694 talary, a więc nie była to zbyt bogata posiadłość. Mieszkało tu jednak aż 16 kmieci, 10 zagrodników i 86 chałupników, wśród nich 32 rzemieślników, głównie tkaczy. W 1786 r. w G. była szkoła i 2 młyny wodne, mieszkało w nim 16 kmieci, 51 zagrodników i 53 chałupników, a wieś słynęła z tego, że warzono tu szczególnie dobre piwo. W 1820 r. miasto sprzedało hr. von Matuschka za 11.650 talarów lasy i leśnictwo w G., natomiast sama wieś nadal pozostawała własnością Kowar. W 1. poł. XIX w. G. był sporą wsią, ładnie położoną na terenie sąsiadującym z dwoma dużymi posiadłościami w Bukowcu i Karpnikach. Ponieważ należał do miasta, jego losy toczyły się odmiennie. Nie uchodził za letnisko, nie było tu obiektów godnych widzenia, poza starą karczmą, którą opisywały przewodniki. Nawet skałki w okolicy wsi nie cieszyły się takim zainteresowaniem, jak leżące w granicach zespołów pałacowych obu sąsiednich rezydencji. Po 1945 r. G. zachował swój charakter, ale znacznie zmalała liczba mieszk. wsi. Spadła też ilość gospodarstw rolnych. Wieś ma jednak ustabilizowaną sytuację ludn., do czego przyczynia się sąsiedztwo Kowar i niezłe połączenie komunikacyjne z Jelenią Górą, gdzie część mieszk. znajdowała pracę. G. ze względu na ograniczoną ilość użytków rolnych nie ma perspektyw dla roln., nie rozwija się też funkcja wypoczynkowa, co powoduje stagnację, pozostawiając wieś na uboczu. 7. 1. We wsi zachowały się stare domy mieszk. i mieszk.-gospod. Do ciekawszych należą m.in.: nr 6 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 8 - mieszk., drewn. o konstr. przysłupowej z 3. ćw. XIX w.; nr 11 i 15 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 25 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 30 - mieszk., drewn.-mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 45- mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 47 - mieszk., drewn.-mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 51 -mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 58 i 60 mieszk.,

mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 74 - mieszk., drewn.-mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 83 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 87 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 111 - mieszk., drewn.-mur. z k. XIX w.; nr 116 - mieszk., mur. z pocz. XX w. 2. Okazała karczma sądowa (dom nr 3). Jest to duży bud. z przyziemem mur.-drewn., częściowo o konstr. przysłupowej i piętrze o konstr. szach., nakryty wysokim, dwuspadowym dachem ze szczytami oszalowanymi deskami. Wzniesiony prawdopodobnie jeszcze w XVIII w., przebud. z 4. ćw. XIX w.

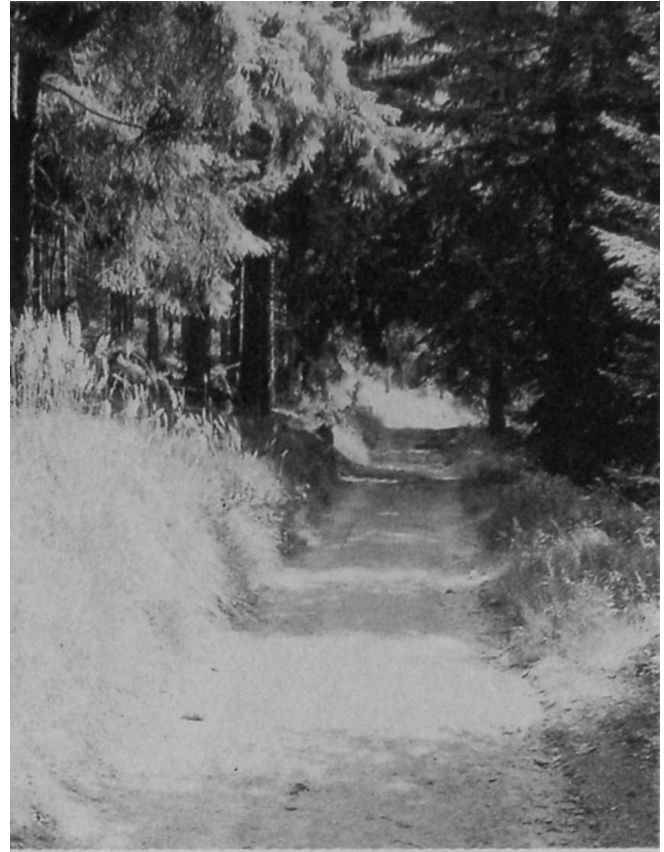
9. Georg Widmann (11.03.1876-28.11.1944 w Szklarskiej Porębie) - malarz, silnie związany z Rudawami i Karkonoszami. W l. 1914-24 mieszkał w G., potem w Szklarskiej Porębie, łącznie był jednym z założycieli „Stow. Artystów Św. Łukasza”.
10. Przez górną część G. prowadzi żółty szlak z Karpnik na → Skalnik.
11. Poz.: 2, 3, 5, 7, 10, 22, 26, 28, 42, 43, 44, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 93, 99, 105, 116, 121, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 144, 154, 158, 169, 170, 172, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 195, 238, 244, 246, 247, 264, 265, 266, 281, 282, 290, 294, 295, 296, 300, 301, 302, 305, 314, 316, 328, 334, 341, 342.

GRUSZKÓWKA

1. Gruszkówka.
5. Potok, I. dopływ → Karpnickiego Potoku. Wypływa ze zboczy → Wilczyska w dolince oddzielającej → Czartowiec na zach. od mylonej z nim bezimiennnej kulminacji na wsch. Źródła znajdują się poniżej szosy z → Karpnik do → Kowar na wys. ok. 530 m, w postaci kilku drobnych wykapów, które łączą się w potok i spływają zalesioną dolinką wypreparowaną w waryscyjskich granitach karkonoskich. Dalej G. wpływa do dolnej części → Gruszkowa i podąża przez łąki u stóp Wzgórz Karpnickich na granicy Kotliny Jeleniogórskiej. Przyjmuje kilka bezimiennych dopływów - największy z pr. strony, który zasila fosę zamku w → Karpnikach. Uchodzi poniżej Karpnik na wys. ok.

GRUSZKÓWKA fot. M. Staffa

GRZBIETOWA DROGA fot. M. Staffa

360 m, pomiędzy Karpnickimi Stawami, nawadniająca część z nich. Dł. potoku ok. 4,7 km. Dol. G. prowadzi droga polna łącząca Karpniki z Gruszkowem. Potok płynie na terenie RPK.

10. Przy ujściu G. prowadzi ziel. szlak z Mysłakowic do Karpnik, a nieco wyżej nieb. szlak z Karpnik do → Bukowca.
11. Poz.: 22, 28, 104, 125, 126, 127, 128, 181, 182, 183, 244, 246, 247, 282, 294, 302, 341.

GRZBIETOWA DROGA

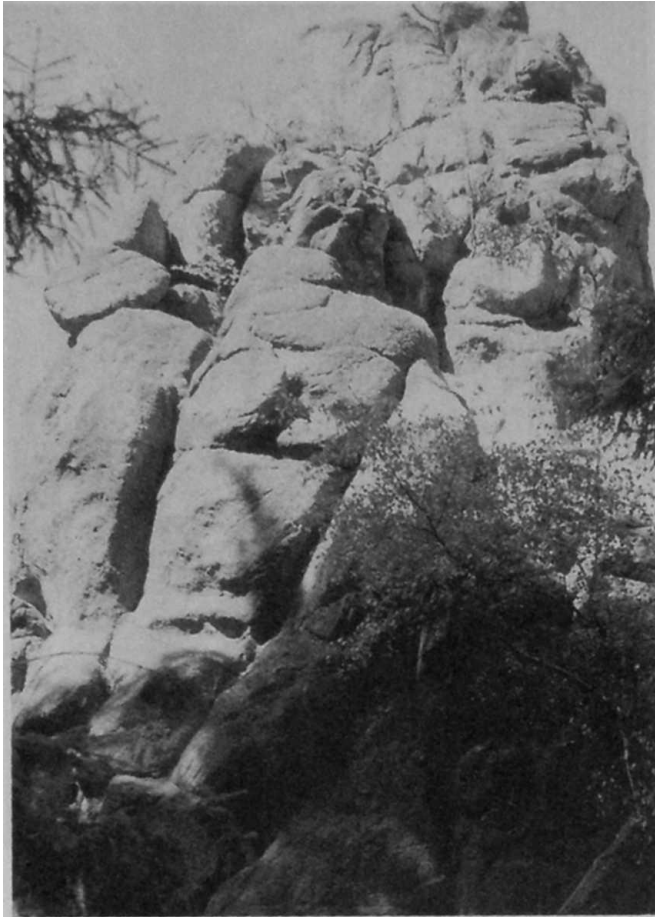
1. Grenadiere, Schmiedeberger Kamm oder Gebürs-Rücken, Kamm weg, Graniczna Droga, Grzbietowa Ścieżka, Niebieski Szlak, Grzbietowa Droga.
5. Droga leśna wiodąca grzbietem pd. części Rudaw Janowickich od → Starego Traktu Kamiennogórskiego powyżej leśn. → Bukowo, gdzie zaczyna się na wys. ok. 700 m, przez → Skalnik, → Przeł. Rudawską, → Bielec, → Dziczą Górę i → Wołek, za którym schodzi w → Żużłową Dolinę. Ma ok. 5,5 km dł., przy różnicy wzniesień do 250 m. Na starych mapach za G.D. uważano jedynie odcinek prowadzący przez Skalnik, ale na niektórych tą nazwą obejmowano też grzbietową drogę z → Przeł. Kowarskiej. Stare nazwy sugerują, że droga mogła mieć jakieś znaczenie militarne. Prowadzi wzdłuż działu wodnego pomiędzy l. dopływami → Bobru: → Żywicy od pd.-wsch. oraz. → Jedlicy i → Karpnickiego Potoku od zach. Grzbietem wiodła też granica pomiędzy pow. kam.-górz. i jel.

G.D. należy ob. do najbardziej widokowych tras w Rudawach Janowickich. Dawniej prowadziła wśród lasów świerkowych i świerkowo-bukowych dolnego i górnego regla, tylko ze Skalnika otwierały się panoramy. Po zniszczeniu lasów w wyniku klęski ekologicznej, prawie na całej dł. roztaczają się ob. rozległe widoki Karkonoszy z Lasockim Grzbietem, Kotliny Jeleniogórskiej, Rudaw Janowickich, a także fragm. G. Kaczawskich, Kotliny Kamiennogórskiej i pasm Sudetów Środkowych. Tylko w rejonie przeł. las podchodzi jeszcze pod grzbiet. G.D. w całości prowadzi przez obszar RPK.

10. Od strony → Kowar G.D. podchodzi pod Skalnik ziel. szlak, do którego z → Wilczyńska dołącza czerw. GSS z → Bukowca i żółty szlak z → Karpnik, które jednak przed wierzchołkiem skręcają na → Przeł. pod Bobrzakiem. Dalej G.D. prowadzi nieb. E 3 do → Szwajcarki, do którego przy → Karpnickim Źródle dochodzi żółty szlak ze → Strużnicy, a na → Wołku żółty szlak z → Marciszowa i → Janowic Wielkich.
11. Poz.: 130, 282, 313, 314.

GRZĘDA

1. Wilhelm Bölsche Grat, Grzędą.
5. Jedna ze skalnych baszt tworzących wierzchołek → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Wyrasta ze wsch. zbocza 50 m masywem na wys. ok 590 m. Zbud. jest z waryscyjskich granitów z żyłami apłitów. U podnóża skałki rośnie las mieszany. W są-

GRZĘDA fot. M. Staffa

siedztwie wyrasta bliźniacza → Bukowa Skała. G. leży w RPK, bywa też celem wspinaczek.

10. W pobliżu G. prowadzi czarny szlak ze → Szwajcarki na szczyt Krzyżnej Góry.
11. Poz.: 22, 28, 54, 125, 143, 254, 282, 291, 294, 300, 301.

GRZĘDZINY

1. 1816 Neue Grundhäuser, 1838 Sechshäuser, 1900 Grundhäuser Stollen, 1915 Grundhäuser, 1950 Grzędziny, 1965 Czernów, Czarnów.
2. Do poł. XVIII w. kolonia → Czarnowa w ks. jaw. Do 1932 kolonia Czarnowa w pow. jel. Do 1945 kolonia Czarnowa w pow. kam.-gór. Do 1973 część Czarnowa w gr. → Pisarzowice, w pow. kam.-gór. Po wyludnieniu zanikła.
3. 1915 - 47, 14)40 - 50, pozostałe dane łącznie z Czarnowem.
4. Wliczona w pow. Czarnowa.
5. Teren d. osady, kolonii Czarnowa, ciągnący się na wsch. zboczu → Skalnika, w dol. pr. dopływu → Żywicy. Zbocza powyżej porastają lasy świerkowe i świerkowo-bukowe, znacznie zniszczone w wyniku klęski ekologicznej. Ci. leżały na wys. ok. 670-740 m przy polnej drodze z Czarnowa, która niżej przechodzi w szosę do → Rędzin. Okoliczne zbocza mają złożoną bud. geol. Grzbiet Rudaw Janowickich tworzą waryscyjskie granity karkonoskie, przechodzące niżej w proterozoiczne

gnejsy oczkowe, a dalej ciągną się dewońskie fylity grafitowo-serycytowe i łupki łyszczykowe z żyłami zieleńców i amfibolitów. Tkwi w nich soczewa marmurów dolomitycznych o dł. ok. 1000 i szer. ok. 200 m. Mają barwę białą i zielonkawą w zależności od towarzyszących im minerałów, m.in.: dolomitu, kalcytu, oliwinu, diopsydu, serpentynu i kwarcu. Zawartość złoza szacuje się na 5-8 min t, natomiast zawartość czystego dolomitu przekracza nawet 50% MgO. Ponadto w hornfelsach występuje tu andaluzyt, kordieryt i turmalin, a w wapieniach starego kamieniołomu: apatyt, cyrkon, zoisyt, granaty, chryzotyl, fantygoryt i mikropertyt. Dolomit w G. był od d. eksploatowany, ob. jest to jeden z większych jego kamieniołomów w Sudetach, ale eksploatacja doprowadziła do znacznej dewastacji otoczenia. Złoże w G. nosi nazwę „Rędziny” od pobliskiej wsi, co myli, ponieważ adm. tereny te wchodzą w obręb Czarnowa. Na terenie d. osady znajdują się tylko obiekty związane z kamieniołomem dolomitu, inne za-bud., w tym gospodarstwa rolne, już zanikły, podobnie stałe osadnictwo. Otoczenie G. w dużej części stanowią łąki, wchodzące w obręb RPK, na których można spotkać wiele gat. roślin chronionych, m.in.: storczyki (*Orchis*), śnieżycę wiosenną (*Leucoium vernum*), dziewięciśń bezłodygowy (*Carlina acaulis*) i lilię złotogłów (*Lilium martagon*).

6. G. powstały w związku z rozwojem robót gór. na terenie Czarnowa. Miało to miejsce prawdopodobnie w k. XVIII. W 1786 r. mieszkało tu 11 zagrodników. Na pocz. XIX w. uruchomiono tu płuczkę i hutę arsenu dla przerobu rudy wydobywanej ze starszych wyrobisk. Roboty prowadzono z przerwami, ale na pocz. XIX w. istniała już na pewno osada ciągnąca się wzdłuż potoku i skupisko domów pod grzbietem → Szubienicznej. Osada rozwinęła się ok. 1820 r., gdy rozbud. starą kopalnię, zmieniając jej nazwę na „Evelinensglück”. Ciągnęła się właśnie pod bocznym grzbietem Skalnika, gdzie leżały górne domy G. W 1838 r. uruchomiono kopalnię „Arnold” w pd. zboczu → Bielca i wówczas powyżej G. powstała następna kolonia gór., zwana Sechshausen. Składała się na nią 6 domów górników, ustawionych szeregowo przy drodze na → Przeł. Rudawską. Pomimo tego rozwoju G. nigdy nie stały się wsią samodzielną. Wydobywanie w 2. poł. XIX w. znacznie zwiększono, ale osada już nie rozrastała się. Właścicielem obu kopalń był w tym czasie niejaki Luschwitz, który prowadził także roboty w Radzimowicach. część terenów gór. posiadał hr. von Matuschka z → Miedzianki. Po 1880 r. kopalnie należały do gwarectwa, a potem wykupił je niejaki Conrad. Po jego śmierci kopalnie dzierżawiła od 1903 r. firma Jüthe. Ich eksploatacja trwała do 1925 r. Sztolnie łącznie osiągnęły ponad 1 km dł. i ponad 200 m głęb. W 1908 r. połączono kopalnię „Arnold” z kopalnią dolomitu, który wydobywano metodą gór. W 1910 r. dla potrzeb kopalń zbud. dwuodcinkową gór. kolejkę linową do stacji kot. w Pisarzowicach o łącznej dł. ok. 5,5 km. Jej bud.

HUSYCKIE SKAŁY fot. M. Staffa

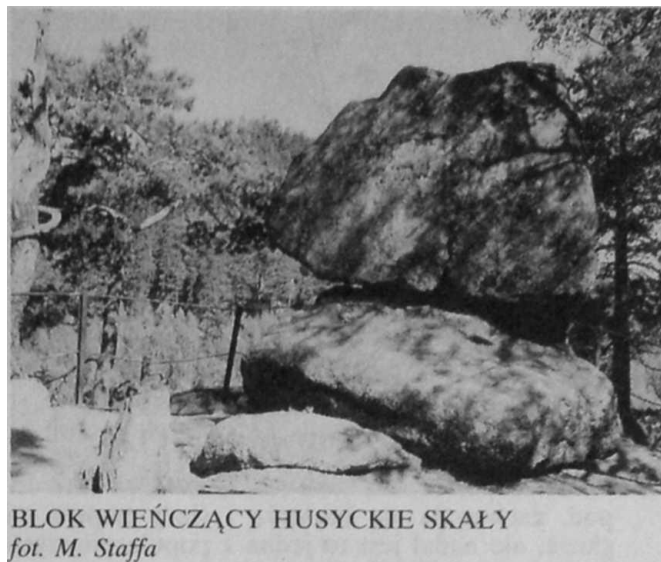
spowodowała zniknięcie huty w dolnej części G., zwanej →Dolomitami. Po 1945 r. G. zanikły jako osada, nie wznowiono też eksploatacji rud miedzi, natomiast po 1950 r. oprowadzono poszukiwania rud uranu, a po 1954 r. znacznie rozbud. kopalnie dolomitu, przechodząc na eksploatację odkrywkową złoża. W 1973 r. zaprzestano transportu urobku kolejką linową i rozebrano ją, co dodatkowo przyczyniło się do zaniku G.

10. Przez dolną część G. prowadzi ziel, szlak z → Marciszowa na Skalnik.
11. Poz.: 2, 11, 28, 66, 91, 130, 137, 141, 142, 157, 160, 167, 176, 179, 180, 181, 186, 204, 229, 244, 247, 255, 265, 266, 282, 291, 301, 314, 328, 342.

H

HOKEJ

1. Hokej.
5. Rysa o charakterystycznym kształcie kija hokejowego przecinająca wsch. ścianę → Sukiennic w masywie → Sokolich Gór. Skałkę tworzą waryscyjskie granity. Prowadzi nią jedna z efektowniejszych i trudniejszych dróg wspinaczkowych. H. ma

BLOK WIĘCZĄCY HUSYCKIE SKAŁY
fot. M. Staffa

ok. 20 m wys. Znajduje się na terenie RPK na wys. ok. 585 m.

10. Obok Sukiennic prowadzi czerw, szlak ze → Szwajcarki na → Sokolik.
11. Poz.: 62.

HUSYCKIE SKAŁY

1. Gotschenstein, Gutschenstein, Blücherstein, Kutschstein, Kutschersteine, Kutschenstein, Skalki, Husyckie Skąły.
5. Okazałe urwisko skalne o wys. ok. 20 m u pn.-wsch. podnóża → Krzyżnej Góry w masywie → Sokolich Gór. Opada ku → Przelączy, oddzielającej je od → Sokolika. Zbud. z waryscyjskich granitów karkonoskich z żyłami aplitów. H.S. tworzą dwie baszty, łatwo dostępne ze ścieżki biegnącej powyżej nich. Stanowią punkt widokowy zabezpieczony żeliwną barierką. Na szczytowym plateau stoi głaz z widocznymi śladami niem. napisu, d. zwieńczony fig. orła zrywającego się do lotu. Z krawędzi otwiera się widok na Sokolik. Wokół skałki rośnie las mieszany. H.S. bywają celem wspinaczki. Leżą na terenie RPK.
6. Nazwa skałki od początku odnosiła się do wydarzeń związanych ze zdobyciem pobliskiego zamku → Sokolec i ucieczki husytów z niego w 1434 r. Według legendy uciekinierzy zmylili drogę i spadli ze skałki, ponosząc śmierć. Stare nazwy niem. też nawiązywały do tego wypadku, chociaż nie w tak bezpośredni sposób. Nazwa Kutschstein miała brzmienie gwarowe, natomiast Gotschenstein miała pochodzić od przebiegającej przez nią granicy posiadłości hr. von Schaffgotschów. W k. XIX w, lub na pocz. XX w., gdy modne stało się dedykowanie obiektów fizjograficznych postaciom historycznym, skałkom nadano imię ks. feldmarszałka Gebharda Leberechta von Blüchera (1742— 1819), zwycięzcy Napoleona pod Lipskiem. Umieszczono na specjalnie ustawionym głazie tablicę z jego nazwiskiem i datą 1813, a na wierzchołku żeliwnego orła pruskiego. Skałka cieszyła się powodzeniem jako miejsce odpoczynku w drodze na oba szczyty Sokolików. Ob. z pierwotnego zagosp-

GLĄZ Z ORŁEM NA HUSYCKICH SKAŁACH
(widokówka sprzed 1939 r.) repr. M. Staffa

pod. zachowała się barierka i ślady napisu na głazie, ale nadal jest to jedna z popularniejszych grup skalnych Rudaw Janowickich.

10. Obok H.S. prowadzą szlaki ze → Szwajcarki: czerw, na Sokolik i czarny na Krzyżną Górę oraz ziel. SZP z Jeleniej Góry i nieb. E 3 z → Trzczińska - oba do Szwajcarki.
11. Poz.: 10, 22, 28, 41, 54, 62, 65, 126, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 143, 159, 165, 183, 186, 233, 238, 246, 247, 254, 282, 290, 291, 294, 295, 300, 301, 314, 328.

HUTNICZY GRZBIET

1. Hutniczy Grzbiet.

5. Boczne ramie w pn. części Rudaw Janowickich, ciągnące się na pn. od → Małego Wołka pomiędzy dol. → Hutniczego Potoku (→ Żużlową Doliną) od zach. i dol. → Miedzianego Potoku, w której leży → Mniszków od wsch. Dość równomiernie opadający grzbiet ma tylko jedną wyraźniejszą kulminację: → Piaskową. H.G. ciągnie się na wys. ok. 450-660 m, opadając ku pn. nad zabud, → Janowic Wielkich. Zbud. jest w części zach. (od strony Żużlowej Doliny) z waryscyjskich granitów karkonoskich, w części środkowej przechodzących w aplity, a zbocze wsch. (od strony Mniszkowa) tworzą dewońskie fyllity grafitowo-

HUTNICZY GRZBIET I ZAMKOWY GRZBIET
Z MNISZKOWA fot. M. Staffa

DOLINA HUTNICZEGO POTOKU fot. M. Staffa

serycytowe oraz zieleńce i amfibolity. Na pn. skłonie H.G., nad Janowicami Wielkimi wyrastają niewielkie skałki, a od strony Mniszkowa widoczne są pozostałości d. robót górń. Grzbiet porasta las świerkowy, a jego podnóżem wiedzie granica RPK

11. Poz.: 11, 66, 246, 247, 255, 294.

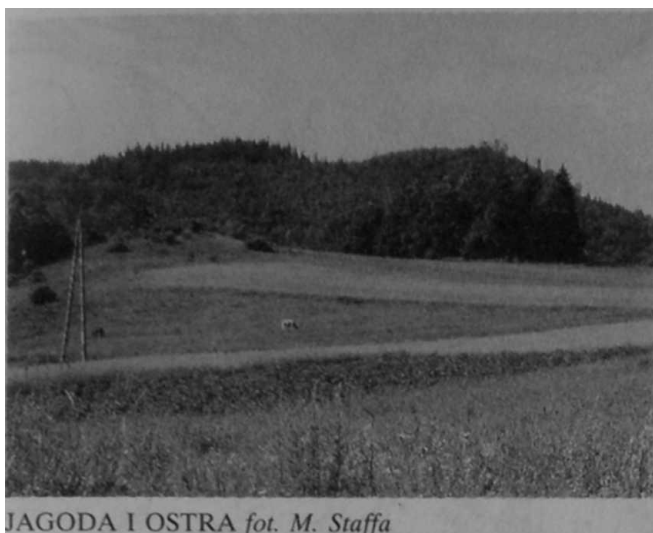
HUTNICZY POTOK

1. Potok Hutniczy, Miedziany Potok, Hutniczy Potok.

5. Potok, 1. dopływ → Bobru. Spływa Żużlową Doliną w pn. części Rudaw Janowickich. Początek bierze na wys. ok. 670 m na pn. zboczu → Małego Wołka, powyżej górnych zabud. → Mniszkowa. a uchodzi w → Janowicach Wielkich na wys. ok. 375 m. W dolnej części, już na terenie Janowic Wielkich, koryto H.P. rozdzwaja się i jego lewe ramie płynie do → Janówki, z którą łączy się na wys. ok. 390 m, natomiast właściwe koryto H.P. w Janowicach Wielkich częściowo zanika pod zabud. i drogami. Tym samym można go też uważać za pr. dopływ Janówki. Dł. potoku ok. 3,3 km. Na niektórych mapach H.P. bywa mylony lub utożsamiany z → Miedzianym Potokiem.

Dol. potoku jest wypreparowana w waryscyjskich granitach karkonoskich. Potok płynie na terenie RPK, jedynie dolny jego bieg, w obrębie Janowic Wielkich leży poza parkiem. Dnem dol. prowadzi gruntowa droga.

6. Nazwa potoku nawiązuje do górń. i hutn. przeszłości Janowic Wielkich, → Miedzianki i Mniszkowa. W k. XVI w. ówczesni właściciele Miedzianki, bracia Hellmanowie, zbud. w dol. H.P. ługownię, do której dowozili z d. kopalń i hałd hutniczych odpady i żużel do ponownego przetworu. Stąd poszła nazwa Żużlowej Doliny. Potem w dol. powstała też huta. Wyplukiwano tu siarczany i siarczyny miedzi. Do tego celu otworzono w pobliżu staw na potoku. W 1552 r. uzyskali oni monopol na prod. siarczku miedzi dla Śląska. Był to związek niezbędny w farbiarstwie i garbarstwie. Prod. ta upadła w okresie wojny 30 letniej.

Potem tereny te należały do kupców wrocł. Jagwitzów, którzy eksploatowali kopalnie w Miedziance i wytapiali rudę w miejscowej hucie. Prace w dol. H.P. wznowiono dopiero w 1776 r., gdy kopalnie w Miedziance nabył Preller, właściciel witrioletni w Szklarskiej Porębie.: Uruchomił d. kopalnię „Einigkeit” w górze dol., w której w 1785 r., odkryto zasobną żyłę miedzi i srebra. Preller prowadził wówczas hutę w dol. H.P. wbrew właścicielowi terenu Kölichenowi. Po śmierci Prellera w 1805 r. roboty ustały. Dopiero w poł. XIX w. wznowiono je, już jako część dużego przeds. gór.-hutn. W 1854 r. eksploatowano ponownie d. kopalnię „Reicher Trost”, położoną powyżej huty. Wydobywano w niej do 1865 r. piryty. Od 1886 r. znowu eksploatowano kopalnię „Einigkeit”, ale wobec braku obiecujących wyników w następnym roku zaprzestano wydobycia, aby podjąć jeszcze raz próbę w pocz. XX w. Po 1945 r. nie wznowiano już prac gór. w dol. H.P., chociaż prowadzono tu jeszcze poszukiwania rud uranowych.

10. W Janowicach Wielkich krótko wzdłuż H.P. prowadzi ziel. SZP na zamek → Bolczów i żółty szlak na → Wolek.
11. Poz.: 11, 28, 40, 65, 66, 104, 126, 176, 182, 183, 204, 246, 247, 255, 282, 294, 302.

J

JAGODA

1. Hedwigsberg, Hedwigs Berg, Jagodna, Jagoda.
5. Szczyt 743 m w widłach → Żywicy i jej pr. dopływów, z których pd. nosi czasami nazwę Czarnowskiego Potoku. Kończy grzbiet odchodzący na wsch. od → Skalnika przez → Szubieniczną. Wyrasta nad dolnymi domami → Czarnowa (→ Paczkowice) i → Rędzin oraz górnymi zabud. → Pisarzowic. U jego wsch. podnóża prowadzi dol. Żywicy lokalna szosa do → Marciszowa, a pd.

droga do „Czartaka” w Czarnowie, pokrywająca się częściowo ze → Starym Traktem Kamiennogóskim.

J. jest zbud. ze staropaleozoicznych łupków kwarcowo - albitowo - chiorytowych otoczonych tufitami od zach. i dolnokarbońskimi zlepieńcami i szarogłazami od wsch., w których ciągnie się żyła waryscyjskich apłitów. Natomiast od zach. pojawiają się staropaleozoiczne amfibolity. Pd. zbocze J. pokrywają liczne, ale niewielkie skałki i usypiska skalne. Cały szczyt porasta las świerkowy, ze znacznym dodatkiem innych gat., głównie brzozy. Pd. i pd.-wsch. podnóża zajmują łąki i niewielkie użytki rolne, a u pn. podnóża w dol. potoku stoi leśn. należąca do Czarnowa. 11. Poz.: 7, 11, 66, 68, 126, 130, 137, 164, 179, 180, 181, 182, 183, 244, 246, 247, 282, 289, 294, 302, 314.

JANOWICE WIELKIE

1. 1217 Janouici, 1334 Ywanewicz, 1367 Janewicz, 1369 Jenwicz, 1400 Groszin Jenewicz, 1512 Janewitz, 1519 Janowitz, 1747 Alt-, Neu Janowitz, 1765 Jaehnowitz, 1786 Jänowitz, Jaenowitz, Jannowitz Alt- u. Neu, 1825 Johannesdorf, Janowice, Alt-Jannowitz, 1945 Janowice, 1956 Janowice Stare i Nowe, 1960 Janowice Wielkie.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1925 w pow. świerz. Do 1945 w pow. jel. Do 1973 wieś gromadzka w pow. jel. Do 1975 siedziba gminy w pow. jel. Do 1990 siedziba gminy w woj. JG. Od 1990 siedziba gminy w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG. Do J.W. okresowo należały: → Mniszków, → Gniewczyce i → Bolczów.
3. 1786 - 1.111, 1816 - 999, 1825 - 1.090, 1840 - 1.268, 1871 - 1.230, 1885 - 1.169, 1905 - 1.302, 1915 - 1.461, 1925 - 1.664, 1940 - 2.000, 1945 - 1.868, 1970 - 2.255, 1978 - 2.403, 1988 - 2.338.
4. 1.523 ha, w tym 376 ha użytków rolnych i 968 ha lasów.
5. Duża, przemysł. wieś położona niezwykle malowniczo w Przełomie Janowickim pomiędzy G. Kaczawskimi (G. Ołowiane) na pn. i Rudawami Janowickimi na pd. Jej zabud. zajmują obniżenie na l. brzegu → Bobru i ciągną się ok. 3,0 km wzdłuż pr. brzegu rzeki na wys. ok. 370-385 m, natomiast na pd. brzegu podchodzą do podnóża → Zamkowego Grzbietu i → Hutniczego Grzbietu na wys. ok. 430 m.

J.W. zwyczajowo składały się z dwóch części: J. Starych na pr. brzegu Bobru, powyżej ob. wsi i J. Nowych, głównie na l. brzegu. Podział ten już zanikł zupełnie. Na terenie wsi do Bobru uchodzą l. → Miedziany Potok, → Hutniczy Potok i → Janówka. Przełom Janowicki należy do najpiękniejszych w Sudetach, szczególnie powyżej J.W., w stronę → Ciechanowic, z którymi d. sąsiadowały górne domy J. Starych. Mniej efektownie prezentuje się odcinek poniżej wsi, gdzie domy J. Nowych graniczyły d. z górnymi zabud. → Trzciska. Rzeka płynie kamienistym korytem, miejscami po wielkich głazach, wśród stromych zboczy usianych skałkami i porośniętych lasami świerkowymi i świerkowo-bukowymi, z domieszką innych gat. Na pd.

od wsi w → Dolinie Janówki i wokół zamku Bolczów zachował się fragm. pierwotnego lasu mieszanego stanowiący pozostałość d. regla dolnego. Jest to proj. rezerwat przyr. W okolicy wsi można napotkać rzadkie i chronione gat. roślin, np. gnieźnik leśny (*Neotia nidus-avis*). Ze względu na duże obszary leśne w obrębie arealu wsi, w J.W. są 3 leśn. Mieści się tu także unikatowa wyłuszcarnia nasion, gromadząca w klimatyzowanych magazynach-bunkrach nasiona drzew, głównie szpilkowych, na potrzeby lasów państw. Polski zach. W J.W. przy pałacu są pozostałości parku o pow. ponad 10 ha. Rosną tu pomnikowe drzewa, m.in. 3 buki zwyczajne (*Fagus silvatica*) o obw. pow. 2,0 m, wiąz górski (*Ulmus scabra*) o obw. 2,1 m i klon zwyczajny (*Acer platanoides*) o obw. 3,5 m, a koło dworca dereń (*Cornus*). Tereny wokół wsi tworzą waryscyjskie granity karkonoskie z żyłami apłitów. Natomiast na wsch. od J.W. pojawiają się dewońskie łupki kwarcowo-skalieniowe oraz zlepieńce i amfibolity, a na pn. (w G. Ołowianych) przeważają staropaleozoiczne łupki zieleńcowe. Skały wokół J.W. były bogato okruszcowane rudami miedzi, ołowiu i srebra, które d. eksploatowano. Ponadto występuje tu cerusyt, scheelit, talk i azuryt. Ciekawostką są zalegające ok. 100 m powyżej dol. Bobru pokrywy piaszczyste i żwiry polodowcowe, będące śladem działalności lądolodu skandynawskiego. J.W. są przede wszystkim wsią przem. Mieszczą się tu znane Karkonoskie Zakł. Papiernicze. W miejscowej papierni produkowano wiele asortymentów, m.in. papiery bielone, podkłady pod papiery światłoczułe, kalkę techn., pergamin, papier offsetowy, przebitkę i papier pakunkowy. Działają też mniejsze zakł. spółdz. i prywatne.

Roln. w J.W. nie odgrywa większej roli, chociaż w 1988 r. było tu 50 gospodarstw rolnych, działa też wytwórnia pasz RSP z Radomierza. Jednak wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się zaledwie 5% ludn. zawodowo czynnej. Większość mieszk. pracowała w miejscowym przem., handlu i usł., a przede wszystkim dojeżdżała do pracy w Jeleniej Górze. Wieś jest lokalnym węzłem kom. Przebiega tędy szosa z Jeleniej Góry do → Marciszowa z którą krzyżuje się szosa z Radomierza do → Karpnik. Przez J.W. biegnie główna linia kol. Wrocław-Jelenia Góra. Jest stosunkowo duży dworzec kol.

Wieś, będąca lokalnym ośr. adm.-handl., posiada bogatą sieć placówek handl.-usł. Działa m.in. szkoła, przedszkole, biblioteka, ośr. kult., ośr. zdrowia, apteka, lecznica weterynaryjna, bank. posterunek policji, straż pożarna, sklepy i zakł. gastronomiczne. J.W. są niewielkim letniskiem z dużym prewentorium PKP, zakł. ośr. wczasowym i kwaterami prywatnymi. W pałacu mieści się dom pomocy społ. dla dorosłych. W J.W. jest siedziba par. kat., działa zbór Zjedn. Kośc. Ewang. i Królestwa Świadców Jehowy oraz dom zakonny ss. św. Bazylego Wielkiego (Sw. Krzyża). J.W. posiadają znaczne walory krajobrazowe i krajoznawcze, które nie są jednak dostatecznie wykorzystywane dla wypoczynku i turyst. Są też najlep. szym punktem wyjścia na wycieczki w pn. części Rudaw Janowickich i w G. Ołowiane.

6. J.W. od początku związane były z ośr. gór.-hutn. w sąsiedniej Miedziance, razem z którą wchodziły początkowo w obręb posiadłości ziemskiej z siedzibą w Mniszkowie. Nie posiadają jednak tak bogatej przeszłości gór., ponieważ większość złóż ciągnęła się na wsch. od wsi w G. Ołowianych

JANOWICE WIELKIE (Szytych F.G. Endlera)
repr. M. Staffa

JANOWICE WIELKIE. SKAŁKI W PARKU
fot. M. Staffa

i pn. części Rudaw Janowickich. Pełniły funkcję adm. i usługową dla tych terenów, działały tu także huty miedzi. Nie wiadomo dokładnie kiedy powstała pierwsza osada, ale na pewno miało to miejsce nie później niż w pocz. XIII w., a więc wieś należy do najstarszych w okolicy. Była to osada słowiańska, o czym świadczy jej nazwa, utrzymująca się cały czas w podobnym brzmieniu i pisowni. Pierwsze pewne informacje o J.W. pochodzą dopiero z 2. poł. XIV w., gdy kopalnie w Miedziance były już w pełni eksploatowane. Z 1367 r. zachowała się wzmianka, iż potomkowie Alberta Baiera (Beiera), który już ok. 1310 r. miał eksploatować złoża w Miedziance, sprzedali tereny gór. koło J.W., a więc wsi już istniejącej, niejakiemu Fritschowi Loterowi. Transakcję tę potwierdziła ks. Agnieszka, wdowa po ks. świdn. Bolku II. Ok. 1370 r. wieś, wraz z Miedzianką i Mniszkowem, stała się własnością rycerza Bolcze (Bolica), uważanego za fund. zamku Bolczów. Istniał tu już wtedy młyn. J.W. nie były jednak osadą służebną zamku, chociaż leżały u jego podnóża. Ich dzieje potoczyły się inaczej, co wynika z faktu, że zamek został wkrótce zniszczony, pełnił zresztą raczej funkcję strażnicy dla terenów gór., a nie rezydencjonalną. Centrum posiadłości pozostawał wówczas dwór w Mniszkowie. Właściciele dóbr zmieniali się b. często. W 1374 r. Bolcze odsprzedał wieś wdowie Agnes von Kemenz, ale już w 1398 r. jako właściciel wystąpił Wend von Illeburgh, który w tym roku odsprzedał całą posiadłość (z Mniszkowem i Miedzianką) braciom von Borowitz. W okresie wojen husyckich wieś i zamek przeżyły ciężkie czasy. J.W. prawdopodobnie zostały wówczas zniszczone, a gór. podupadło. Ożywiło się dopiero w 2. poł. XV w.

W k. XV w. właścicielem wsi był Hans Longe, ale w pocz. XVI w. jako właściciel wystąpił starosta ks. świdn.-jaw. nr. Konrad von Hochberg. Zmiany właścicieli nadal następowały b. często. Po 1512 r. wieś od Konrada von Hoburga (Hochberga z Książa) kupił Hans Diepold (Dippolt) aus Berghaus, starosta ks. zięb. i gór. i góromistrz ze Złotego Stoku, który rozwinął wydobycie w tutejszym zagłębiu,

ale w 1534 r. sprzedał J.W. hr. Hansowi von Schaffgotschowi z Chojnika. Jednak już w 1534 r. rada Jeleniej Góry odkupiła od Ernsta von Schaffgotscha część posiadłości, zwaną J. Małymi. Z kolei w 1538 r. dobra mniszkowskie nabył sekretarz kr. Zygmunta St., Justus Decjusz a Krakowa, ale nie jest pewne czy transakcja obejmowała J.W., które równocześnie wymieniano w innych dokumentach jako własność hr. von Schaffgotschów. Być może wynikało to z faktu, że już w 1543 r. Decjusz odsprzedał kopalnie braciom Hellmanom., W XVI w. w J.W. rozwinęło się hutnictwo. Nad rzeką zbud. fryszerki i hamernię. Później w dol. Hutniczego Potoku powstała płuczarnia ze stawem, w której bracia Hellmanowie przerabiali stare hałdy i żużlowiska z innych kopalń i hut, wypłukując związki miedzi. W 1562 r. odsprzedał urzędzenia Fürstowi, ale majątek nadal należał do hr. von Schaffgotschów, którzy w pocz. XVII w. w J.W. wzniesli dwór, przenosząc tu zarząd dóbr z Mniszkowa. Tymczasem jako właściciele w dokumentach pojawiali się m.in.: Hans von Gersdorf oraz Adam i Sigismund von Gersdorf, władający J.W. do 1608 r.

W 1610 r. powstała w dole wsi nad Bobrem pierwsza papiernia, ale w czasie wojny 30-letniej została zniszczona, podobnie jak huta i płuczarnia. W 1669 r. zmarła Regina von Schaffgotsch, ostatnia z tej linii rodu. Dobra odziedziczył hr. Maksymilian von Mauschwitz, już w 1679 r. przeszły one w ręce znanego śl. rodu hr. von Promnitzów z Pszczyny.

Hr. Erdmann von Promnitz w 1748 r. założył w J.W. siedzibę rodową. Wieś była już dużą i bogatą posiadłością, z której w 1726 r. płacono 1.415 talarów podatku. We wsi działała papiernia i leśniczówka, a od pocz. XVIII w. ożywiło się gór. Na terenie J.W. istniały 2 sztolnie „Johannes” i „Hoffnung”, wchodzące w obręb kopalń w Miedziance. Ich wyloty znajdowały się na pd. brzegu Bobru. Właścicielem kopalń był wrocł. kupiec Samuel Jagwitz, potem jego potomkowie. Wobec okresowego upadku gór. i hutn. w okolicy, we wsi wykształcił się spory ośr. tkactwa chałupniczego. W 1765 r. wartość majątku ziemskiego w J.W. szacowano na 29.522 talary, a mieszkało

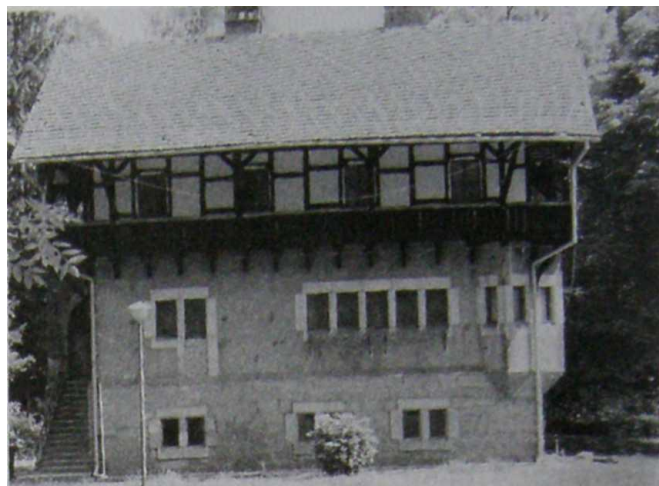

JANOWICE WIELKIE. STARY DROGOWSKAZ
 fot. M. Staffa

tu 10 kmieci, 28 zagrodników, 53 chałupników, w tym 6 rzemieślników oraz aż 106 tzw. wolnych ludzi, najczęściej związanych z pracą w górni., hut., papierni i właśnie tkactwie. Właścicielem wsi był wówczas hr. von Promnitz. W 1782 r. wieś liczyła 160 bud., w tym 2 kości, 2 plebanie, 2 szkoły (kat. i ewang., chociaż ogromną przewagę mieli tu ewang.), pałac z folwarkiem, papiernia, kopalnie i huta. Mieszkało tu 10 kmieci, 27 zagrodników, 112 chałupników i 28 komorników. Wśród mieszk. było 33 mistrzów tkackich, a we wsi pracowały aż 393 krosna, było też 6 handlarzy przędzą i 5 kupców płótna. Jak widać podstawą utrzymania mieszk. w tym okresie było tkactwo chałupnicze, a nie roln. ani górnictwo. W 1786 r. wymieniano jeszcze dodatkowo 3 młyny wodne w J. Starych i 1 w Nowych.

W 2. poł. XVIII w. J.W. przeszły jako spadek w ręce spowinowaconych z von Promnitzami hr. zu Stolberg-Wernigerode. Był to wówczas jeden z najbogatszych rodów arystokratycznych na Śląsku, a jego członkowie pełnili najwyższe urzędy i funkcje w adm. pruskiej, m.in. nadprezydenta Śląska. Posiadali rozległe dobra, sięgające w tej okolicy po Kamienną Górę. W 1800 r. w J.W. utworzono ordynację przekazywaną w określony sposób na synów w rodzinie. W rękach hr. zu Stolberg-Wernigerode majątek pozostawał do 1945 r.

J.W. znacznie ożywiły się i rozwinęły w XIX w. Nadal działała papiernia, powstał duży tartak, eksploatujący okoliczne lasy. W pocz. XIX w.

JANOWICE WIELKIE. OŚRODEK WZASOWY
 fot. M. Staffa

rozpoczęto znowu poszukiwania, a potem wydobycie rud ołowiu i pirytu w kopalni „Dorothea”. W 1825 r. J.W. liczyły 174 domy, w tym pałac, folwark, 2 kości. (ewang. i kat.), 2 szkoły ewang. z 2 nauczycielami, 2 młyny wodne, młyn papierniczy, tartak, bielnik oraz 139 warsztatów tkackich. Jak widać większość mieszk. w tym czasie trudniła się tkactwem chałupniczym. Równocześnie w Nowych J. był młyn wodny i 2 gospody, a pracowało aż 109 warsztatów chałupniczych. W 1840 r. wieś liczyła 185 domów, a oprócz pałacu, folwarku i 2 kości, wymieniano jeszcze: 3 młyny wodne, 3 tartaki, folusz, młyn papierniczy z 1 kładzią czerpalną, 2 kuźnie, bielnik i 6 szynków. Pracowało 6 krosien bawełnianych i aż 100 lnianych, a ponadto było 27 innych rzemieślników i 2 handlarzy. W Nowych J. była już odrębna szkoła ewang. i 2 gospody.

Znaczne ożywienie przyniosło przeprowadzenie w 1867 r. linii kol. do Jeleniej Góry oraz bud. dużego dworca. Powstały też okazałe wiadukty kol. nad Bobrem. Dzięki kolei J.W. stały się modnym letniskiem i punktem wyjścia na wycieczki. Polecano do zwiedzania miejscowe zabytki (pałac i kościoły). Sławę cieszył się żyjący w J.W. ok. poł. XIX w. rzeźbiarz, zwany Mistrzem Jakubem. W 1880 r. był tu hotel, gospoda i restauracje, a od 1881 r. działała grupa RGV bud. i znakująca szlaki w okolicy. W pocz. XX w. przebywało tu rocznie do 1 tys. letników, nie licząc turystów. W k. XIX w. jeszcze raz podjęto roboty górni. i w 1902 r. kopalnię „Dorothea” połączono z kopalniami Miedzianki i Ciechanowic, które prowadziło gwarectwo „Consolidierte Kupferberge Erzbergwerke”. Po 1902 r. stały się one własnością „Boberthaler Erzbergwerk”, ale już wkrótce prace spowolniono i ostatecznie zakończono je w okresie międzywojennym. W tym czasie J.W. rozwijały się jako modne letnisko, powstało wtedy sporo domów o charakterze pensjonatowym, a wieś zaczęła przekształcać się w osiedle letniskowe. U podnóża Różanki w G. Ołowianych wzniesiono duże sanatorium. Natomiast w pałacu kongregacja ss. Marianek prowadziła dom dla dzieci. Z zakł. przem., oprócz papierni i tartaku, działały kamieniołomy

JANOWICE WIELKIE. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY
 fot. M. Staffa

granitu. W 1925 r. wymieniano hotel o 15 pokojach i 25 miejscach, drugi hotel, starą karcznię i 2 gospody z miejscami nocl., było też sporo kwater prywatnych. Polecano kąpielisko i romantyczne trasy spacerowe. Sanatorium należące do dr Gehrmana i Dietscha specjalizowało się w leczeniu chorób nerwowych. Przed 1939 r. istniało już 5 hoteli i gospód (w tym karczma sądowa) oraz 4 pensjonaty, łącznie dysponujące ponad stu miejscami nocl. W okresie międzywojennym w J.W. mieszkał dość znany rzeźbiarz i snycerz lud. Hans Brodenberger, którego dziełem jest m.in. wystrój jadalni i klatki schodowej w schr. „Andrzejówka” w G. Suchych, a także zachowane do dzisiaj charakterystyczne drogowskazy do Szwajcarki i Miedzianki koło stacji. W 1938 r. było już 5 hoteli i pensjonatów o 22, 12, 11, 16 i 16 miejscach i wiele kwater prywatnych. Podczas II wojny światowej na terenie J.W. istniał niewielki obóz pracy - filia Gross-Rosen, którego więźniowie pracowali w miejscowych zakł. przem. i kamieniołomach, ale o jego wielkości i liczbie więźniów niewiele wiadomo. Po 1945 r. J.W. zachowały swój charakter, ale znacznemu zmniejszeniu uległa funkcja letniskowa. Wyjątkowo natomiast wieś nie tylko nie zmniejszyła liczby ludn., ale stale ją powiększa, przyczyniło się do tego posiadanie na miejscu przemysłu, dobre połączenia komunikacyjne, szczególnie kolejowe i uzyskanie statutu siedziby gminy po reformie adm. w 1973 r. Papiernia w J.W. nie została zniszczona podczas wojny i już w 1946 r. prod. 35 t na dobę, działał też kamieniołom, tartak i młyn. W 1957 r. papiernia częściowo spłonęła, ale została odbud. i zmodernizowana. Wzbogacono też asortyment prod. i jej wielkość. Zakład specjalizował się m.in. w prod. kalki techn. i podkładów pod papiery światłoczułe. W 1956 r. uruchomiono w J.W. wyluszcarnię nasion. Jest to jeden z 4 tego typu zakł. w kraju. Został w dużej części zmechanizowany, wyposażony w unikatowe urządzenia do

JANOWICE WIELKIE. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY
 fot. M. Staffa

łuskania szyszek modrzewi i świerków, także daglezi, sosny czarnej i sosny wejmutki. Wyluszcarnia zaopatruje w nasiona wszystkie nadleśnictwa na terenie Sudetów. Zakł. wyposażony jest w klimatyzowaną przechowalnię, która umożliwia kilkuletnie składowanie nasion.

Słabiej rozwijała się funkcja letn. W d. sanatorium dla nerwowo chorych ulokowano prewentorium kolejowe. Obiekt przebud. Powstał basen kąp. i wyciąg narc. We wsi działa zakł. dom wczas., a przez wiele lat istniał tu hotel „Krokus”, ob. są tylko kwatery prywatne. Natomiast w pałacu ulokowano specjalny dom opieki społ. Chociaż J.W. nie są dużą miejscowością, mają tu swoje siedziby gminy wyznaniowe Kościoła Zielonoświątkowców i Świadków Jehowy.

7. J.W. mają złożony układ przestrzenny. Część na pr. brzegu Bobru (J. Stare) nawiązuje do układu wsi łańcuchowej, natomiast część na 1. brzegu (J. Nowe) mają charakter osiedla. Przeważają tu domy i zabudowa typu małomiasteczkowego.

1, Kośc. par. Chrystusa Króla, wzniesiony jako ewang. w XVIII w. Jest to bar.-klas. budowla salowa, założona na rzucie prostokąta, z kwadratową wieżą na osi, zwieńczoną hełmem z iglicą. Z tyłu wieloboczna dobud. o charakterze tarasu, kryjąca niską absydę. Był remontowany

JANOWICE WIELKIE. PLEBANIA fot. M. Staffa

w k. XIX w. i w 1963 r. Wewnątrz skromne wyposażenie, m.in. późnobar. drewn., polichr. ambona z k. XVIII w. oraz drewn., polichr. figury św. i krucyfiks, a także klas., drewn., polichr. chrzcielnica z XIX w. Obok kosc. (ul. Partyzantów 6) stoi mur. plebania z XVIII w. - 2-kond., nakryta czterospadowym dachem.

2. Got. kośc. pom. Wniebowz. NMP - wzniesiony jako par. kat. w k. XV w. W XVI i potem w XVIII w. przeszedł bar. rozbud., następnie wielokrotnie był remontowany, m.in. w 1930, 1963 i 1977 r. Jest to budowla orientowana, jednonawowa. z wydzielonym prostokątnym prezbiterium. Na osi kwadratowa, oskarpowana wieża, zwieńczona hełmem z prześwietem. Nakryty dachami dwuspadowymi.

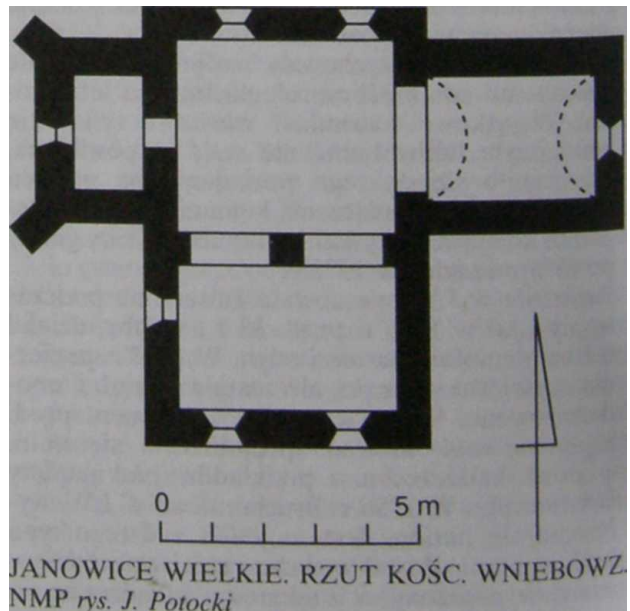
Wewnątrz jest cenne i zróżnicowane wyposażenie, m.in.: got. kam. sakramentarium przyścienne z XV w.; część got. drewn. polichr. tryptyku z XVI w.; drewn., polichr. rzeźby późnogot. z XVI w., ren. z k. XVI w. i bar. z XVIII w.; ren., kam. chrzcielnica z XVI w.; olejne obrazy z XIX w.; liczne paramenty i naczynia liturgiczne. Na wieży wisi got. dzwon z 1492 r., a na murze jest zespół 7 kam. nagrobków i epitafiów z XVI-XVIII w., w tym hr. Hedwig von Schaffgotsch z 1668 r. W starszych opisach zachwalano witraże z 1555 r., które jednak nie dochowały się. W szczycie kośc. umieszczony jest kam. krzyż pokutny. Ze względu na pokrycie ściany tynkiem przez szereg lat uchodził za zaginiony, ob. wyeksponowany w całości. Kośc. otacza kam. mur cmentarny z bramką, pochodzący z XVIII w.

3. Zespół pałacowy przy ul. Chłopskiej 1. Pierwszy ren. dwór otoczony fosą, wzniesiony w l. 1608-09 przez hr. von Schaffgotscha, został zniszczony przez Szwedów podczas wojny 30-letniej. Odbud. w 1648 r., prawdopodobnie w pierwotnym kształcie, dotrwał do gruntownej przebud. bar. w 1775 r., gdy dodano skrzydło wsch. Kolejnej zasadniczej przebud. dokonał w 1830 r. hr. zu Stolberg-Wernigerode. Powiększono wówczas także park. Potem całość rozbud. ok. 1910 r., gdy wzniesiono nowe zabud. gospoda

JANOWICE WIELKIE. KOŚC. WNEBOWZIĘCIA NMP fot. M. Staffa

i wreszcie w 1962 r. na dom opieki społ., którą to funkcję pełni do dzisiaj. Kompleks bud. z różnych okresów i o różnych cechach stylowych otacza z trzech stron rozległy dziedziniec. Pałac jest mur., 2-kond. budynkiem na rzucie prostokąta, z 5-osiową fasadą i bar. portalem. Okna w skromnych opaskach, silnie

JANOWICE WIELKIE. RZUT KOŚC. WNEBOWZ NMP rys. J. Potocki

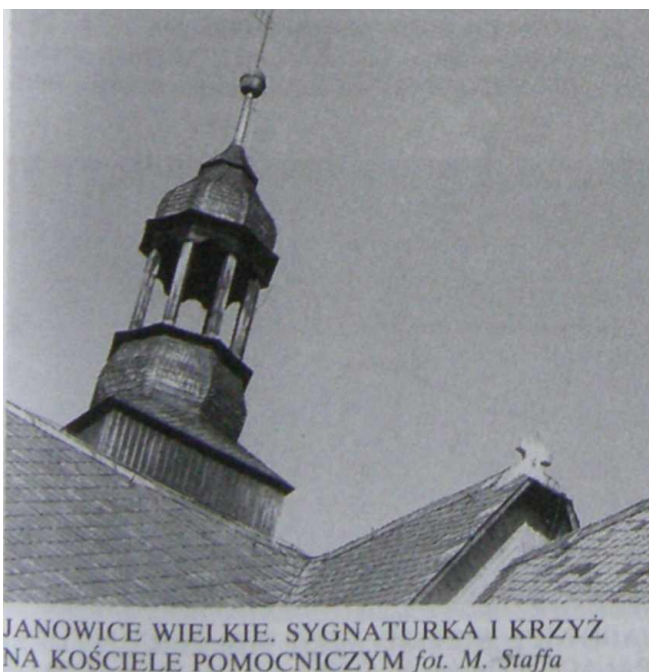
JANOWICE WIELKIE. KOŚCIÓŁ POMOCNICZY I MUR CMENTARZA fot. M. Staffa

zaakcentowany gzyms wieńczący i lizeny na narożach. Wewnątrz pozostałości wystroju, m.in. kam. kominek i detale arch. Bud. gospod., z XVIII-XIX w. są w większości mur., część o konstr. mur.-szkieł. Na dziedzi-

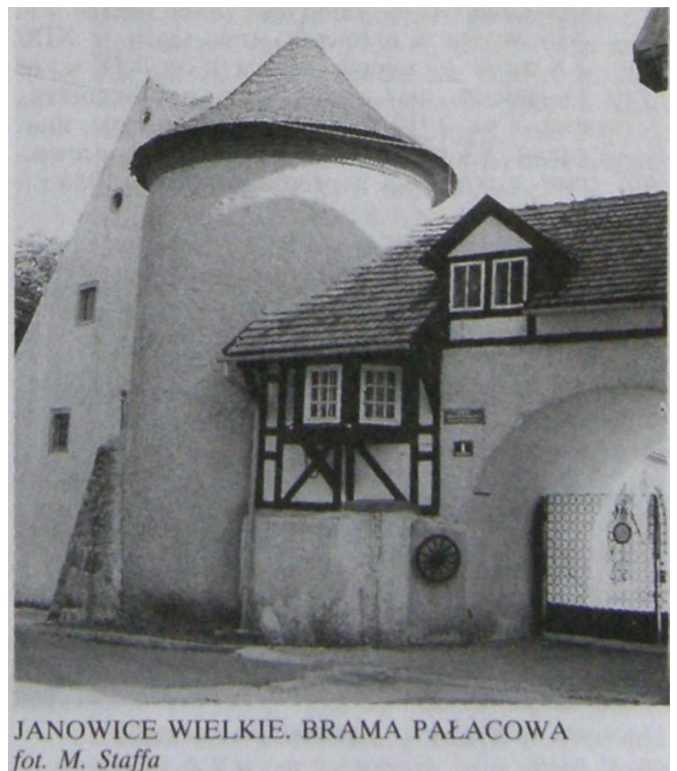

JANOWICE WIELKIE. PAŁAC fot. M. Staffa

niec prowadzi brama o półkolistym wykroju, umieszczona w bud. bramnym o konstr. mur.-szkieł. Flankuje go pseudoobronna baszta cylindryczna. Obok pałacu wyeksponowane są stare konne wozy strażackie (motopompy i transportowy). Przy pałacu pozostałości sporego parku z kilkuset okazami drzew, przeważnie rodzimych. Rosną tu pomnikowe okazy dębów szypułkowych (*Quercus robur*) o obw. do 5,0 m, lipy drobnolistne (*Tilia cordata*) o obw. do 4,5 m, buki (*Fagus sylvatica*) o obw. do 2,5 m, kasztanowce (*Aesculus hippocastanum*) o obw. ok. 2,0 m i jesiony (*Acer pseudoplatanus*). Są też liczne gat. krzewów ozdobnych. Ponadto w parku jest kam. mostek i d. punkt widokowy na

JANOWICE WIELKIE. SYGNATURKA I KRZYŻ NA KOŚCIELE POMOCNICZYM fot. M. Staffa

JANOWICE WIELKIE. BRAMA PAŁACOWA fot. M. Staffa

JANOWICE WIELKIE. DZIEDZINIEC PAŁACU fot. M. Staffa

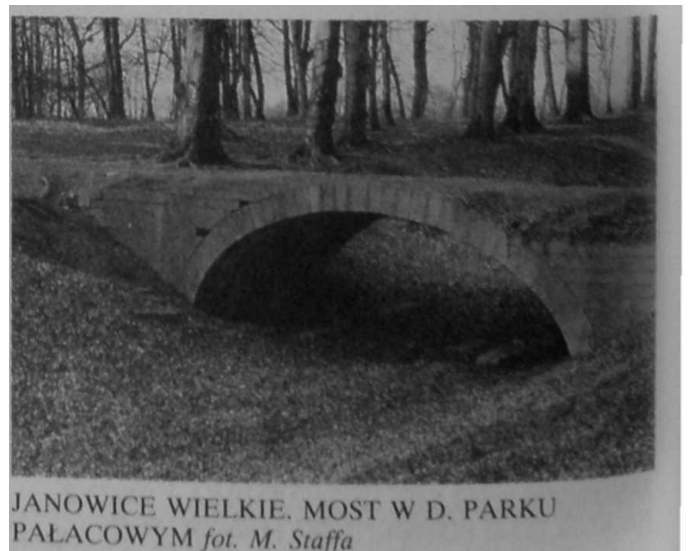
skalce udostępnionej stopniami. Obok pozostałości kam. tarasów. Obiekt (poza parkiem) jest niedostępny dla zwiedzających.

4. Na terenie wsi zachowało się wiele domów mieszk. i bud. gospod, o różnych formach - od drewn. chaty przysłupowej i mieszanej. Większość pochodzi z XIX w. Najbardziej interesujące są te, które miały parter o konstr. wieńcowej i przysłupowej oraz szach, piętro, nakryte dwuspadowymi dachami z oszalowanymi szczytami. Do cenniejszych należą m.in.: - ul. Chłopska 4 - ruina mur. domu mieszk. z k. XIX w.; nr 6 - mieszk., mur.-szach. z XIX/XX w.; nr 7 - mieszk., mur. z l. ćw. XIX w.; nr 11 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 12 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 15 i 16 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 18 - mieszk.-gospod., drewn.-mur. z pocz. XX w., remontowany w 1986 r.;

- ul. Demokratów 1 - mieszk. (ob. biblioteka), mur. z XIX/XX w.; nr 8 - mieszk., mur. z XIX XX w. oraz bud. gospod. - mur. z drewn. ozdobami snycerskimi z XIX/XX w.; nr 9 -mieszk., drewn. z pocz. XX w.; nr 10 - mieszk.. mur. z 1905 r.; nr 12 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 14 - mieszk., mur. z k. XIX w., remontowany ok. 1980 r.; nr 15 - mieszk.. drewn.-mur. z pocz. XX w. o charakterze pensjonatu; nr 16 - mieszk., mur.-szach. z k. XIX w., przebud. ok. 1980 r.; nr 17 - mieszk.. mur. z ok. poł. XIX w., przebud. w pocz. XX w.; nr 18 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 19 -mieszk., mur. z k. XIX w. i ok. 1910 r.; nr 21 - mieszk., drewn.-mur. z k. XIX w.; nr 21 mieszk., mur. z XIX/XX w., przebud. ok. 1980 r.. zachował szczyt opierzony łupkiem; nr 24 i 26 -mieszk., mur. z k. XIX w. oraz ruina drewn przysłupowego z XIX w.; nr 27 - mieszk., mur.

JANOWICE WIELKIE. ZESPÓŁ PAŁACOWY
fot. M. Staffa

JANOWICE WIELKIE. MOST W D. PARKU
PAŁACOWYM fot. M. Staffa

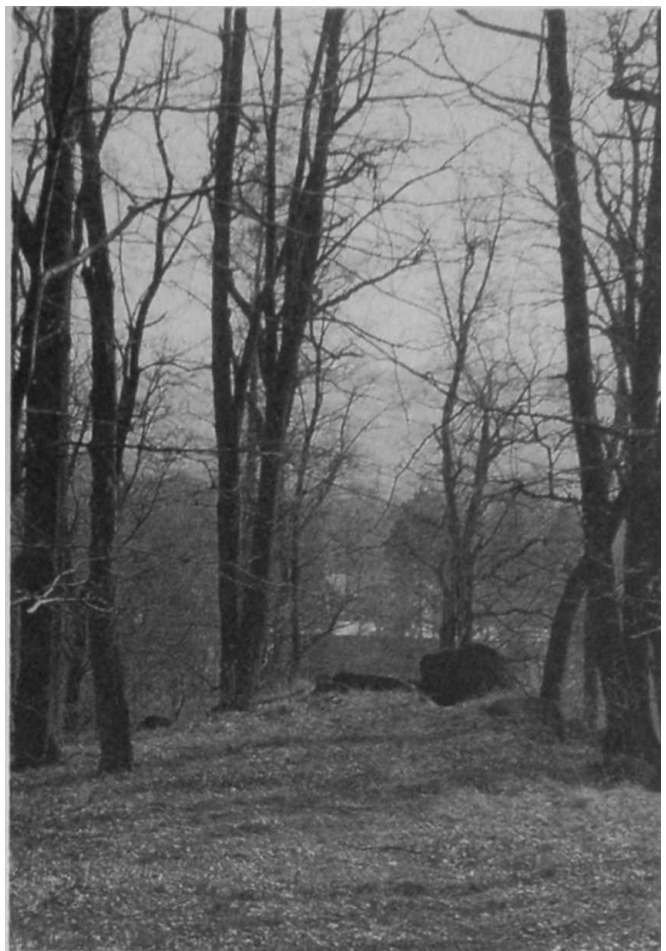
JANOWICE WIELKIE. TARASY W D. PARKU
PAŁACOWYM fot. M. Staffa

z k. XIX w.; nr 28 - mieszk., mur.-szach., częściowo o konstr. przysłupowej z ok. 1920 r.;

- ul. Kolejowa 2 - willa (ob. Urząd Gminy) mur. z 1. ćw. XX w.; nr 4 - mieszk. (ob. poczta), mur. z XIX/XX w. i ok. 1920 r.; nr 5 i 6 - mieszk., mur. z k. XIX w.;
- ul. Kopernika 3 - mieszk., mur. z ok. 1915 r.; nr 4 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 5 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.; nr 6 - mieszk., drewn., o konstr. przysłupowej z ok. 1920 r.;
- ul. 1 Maja 1 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 3 - mieszk., drewn. z ok. 1930 r.; nr 4 - willa drewn.-mur. z ok. 1930 r.; nr 4a - willa mur. z 1924 r., remontowana w 1985 r.; nr 5 - mieszk., drewn.-mur. z XIX/XX w.; nr 6 - mieszk. o charakterze pensjonatu, mur. z ok. 1910 r., przebud. ok. 1985 r.; nr 7 - mieszk. z restauracją, mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 8 - willa (d. hotel), mur. z 4. ćw. XIX w., przebud. ok. 1980 r.; nr 9 - mieszk. (prawdopodobnie d. karczma sądowa) mur.-drewn.-szach. z k. XIX w.; nr 10 - mieszk., mur. z k. XIX w. oraz oficyna mur. z XIX/XX w.; nr 12 - kiosk drewn. z ok. 1930 r. o konstr. pseudoprzysłupowej; nr 13 - kiosk z k. XIX w. o konstr. szkieletowej i wypełnieniu murem pruskim; nr 14 i 14a - mieszk.,

JANOWICE WIELKIE. SKAŁKI W PARKU
fot. M. Staffa

JANOWICE WIELKIE. ALEJA W PARKU
fot. M. Staffa

- mur. z XIX/XX w.; nr 15 - bud. usł., mur. z pocz. XX w.; nr 16 - mieszk., drewn.-mur. z ok. 1930 r.; nr 18 - mieszk., drewn.-mur. z k. XIX w., przebud. w 1934 r.; nr 19 - willa mur. z 2. poł. XIX w., przebud. ok. 1920 r.; nr 20 - willa o charakterze pensjonatu - mur. z XIX/XX w.; nr 21 - mieszk.-usł., mur. z ok. 1910 r., przebud. w 1970 r.; nr 22 - mieszk., drewn.-mur. z ok. 2. poł. XIX w.; nr 23 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w., przebud. w XIX/XX w.; nr 24 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 25 - mieszk.-usł. (kino), mur. z k. XIX w., przebud. w XX w.; nr 26 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.; nr 27 - mieszk., mur. z ok. 1915 r.; nr 28 - mieszk., mur.-szach. z pocz. XX w.; nr 29 - mieszk., mur.-szach. z k. XIX w.; nr 30 - mieszk., drewn. o konstr. przysłupowej z k. XIX w.; nr 31 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 32 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; ' nr 35 - mieszk., mur. z 1810 r., przebud. w 2. poł. XIX w.; nr 41 - mieszk., drewn.-mur. o konstr. przysłupowej z ok. poł. XIX w.; nr 42 - mieszk., drewn.-mur. z 2. poł. XIX w.;
- ul. Matejki 1 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 2 - mieszk., mur. z k. XIX w.;
- ul. Nadbrzeźna 1 - remiza OSP - drewn.-mur. z k. XIX w.; nr 2 - mieszk., mur. z k. XVIII w.; nr 5 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 7 - mieszk., drewn.-mur. z 1. poł. XIX w., przebud. w pocz. XX w.; nr 9 - mieszk., mur.-szach. z ok.

JANOWICE WIELKIE. ZAGRODA MUR.-SZACH.
 fot. M. Staffa

1910 r.; nr 10, 11, 12-mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 13 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX/XX w.; nr 15 - mieszk., mur. z 1. ćw. XX w.; nr 17 - mieszk., mur. z ok. 1915 r.;
 - ul. Partyzantów 4 - szkoła mur. z 4. ćw.
 XIX w., przebud. w pocz. XX w.; nr 8, 9, 14 -mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 16 - bud. gospod., mur. z 1895 r.; nr 17 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 19 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 20 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 21 -mieszk. oraz stodoła i lodownia mur. z XIX/ XX w.; nr 22 - mieszk., drewn.-mur. z pocz. XIX w.; nr 24 - mieszk., mur. z XIX/XX w.;
 - ul. Pionierska 4 - mieszk., mur.-szach. z ok. 1915 r.; nr 6 - mieszk., mur. z ok. 1920 r., przebud. w 1980 r.; nr 10 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 12 - mieszk., mur. z k. XIX w. oraz stodoła drewn.-szach, z poł. XIX w.; nr 13 - mieszk., drewn.-mur. z ok. 1910 r., przebud. w 1987 r.; nr 14 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 15 - mieszk.-gospod., drewn.-mur. z ok. poł.

JANOWICE WIELKIE. LEŚNICTWO fot. M. Staffa

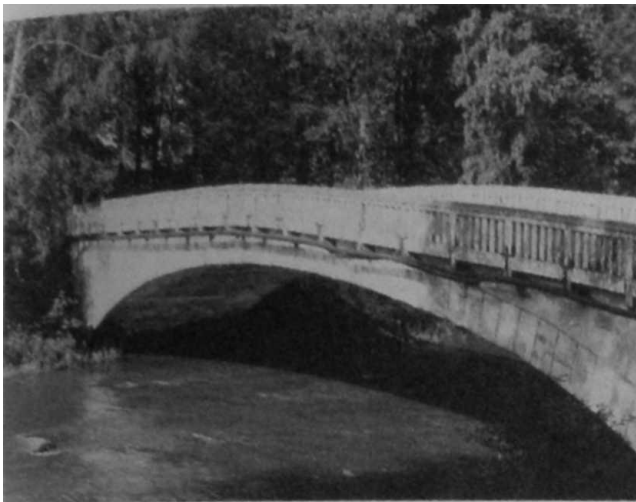
XIX w., przebud. w pocz. XX w.; nr 17 -mieszk.-gospod. (nieużytkowany). drewn.-mur. z 2. poł. XIX w., przebud. ok. 1910 i 1980 r.; nr 18 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 20 -mieszk., mur. z ok. 1930 r.; nr 21 - mieszk., mur. z ok. 1915 r.; nr 22 - mieszk.-gospod., mur. z k.
 XIX w.;
 - ul. Robotnicza 1 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 2 i 3 - mieszk., mur. z ok. 1880 r.; nr 6 i 7 -mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 8 - mieszk., drewn.-mur. z k. XIX i pocz. XX w.; nr 8a -mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 9 - mieszk., mur. z XIX/XX w.;
 - ul. Sportowa 2 - mieszk., mur. z pocz. XX w.;
 - ul. Świerczewskiego 1 - hotel (kapł. kośc. ewang.), mur. z ok. 1910 r.; nr 2 - mieszk.-usł., mur. z XIX/XX w.; nr 3 - mieszk., mur. z XIX XX w.; nr 6 i 11 - mieszk.-usł., mur. z pocz. XX w.;
 - ul. Wojska Polskiego 1 - mieszk. (posterunek policji), mur. z ok. 1920 r.; nr 2 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.; nr 4 - willa (przychodnia wet.), mur. z 1935 r.;

JANOWICE WIELKIE. DOM MUR.-SZACH.
 fot. M. Staffa

JANOWICE WIELKIE. PAWILON HANDLOWY
 fot. M. Staffa

JANOWICE WIELKIE. MOST NA BOBRZE
 fot. M. Staffa

JANOWICKIE GARBY I ZAMKOWY GRZBIET
 Z SOKOLIKA. W GŁĘBI WOŁEK. U DOŁU
 PRZEŁĘCZ KARPNICKA fot. M. Staffa

- ul. Zamkowa 1 - bud. gospod., drewn.-mur. z XIX/XX w.; nr 4 - mieszk., drewn. z ok. 1920 r.; nr 12 - mieszk., mur.-szach. z ok. 1930 r.; nr 14 - mieszk., drewn.-mur. z XIX/ XX w.; nr 16 - mieszk. (nadleśnictwo), mur. z ok. 1930 r.
- 5. Dworzec kol. pochodzi z ok. 1870 r. Jest to długi bud. 1-2 kond.. nakryty dwuspadowym dachem. Od strony peronu wbudowana wiata drewn.-stal., a przy przejeździe kol. podziemne przejścia dla pieszych, już poza obrębem stacji.
- 6. Wiadukt kol. nad Bobrem z lat 1866-67 o kratowej konstr. stalowej i most kol. na kanale, mur. z 1866 r.
- 7. Zabud. Fabryki Papieru przy ul. 1 Maja 43 -mur. z k. XIX w. oraz trafostacja przy ul. Pionierskiej 5 - mur.-szach. z XIX/XX w.
- 8. Na skałce przy ul. Świerczewskiego znajduje się tabl. upamiętniająca więźniów z filii obozu Gross-Rosen straconych w pobliżu. Tabl. odsłonięto 9.05.1967 r.
- 9. W pobliżu stacji kol. jest płyta na cokole, upamiętniająca żołnierzy WP, odsłonięta przez gm.

Koło ZBOWID w 35 rocznicę zakończenia II wojny światowej, 9.05.1980 r.

- 8. W J.W. działa klub „Trawers”. Stow., społ. wspólnie z radą gminy wydają „Gazetę Rudawy”.
- 10. Otwartą bazę nocl. stanowi pensjonat „Leśny Dwór” położony w rozległym parku. W J.W. działa KS „Rudawy” posiadający sekcję piłki nożnej. Jest też boisko sport, przy ul. Sportowej, a przy ul. 1 Maja Ośr. Wyp. Świąt, z basenem kąp. Na zboczach Różanki jest orczykowy wyciąg narc. o dł. ok. 200 m i różnicy wzniesień ok. 50 m. Przez J.W. przechodzi ziel. SZP na Bolczów i do Płoniny oraz zaczyna się żółty szlak do Kamiennej Góry przez → Wołek.
- 11. Poz.: 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 17, 21, 22, 25, 27, 28, 33, 34, 40, 41, 42, 43, 44, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 66, 82, 90, 93, 99, 105, 108, 109, 110, 112, 114, 117, 121, 126, 130, 132, 133, 137, 141, 142, 149, 153, 154, 155, 158, 159, 163, 164, 165, 169, 171, 172, 174, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 195, 196, 197, 198, 201, 204, 211, 212, 218, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 233, 238, 239, 240, 243, 244, 246, 247, 255, 258, 260, 264, 265, 266, 271, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 290, 291, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 302, 305, 307, 308, 309, 314, 315, 316, 320, 323, 324, 325, 328, 333, 334, 336, 337, 340, 341, 342, 345, 346.

JANOWICE WIELKIE. TABLICA PAMIĄTKOWA
 fot. M. Staffa

JANOWICKIE GARBY

- 1. Edelmans-Steine, Edelmannsstein, Raschkenlehne, Janowicki Grzbiet, Garby Janowickie, Janowickie Garby.
- 5. Rozczłonkowany, dość wyrównany grzbiet na pn. krawędzi Rudaw Janowickich ciągnący się na pn. od → Rozdroża pod Jańską Górą przez → Jańską Górę (565 m) po → Janowickie Skały (536 m). Od wsch. opada stromo do → Doliny Janówki, ku pn. łagodniej do dol. → Bobru pomiędzy → Janowicami Wielkimi na wsch. i → Trzczańskiem na zach., a zach. zbocza, rozczłonkowane małymi, na ogół suchymi dolinkami, ciągną się w stronę → Przeł. Karpnickiej. Na niektórych mapach J.G. noszą też nazwę Janowickiego Grzbietu, chociaż są tylko

JANOWICKIE GARBY Z PIECA fot. M. Staffa

JANOWICKIE SKAŁY fot. M. Staffa

jego pn. częścią. Za Janowickimi Skałami grzbiet załamuje się opadając stromiej do dol. Bobru. J.G. są zbud. z waryscyjskich granitów, które występują na grzbiecie i zboczach w postaci niezliczonych, malowniczych skałek o różnej wielkości. Skałki te są słabo wyeksponowane i prawie niezbrane, ponieważ znajdują się w gęstym lesie świerkowym. Tworzą zespoły, a nawet małe labirynty. Niektóre, jak Janowickie Skały do 1945 r. były pomnikiem przyr. Stanowiły cel wycieczek z Janowic Wielkich i uchodziły za doskonały punkt widokowy, ob. są zapomniane i pomijane przez szlaki turyst. Część skałek bywała celem wspinaczek. We wsch. zboczu J.G., nad dol. → Janówki, są wyrobiska starego kamieniołomu granitu. Drugi kamieniołom znajdował się na grzbiecie od strony zach., bardziej na pd. Ze względu na kamieniołomy zbocza J.G. pocięte są gęstą siecią dróg leśnych, tworzących zawikłany układ. Cały grzbiet leży na terenie RPK.

11. Poz.: 10, 22 28, 62, 65, 66, 82, 125, 126, 127, 130, 137, 165, 181, 183, 186, 204, 246, 247, 255, 282, 2189. 291, 294, 301, 314, 323, 328.

JANOWICKIE SKAŁY

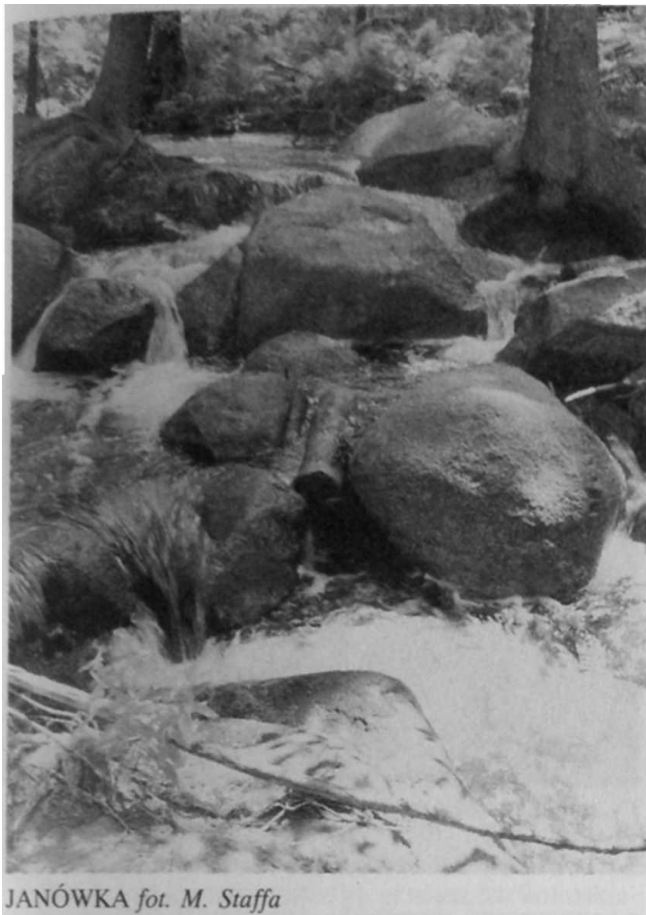
1. Edelmans-Steine, Edelmannssteine, Janowickie Skały.
5. Grupa okazałych skałek, zbud. z waryscyjskich granitów, wieńcząca szczyt 536 m i ciągnąca się wzdłuż grzbietu na pn. od niego. Szczyt stanowi pn. zakończenie → Janowickich Garbów. Na zboczach wyrastają inne skałki i usypiska. Szczytowe skałki były niegdyś znakomitym i uczęszczanym punktem widokowym oraz pomnikiem przyr. do 1945 r. Ob. leżą na terenie RPK, w lesie świerkowym ze znaczną domieszką innych gat. Drzewa w większości zasłaniają skałki i widok z nich. Mogą znaleźć się w proj. rezerwacie przyr. → Dolina Janówki. U ich stóp prowadzi szeroka droga leśna z dol. → Janówki, która tworzy tu ostry zakręt, przechodząc na drugą stronę grzbietu. Ob. J.S. są zapomniane i pomijane przez szlaki turyst.
11. Poz.: 10, 125, 127, 130, 137, 165, 282, 294, 301.

JANÓWKA

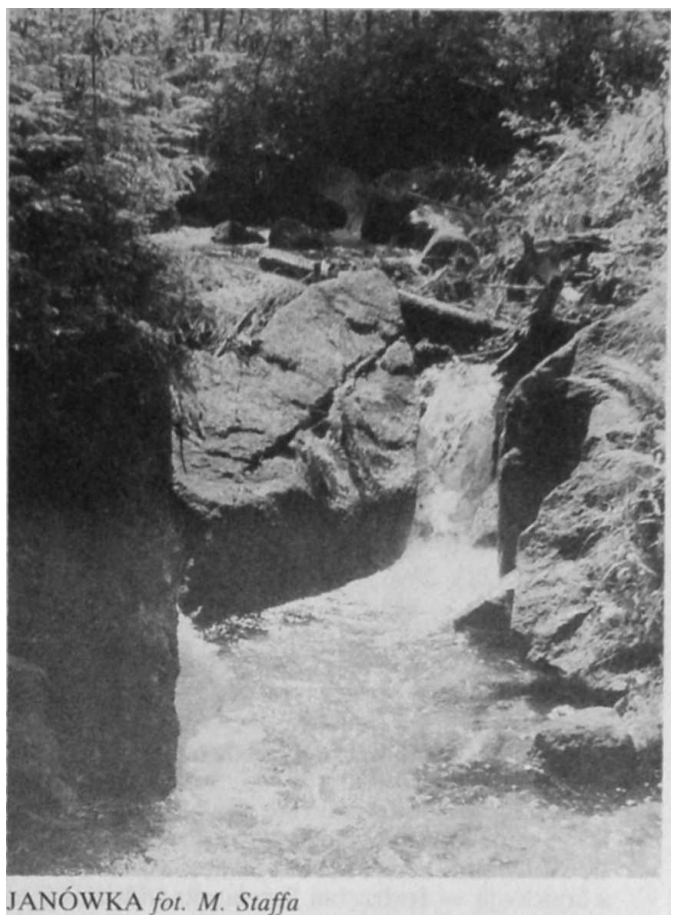
1. Minze Bach, Janówka.
5. Potok, 1. dopływ → Bobru, odwadniający spory fragm. pn. części Rudaw Janowickich. Wypływa z pn. zbocza → Dziejnej Góry, na wys. ok. 810 m. a uchodzi poniżej papierni w → Janowicach Wielkich na wys. ok. 370 m. Dł. potoku ok. 5.5 km. Dol. J. należy do najpiękniejszych fragm. Rudaw Janowickich. Wypreparowana została w waryscyjskich granitach. Potok początkowo s pływa na pn.-dość płytką, zalesioną doliną na zach. zboczu → Wołka. U stóp → Miedzianych Skał skręca na pn.-zach., a jego dolina pogłębia się, nabiera przełomowego charakteru. Zbocza stromieją i są usiane skalkami, a woda s pływa kaskadami pogłazach. Wiele ze skałek ma własne nazwy związane z kształtami lub wydarzeniami historycznymi. Najpiękniejszy fragm. poniżej → Pieca i Skalnego Mostu nosi nazwę → Doliny Janówki i jest proj. rezerwatem przyr. w obrębie RPK. Zbocza porasta tu stary las mieszany, będący najlepszym zachowanym w Rudawach Janowickich fragm.

SKAŁKI NA JANOWICKICH GARBACH
fot. M. Staffa

JANÓWKA fot. M. Staffa

JANÓWKA fot. M. Staffa

pierwotnego lasu dolnoregłowego. Za → Krowiarkami potok skręca na pn.-wsch. i u stóp → Urwistej i → Bolczowa płynie do ujścia, przecinając granicę RPK. Na terenie Janowic Wielkich przyjmuje z pr. strony dopływ, który bywa uważany mylnie za → Hutniczy Potok. We wsi zasila jeszcze kilka małych stawków. Dol. J. od d. stanowiła jeden z głównych ciągów spacerowych w Rudawach Janowickich. Cieszyła się sławą atrakcyjnego i romantycznego miejsca, prowadził nią też jeden z najbardziej uczęszczanych szlaków na ich główny grzbiet. Ob. dol. J. prowadzi asfaltowa droga leśna.

- 10.** Dol. J., poza jej górnym odcinkiem, wiedzie żółty szlak z Janowic Wielkich przez Wołek do Kamiennej Góry. Koło Urwistej i Krowiarek przecina ją ziel. SZP z Janowic Wielkich przez Bolczów do → Szwajcarki, a koło Pieca nieb. szlak E 3 ze Szwajcarki przez → Starościńskie Skały i Wołek na → Skalnik. Szlak ten przechodzi też powyżej źródeł potoku.
- 11** Poz.: 10, 22, 27, 28, 33, 53, 54, 65, 66, 68, 82, 104, 126, 127, 137, 143, 164, 165, 181, 182, 183, 204, 206, 233, 238, 244, 246, 247, 255, 282, 283, 291, 293, 294, 301,302,314.

JAŃSKA GÓRA

- 1** Hennings Berg, Henningsberg, Jańska Góra.
- 5.** Szczyt 565 m na pd. skraju → Janowickich Garbów w Janowickim Grzbiecie. Wyrasta słabo zaznaczoną kulminacją na pn. od → Rozdroża pod Jańską Górą, nieco na zach. od grzbietu. Zach.

zbocze opada łagodnie ku → Przeł. Karpnickiej, pd.-zach. dość stromo do dol. → Karpnickiego Potoku, a pn.-zach., również strome, rozcinają krótkie dolinki. Zbud. z waryscyjskich granitów, które na szczycie i zboczach (szczególnie pn.-zach.) wyrastają w postaci licznych skałek ukrytych w lesie świerkowym porastającym cały szczyt. Rozczłonkowane zbocza J.G. trawersują liczne drogi leśne, a przez Rozdroże pod Jańską Górą prowadzi szeroka, asfaltowana droga leśna. J.G. leży na terenie RPK.

- 10.** Drogą przez Rozdroże pod Jańską Górą prowadzą szlaki ze → Szwajcarki: nieb. E 3 na →

JAŃSKA GÓRA fot. M. Staffa

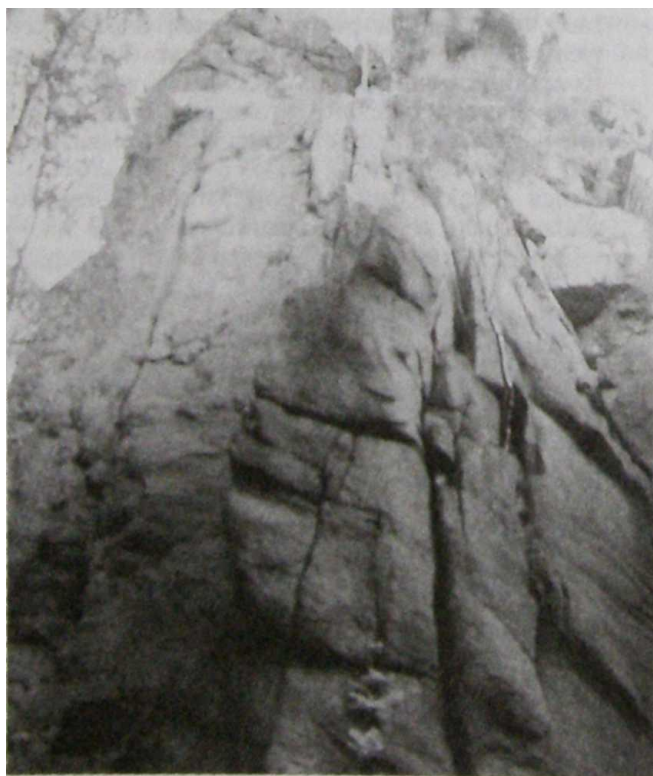
JĄSKA GÓRA fot. M. Staffa

Skalnik i ziel. SZP do → Bolczowa, który dalej trawersuje J.G. od pd.-wsch. **11.** Poz.: 11, 22, 27, 28, 65, 66, 125, 126, 127, 130, 137, 164, 167, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 244, 246, 247, 282, 283, 289, 290, 294, 301, 302, 328.

JASTRZĘBIA GRAŃ

1. Jastrzębia Grań.
5. Wierchołek pd. baszty → Jastrzębiej Turni w grupie → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Tworzą go trzy wąskie turnie zbud. z waryscyjskie-go granitu karkonoskiego. Poniżej J.G. znajduje się naturalne okno skalne zwane Lisią Dziurą, a kończy ją → Jastrzębia Przełęczka, oddzielająca niższy wierchołek Jastrzębiej Turni. Od zach. J.G. opada 60 m wys. ścianą skalną. U jej stóp rośnie las świerkowy wchodzący w obręb RPK. J.G. jest celem wspinaczek.

11. Poz.: 143.

JASTRZĘBIA GRAŃ fot. M. Staffa

JĄSKA GÓRA I STAROŚCIŃSKIE SKAŁY Z KRZYŻNEJ GÓRY NA TLE MIEDZIANYCH SKAŁ, WOLKA I DZICZEJ GÓRY fot. M. Staffa

JASTRZĘBIA PRZEŁĘCZKA

1. Jastrzębia Szczerba, Jastrzębia Przełęczka.
5. Wcięcie w szczytowej części → Jastrzębiej Turni w masywie → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Oddziela wyższą pd. turnię z → Jastrzębią Granią od niższej pn. Przełęczka jest celem wspinaczek. Leży na terenie RPK.

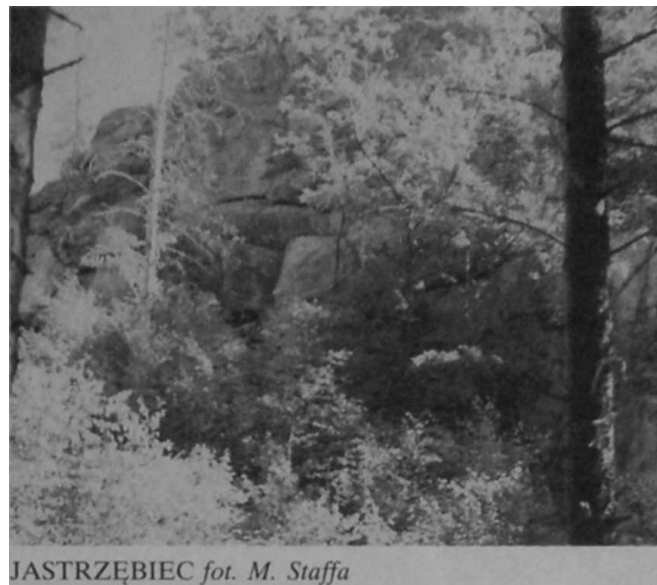
11. Poz.: 143.

JASTRZĘBIA TURNIA

1. Jastrzębia Turnia.
5. Jedna z najwyższych skał tworzących wierchołek Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Wyrasta z zach. zbocza na wys. ok. 550 m ścianą skalną o wys. ok. 60 m, lekko przewieszoną w partii szczytowej. Składa się z dwóch baszt, oddzielonych → Jastrzębią Przełęczka. Wyższą, pd., wieńczy → Jastrzębia Grań, pod którą jest naturalne okno skalne zwane Lisią Dziurą. U podnóża J.T. rośnie gęsty las świerkowy z dodatkiem buka i innych gat. J.T. leży na terenie RPK.

JASTRZĘBIA TURNIA NA KRZYŻNEJ GÓRZE fot. M. Staffa

Wysokogórskiego, Adama Jastrzębca-Uznańskiego. Rozczłonkowana skałka stanowi cel wspinaczek. Drogi poprowadzono jej wsch. i zach. ścianą.

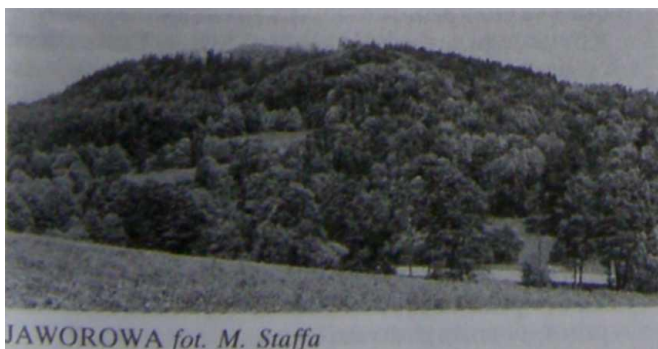
10. Ponad J. prowadzi czerw. szlak ze → Szwajcarki na Sokolik.
11. Poz.: 62.

Zbud. jest z waryscyjskiego granitu karkonoskiego. Na jej powierzchni widoczne są kociołki wietrzeniowe w różnych stadiach powstawania. J.T. jest jednym z najpopularniejszych celów wspinaczkowych w Sokolich Górach. Od d. poprowadzono na nią liczne trasy, z których jedna z pierwszych, filarem pn.-zach. nosiła niem. nazwę Campanile.

11. Poz.: 16, 22, 54, 62, 125, 127, 143, 246, 254, 291, 294, 300, 301.

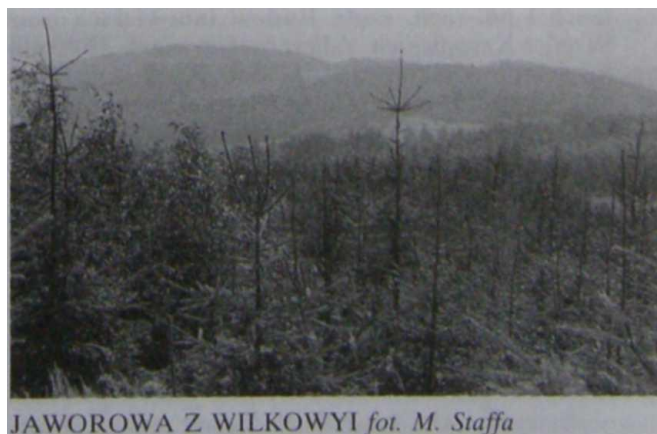
JASTRZĘBIEC

1. Jastrzębiec.
5. Grupa skalna na zach. zboczu → Sokolika w Sokolich Górach. Wyrasta na wys. ok. 600 m pomiędzy → Sokolikiem Dużym na wsch. i → Sukiennicami na zach., w rzadkim lesie świerkowym, z domieszką innych gat. Leży na terenie RPK i ma kilkanaście m wys. Zbud. jest z waryscyjskiego granitu karkonoskiego. Nazwa skałki została ustalona w środowisku wspinaczy dla upamiętnienia prezesa wrocł. Klubu

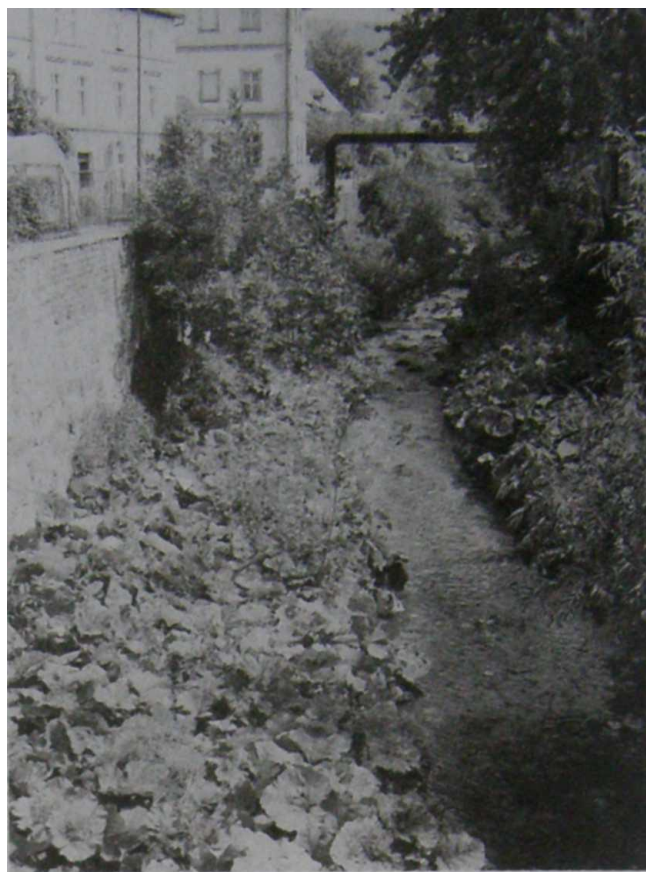
JAWOROWA

1. Lauschberg, Lausch Berg, Jaworowa.
5. Szczyt 760 m w pd.-wsch. części Rudaw Janowickich. Kończy długi, boczny grzbiet ciągnący się od → Skalnika przez → Bobrzak. J. ma kształt niewielkiego rozrogu, od którego odchodzą ramiona: ku pn.-wsch. zakończone → Szarakiem nad dol. → Żywicy w → Piszowicach, na pd. z → Krowią i najdłuższe, biegnące na pd.-wsch., przechodzące w ciąg wzgórz sięgający → Bobru na granicy Obniżenia Kamiennej Góry i Bramy Lubawskiej. J. zbud. jest z dolnokarbońskich zlepieńców i szarogłazów, przeciętych na pn.-zach. zboczu żyłą aplitów, które występują na powierzchnię w skałkach → Tylna Skalica, będących pomnikiem przyr. do 1945 r. Natomiast na grzbiecie, na pn.-wsch. od wierzchołka, ciągnie się kilkusetmetrowa wychodnia szarogłazów w postaci skalnej grzędy.

JEDLICA fot. M. Staffa

JEDLICA W KOWARACH fot. M. Staffa

Kończy się na bezimiennej kulminacji 605 m nad kośc. w Pisarzowicach. Niżej na jej zboczach są inne skałki i usypiska. Cały szczyt jest w górnej partii porośnięty lasem świerkowym ze znaczną domieszką sosny, brzozy i innych gat. Skrajem tych lasów u pd. i wsch. podnóża J. prowadzi granica RPK.

10. Pn.-zach. zbocze J. trawersuje nieb. szlak E 3 z Kamiennej Góry przez Pisarzowice na Skalnik.
11. Poz.: 7, 20, 22, 28, 66, 68, 91, 126, 130, 137, 164, 179, 180, 244, 246, 247, 255, 282, 289, 294, 301, 314.

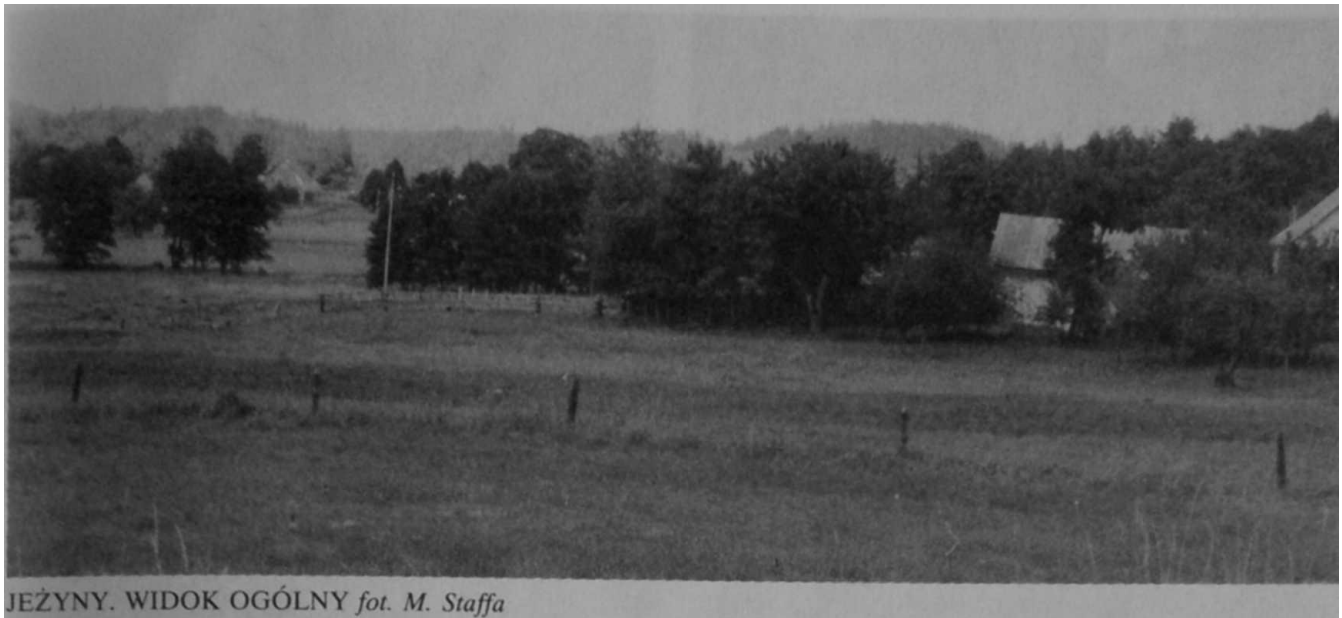
JEDLICA

1. Iselbach, Eglitz, Iglica, Jodłówka, Jedlina, Jedlica.
5. Potok, największy pr. dopływ Łomnicy. Odwadnia pn. zbocza Kowarskiego Grzbieta w Karkonoszach i pd.-zach. część Rudaw Janowickich oraz Wzgórz Karpnickich, zaliczanych czasami do Kotliny Jeleniogórskiej. Źródła pod Przczł. Okraj na wys. ok. 1020 m, ujście we wsi Łomnica na wys. ok. 350 m. Dł. potoku ok. 14,0 km. W górnym biegu, na terenie Karkonoszy, dol. J. jest b. malownicza, głęboko wcięta i zalesiona. Od Kowar-Podgórze potok stanowi granicę pomiędzy Rudawami Janowickimi a Kotliną Jeleniogórską. Płyne tam odsłoniętym terenem, a wzdłuż jego brzegów aż do ujścia ciągną się miejscowości, z → Kowarami włącznie.
J. w Karkonoszach wycięła swoją dol. w prekambryjskich gnejsach oczkowych i granitognejsach oczkowych, niżej na granicy Kowar zalega soczewa

marmurów dolomitycznych, a dalej do ujścia ciągną się waryscyjskie granity karkonoskie, które wzdłuż brzegów tworzą skaliste wzniesienia, niektóre o charakterze nunataków, będących śladem działalności lądolodu skandynawskiego. W skałach górnej części dol. występują m.in. granaty, glaukofan, kordieryt, rutyl i turmaliny. Niżej dol. pokrywa gruba warstwa osadów trzecio- i czwartorzędowych, w których potok wyciął koryto. Górna część dol. J. stanowi proj. rezerwat przyr. Niżej brzegi są zakrzewione, a pomiędzy miejscowościami ciągną się użytki rolne.

Z terenu Rudaw Janowickich J. przyjmuje kilka niewielkich pr. dopływów, z których nazwy noszą tylko: → Kuźniczy Potok, → Bystra i → Kalnica. Wzdłuż potoku prowadzi ruchliwa szosa Nr 367 z Jeleniej Góry na → Przeł. Kowarską i linia kol ob. wyłączona z ruchu pasażerskiego.

6. Już w średniowieczu w dol. J. intensywnie poszukiwano złota i drogich kamieni. Podobno w 2. poł.-XII w. w górze dol. wydobywano rudę żelaza. Na dużą skalę gór. rucl żelaza rozwinęło się powyżej Kowar w okresie XIV - poł. XVII w. Prowadzono tu liczne prace, a ich pozostałości w postaci starych sztolni są widoczne do dziś. Po ostatniej wojnie przez krótki czas prowadzono także wydobywanie rud uranu w 2 kopalniach. Po wielkiej powodzi w 1897 r. dol. J. w Kowarach uregulowano, zabudowując kaskadami i umacniając brzegi. Dol. J. stanowi stary trakt komunikacyjny, wzdłuż którego rozwinęły się wsie łańcuchowe. Taki sam układ posiadają również Kowary, których osi potok pozostaje do dziś.

JEŻYNY. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

10. W Kowarach wzdłuż J. prowadzą szlaki: nieb. na → Przeł. Kowarską i do → Karpnik oraz ziel. do Karpacza i na → Skalnik. W Mysłakowicach przecina ją czerw. GSS z Karpacza na Skalnik przez → Bukowiec oraz ziel. szlak z Cieplic Śl. do Karpnik.
11. Poz.: 5, 7, 9, 10, 11, 22, 26, 28, 33, 41, 52, 104, 114, 122, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 154, 157, 164, 165, 167, 178, 179, 181, 182, 183, 186, 201, 204, 232, 238, 244, 246, 247, 254, 282, 287, 290, 291, 292, 294, 300, 301, 302, 314, 321, 323, 328, 341.

JEŻYNY

1. 1786 Drehhaus, 1816 Drehdichaus, Colonie Drehhaus, 1825 Dreh dich aus, Drehhaus, 1918 Drehaus, 1950 Jeżyny, 1965 Bukowiec.
2. Do 1945 kolonia → Bukowca w pow. jel. Do 1973 część Bukowca w gm. Kostrzyca, w pow. jel. Do 1975 część Bukowca w gm. Mysłakowice, w pow. jel. Do 1990 część Bukowca w gm. Mysłakowice, w woj. JG. Od 1990 część Bukowca w gm. Mysłakowice, w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG.
3. 1915 - 65, 1940 - 106, pozostałe dane łącznie z Bukowcem.
4. Wliczona w pow. Bukowca.
5. Część Bukowca położona na pd.-zach. od centrum wsi przy lokalnej drodze z Kostrzycy i → Kowar (Ciszycy), u zach. podnóża → Brzeźnika i → Bramki w Rudawach Janowickich. Pojedyncze zabud. J. ciągną się ok. 1,2 km na wys. ok. 420-430 m ku zach. lekko podmokłe łąki opadają w stronę stawów pomiędzy Bukowcem i Kostrzycą, a od wsch. zbocza wzniesień porastają lasy świerkowe, których skrajem prowadzi granica RPK. Wzniesienia zbud. są z waryscyjskich granitów, dolinę wyścielają osady czwartorzędowe. J. są niewielką osadą pozbawioną zaplecza handl.-usł. Dzisiaj stanowią integralną część Bukowca, chociaż funkcjonalnie bardziej ciężą do pobliskich Kowar. Ich nazwa praktycznie wyszła już z użycia.
6. J. nigdy nie były samodzielną wsią, zawsze stanowiły kolonię Bukowca, powstały prawdopodobnie

ok. poł. XVIII w. i ich dzieje zawsze łączyły się z historią majątku w Bukowcu. W 1786 r. w J. mieszk. tylko 17 zagrodników. Zabud. J. były włączone w obręb rozległego założenia architektoniczno-krajobrazowego związanego z pałacem w Bukowcu, które ukształtowało się na przełomie XVIII/XIX w., gdy dobra stanowiły własność hr. von Redena. W 1825 r. liczyły tylko 16 zagród luźno rozrzuconych wzdłuż drogi i stan taki utrzymuje się do dzisiaj. W 1978 r. było tu ok. 20 domów.

Z terenu osady roztacza się panorama Karkonoszy i fragm. Kotliny Jeleniogórskiej. J. nie mają praktycznie większych perspektyw rozwojowych, chyba że przekształcą się w osiedle mieszk. Ze względu na korzystne położenie nie grozi im wyludnienie.

11. Poz.: 2, 43, 44, 89, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 148, 179, 181, 182, 183, 186, 244, 247, 265, 266, 282, 302, 314, 328, 342.

K

KALNICA

1. Brennenwasser, Juden Graben, Klessen, Kalnica.
5. Potok, pr. dopływ → Jedlicy. Wypływa z pd.-zach. zbocza → Skalnika na wys. ok. 860 m w zniszczonym lesie świerkowym na granicy regła dolnego i górnego. Początkowo spływa dość głęboką, ciemną doliną po pd. zboczu → Wilczyska. Na wys. ok. 610 m dociera do → Bukowej Drogi koło → Dragońskiej Studni. Tu skręca na pn.-zach. i przed pierwszymi domami → Wojkowa opuszcza teren RPK. Dalej płynie przez prawie płaski teren pokryty użytkami rolnymi i ogrodami w granicach → Kowar, najpierw wśród domów Wojkowa, następnie

U ŹRÓDEŁ KALNICY fot. M. Staffa

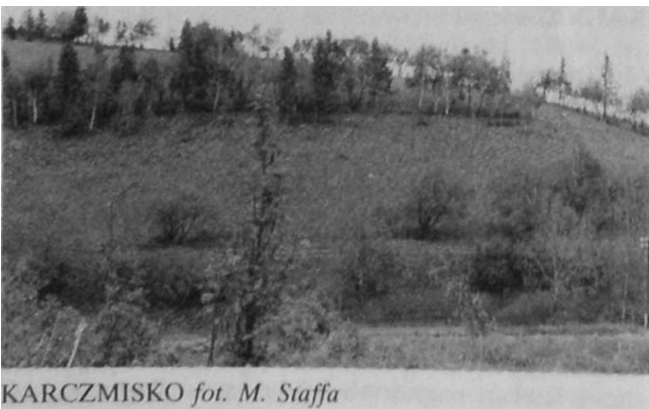
poniżej zespołu sanatoryjnego, wreszcie u stóp → Brzeźnika, gdzie zasila duży zbiornik wodny i uchodzi na pn.-zach. granicy miasta, w rejonie Ciszycy, na wys. ok. 425 m. Dł. potoku ok. 5,1 km.

W dolnym biegu K. zbiera wody z licznych rowów przecinających łąki i pola na pn. od centrum Kowar. Na tym terenie zbiornik wodny zasilają też rowy mające połączenie z sąsiednim dopływem Jedlicy: → Bystrą. Stąd można napotkać mylną informację, że Bystra jest l. dopływem K., lub K. pr. dopływem Bystrej. Z dol. K. roztacza się widok na Karkonosze z Kowarami u ich stóp.

10. Powyżej zbiornika w → Radocinach K. przecina nieb. szlak z Kowar do → Karpnik, a nad źródłem przechodzą szlaki na Skalnik: czerw. GSS z Mysłakowic przez → Bukowiec i żółty z Karpnik.
11. Poz.: 104, 125, 126, 127, 128, 130, 157, 182, 183, 244, 246, 247, 282, 292, 294, 302, 314.

KARCZMISKO

1. Kretscham Der Paß, Kretscham, Karczmiska, Karczmisko.
5. Pd. zbocze → Rudnika nad → Przeł. Kowarską ze słabo zaznaczoną kulminacją ok. 770 m, stanowiącą właściwie załamanie grzbietu. Zbud. z proterozoicznych granitognejsów oczkowych, poro-

KARCZMISKO fot. M. Staffa

KARPICKI POTOK fot. M. Staffa

śnięte zagajnikami, niżej zarastającymi łąkami, z których roztacza się panorama Karkonoszy. Nazwa poszła od starej karczmy - potem schroniska - stojącej na Przeł. Kowarskiej. Wsch. zboczem K. podchodzi → Droga Głodu.

10. Przez K. podchodzi żółty szlak z Przeł. Kowarskiej na → Skalnik.
11. Poz.: 125, 128, 137, 186, 246, 290. 328.

KARPICKI POTOK

1. Fisch Bach. Karpicki Potok.
5. Potok, l. dopływ → Bobru. Jest to największy ciek odwadniający pn.-zach. część Rudaw Janowickich i fragm. Kotliny Jeleniogórskiej. Pow. jego zlewni wynosi 38,2 knr. W części źródłiskowej tworzą go dwa odrębne potoki, mające źródła w odległych miejscach. Ob. za główny uważa się potok wypływający na pn.-zach. zboczu → Skalnika na wys. ok. 840 m, w płytkiej dol. pomiędzy nim a → Wilczyńcem. Potok splywa po stromym zboczu na pn., przyjmując wiele drobnych cieków z pn.-zach. zbocza Skalnika. U jego stóp wpływa do → Strużnicy. Na jej początku z pr. strony uchodzi do niego dopływ biorący początek w → Karpickim Źródle (770 m) pod'przeł. pomiędzy → Bielcem i → Dzięcią Górą. Dawniej ten dopływ był uważany za główny ciek K.P.

Dalej K.P. płynie malowniczą dol., z której otwierają się widoki na okoliczne zbocza Rudaw Janowickich, najpiękniejsze na → Sokole Góry. Przepływa

KARPNICKIE SKAŁKI fot. M. Staffa

przez → Karpniki i wydostaje się na rozległe obniżenie zaliczane już do Kotliny Jeleniogórskiej, gdzie poniżej wsi ciągnie się zespół Karpnickich Stawów, stanowiących siedlisko wielu gat. ptaków. W rejonie stawów przyjmuje dwa największe l. dopływy: → Gruszkówkę i → Łupię. Za stawami wśród pól podąża do ujścia u stóp → Bucznika naprzeciwko zabud. → Wojanowa, na wys. ok. 350 m.

Jedynie końcowy odcinek K.P. prowadzi poza obszarem RPK. Cała dol. jest wypreparowana w waryscyjskich granitach karkonoskich, które w wielu miejscach występują na pow. w postaci skałek. W dolnym biegu potok wyciął swoje koryto w osadach trzecio- i czwartorzędowych. Pod względem przyr. i krajobrazowym dol. K.P. należy do atrakcyjniejszych rejonów Rudaw Janowickich, a Karpniki są najcenniejszą krajoznawczo miejscowością. Cały ten obszar stanowił d. rozległe założenie architektoniczno-krajobrazowe związane z karpnickim zamkiem. Ślady pierwotnego zagospod. terenu są do dzisiaj widoczne. Wzdłuż potoku rośnie wiele starych drzew, szczególnie pomnikowych dębów szypułkowych (*Quercus robur*), które są pozostałością tego założenia. Od stawów po Strużnicę wzdłuż K.P. prowadzi lokalna szosa z Łomnicy do → Kowar.

10. Ze Strużnicy wychodzi żółty szlak na → Strużnickie Skały, a z Karpnik nieb. szlak do Kowar przez → Bukowiec i ziel. do Mysłakowic. Tam też przechodzi żółty szlak z → Trzcinańska przez → Szwajcarkę na Skalnik.

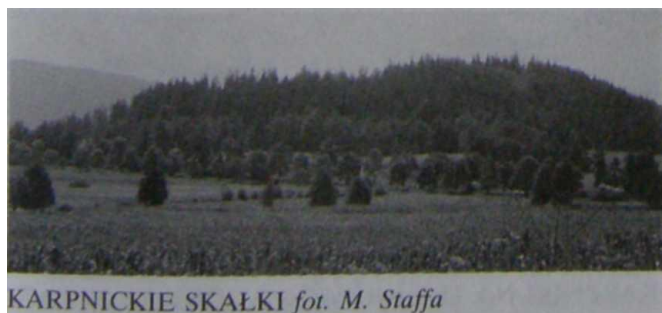
11. Poz.: 11, 12, 26, 28, 42, 65, 66, 104, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 145, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 201, 204, 244, 246, 247, 254, 282, 291, 294, 300, 301, 302, 314, 328, 340.

KARPNICKIE SKAŁKI

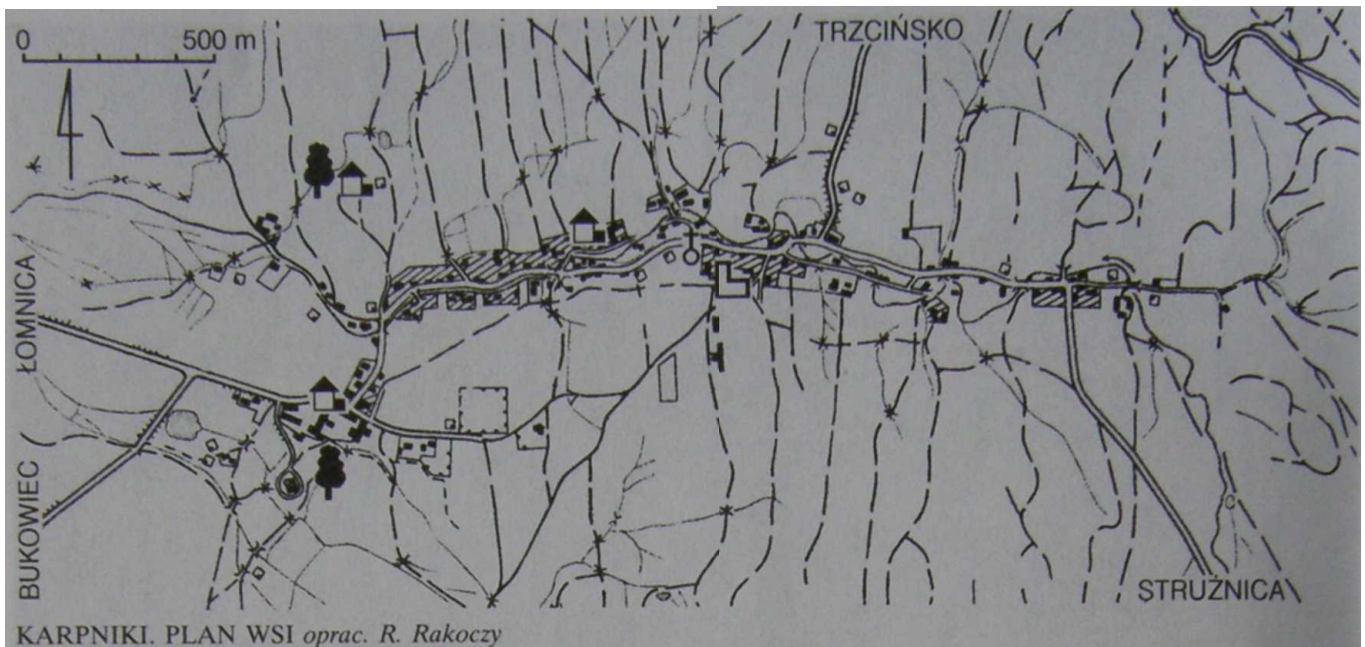
1. Antonstein, Karpnicka Skałka, Karpnickie Skałki.
5. Rumowisko dużych granitowych głazów na wierzchołku wzgórza 407 m w ciągu Wzgórz Karpnickich pomiędzy → Karpnikami na pn.-wsch. i → Krogulcem na pd.-zach. Szczyt porasta zagajnik, niżej ciągną się użytki rolne. Skałki wchodziły w obręb zespołu architektoniczno-krajobrazowego pałacu w Karpnikach i stanowiły punkt widokowy.
10. Droga u wsch. podnóża wzgórza prowadzi nieb. szlak z Karpnik przez → Bukowiec do → Kowar.
11. Poz.: 41, 42, 125, 127, 128, 130, 137, 246, 247, 254, 294, 309, 314.

KARPNICKIE ŹRÓDŁO

1. Fischbach Quelle, Karpnickie Źródło.
5. Źródło potoku uważanego d. za główny ciek → Karpnickiego Potoku. Wypływa z zach. zbocza pod przeł. oddzielającą → Dzięczą Górę od → Bielca w głównym grzbiecie Rudaw Janowickich na wys. ok. 770 m. Otoczenie stanowi las świerkowy regla dolnego. Powyżej K.Ż. na przeł. jest węzeł dróg leśnych.
10. Przez przeł. prowadzi nieb. szlak E 3 ze → Szwajcarki przez → Wołek na → Skalnik.
11. Poz.: 7, 11, 137, 212, 291, 294, 314.

KARPNICKIE SKAŁKI fot. M. Staffa

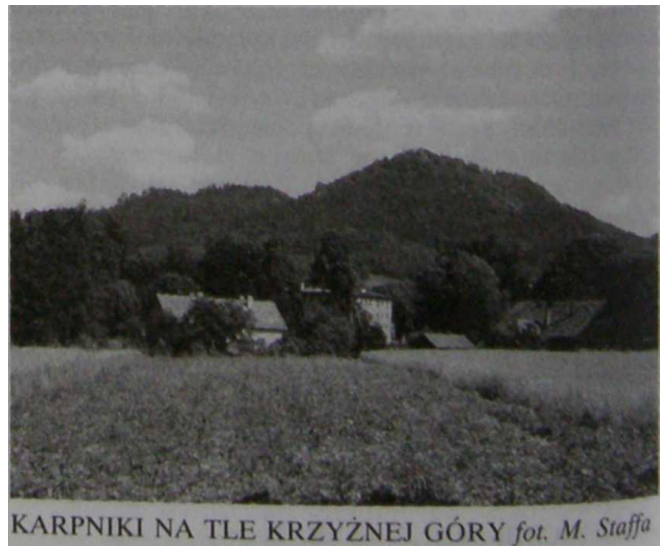
KARPNIKI

1. ok. 1300 Wysbach, Crossen-Fischbach, 1370 Vischbach, 1389 Wenigen Fischbach, 1393 Fischbach, 1478 Viesbache, 1816 Alt-, Neu Fischbach, 1825 Fischbach, 1850 Rybnik, Fischbach, 1945 Karpniki.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1945 wieś gminna w pow. jel. Do 1973 wieś gromadzka w pow. jel. Do 1975 w gm. Mysłakowice w pow. jel. Do 1990 w gm. Mysłakowice, w woj. JG. Od 1990 w gm. Mysłakowice, w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG.
3. 1786 - 1.253, 1816 - 1.108, 1825 - 1.286, 1840 - 1.234, 1871 - 1.133, 1885 - 1.121, 1905 - 948, 1925 - 915, 1940 - 1.013, 1045 - 1.010, 1970 - 868, 1978- 964, 1988 - 962.
4. 1.332 ha, w tym 570 ha użytków rolnych i 661 ha lasów.
5. K. są dużą wsią roln.-letn. na granicy Kotliny Jeleniogórskiej i Rudaw Janowickich. Zajmują rozległą dol. → Karpnickiego Potoku pomiędzy → Sokolimi Górami na pn., głównym grzbieciem

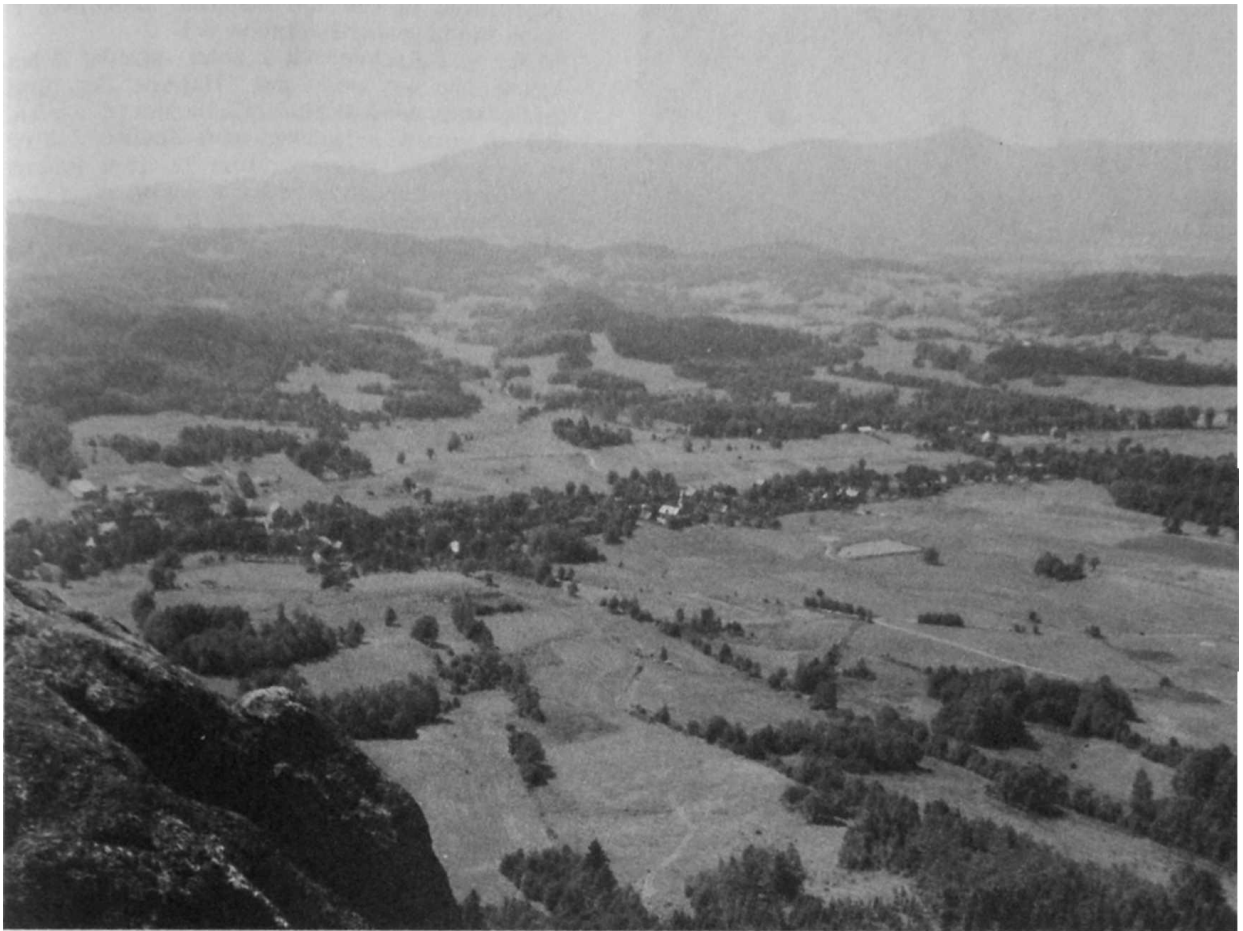
Rudaw Janowickich na wsch. i Wzgórzami Karpnickimi na pd.-zach. Te ostatnie bywają wliczane zarówno w obręb Rudaw Janowickich jak i Kotliny Jeleniogórskiej, zwłaszcza ich pn. część. Ku wsch. dol. zwęża się, a zbocza stromieją. Natomiast na pn. i pn.-zach. od wsi jest prawie płaska, rozciąga się tam zespół Karpnickich Stawów, stanowiących gospod. rybackie spółdz. z → Wojanowa. Są one cennym środowiskiem przyr., głównie ze względu na liczne gat. ptaków wodnych. Bytuje tu m.in. łabędź niemy (*Cygnus olor*), różne gat. dzikiej kaczki (*Anas*), a z ssaków piżmak (*Ondatra zibethica*) i wydra (*Lutra lutra*). W rejonie stawów, a także wielu miejscach we wsi i wokół niej zachowały się stare, pomnikowe drzewa. Najczęściej są to dęby szypułkowe (*Quercus robur*), w tym najbardziej znany był Dąb Królewski przy → Drodze Królewskiej do Mysłakowic oraz 2 lipy drobnolist-ne (*Tilia cordata*) o obw. 3,5-3,7 m. Ponadto na terenie d. parku zamkowego rośnie kilkaset starych drzew, w tym aleja lipowa i grabowa.

KARPNIKI NA TLE SOKOLICH GÓR fot. M. Staffa

KARPNIKI NA TLE KRZYŻNEJ GÓRY fot. M. Staffa

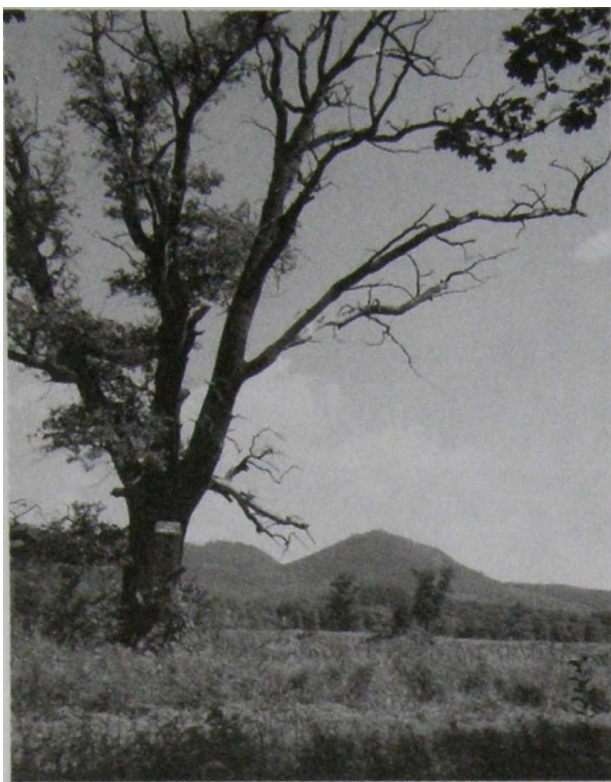

KARPNIKI Z KRZYŻNEJ GÓRY fot. M. Staffa

Wszystkie okoliczne wzniesienia zbud. są z waryscyjskich granitów, w których występuje szereg minerałów, m.in. kwarc i magnetyt w części pn., zinnwaldyt, natryt, augit z kersantytami od wsch., a ponadto skalenie, albit i talk. W okolicy znajdowano kryształ górski i kwarc dymny (największy okaz przekraczał 30 kg). Ponieważ dno Kotliny Jeleniogórskiej w okresie zlodowacenia pokrywał lądolód, na jej dnie powstały grube osady, spod których przebijają twardzielowe pagóry (nunataki), często zwieńczone skałkami, jak np. pobliskie → Karpnickie Skałki. Otoczenie wsi zostało w dużej mierze sztucznie ukształtowane w pocz. XIX w., gdy przekształcano zamek na romant. rezydencję. Stąd do dzisiaj wrażenie parkowego charakteru całej okolicy. Zabud. K. ciągną się ok. 3,1 km wzdłuż Karpnickiego Potoku na wys. ok. 370-410 m. Przez wieś prowadzi lokalna szosa z Łomnicy do → Kowar, do której na zach. skraju dochodzi droga z → Bukowca przez → Krogulec, a w centrum szosa do Trzcńska przez → Przeł. Karpnicką. W 1978 r. w K. było 35 gospod., a w 1988 r. 37 i RSP, ale wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się tylko 20% ludn. zawodowo czynnej. Sporo mieszk. dojeżdża do pracy w Jeleniej Górze i Mysłakowicach. Wieś powoli staje się „sypialnią” dla Jeleniej Góry, coraz więcej jej mieszk. ma tu tylko domy,

a pracuje w mieście. W K. jest też leśnictwo. Zaplecze handl.-usł. K. jest dość ubogie, ale działa m.in. poczta, szkoła, ośr. zdr., klub i bary. We wsi są zakł. ośr. wczas, i kolonijne oraz kwatery prywatne. Nominalnie na terenie K. znajduje się schr. PTTK „Szwajcarka”.

K. należą do wsi o b. bogatej i dobrze udokumentowanej historii, jakkolwiek ich początki nie są całkowicie pewne. W starych opracowaniach niem. pełno jest informacji, które muszą budzić wątpliwości. Podają one, że K. były powiązane z zamkiem → Sokolec na → Krzyżnej Górze. Początki wsi odnoszono nawet na XII w. i wiązano je z ks. Henrykiem Brodatym, wspomniano też, że pierwszych osadników z Polski miała tu sprowadzić ks. Jadwiga. W 1242 r. wymieniano jakiś niezidentyfikowany gródek Kamieniec koło K. Nie brakowało też opowieści, że zamek i K. posiadali templariusze. Z dokumentów natomiast wynika, że w 1305 r. istniała już wieś czynszowa. Leżała w ks. jaw. i była ściśle powiązana z zamkiem Sokolec, którym w 2. poł. XIV w. władał z nadania ks. Agnieszki, wdowy po ks. Bolku 11, Clercosa von Bolitz (Clericus Bolcze), domniemany założyciel sąsiedniego → Bolczowa. Był on wzm. w dokumencie z 1369 r. jako kasztelan Sokolca. Po nim wieś posiadał Rydygier Wiltberg, który w 1389 r.

KARPNIKI. POMNIKOWY DĄB NAD STAWEM.
W GŁĘBI SOKOLE GÓRY fot. M. Staffa

sprzedał K. Titze Schindzowi. Była to spora wieś, skoro w 1399 r. wymieniano miejscowego proboszcza Clonicza.

Prawdopodobnie w okresie wojen husyckich K. zostały zniszczone, podobnie jak Sokolec. W 1432 r. jako właściciel wystąpił Kuncze auf Predel, bratanek opata von Czirna, który w 1438 r. sprzedał zamek i dobra swojemu krewnemu Beelerowi von Rychbach (Bielerowi von Rychenbach). Zniszczony zamek Sokolec stał się w tym czasie siedzibą rycerzy-rabusiów. Dlatego w K. wzniesiono wtedy prawdopodobnie pierwszy dwór lub zameczek.

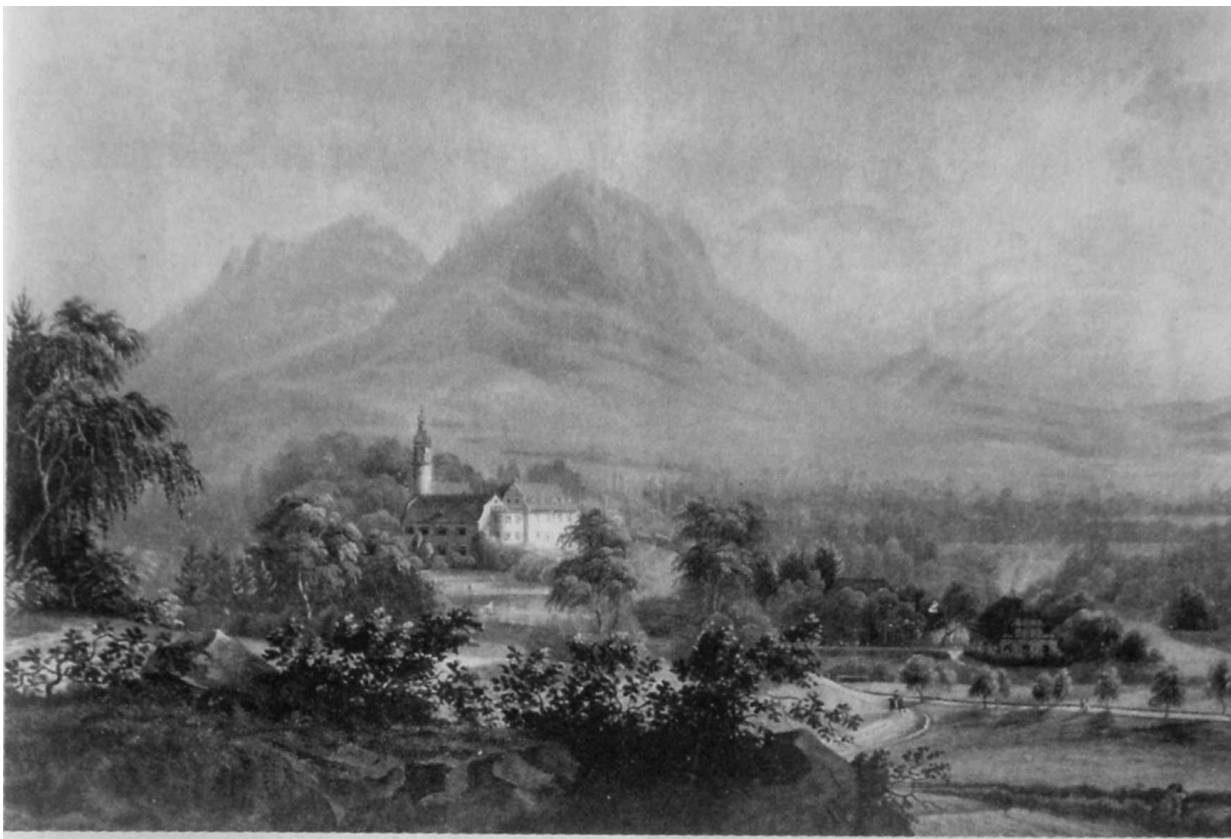

KARPNIKI. WIDOK KOŚCIOŁÓW NA TLE GÓR
SOKOLICH (rys. z J. Grünewald, „Beiträge...”)

przenosząc tu siedzibę majątku. 10.05.1442 r. jakaś banda spaliła 10 domów w K. Bieler von Rychenbach z kolei sprzedał dobra kanclerzowi ks. świdn.-jaw., Hansowi Schoffowi zu Gotsche, panu na Starej Kamienicy i Chojniku.

Był on żonaty z Hedwige von Zedlitz. Założył w K. siedzibę rodową, którą po jego śmierci w 1464 r. odziedziczył jeden z synów. W 1532 r. większość mieszk. K. przeszła na protestantyzm i przejęła kat. kość. par. W 1580 r. ostatni z tej linii von Schaffgotschów, Adam, sprzedał dobra Friedrichowi von Kanitz und Talowitz za pokaźną kwotę 25 tys. talarów. Nowy właściciel zmarł już w 1585 r. Jego następca, Christoph Friederik Kanitz podjął w 1593 r., po pożarze od pioruna, odbud. zamku na ren. rezydencję.

Zmienne koleje losu wieś i zamek przeżywały podczas wojny 30-letniej i zaraz po niej. W 1632 r. zaraza pochłonęła we wsi 55 ofiar, w tym prawdopodobnie właściciela, Ch. von Kanitza. W I. 1633-34 stacjonowały tu kolejno oddz. ces. i szwedzkie pustosząc okolicę. Potem w czasie kilku lat zmieniali się ciągle właściciele. Do 1648 r. posiadaczką dóbr była wdowa Lukrecja von Kanitz, z d. Hatzfeld, a po niej Reiner von Winterfeld, który zmarł w 1651 r., pozostawiając majątek żonie, Johannie von Winterfeld. W 1652 r. doszło w K. do buntu chłopów przeciwko zbyt niemu obciążeniu pańszczyzną. Spór zakończyła dopiero ugoda zawarta w 1655 r. przed sądem w Jaworze. K. były wówczas dużą i bogatą wsią. Mieszkało w nich 24 kmieci i 20 zagrodników, był folwark, w którym trzymano 400 owiec i 58 szt. bydła, a także 2 młyny wodne, browar i 10 stawów. Równocześnie w 1654 r. dokonano rekatolicyzacji kość. co zmusiło miejscowych protestantów do odprawiania tajnych nabożeństw w okolicznych lasach, lub wędrowek na nie aż do odległego Proboszczowa. Dopiero od 1709 r. mogli chodzić na nabożeństwa do Jeleniej Góry. Po śmierci J.J. Winterfeld od 1658 r. K. należały do Anne Elizabeth von Schönaich, która sprzedała je w 1679 r. hr. Balthazarowi L. von Hoynowi. W rękach tej rodziny-majątek pozostawał do 1725 r., kiedy to odkupił go hr. Franz Wilhelm von Schaffgotsch. W ten sposób dobra wróciły do poprzednich właścicieli, ale z innej już linii. W 1726 r. K. były znaczną posiadłością. Z majątku (łącznie z Krogulcem) płacono 1.541 talarów podatku, a ze wsi jeszcze 810. Natomiast w 1765 r. majątek hr. von Schaffgotscha szacowano na 30.686 talarów, a mieszkało tu 21 kmieci, 37 zagrodników i 120 chałupników, w tym 80 rzemieślników. W 1742 r. w K. z inicjatywy pastora Mose'a wzniesiono drewn.-szach, dom modlitw, który już w 1748 r. zastąpiono mur. kość. z wieżą, koło którego w 1778 r. zbud. pastorówkę, potem inne zabud. W ten sposób K. stały się siedzibą dwóch parafii: kat. i ewang. W pocz. XVIII w. w K. urodził się jeden z bardziej znanych śl. rzeźbiarzy bar. Hans Anton Siebeneicher, później współpracujący z Antonim Dorasilem przy realizacji wystroju kość. w Krzeszowie, gdzie mieszkał na stałe Po śmierci w 1774 r. hr. von Schaffgotscha K. stały się od 1777 królewską przysługą przeznaczoną dla klasztoru krzeszowskiego. Dzierżawił je wówczas

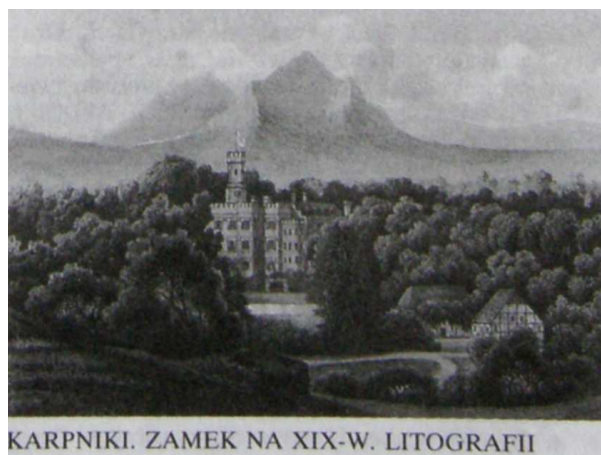

KARPNIKI NA LITOGRAFII Z K. XVIII W. (repr. z.: *Bunte Bilder...*)

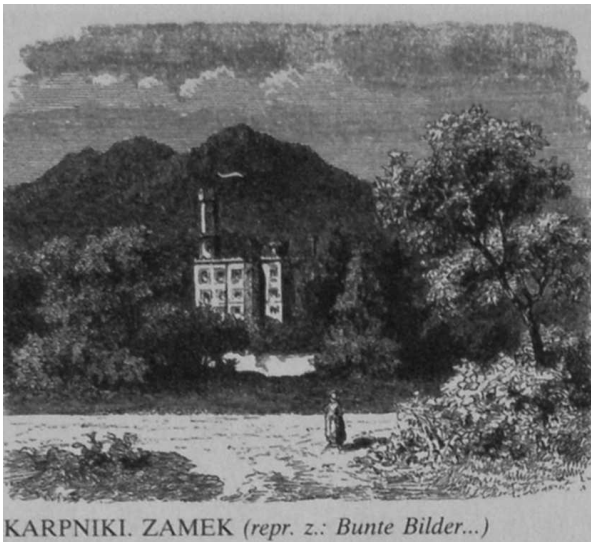
Johann Gottlob Feller, bud. klasztoru krzeszowskiego. Jednak już w 1784 r. dobra karpnickie odkupił min. hr. Wilhelm von Reden z pobliskiego Bukowca. W 1786 r. były tu 2 kośc. i 2 plebanie (kat. i ewang.), szkoła, folwark i 2 młyny wodne, a mieszk. 21 kmieci, 106 zagrodników i 67 chałupników. Hr. von Reden pozbył się jednak K. w 1787 r. na rzecz min. hr. Carla G.H. von Hoyma. On również nie cieszył się nimi długo i w 1789 r. nowym właścicielem został baron Kaspar Konrad von Zedlitz.

Zasadniczą zmianę w dziejach K. przyniósł pocz. XIX w. W 1822 r. zamek z dobrami kupił za 118 tys. talarów ks. pruski Wilhelm von Hohenzollern, brat kr. Prus Fryderyka Wilhelma III, który mniej więcej w tym samym czasie nabył pobliskie Mysłakowice. W ten sposób na obrzeżu Rudaw Janowickich powstały dwie letnie rezydencje pruskiej rodziny panującej. Ks. Wilhelm przystąpił do generalnej przebud. zamku na romant. rezydencję, która wkrótce zasłynęła jako wspaniały obiekt z bogatymi zbiorami sztuki. W zamku gościły znakomite osobistości odwiedzające w lecie monarchę pruskiego i jego rodzinę, m.in. był tu car Mikołaj (jeszcze jako Wik. Ks.), Wlk. Księżne: Olga i Aleksandra Teodorowna, ks. Piotr Wołkoński, a w niektórych opracowaniach można wyczytać nawet niepotwierdzoną i nieprawdopodobną wzm. o bytności carycy Katarzyny II. Bywali także przedstawiciele polskiej arystokracji zdążający na kurację do Cieplic. Rozalia Saulsonowa

w swoim przewodniku po Karkonoszach również zamieściła dość szczegółowy opis rezydencji karpnickiej. Częstościami gośćmi byli Radziwiłłowie z pobliskiej Ciszycy. Na jednym z balów na zaproszenie kr. Fryderyka Wilhelma III gościła także sławna śpiewaczka Henrietta Sontag. Zamek w ogóle stał się centrum kultury, nie tylko ze względu na wspaniałe zbiory dzieł sztuki i bogatą bibliotekę. Bywali tu czołowi luminarze pruscy, wystawiano sztuki, prowadzono dysputy. W 1825 r. we wsi było 209 domów oraz zamek, zabud. gospod., z browarem i gorzelnią. 2 kośc. i 2

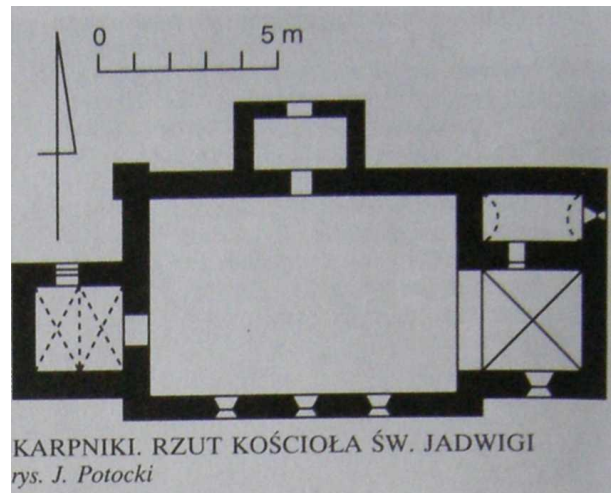
KARPNIKI. ZAMEK NA XIX-W. LITOGRAFII

KARPNIKI. ZAMEK (repr. z.: Bunte Bilder...)

szkoły (ewang. i kat., pierwsza miała 2 nauczycieli, druga 1), przytułek dla ubogich, farbiarnia, 2 młyny wodne, tartak, cegielnia, 2 karczmy, 5 szynków, a nawet kawiarnia. Większość mieszk. trudniła się tkactwem chałupniczym, działały aż 123 warsztaty. Z kolei w 1840 r. wydzielano część dominialną obejmującą 11 domów i gminną z 202 domami. Miejscowe par. obejmowały również Krogulec i Gruszków. W 1836 r. wzniesiono nową szkołę kat. W 1830 r. kr. Fryderyk Wilhelm III i caryca Rosji Aleksandra (żona Mikołaja I) ustanowili specjalny fundusz w wys. 10.200 talarów na rzecz ubogich starców w majątku. Administrowała nim ks. Marianna Pruska. W K. mieszkało w 1840 r. 41 różnych rzemieślników oraz 15 handlarzy i kilku handlarzy przędzy.

W rękach męskich potomków tej linii Hohenzollernów K. pozostawały do 2. poł. XIX w. Potem miały je córki ks. Wilhelma, z których Elizabeth była żoną ks. Konrada heskiego, a Hedwige żoną kr. bawarskiego Maksymiliana II. W 1871 r. właścicielami były dzieci ks. Wilhelma, ale w K. rezydował jako marszałek dworu komandor porucznik von St. Paul, który potem zbud. dla siebie okazały pałacyk. Majątek obejmował wówczas 3.034 morgi i przynosił 1.974 talary rocznego dochodu. W drodze dziedziczenia i spłat od 1893 r. cały majątek znalazł się w rękach Wik. Ks. Ernsta von Hessen-Darmstadt. Wieś w 2. poł. XIX w. stała się letniskiem, które przyciągało wielu turystów. Magnesem był zamek ze swoimi zbiorami, które udostępniano do zwiedzania poza okresem pobytu właścicieli. W 1880 r. wstęp do zamku wynosił 50 fenigów od osoby. Zachwyty budził też zamkowy park z rzeźbami, budowlami ogrodowymi i innymi obiektami oraz willa von St. Paula z drugim parkiem. We wsi działały dwie gospody z miejscami do spania. W pocz. XX w. we wsi istniało schr. turyst., a wstęp do zamku wynosił 25 fenigów. Było to już oficjalne muzeum. Turystom polecano również starą karczmę sądową i willę „Mariannen-Cottage”. W okresie międzywojennym w gospodach i pensjonatach było ok. 100 miejsc nocl. oraz znaczna ich liczba w kwaterach prywatnych. Przed

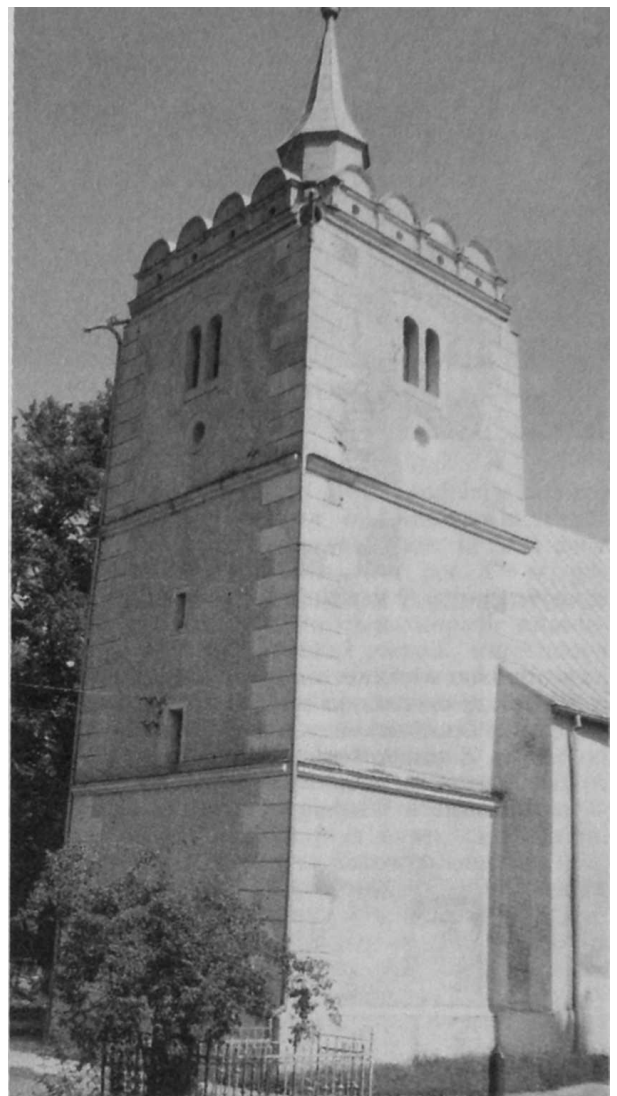
KARPNIKI. RZUT KOŚCIOŁA ŚW. JADWIGI
rys. J. Potocki

1939 r. działał hotel z 25 miejscami oraz 2 gospody z 26 i 22 miejscami nocl. Muzeum było czynne codziennie przez 4 godz., oprócz poniedziałków, a wstęp w 1925 r. kosztował aż 2,5 marki. Wkrótce we wsi urządzono kąpielisko dla letników. Pobytu w K. łączono ze zwiedzaniem „Szwajcarki”, Sokolich Gór i → Starościńskich Skał. Podczas II wojny światowej w zamku przechowywano wiele cennych dzieł sztuki wywiezionych z Wrocławia i innych miejscowości. We wsi podobno istniał obóz pracy dla robotników przymusowych.

W k. wojny i po niej zbiory zamkowe częściowo wywieziono, wiele zaginęło lub zostało rozszabrowane, a zamek stał pustką. Od 1956 r. mieścił się w nim zakł. dla dzieci psychicznie chorych, potem zakł. dom kolonijny. Od szeregu lat obiekt stoi pustką i niszczeje, chociaż formalnie ma właściciela, któremu został sprzedany, z przeznaczeniem na Karkonoskie Centrum Kultury. Również willa von St. Paula była wynajęta na zakł. dom wczas., potem spółce, która miała w niej urządzić hotel, ale na razie i ten obiekt popada w ruinę. Dopiero od niedawna w K. podjęto próby rewitalizacji wsi, do czego przyczynił się znany jel. arch. Janusz Korzeń, który od kilku lat mieszka w K. na stałe. K. mają zresztą szczęście do interesujących pasjonatów. Od 1955 r. mieszka tu rzeźbiarz amator Władysław Palinder, wykonujący w drewnie fig. zwierząt i sceny myśliwskie oraz prod. artyst. wyroby z poroża. Z kolei Marian Sadowski założył przy swoim domu ogród, w którym zgromadził dużą i b. cenną kolekcję krajowych, a przede wszystkim egzotycznych drzew, krzewów i pnączy. Od kilku lat w K. osiedliło się małżeństwo art. plastyków Tadeusz (malarz) i Henryka (szkło) Gałdowie, którzy w swoim domu prowadzą pracownię. Ob. z inicjatywy mieszkającej tu inteligencji i społeczników. Podejmowane są próby ożywienia wsi i przywrócenia jej d. świetności i atrakcyjności. W K. stale maleje znaczenie funkcji roln. Likwidacji uległa ferma owiec i SKR. Wieś ma natomiast wysokiej klasy walory krajobrazowe i krajoznawcze, które jednak nie są należycie wykorzystywane, m.in. ze względu na złe użytkowanie zabytków.

KARPNIKI. KOŚCIÓŁ ŚW. JADWIGI
 fot. M. Staffa

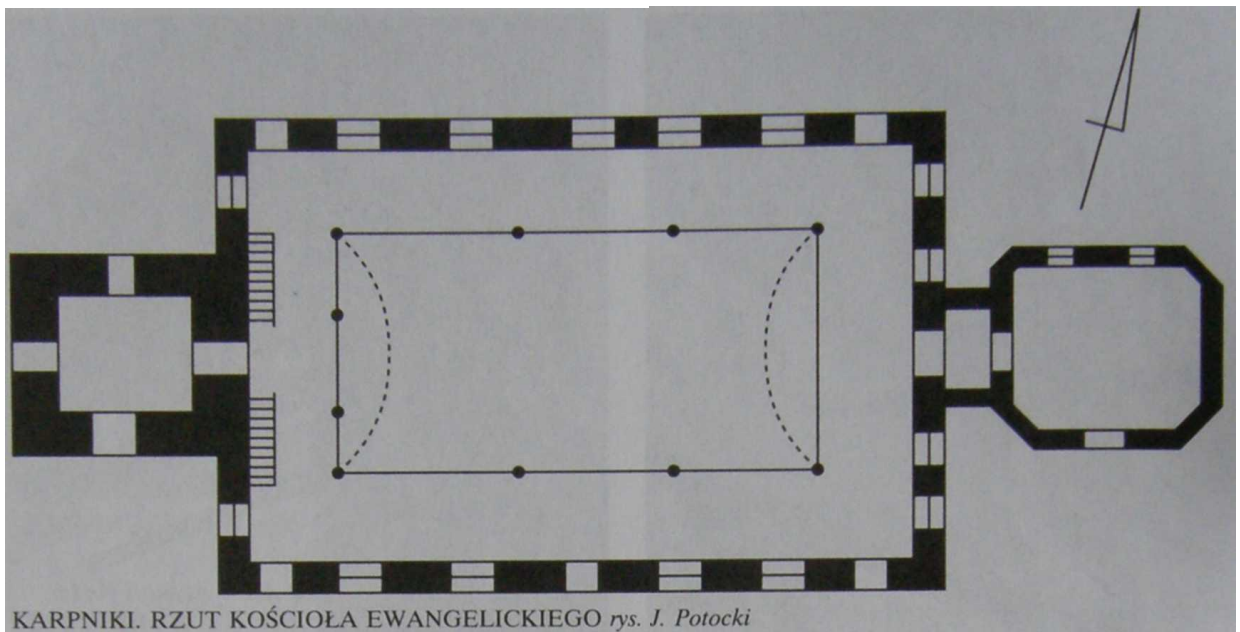
KARPNIKI. WIEŻA KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO
 fot. M. Staffa

7. K. zachowały pierwotny układ przestrzenny, który w górnej części ma charakter łańcuchówki, natomiast w dolnej części jego dominantę stanowi założenie pałacowo-parkowe. Tam też zabudowa ma miejscami osiedlowy wygląd i rozciąga się wzdłuż bocznych dróg.

1. Kośc. par. św. Jadwigi, wzm. w 1399 r., prawdopodobnie zniszczony w okresie wojen husyckich. Odbud. jako ren., z wykorzystaniem fragm. starszego, got., w 2. poł. XVI w. i ponownie w 1648 r. oraz rozbud. w 1847 r. Był wielokrotnie remontowany, m.in. w 1897, 1962 i 1975-77 r. Jest to budowla orientowana z szeroką, prostokątną nawą i słabo wydzielonym prezbiterium, nakryty dwuspadowym dachem. Na osi masywna, kwadratowa wieża zwieńczona attyką z 1589 r., złożoną z elementów półkolistych. Na wieży nieproporcjonalnie mały hełm ostrosłupowy, prawdopodobnie z poł. XVII w. Okna w większości półkoliste, rozglifione, a na wieży zdwojone.

Elewacje dzielone lizenami w tynku. Ze starszego got., kośc. zachował się kam. maszkaron w pn. ścianie i drobny detal kam. Wewnątrz cenne wyposażenie, m.in. got., drewn., polichr. fig. Madonny z Dzieciątkiem na półksiężycu z XV w., konserwowana w l. 1957-60; ren., drewn., polichr. ołtarz gł. i ambona z XVII w.; bar., drewn., polichr. figury i krucyfiks oraz obrazy z XVII-XVIII w., w tym stacje Drogi Krzyżowej oraz rok., drewn., polichr. ołtarz boczny z XVIII w., nieliczne meble, paramenty i aparaty kośc. z XVIII-XIX w. Na murze ren. kam. epitafium F. von Kanitz z 1582 r.

2. Zespół kośc. ewang. Pierwszy drewn.-szach, dom modlitw wznosił pastor Mouse w 1742 r. W 1748 r. został zastąpiony mur. Miał prostokątną nawę z 2-kond. drewn. emporami wspartymi na jońskich i korynckich kolumnach i 2 rzędy okien w opaskach. Na łamanym, 4-spadowym dachu była sygnaturka. W 1763 r. od pn.

KARPNIKI. RZUT KOŚCIOŁA EWANGELICKIEGO *rys. J. Potocki*

dodano wielobocznie zakończoną dobudówkę. Wieżę dostawiono w 1824 r. i remontowano w 1893 r. Kolektorzy, tzn. ks. Hohenzollernowie i hr. Zinzendorffowie, ufund. bogate wyposażenie wnętrza, m.in. organy wykonane przez J.H. Meinerta z Wiednia ze snycerką Gauningera

z Jeleniej Góry. Ołtarz pochodził z 1756 r. i był dziełem mistrza Eckharta, sklepienie wykonał F.A. Fliegel z Twardocic, a malaturę empor Ch. Adolph z Kowar. W 1830 r. przy par. założono fundusz ubogich, a w poł. XIX w. kasę szkolną. Po 1945 r. kościół został opuszczony i zdewastowany, a w l. 70-tych spłonął. Pozostała wieża i fragm. murów.

Obok okazała, bar. pastorówka z 1778-79 r. proj. J.G. Fellerera. Była remontowana w pocz. XX w. Jest to prostokątny bud. 2-kond.. 2-traktowy, nakryty łamanym dachem 4-spado-wym. Okna w opaskach, skromny portal. D. w skład zespołu wchodził jeszcze dom dzwonnika i diakonisa oraz zachowany bud. szkoły ewang. z 1811 r.

3. Zespół zamkowy złożony z zamku, parku i resztek budowli pgródowych. Stanowił jedną z okazałszych na Śląsku rezydencji romant. doskonale wkomponowaną w otaczający teren. Pierwszy

KARPNIKI. KOŚCIÓŁ EWANG. PRZED 1945 R. *(repr. z: Konwiarz,...)*

KARPNIKI. RUINA KOŚCIOŁA EWANGELICKIEGO *fot. M. Staffa*

KARPNIKI. RUINA KOŚCIOŁA EWANGELICKIEGO
fot. M. Staffa

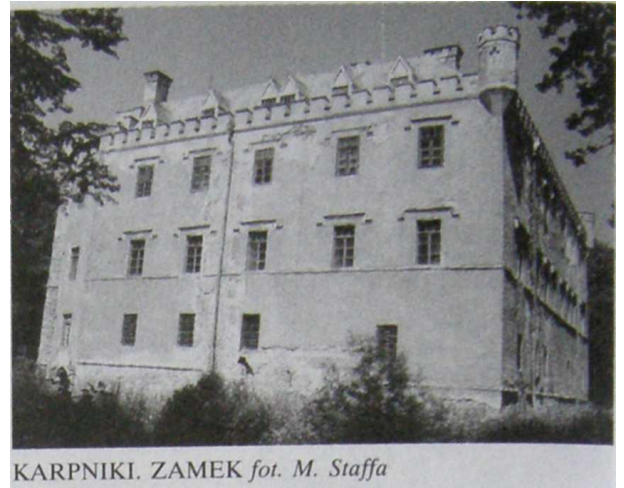
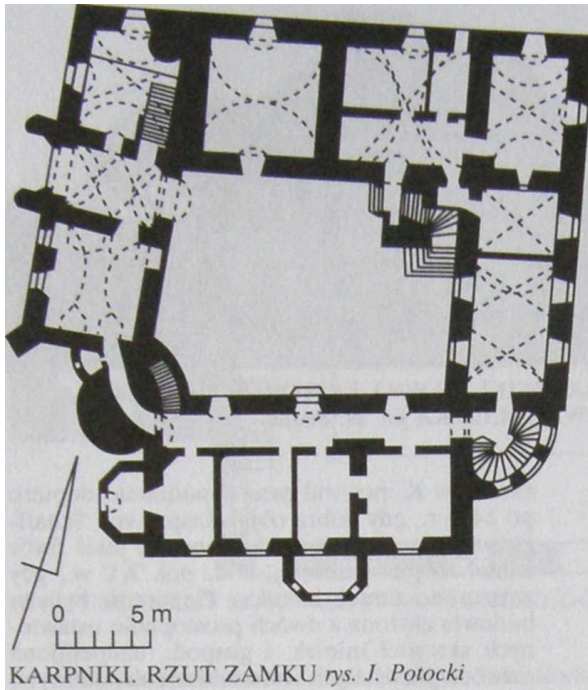
KARPNIKI. DAWNA PASTORÓWKA I SZKOŁA
EWANGELICKA fot. M. Staffa

KARPNIKI. WIEŻA KOŚCIOŁA EWANGELICKIEGO
fot. M. Staffa

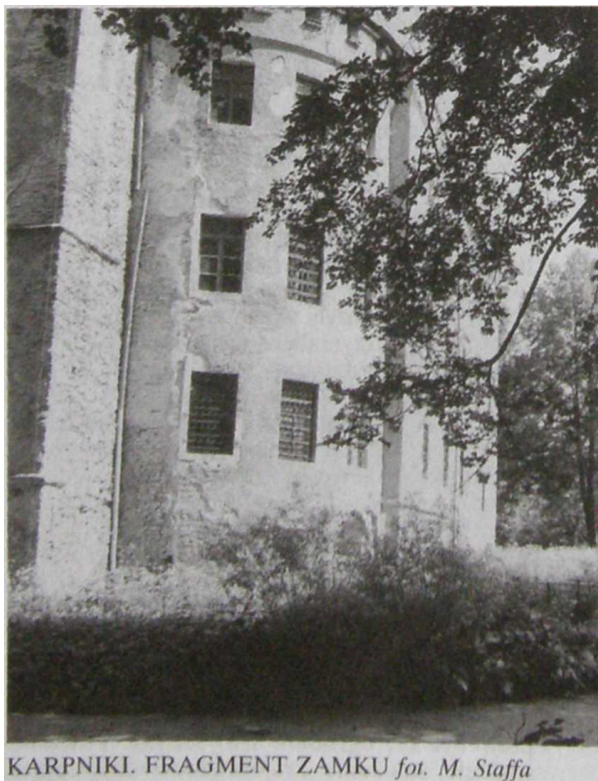
zamek w K. powstał prawdopodobnie dopiero po 1475 r., gdy dobra objął Kaspar von Schaffgotsch, ale nie jest wykluczone, że jakiś dwór istniał tu już wcześniej, w 1. poł. XV w., gdy zniszczono zamek Sokolec. Pierwotnie była to budowla złożona z dwóch prostopadłe ustawionych skrzydeł mieszk. i gospod., uzupełniona z dwóch pozostałych stron murem obwodowym, w którego narożu stała kolista wieża. Po 1580 r. Melchior F. von Kanitz rozpoczął gruntowną rozbud. ren., przerwana pożarem zamku od pioruna w 1593 r. Roboty ukończył w 1603 r. (data na portalu) jego syn. Powstała wówczas 4-skrzydłowa rezydencja z wewn. dziedzińcem, prawdopodobnie krążankowym, otoczona fosą. Budynek miały wysokie, dwuspadowe dachy, wieże wieńczył hełm z prześwitami, okna otaczały kam. opaski. Do pomieszczeń prowadziły kam. portale, wewnątrz były kam. kominki, w niektórych salach sklepienia krzyżowe lub nieckowe z lunetami, w reprezentacyjnej sali był polichr. strop belkowy. Ostatnią przebud. przeprowadzono wg proj. Antona Flegela. Zasadniczą przebud. miała miejsce w l. 1838-46, gdy zamek stał się letnią siedzibą ks. pruskiego Wilhelma. Powstała wówczas romant. budowla 1-2 kond., 1-traktowa, z ryzalitem wejściowym, utrzymana w stylu neogot., która przetrwała bez większych zmian do dzisiaj. Dachy obniżono i ukryto za pseudoblankami, które też zwieńczyły wieżę pozbawioną hełmu. Część okien otrzymała ostrołukowe zamknięcia, a w oknach wykuszowych kaplicy wprawiono oryginalne XV-XVI w. witraże sprowadzone z Nadrenii, umieszczono nowe portale neogot., stare przenoszono w nowe miejsca. Wprowadzono liczne neogot. detale kam., zmieniono wystrój wnętrz. Autor przebud. nie jest znany. Przez wiele lat przypisywano ją wybitnemu arch. K.F. Schinkelowi, pracującemu w tym czasie w Mysłakowicach, potem jego uczniowi Fr. Stülerowi i Hammannowi. Wreszcie jako domniemanego autora wskazywano berlińskiego arch. Schulza.

Wcześniej niż przebud. zamku dokonano na polecenie ks. Wilhelma przebud. parku. Jego proj. był kr. ogrodnik P.J. Lenné. Powstało rozległe założenie krajobrazowe obejmujące

nowanego i wykonanego krajobrazu o charakterze romant. Wytoczono nowe drogi, które wysadzono drzewami, włączono do zespołu Karpnickie Stawy i okoliczne skałki. Przy samym zamku założono romant. park o pow. ok. 9,0 ha z aleją lipową i grabową. Ponieważ ks. Wühlern nominalnie adm. Nadrenię, stamtąd pochodziło wiele dzieł sztuki i eksponatów zgromadzonych w zamku, ale też i w parku, np. romański portal z Nadrenii, zwany potocznie „kolońskim”, obok tzw. Domu Ogrodnika

teren na pn. od Sokolich Gór z → Krzyżną Górą zwieńczoną żeliwnym krzyżem i wzniesioną u jej stóp „Szwajcarką” oraz → Starościńskie Skały, gdzie umieszczono żeliwne lwy; po równie rozległe założenia parkowo-pałacowe w Bukowcu na pd. i Mysłakowicach na pd.-zach. Powstał w ten sposób duży obszar starannie zakompo-

KARPNIKI. MOST PRZEZ FOŚĘ ZAMKOWĄ
fot. M. Staffa

Bardziej na pd., przy drodze do Krogulca, na wzgórzu wzniesiono sztuczne ruiny z Wieżą Waldemara (od imienia syna ks. Wilhelma), która służyła jako wspaniały punkt widokowy. Innym obiektem w tej stronie parku była „Marianne-Cottage” - luksusowa, stylizowana chata dla małżonki ks., wzniesiona na fundamentach starej cegielni. Druga chata, dla ks. jak wskazuje jej nazwa: „Wilhelm-Cottage”, stała na wsch. od zamku. Na pocz. alei lipowej wiodącej do zamku stała marmurowa ławka z medalionami odlanymi w Gliwicach, a przedstawiającymi ks. Waldemara i Adalberta. W parku wśród świerków stał alegoryczny pomnik ks. Leopolda von Hessen-Homburg, który poległ w 1813 r. w bitwie z wojskami napoleońskimi pod Wielkimi Gardejkami koło Ostródy. Pomnik ten też miał być odlany z brązu w Gliwicach. Wreszcie przed zamkiem przy moście przez fośę ustawiono 2 armaty ang. ofiarowane przez generalnego gubernatora Indii, lorda Henry'ego Hardinge'a (1785-1856). Autorstwo części obiektów parkowych, w tym pomników, przypisywano K.F. Schinklowi, który bawił w K. w 1831 r. część budowli wznosił budowniczy Hammann. Główne prace przy przebud. parku trwały w I. 1822-30.

KARPNIKI. PAŁAC MYŚLIWSKI fot. M. Staffa

KARPNIKI. OFICyna W ZABUDOWANIACH
GOSPOD. ZAMKU fot. M. Staffa

Ob. z budowli ogrodowych zachowały się tylko ślady, a pomniki, ławka i armaty zniknęły w ogóle. Pozostał park o pow. blisko 6,0 ha. z częściowo tylko czytelnym układem, niepełnym zespołem drzew i krzewów, wśród których jest jeszcze ok. 300 okazów różnych gat., zasługujących na ochronę. Zamek przechodził po 1945 r. zmienne koleje losu. Początkowo opuszczony, po 1956 r. zajęty na dom dla dzieci specjalnej troski. Był remontowany w 1962 r., potem w I. 1969-73 i po 1978 r., gdy został przejęty na zakł. dom wczas. Prace te jednak nie

KARPNIKI. FRAGMENT PAŁACU MYŚLIWSKIEGO
(WILLA P. AICHINGER) fot. M. Staffa

KARPNIKI. FRAGMENT WILLI P. AICHINGER
fol. M. Staffa

KARPNIKI. DOM MUROWANO-SZACHULCOWY
fol. M. Staffa

przyniosły spodziewanych efektów. Po 1984 r. opuszczony, następnie sprzedany prywatnemu nabywcy z przeznaczeniem na ośr. kulturalno-turyst. Wobec niepodjęcia prac remontowych chyli się ku ruinie.

4. Na pn. od zamku, w stronę podnóża → Browarówki wznosi się duży pałac myśliwski (nr 41) wzniesiony w 1870 r. przez marszałka dworu ks. heskich, komandora-porucznika von St. Paula. Stanowi własność mieszkającej w Austrii Anny Aichinger i stąd zwany jest „willą pani Aichinger”. Otacza go rozległy park krajobrazowy o pow. ok. 12,5 ha ze stawem, skałkami i piękną kolekcją drzew i krzewów ozdobnych, w tym egzotycznych. W pobliżu stoją 2 oficyny mieszk.-gospod. z ok. 1870 r.

Jest to okazała, rozcłonkowana budowla 3-kond., nawiązująca stylistycznie do arch. tyrolskiej, z elementami neorenesansu. Pałacyk o pow. ok. 800 m², nakrywa wielopołaciowy, łupkowy dach z ozdobnymi kalenicami. Bryłę flankują ukośnie ustawione, narożne, smukłe wieże-alkierze. Okna i portale w boniowanych opaskach, podobnie podkreślone naroża bryły. Wewnątrz

pozostałości pierwotnego wystroju, m.in. boazerie, kominki, klatka schodowa, posadzki itp. Po wojnie bud. był wynajmowany na zakł. dom wczas., od 1991 r. wynajęty spółce, która miała w nim urządzić luksusowy hotel.

5. W K. zachował się b. liczny zespół domów mieszk. i bud. gospod., o zróżnicowanej konstr.: od drewn. chat (także przysłupowych), przez domy o konstr. mieszanej drewn.-szach. i drewn.-mur., po mur. domy i okazałe wille. Nie zachował się najciekawszy dom drewn. o konstr. wieńcowo-przysłupowej przy skrzyżowaniu z szosą do Trzcianka. Do ciekawszych należą m.in. d. karczma mur.-szach. w pobliżu kośc. ewang. i dom drewn. rzeźbiarza Palindera od strony Gruszkowa.

Ponadto na uwagę zasługują m.in.: nr 1c - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 2 i 4a - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 5a - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 6 - mieszk., mur. z 4. ćw.

XIX w.; nr 6a - agronomówka, drewn.-mur. z pocz. XX w.; nr 7a - mieszk., mur. z pocz.

XX w.; nr 12 - mieszk., mur.-szach. z k.

XVIII w., przebud. w XX w. oraz bud. gospod., drewn. o konstr. zrębowej z k. XVIII w.; nr 16 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 18 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 20 i 21 — mieszk., mur.

z 4. ćw. XIX w.; nr 22 - mieszk., drewn.-mur. z pocz. XX w.; nr 25 - mieszk., mur.-szach. z 3. ćw. XIX w.; nr 26 - mieszk., mur.-szach. z 4. ćw.

XIX w.; nr 27, 29, 38, 43, 44 - mieszk., mur. / 4. ćw. XIX w.; nr 48 - ośr. zdrowia - mur. z 2. ćw.

XIX w.; nr 50, 53, 54, 56, 57, 60, 62, 67, 68, 74, 76, 82, 83, 84 - wszystkie mieszk., mur. z 4. ćw.

XIX w.; nr 87 - mieszk., mur.-szach. z 4. ćw. XIX w.; nr 92 - mieszk., drewn.-mur. z 4. ćw.

XIX w.; nr 93 - młyn mur. z 3. ćw. \1\ w.; nr 94, 95, 96, 97, - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.;

nr 98 - plebania mur. z 1. ćw. XIX w.; nr 99, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 118 i 124a -

wszystkie mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 128 i 143 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; 151 -

mieszk., mur.-szach. z 4. ćw. XIX w.; nr 163 - mieszk., drewn. z pocz. XX w.; nr 164 i 169 -

mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 172 - mieszk.,

KARPNIKI. FRAGMENT WSI *fol. M. Staffa*

KARPNIKI. NIEISTNIEJĄCA CHATA ZRĘBOWO-MUROWANA fot. M. Staffa

KARPNIKI. NIEISTNIEJĄCA KARCZMA SĄDOWA (repr. z: Bunte Bilder...)

drewn.-mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 175 - bud. gospod., drewn.-mur. z 4. ćw. XIX w.

9. 1. Ehrenfried (Ehrenfred) Bertermann (1830 w K. - 1860 w K.) - syn ogrodnika, po służbie wojskowej w Głogowie powrócił do K., gdzie pracował jako krawiec. Okazał się równocześnie utalentowanym poetą, który zyskał sporą popularność. Pisywał także w gwarze śląskiej.
2. Anton Fliegel (? w K. - 1873 w K.) - popularny, miejscowy lekarz, zasłużony dla społeczności K. i okolicy.
3. Eugen Kühnemann (28.07.1868 w Hannoverze - 12.05.1946 w K.) - prof. literatury niem., studiował w Marburgu, Berlinie i Monachium, m.in. pierwszy rektor Akademii w Poznaniu, potem wyjeżdżał z wykładami do USA. Był bliskim przyjacielem G. Hauptmanna i dlatego został pochowany w Szklarskiej Porębie. W K. miał dom.
4. Karl Friedrich Wilhelm Wander (27.12.1803 w K. - 4.06.1879 w Kostrzycy) - syn wiejskiego krawca, po ukończeniu szkoły parafialnej, a potem preparandy i seminarium w Bolesławcu pracował m.in. jako dyrektor szkoły ewang. w Jeleniej Górze. Był doskonałym pedagogiem, aie zasłynął przede wszystkim jako badacz folkloru i zbieracz przysłów oraz powiedzonek ludowych. Został ówczesnym największym niem. paremiologiem. Wydał monumentalny, 5-tomowy zbiór przysłów („Deutsches Sprichtwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für des deutsche Volk”, F.A. Brockhaus, Bd. 1-5, Leipzig 1867-80), przypisuje mu się autorstwo ok. 500 z nich.
10. Na terenie K. leży sehr. PTTK „Szwajcarka”, tel. 212-83, 40 miejsc. We wsi działa KS LZS posiadający sekcję piłki nożnej, jest też boisko sport. Przez K. prowadzi żółty szlak z Trzcianka przez Szwajcarkę na → Skalnik oraz zaczynają się tu szlaki: nieb. przez Bukowiec do Kowar i Ziel, do Mysłakowic.
11. Poz.: 2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 41, 42, 43, 44, 46, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 64, 65, 70, 73, 75, 77, 86, 89, 93, 95, 97, 99, 102, 103, 105, 107, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 122, 125, 126, 127, 128, 130, 133, 137, 141, 142, 144, 149, 151, 154, 158, 159, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 175, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186,

193, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 204, 210, 211, 218, 225, 226, 227, 229, 233, 237, 238, 239, 240, 244, 245, 246, 247, 252, 254, 256, 257, 264, 265, 266, 271, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 290, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 307, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 322, 325, 328, 333, 334, 336, 337, 339, 341, 342, 345.

KIELEK

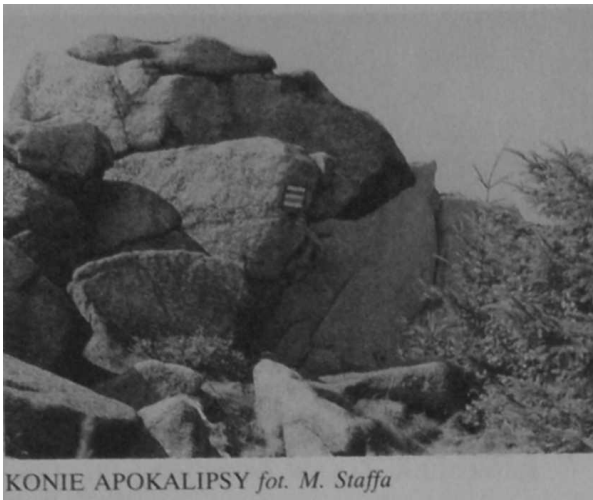
1. Kielek.
 5. Niewielka skałka na pn.-zach. zboczach → Sokolika w masywie → Sokolich Gór. Wyrasta ze zbocza na wys. ok. 550 m w postaci skalnego urwiska zwieńczonego kilkumetrowej wys. basztą o charakterystycznym kształcie, przypominającym ząb, która dała asumpt nazwie. Nazwa powstała w kręgu wspinaczy, ponieważ na K. poprowadzono kilka łatwych dróg wspinaczkowych. K. leży na terenie RPK, w otoczeniu rzadkiego lasu świerkowego, w pobliżu ścieżki wiodącej do obozowiska Klubu Wysokogórskiego. Skałka zbud. jest z waryscyjskich granitów karkonoskich.
11. Poz.: 62.

KIKLOP

1. Kiklop.
5. Jedna z baszt skalnych tworzących → Strużnickie Skały. Znajduje się na pd.-zach. zboczach → Starościanickich Skał w Janowickim Grzbiecie, na wys. ok. 520 m, w lesie świerkowym. Obok wznoszą się inne, podobne skałki: → Enis i → Mnich. Zbud. z waryscyjskich granitów. Leży na terenie RPK. Przed 1945 r. była pomnikiem przyr. Stanowi cel wspinaczek.
10. Obok K. prowadzi żółty szlak ze → Strużnicy do nieb. szlaku E 3 ze → Szwajcarki na → Skalnik.

KLAPAUJCUSZ

1. Klapaucjusz.
5. Grupa skalna na grzbiecie → Janowickich Garbów w pn. części Rudaw Janowickich. Sąsiaduje

KONIE APOKALIPSY fot. M. Staffa

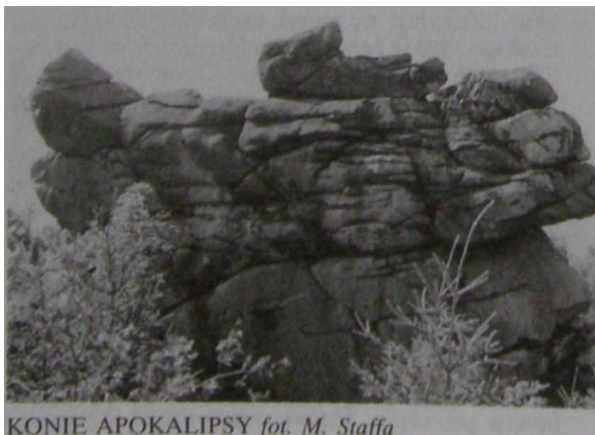
z → Decjuszem. Leży na wys. ok. 500-510 m w lesie świerkowym. Przed 1945 r. była pomnikiem przyr. Ob. leży na terenie RPK. Jest celem wspinaczek.

KOMIN ŚCIEGOSZA

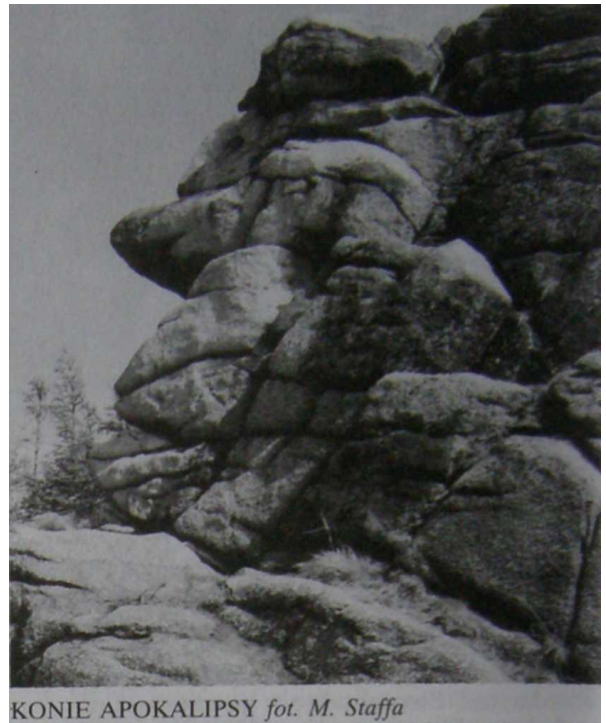
1. Kominek Ściegosza, Komin Ściegosza.
5. Prawie pionowy kominek w pn. ścianie → Sokolika Małego w → Sokolich Górach. Wcina się pod Przełęczkę pod Lalką, oddzielającą Sokolik Mały od → Sokolej Lalki. K.S. prowadzi droga wspinaczkowa, uchodząca d. za jedną z trudniejszych w Sokolich Górach. Kominowi nadano nazwę od nazwiska Włodzimierza Ściegosza, wrocł. wspinacza, czynnego w tym terenie w pocz. lat 50-tych. K.S. leży na terenie RPK.
11. Poz.: 62, 143.

KONIE APOKALIPSY

1. Konie Apokalipsy.
5. Ciąg okazałych skałek o wys. dochodzących do 15 m, zbud. z waryscyjskich granitów, na pd.-zach. zboczu → Skalnika. Wznoszą się na wys. ok. 900-920 m wśród młodego lasu świerkowego, z do-

KONIE APOKALIPSY fot. M. Staffa

KONIE APOKALIPSY fot. M. Staffa

mieszka jarzębiny i brzozy. Mają fantazyjne kształty, niektóre są silnie urzeźbione, a na ich pow. można zobaczyć kociołki wietrzeniowe. Stanowią dobry punkt widokowy na Karkonosze, szczególnie na Lasocki Grzbiet i pd.-wsch. część Rudaw Janowickich.

10. Obok K.A. prowadzą szlaki na Skalnik: czerw GSS z → Szarocina i żółty z → Przeł. Kowarskiej.
11. Poz.: 247.

KOWADŁO

1. Schmiedeberg, Schmidestein, Kowadło.
5. Skałka w → Sokolich Górach. Wznosi się na wys. ok. 440 m na krawędzi bocznego grzbieciku odchodzącego na pn.-zach. od → Sokolika, a leżącego pomiędzy → Rudzikiem na pd.-zach. a → Łysą na pn.-wsch., nad stromym zboczem dol. → Bobru. Silnie rozczłonkowane zbocze opada ku rzece nad zabud. → Bobrowa. Skałka o charakterystycznym kształcie zbud. jest z waryscyjskich granitów. Stoi w lesie świerkowym. K. jest trudno dostępne ze względu na gęsty las i zbocze porożcinane małymi dolinkami i jarami. W pobliżu są inne, podobne skałki. K. leży na terenie RPK
11. Poz.: 62, 314.

KOWARSKA CZUBA

1. Spitzberg, Spitz Berg, Kowarska Czubatka, Kowarska Czuba.
5. Szczyt 731 m w pd. części Rudaw Janowickich. Wyrasta z pn.-zach. zbocza wyrównanego grzbieciku ciągnącego się od → Rudnika na pd.-zach. od Bobrzak na pn.-wsch. Z kolei z pn.-zach. zbocza

KOWADŁO fot. M. Staffa

K.Cz. wystaje → Siodlak. Zach. i pn.-zach. zbocza K.Cz. opadają stromymi stokami, częściowo zasłanymi rumoszem skalnym. Na pn. zboczu stoją też niewielkie skałki. K. Cz. jest zbud. w części pn.-zach. z waryscyjskich granitów karkonoskich, a wyżej z proterozoicznych granitognejsów oczkowych. Cały szczyt jest porośnięty lasem świerko-

KOWARSKA SKAŁA I ŚREDNICA. W DOLE WOJKÓW fot. M. Staffa

wym, miejscami ze znaczną domieszką buka i modrzewia. Zboczem pd.-zach., zach. i pn.-zach. trawersuje szeroka droga leśna odchodząca od leżącej u zach. podnóża szosy Nr 367 z → Kowarna → Przeł. Kowarską.

11. Poz.: 7, 11, 28, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 157, 164, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 244, 246, 247, 282, 289, 302, 314, 328.

KOWARSKA SKAŁA

1. Heptner Berg, Exner Stein, Exnerstein, Kowarska Skała.
5. Okazała skałka na zakończeniu pd.-zach., krótkiego ramienia → Skalnika, schodzącego w widły źródłiskowych potoków → Bystrej. Wyrasta pod szczytem słabo zaznaczonej kulminacji, na wys.

KOWARSKA CZUBA I ŚREDNICA fot. M. Staffa

KOWARSKA SKAŁA fot. M. Staffa

KOWARY

- ok. 540-550 m, w postaci 17 m wys. urwiska, udostępnionego kilkudziesięcioma stopniami wykutymi w skale. K.S. jest zbud. z waryscyjskich granitów z żyłami lamprofirów. U zach. podnóża K.S., przy → Starym Trakcie Kamiennogórskim, jest wyrobisko d. kamieniołomu, w którym w pegmatytach występuje gadolinit oraz kochezyt i pinitoid. Zbocze porasta las świerkowy, u podnóża ciągną się podmokłe łąki. Skrajem lasu prowadzi granica RPK. Skalka stanowi ograniczony punkt widokowy na → Kowary na tle Karkonoszy.
10. U podnóża K.S. prowadzi Starym Traktem Kamiennogórskim ziel, szlak z Kowar na Skalnik.
 11. Poz.: 11, 22, 28, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 157, 167, 182, 186, 246, 247, 294, 301, 302, 314, 328.
1. 1305 Möns Verrius, 1355 Smedewerk, 1381 Smedberg, Smedberg, 1399 Smedeberg, 1414 Smedburg, 1505 Smydeberg, 1561 Schmiedeberg, 1677 Schmidberg, 1747 Schmiedeberg, 1850 Schmiedeberg unter d. Schneekoppe, 1885 Schmiedeberg im Schlesien, 1945 Krzyżatka, Kuźnick, Kuźnick-Zdrój, 1947 Kowary.
 2. Do 1513 wieś w ks. jaw. Do poł. XVIII w. miasto w ks. jaw. Do 1945 miasto w pow. jel. Do 1975 miasto w pow. jel. Do 1990 miasto w woj. JG. Od 1990 miasto w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG. Do K. należą osiedla: Ciszycza (Radziwiłłówka), Krzaczyzna (od 31.12.1959), Podgórze, → Radociny i → Wojków (od 2.10.1954).
 3. 1702 - 2210, 1756 - 2996, 1776 - 2886, 1787 - 3124, 1795 - 3225, 1803 - 3817, 1811 - 3733, 1816

KOWARY. PANORAMA MIASTA ZE SKALNIKA fot. M. Staffa

KOWARY. PLAN MIASTA oprac. C. Zajac

KOWARY. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

- 3915, 1825 - 3745, 1828 - 3663, 1838 - 3572, 1840 - 3635, 1864 - 3620, 1871 - 3804, 1875 - 4011, 1885 - 4584, 1895 - 4818, 1905 - 5675, 1910 - 5945, 1915 - 5945, 1933 - 6035, 1940 - 6035, 1947 - 6983 (w tym ok. 1000 Polaków), 1950 - 8290, 1960- 11 441. 1970- 11 353, 1978- 11 808, 1988 - 12 400, 1994 - 12.985.
4. 3.734 ha, w tym 881 ha użytków rolnych i 2.417 lasów.
 5. Uprzemysłowione miasto nad → Jedlicą na granicy Karkonoszy, Rudaw Janowickich i Kotliny Jeleniogórskiej. Leży na wys. 430-727 m, sięgając zabud. na → Przeł. Kowarską. Rozwinęło się wzdłuż Jedlicy i jej dopływów, osiągając dł. ok. 7,0 km. Dolna część miasta i osiedla Ciszycy i Krzaczyzna leżą na terenie Kotliny Jeleniogórskiej, Podgórze w Karkonoszach, a Wojków w Rudawach Janowickich. Obszar adm. miasta obejmuje rozległy teren od Kowarskiego Grzbietu pomiędzy Skalnym Stołem i Czołem (1266 m - najwyższy punkt w granicach K.), gdzie na wys. ok. 1250 m dotyka do granicy państw. Stamtąd schodzi na pn. przez teren nieistniejącej osady Budniki w dol. Maliny i wzdłuż niej do ujścia na wys. ok. 420 m (najniższy punkt w granicach miasta), obchodząc od zach. zabud. Krzaczyzny i Ciszycy. Za Jedlicą granica miasta biegnie przez → Brzeźnik na → Parkową Górę i → Średnicę, a dalej wzdłuż → Bukowej Drogi. Podchodzi przez → Skarbczyk → Wilczysko pod → Skalnik na wys. ok. 890 m, na → Przeł. pod Bobrzakiem i przez → Bobrzak i → Rudnik na Przeł. Kowarską, skąd wzdłuż szosy Nr 368 ponownie do granicy państw, na Przeł. Okraj na granicy Karkonoszy i Lasockiego Grzbietu. Przez całe K., od Podgórza po Ciszycę płynie Jedlica, do której na terenie miasta uchodzą z pr.

strony: → Kuźniczy Potok, → Bystra i → Kalnica, odwadniające Rudawy Janowickie oraz pr. Jelenia Struga i 1. Piszczak oraz Malina, odwadniające Karkonosze.

W obrębie K., które posiadają status uzdrowiska, występują wody radocenne, tryskające z 6 źródeł. Jedno znajduje się powyżej Podgórza w sztolni d. kopalni uranu w zboczach Średniaka. drugie w d. kamieniołomie u podnóża → Siodlaka przy szosie na Przeł. Kowarską, a pozostałe w Wojkowie. Źródła mają wydajność do 8,5 dcm³/sek, słabą mineralizację, ale wysoką radocność sięgającą ok. 500 mg/dcm³. Zawartość radonu sięga 14,7 nCi/dcm³ lub 544 Bq/dcm³. Są to wody szczelinowe o temp 6,5-9,0°C, wypływające ze skał masywu granitowego Karkonoszy. Ponadto w Wojkowie działa zespół sanatoriów przeciwgruźliczych, a w sztolni Nr 19 funkcjonowało Podziemne Inhalatorium Radonowe, podległe Uzdrawisku Cieplice Śl. Zdrój.

K. leżą na terenie o b. złożonej bud. geol. Większość Rudaw Janowickich, aż po główny grzbiet od zach., zbud. jest z waryscyjskich granitów karkonoskich, dalej ciągną się proterozoiczne granitognejsy oczkowe i granity, gnejsy laminowane oczkowe, a także sylurskie fylity grafitowo-serycytowe, łupki łyszczykowe oraz staropaleozoiczne leukogranity i leukognejsy. Skały te były okruszczowane złożami polimetalicznymi, z których najważniejsze były rudy żelaza, eksploatowane od wczesnego średniowiecza i rudy uranu, eksploatowane w 1. poł. XX w. Największa była kopalnia „Wolność”, wyrosła z d. „Marty” i „Vulkana”. Złoża zalegały w zboczach Rudnika, sięgając aż w dol. → Świdnika do → Ogorzelca i w górze dol. Jedlicy. Przy tak złożonej bud. geol. nie może dziwić występowanie w skałach otaczających K.

ogromnej ilości różnorodnych, często rzadkich minerałów. Są to m.in.: akantyt, hornblenda z diopsydem i epidotem, aktynolit, ankeryt, annabergit, apatyt w kwarcach Wołowej Góry, azuryt, kämmereryt i flogopit w soczewic wapieni na granicy Podgórze i K. Górnych, baryt, fluoryt, bornit ze smółką uranową, branneryt, chalkozyn, chloryty, chondrodyt, dolomit, zoisyt (w łupkach łyszczykowych), allanit, farmakosyderyt, gersdorfit, granaty, gummit, kalcyt, kwarc różowy, kryształy górskie, dymne topazy, cytryn, zinnwaldyt i hercynit. Szczególnie bogate są pod tym względem sztolnie d. kopalni „Wolność”, w której eksploatowano rudy żelaza (magnetyt, sfaleryt, limonit, hematyt). Złoże zajmowało obszar o dł. ok. 1500 m, szer. 90-190 m i do 600 m głęb. Dzieliło się na trzy pola: wsch., środkowe i zach. Najbogatsze okruszcowanie występowało w kontakcie z marmurami w spażu i łupkami amfibolitowymi w stropie. Łącznie było 10 soczew rudy. Towarzyszyły jej liczne minerały, m.in.: argentyt, proustyt, arsen rodzimy, arsenopiryt z blendą cynkową, löllingit, beryl, bismutytnit, bizmut i srebro rodzime, chalkopiryt z pirytem i galeną, smaltyn, klinochlor, clausthalit, coffinit, cynober, cyrkon, enargit, emplektyt, pistacyt, erytryn, fluoryt, grafit, ilmenit, ilvait, kordieryt, kowelin, liebigit, malachit, markasyt, molibden, nikelin, hedenburgit, salit, rutil, matyldyt, schirmeryt, serpentyn, lizardyt, ortochryzotyl, azbest, albit, skapolit, siernbergit, stromeyerit, tetraedryt, tiemannit, torbernit, turmaliny, tytanit, umangit, uraninit, uranopilit, wezuwian i zeolity. Większość wymienionych minerałów towarzyszyła, lub tworzyła rudy uranowe w kop. „Vulkan”. Ponadto w okolicach miasta działały dość liczne, ale niezbyt wielkie kamieniołomy, przede wszystkim granitu. Największe wyrobiska były w zboczach Brzeźnika i przy szosie na Przeł. Kowarską.

Część obszaru miasta w szczytowej partii Kowarskiego Grzbietu (po Przeł. Okraj) leży na terenie Karkonoskiego Parku Narodowego, natomiast brzegiem lasów otaczających K. od pn. i wsch. prowadzi granica RPK. Na skraju tych lasów w Wojkowie ciągnie się na pow. ok. 33 ha park leśny otaczający sanatoria. Rosną w nim liczne okazy starych drzew. Mniejszy, ale równie interesujący park otacza zamek Nowy Dwór w Radocinach. Pomnikami przyr. na obszarze K. były lub są skałki → Kowarska Skała, → Skarbczyk, → Złotniki, → Babie Skały), a także Wodospad Piszczaka. Rolnictwo w K. nie odgrywa praktycznie żadnej roli. W 1988 r. było tu 60 gospodarstw i RSP, głównie w peryferyjnych osiedlach, ale wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się zaledwie 2% ludn. zawodowo czynnej. K. są natomiast siedzibą rozległego nadleśnictwa z zapleczem techn., na terenie miasta są też 2 leśn. i gajówka. K. są przede wszystkim znacznym ośr. przem. Największym i najbardziej znanym zakł. jest Fabryka Dywanów „Kowary”, wytwarzająca dywany smyrneńskie i axminstery. Oprócz niej działają: Fabryka Maszyn, fabr. włók. „Iakoden” specjalizująca się w prod. tkanin techn., „Hydro-Mech” i „Hydromet” - zakł. Politechniki Wrocław. specjalizujące się w prod. elementów hydraulicznych i obra-

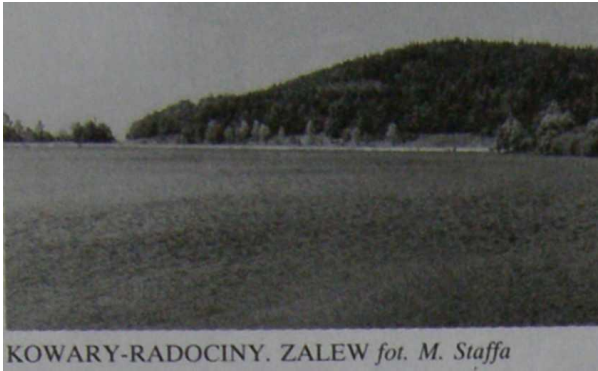

KOWARY. WIDOK SPÓD KAPLICY ŚW. ANNY
fol. M. Staffa

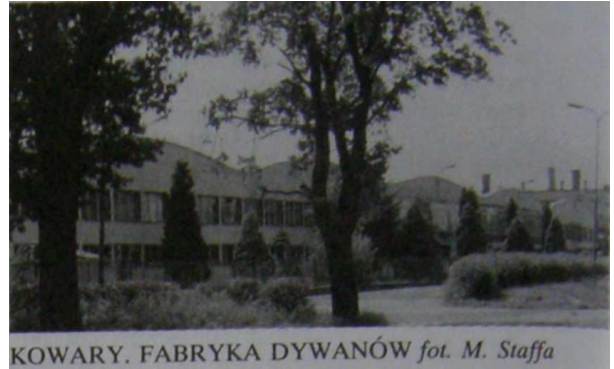
biarek, filie „Orła” i „Polamu” z Mysłakowic oraz drobniejsze firmy prywatne i spółdz. Miasto posiada pełną infrastrukturę komunalną i techn. oraz dobrze rozwinięte zaplecze handl.-usł. Działają m.in. szkoły podst. i średnia, przedszkola, żłobki, przychodnia lek., szpital, apteka, pogotowie ratunkowe. Jest komenda policji, straż pożarna, dom kult, kino, kluby, biblioteki, urządzenia sportowo-rekreacyjne, zakłady gastronomiczne, stacja benzynowa. W K. mieszczą się 2 domy zakonne: OO. Franciszkanów, i SS. Magdalenek, oba przy ul. 1 Maja 58. Miasto pełni również funkcję letniskową, działa kilka zakł. ośr. wczas, i kolonijnych, jest hotel i wyciąg narc. K. są lokalnym węzłem komunikacyjnym, jakkolwiek komunikacja kol. praktycznie zanikła po zamknięciu tunelu pod Przeł. kowarską i likwidacji połączenia z Kamienną Górą. Dawniej były 3 stacje kol. Ob. linia funkcjonuje na odcinku Mysłakowice -Kowary Górne tylko dla przewozów towarowych. Przez K. prowadzi ruchliwa szosa Nr 367 z Jeleniej Góry do Wałbrzycha przez Kamienną Górę, a od Przeł. Kowarskiej wzdłuż granic miasta prowadzi szosa Nr 368 do przejścia granicznego na Przeł. Okraj. W K. zaczyna się szosa Nr 366 do Piechowic przez Sciegnę, skąd ma odgałęzienie do Karpacza. Wychodzi stąd też lokalna szosa do → Karpnik.

6. Początki K. nie są udokumentowane. Wielu autorów od d. przytacza fakt odkrycia w zboczu Rudnika (Mons Verrius) w 1148 r. złóż rudy żelaza przez walońskiego mistrza gór., zwanego Laurentiusem Angelusem. Odkrycie to miało dać początek gór. osadzie nad Jedlicą, w której ks. Bolesław Kędzierzawy w 1158 r. rzekomo osadził 200 ludzi. Wówczas też w osadzie podobno wzniesiono pierwszą drewn. kapł. św. Wawrzyńca. Byłyby więc K. jedną z najstarszych osad w tej części Sudetów. Pomimo wielokrotnego powtarzania, wiadomości te budzą do dzisiaj poważne wątpliwości i nie mają pokrycia w zachowanych dokumentach. Wiadomo tylko, że w tych czasach rzeczywiście Waionowie penetrowali Karkonosze i G. Izerskie.

Na pewno natomiast istniała tu znaczna osada gór. w pocz. XIV w., ponieważ wymienił ją

KOWARY-RADOCINY. ZALEW fot. M. Staffa

KOWARY. FABRYKA DYWANÓW fot. M. Staffa

dokument bpa wrocł. z 1305 r. Natomiast w dokumencie datowanym 6.10.1355 r., ks. świdn.-jaw. Bolko II ustanowił embargo na rudę kowarską i wyroby z niej wykuwane, zabraniając ich wywozu poza granice ks. i przyznając Jeleniej Górze monopol na handel nimi. Dokumentem tym ks. Bolko II ustanowił równocześnie jel. okręg sądowy, w którym znalazły się K., → Krogulec i → Miedzianka. Biorąc pod uwagę znaczenie gór. i hutn. kowarskiego dla ks., dziwi tak znikoma liczba zachowanych dokumentów dot. miejscowości w tym okresie. K. musiały być już sporą posiadłością, bowiem w 1368 r. niejaki Nietsche z K. sprzedał swój folwark Thomasowi Clemenowi za znaczną sumę 40 grzywien. W 1375 r. K. objął w posiadanie niejaki Hehnen. Istniał tu już wtedy młyn wodny. Równocześnie z innych dokumentów wynika, że w 1381 r. K. wydzierżawił (lub sprzedał) za 125 grzywien czynszu rocznego kanclerz ks. świdn.-jaw., Heinrich Wiltberg, zarazem marszałek dworu ks. Agnieszki, wdowy po ks. Bolku II, (ks. poświadczająca tę transakcję). Nabywcą był Hans Gotscho Schoff, protoplasta możnego rodu Schaffgotschów. Otrzymał wówczas nadanie dużej połaci ziemi na pn. zboczach Karkonoszy i G. Izerskich. Swoje siedziby miał w Starej Kamienicy i na Chojniku, potem także w Karpnikach. Po śmierci ks. Agnieszki i faktycznym włączeniu ks. świdn.-jaw. do Czech, K. stały się w 1401 r. własnością Hansa von Schaffgotscha, który utworzył wspólną posiadłość z Karpnikami. Stąd w niektórych dokumentach K. pojawiały się jako część tamtejszego majątku. Potem K. stały się siedzibą rodową jednego z synów Hansa von Schaffgotscha. Rozwój K. doprowadził do ostrego konfliktu z Jelenią Górą, która starała się utrzymać monopol na handel miejscowymi wyrobami hutn. W 1408 r. kr. Wacław II wydał specjalny dokument potwierdzający przywileje Jeleniej Góry w stosunku do K. W pocz. XV w. von Schaffgotschowie wzniesli w K. jakiś dwór, prawdopodobnie obronny, położony w dolnej części miasta, u ujścia Kalnicy do Jedlicy. K. już występowały jako miasto, wymieniany był wójt i ławnicy, chociaż formalnie nie miały praw miejskich. Po wojnach husyckich, w 1454 r. Hans von Schaffgotsch doprowadził do ugody handl. i granicznej pomiędzy Jelenią Górą i K., która faktycznie potwierdziła samodzielność osady. W dokumencie tym mowa jest o wójcie i ławnikach K, co świadczy

o istnieniu samorządu. Najważniejszym punktem tego porozumienia okazało się przyznanie wójtowi prawa do warzenia piwa i sprzedaży go we własnej karczynie, co spowodowało, że spór pomiędzy oboma miastami nazwano „wojną piwną”. W 1483 r. wymieniano w K. kaplicę, karczmę, kopalnię i 2 kuźnice.

Znaczny rozwój gór. rud i hutnictwa żelaza w K. spowodował wzrost gospod. wsi, co pozwoliło uwieńczyć starania Kacpra von Schaffgotscha o nadanie im praw miejskich. K. otrzymały je jako miasto prywatne w 1513 r. od kr. czeskiego Władysława Jagiellończyka, a w 1528 r. uzyskały prawa wolnego miasta gór., przy ustawicznych przeciwnych Jeleniej Górze. K. dostały cotygodniowe targi i 1 jarmark rocznie, powstały też cechy. Wówczas działały tu różne zakł. met., wśród nich 2 polernie wyrobów żelaznych. K. dzieliły się na właściwe miasto i K. Górne, a wkrótce wymieniano ich trzy części: K. Grn., Średnie, i Dln. K. Grn. miały charakter wiejski, chociaż właśnie tam były kopalnie i kuźnice. K. w tym okresie były największym ośr. wydobywania i przerobu rudy żelaza w Sudetach. W 1550 r. dochód hr. von Schaffgotscha z dóbr kowarskich wynosił 11.700 guldenów. W K. Grn. działało wówczas 7 kuźnic, ale w 1563 r. wymieniano ich już 11. Łącznie prod. do 3 rys. cetnarów rudy i wyrobów rocznie. Jednym z głównych odbiorców prod. była Polska. Wysyłano tam zarówno rudę, jak wyroby kowalskie i broń, ponieważ właśnie w jej prod. specjalizowali się miejscowi kowale. Tylko cech nożowników liczył w K. 60 mistrzów, a w 1618 r. 68. Ich specjalnością była m.in. prod. kos. Był to okres szczytowego rozwoju kowarskiego hutnictwa. O randze tego ośr. świadczy przytaczany powszechnie fakt, że w 1564 r. kr. Zygmunt August zamówił w K. 200 łuf do muszkietów (lub armat). Wyroby kowarskie, szczególnie narzędzia, narzędzia roln., zamki, kłódki, gwoździe itp. docierały głównie do Wielkopolski, ale też i do najdalszych kresów wsch. Polski, a broń spotykano na terenach ob. Litwy i Ukrainy.

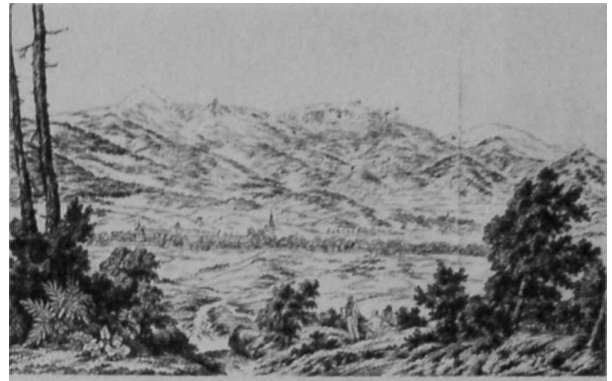
Równocześnie w K. rozwijało się płóciennictwo i warzywnictwo, a z racji położenia przy granicy Śląska i Czech, przechodziło tędy sporo towarów w tym wina, sprowadzane z pd. W 1579 r. w majątku hr. von Schaffgotscha wybuchł bunt chłopów pańszczyźnianych przeciwko wymiarowi świadczeń. Zamieszki, które trwały kilka lat, doprowa-

KOWARY. ODCISK PIECZĘCI MIEJSKIEJ

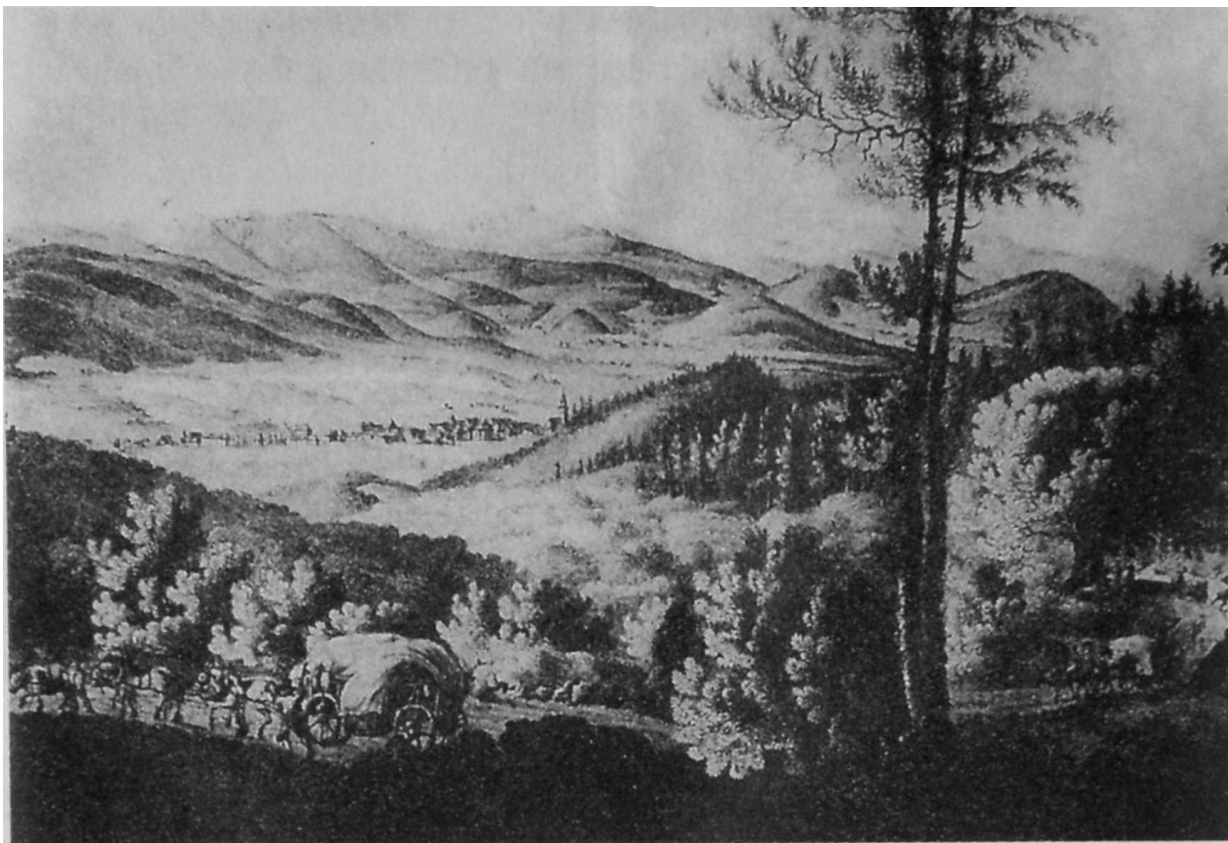
działy nawet do zdobycia bud. sądu wiejskiego i zagarnięcia ksiąg oraz pieczęci. Brali w nich udział także górni. i hutn., bowiem i ich usiłowano traktować jak chłopów pańszczyźnianych. Bunt zakończyła ugoda zawarta przed sądem w 1583 r., która częściowo zaspokoila roszczenia chłopów. W tym roku w K. Grn. było 3 kmieci, w K. Średnich 10, a w K. Din. 13. Jak widać nie była to roln. posiadłość.

Do 1570 r. K. należały do majątku Kaspara von Schaffgotscha, mającego siedzibę rodzową w Karpnikach. W tym roku jego syn wznosił własną siedzibę w K. Był to zamek Nowy Dwór na terenie Radocina, który zastąpił d. dwór w K. Din. W 2. poł. XVI w. zaczął się powolny zanik górni. i metalurgii w K. Złoża wyczerpywały się, okoliczne zbocza оголоcono z lasów niezbędnych dla hut i kopalń. Na miejscu lasów rozwijały się wsie i osady kurzackie i pasterskie należące do dominium kowarskiego. Miejsce górni. i hutn. zajęła prod. płótna lnianego. W okolicznych osadach dominowało tkactwo chałupnicze, oparte o prod. nakładczą i zakupy cechowe. Trudniła się nim najbiedniejsza ludn. wiejska, m.in. ci, którzy utracili pracę w związku z upadkiem kopalń i hut. Kowarskie kopalnie i huty budziły ogromne zainteresowanie wśród przyjezdnych, a ich sława sięgała daleko. Stąd w prawie wszystkich starych opisach Śląska można znaleźć dokładne relacje podróżników o tych zakładach. Nie tylko Schwenckfeldt czy Henelius, ale także przybyły z daleka Walenty Roździeński opisał dokładnie proces wytopu rudy w piecach, które nazwał „czeskimi”. Jeszcze w poł. XIX w. o tej przeszłości wspominał w swoim poemacie B.Z. Stęczyński. Okres prosperity gwałtownie przerwał pożar w 1604 r., a potem wojna 30-letnia. Jeszcze w pocz. XVII w. przebud., gruntownie kość, który mieli w posiadaniu protestanci. Pierwsze wojska walczących stron pojawiły się już w 1618 r., zmuszając ludność do ucieczki, ale najgorsze chwile mieszk. przeżyli z dniami 17-22.11.1622 r., gdy Śląską Drogą od strony Karpacza nadszedł duży oddz. lisowczyków (oceniany na 3.800-10.000 ludzi), wracający z ziemi kłodzkiej przez Czechy.

KOWARY NA TLE KARKONOSZY (litografia A. Tittela z pocz. XIX w.)

Dowodził nim Stanisław Stroynowski, a towarzyszył mu ks. Zygmunt Karol Radziwiłł. Naprzeciwko lisowczykom wyruszyła delegacja miasta pod przewodem Jeremiasa Gottwalda, z prośbą o oszczędzenie K. Większość ludzi uciekła z miasta w góry, część z dobytkiem. Lisowczycy zakwaterowali się w K. i przez 3 dni gruntownie je złupili. Potem wymaszerowali przez → Bukowiec pod Jelenią Górę, pozostawiając po sobie okropne wspomnienia, które utrwalono w kronikach, tradycji i opowieściach mieszk. Miary nieszczęść dopełniła zaraza w 1633 r., pochłaniająca sporą liczbę mieszk., a potem pożar w 1634 r., w wyniku którego spłonęło blisko poł. miasta i zamek. W wydarzenia wojenne czynnie zaangażował się przywódca rodu, hr. Hans Ulryk von Schaffgotsch, będący bliskim przyjacielem naczelnego wodza ces. ks. Albrechta von Wallensteina. Podejrzany o spiskowanie wraz z nim, został z rozkazu ces. Ferdynanda II uwięziony w 1634 r., a następnie po procesie i torturach stracony w 1635 r. w Ratyźbonie. Po wyroku konfiskacie uległy jego dobra, na które składały się m.in. K. z przynależnymi do nich wsiami, m.in. → Leszczyńcem, Miskowicami, → Ogorzelcem i dalej położonymi (łącznie były to 92 miasta i wsie). Część majątku odzyskali potomkowie po przejściu na katolicyzm, ale K. z przypisanymi do nich wsiami w 1639 r. ces. Ferdynand III sprzedał za ponad 144 tys. talarów hr. Hermannowi (Prokopowi) von Tscherninowi (Czerninowi) z Chudenic. Po wojnie 30-letniej całkowicie upadło górni. rud żelaza, ale miasto odzyskało d. znaczenie dzięki rozwojowi tkactwa płóciennego. Okoliczni chłopci trudnili się głównie tkactwem chałupniczym, co doprowadziło do kolejnych zamieszek we wsiach w 1684 r. Bogaciło się głównie miasto, co umożliwiło szybką odbud. Dlatego też K. swój ob. wygląd zawdzięczają w dużej mierze bud. wznoszonym w 2. poł. XVII i 1. poł. XVIII w. W 1654 r. rekatolicyzowano kość. przy sprzeciwie mieszk. Znaczne ilości miejscowego płótna eksportowano do odległych krajów, nawet do Ameryki. W 1686 r. było w K. 70 mistrzów kowalskich, ale ogólna liczba mistrzów innych cechów ich przewyższała. W odbud. po zniszczeniach wojennych Nowym Dworze rezydował zarządca dóbr hr. von Tschernina, burgrabia Baderi, który b. dał się mieszkańcom

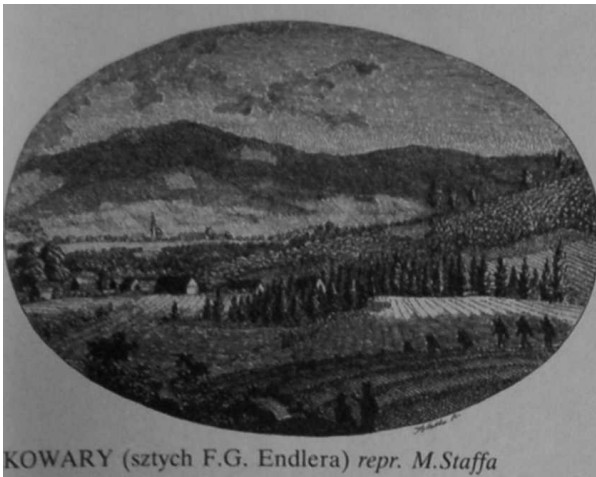
KOWARY (litografia C. Mattisa z pocz. XIX w.)

we znaki. Do miasta nadal należały okoliczne wsie, wyspecjalizowane w tkactwie chałupniczym. Ogółem w rejonie Jeleniej Góry i K. w 79 wsiach tkactwo stanowiło główne źródło utrzymania mieszk.

W 1684 r. doszło do ostrego konfliktu pomiędzy burgrabią Baderim a miastem o odbud. sądu i w innych sprawach. Spór oparł się o sąd ks. w Jaworze, a potem o dwór ces. Leopolda I. Sprawa toczyła się do 1695 r. i zakończyła porozumieniem pomiędzy hr. Hermanem J. von Tscherninem i mieszk. (burgrabią był już wtedy M. Harski). W k. XVII w. K. były jednym z największych na Śląsku ośr. prod. płótna. Działo tu 15 bielników, kilkanaście magli, 5 foluszy, 5 szuszarń i pras do apretury oraz 2 lub 3 do wyciskania deseni. W tym czasie miasto rozwinęło się zachowując pierwotny układ urbanistyczny, nigdy nie posiadało jednak żadnych fortyfikacji. W 1720 r. powstała pierwsza manufaktura wyr. lnianych założona przez G. Latzkego, w której prod. z wybielanej przędzy białe płótno. Od k. XVI w. odbywały się w K. wielkie targi płótna, wywożonego w dużych ilościach do Czech. Dzięki tkactwu miasto wzbogaciło się tak, że już w k. XVIII w. należały do niego okoliczne wsie: → Czarnów, → Gruszków, Jarkowice, Leszczyniec, Miłków, Miskowice, Ogorzelec, Paprotki i Wojków. W 1726 r. z majątku miejskiego płacono 3.861 talarów podatku. Duże zmiany zaszły w czasie i po wojnach śląskich. W 1741 r. czeladnicy przepędzili oddz. aus-

triacki domagający się kontrybucji. W l. 1743-44 wzniesiono w K. (dziś nie istniejący) wspaniały kośc. ewang. Przedtem kr. Fryderyk II odebrał miasto wdowie po hr. von Tschernin, a na K. nałożył znaczny podatek wojenny. 31.10.1746 r. wybuchł pożar, który strawił ok. 200 bud. w K. Din., co doprowadziło miasto niemal do ruiny, chociaż nadal rozwijała się prod. płótna i jego eksport. Od 1745 r. grupa osiedlonych tu tkaczy z Saksonii rozpoczęła prod. adamaszku. W 1746 r. z K. wysłano ponad 32 tys. bel płótna. W 1747 r. na polecenie kr. Fryderyka II kamera głogowska wykupiła K. i dobra od wdowy po hr. von Tscherninie za 216 tys. guldenów, a sumą tą obciążyła miasto, które w zamian otrzymało prawa wolnego miasta kr. W 1749 r. upadek gospod. był tak głęboki, że doszło do zamieszek głodowych tkaczy. Podczas III wojny śląskiej w K. wybuchła epidemia dżumy, która pochłonęła 436 ofiar. W 1765 r. wartość majątku ziemskiego popisanego do zamku Nowy Dwór szacowano na 30.069 talarów.

Miasto w k. XVIII w. znacznie ożywiło się. Przyczyniło się do tego zbud. w 1778 r. nowej drogi. zwanej ob. → Starym Traktem Kamiennogórskim, która połączyła Kamienną Górę z Jelenią Górą przez → Pisarzowice, Czarnów i K. W ten sposób K. znalazły się na trasie dylizansów z Wrocławia, którymi podróżowano do Cieplic Śl. (podróż trwała ok. 26 godz.). Do miasta zaczęli przyjeżdżać goście z daleka, którzy tu zatrzymywali

KOWARY (sztych F.G. Endlera) repr. M.Staffa

KOWARY (miedzioryt J. Morino z 2. poł. XVIII w.)

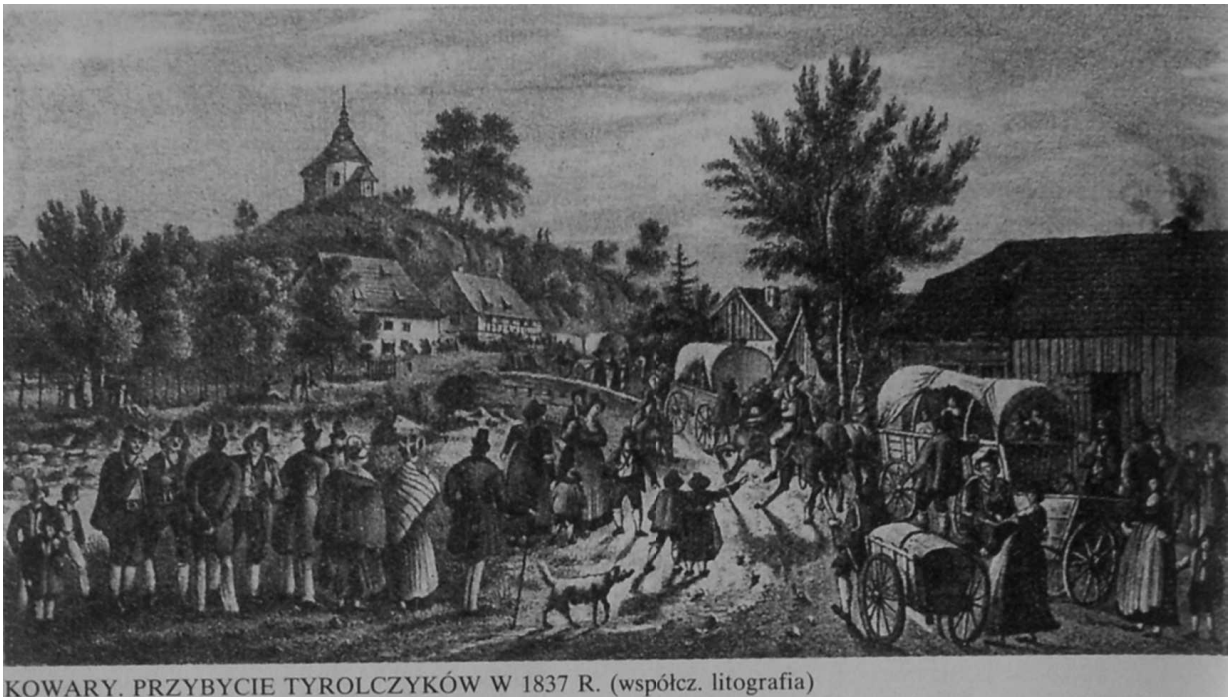
się, stąd też udawali się do słynnej rezydencji hr. von Redena w Bukowcu, a potem do rezydencji króla w Mysłakowicach i pałacyku Radziwiłłów w Ciszycy. Przez K. przejeżdżali Polacy, pozostawiający o nich wzmianki, a nawet szersze opisy, jak np. Stanisław Poniatowski w 1784 r. czy Izabela Czartoryska w 1816 r. Od 5 do 7 sierpnia 1801 r. bawił tu John Quincy Adams, późniejszy prezydent Stanów Zjednoczonych, który b. sumiennie zwiedzał i opisywał tutejsze zakł. przem. W 1742 r. kupcy z K., Jeleniej Góry, Kamiennej Góry i Gryfowa (największych ośr. płóciennictwa) utworzyli Górskie Ziemstwo Handlowe, które w znacznym stopniu wpłynęło na rynki europejskie, ale już wkrótce utraciło znaczenie. Z 1763 r. pochodzi informacja, że nadal pracowało 15 saskich tkaczy adamaszku, którzy tkali na 16 szerokich i 32 wąskich krosnach, sprowadzonych z Jeleniej Góry przez kupców wg ustalonego rozdzielnika. W 1783 r. w K. były 563 krosna, a w 1787 r. działały już 3 wytwórnie perkalu, zatrudniające 46 osób. Było tu 11 bud. publ. i 192 domy prywatne. Wśród mieszk. było 1.300 wojskowych, co świadczy, iż stacjonował tu garnizon. W mieście działało 236 rzemieślników różnych branż. K. były nie tylko ośr. włók., ale także handl. i usł. Działo 10 gospód, rangę miasta podnosiły cotygodniowe targi na płótno i przędzę oraz 4 duże jarmarki w roku. Działo także 20 hurtowników płótna. Dzięki szybkiemu rozwojowi tkactwa, tylko w l. 1779-87, 2,5 krotnie wzrósł eksport płótna, aby osiągnąć wartość 633.374 talarów. Miasto było dobrze rozwinięte, wymieniano w nim 3 bud. kr. (celne i akcyzowe), był ratusz, 3 kośc. i kapł. (kat. i ewang.), 2 szkoły, szpital-przytułek, browar, 5 młynów wodnych, 48 kotłów w bielnikach i 5 foluszy. K. liczyły już 551 domów, w tym 12 folwarcznych oraz 65 bud. gospod. Do miasta należał też tartak, cegielnia i szlifiernia, działała nawet straż pożarna mająca 3 sikawki i 2 węże gumowe. Co prawda K. nigdy nie posiadały murów obronnych, ale miały wówczas 3 umowne bramy-szlabany.

Sam k. XVIII w. był w K. dość burzliwy. Zaczęło podupadać tkactwo, wystąpiły trudności ze zbytem. Był miasta podkopał duży pożar, który wy-

buchł 4/5.05.1792 r. Pochłonął 40 domów i 46 bud. gospod. W kwietniu 1793 r. miał miejsce strajk czeladników, a w 1794 r. rozruchy tkaczy. Znaczne straty przyniosły miastu wojny napoleońskie. Nie chodzi tu nawet o przemarsze wojsk w 1806 i 1807 r. oraz kontrybucje nakładane na miasto, ale o blokadę kontynentalną, która doprowadziła do upadku tkactwo chałupnicze przez zablokowanie dostępu do rynków zbytu. W 1809 r., po reformie adm., wybrano 36-osobową radę miejską. Po 1820 r. część tkaczy (ok. 200) wyjechała do Łodzi, a ostateczny upadek tkactwa chałupniczego nastąpił w l. 40-tych. K. pozostały jednak znacznym ośr. miejskim. Był tu sąd ziemski i miejski, urząd podskarbowy, szpital, przytułek dla starców, liczne fabryki włók., młyny, ponad 200 rzemieślników, kilkudziesięciu kupców i handlarzy.

Od k. XVIII w. próbowano reaktywować w K. górn. rud żelaza na polecenie min. hr. von Redena, ale pozytywne efekty uzyskano dopiero w pocz. XIX w., z tym, że podjęto eksploatację niewielkich złóż rud ołowiu, miedzi i srebra, które odkryto w 1799 r. w Podgórzu. Powstało do ich eksploatacji gwarectwo „Redensglück”. Rudę w l. 1801-04 przesyłano do przetopu aż do huty w → Ciechanowicach. Jednak już w 1806 r. eksploatację złoża przerwano ze względu na nieopłacalność wydobywania. Co prawda w 1811 r. odkryto nowe złoża rudy żelaza i podjęto ich eksploatację, zbud. nawet hutę, ale wkrótce wydobywanie wstrzymano. W 1806 r. w K. powstała fabryka pluszu, która potem dała pocz. znanej fabryce dywanów. Miasto nadal nękały różnorodne klęski żywiołowe, m.in. w 1810 r. wylała Jedlica, niszcząc lub uszkadzając kilkadziesiąt bud. i pochłaniając 11 ofiar śmiertelnych. W 1825 i 1837 r. wybuchały epidemie cholery, też powodujące zgony wśród ludn.

W 1813 r. przejeżdżał przez K., a nawet zatrzymał się w znanym już zajeździe „Pod Żółtą Gwiazdą” młody, przedwcześnie zmarły poeta niem. Theodor Körner (1791-1813), który pozostawił po sobie nieukończony poemat poświęcony Karkonoszom. Gospoda ta stała się sławna w następnych latach, ponieważ od 1814 r. jej właściciel, Karl

KOWARY. PRZYBYCIE TYROLCZYKÓW W 1837 R. (współcz. litografia)

Nagel, do spółki z właścicielem gospody na Przeł. Okraj, Stephanem Hübnerem, zaczęli organizować zjazdy „rogatymi saniami”. Sanie na górę ciągnęły konie, a po pokrzepieniu się w gospodzie śmiałkowie siadali na sanie kierowane przez miejscowego drwala i w czasie 15-25 min. zjeżdżali trasą o dł. ok. 7,0 km i 600 m różnicy wzniesień, kończąc eskapadę przy gospodzie w K. Obaj oberżyci zrobili z tej atrakcji dochodowy interes, a pomysł upowszechnił się na całe Karkonosze po obu stronach granicy.

Specjalnością K., która je szeroko rozślawiła, stały się reprodukcje (przeważnie barwne) miejscowych rysowników i rytowników, którzy wydawali wiele, wysokiej klasy litografii widoków Karkonoszy i okolic Jeleniej Góry, chętnie nabywanych przez coraz liczniejszych turystów. W K. powstała tzw. „szkoła (grupa) kowarska” rysowników, dla potrzeb której rozwinął się ośr. drukarski i wydawniczy, rozpowszechniający ich dzieła. Do najbardziej znanych art. i wyd. należeli: K. Maltis, E.W. Knippel, A. Tittel, J. Rieden, C.F. Hoppe. Rangę miasta podniosło też nabycie w 1822 r. folwarku Ciszycza przez namiestnika Wik. Ks. Poznańskiego ks. Antoniego Radziwiłła, który utworzył tam swoją letnią rezydencję.

W 1828 r. w K. były 3 kośc. i kapł., 13 bud. publicznych, 498 domów prywatnych, 34 bud. fahr, i 187 sklepów., natomiast w 1838 r. wymieniano 486 domów, a z zakł. przem. tkalnie lnu, adamaszku, wstążek jedwabnych, a także wytwórnia wyr. tytoniowych. Od 1839 r. w K. Grn. działał wielki piec, w którym przetapiano rudę wydobywaną w miejscowej kopalni. W 2. poł. XIX w. w pobliżu stały też piece wapiennicze. W 1844, a szczególnie w 1848 r. w K. wybuchły znaczne rozruchy. Doszło do rabunków i rozbojów. Miała też miejsce tzw. wyprawa kowarska.

w czasie której oddz. ochotników pod dowództwem dra Jöhna w drodze do Wrocławia dotarł z bronią aż do Świebodzic. W wyniku nieurodzajnych lat doszło w 1855 r. do zamieszek głodowych, które objęły znaczne rejony Sudetów. Po spacyfikowaniu zamieszek władze zapoczątkowały roboty publiczne, aby dać zatrudnienie głodującym, bezrobotnym chłopom, głównie tkaczom. Podjęto budowę tzw. „drog głodu”, gdzie wynagrodzenie dziennie robotnika stanowił bochenek chleba i drobna kwota pieniędzy. Jedną z takich dróg zbud. przez Przeł. Kowarską w l. 1855-57. W 1856 r. wznowiono także wydobywanie rud żelaza ze złoża odkrytego w pocz. XIX w., co poprawiło sytuację mieszk.

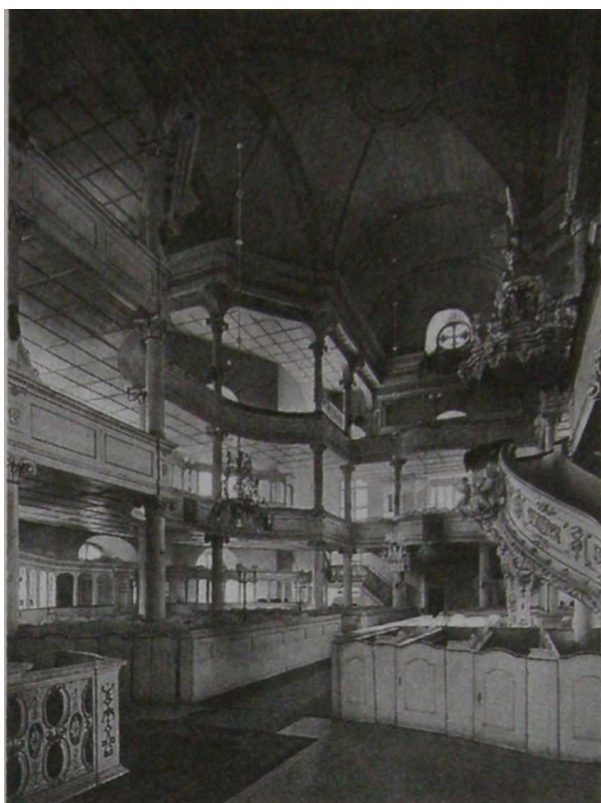
2. poł. XIX w. przyniosła znaczny rozwój miasta dzięki nowo powstałym zakł. przem. Były to często niewielkie fabryki, które po kilku latach upadały, ale część pozostała do dziś, znacznie rozbud. W 1854 r. spółka Gewers-Schmidt ze Zgorzelca założyła we Wleniu Fabr. Niem. i Tureckich Dywanów, którą w 1856 r. przeniesiono do K, wykozystując starą fabrykę pluszu. Przed 1894 r. jej właścicielem był radca handl. Mende, a potem siedzibę dyrekcji przeniesiono do Berlina. Fabryka zatrudniała aż 300 osób. W 1869 r. powstała, istniejąca do dziś fabryka filcu, a w 1871 r. wytwórnia porcelany techn. Powodowało to rozwój infrastruktury techn., m.in. w 1872 r. wzniesiono lokalną gazownię. Miasto wydawało również własną gazetę.

Zmiany nastąpiły też w majątku ziemskim związanym z zamkiem Nowy Dwór. W 1820 r. kryzys finansów miejskich wymusił sprzedaż majątków ziemskich, przede wszystkim lasów. Leśn. Gruszków nabył hr. von Matuschka za 11.650 talarów a za Nowy Dwór ks. von Reuß zapłacił 26.268 talarów. Za lasy w Jarkowicach uzyskano 46.000

KOWARY. NIEISTNIEJĄCY KOŚCIOŁ EWANG.
(repr. z R. Konwiarz,...)

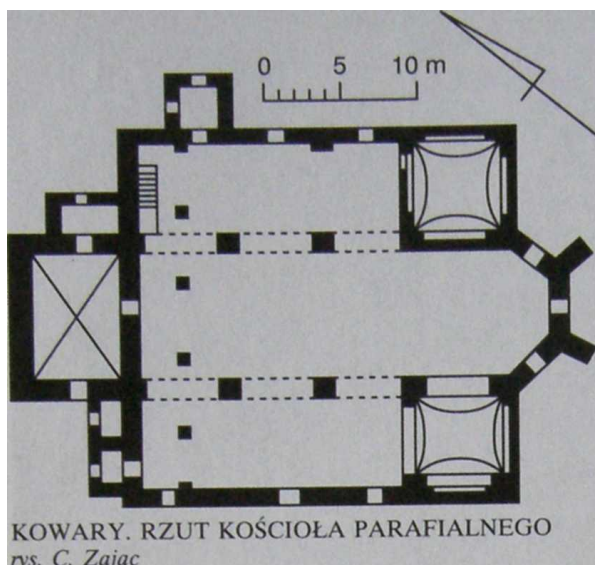
talarów, za tamtejszy folwark 22.010 talarów, za Ogorzelec 17.650 talarów, a za Miłków 25.000 talarów, co pozwoliło miastu na częściowe wybrnięcie z długów, obciążających je od 1749 r. Tak więc od 1820 r. właścicielem zamku Nowy Dwór został ks. Rzeszy Heinrich von Reuß ze Staniszowa, który połączył "w jeden majątek posiadłość w K. z Gruszkowem i Wojkowem. W 1871 r. majątek ks. Heinricha von Reuss IX w K. obejmował 537 morgów i przynosił 912 talarów rocznego dochodu. W posiadaniu tej rodziny Nowy Dwór pozostawał do 1945 r. Do 1876 r. rozbud. kopalnię „Vorwärts” w zboczu Rudnika. Rok wcześniej uzyskano z niej 14.600 cetnarów rudy. W 1880 r. jej eksploatację podjęła spółka z Berlina, która poszerzyła i unowocześniła kopalnię. Stało się to opłacalne m.in. dzięki doprowadzeniu w 1882 r. linii kol. z Jeleniej Góry, którą przedłużono do Kamiennej Góry w 1905 r. po przekuciu tunelu pod Przeł. Kowarską. W K. powstały łącznie 3 stacje kol., górna wyłącznie na potrzeby kopalni. Przed bud. linii kol. K. posiadały połączenie omnibusowe z Jelenią Górą 2 razy dziennie, lub dorożkami, a przejazd nimi kosztował w 1871 r. 6 marek. Gwałtowna powódź 29-30.06.1897 r. zatopiła część kopalni i zniszczyła szereg domów w mieście. Po powodzi uregulowano koryto Jedlicy na terenie K. W Wojkowie powstał najpierw znany zakł. leczniczy dla psychicznie chorych, a w l. 1902-16 zbud. tam ogromne sanatoria gruźlicze na kilkaset łóżek. Podczas I wojny światowej zarówno szpital w mieście, jak i sanatoria, a nawet zamek Nowy Dwór zamieniono na szpitale wojskowe. W K. stacjonował wówczas kilkutyśięczny garnizon. W 2. poł. XIX w. K. stały się modną miejscowością turyst. Nadal atrakcją zimową były zjazdy „rogatymi saniami”, które w 1888 r. kosztowały 5 marek. W tym czasie w mieście działało 8 gospód, w większości z miejscami nocl. (z tego 1 w K. Dln. i 1 w K. Grn.) oraz znana stara gospoda na Przeł. Kowarskiej. Istniała sekcja RGV, połączenia pocztowe i telegraficzne. Prowadzono też wynajem tragarzy lektyk lub koni wierzchowych na wycieczki na Śnieżkę lub w okolice, co kosztowało 11 marek dziennie (tak w przypadku tragarzy jak i konia). W folwarku Buschvorwerk istniało kąpielisko. W K. w l. 1874-1941 wychodziła gazeta

KOWARY. WNĘTRZE KOŚCIOŁA EWANG.
(repr. z R. Konwiarz,...)

„Schmiedeberger Stadtblatt”, a w i. 1907-1933 „Schmiedeberger Anzeiger Amtliches Publikations-Organ der Stadtbehörden”.

W okresie międzywojennym K. pozostawały miejscowością turyst. Nadal działało 8 gospód i hoteli z ok. 120 miejscami nocl. oraz schr. młodz., były tory saneczkarskie, skocznia narc, lodowisko, a w lecie kąpielisko. W 1910 r. odkryto w sztolni „Vulkan” mineralizację uranową, ale wydobywanie rudy rozpoczęto dopiero w 1925 r. Wydobycie rud żelaza, nawet dość intensywne, prowadzono z przerwami wywoływanych kryzysami gospod. W l. 20-tych rocznie uzyskiwano 20-30 tys. ton rudy manganowej. Natomiast w l. 1927-29 wydobyto 8 t blendy uranowej. Wydobycie rud wznowiono dopiero w 1935 r., kiedy podjęto rozbud. kopalni „Vulkan”, łącząc ją ze starą kopalnią „Berg-freiheitsgrube”. Łącznie pracowało wtedy ok. 400 górników. Wydobycie rud doszło do ok. 70 tys. t rocznie, a do 1940 r. wydobyto też 74 t rudy uranowej. Przed 1939 r. w K. istniały 4 hotele dysponujące 110 miejscami oraz 12 gospód, w których było ok. 100 miejsc nocl. Podczas II wojny światowej na terenie K. działały 3 (lub 5) niewielkie obozy pracy, część była filiami obozu koncentracyjnego Gross-Rosen, lub obozów jenieckich. Robotnicy przymusowi z Polski oraz więźniowie i jeńcy, w tym z Francji i Włoch, pracowali w kopalni uranu i rudy żelaza oraz w miejscowych zakł. przem. przestawionych na prod. wojenną. W Krzaczyńce byli zatrudnieni przy bud. jakichś sztolni dla podziemnej fabryki lub magazynów. Polscy robotnicy

przymusowi pracowali od poł. 1940 r., a jeńcy francuscy i włoscy od poł. 1944 r. Ich los jest w większości nieznany. Z wojny K. wyszły bez żadnych istotnych strat i zniszczeń. W l. 1945-46 nazwa miasta nie była ustalona. Początkowo nazwano je Krzyżatką, ale stacja kol. nosiła w nomenklaturze PKP nazwę Kuźnick. Miejscowe zakł. przem. zostały utrzymane w ruchu przez niem. załogi. Już w 1946 r.

z kopalni „Wolność”, po jej odwodnieniu do głęb. 420 m, wydobyto 22 tys. t rudy manganowej. Jeszcze w rok później zdecydowaną większość mieszk. stanowili Niemcy, Polaków było tylko ok. 15%. W 1948 r. powołano w K. Grupę Geologiczną Nr 3 dla rozpoznania i oszacowania złóż. W tym też roku uranem kowarskim zainteresowała się Armia Czerwona. Kopalnię przemianowano na Zakład Przemysłowy R-1 i utajniono. Przy kopalni zorganizowano obóz pracy, w którym zatrudniano więźniów, sprowadzono też gór. z innych ośr. W 1950 r. w kopalni „Wolność” pracowało ok. 8.000 górników, a więc więcej niż wynosiła liczba mieszk. miasta. Pracownicy byli nadzorowani przez specjalistów radzieckich (działała tu placówka NKWD) i na ogół nie wiedzieli nawet jaką rudę wydobywają. Dla potrzeb kopalni w l. 1949-52 zbud. tzw. Nowe Osiedle u podnóża Wołowej Góry, złożone z prymitywnych bloków mieszk. Była to jedna z pierwszych powojennych realizacji nowego bud. w tej skali na Dolnym Śląsku. W 1950 r. udostępniono złoża „Podgórze”. Od poł. lat 50-tych wydobywanie spadało i w 1958 r. wstrzymano je. Ostatecznie w 1962 r. kopalnię zlikwidowano, ale do dzisiaj pozostał problem b. pracowników, z których większość zmarła lub choruje na chorobę popromienną albo nowotwory. Niejakim efektem ubocznym działalności gór. było uznanie w 1969 r. wód z 6 źródeł za radoczynne i nadanie miastu statusu „uzdrowiska w organizacji”. W 1976 r. w sztolni Nr I9a w zboczu Średniaka nad Podgórzem, uruchomiono jedyne w kraju podziemne Inhalatorium Radonowe, działające w ramach Uzdrowiska Cieplice

Śl. Po adaptacji korytarzy i komory, doprowadzeniu drogi i wyposażeniu wnętrza w urządzenia, dowożono tu kuracjuszy na inhalacje. W ostatnich latach działalność ta osłabła, pomimo dobrych efektów leczn., ponieważ podnoszą się głosy

O możliwości występowania niekorzystnych skutków ubocznych tej terapii. W samych K. proj. bud. zakł. przyrodoleczniczego, do której w tej sytuacji nie doszło.

Inaczej potoczyły się losy czołowego zakł. miasta - Fabryki Dywanów „Kowary”. Początkowo prod. tu dywany smyrneńskie. W 1965 r. fabryka zatrudniała 700 robotników, prod. ok. 400 tys. nr dywanów rocznie. Po 1968 r. rozpoczęto bud. nowego zakł., w którym prod. 1 min nr dywanów typu axminster, a od 1973 r. podjęto wytwarzanie dywanów igłowych w zakł. o rocznej zdolności prod. 6 mln m².

Drugim znaczącym zakł. jest fabryka filców techn., w której wytwarza się filce i tkaniny techn. dla przem. papierniczego. W tym zakł. przeprowadzono po 1979 r. gruntowną modernizację tkalni, w innych działkach pracują natomiast muzealne urządzenia z XIX/XX w., np. prząsnice samojezdne i folusze młotowe. Z pozostałych zakł. spore zmiany zaszły w fabryce porcelany techn. i bielni-ku, które stały się filiami znanych fabryk z Mysłakowic. Jediną pozostałością d. Zakł. R-1 jest Zakł. Dośw. „Hydro-Mech”, z którego w 1984 r. wydzielono Zakł. Górn. „Hydromet”, oba związane z Politechniką Wrocław. i oba opracowujące i wdrażające nowoczesne technologie hydrometalurgiczne, badające pierwiastki ziem rzadkich itp. W Krzaczyńce działa Fabryka Maszyn, która powstała w XIX w. jako przędzalnia, a po 1945 r.

przekształcono ją w zakł. remontowy dla Zakł. R-1, od 1979 r. zajmuje się prod. obrabiarek. Do liczących się zakł. należała również drukarnia Dolnośl. Zakł. Graficznych, kontynuująca tradycje d. drukarni wydającej litografie twórców „szkoły kowarskiej”. Inną dziedziną, w której K. są liczącym się ośr. jest lecznictwo uzdrowiskowe. Po przyłączeniu w 1954 r. Wojkowa w obrębie miasta znalazł się zespół sanatoriów przeciwgruźliczych, liczący łącznie ponad 1.400 łóżek w 2 obiektach: „Bukowiec” i „Wysoka Łąka” oraz kilku pawilonach, nawet w innych miejscowościach. Od 1975 r. działa jako Woj. Zespół Gruźlicy i Chorób Płuc. Przez cały czas funkcjonowały w K. domy wczas, i kolonijne zakł. pracy. Okresowo były też różne hotele i zajazdy. Przemysł był decydującym czynnikiem miastotwórczym, co pozwalało na spore inwestycje komunalne. Przy bud. nowej fabryki dywanów powstał duży zbiornik wodny. Od wielu lat sukcesywnie wymieniana jest infrastruktura techn. ostatnio kanalizacja. W 1975 r. powołano MOSiR, który zagospodarował kąpielisko z hotelem i polem namiotowym. W 1978 r. w Wojkowie utworzono Młodz. Centrum Kult., a od 1989 r. bud. obwodnicę komunikacyjną miasta. W K. rozwijały się ciekawe inicjatywy lokalne. Działa tu stosunkowo liczne i prężne środowisko plastyczne, związane głównie z wzorcownią fabr. dywanów. Sporadycznie organizowano warsztaty tkackie „Kowary”. Oprócz art. plastyków są też amatorzy. Jednym z bardziej popularnych jest znany zielarz z Podgórze, Wojciech Węglewski czy Jerzy Klizman, miejscowy listonosz, rzeźbiarz samouk. Ogromny ładunek lokalnych inicjatyw i wiele trwałych skutków (m.in. schr. PTTK „Bacówka” na Przeł. Okraj) przyniósł udział miasta w b. popularnym niegdyś programie TV „Turniej Miast”. Impreza odbyła się w sierpniu 1975 r., ale poprzedziły ją blisko roczne działania, które zmobilizowały i skonsolidowały mieszk. Na mniejszą skalę sytuacja powtórzyła się w 1988 r., podczas obchodów 475-lecia nadania K. praw miejskich. K. posiadają znaczne walory krajoznawcze i dobre warunki naturalne, które predystynują je do roli jednego z głównych ośr. turyst. u podnóża Karkonoszy. Jednak wsch. część tego pasma jest mniej znana i spopularyzowana, co powoduje, że jest słabiej zainwestowana. Dopiero ostatnio rysują się możliwości rozbud. urządzeń narc. i sport, w tym rejonie, wobec przeinwestowania bardziej renomowanych miejscowości.

7. K. mają stary układ urbanistyczny, charakterystyczny dla osad targowych, z ulicą-placem targowym, która do dziś stanowi oś całego założenia. Było to miasto otwarte, które nigdy nie posiadało żadnych fortyfikacji, dlatego też często padało ofiarą zniszczeń wojennych i klęsk żywiołowych. Pomimo tego zachowało sporo cennych zabytków:

1. Kościół par. Imienia NMP - pierwotny p.w. św. Anny miała uf und. w 1312 r. Maria Barbara Heigewand. Może to odnosić się jednak raczej do kapł. św. Anny, natomiast niepewne podania mówią, że mistrz Laurentius Angelus zbud. w osadzie kapł. św. Wawrzyńca już w 1225 r. W 1312 r. miano ją rozbud. na kościół par.

Faktycznie kościół par. wzm. był w dokumencie dopiero w 1399 i 1401 r., gdy właściciel osady Gotsche Schoff ufund. ołtarz w kościele. W l. 1549-1654 służył ewangel. W 1604, 1633 i 1634 r. kościół płonął, za każdym razem odbud. Ob. mur., halowy, 3-nawowy pochodzi z 2. poł. XV w. Jest to budowla późnogot. rozbud. ok. 1550 r. Po pożarze rozbud. na świątynię typu kaznodziejskiego. Dobud. wówczas nawę pd. i przedłużono ku zach. d. zakrystię (nawę pn.). Na osi stoi kwadratowa wieża z narożami boniowanymi kam., dzielona na kondygnacje gzymsami. Na górze 8-boczna nadstawa z hełmem. Dach dwuspadowy.

Z 1663 r. pochodzą drewn. sklepienia. W 1721 r. zwieńczono wieżę 8-bocznym hełmem z prześwitem, zniszczonym i odbud. w 1774 r., a w 1734 r. dobud. kapł. zach. Kościół gruntownie przebud. na bar. po 1749 r. W XIX i XX w. kościół był remontowany, ostatnio w l. 1960-62 i 1980-82.

Na sklepieniu i ścianie pn. w przyziemiu wieży są got. freski z k. XIV lub pocz. XV w., przedstawiające scenę Adoracji MB. Stanowią najcenniejszy zespół w rejonie Karkonoszy. Były konserwowane w 1966 r. Na zewn. zach. ścianie wieży jest got., kam. rzeźba Madonny z ok. 1400 r. Fig. stoi na wsporniku przedstawiającym Lewiatana połykającego potępionego, zwana też była Madonną z Maską lub Madonną na Potworze. Wykazuje stylistyczne podobieństwo do fig. św. Wacława z Bramy Mostowej Mostu Karola w Pradze.

KOWARY. KOŚCIÓŁ, MADONNA NA POTWORZE
fol. M. Staffa

Wewnątrz bogate i różnorodne wyposażenie, m.in. bar. drewn., polichr. ołtarz gł. z 1749 r. -dzieło A. Dorasila, ponadto kilka bar. i klas. ołtarzy bocznych z 1. poł. XVIII w. - jeden z retabulum z 1653 r.; liczny zespół bar. i rok. rzeźb kam. i drewn. z 1. poł. XVIII w. (część przypisywana A. Dorasilowi) i kilkanaście obrazów olejnych z tego okresu. Z 1749 r. pochodzi także ambona (prawdopodobnie dzieło A. Dorasila), natomiast prospekt organowy z lat 1719-21 jest dziełem Eberhardta ze Szprotawy. Dekorację malarską sklepień wyk. w 1749 r. H.G. Lorenz. Na murach zachowały się liczne epitafia i płyty nagrobne z XVI-XVIII w. W kośc. jest duży zbiór cennych bar. paramentów i naczyń liturgicznych z XVIII w. oraz got. kielich

KOWARY. EPITAFIA NA KOŚCIELE *fol. M. Staffa*

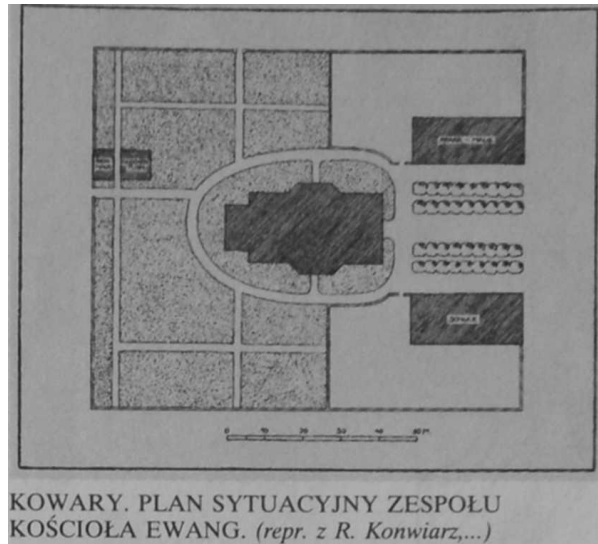
KOWARY. KAPLICE PRZY KOŚCIELE *fol. M. Staffa*

z XV w. Jeden z dzwonów na wieży powstał w 1648 r.

Przy kośc. są 3 bar. kapl. grobowe: przy wieży burmistrza M. Kleinerta z 1734 r., z bogatą kratą w portalu o koszowym wykoju i stojąca obok rzeźnika Schulza z 1733 r. - obie są dziełem H. Wagnera. Przy pd. ścianie prezbiterium stoi skromniejsza kapl. Schwarzów z poł. XVIII w. Najbogatsza jest kapl. J. Brinitza z 1764 r. przy murze cment., z bogatą fasada

KOWARY. KAPLICA NA CMENTARZU PRZYKOŚCIELNYM fot. M. Staffa

KOWARY. PLAN SYTUACYJNY ZESPOŁU KOŚCIOŁA EWANG. (repr. z R. Konwiarz,...)

3. Z d. zespołu kośc. ewang. przy ul. Waryńskiego zachowały się tylko bud. pom. Kośc. ewang. tworzył odrębny zespół na pr. brzegu Jedlicy, na zapleczu ratusza. Powstał w 1. 1743-45, być może wg proj. K. Jentscha. Założony na wydłużonym 8-boku, z wysuniętym bogatym frontem i węższą przybudówką z tyłu. Przekryty drewn. pseudokopułą. Dach 2-spadowy, łamany. Okna w 2 poziomach, zamknięte łukami odcinkowymi. Szczyt wieńczyły kam. kwiatony. Wewnątrz były 2-kond. drewn., bogato zdobione

zwieńczoną fig. Chrystusa i ozdobnym portalem z kutą kratą.

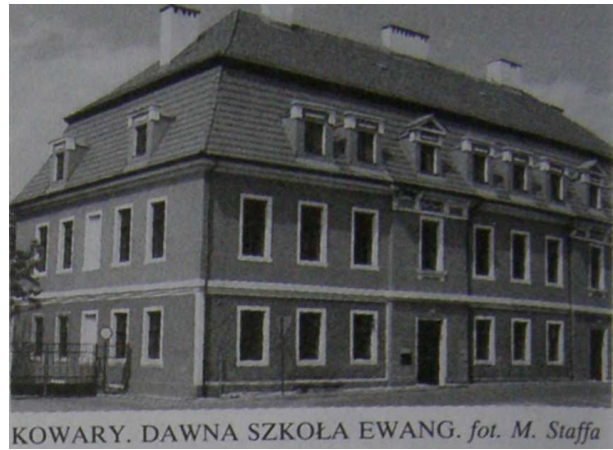
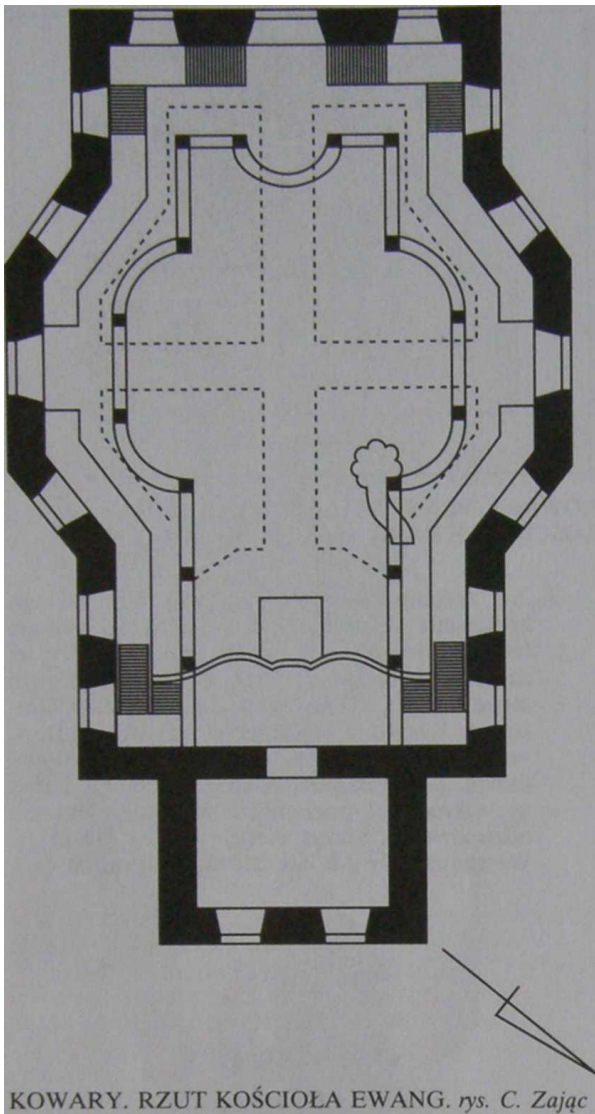
2. W pobliżu kośc. (1 Maja 58/60, róg pl. Franciszkańskiego) stoi bar. pleb. i szkoła par. z lat 1779-83, ostatnio remontowana w I. 1975-80. Jest to długi 15-osiowy, 2-kond. bud., nakryty łamanym dachem 4-spadowym z lukarnami i skromnym szczytem na osi. Zachował dwa portale w przęślach zaakcentowanych lizenami w wielkim porządku. Okna w skromnych opaskach.

KOWARY. PLEBANIA fot. M. Staffa

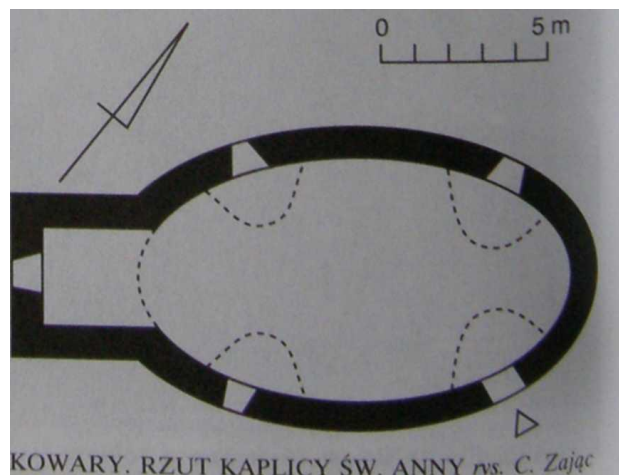
KOWARY. ELEWACJA KOŚCIOŁA EWANG. (sztych z J. Bittermann, Chronik...)

empory. Do najcenniejszych elementów wystroju należały organy w okazałym prospekcie, wykonane w l. 1754-64 przez M. Englera i jego syna G.B. Englera, znanych śl. bud. organów. Miały 33 głosy. Ołtarz gł. był dziełem A. Dorasila i J. Lachela z Krzeszowa. Nieużytkowany po 1945 r. kościół spłonął w 1959 r. i został całkowicie rozebrany.

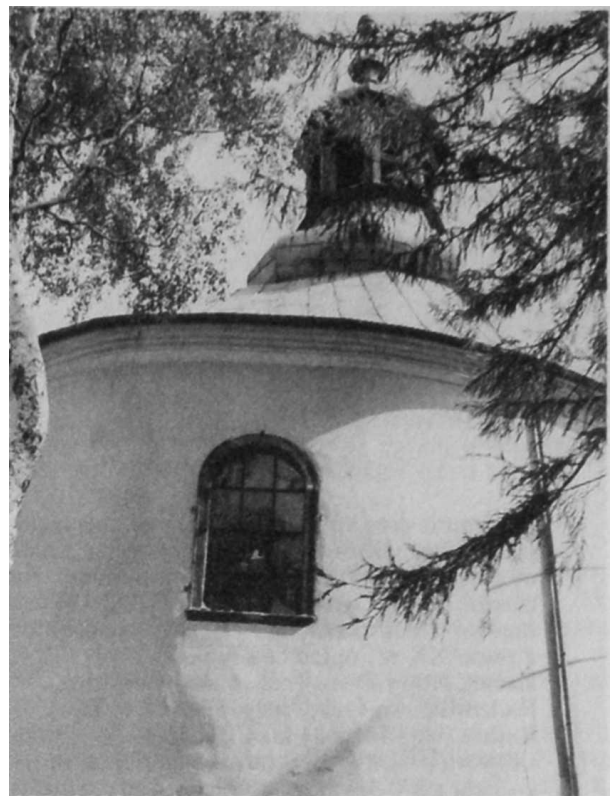
Pozostałością zespołu są 2 symetrycznie ustawione bud., d. flankujące plac przed kościół. Są to: d. pastorówka z 1753 r., wzniesiona wg proj. Ch. Hademana i d. szkoła ewang. z 1789 r., zbud. wg proj. Neumanna. Plebania jest 10-osiowa, 2-kond., z dwoma portalami w pseudoryzalitach. Nakryta 4-spadowym dachem łamanym z lukarnami. Szkoła ma podobny wygląd, tylko jest 11-osiowa, i ma skromniejsze portale i wystrój elewacji.

4. Kapł. św. Anny na Kaplicznym Wzgórzu przy ul. Kowalskiej w K. Średnich. W 1312 r. wzm. był kościół św. Anny, ufund. przez mieszczkę Marię Barbarę Heigewand, ale nie wiadomo czy dot. to kościół par. czy kapł. W czasie wojny 30-letniej kapł. popadła w ruinę i na jej miejscu wzniesiono w 1727 r. obecną wg proj. K. Jentscha. Była remontowana, ostatnio w l. 1976-78, 1980-82 i aktualnie. Założona na rzucie elipsy, nakryta kopułą z latarnią. Okna zamknięte półkoliście.

KOWARY. KAPLICA ŚW. ANNY fot. M. Staffa

KOWARY. FRAGMENT KAPLICY ŚW. ANNY
fot. M. Staffa

KOWARY. KAPLICA ŚW. ANNY. PORTAL
fot. M. Staffa

skromny portal. Wewnątrz bar. wyposażenie z XVIII w., m.in. drewn., polichr. ołtarz, ambona, organy, liczne rzeźby i obrazy (część przypisywana H. Lorenzowi) oraz kilka epitafiów i nagrobków, a także paramenty i naczynia liturgiczne.

5. Kapl. cment. z 1914 r., wzniesiona na rzucie wydłużonego 8-boku, nakryta wielospadowym dachem z powiekami, z sygnaturką na kalenicy.

KOWARY. KAPLICA CMEN TARNA fot. M. Staffa

KOWARY. RATUSZ fot. M. Staffa

Od frontu drewn., podcieniowa kruchta. Okna półkoliście zakończone, w opaskach, część owalna. Wewnątrz skromne wyposażenie. Na cment. są kapł. grobowe z pocz. XIX w. Poza murem cment. stoi drewn.-mur. dzwonnica z pocz. XX w., opierzona łupkiem.

6. Zamek Nowy Dwór (zob. hasło: Radociny).
7. Radziwiłłówka (zob. hasło: Ciszycza w T. 4).
8. Ratusz (ul. 1 Maja 1) klas. z lat 1786-89 wzniesiony wg proj. Ch. F. Schultze na miejscu starego sądu z XV-XVII w., z wykorzystaniem części

KOWARY. FRONTON RATUSZA fot. M. Staffa

KOWARY. BANK PRZY UL. JELENIOGÓRSKIEJ
fot. M. Staffa

podziemnej. Jest to okazały 2-kond. bud. 11-osiowy, z gzymsem międzypiętrowym i silnie zaznaczonym portykiem w środkowym ryzalicie, zwieńczonym attyką z wazonami i trójkątnym tympanonem. Ryzalit akcentują pilastry w wielkim porządku. Przyziemie jest boniowane. Dach 4-spadowy. Ratusz był remontowany ok. 1930 r. i ostatnio w 1981 oraz 1992-93 r. Wewnątrz w piwnicach 2 bar. portale z XVIII w. i sklepienia krzyżowe. W sieni malowidła z herbem miasta, a w sali obrad widoki miasta.

9. Z bud. użyteczności publ. na uwagę zasługują m.in.: zespół szpitala przy ul. Jeleniogórskiej 14-18 z ok. 1905 r., w skład którego wchodzi m.in.: bud. główny, bud. dyrekcji, d. leżakownia, magazyn, 4 domy mieszk., d. dom ogrodnika (ob. magazyn), hydrofornia, willa z ok. 192(1 r. i park o pow. ok. 5 ha - całość ogrodzona murem z bramami wjazdowymi;
 - szpital (oddz. ginekologiczno-położniczy) przy ul. Waryńskiego 38 - mur. z 1. poł. XIX w.;
 - szkoła podst. Nr 1 przy ul. Staszica 25 - bar.. mur. z 1778 r., 2-kond., 9-osiowa, z 3-osiowym ryzalitem zwieńczonym trójkątnym tympanonem

KOWARY. SZKOŁA NR 1 fot. M. Staffa

KOWARY. ZABUD. UL. KOWALSKIEJ
Z DAWNĄ KARCZMĄ fot. M. Staffa

KOWARY. DOMY NR 21-13 PRZY UL. 1 MAJA
fot. M. Staffa

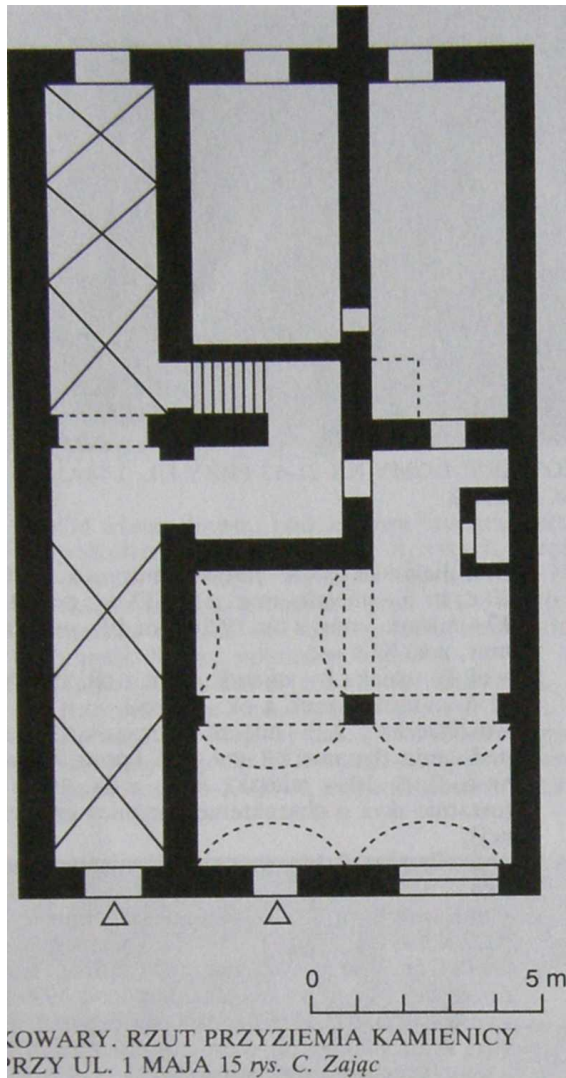
- okna w prostych opaskach, płyciny międzyokienne, skromny kam. portal, była kilkakrotnie remontowana; szkoła podst., ul. Wiejska - mur. z pocz. XX w.; szkoła podst. Nr 3, ul. 1 Maja 72 (d. koszary 7 Legnickiego Regimentu Dragonów Kr.) - mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w.
10. Z bud. przem. i techn. na uwagę zasługują m.in.: dworzec kol. przy ul. Dworcowej - mur. z 1882 r.; stacja kol. K. Średnie przy ul. Św. Anny - drewn.-mur. z ok. 1910 r.; Zakł. „Orzeł” przy ul. Bielarskiej 21 - mur. z k. XIX w.; Zakł. „Pol-sport” przy ul. Matejki 3 - mur. z k. XIX w.; gazownia (ob. magazyn) przy ul. Jeleniogórskiej - mur. z 4. ćw. XIX w.; wieża ciśnien przy ul. Borusiaka - mur. z k. XIX w.; zakł. „Połam” przy ul. Wiejskiej 3 - mur. z XIX/XX w. oraz bud. adm. - mur. z ok. 1915 r.; magazyn przy ul. Poprzecznej (d. bożnica) - mur. z k. XIX w.;
11. W mieście zachowało się kilkaset zabytkowych domów. Są to zarówno okazałe kamienice mieszczańskie, jak i chaty w peryferyjnych osiedlach:
- ul. Batorego 1, 2, 3, 4, 5, 6a, 6b, 7, 8, 9, 10a, 10b, 12a, 12b - mieszk., mur. z ok. 1930 r.;
 - ul. Bielarska 1, 3, 4 - mieszk., mur. z ok. 1910-20 r.; nr 6 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 9, 15, 3 7 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 19 - mieszk., mur. z k. XIX w.;
 - ul. Borusiaka 2 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 6 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.;
 - ul. Buczka 1, 2, 3 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 5 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX i pocz. XX w.; nr 6, 7, 8, 10 - mieszk., mur. z ok. 1920 r. (ostatnie dwa o charakterze strażnicy granicznej);
 - ul. Chopina 2-14 - cały zespół mieszk., mur. z ok. 1930 r.;
 - ul. Dworcowa 8b, 9, 10 - mieszk., mur. z k. XIX w.;
 - ul. Górnicza 5 - mieszk. (ob. biura), mur. z pocz. XIX w.; nr 6 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.;
 - ul. Izerska 2, 3, 4, 5, 7 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.; nr 9 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 11 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.;
 - ul. Jeleniogórska 1 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. w pocz. i k. XIX w.; nr 2 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 3 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w.; nr 5 - mieszk., mur. z pocz. XIX w.; nr 6 - mieszk.,

KOWARY. DOMU PRZY UL. 1 MAJA 37-35
fot. M. Staffa

KOWARY. ZABUD. UL. 1 MAJA 33-19 fot. M. Staffa

mur. z k. XIX w.; nr 10 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 12 - mieszk., mur o charakterze dworku z 1. poł. XIX w., remontowany w 1972 r.; nr 19/19a - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 20 - gospod., (ob. RSP), mur. z 1758 r.; nr 21, 22, 24, 28, 30, 30a - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 31 - mieszk., mur. z XVII w., przebud. z pocz. XIX w.; nr 32 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 33 - mieszk., mur. z XVII w., przebud. z k. XIX w.; nr 34 - mieszk., mur. z ok. 1910-20 r.; nr 36 - mieszk., mur. z ok. 1913 r.; nr 37 i 37a - mieszk., mur. z ok. 1920 r.;

- ul. Kaczawska 8 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.;
- ul. Karkonoska 1 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 1a - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 2 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. ok. 1920 r.;
- ul. Kopernika 1 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.; nr 3 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.;
- ul. Kowalska 2 - mieszk.-gospod., (ob. lecznica zwierząt), mur. z 1739 r., przebud. w XIX w.; nr 4 - magazyn mur. z pocz. XX w.; nr 6, 7, 8, 10 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 11 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. w 1905 r.; nr 12 -

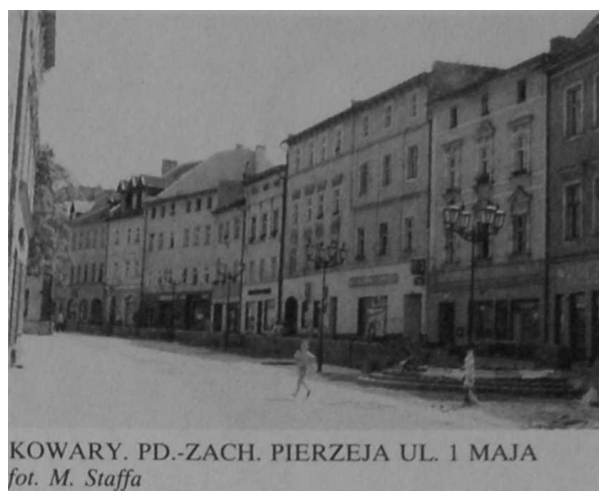
mur. (d. karczma) z kam. portalem z 1593 r., przebud. w 1781 r., 2-kond., ze sklepieniami kolebkowymi z lunetami w przyziemiu; nr 13 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 14 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w 2. poł. XIX w.; nr 16 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. w k. XIX w.; nr 17 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 18 - mur., mieszk. z relikami got. (drewn. portal, kam. obramowania okienne) z XV-XVI w., przebud. w 1735 r., piętrowy, z belkowymi stropami; nr 19, 20, 21, 22, 24 -mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 25 - mieszk., mur. z 1904 r.; nr 26 i 27-mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 31 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 33 i 35 -mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 37 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 39 - mieszk., mur. z k. XIX w.;

- ul. Kwiatowa 1, 3, 5 - mieszk., mur. z lat 1910-20;
- ul. Łomnicka 1/3 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 5 - mieszk., mur. z pocz. XIX w., przebud. w k. XIX w.; nr 7 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 9 - mieszk. mur. z k. XIX w.; nr 10 - mieszk., mur. z XVIII w., przebud. w k. XIX w.; nr 14 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 19 - mieszk., mur. z 1788 r., przebud. w k. XIX w.; nr 19a i 21 - mieszk., mur. z k. XIX w. oraz szopa drewn.-mur. z k. XIX w.;
- ul. 1 Maja - najcenniejszy zespół zabud. w K-szczególnie w górnej części, gdzie pełni rolę wydłużonego rynku. Plac rynkowy jest aktualnie

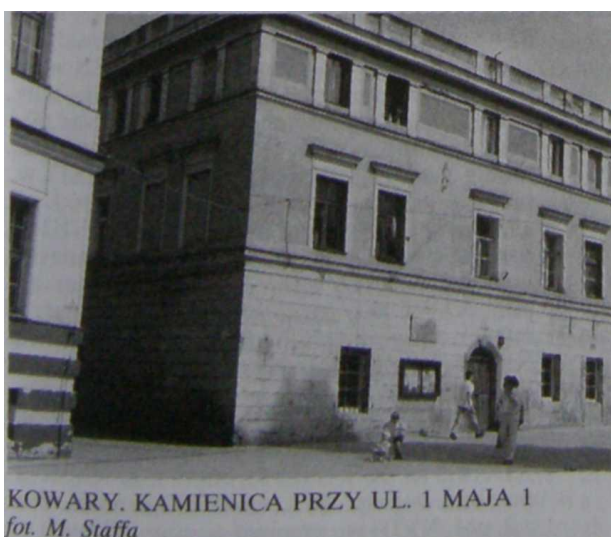
KOWARY. DOM PRZY UL. 1 MAJA fot. M. Staffa

przebud., zmieniana jest nawierzchnia i oświetlenie. Pd.-zach. pierzeja otrzymuje podniesiony chodnik o charakterze przedproży. Zabud. bar.-klas. kamienicami z XVIII w., przebud. w XIX i XX w. W większości domy pochodzą z odbud. po pożarze w 1792 r. Wszystkie mur., 2-3 kond., ustawione zarówno szczytowo jak i kalenicowo. Do cenniejszych należą m.in.: nr 1 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w., 3-kond. z attyką, okna w kam. opaskach, kam. półkolisty portal; nr 2 i 3 - mieszk., mur. z k. XIX w., 2-kond. z dachem naczółkowym; nr 6 z 1792 r., na starszych fundamentach, przebud. w pocz. XX w. i remontowany w 1969 r.; nr 7 - mieszk., mur. z ok. 1900 r.; nr 8 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 9 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w k. XIX w.; nr 10 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w poł. XIX w.; nr 11 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 13 - mieszk., mur. z 1890 r. - 3-kond.; nr 15 z 1772 r., przebud. z XX w., 3-kond., 6-osiowy (3 zdwojone osie), ze spływowym 2-kond. szczytem, z bogatą rok. dekoracją elewacji i kam. portalem o wykroju koszowym; nr 17 z XVII w.,

KOWARY. PD.-ZACH. PIERZEJA UL. 1 MAJA fot. M. Staffa

przebud. w XIX w., 2-kond., 4-osiowy, z dekoracyjnie wykrojonym szczytem; nr 18 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 19 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. z XIX w., 2-kond., 6-osiowy z ryzalitem 3-kond.; nr 20 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 21 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 22 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w k. XIX w.; nr 23 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 24 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w k. XIX w.; nr 25 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 26 z XVII w., przebud. w XVIII i XIX w., zachował portal ren. od podwórza i arkady na elewacji, 3-kond., 4-osiowy; nr 27 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 28 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w., przebud. w XIX/XX w.; nr 29 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 30 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XX w.; nr 31 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w k. XIX w., 3-kond., 4-osiowy, ze skromnym szczytem i półkolistym portalem; nr 32 - mieszk., mur. z 1. poł. XIX w.; nr 33 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w., 2-kond., 3-osiowy, nr 34 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud.

KOWARY. KAMIENICA PRZY UL. 1 MAJA 1 fot. M. Staffa

KOWARY. PD.-ZACH. PIERZEJA UL. 1 MAJA fot. M. Staffa

KOWARY. KAMIENICA PRZY UL. 1 MAJA I KOŚCIÓŁ PARAFIALNY fot. M. Staffa

KOWARY. DOM PRZY UL. POCZTOWEJ 1 fot. M. Staffa

KOWARY. DOM PRZY UL. OGRODOWEJ I MOST PRZEZ JEDLICE fot. M. Staffa

w pocz. XIX w.; nr 35 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w pocz. XIX w., 2-kond., 5-osiowy z półkolistym tympanonem, oknami w opaskach i płycinowym podziałem elewacji; nr 36 - mieszk., mur. z 1792 r., przebud. z k. XIX w.; nr 37 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w., 2-kond., 7-osiowy, ze szczytem 3-osiowym; nr 38 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 40 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. w XIX w.; nr 41 - mieszk., mur. z XIX w.; nr 42 - mieszk., mur. z pocz. XVIII w., przebud. w poł. XIX w.; nr 43 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 44 - mieszk., mur. z pocz. XIX w., z klas. elewacją; nr 45 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 46 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w.; nr 47 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 47a - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 48, 49, 50, 51 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 52 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w 1891 r.; nr 53 - mieszk., mur. z XIX w.; nr 54 z XVIII w., przebud. w XIX w., podcieniowy, 2-kond., 4-osiowy z dekoracyjnym szczytem i wydatnymi gzymsami międzypiętrowymi; nr 55 - mieszk., mur. z ok. 1900 r.; nr 57 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w.; nr 61 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 62 - mieszk., mur. z XVIII w., przebud. ok. 1930 r.; nr 65 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 67 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 68/70b - mur., mieszk. z 1723 r., przebud. w XIX w.; nr 69 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 70 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w poł. XIX w.; nr 71 - mieszk., mur. z XIX w., przebud. ok. 1930 r.; nr 72 - s/koła mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w.; nr 73, 74 i 76 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 77 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w.; nr 78 mieszk.-gospod. (ob. nadleśnictwo) - mur. z k. XIX w.; nr 81 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 82 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 84 - mieszk., mur. z pocz. XIX w.; nr 90 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 92 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 94 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. w pocz. XIX w.; nr 96 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w pocz. XIX w. i ok.

KOWARY. DOM PRZY UL. WARYŃSKIEGO
fol. M. Staffa

1930 r. (jest to tzw. dom Treutlera, w którym w sierpniu 1781 r. zatrzymał się kr. Fryderyk II Wielki);

- ul. Matejki 1 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 2 - mieszk. (ob. przedszkole), mur. z 1905 r.; nr 9, 11, 13 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.; nr 15, 17, 20, 21, 22, 24, 26 - mieszk., mur. z lat 1910-20; nr 38 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 30 - willa mur. z ok. 1930 r.; nr 32, 34, 36 - mieszk., mur. z lat 1910-20;

- ul. Ogrodowa 1 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 2 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 3 - mieszk., mur. z 1898 r.; nr 6 - mieszk., mur. z 2. poł.

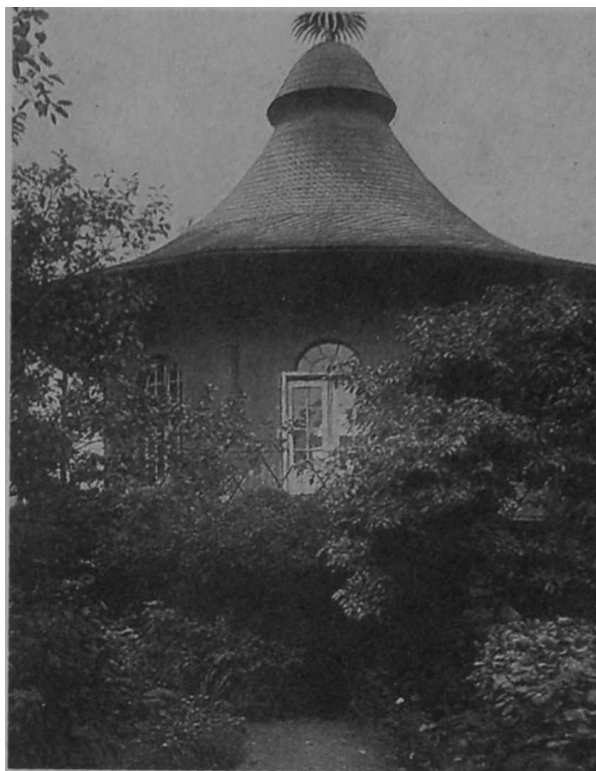
XVIII w., przebud. w XX w.; nr 8 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. w XX w.; nr 13 - mieszk., mur. z k. XVIII w.; nr 17 - mieszk. mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 18 - mieszk., mur. z k.

XIX w.; nr 21 - mieszk., mur. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w.; nr 24 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 25 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 28 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 30 - mieszk., mur. z 1748 r.; nr 32 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 34 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. z 1906 r.; nr 36 - mieszk., mur. z 2. poł.

XIX w.; nr 37 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. w XIX i XX w.; nr 38 - mieszk., mur. z k. XVIII w.; nr 39 - mieszk., mur. z pocz.

XX w.; nr 40 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. w poł. XIX w.; nr 41 i 43 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 45 - mieszk., mur. z 1. poł. XIX w.; nr 46 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 47 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; przebud. ok. 1930 r.; nr 48 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 49 - mieszk., mur. z XVIII/XIX w.; nr 53 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. w XIX w.; nr 54 - mieszk., mur. z k. XVIII w.; nr 55 - mieszk., mur. z k. XIX w.;

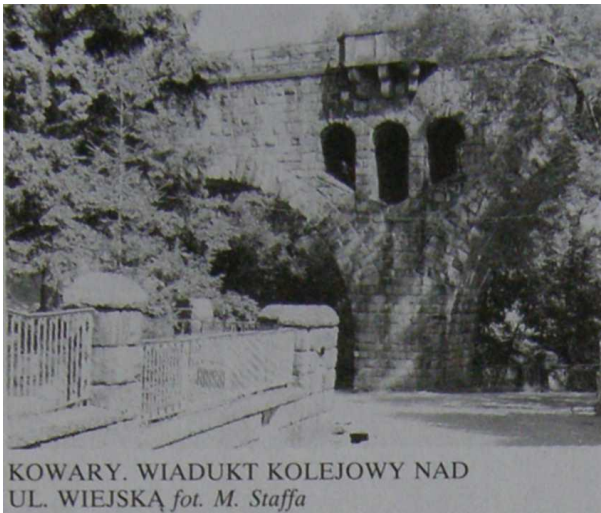
- ul. Poczтовая 1 - mieszk., mur. z k. XVII w., przebud. w XVIII i 4. ćw. XIX w.; nr 2 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 3 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 4 - mieszk., mur. z pocz. XIX w.; nr 5 - mieszk., mur. z XVIII w., przebud. w pocz. i k. XIX w.; nr 9, 10 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 11 - poczta mur. z 1938 r.; nr 12 - mieszk., mur. z pocz. XIX w.; nr 13 - d.

KOWARY. PAWILON OGRODOWY TZW. OFICERSKI (*repr. z: R. Konwiarz...*)

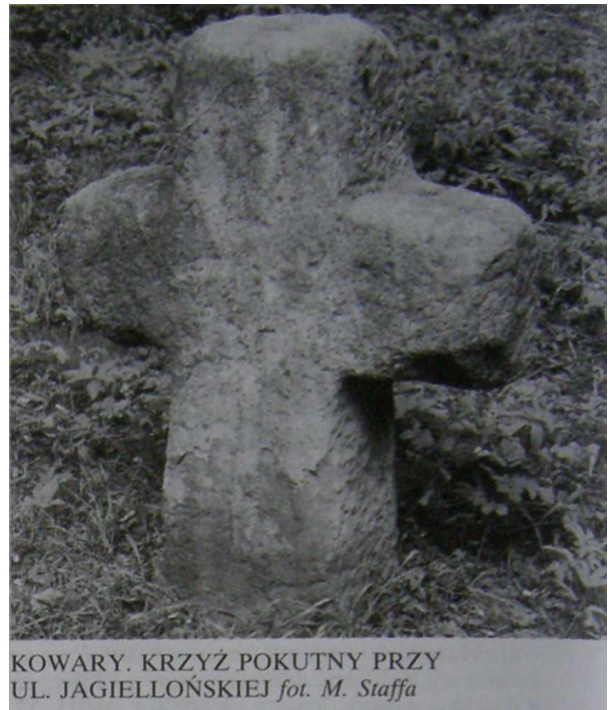
KOWARY. FIG. ŚW. JANA NEPOMUCENA NA MOŚCIE PRZY UL. OGRODOWEJ *fol. M. Staffa*

KOWARY. WIADUKT KOLEJOWY NAD
UL. WIEJSKA fot. M. Staffa

dwór (ob. nadleśnictwo), mur. z poł. XVII w., przebud. w k. XIX w., 2-kond. ze sklepieniami krzyżowymi i kolebkowymi z lunetami, okna w opaskach kam. i bud. gospod., mur. z pocz. XX w.;

- ul. Podgórze 25 i 25a - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 26 - mieszk. (ob. stacja turyst.), drewn. z ok. 1920 r.; nr 27a, 29, 30, 31, 32 -wszystkie mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 33 -mieszk., mur. z 1903 r.; nr 35, 39, 42, 43, 47, 51, 53 - wszystkie mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 64 - willa mur. z ok. 1900 r.;
- ul. Polna 7 - mieszk.-gospod., mur. z k. XIX w.;
- ul. Poprzeczna 3 - mieszk., mur. z k. XIX w.;
- ul. Różana 1 i 3 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.;
- ul. Sienkiewicza 2 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 4 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 7 - mieszk. (ob. posterunek policji), mur. z ok. 1910 r.; nr 11 - mieszk., mur. z k. XIX w.;
- ul. Staszica 1 - mieszk., mur. z k. XVIII w., przebud. w 3. ćw. XIX w.; nr 4 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 7 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 12 - mieszk. mur. z k. XVIII w., przebud. w pocz. XX w.;
- ul. Św. Anny 5, 6, 8 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.; nr 9 - gospod., mur. z k. XIX w.; nr 10 - mieszk., mur. z ok. 1930 r.; nr 19 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 21 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 24 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 25 - mieszk., mur. z k. XIX w.;
- ul. Waryńskiego 1 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 3, 4, 5 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 6 - mieszk. (d. szpital, ob. hotel prac), mur. z k. XVIII w., przebud. ok. 1915 r. nr 7 - mieszk., mur. z 1880 r.; nr 8, 9 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 10a - mieszk., mur. z 1. poł. XIX w.; nr 11 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 12 - mieszk., mur. z 1720 r., przebud. w pocz. XIX i pocz. XX w.; nr 15, 19, 20, 21, 22, - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 25 -mieszk., mur. z 1. poł. XIX w., przebud. ok 1920 r.; nr 26, 28, 29 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 30 - mieszk., mur. z poł. XIX w.; nr 31 -mieszk., mur. z k. XVIII w.; nr 40 - mieszk., klas. z 2. poł. XVIII w., przebud. w XIX w., 2-

KOWARY. KRZYŻ POKUTNY PRZY
UL. JAGIELLOŃSKIEJ fot. M. Staffa

kond. z ryzalitem środkowym, 7-osiowy, nakryty dachem naczółkowym, flankowany dwoma bramami wjazdowymi na podwórzu: nr 42 i 44 -mieszk., mur. z k. XIX w.

- ul. Wiejska 1 - mieszk., mur. z ok. 1905 r.: nr 6 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 7 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 8 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 9 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 10 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 11 - mieszk. (ob. przedszkole) o charakterze dużej willi z ok. 1920 r., z rozległym ogrodem otoczonym murem; nr 15 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 15a - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 18 i 19 -mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 20 - mieszk., mur. z ok. 1880 r.; nr 20a - willa mur. z ok. 1920 r.: nr 21 - mieszk., mur. z 1889 r.; nr 22, 23, 25. 2' - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 28 - mieszk., drewn.-mur. z ok. 1915 r.; nr 29, 31, 33, 34. -mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 35 - mieszk., mur. z ok. 1920-30 r.; nr 37 - mieszk., drewn. z 3. ćw. XIX w.; nr 38 i 41 - mieszk., mur. z k. XIX w.: nr 42/44, 43, 46/48 - mieszk., mur. z ok. 1920-30 r.; nr 47 i 49 - mieszk., drewn.-mur. z ok. 1925 r.; nr 50 - mieszk., drewn.-mur. z ok. 1920 r.; nr 52 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.: nr 53 - mieszk., mur. z k. XIX w., nr 54. 56 i 58 -mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 59, 60, 61, 65.67 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 70 - mieszk. (u' karczma), mur. z 2 poł. XIX w., nr 72 i 74 -mieszk., mur. z pocz. XX w.;
- ul. Źródłana 1 i 2 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 3 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 9-stodola drewn.-szach. z poł. XIX w.;
- (zob. też hasła: Radociny i Wojków oraz Krzaczyzna i Podgórze w T. 3).

12. Pawilon ogrodowy, tzw. Pawilon Oficerski z XIX w., remontowany w 1909 r. - stoi w ogrodzie na zapleczu ul. Bursiaka, założony na

kolistym rzucie, na wysokim fundamencie, zwieńczony okrągłym „pagodowym” dachem.

13. Most kam. na Jedlicy (ul. Ogrodowa) z 1725 r. wraz z kam., polichr. fig. św. Jana Nepomucena, ustawioną na parapecie.
 14. Kam. wiadukt kol. przy ul. Wiejskiej z 1905 r.
 15. Krzyż pokutny o wym. 90x70x25 cm, z wrytą włócznią. Stoi przy ul. Jagiellońskiej w pobliżu jej zbiegu z Jeleniogórką.
 16. Krzyż pokutny na Przeł. Kowarskiej (zob. hasło).
 17. Obelisk ku czci ofiar faszyzmu przy ul. Szkolnej, w postaci nieforemnej kolumny z umieszczoną na jej boku tabl. z napisem.
 18. Mogiła zbiorowa przy ul. Jeleniogórkowej na d. cmentarzu. Kryje prochy robotników przymusowych, zmarłych i zabitych podczas II wojny światowej.
8. 1. W K. jest Miejski Dom Kultury, Sportu i Rekreacji przy ul. Szkolnej 2. Mieści też galerię i salon wystawowy. W Wojkowie działa Młodz. Centrum Kultury.
2. Od 1976 r. odbywają się sporadycznie Warsztaty Tkackie „Kowary”, przemianowane później na Plenery Tkackie, w których uczestniczą art. z kraju i zagranicy. Bazą jest Fabryka Dywanów „Kowary”. Część prac jest potem wykorzystywana we wzorcowni.
 3. W listopadzie 1993 r. powstało Stowarzyszenie Miłośników Kowar, którego pierwszym prezesem został dr Jerzy Sauer.
9. 1. Józef Gielniak (18.02.1932 w Denain, Francja - 28.05.1972 w K.) - jeden z najwybitniejszych polskich grafików współczesnych. Przybył do K. jako pacjent sanatoriów „Wysoka Łąka”, a następnie „Bukowiec”. Po zakończeniu leczenia pozostał w sanatorium aż do śmierci już jako pracownik. Jego talent odkrył prof. S. Dawski z PWSSP we Wrocławiu. Pod jego kierunkiem J. Gielniak studiował grafikę, chociaż ze względów zdrowotnych nie mógł ukończyć normalnych studiów. Jego niezwykle oryginalne grafiki, głównie linoryty, zyskały światowy rozgłos i uznanie. Większość tematycznie nawiązuje do przeżyć artysty w sanatorium. W „Bukowcu” znajduje się część zbioru.
2. Ernst Wilhelm Knippel (24.04.1811 w Ściegnach - 26.04.1900 w K.) - wybitny przedstawiciel kowarskiej szkoły rysowników i litografów, którzy w XIX w. tworzyli liczne widoki Karkonoszy i okolic Jeleniej Góry. Był uczniem A. Tittela. Od 1840 r. prowadził własne wydawnictwo. Jego twórczość obejmowała tematy z obszaru całego Śląska.
 3. Karl Mattis (1790? - 1840 w K.) - burmistrz K., autor wielu dobrej klasy rysunków i grafik karkonoskich. Był właścicielem dużego zakł. litograficznego, wydającego widoki, zestawy i albumy widoków - własne i innych autorów szkoły kowarskiej. Był też autorem przewodnika po Karkonoszach „*Góry Olbrzymie...*” wyd. w K. ok. 1827 r. Tłumaczenie II wyd. tego przewodnika, dokonane przez J. Kołodziejowskiego, jest bodaj pierwszym znanym przewodnikiem po górach w jęz. polskim.
 4. August Tittel (1770 w K. - 1833 w K.) studiował w drezdeńskiej Akademii Sztuk

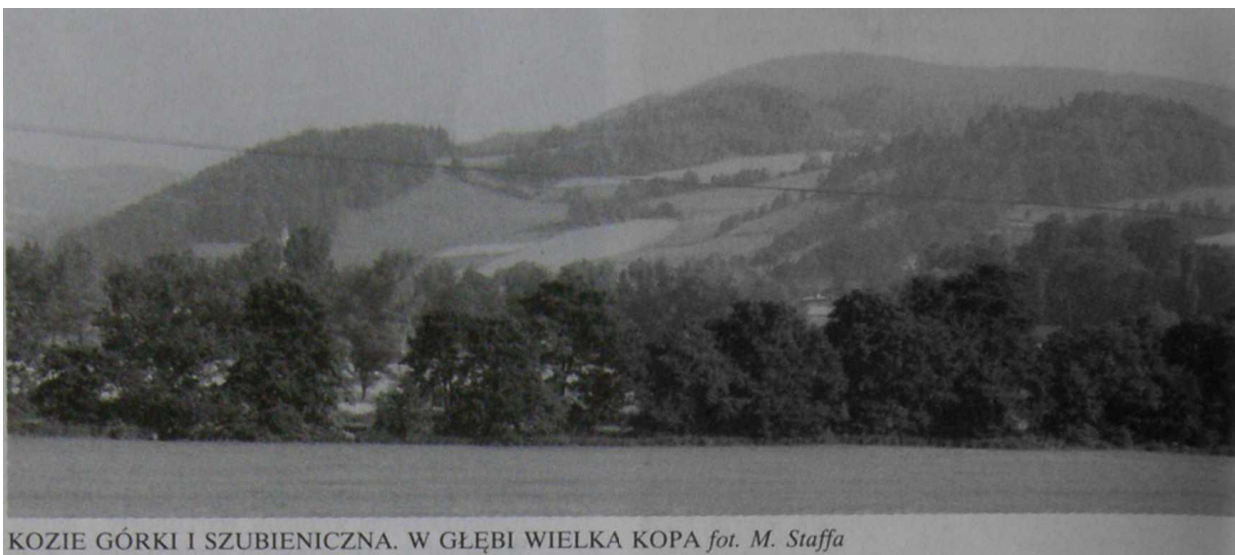
pięknych, później praktykował w K. W I. 20-tych XIX w. wykonał dużo rysunków, litografii i miedziorytów widoków Karkonoszy i okolic. Wydawał je we własnym wydawnictwie w K. Uważany jest za założyciela szkoły kowarskiej rysunku i litografii krajobrazowej w konwencji romant. Jego uczniami byli m.in. K. Mattis i E.W. Knippel.

10. Bazę nocl. w K. stanowią: hotel „Przywodzie”, ul. Karkonoska 15, tel. 18-23-28, 80 miejsc; hotel „Koma”, ul. Leśna 1a, tel. 18-20-51, 16 miejsc; hotel „Harnaś”, ul. Jagiellońska 1, tel. 18-24-26, 90 miejsc; st. turyst. „Nad Jedlicą”, ul. Podgórze 26, tel. 18-24-60, 34 miejsc; schr. „U Haliny”, ul. Konstytucji 3 Maja 59a; camping i pole namiotowe, ul. Karkonoska 16, tel. 18-23-28.

W mieście działa KS. „Olimpia”, posiadający m.in. sekcję piłki nożnej oraz MOSiR. prowadzący stadion sport., korty tenisowe, kąpielisko i ośr. przyrodny - wszystkie obiekty przy ul. Karkonoskiej. Ponadto w Podgórzu działa narc. wyciąg orczykowy o dł. 390 m i różnicy wzniesień 115 m. Jest też klub jeździecki.

K. są węzłem szlaków turyst. Od stacji PKP prowadzą: nieb. na Przeł. Kowarską i do Karpnik przez Bukowiec oraz żółty na Skalny Stół. W górnej części miasta przechodzi ziel. do Karpacza i na → Skalnik.

11. Poz.: 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 114, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 136, 137, 138, 139. [41, 142, 144, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 163, 164, 165, 167, 169, 171, 172, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 209, 210, 211, 214, 217, 218, 219, 220, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 271, 274, 275, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 308, 310, 312, 313, 314, 320, 321, 323, 324, 326, 328, 330, 333, 334, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346.

KOZIE GÓRKI I SZUBIENICZNA. W GŁĘBI WIELKA KOPA fot. M. Staffa

KOZIE GÓRKI

1. Galgen Berg, Kozie Górki.
5. Szczyt 645 m na pd. krańcu bocznego ramienia → Wielkiej Kopy, ciągnącym się przez → Czubatą i → Szubieniczną. Mianem K.G. powinna być właściwie objęta też ta ostatnia, na co wskazuje nazwa. Wyrasta nad l. brzegiem → Żywicy pomiędzy → Pisarzowicami na pd. i → Rędzinami na zach. Zbud. z dolnokarbońskich zlepieńców i szarogłazów przeciętych żyłą apłitów, które na zach. zboczu tworzą wychodnię. Wierchołek porasta las świerkowy, niżej ciągną się łąki. Pd.-zach. zbocze K.G. trawersowała d. linowa kolejka gór. z kamieniołomów dolomitu do stacji kol. w Pisarzowicach. Pozostała po niej tylko część podpór. Podnóżem K.G. prowadzi granica RPK.
11. Poz.: 7, 11, 68, 137, 182, 183, 302, 314.

KRAINA BULDERINGU

1. Kraina Bulderingu.
5. Głazowisko na pd. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Ciągnie się na wys. ok. 590-620 m. Wśród rzadko rosnących drzew leżą tu mniejsze i większe skałki i głazy z → Bulderową Iglą, → Parawanami, → Pegazem i → Buldogiem. Większe noszą własne nazwy i stanowią cel wspinaczek

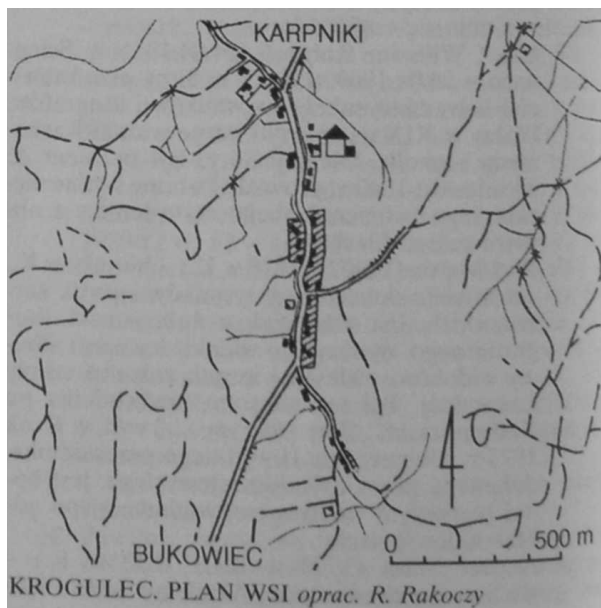
KOZIE GÓRKI. W DOLE PISARZOWICE fot. M. Staffa

typu „bouldering”, od których powstała ich nazwa. Najwyższe skałki nie przekraczają 10 m wys. Leżą wszystkie na terenie RPK.

10. Skrajem K.B. prowadzi czerw. szlak ze → Szwajcarki na Sokolik.
11. Poz.: 62.

KROGULEC

1. 1410 Sderich, Soderich, 1677 Sedrich, 1726 Söderich, 1765 Sodrigh, 1786 Soldrich, Soedrich. Södrich. 1945, Jedwinów, Jadwinów, 1950 Krogulec.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1945 w pow. jel. Do 1973 w gr. → Karpniki, w pow. jel. Do 1975 w gm. Mysłakowice, w pow. jel. Do 1990 w gm. Mysłakowice, w woj. JG. Od 1990 w gm. Mysłakowice, w rejonie Jelenia Góra. w woj. JG.

KROGULEC. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

3. 1786 - 184, 1816 - 192, 1825 - 204, 1840 - 192, 1871 - 157, 1885 - 181, 1905 - 176, 1915 - 157, 1940 - 181, 1945 - 192, 1970 - 148, 1978 - 155, 1988 - 155.

4. 282 ha, w tym 129 ha użytków rolnych i 39 ha lasów.

5. Niewielka wieś nad → Łupią w pn.-zach. części Rudaw Janowickich, u podnóża Wzgórz Karpnickich, częściowo na obszarze Kotliny Jeleniogórskiej. Ciągnie się ok. 1,0 km na wys. ok. 360-380 m w lekko sfalowanym terenie pokrytym użytkami rolnymi i podmokłymi łąkami, na których rosną kępy olch, dęby i inne drzewa. Na pn. od wsi rozciągają się Karpnickie Stawy, już na terenie Kotliny Jeleniogórskiej. Na pn.-wsch. od K. na niewielkim, zadrzewionym wzgórzu stoją → Karpnickie Skalki, a ku pd.-zach., też oddzielony zalesionym wzniesieniem, ciągnie się zespół parkowy w → Bukowcu. Ponieważ K. leżał pomiędzy dwoma założeniami architektoniczno-parkowymi, jego otoczenie nosi znamiona romant. ukształtowanej przestrzeni.

Okoliczne wzniesienia tworzą waryscyjskie granity, niżej pokryte warstwą osadów czwartorzędowych, na których powstały niezłe gleby. K. jest wsią wyłącznie roln. W 1978 r. było tu 14 gospodarstw, a w 1988 r. - 18. Wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się aż 50% ludn. zawodowo

czynnej. Wieś posiada tylko minimalne zaplecze handl.-uśl. Przebiega przez nią lokalna droga łącząca Karpniki z Bukowcem. 6. K., będący zawsze niewielką osadą, ma długą historię. Zalicza się do starszych wsi w okolicy. Już w 1355 r. wszedł w obręb okręgu sądowego ustanowionego przez ks. świdn.-jaw. Bolka II, wraz z → Kowarami i → Miedzianką, a więc liczącymi się wówczas ośr. gór.-hutn. Potem dzielił losy sąsiednich Karpnik, tworząc część tamtejszego majątku w rękach von Schaffgotschów. Brak informacji o losach wsi w okresie wojen husyckich i wojny 30-letniej, ale można przypuszczać, że podzieliła losy Karpnik. Dopiero w 1679 r. miasto Jelenia Góra nabyło wieś od Ernsta von Schaffgotscha, jako zastaw za niespłaconą pożyczkę. Własnością miasta K. pozostawał b. długo. W pocz. XVIII w. K. był niewielką osadą, z której w 1726 r. płacono zaledwie 191 talarów podatku. W 1765 r. nadal stanowił własność Jeleniej Góry, wartość majątku szacowano na 1.786 talarów, a mieszkało tu tylko 4 kmieci, 7 zagrodników i 27 chałupników, w tym 6 rzemieślników, prawdopodobnie tkaczy chałupników. W 1786 r. wzm. szkołę, a mieszkało 4 kmieci, 22 zagrodników i 13 chałupników. W XIX w., po upadku tkactwa chałupniczego, dał się zauważyć lekki spadek liczby mieszcz., ale K.

KROWIA fot. M. Staffa

zawsze był i pozostał wsią roln. W 1825 r. K. liczył 42 domy, a w 1840 r. wymieniano dodatkowo szkołę ewang. z nauczycielem, założoną w 1742 r. oraz gospodę. Wśród mieszk. było 14 tkaczy chałupników i 3 innych rzemieślników. Od poł. XIX w. K. stał się dość znany turystom, chociaż nigdy nie było tu żadnych atrakcji, ani obiektów godnych widzenia. Leżał jednak na jednej z najbardziej uczęszczanych tras spacerowych, łączących rezydencje w Karpnikach i Bukowcu i z tej racji wspominało go wiele starych przewodników. Po 1945 r. K. pozostał wsią roln., o wyjątkowo ustabilizowanej sytuacji ludn. Nie ma większych perspektyw rozwojowych z powodu małej pow. użytków rolnych, ale też nie grozi mu wyludnienie, ponieważ posiada niezłe warunki glebowo-klimatyczne i korzystne położenie. Nie jest jednak atrakcyjny dla letników, ponieważ leży praktycznie już na obszarze Kotliny Jeleniogórskiej.

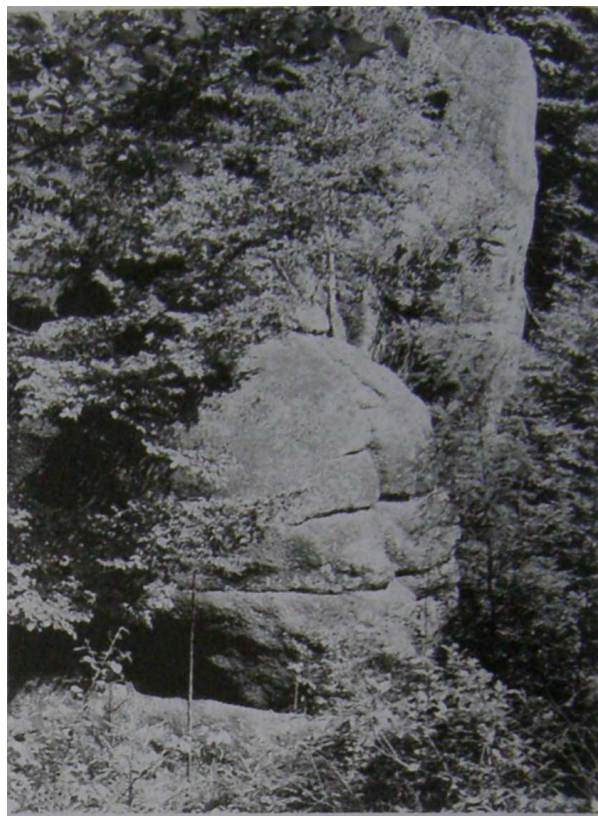
7. We wsi jest kilka zabytkowych bud., należą do nich m.in.: nr 1, 12, 14, 16, 17, 22, 27, 30 -wszystkie mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.

10. Przez K. prowadzi nieb. szlak z Karpnik do → Kowar przez Bukowiec.

11. Poz.: 2, 5, 7, 9, 10, 26, 28, 42, 43, 44, 56, 57, 58, 59, 60, 93, 105, 114, 116, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 144, 154, 158, 164, 165, 172, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 244, 246, 247, 254, 265, 266, 281, 282, 294, 296, 300, 301, 302, 305, 314, 323, 328, 341, 342.

KROWIA I JAWOROWA Z PISARZOWIC fot. M. Staffa

KROWIARKA fot. M. Staffa

KROWIA

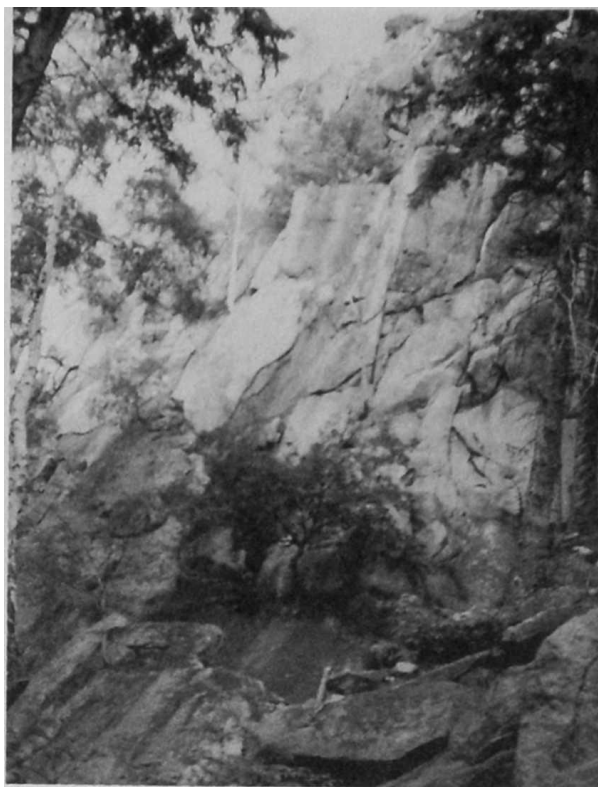
1. Kuh Berg, Krowia
5. Wzniesienie 613 m wyrastające z pd. zbocza → Jaworowej na pd. skraju Rudaw Janowickich. Tworzy wyraźną kopkę, wydzieloną dolinką bezimiennego potoku, 1. dopływu Świdnika, nad domami osady → Za Torem w → Szarocinie. Zbud. ze staropaleozoicznych amfibolitów i tufitów, porośnięte lasem, którego skrajem biegnie granica RPK, a niżej nieczynna linia kol., łącząca d. Kamienną Górę z → Kowarami i szosa Nr 367.
11. Poz.: 7, 11, 66, 130, 137. 314.

KROWIARKA

1. Kuhkeller, Krucza, Krowia Obora. Krowiarki. Krowiarka.
5. Jedna z najpopularniejszych grup skalnych Rudaw Janowickich. Ma postać rozczłonkowanych skałek, opadających urwiskami o łącznej wys. ok. 30 m do → Doliny Janówki spod zamku → Bolczów. Wyrasta bezpośrednio z pr. brzegi → Janówki na wys. ok. 470-480 m. Potok tworzy u jej podnóża ostre zakole, a nawet małe kaskady. K. jest zbud. z waryscyjskich granitów. Otacza ją las mieszany. Leży na terenie RPK.
6. Nazwa skałki pochodzi z okresu wojny 30-letniej, gdy jej otoczenie służyło chłopom z okolicznych wsi za schronienie. W razie zagrożenia tu uciekali, wraz z inwentarzem.

KROWIARKA fot. M. Staffa

KRZYWA TURNIA fot. M. Staffa

10. U stop K. wiedzie ziel. SZP z → Janowic Wielkich do → Szwajcarki i żółty szlak z Janowic Wielkich przez → Wołek do Kamiennej Góry.
11. Poz.: 28, 62, 65, 66, 126, 127, 130, 137, 159, 182, 183, 186, 233, 246, 247, 255, 290, 291, 294, 301, 302, 314, 328.

KRZYWA TURNIA

1. Medusenstein, Schieferturm, Krzywa Wieża, Krzywa Turnia.
5. Okazała wieżycyca skalna na zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Wyrasta na wys. ok. 560 m, na zach. od → Sukiennic, w postaci zwartej baszty, lekko nachylonej w stronę zbocza, o spękanych, silnie urzeźbionych ścianach osiągających wys. do 60 m. Ze względu na kształt górnej części skałki nad przewieszka, nosi też nazwy Żubr lub Nos Żubra. Najpopularniejszy jest jednak Kant Wschodni, w najbardziej przewieszanej części skałki.

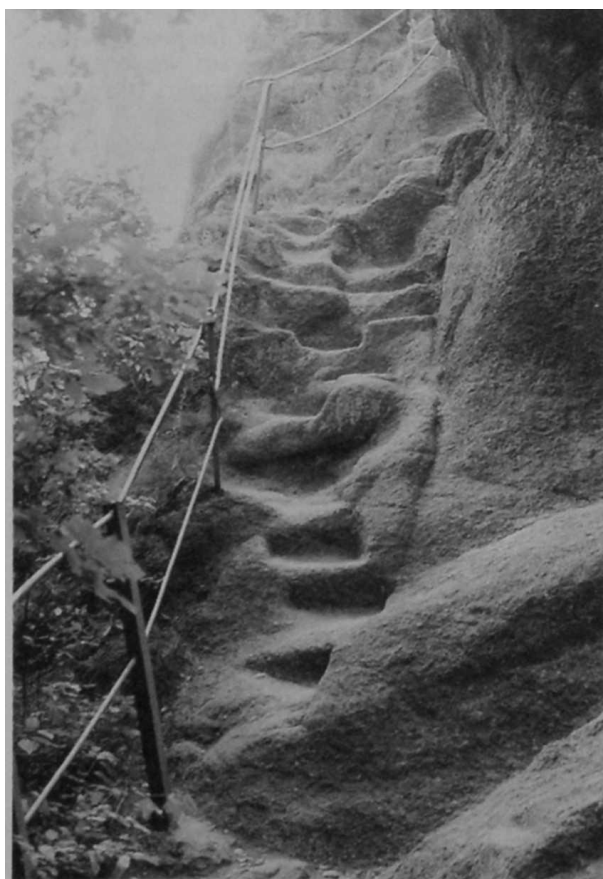
K.T. jest zbud. z waryscyjskich granitów karkonoskich z żyłami apłitów. Od zach. ciągnie się las świerkowy, od wsch. stoją inne skałki wśród rzadko rosnących drzew. K.T. leży na terenie RPK. Od momentu pojawienia się w Sokolich Górach wspinaczy, K.T. leżała w centrum ich zainteresowań. Z czasem poprowadzono na niej co najmniej kilkadziesiąt dróg wspinaczkowych i wariantów - praktycznie co kilkadziesiąt cm, każdą szczeliną, rynną, zacięciem prowadzi trasa, jej wariant, wa-

KRZYWA TURNIA fot. M. Staffa

RZYŻNA GÓRA Z KARPNIK. NA ZBOCZU Z LEWEJ WIDOCZNA JASTRZĘBIA TURNIA fot. M. Staffa

KRZYŻNA GÓRA. STOPNIE NA WIERZCHOŁEK fot. M. Staffa

riant wariantu, wariant prostujący itp. Do dzisiaj stanowi uczęszczany teren szkoleniowy o zróżnicowanej skali trudności.

10. W pobliżu K.T. prowadzi czerw, szlak ze Szwajcarki na Sokolik.

11. Poz.: 16, 22, 28, 62, 143, 229, 246, 247, 254, 283, 291, 294, 295, 300, 301, 341.

KRZYŻNA GÓRA

1. Falken Berge, Kreutzberg, Krzyżna Góra.

5. Jeden z dwóch bliźniaczych szczytów 654 m → Sokolich Gór, noszących także łączną nazwę → Bliźniaki lub Sokoliki. K.G. jest pd., wyższą kulminacją, wznoszącą się w postaci stromego stożka, zwieńczonego okazałymi skałkami. Na wierzchołku wyrasta → Krzyżna Skała, obok stoją: → Grzęda, → Bukowa Skała, → Zamkowe Skały, a niżej m.in. → Jastrzębia Turnia i → Swarozyc Wierchołek, udostępniony wykutymi stopniami i zabezpieczony met. barierką, stanowi wspaniały punkt widokowy na Kotlinę Jeleniogórską i otaczające ją pasma, przede wszystkim pełną panoramę Karkonoszy i G. Izerskich. Skałkę wieńczy met. krzyż. W skałce obok jest naturalne okno skalne.

K.G. zbud. jest z waryscyjskich granitów karkonoskich z żyłami aplitów, w których występują okazałe skalenie i z pegmatytów. Siadłem ich eksploatacji jest ciągnący się u podnóża Bukowej Skały system szczelinowej → Bukowej Jaskini, powstały częściowo sztucznie przy ich wybieraniu. Zbocza porasta stary las świerkowo-bukowy, miejscami z domieszką innych gat. K.G. leży na terenie RPK.

KRZYŻNA GÓRA. METALOWY KRZYŻ NA WIERZCHOŁKU fot. M. Staffa

KRZYŻNA SKAŁA. NATURALNE OKNO SKALNE fot. M. Staffa

6. Nie wiadomo dokładnie kiedy, ale na pewno już w średniowieczu, prawdopodobnie na pocz. XIII w. na pd. zboczu K.G., wśród skał, stanął niewielki zameczek-strażnica → Sokolik, który został zdobyty podczas wojen husyckich, a ostatecznie zniszczony i opuszczony ok. 1475 r. Stanowił centrum posiadłości, obejmującej m.in. → Karpniki, do których po zniszczeniu zamku przenieśli siedzibę kolejni właściciele. Od tego momentu zameczek pozostaje w ruinie.

W 1822 r. Karpniki nabył ks. pruski Wilhelm Hohenzollern, brat kr. Prus, tworząc tam wspaniałą rezydencję, obejmującą ogromny park krajobrazowy, w obręb której włączono też na pn. Sokole Góry, szczególnie K.G., stanowiącą ich dominantę. Do tego momentu szczyt nie posiadał odrębnej nazwy - oba określano łącznym mianem Falken Berge. Zagospod. cały teren, wznosząc w 1823 r. domek myśliwski (ob. „Szwajcarkę”), urządzano punkty widokowe. Na skałce sąsiadującej z Krzyżną Skałą jest naturalny taras otwarty na pd., któremu nadano nazwę Prinzessinstuhl (Tron Księżniczki), był to bowiem ulubiony punkt widokowy ks. Marianny. Ks. Wilhelm udostępnił szczytowe skały specjalnie wykutymi stopniami. Na najwyższej skałce wywieszano z daleka widoczną flagę (nie było jeszcze krzyża). Wreszcie w 1827, może w 1830, a nawet 1832 r. (różne źródła podają różne daty) na szczytowej skałce K.G. ustawiono okazały krzyż żeliwny o wys. 7,0 m (21 stóp) i rozpiętości ramion 5,2 m z napisem: „Des Kreuzes Segen über Wilhelm, Seine Nachkommen und das ganze Thal” (Błogosławieństwo Krzyża nad Wilhelmem, jego potomstwem i całą doliną). Ważył 40 cetnarów i został wykonany w hucie w Gliwicach. Istnieją kontro-

wersje zarówno co do daty ustawienia krzyża, jak i osoby fund. Część źródeł podaje, że ustawiono go na polecenie ks. Wilhelma, ale prawdopodobniejsze wydaje się, że postawiła go ks. Marianna dla uczczenia pamięci męża. W każdym razie od tego momentu szczyt uzyskał ob. nazwę, został udostępniony stopniami i stał się jedną z głównych atrakcji w okolicy.

Z czasem K.G. została czołowym terenem wspinaczkowym w Sudetach ze względu na atrakcyjne drogi, których dł. dochodzi do 60 m. Także skałki niżej położone lub u podnóża K.G., np. → Husyckie Skały, są celem wspinaczek, a Bukowa Jaskinia służyła za miejsce biwaków. Po 1992 r. krzyż zdjęto ze względu na skorodowanie i po konserwacji ustawiono na nowo.

7. Ruiny zamku Sokolec (zob. hasło: Sokolec).

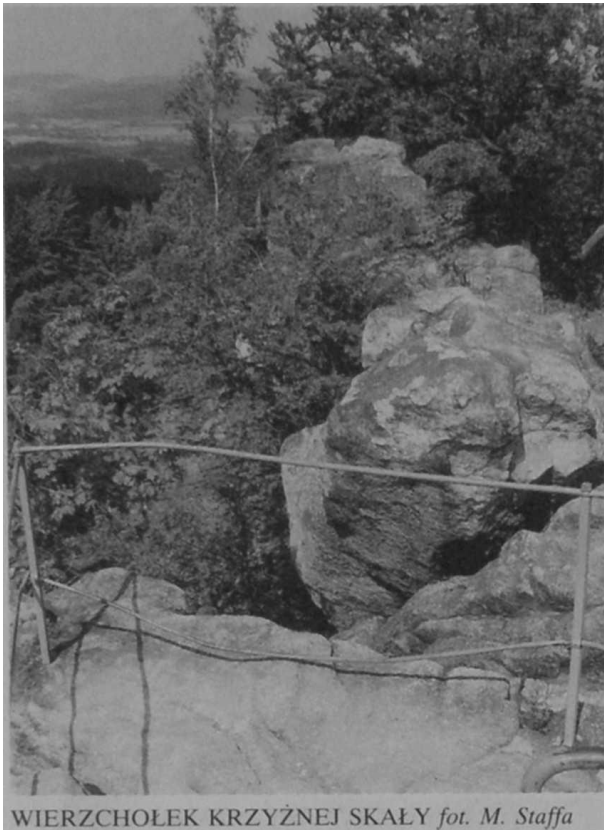
10. Na K.G. wychodzi czarny szlak ze Szwajcarki.

11. Poz.: 5, 7, 9, 10, 11, 20, 22, 26, 27, 28, 41, 46, 52, 53, 54, 62, 65, 79, 80, 93, 95, 97, 107, 109, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 143, 159, 164, 165, 173, 177, 178, 181, 182, 183, 186, 195, 204, 229, 238, 244, 246, 247, 254, 255, 256, 257, 282, 283, 284, 289, 290, 291, 294, 295, 300, 301, 302, 304, 307, 314, 315, 319, 322, 323, 328, 341.

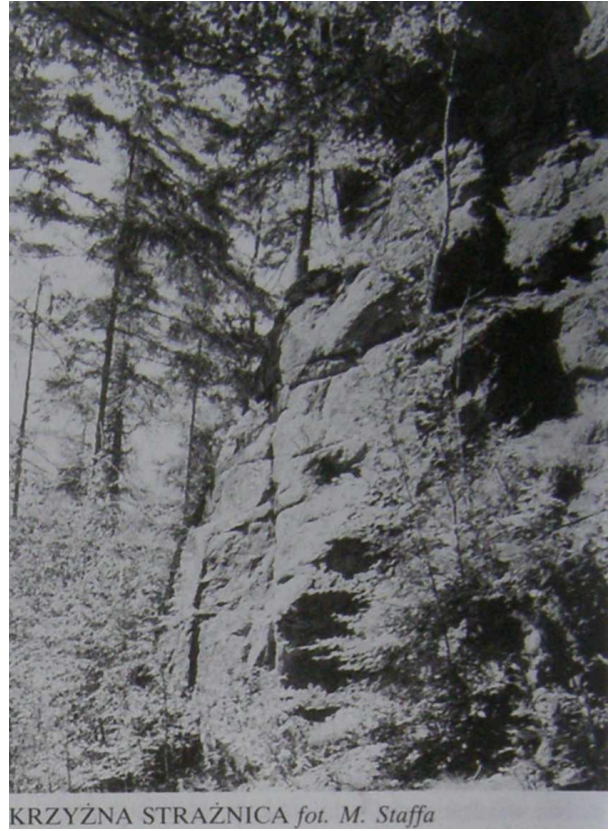
KRZYŻNA SKAŁA

1. Krzyżna Skała.

5. Szczytowa skałka na → Krzyżnej Górze w → Sokolich Górach. Sięga na wys. 654 m w postaci baszty o wys. ok. 60 m, zakończonej wyodrębniającą się szczytową skałką, będącą jednym z najlepszych w Sudetach punktów widokowych. Leży na terenie RPK wśród podobnych skałek tworzących

WIERZCHOŁEK KRZYŻNEJ SKAŁY fot. M. Staffa

KRZYŻNA STRAŻNICA fot. M. Staffa

- wierzchołek Krzyżnej Góry. U jej podnóża rośnie stary las świerkowo-bukowy. Zbud. jest z waryscyjskich granitów karkonoskich z żyłami pegmatytów. Największe znajdowały się u podnóża, gdzie zostały wybrane, pozostawiając po sobie → Bukową Jaskinię.
6. Wierzchołek K.S. został udostępniony prawdopodobnie w 1832 r., kiedy to na polecenie właściciela pobliskich → Karpnik, ks. pruskiego Wilhelma Hohenzollerna lub jego małżonki ks. Marianny, wzniesiono na niej żeliwny krzyż o wys. 7,0 i rozpiętości ramion 5,2 m. Wówczas to wykuto stopnie na szczyt skałki oraz na jej sąsiadkę, a samo plateau otoczono met. barierką. Powstał w ten sposób wspaniały punkt widokowy na pn. skraju zespołu pałacowo-parkowego w Karpnikach. W okresie rozwoju wspinaczek skalnych K.S. stała się jednym z popularniejszych ich celów. Prowadzi na nią kilka dróg o różnej skali trudności.
 10. Na wierzchołek K.S. doprowadza czarny szlak ze → Szwajcarki.
 11. Poz.: 22, 28, 54, 62, 65, 125, 127, 143, 246, 247, 254, 291, 300, 301.

KRZYŻNA STRAŻNICA

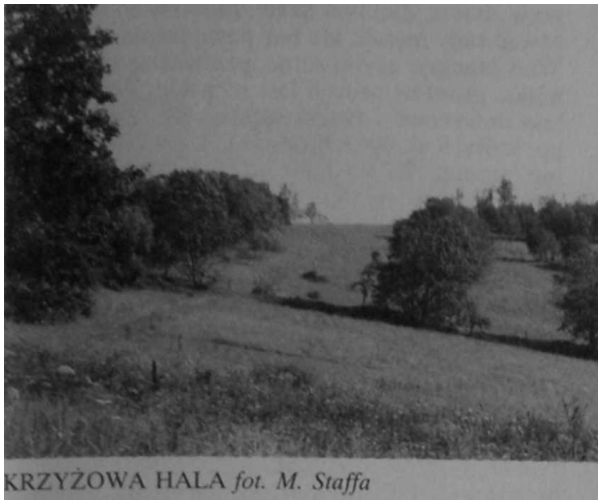
1. Krzyżna Strażnica.
5. Okazała turnia o wys. ok. 30 m stojąca na wys. ok. 550 u pd. podnóża → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Zbud. z waryscyjskiego granitu karkonoskiego ze skupiskami pegmatytów, które wydobyte w XIX w., utworzyły częściowo sztuczną,

szczelinową → Bukową Jaskinię u jej podnóża. Przy skałce rośnie las świerkowo-budowy. wchodzący w obręb RPK.

11. Poz.: 143, 246.

KRZYŻOWA HALA

1. Kreuzschänke, Kreuzwiese, Colonie Kreuzwiese. Hala Krzyżowa, Krzyżowa Łąka. Krzyżowa Hala.
5. Rozległy obszar górskich łąk, powiększony ob. przez częściowe wylesienie terenu, na pn.-wsch. zboczu → Wołka i wsch. → Małego Wołka. Wznosiły się tu d. zabud. → Gniewczyc, kolonii → Mniszkowa. Łąki ciągną się na wys. ok. 650-750 m, częściowo zarastając krzewami i drzewami. Z podmokłego terenu wypływają potoki: na wsch. spływa I. dopływ → Mienicy, a ku pn. Orla, I. dopływ → Bobru, która przepływa przez → Orlinek i uchodzi poniżej → Ciechanowic. Z łąk roztacza się rozległy widok G. Kaczawskich, Wałbrzyskich i części Rudaw Janowickich. W zespole ziołorośli K.H. można spotkać wiele gat. rzadkich lub chronionych roślin, np. rośnie tu storczyk szerokolistny (*Orchis latifolia*), storczyk bżowy (*Orchis sambucina*), storczyk plamisty (*Orchis maculata*), ciemiężyc zielona (*Veratrum lobelianum*), rutewka wąskolistna (*Thalictrum lucidum*), gółka długostrogowa (*Gymnadenia conopea*), arnika górską (*Arnica montana*) i śnieżyca wiosenna (*Leucoium Vernum*). Z tych względów K.M. jest terenem proj. rezerwatu przyr. w obrębie RPK. Leży na terenach zbud. z dewońskich

KRZYŻOWA HALA fot. M. Staffa

DOLINA KUŹNICZEGO POTOKU fot. M. Staffa

łupków kwarcowo-skaleniovych, tył litów grafitowo-serycytowych, łupków łyszczykowych oraz zielców i amfibolitów. Znajdowano tu granaty.

6. K.H. powstała prawdopodobnie w XV-XVI w., gdy podjęto wyrąb lasów na potrzeby kopalń w → Miedziance i huty w Ciechanowicach. W XVI-XVII w. istniała tu już stała osada drwali, która przekształciła się w wieś roln.-pasterską. Jej nazwa powstała od stojącego tu kam. krzyża pokutnego. Potem wzniesiono starą karcznię, która za godło przyjęła ten krzyż. Po 1945 r. osada wyludniła się całkowicie, a resztki zabud. rozebrano. Zaginął też krzyż, który dopiero w 1972 r. ustawiono nad → Przeł. Rędzińską.
10. Górnym skrajem K.H. prowadzą szlaki: nieb. E 3 ze → Szwajcarki na → Skalnik i żółty z → Janowic Wielkich przez → Wielką Kopę do Kamiennej Góry.
11. Poz.: 7, 11, 28, 66, 68, 91, 130, 137, 141, 142, 160, 167, 176, 204, 246, 247, 255, 259, 265, 266, 282, 291, 294, 301, 308, 314.

KUŹNICZY POTOK

1. Kuźniczy Potok.
5. Niewielki potok, pn. dopływ → Jedlicy, stanowiący fragm. granicy pomiędzy Karkonoszami i Rudawami Janowickimi. Wypływa spod → Przeł. Kowarskiej, powyżej wylotu tunelu kol., na wys. ok. 660 m. Uchodzi na wys. ok. 580 m w Kowarach, na granicy Kowar Grn. i Podgórze. Dł. potoku ok. 0,7 km. W malowniczej dol. K.P. widoczne są liczne ślady robót gór. Ob. w większości pokrywają ją łąki i luźno rozrzucone zabud. Dol. jest wypreparowana na kontakcie staropaleozoicznych tufitów i proterozoicznych granitognejsów oczkowych. Obszar ten był okruszczony polimetalicznymi złożami rud żelaza i uranu. Rudy żelaza eksploatowano tu od wczesnego średniowiecza, a uranu od okresu międzywojennego. Pozostałości kopalń, pieców i urządzeń przeladunkowych oraz wyrobiska zachowały się do dzisiaj. Dol. prowadzi lokalna droga z Podgórze na Przeł. Kowarską.

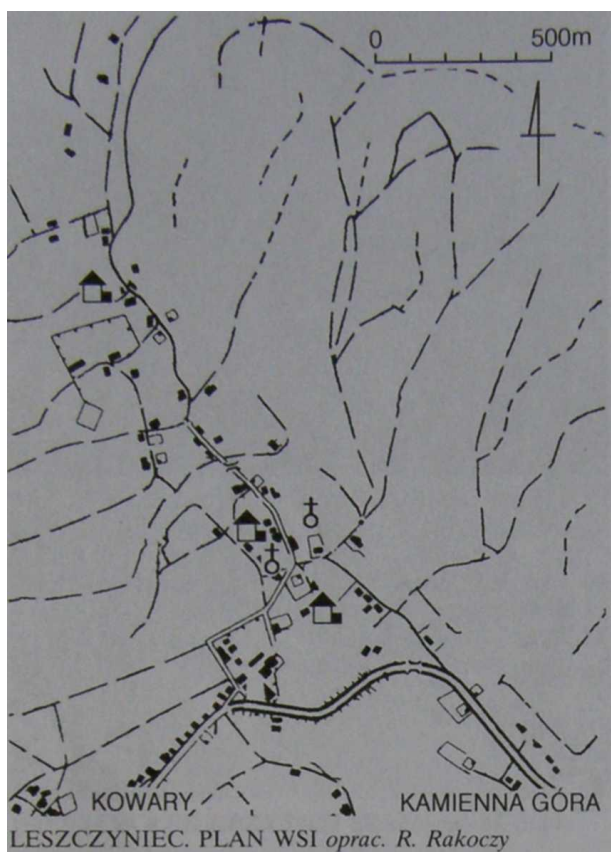
10. Dol. K.P. prowadzi nieb. szlak z Kowar na Przeł. Kowarską.

11. Poz.: 125, 292, 294, 301.

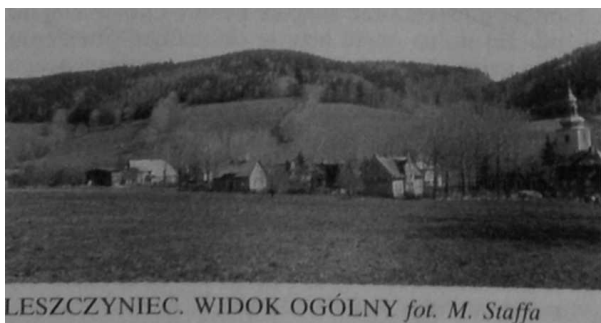
L

LESZCZYNIC

1. 1349 Hasilbach, Hazilbach, 1667 Haselbach, 1743 Hasebach, 1765 Nieder- Ober Haaselbach, HaselBach, 1816 Nieder- Ober Haseibach, 1871 Haselbach, 1945 Lesznica. 1946 Leszczyniec.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. świdn. Do 1818 w pow. bolkowski-kam.-gór. Do 1945 w pow. kam.-gór. Do 1973 wieś gromadzka w pow. kam.-gór. Do 1975 w gm. Kamienna Góra, w pow. kam.-gór. Do 1990 w gm. Kamienna Góra, w woj. JG. Od 1990 w gm. i rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.
3. 1816 - 607, 1825 - 751, 1840 - 830, 1871 - 719, 1885 - 691, 1905 - 735, 1910 - 752, 1925 - 735, 1933 - 662, 1945 - 641, 1970 - 491, 1978 - 511, 1988 - 497.
4. 713 ha, w tym 349 ha użytków rolnych i 310 ha lasów.
5. Duża, uprzemysłowiona wieś położona malowniczo na granicy Rudaw Janowickich od pn.-zach., pn. i pn.-wsch. oraz Wzgórze Bramy Lubawskiej od pd. Jej dolna część leży w obszernym obniżeniu utworzonym w zakolu → Świdnika, opływającego podnóże → Ptasiej Góry, natomiast górna część ciągnie się w dol. jego I. dopływu → Wilczyńca, podchodząc zabud. na zbocza → Wilkowy i → Bobrzaka. Zabud. L. ciągną się ok. 2,3 km na wys. ok. 540-660 m pomiędzy → Szarocinem na pd.-wsch. i → Ogorzelcem na pd.-zach. Wieś stanowi ogniwo, długiego i starego ciągu osadniczego w dol. Świdnika. Jej zabud. praktycznie łączą się z domami obu sąsiednich wsi.

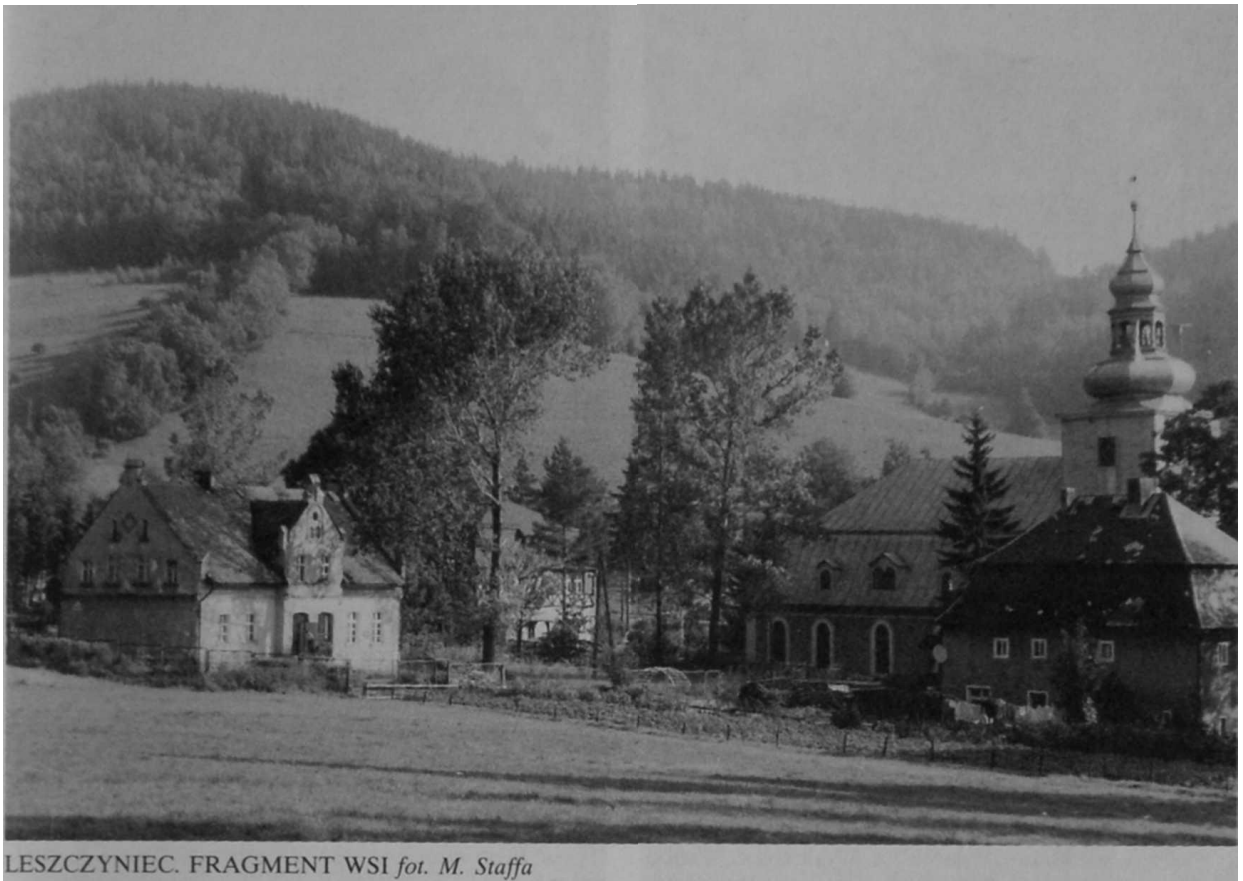
Okolice L. mają b. złożoną bud. geol. Wzgórza Bramy Lubawskiej zbud. są głównie z górnodewońskich gnejsów, zwanych leszczyńskimi lub kowarskimi, amfibolitów i łupków chlorytowych. Natomiast Rudawy Janowickie tworzą staropaleozoiczne i proterozoiczne gnejsy, dolomity, metadiabazy, zlepieńce kulmowe i marmury, poprzębijane żyłami warwyscyjskich apłitów. W skałach występuje wiele, nieraz cennych i rzadkich minerałów, m.in. w dolomitach spotyka się hornblendę, aktynolit i arsenopiryty, w zlepieńcach kulmowych: piryty, chalkopiryty, blendę cynkową i galenę oraz tetraedryt i kalcyt, a nawet złoto w ilości sięgającej podobno 5 g/t. Z kolei w metadiabazach i keratofirach (marmurach dolomitycznych) występuje diopsyd, serpentyn, chryzotyl, albit i tytanit, a w starej hałdzie u wylotu sztolni kopalni pojawia się stale ryt. Wokół wsi były wyrobiska kamieniołomów, ale eksploatowane jest tylko jed-

no w zboczu Zielonej Skały. Próbowano też wydobywać rudy metali, ale bez powodzenia. Wieś otaczają użytki rolne, przeważnie łąki i pastwiska, gruntów ornych jest niewiele. Wyżej rosną lasy świerkowe i świerkowo-bukowe regla dolnego, których skrajem od pn.-zach. i pn.-wsch. biegnie granica RPK. Lasy te jednak są znacznie zniszczone w wyniku klęski ekologicznej. Koło kośc. cment. rośnie cis (*Taxus baccata*) - pomnik przyr. o obw. ok. 1,8 m.

L. jest wsią roln.-przem.-letniskową. W 1988 r. było tu 40 gospodarstw indywidualnych oraz SKR i RSP, która miała fermę. Ob. wzrosła nieznacznie liczba gospodarstw indywidualnych. Jednak wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się tylko 9% ludn. zawodowo czynnej. Sporo mieszk. pracuje w miejscowym oddz. Dolnośląskich Zakł. Porcelany Elektrotechnicznej „Połam”. L. posiada niezbyt rozbud. zaplecze handl.-usł., ale jest m.in. poczta, szkoła i przedszkole oraz ośr. zdrowia i bar. We wsi mieści się Państw. Dom Pomocy Społ. L. posiada znaczne walory krajoznawcze i krajobrazowe, ale nie są one dostatecznie wykorzystywane, szczególnie od momentu likwidacji linii kol. Przez wieś prowadzi ruchliwa, ważna dla turystyki szosa Nr 367 z Kamiennej Góry przez → Przeł. Kowarską do Jeleniej Góry.

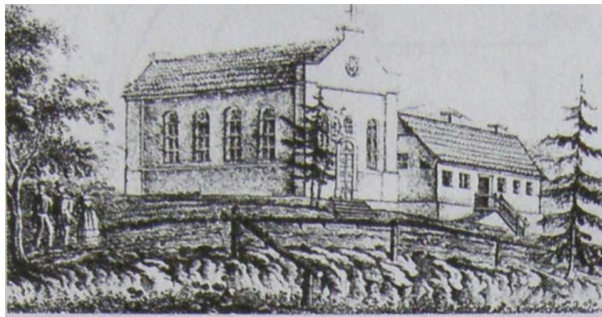
- Położony głęboko w górach L. należy do starych osad. W 1897 r. znaleziono tu kam. narzędzia z epoki kam. i brązu, a więc z ok. 1300 r. p.n.e. Ob. L. Powstał jako wieś prywatna najpóźniej w pocz. XIV w., ponieważ wzm. z 1349 r. podaje, że opat Mikołaj z Krzeszowa kupił ją za 34 grzywny srebra od Apeczki, syna z Buessona z Wiadrowa. Osamej wsi w tym czasie nic nie wiadomo, ale nie była chyba zbyt wielka. Nie wiadomo też dokładnie do kiedy należała do cystersów, ale przed 1400 r. mieli oni tu wolne, dziedziczne sołectwo. Już w pocz. XVII w. na pewno była własnością hr. von Schaffgotscha» który miał → Kowary. Z czasem wieś rozwinęła się, powstała jej nowa część i starą zaczęto nazywać L. Dolnym, a nową L. Górnym. Podział na dwie wsie, znajdujące się okresowo nawet w różnych rękach, utrzymywał się prawie do I wojny światowej, chociaż już w XIX w. w dokumentach występowała także łącznie. W 1649 r. miały miejsce w okolicy bunty chłopskie, które zaczęli chłopci z Gruszkowa," potem mieszk. L. i sąsiedniego Ogorzelca zbuntowali się przeciwko nadmiernym obciążeniom, szczególnie podwodom dowożącym jęczmień do browaru w Kowarach. Wieś bowiem należała wówczas do dóbr kowarskich, które po straceniu w 1635 r. hr. Hansa Ulryka von Schaffgotscha otrzymał od ces. hr. von Tschemin.. W XVIII w. podział na L. Dolny i Górny utrzymywał się. Wieś była duża, były tu m.in. 2 kości. i 2 szkoły (kat. i ewang.). W 1726 r. z L. (łącznie Dln., Grn. i Szarocina) płacono 1.152 talary podatków. W 1765 r. L. Górny, należący do Kowar, miał wartość 3.929 talarów, a zamieszkiwało go 12 kmieci, 55 zagrodników i 38 chałupników, w tym 16 rzemieślników, prawie wyłącznie tkaczy. Natomiast L. Dolny należał do batona von Hochberga, jego wartość szacowano tylko na 843 talary, a mieszkał w nim kmieć, 15 zagrodników i 10 chałupników, w tym 6 rzemieślników.

LESZCZYNIC. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

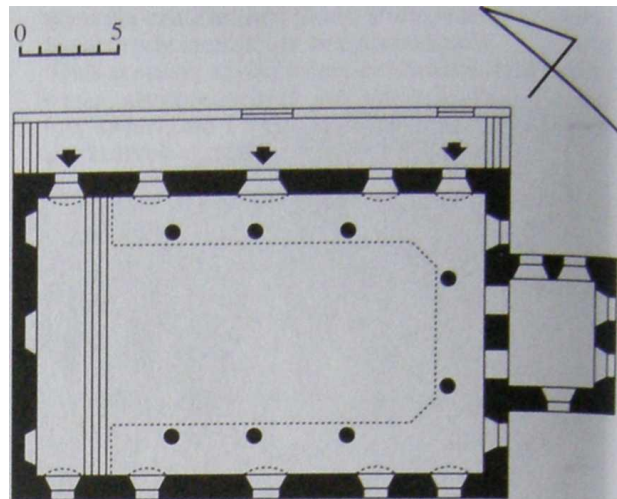
Spore zmiany w dziejach wsi przyniósł pocz. XIX w. W 1801 r. gwarectwo „Frohe Erwartung” podjęło próbę eksploatacji rudy żelaza, wykonano nawet sztolnię w rejonie starych robót, ale nie znaleziono złoża i w 1803 r. roboty porzucono. Niektóre opracowania podają, że wydobywano w niej okresowo węgiel kam. Bardzo niespokojny był okres wojen napoleońskich, który okazał się uciążliwy dla miejscowej ludn., doprowadzając ją do buntu. W 1808 r. dla spacyfikowania mieszk. wysłano karną ekspedycję wojskową w sile 800 żołnierzy, w tym 200 konnych, 200 huzarów ze Świdnicy i 200 z Wrocławia. Dwustu żołnierzy karnie zakwaterowano w L. Dolnym, gdy tymczasem ekspedycja miała spacyfikować L. Górny. Sprawa tej omyłki stała się głośnym skandalem. W I. poł. XIX w. L. nadal rozwijał się. Był dużą, dobrze zagospodarowaną wsią, sporym ośr. tkactwa chałupniczego, prod. wapna i wydobywania kamienia. W 1825 r. L. Dolny liczył 25 domów. Była tu tkalnia płótna kreszowego oraz 40 krosien u chałupników i młyn wodny. Jego właścicielem był J.C. Albertiz. Natomiast L. Górny należał do dóbr w → Piszowicach. Liczył aż 100 domów, w tym kośc. ewang. i szkołę ewang. z 2 nauczycielami, wolne sołectwo z gorzelnią, młyn wodny oraz folusz i bielnik. We wsi pracowało aż 127 krosien płócienniczych. Była to więc duża wieś, a właściwie dwie wsie, żyjące głównie z tkactwa chałupniczego, ponieważ kopalnia „Frohe Erwartung” pracowała tylko okresowo. W 1840 r. właś-

cicielem L. Dolnego był hr. von Mülinen. W tej części wsi wymieniano: cegielnię, młyn wodny i gospodę, a wśród mieszk. 4 rzemieślników i handlarza. Działały też 34 warsztaty tkackie. Z kolei w L. Górnym były 2 kośc. (kat. i ewang.) - par. ewang. obejmowała wiele okolicznych wsi i przysiółków, m.in. część należących do Piszowic, a także cały Szarocin i Starą Białkę. Natomiast ze względu na małą liczbę katolików kośc. kat. był powiązany z Miskowicami i Ogorzelcem. Wspólna była też szkoła kat. W L. Górnym był wówczas młyn wodny, krochmalnia, folusz, bielnik i gospoda, a wśród mieszk. było 13 rzemieślników. Pracowało aż 116 warsztatów tkackich lnianych i bawełnianych. W 1871 r. w L. Dolnym było 25 domów, a w L. Górnym aż 106. Działał wapiennik, a w dole wsi powstała fabryka porcelanowych opravek do żarówek. W k. XIX w. L. był znanym letniskiem, działała tu grupa RGV, istniała popularna, stara karczma sądowa i zajazd z miejscami nocl. Przy szosie znajdował się urząd celny. Jako miejscową ciekawostkę wymieniano d. kościół lokalnej wolnej gminy religijnej grupującej mieszk. L. i okolicy, Służący już wówczas jako spichlerz. Do rozwoju L. przyczyniło się przeprowadzenie w 1905 r. linii kol. z Kamiennej Góry, która tunelem pod Przeł. Kowarską połączyła się z wcześniejszą linią z Jeleniej Góry do Kowar. Poniżej wsi powstała spora stacja. Ożywiło to również ruch turyst., ponieważ L. okazał się b. dogodnym punktem wyjścia,

LESZCZYNIC. WIDOK KOŚCIOŁA I PLEBANII
WOLNEJ GMINY EWANG. sztych F.C. Mattisa
(repr. z: Schmidt, Geschichte...)

szczególnie w Rudawy Janowickie. Wieś polecano turystom jako romantyczny zakątek malowniczo położony na „trzech cyplach pomiędzy dolinami”. Przed 1939 r. były tu 2 gospody i kwatery prywatne. Na terenie wsi leżała też znana gospoda „Paßkretscham” na Przeł. Kowarskiej, w której było 16 miejsc. Po 1945 r. L. zachował wcześniejszy charakter, ale na szereg lat utracił funkcję letniskową. Częściowo wyludnił się, opuszczono najwyższej położone domy. Jednak stan ludn. był przez cały czas wyjątkowo ustabilizowany, do czego przyczyniało się istnienie na miejscu przemysłu. Zakł. początkowo prod. porcelanę elektrotechniczną i laboratoryjną, oprawki do żarówek itp. Potem zmodernizowane weszły w skład „Polamu” z Mysłakowic. Próbo-

LESZCZYNIC. RZUT KOŚCIOŁA rys. J. Potocki

wano też intensyfikować miejscowe roln., m.in. w latach 60-tych w górze wsi urządzono wzorcową baciówkę dla wypasu owiec, później w samej wsi zbud. fermę. Od lat rozwija się bud. mieszk. i gospod, oraz drobne rzemiosło. Reaktywowała się samoistnie funkcja letniskowa. Niekorzystne dla turystyki i życia mieszk. okazało się zawieszenie w 1987 r. ruchu pasażerskiego na linii kol., a potem jej likwidacja. Zawsze sporo mieszk. wsi pracowało w Kowarach i Jeleniej Górze, część w Kamiennej Górze. Likwidacja linii kol. prak-

LESZCZYNIC. KOŚCIÓŁ fot. M. Staffa

LESZCZYNIC. PORTAL KOŚCIOŁA fot. M. Staffa

LESZCZYNIC. FRAGMENT KOŚCIOŁA
fol. M. Staffa

LESZCZYNIC. PLEBANIA *fol. M. Staffa*

W sąsiedztwie kośc. stoi okazała plebania mur. z szach, piętrem, nakryta mansardowym dachem pokrytym łupkiem. Pochodzi z k. XIX w.

2. Dawny kośc. par. św. Bartłomieja, ob. pom. służący jako kaplica cment. Zbud. w 1593 r., przebud. w XVIII i XIX w. Opuszczony w 1945 r., został odremontowany w 1955 r., ale wcześniej część jego wyposażenia przeniesiono do sąsiedniego kośc. poewang. Jest to skromna budowla

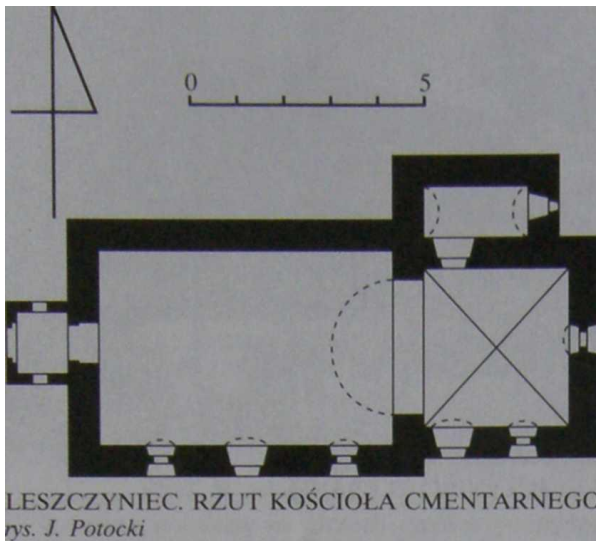
LESZCZYNIC. KOŚCIÓŁ CMENTARNY *fol. M. Staffa*

tycznie odcięła ich od tamtych miejscowości, ogromnie zmniejszył się też ruch na szlakach turyst. w tym rejonie.

7. L. posiada dość rozbud. układ przestrzenny związany z położeniem w dwóch dol. potoków. Zachował też liczny zespół cennej zabudowy:

1. Kośc. par. św. Bartłomieja (d. ewang.) - bar. z lat 1751-54, wielokrotnie remontowany, ostatnio w l. 1967-68 i 1976-77. Jest to okazała budowla salowa na rzucie prostokąta. Wewnątrz drewn. empory. Na osi kwadratowa wieża zwieńczona hełmem z prześwitem. Nakryty mansardowym dachem z lukarnami. Wysokie okna w opaskach (niektóre połączone z portalami drzwiowymi) zakończone półkoliście. Naroża wieży i nawy oraz płaszczyzny elewacji dzielone lizenami w tynku.

Wyposażenie wnętrza w większości bar. z XVIII w. (w części przeniesione ze starego kośc. cment.), m.in.: drewn., polichr. ołtarze z XVIII w.; drewn., polichr. ambona z 1. poł. XVII w.; chrzcielnica z ok. poł. XVIII w.; drewn., polichr. figury i krzyże z XVIII w.; obrazy olejne z XVIII w.;prospekt organowy i organy z poł. XVIII w. oraz nieliczne paramenty i naczynia liturgiczne.

orientowana, z prostokątną nawą i kwadratowym prezbiterium, przekrytym sklepieniem krzyżowym. Nakryta dwuspadowymi dachami, na kalenicy nad nawą masywna, 8-boczna sygnaturka zwieńczona hełmem z prześwitem. Okna zamknięte półkoliście, w głębokich, lekko roz-glifionych wnękach. W pd. ścianie nawy półkolisty portal kam. Obok na murze tablice nagrobne.

Kościół i cmentarz z 1687 r. otacza kam. mur z okazałą bramą z 1687 r., remontowaną w XIX w., o półkolistym prześwicie i trójkątnym naczółku. Na cmentarzu mur. kapł. z poł. XVIII w.

3. Z bud. użyteczności publ. na uwagę zasługują: d. szkoła - mur. z ok. 1920 r. i drugi bud., również mur. z 1. ćw. XX w.; d. stacja kol. -mur. z pocz. XX w. oraz strażnica OSP - mur. z k. XIX w.
4. Na terenie wsi zachował się b. zróżnicowany, liczny zespół domów mieszk. i bud. gospod. W dole wsi (w rejonie kościoła) stoją duże, mur. domy mieszk. i bud. gospod. z XVIII w. noszące cechy arch. bar. (ozdobne szczyty, opaski okienne, kam. portale, dachy łamane lub mansardowe). Do ciekawszych należą m.in.: nr 6 -mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 11 -mieszk.-gospod., mur.-szach. z 1758 r.; nr 15 -

bud. gospod., mur.-szach. z 3. ćw. XIX w.; nr 16 - mieszk.-gospod., mur.-szach. z 1889 r.; nr 17 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w.; nr 18 - mieszk., mur. z 2. ćw. XIX w. i mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 19 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w.; nr 21 - mieszk., mur. z ok. 1910-20 r.; nr 30 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 33 - mieszk.-gospod., mur.-szach. z 4. ćw. XIX w.; nr 34 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 36, 38, 39 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w. (pierwszy przebud. w XX w.); nr 41 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 44 - mieszk., mur. z k. XIX w. oraz mieszk.-gospod., drewn.-mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 47 mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 48 - mieszk., mur. z lat 1910-20; nr 50 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 54 - mieszk., mur.-szach. oraz mur. spichlerz z 4. ćw. XIX w.; nr 59 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 62 - mieszk., drewn.-mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 64 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 66 - mieszk.-gospod., mur. z XIX/XX w.; nr 67 - mieszk., mur. z XIX' XX w.; nr 69 - mieszk., drewn.-mur. z ok. 1910 r.; nr 70 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 74 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 78 - mieszk., mur. z 1929 r.; nr 80 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 83 - mieszk., mur. z ok. 1910-20 r.; nr 85 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 87 i 89 - mieszk., mur. z ok. 1910-20 r. oraz bud. gospod. z ok. 1920 r.; nr 92.

ESZCZYŃCIEC. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

LEŚNICZA KOPA. SKAŁKI fot. M. Staffa

- 95, 96, 98, 99 - mieszk.-gospod., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 102 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 103 - przedszkole, mur. z k. XIX w.; nr 105 - mieszk. oraz bud. gospod. z ok. 1920 r.; nr 106 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 111 - mieszk.-gospod., mur.-szach. z poł. XIX w.; nr 126 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 129 — mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 130 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 131 - mieszk., mur. z 1. ćw. XX w. (ob. ośr. zdr.); nr 132 - mieszk., mur. z 1902 r.; nr 134 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.
5. Na terenie wsi są nieliczne kapliczki i krzyże przydrożne, przeważnie z XIX w. Podobno w L. ma się znajdować także krzyż pokutny, ale jego lokalizacja jest nieznaną.
6. Na wzniesieniu stoją ruiny wapiennika z pocz. XVIII w.
9. Johann Adam Valentin Weigel (29.09.1740 w Sommerhausen k. Würtzburga - 24.06.1806 w L.) - w 1. 1779-1806 pastor ewang.-lut. i kaznodzieja w L. Pierwszy badacz flory Kotliny Kamiennogórskiej i okolicznych pasm górskich, a nawet Masywu Śnieżnika. Był kolekcjonerem owadów. Na jego cześć nazwano jedną z odmian biegaczy (*Carabus Weigeli*). Wyniki badań opublikował w 1791 r. w pracy „*Schlesische Pflanzen-Kalender*”, w 1.1800-1806 opublikował w Berlinie najbardziej znane swoje 10 tomowe dzieło „*Geographische, naturhistorische und technologische Beschreibung des souveraines Herzogthums Schlesien*”. Był członkiem Tow. Badania Przyrody w Berlinie, Tow. Bad. Przyr. w Halle i Tow. Ekonomiczno-Patriotycznego Ks. Świdn., podobnego w Pradze oraz Tow. Mineralogii Ogólnej w Jenie i podobnego we Wrocławiu. W parku w Bukowcu poświęcono mu pomnik w postaci kamienia z inskrypcją.
10. W L. działa drużyna piłkarska LZS, jest też boisko sport. Z L. wychodzi czarny szlak do → Piszczowic.
11. Poz.: 2, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 22, 25, 28, 29, 34, 36, 40, 45, 47, 48, 49, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 81, 89, 91, 92, 93, 98, 99, 105, 112, 120, 127, 130, 137, 140, 141, 142, 144, 155, 156, 157, 158, 160, 163, 166, 167, 170, 171, 172, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 196, 197, 198, 201, 211, 213, 218, 227, 228, 232, 234, 236, 238, 240, 244, 246, 247, 253,

255, 258, 260, 265, 266, 269, 270, 271, 281, 282, 284, 290, 291, 294, 296, 298, 299, 301, 302, 305, 308, 314, 324, 326, 328, 331, 333, 334, 336, 337, 342, 345.

LEŚNA SKAŁA

1. Leśna, Leśna Skała.
5. Niewielka skałka na pn. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Wznosi się na wys. ok. 560 m w postaci wolnostojącej, smukłej skałki o mającej do 15 m wys. Stoi wśród drzew lasu świerkowego na terenie RPK.
11. Poz.: 62.

LEŚNICZA KOPA

1. Förster Kope, Sand Berg, Piaskowa, Leśna Kopa, Leśnicza Kopa.
5. Wzniesienie 454 m w → Janowicach Wielkich. Stanowi pn. zakończenie → Zamkowego Grzbietu, a szczególnie jego odnogi schodzącej na pn. od → Suchoj Góry. Od wsch. wydziela je → Żułowa Dolina z → Hutniczym Potokiem. U stóp L.K. znajdują się zabud. leśn. i wyluszczeni nasion w Janowicach Wik. Ze wszystkich stron otaczają je drogi leśne. U pn. podnóża, skrajem lasu, prowadzi granica RPK. L.K. jest zbud. z waryscyjskich granitów. Nazwa wzniesienia następcza pewne kłopoty, ponieważ na niektórych mapach bywa ono mylone z → Piaskową w sąsiednim → Hutniczym Grzbiecie.
11. Poz.: 130, 137, 314.

LISIAK

1. Lange Berg, Długa Góra, Pod Krogulcem, Lisia Góra, Lisiak.
5. Wzniesienie 435 m we Wzgórzach Karpnickich. Wyrasta na zakończeniu bocznego ramienia ciągnącego się na pn. od → Średnicy przez → Czartowiec i → Dłużynę. Stanowi właściwie pn., niższą kulminację Dłużyny i bywa z nią mylone. Ciągnie

LISIAK. W GŁĘBI STAROŚCIŃSKIE SKAŁY
I ŚWINIA GÓRA. U DOŁU ZABUD. KROGULCA
fot. M. Staffa

- się wąskim grzbietem pomiędzy dol. → Łupii od zach. i → Gruszkówki od wsch. Zbud. z waryscyjskich granitów, które tworzą niewielkie skałki o tej samej nazwie pod wierzchołkiem od pn. i mniejsze na zboczu, szczególnie zach., gdzie ciągną się niewielkie ich usypiska. Grzbiet porasta las, niżej ciągną się łąki. Ł. leży na terenie RPK.
11. Poz.: 52, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 181, 182, 183, 186, 247, 282, 302, 328.

ŁOŻA I SOLARIUM fot. M. Staffa

ŁOŻA

1. Łoża.
5. Niewielka, wolnostojąca baszta skalna na zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Stoi na zach. od → Solarium i → Sukiennic. Ma ok. 10 m wys. i jest zbud. z waryscyjskich granitów. Otoczenie stanowi rzadki las. Leży na terenie RPK. Bywa celem wspinaczek i z tych kręgów wywodzi się jej nazwa.
11. Poz.: 62.

LWIA GÓRA (zob. hasło: Starościńskie Skały)

Ł

ŁOPATA

1. Schippenlehne, Łopata.
5. Fragment zach. zbocza → Bielca w widłach źródłiskowych potoków, pr. dopływu → Karpnickiego Potoku, uważanego d. za właściwy Karpnicki Potok. Dolinki tych potoków wyodrębniają kulminację 795 m, oddzieloną od Bielca przeł. 780 m w głównym grzbiecie Rudaw Janowickich. Ł. zajmuje pn.-zach. zbocze tej kulminacji na wys. ok. 560-760 m. Podłoże tworzą waryscyjskie granity karkonoskie, porośnięte lasem świerkowym regla dolnego. Zbocze leży na terenie RPK.
10. Dol. potoku, pn. skrajem Ł. podchodzi żółty szlak ze → Strużnicy na grzbiet Rudaw Janowickich.
11. Poz.: 7, 15, 66, 68, 127, 130, 137, 186, 246, 247, 314.

ŁUPIA

1. Łupia.
5. Potok. 1. dopływ → Karpnickiego Potoku, odwadniająca znaczną część Wzgórz Karpnickich. Wypływa z pn.-wsch. zbocza → Parkowej na wys. ok. 475 m, poniżej górnych domów → Bukowca. Spływa szeroką dol. zajętą w większości przez łąki i pola uprawne, a potem płynie przez → Krogulec, gdzie dol. zwęża się. Za wsią wydostaje się na prawie płaskie, podmokłe łąki i uchodzi w rejonie Karpnickich Stawów na wys. ok 360 m, zasilając część z nich w wodę. Dł. potoku ok. 5,0 km. W górnej części Ł. spływa po zboczach zbud. z waryscyjskich granitów karkonoskich, niżej pokrytych coraz grubszą warstwą osadów trzecio- i czwartorzędowych, na których wykształciły się niezłe gleby. Cały bieg potoku leży na terenie" RPK.
10. Przy ujściu Ł. przecina ziel, szlak z Mysłakowic do → Karpnik, w Krogulcu nieb. szlak z Karpnik przez Bukowiec do → Kowar, a nad źródłami prowadzi czerw. GSS z Mysłakowic na → Skalnik.
11. Poz.: 26, 65, 104, 125, 126, 127, 128, 182, 183, 244, 246, 247, 254, 282, 294, 300, 301, 302, 340.

ŁOPATA NA TLE ŚWINIEJ GÓRY fot. M. Staffa

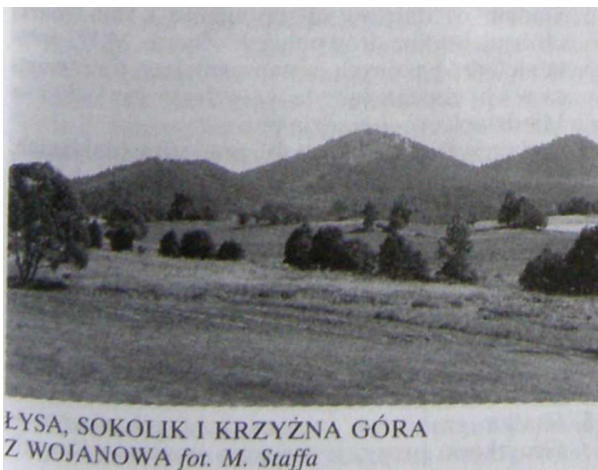
ŁYSA

1. Kahlenberg, Kahlen Berg, Łysa.
5. Dwuwierzchołkowy szczyt 490 i 482 m w → Sokolich Górach, wysunięty najdalej na pn. w nich i całych Rudawach Janowickich. Wznosi się na pn.-zach. od → Sokolika W zakolu l. brzegu → Bobru, pomiędzy zabud. → Bobrowa na zach. i → Trzcńska na wsch. Wraz ze stojącym na pr. brzegu

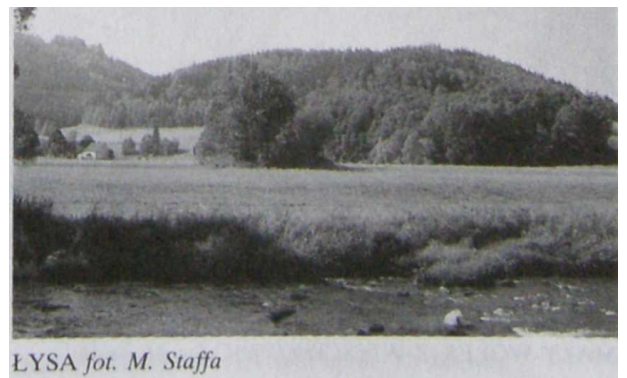
Trzmielakiem (w Kotlinie Jeleniogórskiej) tworzy przewężenie dol. rzeki, zamykające Przełom Janowicki od zach. Od Sokolika oddziela go przeł., na której stoi baza namiotowa Klubu Wysokogórskiego z Wrocławia.

Ł. jest zbud. z waryscyjskich granitów karkonoskich, które u podnóża, nad Bobrem, tworzą niewielkie murki skalne. Wyżej można spotkać małe skałki i usypiska w lesie świerkowym, porastającym całe wzniesienie. Podnóżem Ł. od pn.-zach. przebiega fragm. granicy RPK.

11. Poz.: 22, 27, 28, 65, 126, 128, 130, 137, 182, 183, 246, 247, 282, 289, 294, 302, 314.

ŁYSA, SOKOLIK I KRZYŻNA GÓRA
Z WOJANOWA fot. M. Staffa

ŁYSA fot. M. Staffa

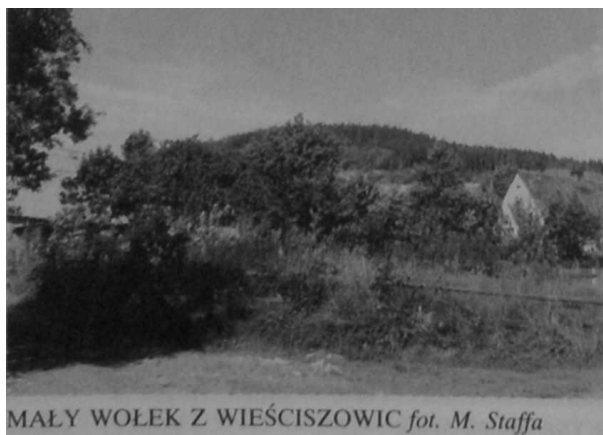

MALINOWA fot. M. Staffa

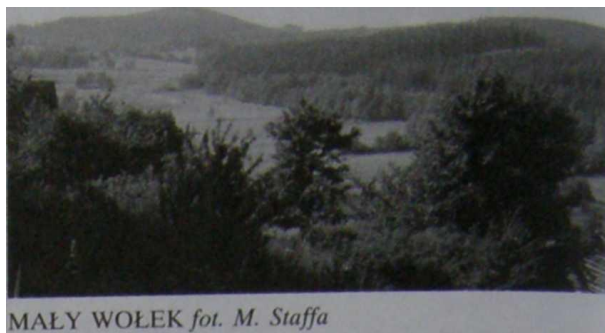
M

MALINOWA

1. Malinowa.
5. Skałka granitowa u pn.-zach. podnóża → Wołka ponad → Doliną Janówki. Stoi w lesie świerkowym na wys. ok. 550 m. obok → Pieca i w pobliżu → Skąlnego Mostu. Ma ok. 20 m wys. Bywa celem wspinaczek. M. znajduje się w RPK. 10. W sąsiedztwie M. przechodzi nieb. szlak E 3 z e → Szwajcarki na → Skąlnik.

MAŁY WOLEK Z WIEŚCISZOWIC fot. M. Staffa

MAŁY WOLEK fot. M. Staffa

MAŁA

1. Mała Skała, Mała.
5. Skałka na pn.-zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Wznosi się na wys. ok. 600 m w pobliżu większej → Mechatej. Wyrasta ze zbocza urwiskiem o wys. do ok. 15 m. Otacza ją rzadki las świerkowy. Leży na terenie RPK.
11. Poz.: 62.

MAŁY WOLEK

1. Kleine Ochsen Berg, Mały Wolek.
5. Szczyt 774 m w pn.-wsch. części Rudaw Janowickich, stanowiący pn.-wsch., niższą kulminację → Wołka, a zarazem zwornik dla kilku długich, bocznych grzbietów, odchodzących na ogół na pn. Są to m.in. → Zamkowy Grzbiet i → Hutniczy Grzbiet oraz rozległe, łagodne zbocza opadające w dol. → Bobru. M.W. leży na terenie RPK. Zbud. jest w części zach. z waryscyjskich granitów karkonoskich, a w części wsch. z dewońskich fyllitów sercytowo-grafitowych i łupków łyszczykowych, w których znajdowano granaty. Na wsch. zboczu M.W. rozciąga się interesująca florystycznie → Krzyżowa Hała, z której otwiera się daleki widok. Stały na niej d. domy przysiółka → Gniewczyce, podchodzące pod szczyt. Od pn. sięgały najwyżej położone zabud. → Mniszkowa. Stąd jedynie wierzchołek porasta las świerkowy regla dolnego, niżej ciągną się łąki i d. pola uprawne, ob. zarastające drzewami i krzewami. Śladem osadnictwa są też miedze i kam. murki ułożone wzdłuż dróg polnych. Zbocza M.W. oplata sieć dróg polnych, a najważniejsza, trawersująca wsch. zbocze, łączyła d. → Janowice Wlk. i → Miedziankę z → Rędzinami.
10. Pod szczytem, od pd.-zach., prowadzą szlaki: nieb. E 3 ze → Szwajcarki na → Skąlnik i żółty z Janowic Wik. przez → Wielką Kopę do Kamiennej Góry.
11. Poz.: 314.

MAŁY ZMARLAK

1. Klein Todstein, Mały Zmarlak.
5. Skałka granitowa stojąca koło pd. skraju → Gruszkowa przy skrzyżowaniu szosy z → Karpnik

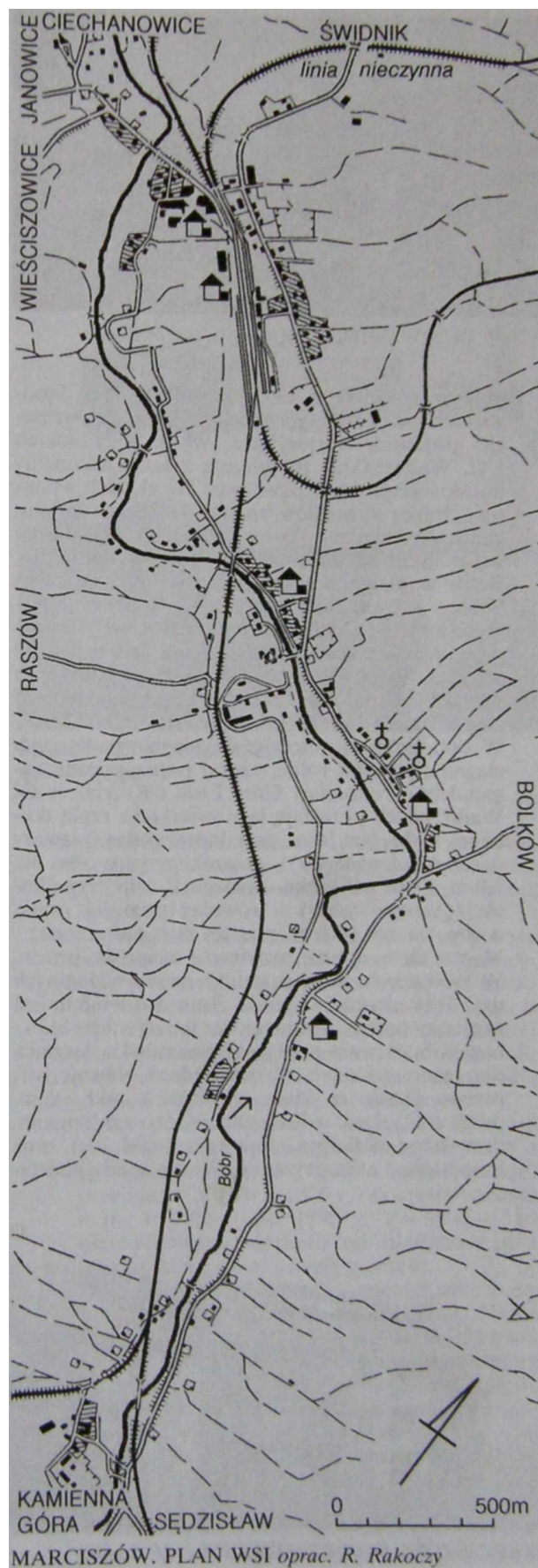
do → Kowar z drogą odchodzącą do wsi. Wyrasta pod grzbietem ciągnącym się od → Wilkowyi u stronę -> Gruszkowskiej Góry, na zach. zboczu kulminacji 565 m, którą okrąża szosa. Grzbiet porasta las. niżej są łąki i d. owczarnia. Do 1945 r. M.Z. był pomnikiem przyr., ob. leży na terenie RPK.

10. Drogą u stóp M.Z. prowadzi złoty szlak z → Karpnik na → Skalnik.
11. Poz.: 314.

MARCISZÓW

1. 1380 villa Martini, 1635 Mertzdorff, 1743 Merzdorf, 1785 Maerzdorf, 1871 Märzdorf, Merzdorf, 1933 Merzdorf im Riesengebirge, 1945 Marciszów.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. świdn. Do 1818 w pow. bolkowo-kam.-gór. Do 1936 w pow. bolk. Do 1945 w pow. kam.-gór. Do 1973 wieś gromadzka w pow. kam.-gór. Do 1975 siedziba gminy w pow. kam.-gór. Do 1990 siedziba gminy w woj. JG. Od 1990 siedziba gminy w rejonie → Kamienna Góra, w woj. JG. Do M. należą: M. Dolny, M. Górny, → Marciszówek i Dobrociesz.
3. 1785- 457, 1816 - 397, 1825 - 409, 1840 - 747, 1871 - 790, 1885 - 834, 1905 - 860, 1910 - 925, 1933 - 1.614, 1945 - 1.483, 1970 - 1.667, 1978 - 1.696, 1988 - 1.570.
4. 1.709 ha, w tym 826 ha użytków rolnych i 700 ha lasów.
5. Jedna z największych wsi w regionie, a zarazem siedziba jednej z 3 gmin leżących na terenie Kotliny Kamiennogórskiej. Zajmuje jej pn.-zach. część, zwaną Kotliną Marciszowską, a zaliczaną czasami również w obręb Rudaw Janowickich. Od pd.-zach. osłaniają ją zbocza Rudaw Janowickich, od pn. G. Kaczawskich, od wsch. G. Wałbrzyskich, a od pd. Góry Lisie. M. leży nad → Bobrem, u wsch. wlotu do jednego z piękniejszych i bardziej znanych jego przełomów. Na terenie wsi do Bobru uchodzą: pr. Lesk, Bobrek i Zakręta oraz 1. → Sierniawa i → Mienica.

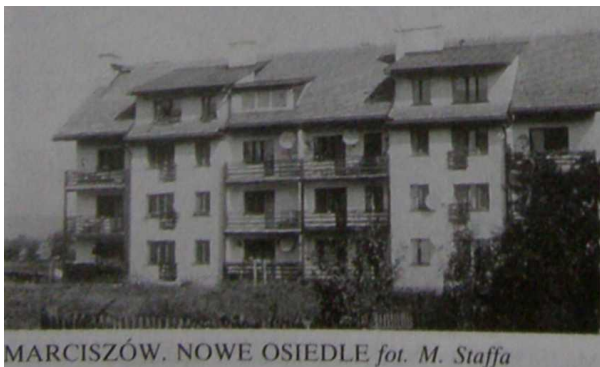
Zabud. M. ciągną się wzdłuż Bobru na dł. ok. 5,5 km od ujścia Lesku po ujście Mienicy. Leżą na wys. ok. 410-440 m. Wieś składa się z kilku wyraźnie odrębnych części - d. wsi i przysiółków, które ob. stanowią jej osiedla. Najdalej na pd.-wsch., od ujścia Lesku po ujście Bobrka, leży M. Górny, którego zabud. ciągną się na pr. brzegu Bobru. Naprzeciwko, na l. brzegu stoi szereg domów Marciszówka. Część w rejonie ujścia Bobrka nosiła d. nazwę Dobrociesz, a na drugim końcu wsi, w rejonie stacji kol. leży d. M. Dolny. Ob. nazwy te zanikły, pozostały natomiast różnice w rozplanowaniu i zabud.: M. Górny zachował układ wsi łańcuchowej, część środkowa przypomina wielodrożnicę, a M. Dolny nosi znamiona osiedla fabryczno-kolejowego. Okolice M. posiadają b. zróżnicowaną bud. geol., co wynika z faktu, iż wieś leży na styku różnych grup górskich i formacji geol. Góry Lisie bud. dolnokarbońskie piaskowce, zlepieńce i iłowce. Na granicy z Rudawami Janowickimi pojawiają się utwory czerwonego spągowca oraz permskie

MARCISZÓW. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

porfiry (trachity), a dalej już w Rudawach Janowickich przeważają górnodewońskie lupki, wreszcie granitoidy warwscyjskie. W G. Kaczawskich i G. Wałbrzyskich przeważają z kolei dolnkarbońskie zlepieńce i piaskowce. W skałach występuje szereg minerałów, m.in. w utworach kulmu: chalkozyn, hematyt, kwarc i malachit. Na terenie wsi znajduje się odsłodka skalna w pr. zboczu dol. Bobru w postaci urwiska zlepieńcowego, zwanego Skalką. W dol. Bobru ciągną się osady czwartorzędowe. Są to głównie gliny morenowe o miąższości przekraczającej 10 m i iły warwowe, będące pozostałością jez. zastoiskowego, które istniało tu w okresie zlodowacenia, ponieważ właśnie do tego rejonu dotarł dol. Kaczawy łądolód. W dol. Bobru i potoków do niego wpadających ciągną się użytki rolne, często poprzetrastane zagajnikami. Natomiast Góry Lisie i Krąglak w G. Wałbrzyskich porastają lasy świerkowe regla dolnego. W M. jest leśn., przy której rosną 2 jawory (*Acer pseudoplatanus*) - pomniki przyr. o obw. ok. 3,0 m, a nad pobliskim stawkiem 2 dęby szypułkowe (*Quercus robur*) - również pomniki przyr. o obw. ok. 5,0 i 6,0 m, niestety dość zniszczone. M. jest dużą, dobrze rozwiniętą wsią roln.-przem. W 1988 r. było tu 90 gospodarstw indywidualnych oraz RSP „Pokój” i Spółdz. Roln. Rozwinięte jest zaplecze przem. rolnospoz., funkcjonuje m.in.: baza GS, zlewnia mleka, agronomówka, lecznica dla zwierząt i młyn. M. jest jednak głównie ośr. przem. Działa tu kilka niewielkich zakł., m.in. oddz. zakł. „Len” z Kamiennej Góry, zakł. przem. drzewnego, stolarnia, słodownia i zakł. met. oraz inne drobne zakł. prywatne. Wieś posiada podsta-

MARCISZÓW. NOWE OSIEDLE fot. M. Staffa

wową infrastrukturę techn. i dość bogate zaplecze handl.-usł., jest m.in. poczta, posterunek policji, ośr. zdr., OSP, szkoła, dom kult. Dzięki dogodnym połączeniom komunikacyjnym (głównie kol.) M. jest dobrym punktem wyjścia w okoliczne pasma górskie, ale nie odgrywa w turystyce znaczącej roli. M. jest znacznym węzłem komunikacji kol. chociaż jego rola maleje w miarę likwidacji połączeń lub linii kol. Jest tu duża stacja kol., a przebiega przez nią główna zelektryfikowana linia Wrocław - Jelenia Góra (zatrzymują się tu wszystkie pociągi, łącznie z pośpieszonymi), która krzyżuje się z liniami lokalnymi do Lubawki przez Kamienną Górę, do Legnicy przez Wojcieszów i do Jawora przez Bolków (zlikwidowana dla ruchu pasażerskiego). Przez M. Górny prowadzi szosa Nr 371 z Bolkowa do przejścia granicznego na Przeł. Lubawskiej, do której dochodzi szosa Nr 370 z Kaczorowa. Na obu końcach wsi odchodzą szosy lokalne: na pd.-wsch. do Czarnego Boru, a na pn.-zach. do → Pisarzowic przez → Rędziny.

6. M. będący jedną z największych wsi w Kotlinie Kamiennogórskiej posiada długą, ale słabo udokumentowaną historię. Nie wiadomo nawet dokładnie kiedy powstał. Część źródeł podaje, że miało to miejsce jeszcze przed 1300 r., inne uważają, że powstał dopiero pod k. XIV w. Była to wieś prywatna, własność rycerska, która z czasem rozrosła się. Sytuację komplikuje fakt, że potem pojawiły się w sąsiedztwie inne części wsi (M. Dolny i Górny, Marciszówek i Dobrociesz) i nie można często ustalić, do której odnoszą się zapisy i informacje. Dotyczy to przede wszystkim Dobrociesza, na którego terenie formalnie leżały oba kośc. Przez cały wiek XV właścicielami M. był znany śląski ród rycerski von Zedlitzów. Jako pierwszego dokumenty w 1524 r. wymieniają Hansa, zwanego Affe (Małpa), po nim w 1571 r. wzmiankowano Abrahama. Prawdopodobnie po wojnie 30-letniej nastąpiła zmiana właściciela, ponieważ w 1696 r. wymieniany był Georg Ernst von Berg, a następnie Georg Sigismund von Tschirnhaus. Już wówczas była to znaczna posiadłość, kośc. par. W 1706 r. wieś kupił hr. Rzeszy Hans Heinrich III von Hochberg z Książa, ale potem znalazła się ona w rękach bocznej linii rodu rezydującej w Roztoce. W 1726 r. z majątku ziemskiego płacono 387 talarów podatków, a ze wsi jeszcze 680. Ok. poł. XVIII w. w okolicy prowadzono poszukiwania i próby wydobycia węgla kam., m.in. w 1756 r. wymieniano jakąś kopalnię pomiędzy M. a Ciechanowicami. W 1790 r. powstała kopalnia „Hoffnung”, z której pozyskiwano piryty dla wiotriolejni. ale formalnie związana była ona z → Wieściszowicami.

W 1765 r. wartość dóbr hr. von Hochberga w M oszacowano na 13.335 talarów, a mieszkało tu 12 kmieci, 43 zagrodników i 16 chałupników, wśród nich 18 rzemieślników. W 1785 r. był dwór i 2 folwarki, a mieszkało 12 kmieci, 43 zagrodników i 6 chałupników, były też 3 bielniki. Już wówczas wieś była ośr. tkactwa chałupniczego, przy czynie jej główną część stanowił Dobrociesz, a według

niektórych materiałów Nowy M. (Neu-Märzdorf). Istnieją też zapisy odnoszące się wyłącznie do M. Ogromny rozwój M. nastąpił w XIX w., szczególnie ok. jego poł. W 1825 r. było tu 57 domów oraz 2 folwarki, 2 kośc. (kat. i ewang.) (formalnie w Dobrocieszu), 2 folusze i tartak, a pracowało 51 krosien, a więc prawie wszyscy mieszk. trudnili się tym rzemiosłem. Wówczas też M. stał się jedną z najszybciej rozwijających się wsi w regionie. W 1840 r. było już 66 domów, 2 kośc. (kat. i ewang.), szkoła ewang., folwark ze 199 szt. bydła, 2 folusze, tartak, młyn do mielenie kory dębowej, pracowało 57 krosien bawełnianych oraz 52 rzemieślników, w tym aż 21 ślusarzy, a także handlarz drewna, 4 kramarzy, czynne były 3 gospody. Jednak największe znaczenie dla rozwoju wsi miało uruchomienie dużej na ówczesne czasy przędzalni bawełny z maszyną parową o mocy 22 KM. Zatrudniała ona aż 210 robotników (w tym 136 kobiet i 3 dzieci), a prod. różne gat. przędzy bawełnianej, a także lnianej. W sumie pracowało w niej 6.500 wrzecion.

Dalszy rozwój M. wiązał się też z koleją, bowiem już w 1867 r. przeprowadzono tędy linię łączącą Wałbrzych z Jelenią Górą i zbud. stację kol., przy której rozwinął się M. Dolny. Jego rozbud. przyspieszyło przeprowadzenie w 1895 r. linii do Złotoryi, a następnie do Legnicy; w 1899 r. do Roztoki (gdzie istniały już wcześniejsze połączenia) i wreszcie w 1914 r. do Kamiennej Góry, gdzie też już istniały wcześniejsze połączenia. W ten sposób M. stał się jednym z większych węzłów kol. w Sudetach i równocześnie osiedlem kolejarzy. Pomimo tak bujnego rozwoju przemysłu i kolei M. pozostawał stale dużą posiadłością ziemską w dobrach hr. von Hochbergów. W 1870 r. majątek hr. Hansa Heinricha XIV, pana na Roztoce, obejmował 875 morgów. W rok później w M. było 86 domów. W k. XIX w. ponownie podjęto próby eksploatacji węgla kam. Czynna była niewielka kopalnia „Karl Glück”, z której w 1872 r. pozyskano 545 t węgla, ale wkrótce ją porzucono. Natomiast w 1872 r. kopalnię parytów przejęła spółka „Silesia”, która uruchomiła prod. farb. Atrakcyjnie położony M. nigdy nie stał się letniskiem, stanowił natomiast dogodny punkt wyjścia wycieczek w Rudawy Janowickie i nieco mniej popularny w G. Kaczawskie i Wałbrzyskie. Istniała tu od d. duża gospoda. W okresie międzywojennym wieś rozwijała się już słabiej, nadal dzięki przem., co wyraźnie odbiło się na sposobie jej zabud. W 1917 r. zelektryfikowano linię kol. do Jeleniej Góry. Podczas II wojny światowej przy miejscowych zakł. włók. założono w 1944 r. obóz pracy - filię Gross-Rosen, w którym więziono kobiety.

Po 1945 r. M. pozostał siedzibą gminy, aż do reformy adm. w pocz. lat 50-tych, później był siedzibą gromady, aby w 1973 r. ponownie stać się siedzibą władz gminy. Istniejące tu zakł. przem. zachowały swój profil, z tym że największy z nich stał się filią Zakł. Przem. Lniarskiego „Len” w Kamiennej Górze. Część zakł., np. PMP Masz. „Techma” zostało sprywatyzowanych lub zmieniło właściciela. Aktualnie perspektyw rozwojowych dla wsi upatruje się w turystyce, chociaż walory

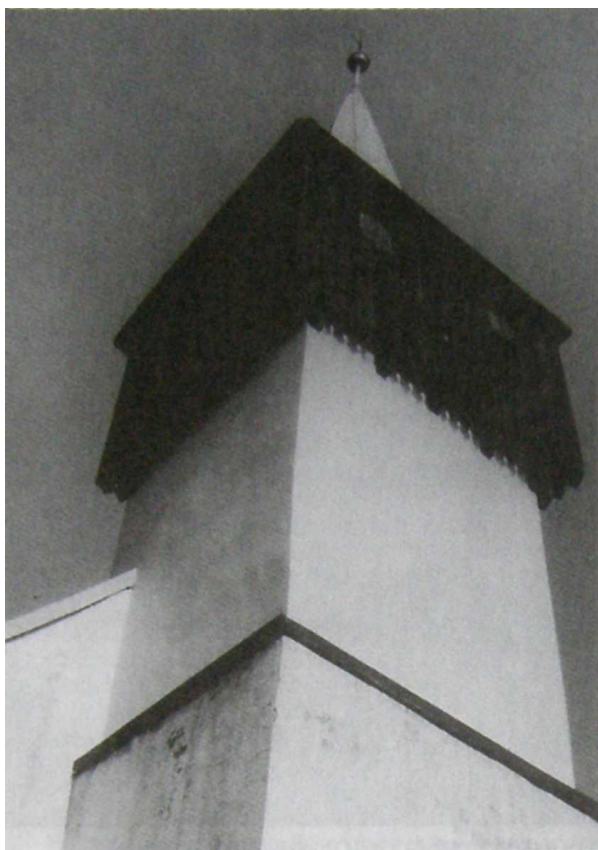

MARCISZÓW. KOŚCIÓŁ ŚW. KATARZYNY
 fot. M. Staffa

miejsowości nadal nie są wykorzystywane. Rozwija się natomiast bud. mieszk. i infrastruktura wsi. Duże straty spowodowała wielka powódź w lipcu 1997 r.

7. M. ze względu na fakt, iż w ob. kształcie powstał z połączenia kilku osad, nie posiada wyraźnego układu przestrzennego. Główna część wsi zachowała pozostałości układu łańcuchowego, podobnie M. Górny, ale są one zniekształcone późniejszymi obiektami, także przem. Natomiast M. Dolny ma układ bardziej zbliżony do osiedla, miejscami z zabudową uliczną, szeregową.

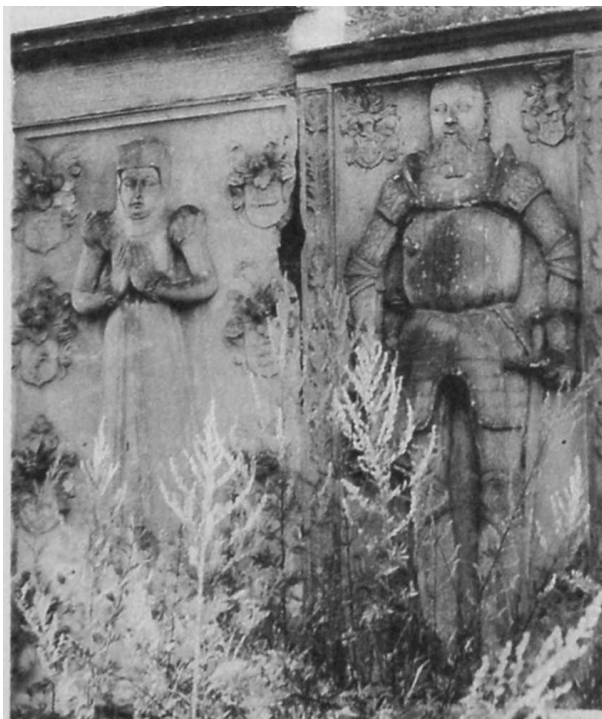
1. Kośc. pom. św. Katarzyny - wzm. w 1335 r., ob. got. wzniesiono prawdopodobnie ok. 1378 r. (portal do zakrystii i detale kamieniarskie), przebud. w XVI w. i 1856 r. oraz remontowano m.in. w 1959 i po 1990 r. Po 1945 r. był nieużytkowany, dopiero od niedawna pełni funkcję kośc. pom. i kaplicy cment. Orientowany, założony na prostokącie z wydzielonym, prostokątnym prezbiterium. Na osi kwadratowa wieża z drewnianą nadbudową-makowicą, zwieńczoną wysokim ostrosłupowym hełmem iglicowym. W prezbiterium sklepienie krzyżowo-żebrowe. Nakryty dachem dwuspadowym, pokrytym blachą, d. gontem (podobnie jak wieża). Okna ostrołukowe i półkoliście zamknięte, rozglifione. Bryła nosi znamiona arch. tyrolskiej. Wewnątrz pozostałości pierwotnego wyposażenia, m.in. część got. ołtarza z XIV w., kam.

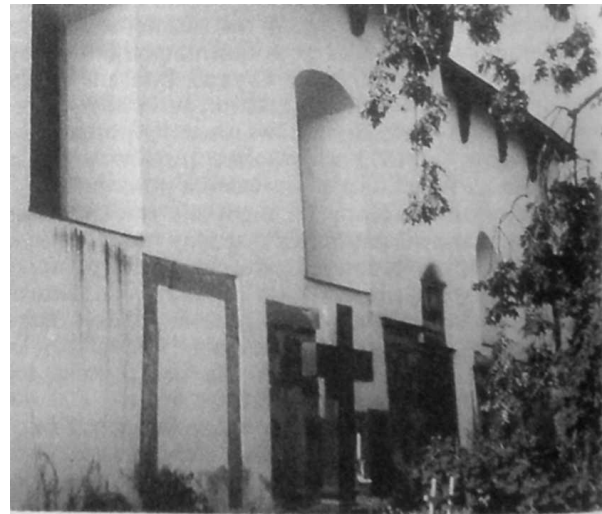
MARCISZÓW. WIEŻA KOŚC. ŚW. KATARZYNY
fol. M. Staffa

MARCISZÓW. KOŚCIÓŁ ŚW. KATARZYNY
fol. M. Staffa

MARCISZÓW. PŁYTY NAGROBNE NA KOŚCIELE
fol. M. Staffa

MARCISZÓW. EPITAFIA NA KOŚCIELE *fol. M. Staffa*

sakramentarium z XIV w. oraz bar. drewn. polichr. ambona z 2. poł. XVIII w. i drewn., polichr. chór muz. z ok. 1850 r. Na murze od zewn. zespół kilkunastu ren. kam. płyt nagrobnych rodziny von Zedlitz z lat ok. 1573-1580 Na cmentarzu stare nagrobki, nawet z 1. poł. XIX w.

MARCISZÓW. WIEŻA KOŚC. PARAFIALNEGO
fol. M. Staffa

MARCISZÓW. DOM MUROWANO-SZACHULCOWY
fol. M. Staffa

MARCISZÓW. ULICA GŁÓWNA NR 68 I 70
fol. M. Staffa

MARCISZÓW. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY OD
 STRONY PREZBITERIUM *fol. M. Staffa*

MARCISZÓW DOLNY. FRAGMENT WSI *fol. M. Staffa*

2. Kośc. par. Niepokalanego Serca NMP wzniesiony jako ewang. w 1840 r. Nosi cechy arch. neoklas. Założony na rzucie prostokąta / masywną, kwadratową wieżą na osi, dzieloną gzymsami międzykond. i zwieńczoną ostrosłupowym hełmem. Nawa nakryta dachem dwuspadowym. Okna i portale zamknięte pół-

koliście, w opaskach. Elewacje boniowane w tynku.

3. Z bud. przem. na uwagę zasługują: przedzalnia z 1871 r. - mur., piętrowa i zespół zakł. przem. drzewnego złożony z bud. biurowego i prod. -mur. z 4. ćw. XIX w.
4. Bud. stacji kolejowej - mur.-szach, z 4. ćw. XIX w. oraz perony i przejścia podziemne.
5. W M. zachował się b. liczny i zróżnicowany zespół domów mieszk. i bud. gospod. Tworzą go

MARCISZÓW. DOM fot. M. Staffa

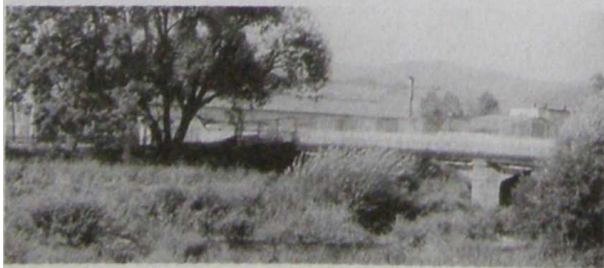
MARCISZÓW. DOM fot. M. Staffa

MARCISZÓW. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

MARCISZÓW. CHATA fot. M. Staffa

MARCISZÓW. MOST NA BOBRZE fot. M. Staffa

zarówno okazałe zagrody z bud. mieszk. i mieszk.-gospod. (także o konstr. drewn. i szach.), duże wielorodzinne domy mieszk. i niewielkie chaty. Pochodzą w większości z XIX w., ale niektóre sięgają XVIII w. Do ciekawszych należą m.in.: nr 4 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 13 - mieszk.-gospod., mur. z k. XIX- pocz. XX w.; nr 16 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 17 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 18 - mieszk.-gospod., mur.-szach. z 1. poł. XIX w.; nr 21 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 23 - mieszk.. mur.-szach. z 2. ćw. XIX w.; nr 26 - mieszk.-gospod. o konstr. przysłupowej z 2. ćw. XIX w.; nr 29 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 30 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 33 - mieszk.-uśł., mur. z k. XIX w.; nr 36 - mieszk.. mur. z 1. ćw. XX w.; nr 38 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 40 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 44 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 45 - mieszk., mur. z 2. ćw. XIX w.; nr 48 - mieszk.. mur.-szach. z XVIII/XIX w.; nr 49 - mieszk.. mur. z 1910 r.; nr 53 - mieszk., mur. z ok. poł. XIX w.; nr 54 i 55 - mieszk., mur. z 2. ćw. XIX w. - drugi przebud. ok. 1970 r.; nr 61, 69. 71 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 72 -mieszk. (ob. Urząd Gminy), mur. z 2. poł. XIX w.; nr 73 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 74 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 75 i 81 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 82 - mieszk.. mur. z 2. poł. XIX w.; nr 84 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 88 - mieszk. (ob. ośr. kult.), mur. z XIX/XX w.; nr 89 - mieszk.-gospod.. mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 90 - mieszk.-gospod., mur. z 2. ćw. XIX w., przebud. ok. 1970 r.; nr 93 -mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr % -mieszk.-gospod. o konstr. przysłupowej z 3. 6* XIX w.; nr 97 - mieszk.-gospod., mur. z 4. 6* XIX w.; nr 99 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 114 - mieszk. (ob. ośr. zdrowia) - mur. z pocz. XX w., przebud. w poł. XX w.; nr 126-mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 131 - mieszk gospod., mur. z 2. ćw. XIX w.; nr 133 - mieszk.. mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 134 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 135 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 168 - bud. gospod., mur. z ok. poł XIX w.; nr 170 - mieszk. (leśnictwo), mur. z 2. ćw. XIX w.; nr 174 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.

MARCISZÓW. MOST KOLEJOWY NA BOBRZE
fot. M. Staffa

6. Most stal. na Bobrze z pocz. XX w.

10. W M. działa LZS „Bóbr” posiadający sekcję piłki nożnej, jest boisko sport.

Prawie przez cały M. prowadzi ziel, szlak na → Wielką Kopę i do Gostkowa. Zaczyna się też szlak czerw, do Kamiennej Góry.

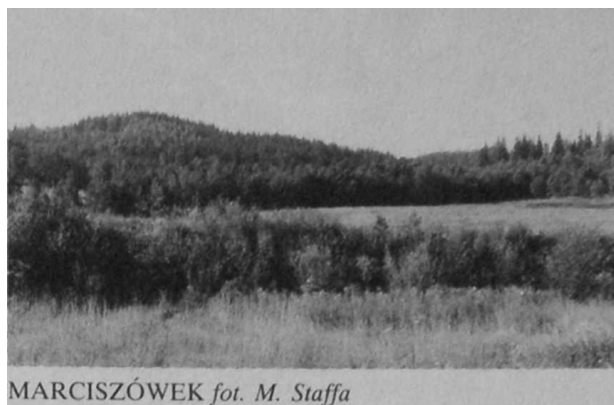
11. Poz.: 2, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 22, 25, 27, 28, 29, 41, 42, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 66, 67, 68, 91, 92, 99, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 120, 141, 142, 152, 155, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 167, 169, 171, 176, 178, 180, 181, 182, 183, 185, 196, 197, 198, 201, 211, 212, 218, 225, 226, 231, 238, 240, 243, 244, 246, 247, 253, 255, 258, 260, 265, 266, 281, 282, 283, 284, 290, 291, 293, 294, 296, 298, 299, 301, 302, 305, 314, 323, 324, 334, 335, 336, 337, 342, 346.

MARCISZÓWEK, góra

1. Marciszówka, Marciszówek.

5. Wzniesienie 522 m na pn.-wsch. krańcu Rudaw Janowickich, stanowiące zakończenie grzbietu odchodzącego od → Wielkiej Kopy pomiędzy dol. → Mienicy na pn.-zach. i → Sierniawy na pd.-wsch. Wyrasta nad ujściem Mienicy do → Bobru, nad zabud. Marciszowa. Zbud. z dolnokarbońskich zlepieńców i szarogłazów. W części szczytowej zalesione, niżej ciągną się łąki i pola uprawne.

11. Poz.: 11, 65, 67.

MARCISZÓWEK fot. M. Staffa

MARCISZÓWEK, wieś

1. 1885 Neu Nieder Merzdorf, Schönbach, 1941 Neu Nedere Merzdorf, 1945 Marciszówek, 1965 Pod Zegarem.

2. Do 1936 r. kolonia → Marciszowa w pow. bolk. Do 1945 część Marciszowa w pow. kam.-gór. Do 1973 część Marciszowa w gr. Marciszów, w pow. kam.-gór. Do 1975 część Marciszowa w gm. Marciszów, w pow. kam.-gór. Do 1990 część Marciszowa, w gm. Marciszów w woj. JG. Od 1990 w granicach Marciszowa, w gm. Marciszów w rejonie Kamienna Góra, w woj. JG. W obręb M. wchodził → Płoszów.

3. 1905 - 44, 1940 - 75, pozostałe dane łącznie z Marciszowem.

4. Wliczona w pow. Marciszowa.

5. Część Marciszowa leżąca w Kotlinie Marciszowskiej. Ciągnie się ok. 0,7 km wzdłuż → Mienicy na wys. ok. 440-460 m, granicząc na pd.-zach. bezpośrednio z domami → Wieściszowic. Stąd często uchodzi za ich integralną część. Sytuację dodatkowo komplikuje fakt, że niżej leżące domy → Płoszowa należą do → Ciechanowic. Otoczenie osady stanowią użytki rolne i d. tereny pokopalniane, szczególnie od strony Marciszowa i Ciechanowic. Okoliczne tereny zbud. są ze staropaleozoicznych łupków serycytowo-chlorytowych i amfibolitów oraz zieleńców w otoczeniu górnokarbońskich zlepieńców. W łupkach występowały miedzionoś-

MARCISZÓWEK, OWCZA GÓRA, OSTRA I SOWIA GÓRKA fot. M. Staffa

MECHATA fot. M. Staffa

MEŻYKOWA fot. M. Staffa

- ne piryty, które eksploatowano. Ob. M. jest wielką osadą roln. powiązaną z Wieściszowicami. Przez M. prowadzi lokalna szosa z Marciszowa przez → Przeł. Rędzińską do → Pisarzowic.
6. M. powstał prawdopodobnie w 2. poł. XIX w., w okresie rozwoju wydobywania piritu w sąsiednich Wieściszowicach. gdy wzniesiono tu hutę. Był kolonią Marciszowa, ale niektóre źródła podają, że okresowo należał też do Ciecchanowic. M. nigdy nie rozwinął się, a po zaprzestaniu eksploatacji złóż w okresie międzywojennym był małą osadą roln. Po 1945 r. zachował taki charakter. W 1979 r. było tu tylko 9 gospodarstw. Nazwa osady wyszła już z użycia.
10. Szosą przez M. wiedzie ziel, szlak z Marciszowa przez → Wielką Kopę na → Skalnik.
11. Poz.: 2, 7, 11, 68, 158, 170, 265, 266, 282, 314.

MECHATA

1. Mechata Skała, Mechata.
5. Skała na pn.-zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Wznosi się na wys. ok. 600 m pomiędzy → Jastrzębcem na pd.-zach. i → Zipserową Czuba na pn.-wsch. Wyrasta w sąsiedztwie → Płetwy w postaci ok. 20 m wys. urwiska wychodzącego ze zbocza. Stoi w lesie świerkowym na terenie RPK. Jej nazwa wywodzi się stąd, że część pow. skałki porasta mech.
11. Poz.: 62.

MEŻYKOWA I PŁONICA NA TLE SKALNIKA
fot. M. Staffa

MEŻYKOWA

1. Kittner Berg, Kittnerberg, Mężykowa.
5. Szczyt 543 m w zakolu → Karpnickiego Potoku. Kończy ramię ciągnące się od → Wilczyńska. Pomimo niezbyt imponującej wys., tworzy wyraźną, odosobnioną kulminację, mającą kształt dość regularnego stożka. Pod szczytem wyrastają skałki o tej samej nazwie, a na pd. zboczu jest niewielkie urwisko skalne. M. jest zbud. z waryscyjskich granitów, a na zach. zboczu ciągnie się żyła lamprofirów. Wierzchołek i zbocza, szczególnie wsch., porasta las świerkowy, u podnóża ciągną się użytki rolne.
6. Z M. związana jest stara miejscowa legenda, wg której w górze ukryty jest złoty osioł o wadze 100 pudów. Jego znalazca ma zostać w nagrodę burmistrzem → Karpnik, które jak dotąd nigdy nie posiadały praw miejskich. Legenda była szczególnie popularna w XV-XVII w.
10. Zach. podnóżem M. prowadzi żółty szlak z Karpnik na → Skalnik.
11. Poz.: 7, 22, 26, 28, 52, 65, 125, 126, 127, 130, 137, 141, 142, 164, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 244, 246, 247, 2S2, 2S9, 294, 301, 302, 314, 328.

MICHAŁ I

1. Michał I.
5. Jedna z dwu bliźniaczych baszt skalnych na zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Wraz z → Michałem II wznosi się na wys. ok. 585 m. (pomiędzy) → Sukiennicami na zach.. a → Chatą ze → Stodołą na pd. Od pn.-zach. wyrasta najmniejsza → Szafa. Pomiędzy tymi skałkami znajduje się spłaszczenie grzbietu, zwane → Przełączką pod Michałami, stanowiące d. tradycyjne miejsce biwaków wspinaczy, którzy zresztą ponadawali większość nazw okolicznym skałkom. Skałka zbud. jest z waryscyjskich granitów. Ma ok. 10 m wys. i silnie urzeźbione ściany, zwieńczone pod wierzchołkiem niewielkimi okapami. Na skałce poprowadzono kilka dróg wspinaczkowych o różnej skali trudności. M.I leży na terenie RPK Obok niego prowadzi ścieżka do obozowiska Klubu Wszakogórskiego.
11. Poz.: 62.

MICHAŁ I I MICHAŁ II fot. M. Staffa

MICHAŁ II

1. Michał II.
5. Druga z bliźniaczych baszt skalnych stojących na zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach pomiędzy → Sukiennicami, → Chatą, → Stodołą i → Szafą. Wyrasta od pd. nad → Przełęczką pod Michałami. Zbud. z granitu waryscyjskiego. Stanowi cel wspinaczek. Leży na terenie RPK. Obok M.II prowadzi ścieżka do obozowiska Klubu Wysokogórskiego.

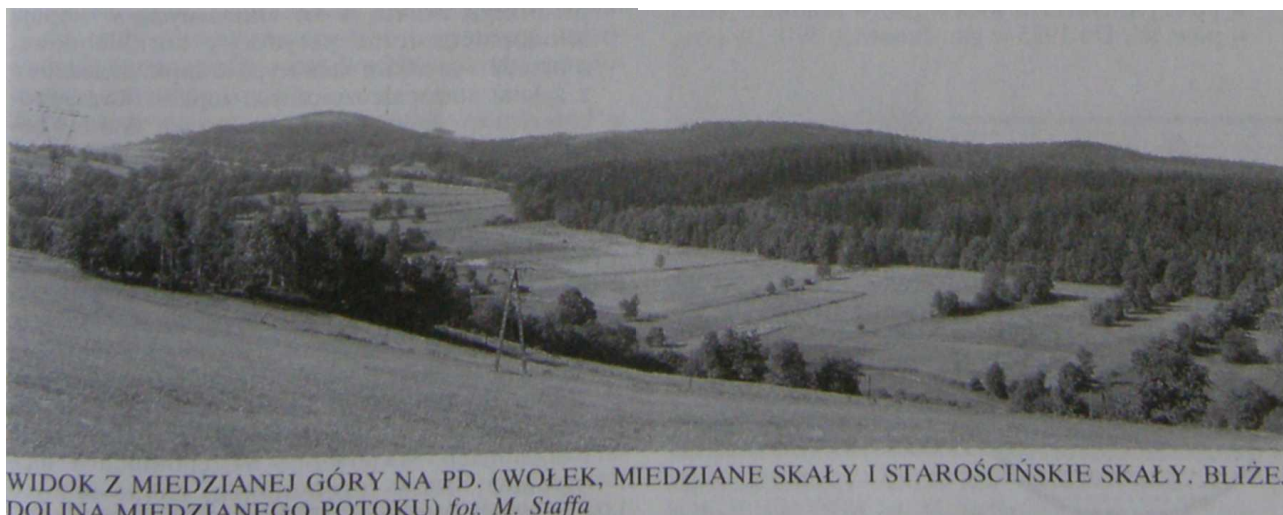
11. Poz.: 62.

MIEDZIANA GÓRA

1. Chaussyhöhe, Miedziana Góra.
5. Słabo zaznaczone, dwuwierzchołkowe wzniesienie ok. 530 m kończące długi grzbiet ciągnący się na pn. od → Wołka przez → Mały Wołek. Jego zach. zbocze opada stromo do dol. → Miedzianego Potoku poniżej → Mniszkowa, a pn. i pn.-wsch. znacznie łagodniej do dol. → Bobru. Na pn. zboczu M.G. leżą pozostałości → Miedzianki. Na grzbiecie są ujęcia wody i przechodzi tędy droga z Miedzianki do górnej części Mniszkowa. M.G. zbud. jest z dewońskich fyllitów grafitowo-serycytowych i łupków łyszczykowych otoczonych przez zieleńce i amfibolity oraz łupki kwarcowo-skaleniowe. Łupki były okruszczowane rudami miedzi i ołowiu, które eksploatowano w licznych szybach i kopalniach od wczesnego średniowiecza. Najwięcej pozostałości starych kopalń i hałd zachowało się na zach. zboczu M.G. Z grzbiecia pokrytego łąkami i poprzerastanego zagajnikami rozciągają się widoki na dol. Bobru i leżące za nią Góry Ołowiane w G. Kaczawskich.
6. Niem. nazwa szczytu wywodziła się od nazwiska miejscowego aptekarza. Dla uczczenia jego pamięci i zasług, wkrótce po powstaniu RGV, działacze miejscowej sekcji i rada miejska w M. ufund. i ustawili na pd. wierzchołku kam. obelisk. Miejsce to cieszyło się dużą popularnością wśród mieszk. i turystów, także jako wspniany punkt widokowy.
9. Louis Chaussy (zob. hasło: Miedzianka).
11. Poz.: 41, 165, 294, 314, 341.

MIEDZIANE SKAŁY

1. Kupferberger Steine, Miedziana Góra, Miedziane Skały.
5. Wydłużony równoleżnikowo szczyt z dwoma, słabo zaznaczonymi wierzchołkami 742 i 741 m. Oba zwieńczone skałkami, zdaniem niektórych, tworzącymi nawet małą grań. M.S. leżą na pd.-wsch. skraju → Zamkowego Grzbietu, oddzielone od reszty Rudaw Janowickich przeł. 711 m, za którą

WIDOK Z MIEDZIANEJ GÓRY NA PD. (WOŁEK, MIEDZIANE SKAŁY I STAROŚCIŃSKIE SKAŁY. BLIŻEJ DOLINA MIEDZIANEGO POTOKU) fot. M. Staffa

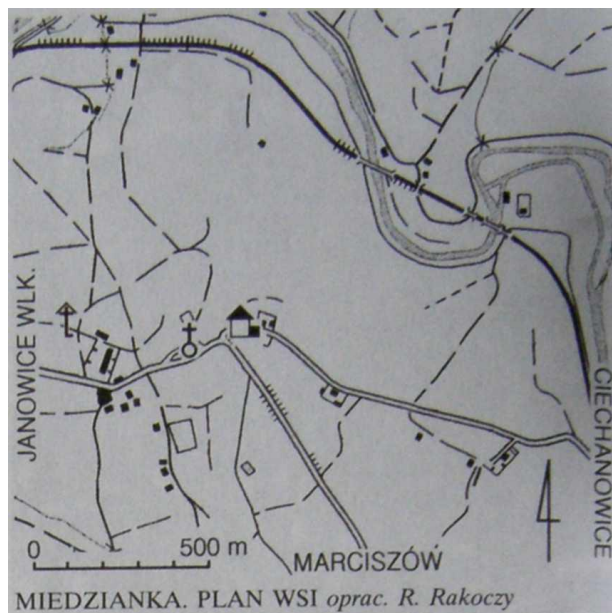
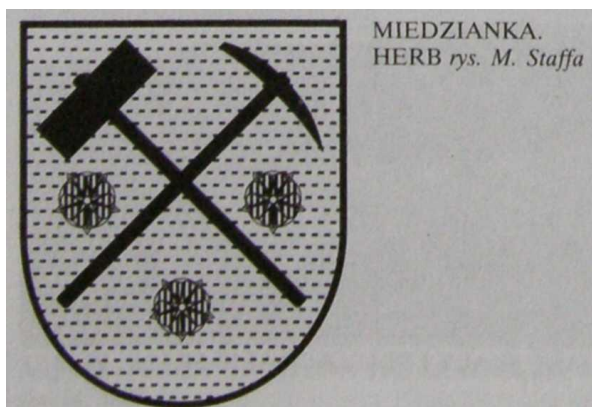
MIEDZIANE SKAŁY fot. M. Staffa

sąsiadują na pd.-wsch. z → Małym Wołkiem. Pd. zbocze opada dość stromo do dol. → Janówki, natomiast pn. łagodnie schodzi do dol. → Hutniczego Potoku w → Żuzłowej Dolinie. M.S. są zbud. z warwscyjskich granitów karkonoskich, w których występują okazałe skalenie i porośnięte lasem świerkowym regla dolnego. Zbocza oplatają drogi leśne, a droga w dol. Janówki jest wyasfaltowana. Leżą na terenie RPK.

10. Od pn. i pn.-wsch. zbocza M.S. trawersuje nieb. szlak E 3 ze ^ Szwajcarki na → Skalnik, a dol. Janówki podchodzi żółty szlak z → Janowic Wielkich przez → Wołek do Kamiennej Góry.
11. Poz.: 11, 28, 65, 66, 126, 130, 137, 164, 167, 172, 179, 180, 182, 183, 229, 233, 244, 246, 247, 255, 282, 289, 291, 294, 301, 302, 314, 323.

MIEDZIANKA

1. 1311 Cupri Fodina, 1367 Coppferberge, 1368 Koppferberg, Kuppfirberg, 1370 Kopperberg, Kopherberg, 1512 Kupferberg. Kopperberg, 1605 Kupfferberg, 1786 Kupferberg, 1945 Miedziana Góra, Miedzianka.
2. Do 1519 wieś w ks. jaw. Do poł. XVIII w. miasto w ks. jaw. Do 1932 miasto w pow. świerz. Do 1945 w pow. jel. Do 1973 wieś w gr. → Janowice Wlk., w pow. jel. Do 1975 w gm. Janowice Wlk., w pow.

MIEDZIANKA. PLAN WSI oprac. R. Rakoczy

jel. Do 1990 w gm. Janowice Wik., w woj. JG. Od 1990 w gm. Janowice Wik., w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG.

3. 1786 - 796, 1816 - 856, 1825 - 639, 1828 - 673. 1840 - 667, 1871 - 665, 1885 - 542, 1905 - 507, 1915 - 582, 1933 - 620, 1940 - 630, 1945 - 637. 1961 - 358, 1966 - 250, 1970 - 275, 1978 - 132, 1988 - 102.
 4. 256 ha, w tym 176 ha użytków roln. i 44 ha lasów.
 5. Niewielkie pozostałości dawnego miasteczka, potem wsi, wzniesionego na → Miedzianej Górze w zakolu → Bobru, na wys. ok. 480-520 m. M. uchodziła za jedno z najmniejszych, ale najpiękniejszych miasteczek w Sudetach. Z terenu osady rozciąga się widok na G. Kaczawskie, szczególnie na G. Ołowiane oraz na dol. rzeki, G. Sokole i Karkonosze. M. leży na terenach zbud. ze skał zaliczanych do tzw. okrywy granitu masywu karkonoskiego. Na zach. ciągną się warwscyjskie granity, natomiast sama osada leży na dewońskich łupkach kwarcowo-skalieniowych, fyllitach grafitowo-sercytowych i łyszczykowych oraz zieleńcach i amfibolitach. Na pr. brzegu Bobru, w G. Ołowianych, występują młodopaleozoiczne perydotyty hornblendowe, a przede wszystkim kambryjskie łupki zieleńcowe z żyłami staropaleozoicznych łupków kwarcowo-chlorytowo-albitowych. Kontakt tych skał był bogato okruszczony. Występowały tu m.in. kasyteryt, cerusyt, malachit, salit, chryzokola, hornblenda, hematyt, limonit, magnetyt, diopsyd, a wspomniano też o złocie. Stwierdzono występowanie w warstwach paleozoiczno-prekambryjskich rud arsenu. Duże nadzieje wiązano z rudami uranowymi, występującymi także w polimetalicznych złożach. Zawartość Cu w miejscowych rudach dochodziła do 35%. Odkryto także żyłę rudy manganowej o grub. 0,5-3,0 m i dł. ok. 600 m.
- Rudy z rejonu M. wydobywano w wielu sztolniach i kopalniach. Stwierdzono występowanie w nich ogromnej liczby różnorodnych, nieraz cennych i rzadkich minerałów. Były to m.in.: aikinit, allofan

MIEDZIANKA. FRAGMENT WSI NA TLE KOTLINY JELENIOGÓRSKIEJ fot. M. Staffa

chloryt, tremolit, aktynolit, andaluzyt, ankeryt, antymonit, apofyllit, argentyt na barycie z kalcytem i srebrem rodzimym, bornit ze stromeyeritem i tetraedrytem, proustyt, polibazyt, smaltyn, hermatom, arsenopiryt, autumnit, gummit, torbernit, uraninit, uranofen, wulfenit, bismut rodzimy, brochantyn, chalkofyllit, chalkozyn, digenit, dolomit, epidot, pistacyt, erytryn, farmakolit, fluoryt, gersdorffit, granaty, ilmenit, ilvait, julianit, kowelin, ksantokonit, kupryt, carrolit, löllingit, luzonit, markasyt, mortyt, miedź rodzima, mimetezyt, niobit, oliwenit, pektolit, augit, pirotyn, prehnit, rutil, azbest, hercynit, stefanit, turmalin, tytanit i zeolity. Znaczna część tych minerałów towarzyszy mineralizacji uranowej. Otoczenie wsi stanowią głównie użytki rolne, w dużej części leżące odłogiem i zarastające krzewami. M. jest osadą roln. W 1988 r. były tu tylko 2 gospodarstwa rolne, ale wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się 20% ludn. zawodowo czynnej. Część mieszk. pracowała w miejscowej spółdz. inwalidów, część dojeżdżała do pracy, głównie w Jeleniej Górze, a nawet w Wałbrzychu. Przez M. prowadzi lokalna szosa z → Marciszowa do Janowic Wlk., z którymi wieś prawie łączy się zabud. M. leży na terenie RPK. Posiada znaczne walory krajobrazowe, które nie są jednak wykorzystywane, m.in. ze względu na słabo rozpoznane zagrożenia terenu przez stare kopalnie, szyby, zapadliska i inne szkody gór.

6. M. należy na najstarszych osad na obrzeżu Rudaw Janowickich. Ma też b. bogatą przeszłość, należała bowiem do czołowych ośr. gór.-hutn. w średniowieczu. Początkowo stanowiła część posiadłości związanej z dworem w sąsiednim Mniszkowie. Tradycja wiąże powstanie M. z Laurentyusem Angelusem (Lorenz Angel vel Agigel), rzekomym odkrywcą złóż rud w → Kowarach, który podobno już w 1156 r. miał tu podjąć jakieś roboty gór. Byłby to więc ośr. gór. co najmniej równorzędny w czasie z Kowarami, ale wiadomości te nic mają żadnych udokumentowanych podstaw. Wiadomo natomiast, że 30.12.1310 r. ówczesny właściciel Mniszkowa, Albert Baier, zapisał klasztorowi w Lubiążu część swoich posiadłości, m.in. pobliski

Kaczorów i Wojcieszów. Transakcję tę poświadczyl ks. świdn.-jaw. Bernard. W dokumencie potwierdzającym darowiznę, wystawionym w 1311 r., mowa jest już o „Cuprifodina”, a więc prawdopodobnie istniała już wówczas jakaś osada na terenie ob. M. związana z wydobywaniem miedzi. Może o tym zaświadczać fakt utworzenia 6.10.1355 r. przez ks. świdn.-jaw. Bolka II okręgu sądowego w Jeleniej Górze, w obrębie którego dokument wymieniał → Kowary, → Krogulec i M. Podobno w 1353 r. na terenie M. ks. świdn. Bolko II wznosił jakiś zameczek, a w 1370 r. był wzm. kościół par. św. Jana Chrzciciela. Do miejscowej par. należeli mieszk. Mniszkowa i Gniewczyc. W l. 1339-70 dobrami mniszkowskimi władał Heinrich Baier, który już na pewno prowadził roboty gór. o dość szerokim zasięgu, co poświadcza zapis w dokumencie z 1369 r., wspominający o istnieniu nie tylko górników ale i sztolni. Po 1370 r. właścicielem dóbr został Clericus Bolcze, któremu przypisuje się budowę pobliskiego zamku → Bolczów, a także jakiegoś zameczku w samej M., który miał zostać zniszczony w czasie wojen

MIEDZIANKA I JANOWICE WLK. NA TLE SOKOLICH GÓR fot. M. Staffa

MIEDZIANKA. WIDOK OGÓLNY PRZED 1936 R. (repr. z „Wanderer im Riesengebirge” 5/36)

husyckich. On to otrzymał od ks. Agnieszki, wdowy po ks. świdn.-jaw. Bolku II, przywilej na poszerzenie robót górń. na teren G. Ołowianych. Prawdopodobnie w l. 1370-75 Mniszków przeniesiono na prawo niem. i podzielono na dwie części, z których pn. stała się M. Jak widać właściciele dóbr w Mniszkowie i M. zmieniali się bardzo często, co nie przeszkadzało jednak w rozwoju robót górń. Podobnie wyglądała sytuacja podczas i po wojnach husyckich. Kolejnym właścicielem do 1434 r. był Hermann Czirn (Czetteras), a po nim Hans Kunz (Belser) oraz Willrich i Heinz z Lubomierza. Rezydowali oni na zamku → Sokolec, który cieszył się wówczas sławą gniazda rycerzy-rozbójników. Burzliwy okres wojen husyckich i po nich nie sprzyjał rozwojowi górń., sama wieś zaś uległa przynajmniej częściowemu zniszczeniu.

Roboty wznowiono dopiero w 2. poł. XV w., gdy dobra stały się własnością starosty ks. świdn. i jaw., Konrada von Hochberg (Hohurga vel Hohberga), który następnie sprzedał je w 1512 r. staroście górń. ks. zieb., górnomistrzowi ze Złotego Stoku, Diepoldowi von Burghausowi. Władął nimi do 1531 r., znacznie poszerzając zakres robót górń. Doprowadził M. do rangi czołowego ośr. wydobywania i przerobu rud miedzi, ołowiu i srebra w Sudetach. Zbud. nowe sztolnie i hutę, a także przebud. w 1518 r. zameczek, nadając mu ren. charakter. M. interesowali się kolejni królowie czescy, którzy często poświadczali związane z nią dokumenty, pobierali też należne im regalia od wydobywania. Pomimo pomyślnego rozwoju nadal często zmieniali się właściciele wsi. Prawdopodobnie koszty eksploatacji złóż przekraczały ich możliwości finansowe.

W 1519 r. kr. czeski Ludwik Jagiellończyk na prośbę Diepolda von Burghausa nadał M. prawa miasta górniczego. Miasto było ściśle związane z Bolczowem, w którym rezydowali kolejni właściciele dóbr. Zmieniły się też role miejscowości, ponieważ od uzyskania praw miejskich Mniszków

zaczął podlegać M. Diepold von Burghaus uzyskał również za 10 tys. guldenów węgierskich prawo do korzystania z regaliów kr. na trzy pokolenia, co potem stało się podstawą nieporozumień pomiędzy kolejnymi właścicielami miasta i dworem. Prawa miejskie nadały M. 2 jarmarki w roku (3 maja i 1 września) oraz cotygodniowe, sobotnie targi. Dochody z kopalń i hut pozwoliły Diepoldowi von Burghausowi na odbud. Bolczowa, ale już w 1531 r. sprzedał całe dobra ze wszystkimi prawami Alexowi Holzschauowi, ten z kolei w 1537 r. odsprzedał je Jobstowi Ludwikowi Dietzowi (zapisanemu również jako von Nimptz), który posiadał M i Bolczów, do 1543 r. Była to niezwykle barwna postać, znana doskonale w Polsce pod nazwiskiem Justusa Decjusza. Sekretarz kr. Zygmunta St.. miał równocześnie znaczne wpływy na dworze ces. Ferdynanda I, który potwierdził mu wcześniejsze przywileje dla miasta. W 1539 r. w oficynie Wietora w Krakowie Decjusz wydał specjalny ordunek górniczy dla M.

Jednak poczynania Decjusza nie przyniosły spodziewanych efektów, zresztą znane złoża były już na wyczerpaniu. W tej sytuacji w 1543 r. sprzedał M. jeleniogórskiemu kupcom, braciom Hansowi i Franzowi Hellmannom, którzy zmienili system eksploatacji. Zaprzeszali prac poszukiwawczych i drażenia nowych sztolni, uzyskali natomiast od ces. Ferdynanda koncesję na prod. wiotriolu. Dla jej uruchomienia w dol. Hutniczego Potoku zbud. ługownię, w której przepłukiwali żużle ze starych hałd zwożonych z okolicy. M. stała się czołowym ośr. prod. wiotriolu w całym ces. austriackim, przynosząc właścicielom tak znaczny dochód, że w 1553 r. ces. cofnął Hellmannom monopol przyznany rok wcześniej na obszar Śląska. Doprowadziło to do znacznego ograniczenia prod., zresztą i stare hałdy już się kończyły i w 1561 r. (lub 1562) Hellmannowie sprzedali kopalnię i hutę w M. F.H. Sauowi oraz Georgowi Rhederowi, natomiast majątek ziemski zakupił hr. von Schaffgotsch, pan na Chojniku, który władał nim do 1598 r.

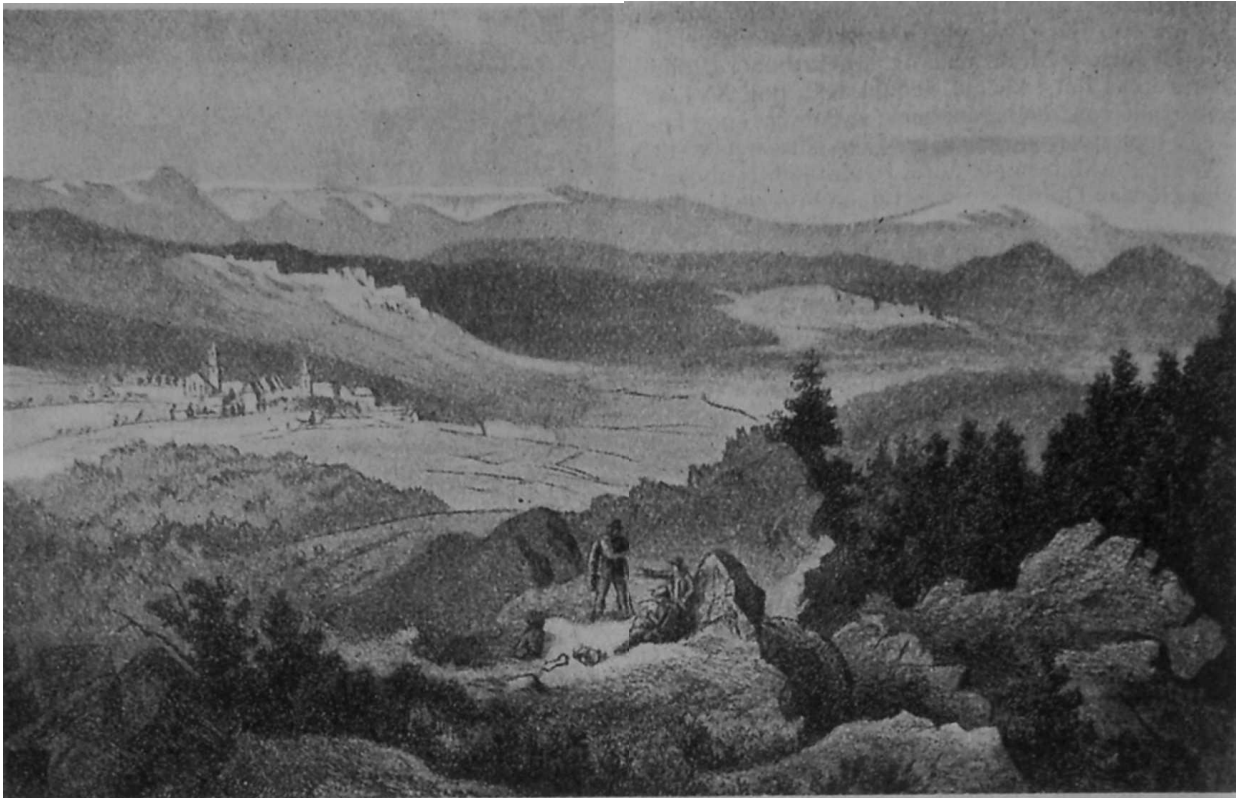
Ostatecznie nabywcą części z kopalniami został baron von Fürst. W szczytowym okresie rozwoju robot górń. w M. działało ok. 160 szybów i sztolni oraz kilka hut i kuźnic. Jednak w 2. poł. XVI w. nastąpiło znaczne ograniczenie wydobycia i pod koniec tego stulecia działało już tylko kilka szybów. W 150 i . M. była tak duża, że nastąpił jej podział na Górną i Dolną, która związana była z sąsiedni mi Janowicami Wielkimi. Ta część miała prawa miejskie, ale bez prawa wolnego wyszynku i targu. W tym samym roku powstała w mieście szkoła ewang. W 1579 r. upadek kopalń był już tak głęboki, że majątek gwarectw obłożono arestem. Działały tylko kuźnice miedzi i żelaza. Pomimo upadku, sława M. była ciągle duża, jeszcze w 1612 r. jej dokładny opis zamieścił w swojej „*Officina Ferraria...*” Walenty Roździeński. Upadek M. pogłębiła wojna 30-letnia. Najpierw w 1624 r. (1625?) mieszk. zdziesiątkowała zaraza, ponownie w 1634 lub 1633 r., a w 1637 r. miasto spalili żołnierze Chorwacy. Wówczas też uległ zniszczeniu zamek. W 1634 r. dziedzictwo objął baron Georg von Fürst, a po nim baron Johann Georg von Fürst. W 1654 r. miejscowy kości. par. przywrócono kat., podobnie szkołę. Po wojnie 30-letniej w M. działało 5 kopalń. Do miasta należały wówczas tereny górnicze w odległym → Czarnowie, które w 1665 r. wydzierzawiono. W 1679 r. część dóbr, z M. i Mniszkowem, nabył hr. von Promnitz z Pszczyny. Nastąpiło wówczas ożywienie robót górń., które podjęli mieszcianie z M. i Wrocławia. Dla oszacowania zasobów i ewentualnego rozpoczęcia robót sprowadzono górń. z Freiburga, którzy w 1701 r. opracowali raport nie rokujący opłacalności przedsięwzięciu. Z tego raportu wynika, że w okolicy M. istniały 4 stare kopalnie i 2 sztolnie. Jednak kolejny raport śl. starostów górń., braci Scharffenbergów z 1718 r., wymieniał jako czynne kopalnie: „Gute Hoffnung”, w której pracowało 50 górników, „Segen Gottes” z 12 górnikami i szyb „Wolf” z 14 górnikami. Kopalnie należały do znanego wrocław. kupca i przedsiębiorcy górń. Samuela Jagwitza. Miasto w pocz. XVIII w. przeżywało okres rozwoju, stało się też siedzibą urzędu górń. Podjęto szeroko zakrojone roboty górń. w starych sztolniach, które odwodniono, drażono również nowe. W 1726 r. M. płaciła 800 talarów podatków z majątku ziemskiego i 1.269 talarów z miasta. Majątek ziemski, związany z Janowicami Wlk., nadal należał do baronów von Fürst, a następnie do 1768 r. do Christopa Friedricha hr. von Nimptscha i Hansa Heinricha hr. von Nimptscha, natomiast M., wraz z kopalniami, do 1754 r. pozostawała w rękach Jagwitzów, którzy rozpoczęli wydobycie rud dalej od miasta, wzdłuż Bobru, w stronę Ciechanowic. Syn Jagwitza kontynuował prace ojca, ale wobec wyczerpywania się złóż zaangażował się głównie w poszukiwania bardzo wówczas cenionego w przemyśle farbiarskim kobaltu. W związku z tymi poszukiwaniami w 1766 r. w M. przebywał nawet kr. Fryderyk II, ale wydobycie kobaltu okazało się nieopłacalne i w 1776 r. syn Jagwitza zakończył roboty w M. Oprócz niego w M. inni przedsiębiorcy i gwarectwa

MIEDZIANKA. ULICZKA (repr. z „Wanderer...” 5/36)

eksploatowały kopalnie: „Magdalene”, „Einigkeit” i „Frederik”.

Pomyślny rozwój M. zakłócały pożary, m.in. w 1729 i 1752 r., ale zniszczone domy szybko odbud. Oprócz górń. w M. rozwinął się znaczny ośr. tkactwa lnianego. W 1749 r. było tu 7 mistrzów tkackich, a pracowało aż 239 krosien obsługiwanych przez chałupników. Działało 3 hurtowych kupców lnianych i 4 hurtowników płótna, a miasteczko słynęło też ze sprzedaży piwa. W 1765 r. wartość majątku hr. von Nimptscha w M. wynosiła 17.390 talarów, a mieszkało tu 57 zagrodników i 3 chałupników, wśród nich 33 rzemieślników. Było także 72 tzw. wolnych ludzi - górników. W 2. poł. XVIII w. M. znowu przechodziła często z rąk do rąk. Do 1769 r. należała do Hansa Heinricha von Curschwandta, do 1774 r. do hr. von Schlabrendorf, do 1780 r. do hr. von Schlabrendorfa, wreszcie do 1802 r. do hr. Ernsta H. von Kölichen und Rüsterna. W 1776 r. w M. pojawił się, znany z prowadzenia sławnej witrioletni w Szklarskiej Porębie, Preller, który kontynuował tu eksploatację sztolni „Helene” i „Adler” oraz zbud. nową kopalnię „Frederike Juliane” (jedną ze sztolni nazwano jego imieniem). Także w M. zbud. witrioletni i hutę arseniku w Ciechanowicach, ale w 1781 r. jego zakłady w M. przejął za długi jeł. kupiec Hahn, który doprowadził je do rozkwitu, działając w spółce z min. górń. hr. von Redenem z → Bukowca. Natomiast Preller od 1785 r. eksploatował w przymusowej spółce z von Kölichenem wydajne złoża rud miedzi w kopalni „Einigkeit”. Prace Prellera i Hahna doprowadziły praktycznie do połączenia kopalń w M. i Ciechanowicach, ale złoża znowu wyczerpywały się i prod. spadała, chociaż jeszcze w 1802 r. w M. utworzono filię urzędu menniczego. W 1786 r. w M. wymieniano 2 kości, 2 plebanie i 2 szkoły (kat. i ewang.), folwark i młyn wodny. Wśród mieszk. było 58 zagrodników i 79 chałupników, a więc pomimo miejskiego statusu, było to miasteczko także roln. Pocz. XIX w. przyniósł kolejne zmiany właścicieli majątku w M. W 1. 1802-18 jego posiadaczem był hr. von Matuschka, a potem, aż do 1945 r., hr. zu Stolberg-Wernigerode, rezydujący w pałacu w

MIEDZIANKA NA TLE RUDAW I KARKONOSZY rys. T. Blätterbauera (repr. z „Wanderer...” 5/36)

Janowicach Wlk. W 1809 r. miało miejsce odnowienie praw miejskich M. W 1819 r. na miejscu starego zameczku czy dworu wzniesiono nowy bud. Ogromnym ciosem dla miasta okazał się wielki pożar, który 12.10.1824 r. strawił 67 domów i oba kośc. Następnego dnia po pożarze powstał Verein für die Abgebrännndler (Związek Pogorzalców), któremu przewodniczył właściciel M., hr. von Matuschka. Związek zebrał ponad 13 tys. talarów, a kr. Fryderyk Wilhelm dołożył jako odszkodowanie jeszcze 11 tys. talarów. Już w 1827 r. ukończono bud. nowego, mur. kośc. ewang. wg proj. radcy bud. Neumanna z Legnicy. Obok wzniesiono pastorówkę i szkołę. Dość szybko odbud. domy mieszk., ale w pożarze spłonęły wszystkie dokumenty miejskie, także dotyczące górn., co spowodowało potem wiele trudności z dotarciem do materiałów źródłowych. Odbud. całe miasto, ale nie zdołało ono już nigdy rozwinąć się poza pierwotny układ urbanistyczny, złożony z wydłużonego, trójkątnego rynku otoczonego kamieniczkami. Jedynie ku wsch. i pd.-zach., przy drogach, powstały nowe domy.

W 1825 r. M. liczyła 112 domów mieszk. oraz 14 stodół i stajni, 2 kośc., 2 szkoły z nauczycielami (ewang. i kat.) zamek, urząd górn., zajazd zwany „Taverne” z salą posiedzeń dla sądu i rady miejskiej (nigdy nie było tu ratusza) oraz salą do sprzedaży przędzy i płótna, areszt, przytułek, browar, gorzelnia, 4 kuźnie, 4 garbarnie. Wśród mieszk. było 61 rzemieślników, w tym 10 tkaczy posiadających 21 warsztatów tkackich. W 1840 r. wartość sprzedazną dóbr hr. Wilhelma zu Stolberg-

Wernigerode szacowano na 80.333 talary. W skład majątku wchodził też Dreschburg z 3 gospodarstwami, młynem wodnym, foluszem, tartakiem, młynem do mielenia kory dębowej, szynkiem, 3 warsztatami tkackimi i 2 innymi rzemieślnikami. Dodatkowo w mieście wymieniano już istniejącą pocztę i połączenie dylizansowe na linii Jelenia Góra - Kamienna Góra. W M. pracowały 23 warsztaty tkackie należące do 17 tkaczy. 49 różnych rzemieślników, 2 kramarzy i aptekarz Chaussy, który dokonywał też pomiarów barometrycznych. Działała oberża i 2 szynki.

W 1. poł. XIX w. wydobycie rudy b. spadło. W 1829 r. czynna była jedynie ostatnia kopalnia „Kupferberger Stollen” z szybem „Karsten-Schacht”, ale została przeznaczona do likwidacji. W 1849 r. pracowało tylko 9 górników. Dopiero w 1854 r. próbowano je zintensyfikować. Połączono wówczas 11 starych kopalń i szybów, a w 1860 r. przyłączono dalszych 6. Nowe przeds., nazwane „Consolidierte Kupferberge Erzbergwerke”, objęło cały obszar górn. w M., Ciechanowicach. a nawet odległym Czarnowie i Radzimowicach, ale nie przyniosło spodziewanych efektów i w 1898 r. upadło. W 1902 r. powstało nowe przeds. „Boberthaler Erzbergwerk”, które w 1907 r. przejęło jeszcze kopalnię w Mniszkowie, ale ono również nie zdołało rozwinąć opłacalnego wydobycia i ostatecznie w 1925 lub 1927 r. kopalnie w M. zatrzymano. Przez cały okres górn. eksploatacji na terenie M. i w jej najbliższej okolicy rudy wydobywano z żył: „Alt Adler”, „Silberfirstengang”, „Versuchung”, „Schwarze Adler”. Wydra-

żono wiele szybów i sztolni, m.in.: „Antoinette”, „Nachtwachter”, „Wolf”, „Einigkeit”, „Muhlbach”, „Johannes”, „Adler”, „Anton”, „Preller”, które wchodziły w obręb kopalń: „Frederike Juliane”, „Neu Adler”, „Perrucker Schacht”, „Hoffnung”, „Segen Gottes”, „Felix”, „Reicher Trost”. Trudno jest określić ich łączną liczbę, ponieważ były eksploatowane w różnych czasach, łączono je, zamykano lub porzucano, otwierano na nowo pod inną nazwą itp.

Od poł. XIX w. M. stała się miejscowością turyst. Wędrowców przyciągały d. kopalnie i tradycje gór. Wspominał o tym m.in. Zygmunt B. Stęczyński w swoim poemacie „Sudety”. Równocześnie miasteczko było siedzibą niewielkiego majątku ziemskiego, który w 1871 r. należał do hr. zu Stolberg-Wernigerode, gen., dowódcy 12 Dywizji. Przynosił tylko 604 talary rocznego dochodu. M. uchodziła za b. malowniczo położoną i słynęła z pięknych widoków na G. Sokole (z rynku widać nawet Śnieżkę za nimi) oraz na G. Kaczawskie (Ołowiane). Wkrótce po powstaniu RGV założono tu jego sekcję, która wspólnie z radą miejską ufund. dla Miedzianej Górze nad M. skromny obelisk dla upamiętnienia zasług miejscowego aptekarza Chaussy'ego. Magnesem przyciągającym turystów była też szeroko propagowana w przewodnikach informacja, że M. jest drugim w Prusach najwyższym położonym miastem (w okresie międzywojennym podawano, że trzecim). Ok. 1880 r. polecano wędrowcom miejscowy browar i restaurację z ogródkiem. Na przełomie XIX/XX w. M. stała się lubianym letniskiem, uchodzącym za piękną, zadbaną, malowniczą miejscowość. W okresie międzywojennym oprócz starszych gospód i pensjonatów, działało również schr, młodz. Z gospód szczególnie polecano „Ratskeller”, która miała 8 miejsc nocl. W 1934 r. w obręb M. włączono kolonię Dreschburg (ob. jedyna zachowana wiejska część na wsch. od d. rynku) i Berg Mühl (młyn w zakolu Bobru na pn.-wsch. od miasta). Przed 1939 r. w M. były 3 gospody dysponujące 27 miejscami nocl. oraz kilka kwater prywatnych.

Z wojny M. wyszła bez żadnych zniszczeń, ale jej przyszły los okazał się tragiczny. Początkowo uchodziła nawet za letnisko, zamierzano ulokować tu domy wczasowe, ale skończyło się na zamiarach i utracie praw miejskich, ponieważ miejscowością zainteresowała się Armia Czerwona, której specjaliści na podstawie zdobytych planów niem. doszli do wniosku, że mogą tu znajdować się złoża rud uranowych. Badania podjęła grupa poszukiwawcza z Kowar, od 1948 r. pod firmą PP „Kowarskie Kopalnie”, którą w 1949 r. utajniono pod nazwą „Zakłady Przemysłowe R-1”. W l. 1949-54 w M. i najbliższej okolicy wykonani łącznie podobno kilkadziesiąt km odwiertów, sztolni i chodników, ale nie stwierdzono opłacalnych złóż rudy. Stało się to jednak przyczyną zagłady miasteczka, ponieważ roboty prowadzono rabunkowo, bez odpowiednich zabezpieczeń, ponadto nałożyły się one na stare sztolnie i chodniki, zwłaszcza wykonane po 1894 r., gdy zintensyfikowano rozbud. d. kopalń. Po pracach z lat 50-tych nie pozostała też żadna dokumentacja ani plany,

MIEDZIANKA. KOŚCIÓŁ fot. M. Staffa

jedynym ich śladem są widoczne do dzisiaj liczne hałdy i wykopy wokół miasta. Już w trakcie tych prac zaczęły występować w M. szkody gór. na skalę zagrażającą domom. M. zaczęła się walić. Ok. 1950 r. stało jeszcze ponad sto domów, dzisiaj zaledwie kilkanaście. Zniszczeniu uległo całe centrum, tzn. rynek, z którego zachował się tylko 1 dom i d. kośc. ewang. Kośc. kat. i pozostałe domy albo zapadły się, albo zostały rozebrane, podobny los spotkał tzw. zamek, kośc. kat. i folwark oraz browar. W l. 60-tych wydano zakaz prowadzenia remontów, co skazało M. na zagładę. Od 1972 r. zaczęto przenosić mieszk. na nowe osiedle „Zabobrze” w Jeleniej Górze.

Po zakończeniu poszukiwań rud uranu kopalnie w M. podlegały Zakł. Gór. „Lena” w Wilkowie koło Złotoryi, które usiłowały sporządzić dokumentację gór. przy okazji poszukiwania rud miedzi. Poszukiwań zaprzestano po odkryciu rud w rejonie Lubina, ale w M. stwierdzono istnienie 12 poziomów starych chodników na głęb. od 22 do 220 m i ogromną ilość szybików, które głównie

MIEDZIANKA. KOŚCIÓŁ OD STRONY ABSYDY
fol. M. Staffa

MIEDZIANKA. OBELISK NA D. RYNKU
fol. M. Staffa

były przyczyną występujących tu niewielkich zapadliśk o charakterze lejów. Do dzisiaj za kontrolersyjną uchodzi opinia przypisująca zniszczenie M. szkodom gór., ob. uważa się, że chyba większość szkód powstała jako skutek braku konserwacji bud. W każdym razie w 1972 r. władze podjęły uchwałę o likwidacji miejscowości, przystąpiono do przesiedlania mieszk., a opuszczone domy szybko popadały w ruinę lub były rozbierane. W 1975 r. w M. mieszkało już tylko 10 rodzin, ale w 1984 r. 24, ponieważ część opuszczonych domów zasiedli-

li Cyganie. W końcu zaniechano pomysłu likwidacji M. i rekultywacji terenów po niej przez zalesienie. Okazało się też, że dalsze szkody gór. już w zasadzie nie występują, ale nie przywróciło to miejscowości do życia. Ob. M. jest wegetującą osadą, w której trudno dopatrzeć się miejskich pozostałości. Nawet układ urbanistyczny jest nieczytelny, wszystko zarosło krzewami i chwastami. M. jest pozbawiona perspektyw rozwojowych. Jedyny większy zakł. przem. - browar - zlikwidowano w 1972 r., działała tylko spółdz. inwalidów „Simet”. Od kilku lat zaczęto remontować domy, niektóre zamieniono na letniskowe. Wyremontowano kości, w którym powstała filia parafii w Janowicach Wik. M. mogłaby mieć perspektywy jako miejscowość turyst., ale nie posiada żadnego zagospod., a okoliczne tereny ze względu na leje, zawały i zapadliśka nie są zbyt bezpieczne. Pozostają jednak wysokiej klasy walory widokowe okolicy.

MIEDZIANKA. DOM W RYNKU *fol. M. Staffa*

7. Układ urbanist. M. jest dziś nieczytelny. Było to małe miasteczko z trójkątnym rynkiem, na którym potem wzniesiono kości. ewang. Wokół stały kamieniczki, w większości z okresu odbud. po wielkim pożarze w 1824 r. Do starszych należał tzw. zamek z XIV w., wielokrotnie przebud., m.in. gruntownie w 1819 r. oraz ren. kamienica nr 25 z 1598 r., przebud. w XVIII w. i po pożarze. Posiadała bogaty detal kam., m.in. portal. Jej pozostałości były widoczne jeszcze przed kilkunastu laty.

1. Zachowanym obiektem zabytkowym jest klas.

MIEDZIANKA. KRZYŻ POKUTNY fot. M. Staffa

kości. fil. św. Jana Chrzciciela, wzniesiony w 1826 r. jako ewang., na miejscu domu modlitw z 1742 r. Ostatnio był remontowany po 1990 r. Założony na rzucie prostokąta, z półkolistą absydą i kwadratową wieżą na osi, zwieńczoną iglicowym hełmem. Dach dwuspadowy, okna prostokątne pod wydatnymi gzymsami- nadokiennikami. Elewacje boniowane w tynku.

Wewnątrz drewn. empory i skromne wyposażenie, głównie z 1 poł. XIX w.

MIEDZIANKA. KRZYŻ POKUTNY OD STRONY NAPISU fot. M. Staffa

- Pozostałości d. cmentarza ewang. z 1. poł. XIX w.
- 2. D. dom ludowy, ob. mieszk. nr. 16 - mur. z ok. 1900 r. remontowany w 1987 r.
- 3. Krzyż pokutny o wym. 61 x93x22 cm, z wykuty napisem MEMENTO. Stoi obok płotu na polach na pn.-zach. skraju miejscowości, na pn. od szosy do Janowic Wlk.

- 9.1. Louis Ernst Chaussy (ur. w M. - 07.1874 w M.) - właściciel apteki w M. od 1838 r. W l. 1846-57 był członkiem-korespondentem Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur. Na polecenie Kr. Instytutu Meteorologicznego w Berlinie prowadził w l. 1838-50 obserwacje meteorologiczne, dokonując trzykrotnie w ciągu dnia odczytów temperatury i ciśnienia atmosferycznego oraz pomiaru siły i kierunku wiatrów. Wykonał też pomiary wysokości w pobliżu miasta.
- 2. Louis Chaussy (1845 w M. - 19.07.1888 w M.) - syn poprzedniego. Po śmierci ojca przejął i prowadził aptekę. Był członkiem założycielem RGV i założycielem jego sekcji w Janowicach Wielkich. Kolekcjoner, botanik-amator i mineralog. Za zasługi dla RGV po jego śmierci jeden z wierzchołków w rejonie Miedzianej Góry nazwano jego nazwiskiem i ustawiono tam obelisk.

- 11. Poz.: 2, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 17, 21, 22, 25, 28, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 66, 79, 81, 82, 90, 98, 99, 102, 105, 106, 108, 109, 114, 121, 122, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 141, 142, 144, 146, 151, 154, 158, 165, 167, 169, 171, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 190, 193, 195, 198, 200, 201, 204, 211, 212, 215, 218, 225, 238, 240, 244, 246, 247, 248, 250, 252, 255, 259, 264, 265, 266, 267, 268, 271, 272, 275, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 290, 291, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 302, 304, 305, 306, 308, 309, 314, 320, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 333, 334, 336, 337, 340, 341, 342, 345.

MIEDZIANY POTOK

- 1. Hutniczy Potok, Miedziany Potok.
- 5. Potok, 1. dopływ → Bobru. Wypływa na wys. ok. 500 m z pn.-wsch. zbocza → Piaskowej, koło drogi łączącej → Miedziankę z → Mniszkowem, poniżej dolnych domów tego ostatniego. Uchodzi w → Janowicach Wielkich koło mostu drogowego, na wys. ok. 280 m. Dł. potoku ok. 2,0 km. M.P. płynie odsłoniętą dolinką wśród łąk i pozostałości d. kopalń. Na ograniczających ją grzbietach rosną miejscami zagajniki. Dol. potoku jest wypreparowana w górnej części w dewońskich fyllitach oraz zieleńcach i amfibolitach, a niżej w waryscyjskich granitach i aplitach. Na ich styku występowało okruszcowanie rudami miedzi. W dolnej części dol. M.P. stały d. zabud. huty miedzi i płuczki. Stąd na niektórych mapach M.P. bywa mylony lub utożsamiany z sąsiednim → Hutniczym Potokiem i do dzisiaj nie jest pewne czy rzeczywiście nie chodzi o ten sam ciek. Poza terenem Janowic Wik. M.P. płynie przez obszar RPK.

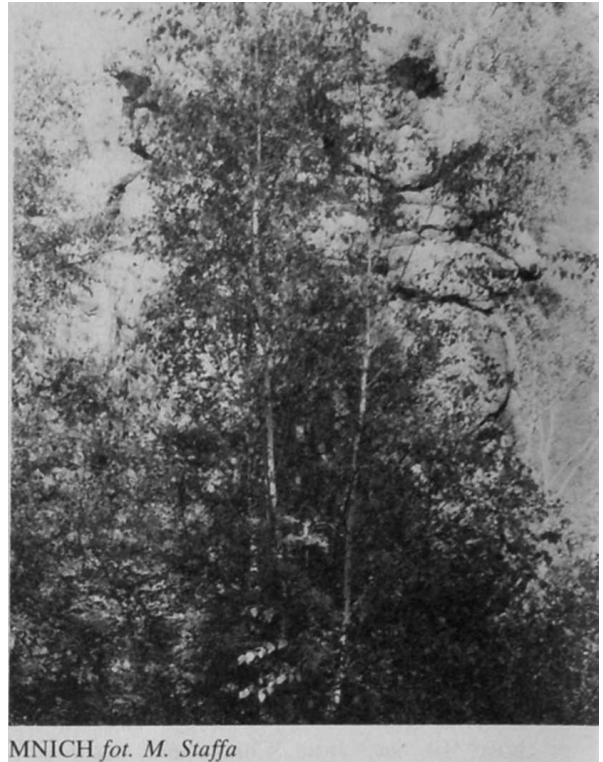
- 11. Poz.: 65, 66, 247, 255, 294, 301, 341.

MIENICA fot. M. Staffa

MIENICA

1. Mienica.
5. Potok, 1. dopływ → Bobru. Wypływa na wys. ok. 770 m z pn.-wsch. zbocza → Dziej Góry, poniżej przeł. oddzielającej ją od → Wołka, w pobliżu szosy z → Marciszowa przez → Przeł. Rędzińską do → Pisarzowic. Bierze początek z rozległych łąk o b. bogatym składzie gat., na których rosną liczne rośliny chronione i typowo górskie. Są one proj. rezerwatem przyr. w obrębie RPK. M. odwadnia pn.-wsch. fragm. Rudaw Janowickich od Wołka po → Wielką Kopę i ramię biegnące od niej przez → Mnichy po → Marciszówek. Ze zboczy spływają liczne potoki, głównie pr. dopływy M. Największy zajmuje dol. pomiędzy Wielką Kopą z Mnichami a jej pn.-zach. ramieniem, gdzie leżą tzw. Kolorowe Jeziorka. Potoki w części źródłiskowej biorą początek najczęściej z drobnych, ale licznych wykarpów i strumyczków. M. uchodzi w Marciszowie, na granicy z → Ciechanowicami, na wys. ok. 410 m. Dł. potoku ok. 3,9 km. Potok spływa przez → Wieściszowice, przed którymi opuszcza granice RPK., a niżej przez → Płoszów, gdzie d. zasilał staw płuczkami przy witrólejni. Widoczne są tam pozostałości starych urządzeń hutn. Dol. M. należy do bardziej widokowych fragm. Rudaw Janowickich. Wypreparowana została w złożonej strukturze tzw. okrywy karkonoskiego masywu granitowego. Tworzą ją dewońskie i staropaleozoiczne fyllity grafitowo-serycytowe, łupki łuszczkowe, zieleńce, amfibolity, łupki kwarcowo-skalenioawe oraz łupki kwarcowo-albitowo-chlorytowe, tufity i zlepieńce. W łupkach występował piryt.

MNICH fot. M. Staffa

10. Dol. M. do Wieściszowic prowadzi ziel. szlak z Marciszowa na Wielką Kopę, a koło źródeł przechodzi żółty szlak z Kamiennej Góry przez Wielką Kopę na Wołek.
11. Poz.: 11, 28, 65, 66, 67, 68, 91, 104, 120, 176, 181, 182, 183, 204, 244, 246, 247, 255, 282, 294, 301, 302.

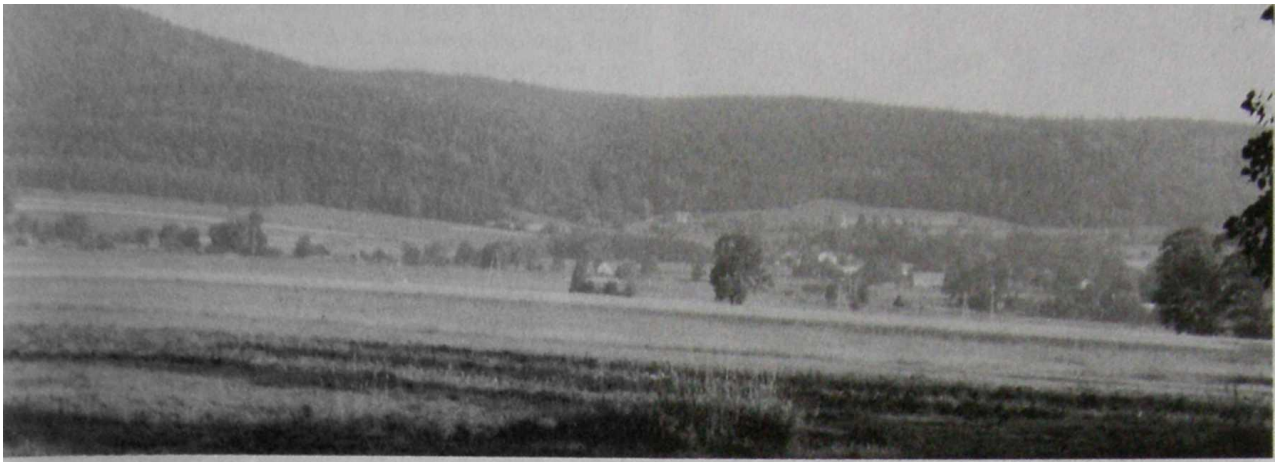
MŁOCKARZ (zob. hasło: Czartowiec)

MNICH

1. Mnich.
5. Skałka zbud. z waryscyjskich granitów w grupie → Strużnickich Skał. Wyrasta na wys. ok. 520 m na zach. zboczu → Starościńskich Skał wśród innych, podobnych skałek na częściowo wylesionym zboczu, porośniętym lasem świerkowym. Spod skałek roztacza się rozległy widok na Wzgórza Karpnickie, sporą część Rudaw Janowickich i fragm. Karkonoszy. Znajduje się na terenie RPK.
10. Powyżej M. prowadzi nieb. szlak E 3 z e → Szwałcarki na → Skalnik i żółty ze → Strużnicy do szlaku nieb.

MNICHY

1. Pfaffenstein, Mnichy.
5. Szczyt 694 m na wsch. skraju Rudaw Janowickich. Wyrasta w długim grzbiecie odchodzącym na pn.-wsch. od → Wielkiej Kopy w stronę → Marciszowa

MNICHY I SOWIA GÓRKA. W DOLE DOMY RASZOWA fot. M. Staffa

Na wsch. zboczu M. stoi skałka → Popówka, natomiast na zach. zboczu i u pn.-zach. podnóża ciągną się rozległe wyrobiska po d. kopalni pirytów, a wyżej wyrobisko kamieniołomu z niewielkimi jeziorkami: najwyżej położonym → Zielonym Stawkiem, środkowym → Błękitnym Jeziorkiem i najniższym → Purpurowym Jeziorkiem. Część ma charakter okresowy. M. mają dość złożoną bud. geol. Grzbiet tworzą staropaleozoiczne amfibolity sąsiadujące ku zach. z łupkami serycytowo-chlorytowo-kwarcowymi z pirytem, a ku wsch. u podnóża ciągną się dolnokarbońskie zlepnieńce i szarogłazy oraz mułowce i iłowce. Szczyt porasta las świerkowy, miejscami z domieszką buka, jarzębiny, brzozy i innych gat. Zbocza trawersują liczne drogi leśne, związane z d. gór. Podnóżem M. prowadzi granica RPK.

10. Zach. zboczem M. podchodzi ziel. szlak z Marciszowa na Wielką Kopę.

11. Poz.: 28, 66, 68, 164, 244, 246, 247, 289, 290.

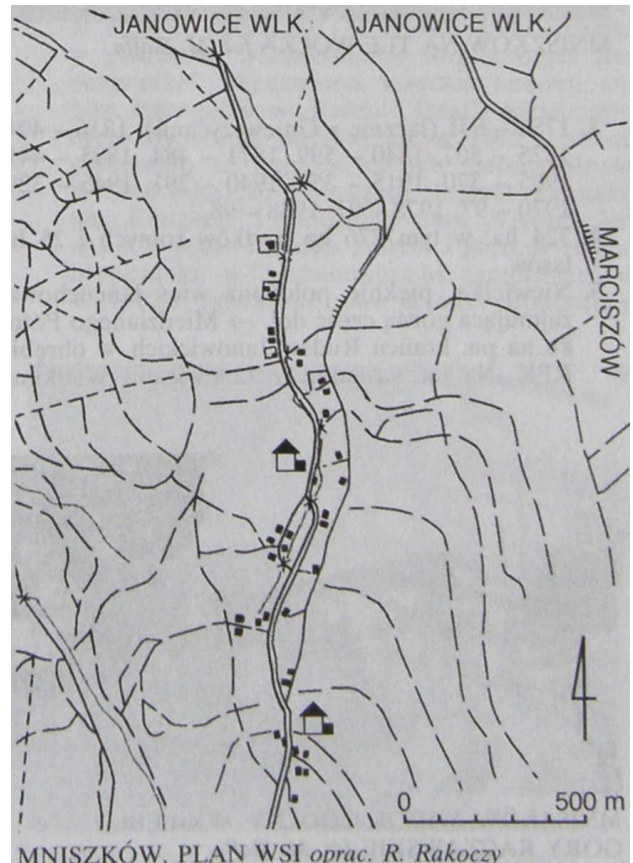
MNISZKÓW

1. 1311 Waitersdorf, 1370 Waltersdorff, 1519 Walterssdorf, Wattersdorf, 1945 Mniszków.

2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1815 w pow. świdn. Do 1932 w pow. świerz. Do 1945 w pow. jel. Do 1973 w gr. → Janowice Wielkie w pow. jel. Do 1975 w gm. Janowice Wik. w pow. jel. Do 1990 w gm. Janowice Wik. w woj. JG. Od 1990 w gm. Janowice Wik., w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG. Do M. należały → Gniewczyce.

MNICHY fot. M. Staffa

MNISZKÓW. PLAN WSI oprac. R. Rakoczy

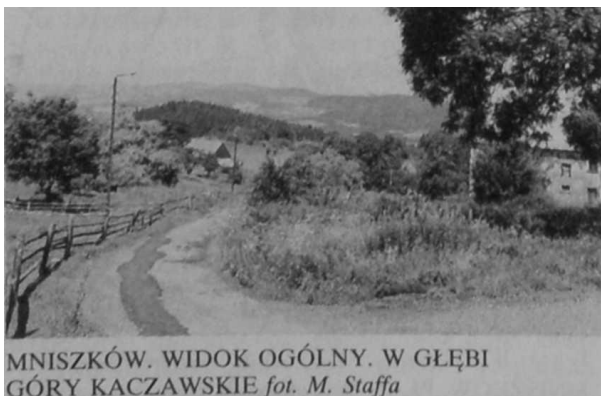
MNISZKÓW NA TLE WOŁKA fot. M. Staffa

3. 1786 - 601 (łącznie z Gniewczycami), 1816 - 494, 1825 - 507, 1840 - 599, 1871 - 484, 1895 - 441, 1905 - 370, 1915 - 356, 1940 - 291, 1945 - 329, 1970- 97, 1978 -97, 1988 - 98.
4. 324 ha, w tym 276 ha użytków rolnych i 25 ha lasów.
5. Niewielka, pięknie położona wieś łańcuchowa, zajmująca górną część dol. → Miedzianego Potoku na pn. krańcu Rudaw Janowickich, w obrębie RPK. Na pn. sąsiaduje z Janowicami Wielkimi,

a na pd. ciągnęły się, dziś już zanikłe, zabud. przysiółka Gniewczyce na → Krzyżowej Hali. Dol., w której leży M., podchodzi pn. zboczem pod wierzchołek → Małego Wołka. Od zach. ogranicza ją → Hutniczy Grzbiet, od wsch. długie ramię kończące się → Miedzianą Górą nad → Miedzianką. Grzbiety pokrywają w większości łąki, poprzerastane zagajnikami. Z górnej części wsi roztacza się piękny widok fragm. Kotliny Jeleniogórskiej i G. Kaczawskich, z G. Ołowianymi **na** pierwszym planie. Do M. prowadzi lokalna szosa z Janowic Wik., dalej przechodząca w drogę polną pod → Przeł. Rędzińską.

Hutniczy Grzbiet zbud. jest z waryscyjskich granitów, wsch. grzbiet tworzą dewońskie łupki kwarcowo-skaleniove, a pomiędzy nimi w dol. ciągną się fyllity chlorytowo-serycytowe. W skałach tworzących otoczenie M., szczególnie w ich strefie kontaktowej, występuje bogate okruszcowanie rudami i wiele minerałów, m.in.: hornblenda, aktynolit, arsenopiryt, piryt, chalkopiryt, andaluzyt, autunit, hematyt, kwarc, kalcyt, azuryt, zoisyt, ilmenit, ilwajt, kasyteryt, rutyl, wezuwian i smółka uranowa. Największe znaczenie miał piryt, który był eksploatowany,

Zabud. M. ciągną się ok. 1,6 km na wys. ok. 500-645 m. Dawniej miały ok. 3,0 km dł. i sięgały na

MNISZKÓW. WIDOK OGÓLNY. W GŁĘBI GÓRY KACZAWSKIE fot. M. Staffa

wys. ok. 665 m. M. jest wsią wyłącznie roln. W 1975 r. były tu 22 gospodarstwa rolne, w 1988 r. już tylko 15, ale wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się aż 50% ludn. zawodowo czynnej. Wieś nie posiada zaplecza handl.-uśl., pozbawiona jest też komunikacji autobusowej,

6. Niepozorny dzisiaj M. był najstarszą i największą posiadłością w okolicy. Musiał powstać najpóźniej w k. XIII w., ponieważ z 30.12.1310 r. pochodzi dokument poświadczony przez ks. świdn. Bernarda, w którym wystąpił pierwszy znany jego właściciel - Albert Baier, piszący się z M. Był to majątny pan, bowiem dokumentem tym przekazywał klaszt. w Lubiążu część swych dóbr, leżących bardziej na pn. Natomiast majątek w M. obejmował wówczas obszar przyszłych Janowic Wielkich i Miedzianki, na terenie której już wydobywano rudy miedzi. W rękach jego i jego syna Heinricha Baiera M. pozostawał do 1370 r. Potem należał do Clericusa Bolcze który wznosił pobliski zamek → Bolczów.

Ok. 1370 r. doszło do podziału M. na dwie części i ich lokacji na prawie niem. Dolna część M. stała się Miedzianką, górna pozostała przy d. nazwie i nadal była siedzibą dóbr ziemskich. W okresie wojen husyckich właściciele zmieniali się b. często, a wieś prawdopodobnie poniosła znaczne szkody. Do 1434 r. posiadaczem był Hermann Czyrn (Czetteras), a potem Hans. Kunz, oraz Willrich i Heinz z Lubomierza M. nadal stanowił jedną posiadłość z Janowicami Wlk. i Miedzianką, nawet wówczas, gdy do 1512 r. władał nim starosta ks. świdn.-jaw. Konrad von Hochberg, a po nim do 1531 r. starosta gór. ks. zięb. Hans Diepold von Bughaus, który w 1519 r. uzyskał dla Miedzianki prawa miasta gór. Zmieniła się tylko podległość, od tej pory siedzibą dóbr było miasto i M. podupadł. Tak było do 1561 r., gdy dobra nabywali kolejno: Alex Holzschau, Justus Decjusz i wreszcie bracia Hans i Franz Hell-mannowie. Potem M. należał do jednego z braci -Hansa. Dalsze losy M. wiązały się z Janowicami Wlk.

W XVI w. tereny pomiędzy M. a Janowicami i Miedzianką zaczęto eksploatować gór. Powstała tu najpierw sztolnia odwadniająca, a potem w dol. Miedzianego Potoku sztolnia należąca do kopalni „Einigkeit”, wreszcie kopalnia „Reicher Trost”, ale największe roboty gór. miały tu miejsce dopiero w 2. poł. XVIII w., gdy kopalnie w Miedziance należały do Prellera. Wcześniej jednak majątek w M. znowu zmieniał właścicieli. Do 1660 r. należał do hr. von Schaffgotscha i wdowy Hedwig von Schaffgotsch, potem do von Mauschwitzów, wreszcie od 1679 r. do hr. von Promnitzów i od XVIII w. do 1945 r. do hr. zu Stolberg-Wernigerode. Wszyscy oni rezydowali w Janowicach Wlk.

M. pozostawał w cieniu Miedzianki i nigdy już nie rozwinął się. W 1726 r. płacono z niego 337 talarów podatków. Natomiast w 1765 r. wartość majątku hr. von Promnitza w M. szacowano na 3.120 talarów, a więc nie była to zbyt bogata posiadłość. Mieszkało tu co prawda 17 kmieci oraz 22 zagrodników i 32 chałupników, wśród nich 21 rzemieślników, głównie tkaczy chałupników,

MNISZKÓW. DWÓR fot. M. Staffa

wymieniano również 31 tzw. wolnych ludzi, przede wszystkim gór. W 1786 r. w M. mieszk. 17 kmieci, 53 zagrodników i 6 chałupników, a wieś była już własnością hr. zu Stolberg-Wernigerode. W 1825 r. liczyła 93 domy, była też szkoła ewang. z nauczycielem. Kopalnia „Morgenrothe” była wówczas nieczynna, a prawie wszyscy mieszk. trudnili się tkactwem chałupniczym, pracowało aż 121 warsztatów tkackich. W 1840 r. liczba domów nie uległa zmianie, dodatkowo wymieniano jeszcze gospodę, pracowało 11 warsztatów tkających wełnę i 89 tkających płótno, działało ponadto 15 innych rzemieślników.

Ponowny wzrost zainteresowania robotami gór. na terenie M. nastąpił ok. poł. XIX w., gdy w 1854 r. połączono 11 kopalń w Miedziance w gwarectwo „Consolidierte Kupferberger Erzbergwerke”. Wznowiono wówczas budowę szybów, szczególnie w „Reicher Trost”, gdzie rozpoczęto wydobywanie pirytów, ale w 1865 r. roboty przzerwano ze względu na ich nieopłacalność. W 1868 r. jeszcze raz zaczęto eksploatować sztolnię „Einigkeit” i wydrążono nową „Victor”. Jednak i te prace nie dały zysków i gór. w rejonie Miedzianki, → Ciechanowic i M. zaczęło upadać. W 1902 r. powołano nowe przeds. „Boberthaler

MNISZKÓW. FRONTON DWORU fot. M. Staffa

MROWIEC ZE SKALNIKA, BLIŻEJ KARPICKIE SKAŁKI fot. M. Staffa

Erzbergwerke", które w 1907 r. wchłonęło „Kupfererzbergwerk Waltersdorf”, eksploatujące złoża na terenie M. Jednak wydobycie rud miedzi stałe spadało i ostatecznie w 1925 r. górnictwo zmarło w całej okolicy.

Nie miało to większego wpływu na M., który przez cały czas pozostawał przede wszystkim wsią roln. i majątkiem ziemskim, ale od poł. XIX w. dał się zauważyć wyraźny spadek liczby mieszk. Pomimo ładnego położenia M. nie stał się letniskiem, chociaż prowadziła tędy dość popularna trasa wycieczkowa na Wołek i Krzyżową Halę, a nawet nieco okrężna do Bolczowa. Po 1945 r. M. znacznie wyludnił się, zwłaszcza w górnej części, gdzie całkowicie zniknęły domy Gniewczyc. Pozostał jednak wsią roln., której nie grozi zanik. W l. 1949-54 w całej okolicy prowadzono poszukiwania rud uranu, czego ślady są widoczne do dzisiaj. Ze względu na wysokie położenie w dol. i trudne warunki glebowo-klimatyczne nie sprzyjające roln. wieś nie ma perspektyw rozwojowych, ale w ostatnich latach pojawiło się nowe bud., głównie w postaci domów letniskowych.

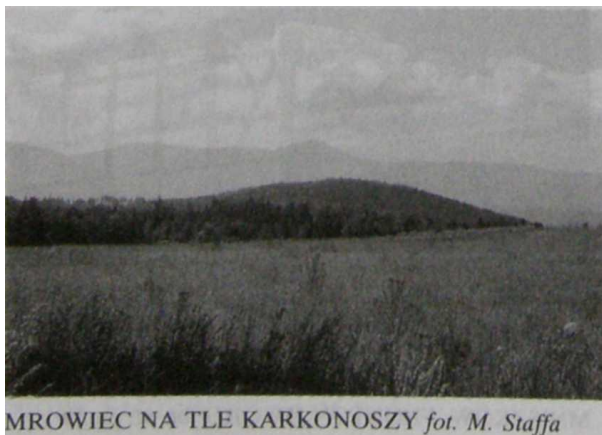
7. M. zachował w części pierwotny układ wsi łańcuchowej i część domów mur. z XIX w. Najcenniejszym

obiektom jest bar. dwór o konstr. mur.-kam.-szach. z 1. poł. XVIII w., przebud. ok. 1780 r. i ostatnio odremontowany. Wzniesiony na rzucie prostokąta, z mur. przyziemiem i szach, piętrem, nakryty łamanym dachem 4-spadowym z powiekami. Na 5-osiowej elewacji zaakcentowany jest przysłupowy pseudoryzalit-ganek z trójkątnym szczytem.

11. Poz.: 2, 7, 10, 11, 12, 40, 43, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 66, 105, 121, 130, 131, 132, 135, 137, 141, 142, 158, 165, 167, 169, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 244, 246, 247, 255, 265, 266, 281, 294, 296, 301, 302, 304, 305, 314, 326, 331, 332, 337, 341, 342.

MROWIEC

1. Ameisenberg, Gneisenau-Berg, Gneisenauberg, Ameisen Berg, Mrówcza Góra, Mrowiec.
5. Szczyt 513 m na zach. skraju Rudaw Janowickich, zaliczany czasami do Wzgórz Karpickich, a nawet Kotliny Jeleniogórskiej. Wyrasta na pr. brzegu → Jedlicy w postaci izolowanego, wydłużonego południkowo, dość stromego grzbietu, oddzielającego Mysłakowice od → Bukowca. Jedyne wsch. zbocza M. opadają łagodniej ku rozległej dol. w której ciągną się stawy w Bukowcu, pozostałe są dość strome, zwłaszcza w szczytowej części. M. jest zbud. z waryscyjskich granitów, w których wzdłuż grzbietu ciągnie się żyła apłitów, tworząca wychodnię w postaci licznych skałek. W granitach występuje albit i turmaliny. Na wierzchołku, zwłaszcza od pn.-zach. i zach. skałki tworzą rumowisko, złożone z kilkumetrowych bloków. Na najwyższym był punkt widokowy. Na grzbiecie od pd., nieco pod szczytem, wznosi się skałka → Sowi Kamień, a zbocza porośnięte lasem świerkowym miejscami z domieszką buka, usiane są innymi skałkami i blokami skalnymi. Oplatają je liczne drogi i ścieżki. Ze skraju lasu otwierają się widoki na Karkonosze, Kotlinę Jeleniogórską i część Rudaw Janowickich. Z zarośniętego wierzchołka widoki są b. ograniczone. Zach. podnóżem M., skrajem lasu, prowadzi granica RPK.

MROWIEC NA TLE KARKONOSZY fot. M. Staffa

6. M. leżał na granicy dwóch zespołów parkowo-pałacowych i w związku z tym został odpowiednio zagospodarowany przez hr. von Redena z Bukowca i kr. Fryderyka Wilhelma III z Mysłakowic. Najpierw powstała na szczytowej skałce kolistą platforma widokowa z żeliwną tablicą objaśniającą panoramę, potem w 1835 r. berliński bud. Wimpfel wznosił kam. wieżę widokową wg proj. Walthera, znanego ogrodnika z Bukowca. Nazwano ją Belvedere i ustawiono obok marmurowy stół. Dla ochrony przed wandalami i zniszczeniem zamykała go żelazna pokrywa. Miejsce to było ulubionym zakątkiem króla, który spożywał tu podwieczorki w towarzystwie zaprzyjaźnionych gości. Widok z M. uchodził za jeden z najpiękniejszych pod Karkonoszami.

Wówczas też, zgodnie z panującą modą, szczytowi nadano imię feldmarszałka hr. Augusta Neitharda von Gneisenau (1760-1831), który jako szef sztabu przyczynił się do zwycięstw pod Lipskiem i Waterloo, a także do rozbiorów Polski i upadku powstania listopadowego. U pd. podnóża M. hr. von Reden wznosiła Opactwo, jako mauzoleum dla zmarłego męża, co dodatkowo uatrakcyjniło szczyt. M. był jednym z popularniejszych celów spacerów w tej okolicy, ale już w k. XIX w. zaczął tracić popularność. Ob., poza ruinami Opactwa u podnóża, nie ma już śladów d. zagospodarowania, zniknęły też w zasadzie walory widokowe, ponieważ drzewa przerosły szczytowe skałki.

10. Przez M., trawersując wierzchołek od pn. i wsch., prowadzi czerw GSS z Mysłakowic do Bukowca i dalej na → Skalnik.

11. Poz.: 5, 7, 10, 22, 26, 28, 33, 41, 52, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 164, 165, 167, 179, 181, 182, 183, 186, 214, 238, 246, 247, 254, 282, 287, 289, 294, 295, 300, 301, 302, 307, 314, 328, 330, 341.

N

NAD OGNISKIEM

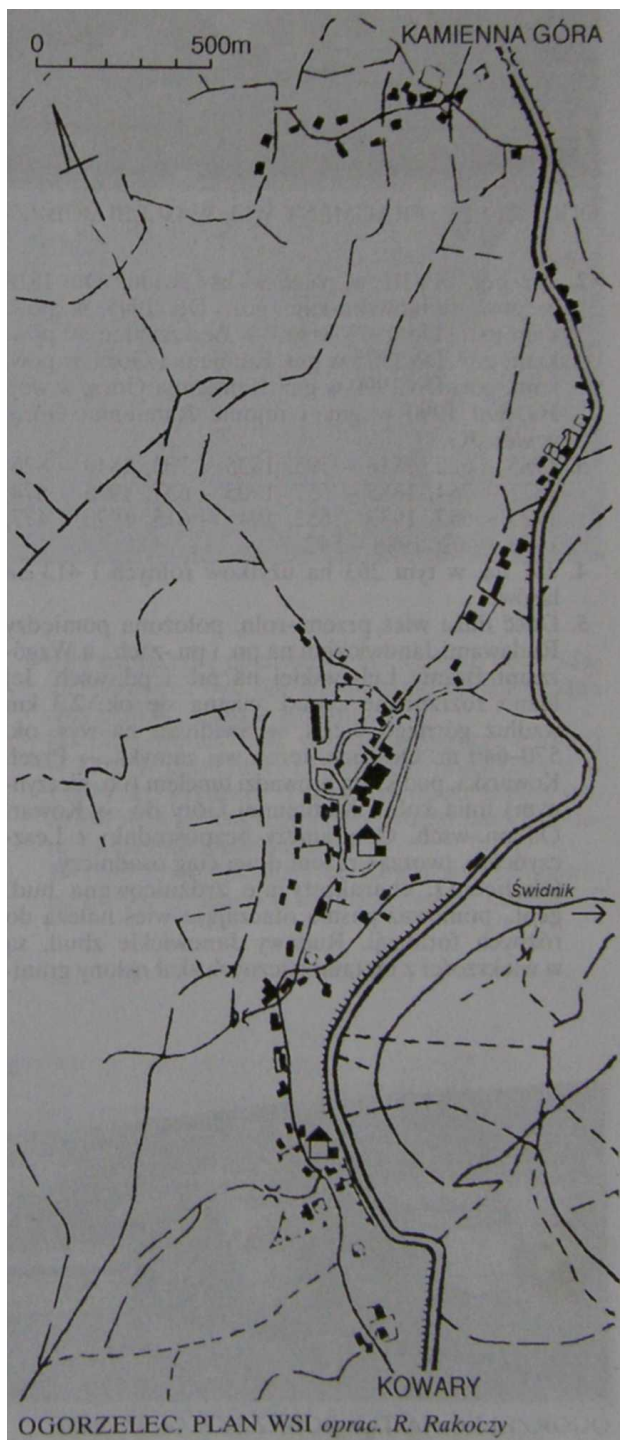
1. Skałka nad Ogniskiem, Nad Ogniskiem. 5. Skałka zbud. z warwicyjskich granitów. Stoi na pn.-zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach, na wys. ok. 580 m. Wyrasta nieregularną, kilkunastometrowej wys. skalną basztą ze zbocza pomiędzy → Solarium na pd. i → Gilotyną na pn. Nazwa skały wywodzi się z kręgów wspinaczy, a asumpt dała jej koleba u podnóża, częściowo pogłębiona sztucznie w XIX w. podczas wybierania żyły kwarcu. Potem służyła wspinaczom za miejsce biwakowe. Na skałkę prowadzi kilka dróg wspinaczkowych, na ogół łatwych. N.O. leży na terenie RPK przy ścieżce prowadzącej do obozowiska Klubu Wysokogórskiego. 11. Poz.: 62.

NOWY DWÓR (zob. hasła: Kowary i Radociny)

O

OGORZELEC

1. 1292 Dittersbach, 1547 Städtlichen Dittersbach, 1816 Dittersbach städtlich, 1836 Schmiedeburgisch Dittersbach, 1840 Städtisch Dittersbachu 1945 Datowice, 1946 Ogorzelec.

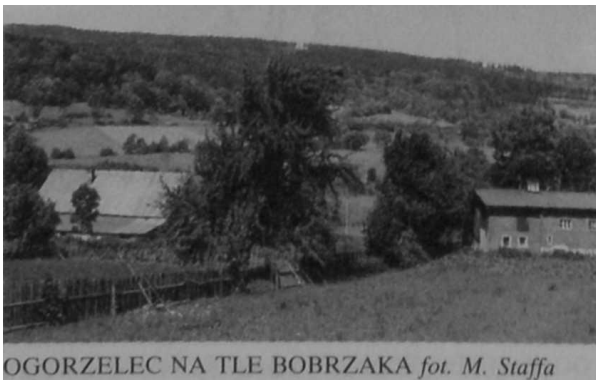
OGORZELEC. FRAGMENT WSI. W GŁĘBI BOBRZAK I WILKOWYJA fot. M. Staffa

2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. świdn. Do 1818 w pow. bolkowski-kam.-gór. Do 1945 w pow. kam.-gór. Do 1973 w gr. → Leszczyniec, w pow. kam.-gór. Do 1975 w gm. Kamienna Góra, w pow. kam.-gór. Do 1990 w gm. Kamienna Góra, w woj. JG. Od 1990 w gm. i rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.
3. 1785 - 622, 1816 - 595, 1825 - 703, 1840 - 826, 1871 - 764, 1885 - 557, 1905 - 637, 1915 - 674, 1925 - 657, 1933 - 652, 1945 - 615, 1970 - 477, 1978 - 462, 1988 - 542.
4. 751 ha, w tym 263 ha użytków rolnych i 413 ha lasów.
5. Dość duża wieś przem.-roln. położona pomiędzy Rudawami Janowickimi na pn. i pn.-zach., a Wzgórzami Bramy Lubawskiej na pd. i pd.-wsch. Jej luźno rozrzucone zabud. ciągną się ok. 2,3 km wzdłuż górnego biegu → Świdnika na wys. ok. 570-640 m. Od zach. teren wsi zamyka → Przeł. Kowarska, pod którą prowadzi tunelem (ob. nieczynnym) linia kol. z Kamiennej Góry do → Kowar. Od pn.-wsch. O. graniczy bezpośrednio z Leszczyniec, tworząc razem długi ciąg osadniczy. Okolice O. charakteryzuje zróżnicowana bud. geol., ponieważ pasma otaczające wieś należą do różnych formacji. Rudawy Janowickie zbud. są w większości z metamorficznych skał osłony grani-

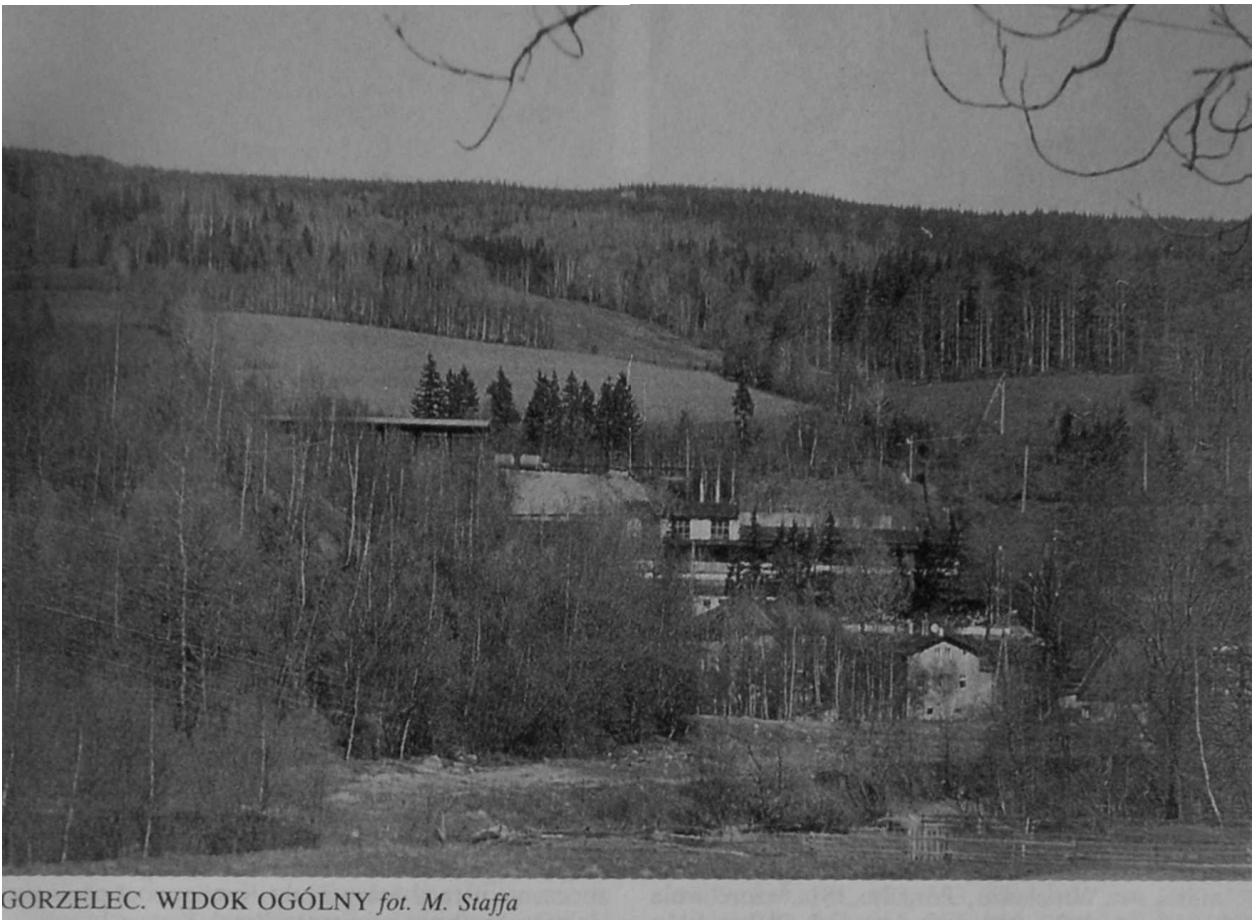
tu karkonoskiego, głównie gnejsów (kowarskich), a także z łupków łyszczykowych, natomiast Wzgórze Bramy Lubawskiej utworzone są z amfibolitów gnejsowych i gnejsów hornblendowych. Najciekawsze są wyrobiska i hałdy d. kopalni „Victoria” w której eksploatowano polimetaliczne złoża na kontakcie gnejsów i łupków łyszczykowych. Występują tu rzadkie minerały, m.in.: smółka uranowa i uraninit, chalkopiryt, hematyt, piryt, galena, gummit, torbernit, autunit, azuryt i fluoryt. Z kolei w zboczu Zielonej Skały eksploatowane jest złożo amfibolitów, które zajmuje obszar o wym. 1200x260 m i zawiera ok. 150 mln t kamienia. Rocznie wydobywa się tu ok. 150 tys. t kamienia drogowego. Żyła uraninitu miała gr. 0,3-1,5 m i występowała w postaci soczewek o wymiarach 0,1x3,0x5,0 m.

Śladem górniczo-przem. przeszłości O. jest też wypełniony już duży osadnik popłotacyjny w centrum wsi. O. był siedzibą zakł. wzbogacania siarki, ob. mieszczą się tu Zakł. Chem. „Inco-Veritas”. prod. masy izolacyjnej, lepiki i szczeliwa dla bud. ogólnego i komunikacyjnego. O. jest wsią przem.-roln., chociaż użytków roln. jest tu stosunkowo niewiele. Ciągną się tylko od Przeł. Kowarskiej w dół dol. Świdnika. Wzniesienia porastają lasy świerkowe i świerkowo-bukowe regla dolnego. Drzewostany świerkowe są znacznie zniszczone w wyniku klęski ekologicznej. Łąki otaczające wieś charakteryzuje stosunkowo bogaty skład gat. ziołorośli. Rośnie tu m.in.: storczyk plamisty (*Orchis maculata*), zimowit jesienny (*Colchicum autumnale*) czy dziewanny (*Verbascum*). Na terenie wsi rosną 2 dęby szypułkowe (*Quercus robur*) - pomniki przyr. o obw. ok. 2,7 i 3,8 m oraz świerk zwyczajny (*Picea excelsior*)- również pomnik przyr. Ten ostatni rośnie koło d. stacji kol.

W 1988 r. w O. było tylko 15 gospodarstw roln.. a wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się zaledwie 3% ludn. zawodowo czynnej. Część mieszk. dojeżdżała do pracy w Kowarach i Kamiennej Górze, ale likwidacja linii kol. i regres gospod. spowodowały wzrost liczby bezrobotnych- Najwię-

OGORZELEC NA TLE BOBRZAKA fot. M. Staffa

GORZELEC. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

cej mieszk. zatrudnionych jest na miejscu i w sąsiednim Leszczyńcu, Istnienie przem. wpływa stabilizująco na sytuację społ. i ludn. Wieś nie posiada rozwiniętego zaplecza handl.-usł., jest tu jednak szkoła i bar. O. ma wysokiej klasy walory krajobrazowe, ale są one zupełnie niewykorzystane dla wypoczynku. Przez wieś prowadzi ruchliwa, ważna turyst. szosa Nr 367 z Kamiennej Góry do Jeleniej Góry przez Przeł. Kowarską.

6. Przyjmuje się, że pierwsza wzm. z 1292 r. wymienia wśród innych wsi w okolicy, także O. Zdaje się jednak, że chodziło tu o Jurkowie koło Lubawki, które przez długi czas nosiły taką samą nazwę w jęz. niem. Dopiero w XVIII w. dla rozróżnienia wprowadzono dodatek „Krzeszowskie” dla Jurkowie i „Miejskie” dla O. Prawdopodobnie wówczas ostatnią wsią w dol. Świdnika był → Szarocin, przemawia za tym fakt, iż jeszcze długo potem szlak handl., zwany → Starym Traktem Kamiennogórskim, prowadził przez → Pisarzowice i → Czarnów, a nie przez Przeł. Kowarską. Można natomiast sądzić, że O. mógł powstać najwcześniej po wojnach husyckich, a najprawdopodobniej dopiero w XVI w. Do czasów wojny 30-letniej należał do kowarskiego majątku hr. von Schaffgotscha, W okresie wojny wieś znacznie ucierpiała. W tym też czasie zmieniła właściciela, został nim hr. von Tschernin, W 1649 r. okolicę objęły bunty chłopskie. Najpierw wystąpili mieszk. → Gruszkowa, a potem Leszczyńca i O. Powodem

były nadmierne obciążenia, szczególnie podwodami, ponieważ byli oni zobowiązani do dowożenia zboża do browaru w Kowarach. Po 1720 r. wieś stała się własnością kr., z której w 1726 r. pobierano 175 talarów podatków, a w 1747 r. kr. Fryderyk II sprzedał miastu szereg wsi, wśród nich O. Od tego momentu do nazwy dodano określenie „städtische”.

W 1765 r. wartość majątku Kowar w O. szacowano na 9.073 talary, a mieszkało tu 12 kmieci, 49

GORZELEC NA TLE RUDNIKA fot. M. Staffa

OGORZELEC. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

zagrodników i 74 chałupników, wśród nich 20 rzemieślników. Była to więc duża wieś, związana z kopalniami i kuźnicami żelaza w Kowarach. Rozwinięte było też tkactwo chałupnicze. W 1785 r. była tu szkoła i 2 młyny wodne, a mieszkało 12 kmieci, 49 zagrodników i 49 chałupników. W XIX w. O. stał się również ośr. górn. Działała tu kopalnia „Victoria”, z której rudę przerabiano częściowo na miejscu, a część wożono do Kowar. Równocześnie rozwijało się tkactwo chałupnicze. W 1825 r. wieś liczyła już 112 domów, a było wolne sołectwo z gorzelnią, szkoła z nauczycielem, 2 młyny wodne i wapiennik. Jednak podstawę bytu ludn. stanowiło tkactwo. Działały 84 krosna bawełniane i 24 lniane, była też tkalnia kreszu prod. drelch na barwne sukno, sprzedawane m.in., we Wrocławiu. Ponadto była wzorcownia sukna i perkalu, farbiarnia i magiel. Ciekawostką było, że mieszkało tu aż 16 bednarzy. W tym czasie O. i Leszczyniec stanowiły praktycznie jedną wieś. Z tych względów w O. nigdy nie powstał kościół, a mieszk. należeli zawsze do parafii w sąsiednim Leszczyncu. W 1840 r. wymieniano jeszcze dodatkowo browar, liczba krosien wzrosła do 195, a miejscowy wapiennik zatrudniał 7 robotników i dawał 2.400 półkorców wapna rocznie. We wsi mieszkało wówczas 2 hurtowników płótna i 5 kramarzy.

OGORZELEC. NOWE OSIEDLE fot. M. Staffa

OGORZELEC. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

Poł. XIX w. przyniosła upadek tkactwa chałupniczego, co wywołało kolejne rozruchy wśród chłopów, utrzymujących się głównie z tego rzemiosła. Objęły one też O. Dla poprawy sytuacji materialnej i dania zatrudnienia bezrobotnym tkaczom władze pruskie podjęły akcję bud. dróg. Przy bud. zatrudniano ludzi za wynagrodzeniem w postaci bochenka chleba dziennie i drobnej kwoty pieniędzy. Stąd drogi te zwano „Drogami Głodu” lub „Głodowymi Drogami”. Taką właśnie drogę, wyznaczoną jesionami, wybud. w 1855 r. z O. na Przeł. Kowarską, gdzie istniała już znana karczma. Wcześniej, bo przed spodziewaną wojną o sukcesję bawarską, 21.09.1779 r., wzniesiono na przeł. i sąsiedniej → Pliszce jakieś fortyfikacje ziemne. Od momentu bud. → Drogi Głodu znaczenie utracił Stary Trakt Kamiennogórski i ruch zaczął odbywać się przez Przeł. Kowarską. W 1871 r. w O. było 113 domów. Już wówczas było to znane letnisko, a w opisach z następnych lat można nawet spotkać określenie „górski kurort”. Wkrótce po utworzeniu RGV powstał tu jego punkt informacyjny. Oprócz gospody na Przeł. Kowarskiej, w samej wsi była gospoda z 12 miejscami nocl. Znaczenie O. wzrosło po uruchomieniu w 1905 r. linii kol. łączącej Kamienną Górę (→ Marciszów i Sędziszów) z Kowarami. Wymagało to przebiecia tunelu o dł. 1.025 m pod Przeł. Kowarską. Przyczyniło się też do wzrostu popularności O. jako letniska, które w okresie międzywojennym należało do popularniejszych w tym rejonie. Było również dogodnym punktem wyjścia na wycieczki w Rudawy Janowickie, Karkonosze i Wzgórza Bramy Lubawskiej. Powstał tu następne gospody i pensjonaty. Przed 1939 r. były 4 gospody z 30 miejscami nocl. Po 1945 r. O. zachował charakter wsi przem.-roln., utracił natomiast charakter letniskowy, który zaczyna odzyskiwać dopiero w ostatnich latach, gdy pojawiły się nowe domy, przystosowane do przyjmowania gości. Nie wznowiła też wydobywania kopalnia „Wiktoria”. Uruchomiono natomiast w O. na bazie d. zabud. tkalni i kopalni zakł. chem. W okresie eksploatacji kopalni uranu „Wolność” w Kowarach składowano tu odpady. Do 1970 r. istniał zakł. wzbog. acania siarki, dowożonej z Tarnobrzegu. Uzyskiwano różne jej postacie i odmiany, m.in. rafinowaną, krystaliczną, sublimowaną, strąconą, kek i siarkę chmielarską.

OGORZELEC. GÓRNA CZĘŚĆ WSI fot. M. Staffa

DOLINA ORLEJ fot. M. Staffa

Pozostałością tego zakł. jest duży osadnik, który rekultywowano do ostatnich lat. Przez pewien czas składowano na nim także odpady poflotacyjne z LGOM. W 1970 r. zakł. zlikwidowano, a na jego miejscu „INCO” uruchomiło prod. konserwantów do pap, lepków, rozpuszczalników do farb, klejów, dodatków do betonów, masy dylatacyjnej i in. wyrobów na bazie asfaltów. Ostatnio dokonano w zakł. poważnych inwestycji ekologicznych ze względu na jego zagrożenie dla środowiska, a położony jest przecież pomiędzy parkiem nar. i krajobrazowym. Od 1974 r. wznowiono eksploatację kamieniołomu amfibolitów w zboczu Zielonej Skały, który jest czynny okresowo. Niestety w 1987 r. ze względu na zły stan techn. linii, a przede wszystkim tunelu, zawieszono ruch na linii kol. a potem ją zlikwidowano, co znacznie utrudniło turystom dotarcie w ten rejon. Dzięki przem. wieś posiada w pełni ustabilizowaną sytuację ludn., należy do wyjątków w regionie, ponieważ nie tylko utrzymała liczbę ludn., ale nawet notuje niewielki jej przyrost. O. zachował częściowo układ d. wsi łańcuchowej, ale znacznie zniekształcony. W środkowej części bardziej przypomina układ wsi rozproszonej. Zachowało się też sporo starych domów mieszk. i mieszk.-gospod. - mur. i drewn.-mur. Pochodzą przeważnie z XIX w. Do ciekawszych należą m.in.: nr 11 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 12 - mieszk.-gospod., drewn.-mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 13 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 15 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 25 - mieszk., mur. z lat 1910-20; nr 26 - mieszk.-gospod., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 27 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 29 i 32 - mieszk., drewn.-mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 33 - mieszk., mur. z 1913 r.; nr 35 - mieszk.-gospod., mur. z 1915 r.; nr 36 - mieszk., mur. z lat 1910-20; nr 39 biblioteka (d. dom lud.) - mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 40 -mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 44 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 45 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 49 mieszk. (d. szkoła), mur. z lat 1910-20; nr 50 - mieszk.-gospod., drewn.-mur. z poł. XIX w.; nr 51 -mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 66 -mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 79 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 90 - mieszk., mur. z lat 1910-20, nr 91 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 93 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 110 -

mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 113 - nr 115 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w. Ponadto na uwagę zasługuje d. stacja kol. - mur. z k. XIX w. i szkoła (d. dom mieszk.) - mur. z 3. ćw. XIX w.

10. W O. działa KS „Maraton” posiadający sekcję ping-ponga. Przez O. prowadzi Drogą Głodu nieb. szlak na Przeł. Kowarską i przez Paczyn do Jarkowie.
11. Poz.: 2, 5, 7, 9, 10, 11, 22, 27, 36, 45, 56, 57, 58, 59, 60, 81, 91, 93, 105, 108, 109, 112, 120, 122, 125, 126, 127, 130, 137, 140, 141, 142, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 165, 167, 172, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 201, 204, 238, 239, 244, 246, 247, 253, 255, 258, 260, 265, 266, 269, 270, 271, 281, 283, 290, 294, 296, 298, 299, 301, 302, 305, 313, 314, 323, 326, 328, 333, 334, 342.

OKIENNA

1. Okienna Skała, Okienna.
5. Skałka pod wierzchołkiem → Sokolika w Sokolich Górach. Stoi na wys. ok. 620 m pomiędzy → Jastrzębcem na zach., a → Wysoką i → Ząbkim na wsch. Łatwo dostępny wierzchołek jest ograniczonym punktem widokowym. Zbud. z waryscyjskich granitów, niekształtna, o silnie urzeźbionych ścianach. Nazwa skałki wywodzi się od dwóch naturalnych okien skalnych w pn. ścianie. Na ok. 10 m. wys. skałkę, występującą w postaci grzędy blisko 20 m dł., prowadzi kilka dość łatwych, krótkich dróg wspinaczkowych. O. leży w RPK.
10. Pod O. prowadzi czerw, szlak ze → Szwajcarki na Sokolik.
11. Poz.: 62.

ORLA

1. Orla, Orlina.
5. Potok, 1. dopływ TM> Bobru. Wypływa w pn. części → Krzyżowej Hali na wsch. zboczu → Małego Wołka na wys. ok. 560 m, w postaci małego ciek, gubiącego się wśród łąk i zagajników. Spływa łagodnie do szosy z → Marciszowa do → Janowic

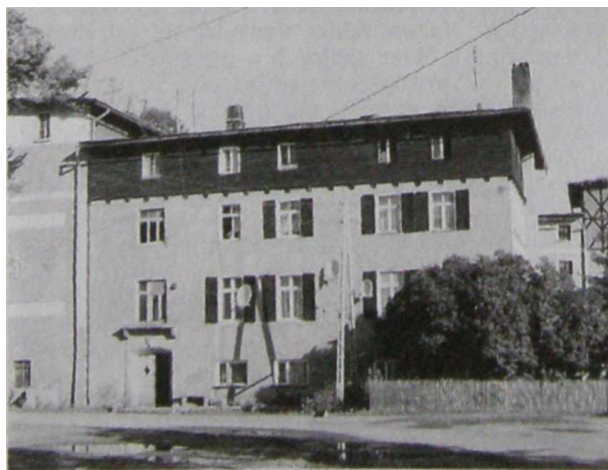
ORLINEK. WIDOK OGÓLNY NA TLE GÓR KACZAWSKICH fot. M. Staffa

Wlk. i prawie płasko obok zabud. → Orlinka. Na końcu stromym jarem, wśród starych sztolni spada do dol. Bobru, gdzie uchodzi na wys. ok. 395 m. Dł. potoku ok. 3,8 km. O. płynie odkrytym terenem d. użytków roln., ob. częściowo zarastającym krzewami i zagajnikami. Cały bieg O. znajduje się na obszarze RPK. W dolnym biegu na potoku widoczne są ślady d. urządzeń gór. i hutn., m.in. stawów spiętrzających wodę dla płuczkami rudy.

11. Poz.: 104, 181.

ORLINEK

1. 1357 Plaw, 1785 Adlersruhe, 1816 Adlersruh, 1946 Orlina, 1965 Orlinek.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. świdn. Do 1818 w pow. bolkowsko-kam.-gór. Do 1936 w pow. bolk. Do 1945 w pow. kam.-gór. Do 1973 w gr. → Marciszów, w pow. kam.-gór. Do 1975 w gm. Marciszów, w pow. kam.-gór. Do 1990 część → Ciechanowic w gm. Marciszów, w woj., JG. Od 1990 część Ciechanowic w gm. Marciszów, w rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.

ORLINEK. ZABUDOWANIA D. HUTY fot. M. Staffa

3. 1816 - 248, 1825 - 241, 1840 - 311, 1871 - 254, 1885 - 238, 1905 - 194, 1915 - 257, 1940 - 217, pozostałe dane łącznie z Ciechanowicami.

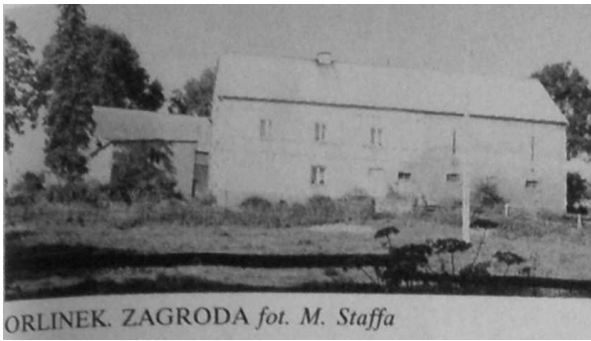
4. Wliczona w pow. Ciechanowic.

5. Niewielka wieś, wchodząca ob. w obręb Ciechanowic. Składa się z dwóch części, z których górna, zwana d. der Plan, leży na wys. ok. 490-510 m na spłaszczeniu pn.-wsch. ramienia → Małego Wołka, wzdłuż pr. brzegu → Orlej, prostopadle do szosy z Marciszowa przez → Miedziankę do → Janowic Wlk. Natomiast dolna część, d. zwana Die Neustadt, leży na l. brzegu Bobru na wys. ok. 400 m, a jej zabud. łączy się bezpośrednio z domami Ciechanowic. Stanowiła d. przemysłową część byłego miasteczka, stąd stara niem. nazwa. Ob. uważana jest za integralną część Ciechanowic i jej nazwa wyszła z użycia, a za O. uważa się tylko górną część. Obie części nie są nawet połączone drogą, chociaż dzieli je tylko ok. 0,5 km, ale na zboczu opadającym 100 m urwistym stokiem. Leżą na terenie RPK.

W górnej części jest kilkanaście gospodarstw rolnych. Roztaczają się stamtąd piękne widoki na G. Ołowiane i dalsze fragm. G. Kaczawskich oraz Pogórza Bolkowskiego. Dolna część leży w głębokim, ale b. malowniczym przełomie Bobru, gdzie rzeka płynie zakolami, kamienistym korytem, wśród stromych, miejscami skalistych zboczy, porośniętych lasami świerkowymi i świerkowo-bukowymi. Wyżej ciągną się łąki i pola uprawne. Wokół wsi są liczne, doskonale widoczne pozostałości d. kopalń, hut miedzi i arsenu oraz hałdy, sztolnie, wyrobiska i zapadliska Tereny wokół O. zbud. są z dewońskich fyllitów grafitowo-sercycytowych, łupków lyszczycowych oraz zielenców i amfibolitów, okruszczonych rudami miedzi, arsenu i pirytem, które były d. eksploatowane. W amfibolitach występuje diopsyd i wezuwian.

O. dzisiaj jest niewielką osadą roln. pozbawioną zupełnie zaplecza handl.-usł., nie ma też połączeń uniami komunikacji zbiorowej.

6. Nie wiadomo dokładnie kiedy powstała tu pierwsza osada, jednak w dokumencie kapituły wrocław. wydanym w 1357 r., jako jeden ze świadków

ORLINEK. ZAGRODA fot. M. Staffa

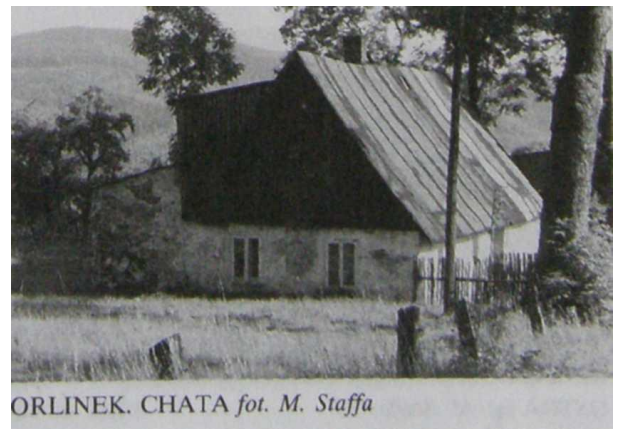
wystąpił Konrad z O., który zapisany został jako Conradus de Plaw, co świadczyłoby, że jakaś osada już tu istniała. Prawdopodobnie należy wiązać ją z początkami robót górń. prowadzonych w średniowieczu pomiędzy Janowicami Wlk, a Ciechanowcami. Na pewno wzm. ta dotyczyła osady dolnej, nad Bobrem.

Prace górń. w O. rozwinęły się prawdopodobnie w XVI lub XVII w., gdy sięgnął tu wylot „Kupferberger-Stollen”, ale prawdopodobniejsze jest, że stało się to dopiero w pocz. XVIII w., gdy kopalnie w Miedziance eksploatowali Jagwitzowie. Była tu wówczas największa kopalnia w całym rejonie. Większe prace w Ciechanowicach, a ściślej właśnie w O., zainicjował właściciel dóbr hr. von Schweinitz po 1747 r., gdy założył własne gwarectwo i rozpoczął wydobycie z szybu „Adler”, w którym pracowało 15 górń., potem aż 40. Rudę początkowo wysyłano do wytopu na Górny Śląsk. W 1754 r. uzyskał dla Ciechanowic prawa wolnego miasta górń., a równocześnie dla sprowadzonych z Saksonii górń. zbud. specjalną osadę, tzw. wolnizną górniczą. Był to O., a raczej jego górna część, założona jako zaplanowana osada o kształcie ulicówki. Składała się z 27 (niektóre opracowania podają błędnie, że z 45, ale była to ogólna liczba bud. w obu częściach) domów mieszk. Było to więc jedno z pierwszych górń. zbud. osiedli górń. na Śląsku. Natomiast w dolnej części wsi rozbud. urządzenia górń. i hutn. oraz osadzono siedzibę gwarectwa w karczmie. Eksploatowano wówczas kopalnie i szyby: „Adler” (potem i „Neuer Adler”), „Elizabeth Christine”, „Gute Nachbarschaft” i „Fröhlicher Anblick”. Część kopalń i szybów zamykano, potem otwierano je na nowo, najczęściej już pod inną nazwą, stąd trudności z określeniem ich rzeczywistej ilości. Po śmierci hr. von Schweinitza w 1771 r. górń. podupadło, czynna była tylko kopalnia „Adler”, a górń. z O. pozbawiono praw „wolnizny górniczej”. Właścicielami Ciechanowic i O. w tym czasie byli: baron von Seher-Thoss, a potem jego siostra, małżonka gen. hr. von Prittwitza. W rękach von Prittwitzów majątek pozostawał do 1945 r. W 1776 r. prace na terenie O. rozpoczął Preller, który miał już kopalnie w Miedziance. On to podjął bud. sztolni „Helene”. Objął także pozostałe stare kopalnie i sztolnie oraz wznosił płuczarnię i hutę arseniku, ale w 1781 r. zakłady te przejął za długi kupiec jel. Hahn, który potem eksploatował je w spółce z ówczesnym min. górń. hr. von Redenem z → Bukowca. Gwarectwo Halina znacznie

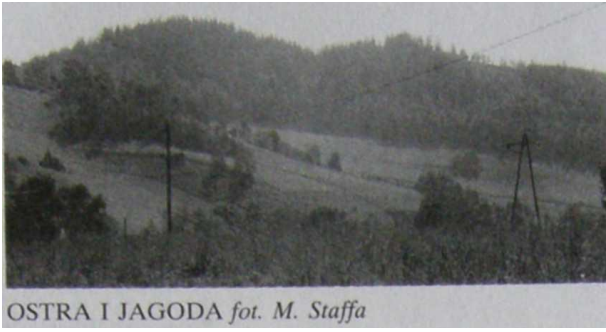

ORLINEK. ZAGRODA NAD BOBREM fot. M. Staffa

rozszerzyło zakres prac w O. i Ciechanowicach, ale po 1806 r. wydobycie okazało się nieopłacalne i roboty zamarły, jedynie do 1849 r. działała huta. Same Ciechanowice utraciły natomiast prawa wolnego miasta górń. Jednak w 2. poł. XVIII w. właśnie w O. istniały najbardziej wydajne kopalnie w całym zagłębiu i tu uzyskiwano najlepsze wyniki. Sztolnie i szyby miały łącznie dł. kilku km, sięgając aż do → Przybkwowic, a w drugą stronę połączyły się z kopalniami w Miedziance. W 1825 r. O. należał do wdowy von Prittwitz. Było tu 47 domów, w tym szkoła ewang. i młyn wodny (powyżej huty). W osadzie pracowały 24 warsztaty tkackie. W 1840 r. było 49 domów, a dodatkowo wymieniano jeszcze gorzelnię. Działało 28 warsztatów tkackich, było 17 handlarzy, a więc na pewno nie była to osada roln. Po 1854 r., gdy połączono w jedno przeds. 11 kopalń w Miedziance i Ciechanowicach, podjęto na nowo roboty w O. w sztolniach „Helene” i „Neue Adler”, ale w 1868 r. na skutek wybuchu nitrogliceryny część chodników zawaliła się i roboty przerwano na 18 lat. Potem prowadzono eksploatację do 1895 r. i po 1902 r., już w ramach innych przeds. obejmujących wszystkie okoliczne kopalnie, ale ostatecznie ok. 1925 r. zaniechano wydobycia ze względu na wyczerpanie złóż i nieopłacalność eksploatacji. Po 1945 r. wydobycia rud miedzi nie wznowiono, ale w I. 1949-54 prowadzono intensywne poszuki-

ORLINEK. CHATA fot. M. Staffa

OSTRA I JAGODA fot. M. Staffa

wania rud uranowych, po których pozostały liczne, dobrze widoczne hałdy. Nie dały one efektów i O. stał się osadą wyłącznie roln. Górna część zachowała wcześniejszy charakter, natomiast w dolnej dawne bud. i urządzenia górń. i hutn. popadły w ruinę i zostały rozebrane, a osada znacznie wyludniła się, ponieważ nie było tu warunków, przede wszystkim gruntów, dla rozwoju roln. Rozebrano też w l. 70-tych najciekawszy bud. d. karczmy górń.

7. Na terenie obu części O. zachowały się stare domy mieszk. i bud. gospod., a w dolnej części zabud. d. kopalni (zob. hasło: Ciechanowice).
11. Poz.: 7, 11, 12, 14, 40, 56, 57, 58, 59, 65, 66, 121, 141, 142, 158, 160, 167, 176, 179, 180, 181, 182, 1,83, 234, 244, 246, 2347, 265, 266, 282, 314, 342.

OSTRA, góra

1. Spitz Berg, Ostra.
5. Wzniesienie 486 m na pn.-zach. skraju Rudaw Janowickich. Wyrasta na l. brzegu → Bobru, w widłach jego i → Sierniawy w → Marciszowie. U jego pd. podnóża ciągną się stawy na Sierniawie. Zbud. z dolnokarbońskich zlepieńców i szarogłazów, częściowo porośnięte lasem świerkowym.
10. Dol. Sierniawy u podnóża O. prowadzi czerw, szlak z Marciszowa do Kamiennej Góry.
11. Poz.: 7, 11, 65, 66, 67, 68, 246, 314.

OSTRA fot. M. Staffa

OSTRA MAŁA fot. M. Staffa

OSTRA, skała

1. Spitzstein, Ostra.
5. Szczyt 653 m stanowiący niższą, pd.-wsch. kulminację → Jagodnej, kończący boczne ramię → Skalnika. Wyrasta stromą kopką w widłach → Żywicy i Czarnowskiego Potoku nad górnymi domami → Pisarzowic. Zbud. z dolnokarbońskich zlepieńców i szarogłazów przeciętych żyłą waryscyjskich apłitów, które tworzą niewielkie skałki i usypiska pod szczytem, od których wzniesienie wzięło nazwę. O. porasta las świerkowy z niewielką domieszką buka. Podnóża pd. i wsch. zajmują łąki. Leży na terenie RPK.
11. Poz.: 7, 11, 66, 68, 130, 137, 246, 247, 314.

OSTRA MAŁA

1. Friesensteine, Ostra Mała, Skalnik.
5. Rzadko używana nazwa szczytowej skałki wieńczącej niższy, pd.-zach. wierzchołek → Skalnika 935 m. Udobępniona wykutymi i ułożonymi z głazów stopniami, zabezpieczona barierką, stanowi wspaniały punkt widokowy na Karkonosze. Kotlinę Jeleniogórską z otoczeniem i prawie całe Rudawy Janowickie. Panorama z O.M. zalicza się do najwspanialszych w Sudetach i przy dobrej pogodzie obejmuje tereny po Niemcy na zach.. Słężę na pn.-wsch. oraz prawie całe Sudety Środkowe. Skałka została udobępniona przez RGV w 1886 r. Potem w pobliżu stanął jeszcze mały schron.

O.M. jest zbud. z waryscyjskich granitów. W pobliżu, na pd.-zach., ciągnie się szereg innych, niewiele mniejszych skałek. Dwie najwyżej położone ich grupy nosiły, wraz z O.M., łączną niem. nazwę Friesensteine, natomiast niższe, za węzłem szlaków pod Skalnikiem, zwane są ob. → Kołmi Apokalipsy. Wokół O.M. rośnie skarłały las świerkowy z domieszką gat. liściastych, a niżej ciągnie się na zach. zboczu poręba i małe gołoborze granitowe. Leży na terenie RPK.

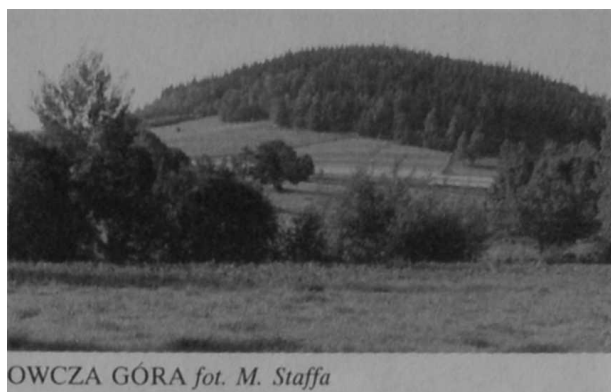
10. Do O.M. doprowadza od węzła szlaków pod Skalnikiem specjalny szlak dojściowy (czerw, trójkąty).

11. Poz.: 5, 9, 10, 11, 41, 66, 130, 137, 165, 238, 247, 282, 314.

OWCZA GÓRA

1. Schaf Berg, Owcza, Owcza Góra. 5. Szczyt 586 m w pn.-wsch. ramieniu odchodzącym od → Wielkiej Kopy w stronę → Marciszowa, rozdzielającym dol. → Mienicy od zach. i → Sierniawy od wsch. Wznosi się pomiędzy → Sowią Górką na pd., a → Ostrą na pn.-wsch. Zbud. z dolnokarbońskich zlepieńców i szarogłazów, a wyżej ze staropaleozoicznych łupków serycytowo - chlorytowych, zieleńców i amfibolitów, w których występowały piryty. Zbocza porasta las świerkowy poprzecinany licznymi drogami leśnymi. U wsch. podnóża stoi domek myśliwski.

11. Poz.: 7, 11, 66, 67, 68, 246, 247, 314.

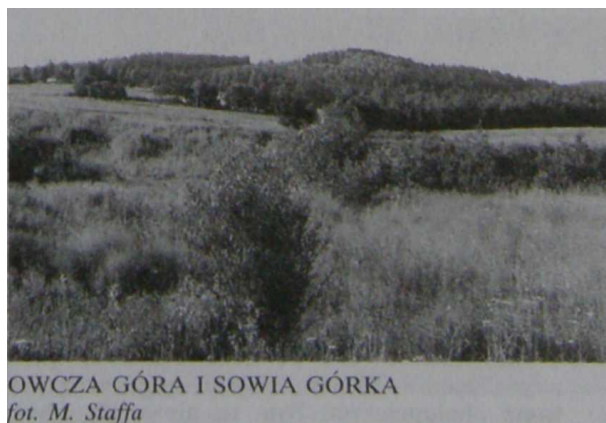
OWCZAREK

1. Schäferstein, Owczarka, Owczarek.
5. Okazała, 10 m wys. skałka będąca denudacyjnym ostańcem. Zbud. jest z waryscyjskich granitognej-sów z żyłami aplitów, w których występują granaty, turmaliny i tytanit. Wznosi się na wsch. zboczu wyrównanego grzbietu → Bobrzaka i → Rudnika na wys. ok. 810 m, w pobliżu Rudnika, na obszarze RPK. Wokół rośnie młody las świerkowy na granicy dolnego i górnego regła.
10. Ponad O. wieszce żółty szlak z → Przeł. Kowarskiej na → Skalnik.
11. Poz.: 22, 28, 125, 126, 127, 130, 137, 157, 167, 182, 183, 186. 229, 232, 246, 247, 255, 289, 301, 302, 314, 328.

P

PACZKOWICE

1. 1765 Hohenwaldau, 1816 Hochwald, 1825 Hochwaldau, 1840 Hohenswaldau, 1871 Hohenwaldau, 1950 Paczkowice, 1965 Czernów, Czarnów.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. świdn. Do 1925 w pow. jel. Do 1945 część → Czarnowa w pow. kam.-gór. Do 1973 część Czarnowa w gr.

PACZKOWICE. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

- Pisarzowice w pow. kam.-gór. Do 1975 część Czarnowa w gm. Kamienna Góra, w pow. kam.-gór. Do 1990 część Czarnowa w gm. Kamienna Góra, w woj. JG. Od 1990 część Czarnowa w gm. i rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.
3. 1786 - 103, 1816 - 137, 1825 - 125, 1840 - 167, 1871 - 156, 1885 - 130, 1905 - 96, 1925 - 90, 1940 - 84, pozostałe dane łącznie z Czarnowem.
 4. Wliczona w pow. Czarnowa.
 5. Dawna wieś, ob. mocno wyludniona, dolna część Czarnowa na styku z górnymi domami Pisarzowic. Leży w dol. Czarnowskiego Potoku na wys. ok. 600-620 m. Zalesione w większości zbocza → Jagodnej i → Szubienicznej od pn. oraz → Wilkowyi i → Bukowej od pd. zbud. są z dolnokarbońskich zlepieńców i szarogłazów oraz staropaleozoicznych łupków kwarcowo-albitowo-chlorytowych i tuffitów. Niewielkie użytki rolne ciągną się tylko w dol. potoku, gdzie wąskim pasem zalegają czwartorzędowe osady rzeczne. P. tworzy tylko kilka bud., częściowo zamienionych na chaty letniskowe. Nie posiadają żadnego zaplecza handl.-usł. Jest tu natomiast ośr. wczas, z wyciągiem narc. Leżą na obszarze RPK.
 6. P. są osadą starszą od Czarnowa i pierwotnie były wsią samodzielną, położoną przy Starym Trakcie Kamiennogórskim. Nie wiadomo dokładnie kiedy powstały, ale miało to miejsce prawdopodobnie w pocz. XVIII w., gdy okoliczne tereny należały do → Kowar. W 1765 r. wartość majątku ziemskiego w P. szacowano na 745 talarów, a mieszkało tu tylko 30 chałupników, w tym 2 rzemieślników. Mieszki. trudnili się głównie tkactwem chałupniczym. Była to niewielka, uboga osada silnie powiązana z Pisarzowicami i → Rędzinami. Od 1742 r. istniała tu szkoła ewang. W 1786 r. był tu młyn wodny, a mieszk. 17 zagrodników i 8 chałupników. W 1825 r. wieś liczyła 29 domów, w tym szkołę i młyn wodny, pracowało też 20 warsztatów tkackich. W 1840 domów było 27, a mieszkali tu wyłącznie ewang. Był młyn wodny i gospoda, działał 2 warsztaty tkające bawełnę, 6 wełnę i 20 płótno lniane, mieszkało również 5 innych rzemieślników. Po powstaniu Czarnowa, a zwłaszcza po jego szybkim rozwoju związanym z górn., rola P. zaczęła maleć. W 1842 r. zlikwidowano nawet szkołę, przenosząc ją do wyżej położonego Czarnowa. Wieś już wówczas należała do hr. zu Stolbern-Wernigerode z → Janowic Wlk. Od poł. XIX » gwałtownie"zaczęła maleć liczba mieszk. P., które nie miały większych perspektyw rozwojowych z braku odpowiedniego arealu gruntów ornych. W 1925 r. Czarnów przeszedł do pow. kam.-gór. i wówczas włączono do niego adm. P., które stały się jego kolonią. Po 1945 r. sytuacja ta utrzymała się, z tym że P. wyludniły się prawie całkowicie, podobnie zresztą jak i Czarnów. Osada nie znikła zupełnie m.in. dzięki rozwojowi funkcji letniskowej, ale praktycznie utraciła już odrębną nazwę i ob. uważana jest za część Czarnowa.
 10. W P. znajduje się przy ośr. wczas, talerzykowy wyciąg narc. o dł. 550 m i różnicy wzniesień ok. 80 m.
 11. Poz.: 2, 5, 10, 11, 42, 56, 57, 58, 59, 66, 81, 130, 137, 141, 142, 158, 160, 176, 179, 180, 181, 238, 244, 265, 266, 282, 314, 342.

PARAWANY fot. M. Staffa

PARAWANY

1. Parawany.
5. Dwie płyty skalne wys. ok. 4-5 m na → Sokoliku w → Sokolich Górach. Stoją w RPK na wys. ok. 620 m pomiędzy → Sokolikiem Dużym a → Bulderową Iglą, wśród lasu świerkowego.
10. Obok P. prowadzi czerw. szlak ze → Szwajcarki na Sokolik.
11. Poz.; 62.

PARKOWA fot. M. Staffa

PARKOWA

- I. Weist oder Köhler-Berg, Grosse Berg, Parkowa Góra, Góra Parkowa, Parkowa.
5. Szczyt 553 m w zach. ramieniu → Skalnika. Wznosi się pomiędzy ostatnim w grzbiecie → Brzeźnikiem na zach., oddzielonym → Przeł. pod Brzeźnikiem, a → Bukową na pn.-wsch. Zbud. z waryscyjskich granitów, porośnięty lasem świerkowo -bukowym. P. oddziela górne zabud. → Bukowca na pn. zboczu i uzdrowską część → Wojkowa na pd. zboczu, gdzie wznosi się sanatorium „Bukowiec”. Nazwa wywodzi się stąd, że P. stanowi część rozległego parku leśnego otaczającego sanatoria. Jej zbocza oplata gęsta sieć ścieżek i dróg spacerowych, a od pn. i zach. wierzchołek trawersuje lokalna droga asfaltowa z Bukowca do d. folwarku Brzeźnik, należącego niegdyś do

PARKOWA I BUKOWA. NIŻEJ SANATORIUM W WOJKOWIE fot. M. Staffa

PIASKOWA GÓRA Z MNISZKOWA fot. M. Staffa

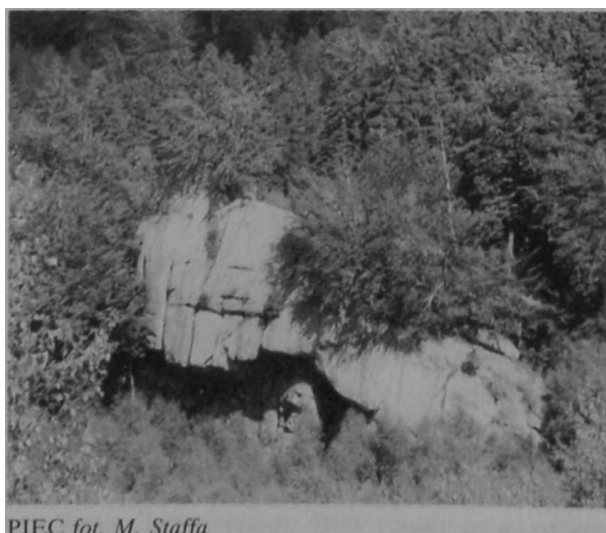
zespołu pałacowego w Bukowcu. Na P. łączyły się dwa zespoły arch.-kraj. związane z pałacami w Bukowcu i sanatoriami w Wojkowie. Ob. tereny te są mało uczęszczane. Pd. podnóżem P. biegnie granica RPK.

10. Przez Przeł. pod Brzeźnikiem, zach. zboczem P., prowadzi nieb. szlak z → Kowar do Bukowca i → Karpnik, a pn.-wsch. zbocze trawersuje czerw. GSS z Bukowca na Skalnik.
11. Poz.: 7, 28, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 182, 183, 246, 247, 254, 282, 289, 294, 301, 302, 314.

PEGAZ

1. Pegaz.

5. Niewielka, ok. 10 m wys. skałka o b. charakterystycznym kształcie. Stoi na wys. ok. 620 m pod wierzchołkiem → Sokolika w → Sokolich Górach, w sąsiedztwie → Sokolika Dużego, pomiędzy → Buldogiem na pn. i → Parawanami na pd. Ma dwa wierzchołki, z których wyższy, wsch., ma charakterystyczny kształt wieżycy zwieńczonej dużym blokiem skalnym. Prowadzą na nią drogi wspinaczkowe i z kręgów wspinaczy wywodzi się jej nazwa. Leży na terenie RPK.
10. Obok P. wychodzi na Sokolik czerw, szlak ze → Szwajcarki.
11. Poz.: 62.

PIEC fot. M. Staffa

PIASKOWA GÓRA

1. Sand Berg, Piaskowa, Piaskowa Góra.
5. Szczyt 585 m w Hutniczym Grzbiecie pomiędzy dol. → Hutniczego Potoku na zach. i → Miedzianego Potoku na wsch. Zbud. z waryscyjskich granitów z okazałymi kryształami skaleni. Na grzbiecie i na pn.-zach. od wierzchołka stoją małe skałki. Grzbiet i zbocza porasta las świerkowy i mieszany, jedynie część grzbietu i zbocze od strony → Mniszkowa są pokryte łąkami. P.G. leży na terenie RPK.
11. Poz.: 12, 65, 130, 137, 167, 294, 314.

PIEC

1. Backofen Stein, Friedrich Wilhelm Stein, Backofenstein, Piec.
5. Jedna z najokazalszych i najpopularniejszych skałek w Rudawach Janowickich. Zbud. z waryscyjskiego granitu porfirowatego ze skaleniami i żyłą apłitów. Skałka charakteryzuje się wysokim poziomem promieniotwórczości naturalnej. Wznosi się w → Dolinie Janówki, na pr. brzegu I. dopływu → Janówki, w sąsiedztwie → Malinowej, → Skalnego Mostu i innych bezimiennych skałek, u pn.-zach. podnóża → Wołka. Wyrasta w postaci potężnego masywu-baszty o dość obłym wierzchołku, na wys. ok. 570 m. Górna część skały, udostępniona stopniami i zabezpieczona barierką, stanowi ograniczony punkt widokowy na Dolinę Janówki i jej otoczenie. W stronę potoku opada

PIEC fot. M. Staffa

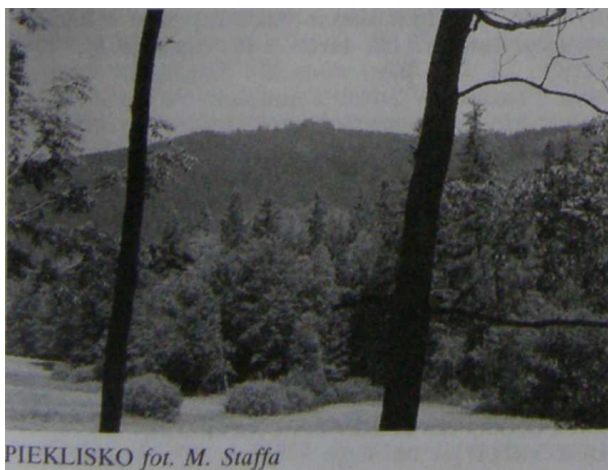
PIEC. OKAPY SKALNE U PODNÓŻA fot. M. Staffa

SKAŁKI NA PIEKLISKU fot. M. Staffa

ok. 20 m wys. urwiskiem, górą gładko zaokrąglonym, niżej podciętym obszernymi okapami. Stoi w lesie świerkowym, u jej podnóża znajduje się niewielka polanka, tradycyjne miejsce biwakowe. Leży na terenie RPK. Do 1945 r. była pomnikiem przyr. P. jest najlepiej widoczny z przeciwległego zbocza → Starościńskich Skał.

6. Nazwa skałki, nawiązująca do okapów, powstała podobno w okresie wojny 30-letniej, gdy chowali się i biwakowali tu chłopcy z okolicznych wsi, uciekający z dobytkiem przed żołnierzami. W k. XIX w. skałce nadano imię kr. Fryderyka Wilhelma.
10. Obok P. prowadzi nieb. szlak E 3 ze Szwajcarki przez Wołek na → Skalnik.
11. Poz.: 7, 9, 10, 28, 62, 65, 66, 82, 126, 127, 130, 137, 165, 167, 182, 183, 186, 229, 233, 246, 247, 255, 290, 291, 294, 301, 302, 314, 328.

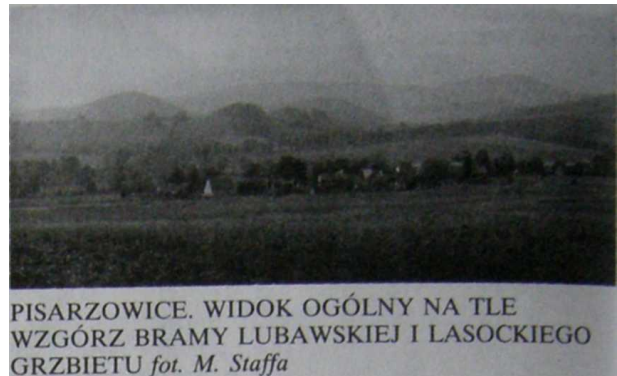
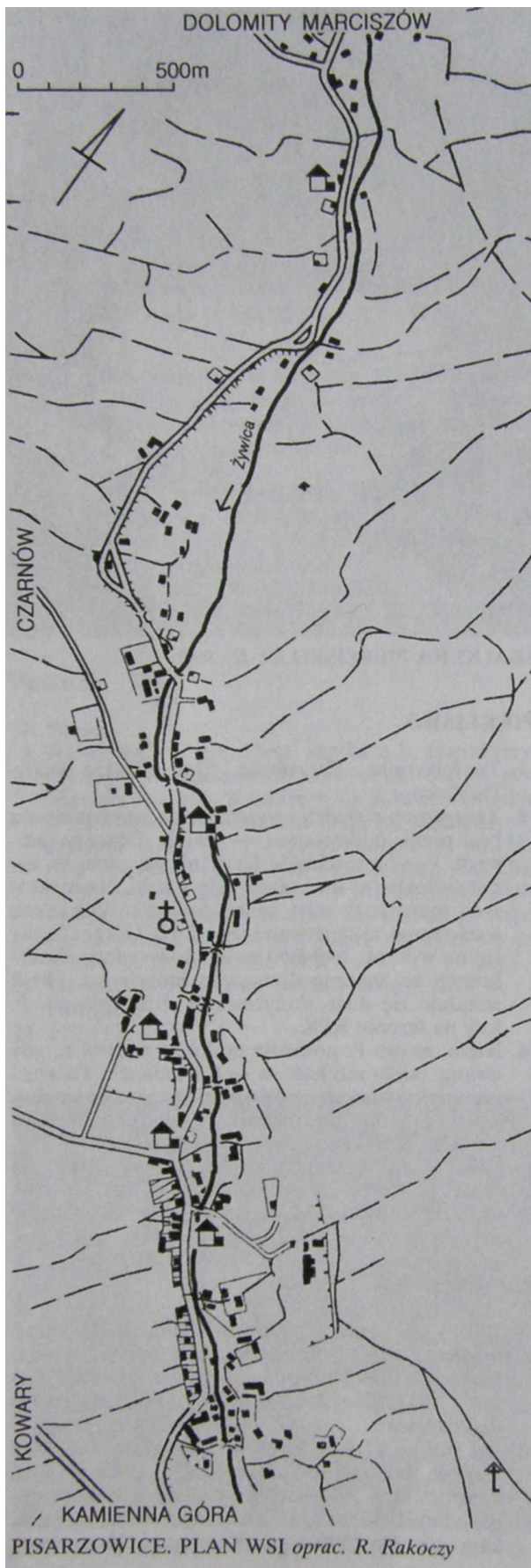
PIEKLISKO fot. M. Staffa

PIEKLISKO

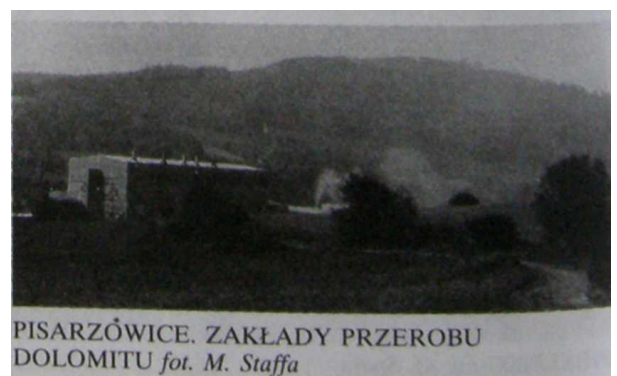
1. Teufelskirche, Czartówka, Starościńskie Skały, Piekliko.
5. Zgrupowanie skałek i wyrobisko d. kamieniołomu pod przeł. oddzielającą → Świnia Górę na pd.-wsch. i → Starościńskie Skały na pn.-zach. W kamieniołomie są dwa niewielkie stawki. Na niektórych mapach P. nosi nazwę Starościńskich Skał. a one same są opisywane jako Lwia Góra. Ciągną się na wys. ok. 640-660 m w młodym lesie świerkowym ze znaczną domieszką innych gat. Obok znajduje się duże skrzyżowanie dróg leśnych. P. leży na terenie RPK.
6. Niem. nazwa P. powstała podobno w 1654 r., gdy ewang. odebrano kośc. w → Karpnikach. Tu właśnie mieli odbywać wśród skałek swoje tajne nabożeństwa, które kat. uważali za „diabelskie”, stąd już tylko krok do „diabelskiego kościoła”.
10. Obok P. prowadzi nieb. szlak E 3 ze → Szwajcarki przez → Wołek na → Skalnik.
11. Poz.: 130, 137, 186, 294, 314, 328.

PISARZOWICE

1. 1305 Villa Scriptori, Scriptoris vi Ha, 1334 Schreiberdorf, 1765 Schreibendorf Ober-, Nieder-, Nimptsch, 1810 Schreibendorf Ober-, Nider-, Anteil-, 1933 Schreibendorf, 1945 Pisarzów, 1946 Pisarzowice.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. swidn. Do 1818 w pow. bolkowski-kam.-gór. Do 1945 w pow. kam.-gór. Do 1973 wieś gromadzka w pow. kam.-gór. Do 1975 w gm. Kamienna Góra, w pow. kam.-gór. Do 1990 w gm. Kamienna Góra, w woj.

- JG. Od 1990 w gm. i rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.
3. 1785 - 966, 1816 - 926, 1825 - 925, 1840 - 996, 1871 - 956, 1885 - 735, 1905 - 699, 1910 - 805, 1925 - 943, 1933 - 893, 11845 - 847, 1970 - 863, 1978 - 876, 1988 - 922.
 4. 1. 361 ha, w tym 812 ha użytków rolnych i 423 ha lasów.
 5. P. są jedną z największych wsi w regionie. Leżą w malowniczej dol. → Żywicy pomiędzy Rudawami Janowickimi na pn., Wzgórzami Bramy Lubawskiej na pd.-zach. i Obniżeniem Kamiennej Góry na wsch. Dolna część wsi wychodzi na obniżenie, z lekko tylko zagłębionymi dol. potoków, natomiast górna ciągnie się w zwężającej się i pogłębiającej dol., która wyżej rozdwaja się. Z pn. opada dol. Żywicy - noszącej często nazwę → Rędzińskiego Potoku - a górne domy P. sąsiadują tu z dolnymi zabud. → Rędzin. Od zach. ciągnie się szeroka dol. potoku (zwanego czasem Czarnowskim Potokiem) zamknięta doskonale widocznym masywem Skalnika, w której wznoszą się nieliczne już domy → Czarnowa. Zabud. P. ciągną się ok. 3,0 km na wys. ok. 490-550 m. Okolice P. mają dość zróżnicowaną bud. geol. Wsch. część Rudaw Janowickich zbud. jest ze skał metamorficznych okrywy Karkonoszy, w tym z gnejsów kowarskich i amfibolitów, które od wsch. otaczają łupki zmetamorfizowane zaliczane również do okrywy Karkonoszy, a te sąsiadują z dol-nokarbońskimi zlepieńcami. Stąd w okolicy można spotkać wiele interesujących skał i minerałów, m.in. dolomit, analcyt w żyłach lamprofirowej oraz zeolit i oliwin w kersantytach czy piryt w łupkach sercytowych. Na terenie P. znajduje się zakład.

PISARZOWICE. WIDOK NA TLE KOZICH GÓREK I SZUBIENICZNEJ fot. M. Staffa

przerobu dolomitu należący do Jeleniogórskich Kopalń Surowców Min. Wytwarza się tu 3 gat. grysu i mączkę dolomitową, która wykorzystywana jest jako nawóz, min. dodatek do pasz, topnik, a także jako surowiec farmaceutyczny. Zakł. przerabia rocznie do 120 tys. t kamienia z pobliskich Rędzin. W dolnej części wsi przeważają użytki rolne, zajmujące duże obszary, natomiast w górnej jest ich mniej, a większość zboczy porastają dolnoreglowe lasy świerkowe i świerkowo-bukowe, miejscami z domieszką brzozy, sosny i modrzewia. Skrajem lasów wokół P. prowadzi granica RPK. Na łąkach koło P. można spotkać storczyk bzozy (*Orchis sambucina*).

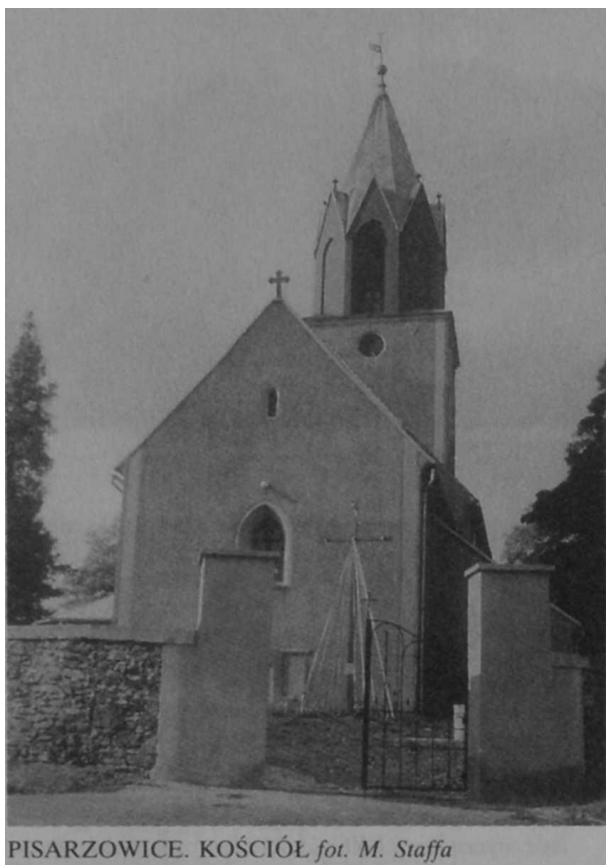
P. są wsią roln.-przem. Były siedzibą dużego kombinatu PGR, później wchodzącego w skład Agrokompleksu „Sudety”, ob. zlikwidowanego. Jego gospod. leżały w kilkunastu, nieraz dość odległych wsiach. W 1988 r. było w P. 85 gospodarstw indywidualnych, PGR z zapleczem techn., baza masz., zlewnia mleka, baza GS i zakł. mech. roln. Wieś posiada dość bogate zaplecze handl.-usł., m.in. jest poczta, szkoła, OSP, ośr. kult., biblioteka i zakł. gastronomiczne. Przez P. prowadzi lokalna szosa do → Marciszowa, od której → Starym Traktem Kamiennogórskim odchodzi droga do Czarnowa i sehr. „Czartak”. Linia kol. służy ob. co najwyżej jako bocznicą dla zakł. przem. w dol. Żywicy.

6. P. należą do najstarszych wsi w regionie. Musiała to być od początku znaczna posiadłość, skoro już ok. 1300 r. istniał tu kościół. W 1305 r. wieś wzm. jako uposażenie biskupów wrocław., ale jej powstanie wiąże się podobno z osobą Valentina, pisarza (sekretarza?) ks. legn. Bolesława Rogatki. Potem stała się własnością prywatną. Do jej rozwoju przyczyniło się korzystne położenie, chociaż trakt handl. pojawił się tu znacznie później. Wieś ucierpiała nieco podczas wojen husyckich i wojny 30-letniej, ale nie przeszkodziło to w jej rozwoju i od d. należała do największych posiadłości w okolicy. W XVII w. stała się też centrum tkactwa chałupniczego. Od 5.02.1654 r. miejscowy kościół par. ponownie przejęli kat. Właścicielami P. byli wówczas H. von Planiz i G. von Zedlitz. W XVIII w. wieś dzieliła się już na trzy części: P. Dolne, Górne i część zwaną po niem. Anteil,

a leżącą u zbiegu dolin powyżej właściwych P. Często wówczas zmieniali się właściciele. W 1726 r. z P. płacono łącznie aż 1.434 talarów podatków. W 1740 r. P. należały do barona von Reibniza, po nim do barona von Kottwiza, potem do ppłk. von Schela, wreszcie do von Kraußa. W 1765 r. ta ostatnia część należała do hr. von Nimptscha (stąd część wsi nosiła nazwę z dodatkiem jego nazwiska) i miała wartość 1.646 talarów. Zamieszkiwało ją 15 zagrodników i 3 chałupników, w tym 1 rzemieślnik. Natomiast P. Dolne i Górne należały wówczas do barona von Kottwiza. Ich wartość wynosiła: 6.040 i 15.239 talarów, a mieszkało tu odpowiednio: 12 kmieci, 23 zagrodników, 33 chałupników, w tym 5 rzemieślników oraz 14 kmieci, 39 zagrodników i 57 chałupników, w tym 18 rzemieślników. Była to więc bardzo duża i bogata wieś roln. Zwraca uwagę stosunkowo mały udział rzemieślników, co świadczy o dobrych warunkach dla roln. Jednak część mieszk. trudniła się pracą w lasach i tkactwem chałupniczym. We wsi były 2 szkoły: kat. i ewang. i już wówczas stara karczma sądowa. Popularność P. wzrosła po zbud. w 1778 r. Starego Traktu Kamiennogórskiego, którym zaczęły kursować dyliżanse z Kamiennej Góry do Jeleniej Góry. W 1785 r. był kościół i dom par., dwór, 2 folwarki, 2 szkoły, 3 młyny wodne, 2 bielniki, a mieszkało w niej 26 kmieci, 77 zagrodników i 96 chałupników.

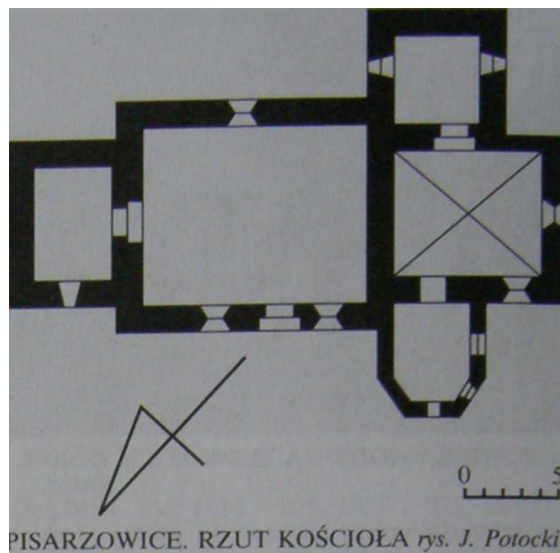
Tragiczny dla wsi okazał się pocz. XIX w. Najpierw w 1802 r. miała miejsce duża powódź, ale prawdziwy potop nastąpił 23.05.1810 r., gdy po 6-godz. ulewnym deszczu wieś została całkowicie zalana. Zniszczonych zostało wiele budynków, drogi i inwentarz. Apelowano wówczas o datki i pomoc dla powodzian.

Podział na trzy części utrzymywał się także w XIX w., a właściciele poszczególnych części zmieniali się. W pocz. XIX w. powstała nowa rezydencja, która uchodziła za jedną z okazalszych w okolicy Kamiennej Góry. W 1840 r. P. były własnością H.W.M. von Crauß und Krausendorf W przysiółku na pn. od P. Górnych było 19 domów oraz karczma z gorzelnią i 9 warsztatów tkackich. W P. Dolnych było 69 domów, kościół kat., szkoła ewang. z nauczycielem, folwark, sołectwo z gorzelnią, młyn wodny, młyn do kory dębowej oraz 24 kros-

PISZCZOWICE. KOŚCIÓŁ fot. M. Staffa

na tkackie. W P. Górnych było 97 domów, w tym pałac, folwark z browarem i gorzelnią, sołectwo z gorzelnią, 2 młyny wodne, tartak, warzelnia octu, bielnik i 28 krosien, a przy szosie działał kr. urząd celny. W 1840 r. wymieniano dodatkowo w P.G. Dolnych jeszcze cegielnię i 2 gospody, 10 różnych rzemieślników i 3 handlarzy. Spadła do 9 liczba krosien, ale trzymano prawie 600 merynosów. W P. Górnych pracowały 34 krosna, było 18 różnych rzemieślników i 9 handlarzy. Bardzo rozwinęła się hodowla, trzymano prawie 1.000 merynosów i ponad 200 szt. bydła. W 1870 r. cała wieś należała do majora i starosty von Thielau, a majątek ziemski obejmował 1.793 morgi. W rok później w P. Dolnych było 65 domów, w Górnych 95, a w Anteil 19. Były tu 2 szkoły i kość. Wkrótce po utworzeniu RGV powstała tu jego grupa terenowa, która zajmowała się zagospodarowaniem tu-ryst. W k. XIX w. P. stały się oficjalnym letniskiem. Do ich popularności przyczyniło się uruchomienie w 1905 r. linii kol. z Kamiennej Góry do Kowar. We wsi zbud. stację, która stała się dogodnym punktem wyjścia na wycieczki w Rudawy Janowickie. Majątek w tym czasie nadal pozostawał w rękach rodziny von Thielau. W okresie międzywojennym były tu 3 gospody i pensjonaty, a szczególnie polecano starą karczmę sądową, w której było 6 miejsc nocl. Rozbud. stację kol. w P., która służyła jako miejsce załadunku kamienia z pobliskich kamieniołomów dolomitu w Rędzinach. Połączono ję nawet ze stacją kolejką linową o dł. ponad 5,5 km. W 1925 r.

majątek ziemski należał do von Schacka i obejmował 551 ha.

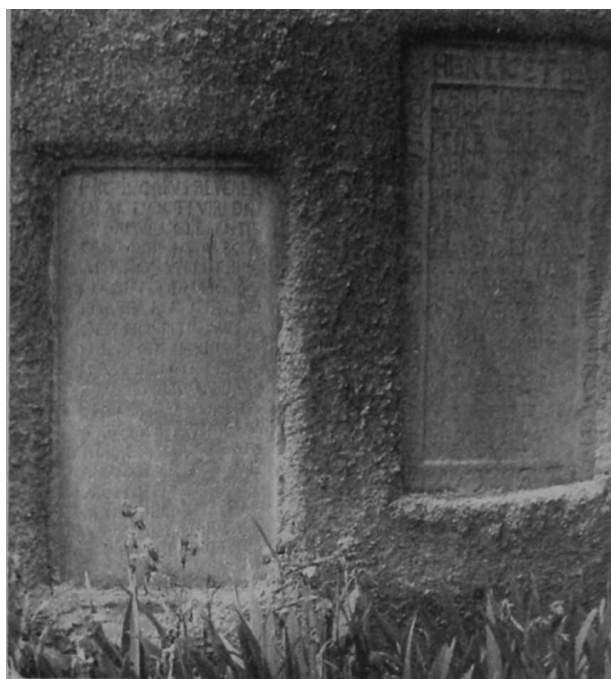
Po 1945 r. P. zachowały charakter wsi przem.-roln. Początkowo były też siedzibą gminy. W d. pałacu i zabud. gospod. ulokowano PGR, który z czasem przekształcono w duży kombinat kierowany przez zasłużonego dla roln. dolnośląskiego inż. Mirosława Hurkowskiego. Dla potrzeb kombinatu wzniesiono przy d. folwarkach nowe bud. techn. i magazynowe. W 1961 r. oddano do użytku w pobliżu stacji kol. nowy zakł. przerobu dolomitu z kruszarką i młynem, który pozwalał na prod. poszukiwanej mączki dolomitowej. Posiadając stosunkowo dobre warunki glebowo-klimatyczne, korzystne położenie i zakł. pracy na miejscu, P. nie przechodziły fazy wyludniania i od d. mają w pełni ustabilizowaną sytuację ludn., a nawet wykazują wyraźne tendencje rozwojowe. Także likwidacja PGR nie wpłynęła w takim stopniu na sytuację mieszk., jak w innych wsiach. Buduje się sporo domów mieszk., rozwija się rzemiosło, m.in. na bazie d. PGR, a pałac znalazł właścicieli. Niestety w 1987 r. zawieszono ruch pasażerski na linii kol., a potem praktycznie ją zlikwidowano. Ob. sporadycznie tylko jest wykorzystywana jako bocznicza zakł. przeróbki dolomitu.

7. P. zachowały układ wsi łańcuchowej, ale już zmieniony i zagęszczony nowszymi bud. oraz liczny, zróżnicowany i cenny zespół zabytkowej zabud.:

1. Kość. par. Wniebowz. NMP - pierwotny, got. był wzm. w 1305 r. - ob., późnogot. powstał na pocz. XVI w. (detal kam.) i został przebud. w l. 1592-1603 (portal) i na neogot. (wieża) w 1879 r. Był kilkakrotnie remontowany, ostatnio w 1959 i 1978 r. Orientowany, jednonawowy, z wydzielonym, prostokątnym prezbiterium i masywną, wieżą na osi - dołem kwadratową, górą 8-boczną z iglicowym hełmem. Na wieży dzwon z 1657 r. Okna częściowo ostrołukowe, rozglifione. Dachy dwuspadowe, kryte dachówką. W nawie sklepienie krzyżowo-żebrowe i drewn.. polichr. empyry z lat 1610-30. Wewnątrz cenne, bogate wyposażenie, m.in. ołtarz główny w postaci got. drewn., polichr.

PISARZOWICE. PŁYTY NAGROBNE NA KOŚCIELE fot. M. Staffa

PISARZOWICE. EPITAFIA NA KOŚCIELE fot. M. Staffa

PISARZOWICE. EPITAFIUM NA KOŚCIELE fot. M. Staffa

pentaptyku z 1521 r.; późnogot. drewn., polichr. figury śś. z 1525 r.; późnoren. drewn., polichr. ambona z 1607 r.; późnoren.-manier, chrzcielnica z 1625 r.; bar. drewn. prospekt organowy z 1. poł. XVIII w. i nieliczne paramenty oraz naczynia liturgiczne z XVIII-XIX w. Na murze są 2 całopostaciowe kam. płyty nagrobne H. von Hlonsteina (zm. 1613) i jego żony (zm. 1605) oraz 2 kam. płyty epitafijne z pocz. XVI w. i owalne kam. epitafium W. von Dobschatz z 1787 r. Kość. i cmentarz otacza kam. mur z bramą.

2. W dole wsi (d. P. Dolne) zachował się okazały zespół pałacowo-parkowy, jeden z cenniejszych i lepiej utrzymanych w rejonie. Klas. pałac z 1. ćw. XIX w., założony na prostokącie z 11-osiową elewacją frontową, zaakcentowaną 3-osiowym portykiem w wielkim porządku. 2-kond., nakryty 4-spadowym dachem pokrytym łupkiem i eternitem. Skromny portal wejściowy, okna sieni półkoliste, pozostałe prostokątne, w opaskach łączących się z płycinami. Naroża akcentowane lizenami w tynku. Wewnątrz pozostałości wystroju: posadzki, boazerie, piece. Po wojnie służył jako siedziba i mieszkania PGR, remontowany w 1. 70-tych, ob. własność prywatna. Z pałacem związany jest zespół okazałych za-bud. gospod., z bar. oficyną mieszk. z XVIII w. - 2-kond., z poddaszem mieszk., nakrytą dachem mansardowym. 7-osiowa elewacja ze skromnym portalem na osi, okna w prostych opaskach, zaakcentowany gzyms międzypiętrowy. Park pałacowy obejmuje zaledwie ok. 0,5 ha pow., ale rośnie tu piękny okaz jesionu wyniosłego (*Fraxinus excelsior*) - pomnik przyr. o obw. 5,4 m, a z drugiej strony pałacu kolekcja różaneczników (*Rhododendron*).

PISARZOWICE. PAŁAC fot. M. Staffa

PISARZOWICE. PAŁAC fot. M. Staffa

PISARZOWICE. PORTYK PAŁACU fot. M. Staffa

PISARZOWICE. OFICyna PAŁACOWA
fot. M. Staffa

PISARZOWICE. SZKOŁA fot. M. Staffa

3. W górze wsi (d. P. Górne) stoi zespół zabud. folwarcznych złożony z 4 bud. (nr 158-161) -mur. z k. XIX w.
4. Szkoła mur. z lat 1910-20 - okazała, rozcłonkowany bud. 2-kond., nakryty łamanym dachem.
5. We wsi zachował się liczny zespół domów mieszk. i bud. gospod. Reprezentują różne charakterystyczne typy bud. lud. regionu - od dużych, mur. zagród po małe, drewn. chaty. Do cenniejszych należą m.in.: nr 7a - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 13 - mieszk., mur. z 1879 r.; nr 14 - mieszk.-gospod., mur. z 1901 r.; nr 22, 25, 26 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.;

nr 44 - mieszk., mur. z 1868 r.; nr 46 - mieszk.-gospod., drewn.-mur.-szach, z 3. ćw. XIX w. oraz mieszk.-gospod., mur. z XIX/XX w.; nr 47 - mieszk.-gospod., mur. z XIX/XX w.; nr 50 - gospod. (d. gospoda), mur. z lat 1910-20 oraz mieszk. (ob. dom kult.) mur. z pocz. XX w.; nr 51 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 53 -mieszk.-gospod., mur.-szach, z 2. poł. XIX w.; nr 56 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 57 -mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 60 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 67 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 77 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 79 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 80 -

PISARZOWICE. DOM MUROWANY *fol. M. Staffa*

PISARZOWICE. DOM MIESZK.-GOSP. *fol. M. Staffa*

PISARZOWICE. DOM DREWNIANO-MUROWANY
fol. M. Staffa

PISARZOWICE. DOM MUROWANO-PRZYSŁUPO-
WY *fol. M. Staffa*

PISARZOWICE. STODOŁA DWORSKA *fol. M. Staffa*

mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 84 i 85 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 93 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w.; nr 96 - mieszk.-gospod., drewn.-mur. z ok. 1920 r.; nr 104-mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 105 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 111 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 114 i 128 - mieszk.-gospod., szach, z 3. ćw. XIX w.; nr 134 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 143 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 145 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w.; nr 150 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 152 -mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w. oraz bud. gospod. i stodoła z tego samego okresu.

PISARZOWICE. KRZYŻ POKUTNY *fol. M. Staffa*

PŁONICA fot. M. Staffa

6. Pod wierzchołkiem wzniesienia 538 m oddzielającego dol. Żywicy i → Białki, za zakł. dolomitu, przy polnej drodze (Stary Trakt Kamiennogórski) leży uszkodzony krzyż pokutny o wym. 45x101 x 17 cm. Ma odłamane ramiona i zachował tylko dolną część rytu, prawdopodobnie noża.
8. W P. działa dom kult. z biblioteką i salą widowiskową.
10. We wsi jest LZS posiadający sekcję piłki nożnej i boisko sport.
Przez P. przechodzi nieb. szlak E 3 z Kamiennej Góry do sehr. „Czartak”. Zaczyna się tu też czarny szlak do → Leszczyńca.
11. Poz.: 2, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 22, 28, 33, 34, 36, 41, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 66, 68, 81, 88, 89, 91, 99, 105, 108, 109, 112, 120, 121, 122, 137, 140, 141, 142, 151, 156, 158, 160, 163, 164, 165, 167, 169, 171, 172, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 190, 193, 196, 197, 198, 201, 211, 213, 218, 221, 222, 225, 228, 238, 239, 240, 244, 246, 247, 253, 255, 258, 259, 260, 265, 266, 271, 281, 290, 291, 294, 296, 299, 301, 302, 305, 308, 311, 314, 315, 317, 323, 333, 334, 336, 337, 342.

PŁETWA

1. Płetwa.
5. Skalka na pn. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Stoi na wys. ok. 580 m na zach, od → Zipsowej Czuby, poniżej → Mechatej, w lesie świerkowym. Stanowi okazałą, ale wąską grzędę wyrastającą ze zbocza na wys. ok. 15 m. Silnie urzeźbione ściany są celem wspinaczek. Nazwa wywodzi się z kręgów wspinaczy, a zasugerował ją kształt skałki. P. leży w RPK.
11. Poz.: 62.

PŁONICA

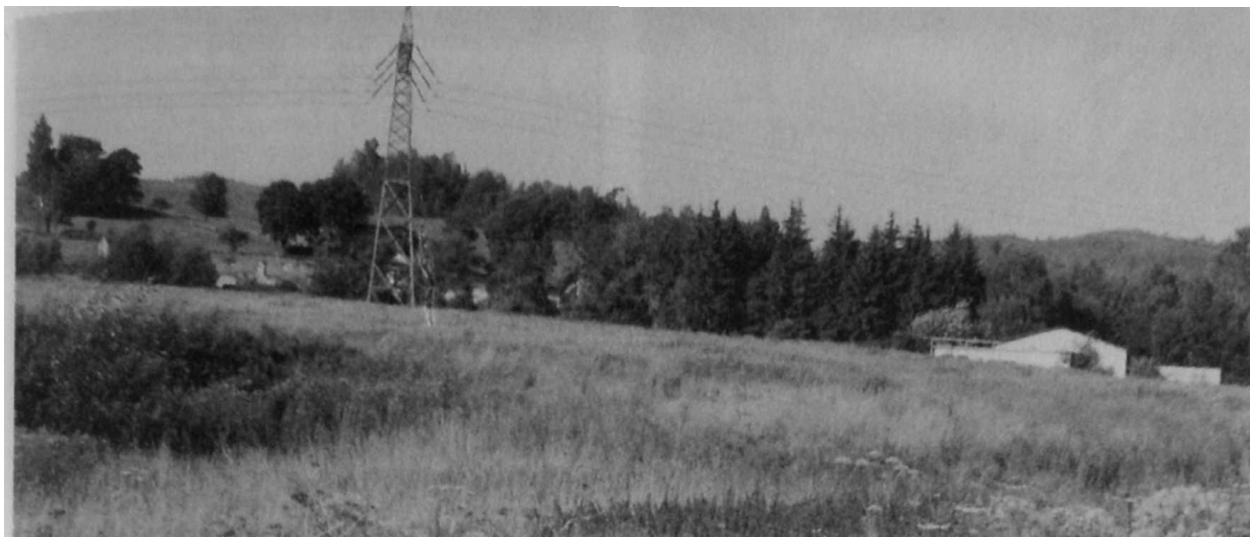
1. Martins-Steine, Martins Stein, Płonica.
5. Kilkuwierzchołkowy, rozległy szczyt, z najwyższymi kulminacjami 507 i 502 m we Wzgórzach Karpnickich. Wyrasta na pn. od → Gruszkowskiej Góry w długim ramieniu odchodzącym na pn. od → Wilczyska, w widłach → Gruszkówki od zach. i jej pr. dopływu od wsch. Zbud. z warwscyjskich granitów, w których na pn.-wsch. zboczu ciągnie się żyła lamprofirów. Na P. i jej zboczach znajdują

się liczne, ale niewielkie usypiska i skałki ukryte w lesie świerkowym porastającym cały masyw.

10. Od wsch. pod szczytem P. prowadzi złoty szlak z → Karpnik przez → Gruszków na → Skalnik.
11. Poz.: 28, 52, 91, 1215, 126, 127, 128, 130, 137, 164, 179, 180, 181, 182, 186, 244, 246, 247, 282, 289, 294, 301, 302, 314, 328, 341.

PŁOSZÓW

1. 1790 Morgensterwerk, 1836 Morgensterner Schwefel- und Vitriolhütte, Morgensterwerk, 1950 Płoszów, 1965 Pod Zegarem, Ciechanowice.
2. Do 1932 część → Ciechanowic w pow. świerz. Do 1945 część Ciechanowic w pow. kam.-gór. Do 1973 część Ciechanowic w gr. → Marciszów, w pow. kam.-gór. Do 1975 część Ciechanowic w gm. Marciszów, w pow. kam.-gór. Do 1990 część Ciechanowic w gm. Marciszów, w woj. JG. Od 1990 część Ciechanowic w gm. Marciszów, w rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.
3. 1915 - 61, 1940 - 105, pozostałe dane łącznie z Ciechanowicami.
4. Wliczona w pow. Ciechanowic.
5. Dawna przem. kolonia Ciechanowic położona w dol. → Mienicy, przy szosie z Marciszowa przez → Przeł. Rędzińską do → Pisarzowic. Jej zabud., leżące na wys. ok. 440-450 m, łączą się bezpośrednio z domami → Urody, → Marciszówka i → Wieściszowic. Stąd najczęściej bywa uważana za część tych ostatnich, ewentualnie Marciszowa, ponieważ faktycznie jest dość oddalona od Ciechanowic. Z tych względów do dzisiaj występują nieporozumienia nazewnicze w tym rejonie. P. nie ma żadnego zaplecza handl.-usł.
P. leży na terenach zbud. ze staropaleozoicznych amfibolitów i łupków serycytowo-chlorytowo-kwarcowych z pirytem. Rozległą dol. wyścielają osady trzecio- i czwartorzędowe. Otoczenie stanowią użytki rolne, głównie łąki, lasów jest niewiele, porastają jedynie wzniesienia. W rejonie osady widoczne są pozostałości d. urządzeń przem.
6. P. powstał w 1790 r., gdy działający w rejonie → Miedzianki i Ciechanowic Preller (znany ze Szklarskiej Poręby), zainteresował się wydobyciem i przerobem występujących tu pirytów. Początkowo wykorzystywał do tego celu huty w Ciechanowicach i Miedziance, ale w 1790 r. pomiędzy Wieściszowicami. Miedzianką i Ciechanowicami powstała nowa huta, która przerabiała łupki pirytonośne z odkrywek na zboczach → Wielkiej Kopy i → Mnichów, których część później eksploatowano jako kop. głębinowe. Były to: „Hoffnung”, czynna od 1785 r., „Neue Glück” od 1793 r. i „Gustav” od 1796 r. W zakł. w P. prod. przede wszystkim kwas siarkowy, ale też i inne związki chem. na jego bazie.
Wzniesiono kruszarnię rudy, płuczkarnię, wyprażalnię i zbiorniki na kwasy. W 1840 r. gwarectwem, eksploatującym kopalnię, kierował wałb. kupiec Leuschner. Z wydobytych wówczas 64.451 kubłów pirytu uzyskano 5.111 cetnarów opłuczyn. 432 cetnary siarki, 5.416 cetnarów witriolu (plus niewielkie ilości jego innych odmian), a był to już okres zmniejszonej prod., ponieważ kopalnie były

PŁOSZÓW. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

mniej opłacalne. W 1833 r. kupiec Winkler z Kamiennej Góry założył obok huty zakład kąpielowy, w którym stosowano do kąpieli wody siarczkowe z płuczkami. Leczone tu choroby reumatyczne, ale nie wiadomo czy kuracja była nieskuteczna, czy klienci zawiedli, w każdym razie w 1840 r. uzdrowisko było już zlikwidowane, a grunt po nim zaorany.

Budowa witrioletni w P. spowodowała rozwój okolicznych osiedli, m.in. Urody i Marciszówka, które wraz z Wieściszowicami utworzyły wspólny zespół osadniczy. W 2. poł. XIX w. złoża zaczęły wyczerpywać się, a w 1872 r. zakł. w P. przejęła fabryka kwasu siarkowego „Silesia” z Żar. Wytw. kwasu w P. przerabiała wtedy surowiec także z kopalni „Reicher Trost” w Miedziancu. W k. XIX w. wydobycie pirytu tak zmalało, że w 1902 r. huta w P. zmieniła profil prod., przechodząc na wytwarzanie farb olejnych na bazie siarczków. Wreszcie w 1925 r. i ta prod. została wstrzymana, zakł. zamknięte, a potem rozebrane. Pozostały po nich tylko hałdy i resztki urządzeń wodnych. Po 1945 r. P. stał się niewielką osadą roln. i taki charakter utrzymuje do dzisiaj. Znacznie też wyludnił się i utracił odrębną nazwę, która wyszła z użycia.

10. Przez P. prowadzi ziel, szlak z Marciszowa na Wielką Kopę.

11. Poz.: 2, 7, 11, 66, 141, 142, 158, 160, 176, 244, 255, 265, 266, 294, 301, 314.

POLANA MNISZKOWSKA

1. Polana Mniszkowska.

5. Polana i przeł. ok. 710 m na siodle pomiędzy → Miedzianymi Skalami na pn.-zach. i → Małym Wołkiem na pd.-wsch. Wokoło rosną lasy świerkowe, ostatnio znacznie zniszczone. Jedynie ku pn.-wsch. ciągną się łąki schodzące w stronę górnych zabud. → Mniszkowa. Na P.M. jest węzeł kilku dróg leśnych z najważniejszą łączącą → Dolinę Janówki z dol. → Miedzianego Potoku. P.M.

leży na kontakcie warwscyjskich granitów z dewońskimi łupkami łuszczycowymi i fyllitami grafitowo-serycytowymi.

10. Na P.M. schodzą się szlaki: nieb. E 3 ze → Szwajcarki i żółty z → Janowic Wik., aby razem podejść na → Wołka.

11. Poz.: 53.

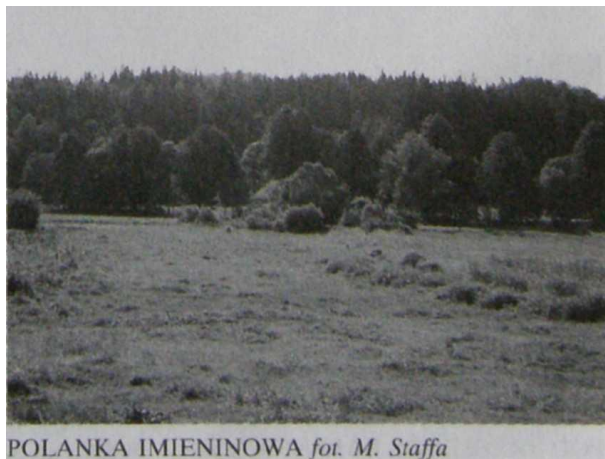
POLANKA IMIENINOWA

1. Polanka Imieninowa.

5. Łąka na skraju lasów świerkowych i świerkowobukowych w → Sokolich Górach. Znajduje się na wys. ok. 410-420 m na pn. od → Rudzika, na rozległym zrównaniu wierzchowinowym, które ku pn. opada stromymi wąwozami do dol. → Bobru. Na wys. 412 m znajduje się skrzyżowanie kilku dróg leśnych i polnych, przy którym d. rosła okazała sosna-pomnik przyr.

10. Przez P.I. prowadzi ziel. SZP z Jeleniej Góry do → Szwajcarki.

11. Poz.: 254. 300. 301.

POLANKA IMIENINOWA fot. M. Staffa

PRZEŁĄCZKA fot. M. Staffa

POPÓWKA

1. Pfaffensteine, Pfaffengrund, Popów, Popówka.
5. Skałka na wsch. zboczu ramienia ciągnącego się od → Wielkiej Kopy przez → Mnichy po → Marciszówek. Stoi na wys. 634 m pod Mnichami w lesie świerkowym. Zbud. jest ze staropaleozoicznych amfibolitów. Zbocza Mnichów trawersują liczne drogi leśne, które w pobliżu P. krzyżują się. Niżej prowadzi → Sarni Dukt. Na niektórych mapach nazwa P. jest błędnie przenoszona na Mnichy.
11. Poz.: 7, 11, 125, 127, 128, 130, 137, 179, 181, 182, 183, 244, 302, 314.

PRZEDNIA SKALICA

1. Vorder Ramsenstein, Szare Skały, Przednia Skalica.
5. Grupa skalna na pn. zboczu → Jaworowej, w bocznym ramieniu → Bobrzaka, ciągnącym się na wsch. od niego przez → Wilkowyję. Tworzy ją wychodnia aplitów przebijających dolnokarbońskie zlepienie i szarogłazy oraz staropaleozoiczne łupki serycytowo-chlorytowo-kwarcowe. Ma postać dwustopniowego muru skalnego o dł. ok 200 m,

POD PRZEŁĘCZĄ KARPNICZĄ fot. M. Staffa

ciągnącego się na wys. ok. 700-750 m w lesie świerkowym ze znaczną domieszką sosny i brzozy. Do 1945 r. P.S. była pomnikiem przyr., ob. leży na terenie RPK. W niektórych polskich opracowaniach używana jest jej druga nazwa: Szare Skały.

10. Obok P.S. podchodzi nieb. szlak E 3 z Kamiennej Góry przez → Pisarzowice na → Skalnik.
11. Poz.: 7, 11, 22, 66, 130, 137, 314.

PRZEŁĄCZKA

1. Sokolikowa Przełęcz, Przełęczka.
5. Głęboko wcięte, ale prawie płaskie siodło 525 m w → Sokolich Górach, oddzielające → Sokolika na pn. od → Krzyżnej Góry na pd. Rozciąga się u podnóża → Husyckich Skał. Wypreparowana została w warwyscyjskich granitach. Na P. znajduje się skrzyżowanie kilku dróg leśnych i ścieżek. Otoczenie P. stanowi las świerkowy z domieszką brzozy i innych gat. Leży na terenie RPK.
10. Przez P. przechodzą szlaki: ziel. SZP z Jeleniej Góry przez → Wojanów do → Szwajcarki, nieb. E 3 z → Trzcńska do Szwajcarki oraz czerw. ze Szwajcarki na Sokolik. Powyżej P., koło Husyckich Skał, prowadzi czarny szlak na Krzyżną Górę.
11. Poz.: 53, 54, 62, 127, 246, 254, 291, 294, 300, 301.

PRZEŁĄCZKA MIĘDZY SOKOLIKAMI

1. Przełęczka między Sokolikami.
5. Głęboka szczytowa oddzielająca wieżycę skalne → Sokolika Dużego i → Sokolika Małego (Bliźniaki) na wierzchołku → Sokolika. Znajduje się na wys. ok. 620 m w RPK. Ma ok. 20 m głęb. i prawie pionowe, słabo urzeźbione ściany. Wycięta jest w warwyscyjskich granitach. P.m.S. ma zaledwie do kilku m szer. i dawniej był nad nią przerzucony stal. mostek udostępniający Sokolik Mały z Dużego. Z P.m.S. prowadzą na oba Sokoliki drogi wspinaczkowe o różnej skali trudności.
11. Poz.: 62, 143, 159.

PRZEŁĄCZKA POD MICHAŁAMI

1. Przełęczka pod Michałami.
5. Lekkie spłaszczenie zach. zbocza → Sokolika w → Sokolich Górach, na wys. ok. 590 m pomiędzy skałkami: → Michał I i → Michał II oraz → Stodołą i Jastrzębcem. Leży w rzadkim lesie świerkowym na terenie RPK. Krzyżują się tu nieznakowane ścieżki doprowadzające do okolicznych skałek, będących b. popularnymi celami wspinaczek. Do czasu uruchomienia bazy Klubu Wysokogórskiego pod → Łysą. było to popularne miejsce biwaków wspinaczy.
11. Poz.: 62.

PRZEŁĘCZ KARPNICZKA

1. Przełęcz Karpnicka.
5. Przełęcz 475 m pomiędzy → Trzema Koronami na pn.-zach. i pn.-zach. ramieniem → Jańskiej Góry na pd.-wsch. Oddziela leżące na pn.-zach.

PRZEŁĘCZ KARPNIICKA fot. M. Staffa

PARKING NA PRZEŁĘCZY KARPNIICKIEJ fot. M. Staffa

→ Sokole Góry od reszty Rudaw Janowickich. Na rozległym siodle, wypreparowanym w waryscyjskich granitach, od zach. i pn. ciągną się łąki, natomiast od pd. i wsch. rosną lasy świerkowo-bukowe. Przez P.K. prowadzi lokalna, ale ważna turystycznie szosa z → Janowic Wik. do → Karp-nik. która krzyżuje się drogami leśnymi, m.in. z grzbietową drogą do → Rozdroża pod Jańską Górą i drogą do → Szwajcarki. Na przeł. jest popularny parking, punkt wyjścia na wycieczki w Góry Sokole, ponieważ droga do Szwajcarki jest praktycznie nieprzejezdna dla samochodów osobowych. P.K. leży na terenie RPK.

10. Przez P.K. prowadzą szlaki ze Szwajcarki: ziel. SZP do Janowic Wik. przez → Bolczów i nieb. E 3 przez → Starościńskie Skały i → Wołek na → Skalnik.
11. Poz.: 22, 27, 28, 52, 53, 54, 65, 125, 126, 127, 159, 246, 247, 254, 289, 290, 291, 294, 300, 301.

PRZEŁĘCZ KOWARSKA

- Schiller Baude, Passkretscham, Schmiedeberger Pass, Der Pass, Kowarska Przełęcz, Przełęcz Kowarska.
- Bardzo malownicza, odsłonięta przeł. 727 m, oddzielająca Karkonosze na pd. od Rudaw Janowickich na pn. Wypreparowana została w dewońskich fyllitach grafitowo-serycytowych oraz zieleńcach, amfibolitach i łupkach. Ku zach. ciągną się waryscyjskie gnejsy kowarskie i granity z żyłami apłitów. Były one eksploatowane poniżej P.K. w 2 małych kamieniołomach. Z minerałów w gnejsach występuje limonit z pirytem oraz chloryt, muskowit, ortoklaz i zoisyt, a w łupkach otrelit, turmaliny, tytanit, ponadto można spotkać dolomit i epidot. Przeł. pokrywają łąki o bogatym składzie gat., rosną tu m.in. storczyki (*Orchis*), goryczka trojeściowa (*Gentiana asclepiadea*) i in. Lasy rosną wyżej, na → Karczmissku i zboczach Sulicy. Od pn. do P.K. dochodzi granica RPK. P.K. stanowi doskonały punkt widokowy na dużą część Sudetów Zachodnich, zwłaszcza na dol. → Jedlicy i → Kuźniczego Potoku, który bierze początek poniżej P.K. od zach. oraz na dol. →

Świdnika od wsch. Łąki są dobrymi terenami narc, ale śnieg nie leży tu zbyt długo ze względu na ekspozycję odsłoniętych zboczy. Przez P.K. przechodzi b. ruchliwa szosa Nr 367 łącząca Wałbrzych przez Kamienną Górę z → Kowarami i Jelenią Górą, od której odchodzi szosa Nr 368 do coraz popularniejszego przejścia granicznego na Przeł. Okraj, stanowiąca równocześnie połączenie w kierunku Lubawki. Z szosą krzyżują się drogi polne, m.in. → Droga Głodu z → Ogorzelca. Pod przeł. biegnie tunel kol. na linii Kamienna Góra-Jelenia Góra. Jego wlot znajduje się na wys. 635 m, a dł. wynosi 1025 m. Należy do najdłuższych w Sudetach. Wykuty został w skałach, a wlot i wylot są licowane cegłą klinkierowa i kam. łamanym. Na przeł. jest parking i bufet.

- P.K. stanowiła granicę pomiędzy ks. świdn. i jaw. Przez P.K. prowadziła lokalna droga łącząca Kowary z częścią należących do nich wsi i kopalń w dol. Złotnej i Świdnika. Miała znaczenie tylko gospod. Komunikacja odbywała się wówczas głównie przez → Przeł. pod Bobrzakiem, którą prowadził → Stary Trakt Kamiennogórski. Nie wiadomo kiedy, ale na pewno już w pocz. XIX w. istniała pod przeł. od strony Kowar karczma, (Paßkretscham)

PRZEŁĘCZ KOWARSKA. W DOLE OGORZELEC fot. M. Staffa

NA PRZEŁĘCZY KOWARSKIEJ fot. M. Staffa

od której wywodziły się najstarsze nazwy. Obok stał piec wapienniczy. Uczęszczana była także stara droga do Czech przez Przeł. Okraj. W 1857 r. ukończono Drogę Głodu z Ogorzelca do Kowar, która spowodowała, że P.K. zaczęła cieszyć się renomą dogodniejszego połączenia na trasie z Kamienną Górą do Jeleniej Góry, kosztem Starego Traktu Kamiennogórskiego, który zszedł do roli tylko drogi leśnej. Wówczas karczma na P.K. stała się b. popularnym miejscem popasów na trasie dyliżansów. W k. XIX w. na

samej przeł. powstała druga karczma Schillerbaude. W k. XIX w. poprowadzono nową szosę, która malowniczymi serpentynami wspina się z obu stron przeł. Wtedy z kolei znaczenie utraciła Droga Głodu. Wreszcie w l. 1901-05 przedłużono linię kol. z Kowar do Kamiennej Góry, przekuwając pod przeł. tunel. Linię uruchomiono 04.06.1905 r., ale nie miała ona większego wpływu na ruch przez samą P.K. Przed 1939 r. Paßkretscham dysponowała 16 miejscami nocl.

Po 1945 r. większość domów pod P.K. rozebrano, szczególnie do strony Kowar, w tym Paßkretscham. D, karczmę Schillera na P.K. przejęło Doln. Tow. Turyst.-Kraj. z Jeleniej Góry, powierzając zagospod. jej na sehr, turyst. Dolnośl. Spół-dz. Turyst. Ostatecznie jednak działała ona jako sehr, prywatne. Dopiero w 1962 r. PTTK uruchomiło w niej schr. „Na Przełęczy Kowarskiej”, które początkowo dysponowało 25 miejscami nocl., później aż 62. Ok. 1970 r. sehr, zamknięto ze względu na zły stan techn. Równocześnie Oddz. PTTK w Kamiennej Górze uruchomił w drewn. bud. powyżej P.K., na zboczu Sulicy, stację turyst. „Bacówka” z 35 miejscami. Remont sehr, zaczęto prowadzić tak niefortunnie, że w jego wyniku obiekt rozebrano w 1973 r. Ob. na jego miejscu znajduje się parking. Miary nieszczęścia dopełnił pożar „Bacówki” 22.11.1973 r. i od tego momentu na P.K. nie ma już nocl.

NIEISTNIEJĄCE SCHRONISKO PTTK NA PRZEŁĘCZY KOWARSKIEJ fot. J. Milka

KRZYŻ POKUTNY NA PRZEŁ. KOWARSKIEJ
 fot. M. Staffa

7. Przy szosie na P.K. stoi uszkodzony kam. krzyż pokutny o wym. 65x100x26 cm. W 1996 r. prowadzono obok linię energetyczną i osadzono bezpośrednio przy nim słupek znamionowy.
10. Przez P.K. przechodzi żółty szlak na → Skalnik i Przeł. Okraj oraz nieb. szlak z Kowar przez Ogorzelec i Paczyn do Jarkowic.
11. Poz.: 5, 7, 9, 10, 11, 22, 27, 28, 41, 52, 53, 54, 81, 91, 93, 109, 114, 120, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 150, 154, 157, 159, 160, 164, 165, 167, 176, 178, 181, 182, 183, 186, 188, 190, 201, 203, 204, 229, 232, 238, 244, 246, 247, 253, 255, 271, 283, 284, 287, 289, 290, 291, 292, 294, 300, 301, 302, 306, 310, 314, 323, 328, 341.

PRZEŁĘCZ POD BOBRZAKIEM

1. Przełęcz pod Bobrzakiem.
5. Szerokie siodło 808 m w głównym grzbiecie Rudaw Janowickich, oddzielające ich pd. człon z → Bobrzakiem i → Rudnikami od masywu → Skalnika. Leży na granicy zlewni → Jedlicy, ku której spływa spod P.p.B. → Bystra i → Żywicy, do której odprowadza wody Czarnowski Potok. Wy-preparowana jest w proterozoicznych granitognej-sach oczkowych, tzw. gnejsach kowarskich, zale-gających w sąsiedztwie w postaci dużych bloków skalnych. Oddzielają one waryscyjskie granity karkonoskie na zach. od dewońskich łupków, zielenców i amfibolitów na wsch. W skałach występuje m.in. hornblenda i novtronit,

PRZEŁĘCZ POD BOBRZAKIEM fot. M. Staffa

- Przeł. porasta las świerkowy, odradzający się po klęsce ekologicznej. Występuje w nim domieszka brzozy, buka i jarzębiny. W rejonie P.p.B. obserwowano krzyżodzioba świerkowego (*Loxia curvirostra*). Przeł. leży na terenie RPK. Na przeł. znajduje się węzeł dróg leśnych, z których najważniejszy jest → Stary Trakt Kamiennogórski, w l. 1778-1857 r. stanowiący główną drogę jezdnią łączącą Kamienną Górę z Jelenią Górą. Prowadziła tędy linia dylizansów z Wrocławia do Cieplic SI. Opis takiej podróży zawarła w swoim pamiętniku min. Izabela Czartoryska, przejeżdżająca tędy w 1816 r. Z podróży utkwiał jej w pamięci stromy podjazd, który podróżni musieli pokonywać pieszo, a przeł. pomyliła ze szczytem (chyba Skalnika), który nazwała Kowarami. P.p.B. nie posiada walorów widokowych, poza nieciekawą panoramą Skalnika, ale z jej okolic otwierają się interesujące widoki, szczególnie ku wsch., na dol. Żywicy i jej otoczenie.
10. Przez P.p.B. przechodzą szlaki na Skalnik: czerw. GSS z → Szarocina i żółty z → Przeł. Kowarskiej.
 11. Poz.: 11, 22, 28, 52, 66, 125, 126, 127, 157, 182, 183, 204, 229, 246, 247, 255, 290, 291, 294, 300, 301, 302.

PRZEŁĘCZ POD BRZEŹNIKIEM

1. Przełęcz pod Brzeźnikiem.
5. Przełęcz 492 m w zach. ramieniu Rudaw Janowickich na terenie RPK. Oddziela → Brzeźnik na pd.-zach. od → Parkowej na pn.-wsch. Rozległe, dość płaskie siodło zajmują łąki i górne zabud. → Bukowca. D. stał tu folwark majątku w Bukowcu. P.p.B. leży na waryscyjskich granitach. Lasy świerkowe i bukowe porastają wzniesienia i stromsze zbocze pd.-wsch., opadające nad zabud. → Wojkowa. Z P.p.B. roztacza się ładny widok Karkonoszy i ku pn. na zach. część Rudaw Janowickich ze Wzgórzami Karpnickimi. Na przeł. dochodzi lokalna szosa z Bukowca.
10. Przez P.p.B. przechodzi nieb. szlak z → Kowar do → Karpnik.
11. Poz.: 28, 125, 126, 127, 128, 247.

NA PRZEŁĘCZY POD ŚREDNICĄ fot. M. Staffa

PRZEŁĘCZ POD ŚREDNICĄ

1. Hämmrich, Hemmrich, Himmerich, Przełęcz pod Średnicą.
5. Słabo zaznaczona przeł. 595 m w zach. ramieniu → Skalnika, które ciągnie się przez → Wilczysko po → Brzeźnik. Wcina się w grzbiet zbud. z waryscyjskich granitów pomiędzy → Średnicę na zach. i Wilczysko na wsch. Leży w lesie świerkowym i świerkowo-bukowym regla dolnego na terenie RPK.

Przez P.p.Ś. prowadzi lokalna szosa z → Kowar do → Karpnik przez → Gruszków. Odchodzi od niej asfaltowa droga leśna trawersująca pn. zbocze Wilczyńska i inne drogi leśne. Na przeł. jest parking. Od strony → Wojkowa pod P.p.Ś. tryska → Źródło Jola. Tereny te były b. popularnym celem spacerów kuracjuszy z Wojkowa. Szczególnie polecano panoramę Karkonoszy, ob. zupełnie niewidoczną ze względu na rosnące wokół lasy. Widoki ob. otwierają się znacznie niżej, nad za-bud. Wojkowa.

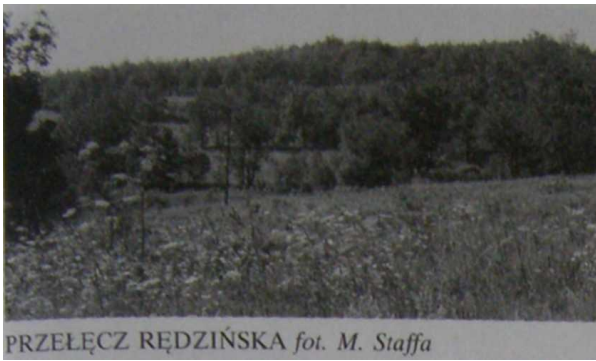
10. Przez P.p.Ś. prowadzi czerw. GSS z → Bukowca na Skalnik.
11. Poz.: 5, 10, 125, 127, 130, 137, 186, 238, 246, 247 328.

PRZEŁĘCZ POD WILKOWYJĄ

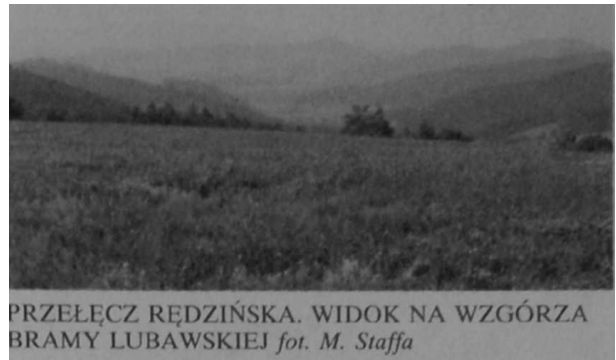
1. Przełęcz pod Wilkowyją.
5. Przełęcz 724 m we wsch. ramieniu → Bobrzaka. Szerokie, płytkie siodło leży pomiędzy → Wilkowyją na pn.-zach. i → Bukową na wsch. na podłożu zbud. ze staropaleozoicznych amfibolitów i tu-fitów oraz łupków kwarcowych. Ku pn. ciągną się łąki schodzące w dol. Czarnowskiego Potoku nad → Paczkowicami, pd. zbocze porasta las świerkowy i świerkowo-bukowy, wchodzący w obręb RPK. Z rejonu P.p.W. otwierają się widoki na wsch. część Rudaw Janowickich i Wzgórza Bramy Lubawskiej. Na przeł. jest rozwidlenie dróg polnych.
10. Na P.p.W. zbiegają się szlaki na → Skalnik: czerw. GSS z → Szarocina i nieb. E 3 z Kamiennej Góry przez → Pisarzowice.
11. Poz.: 52, 53, 291, 301.

PRZEŁĘCZ POD ŚREDNICĄ fot. M. Staffa

PRZEŁĘCZ RĘDZIŃSKA fot. M. Staffa

PRZEŁĘCZ RĘDZIŃSKA. WIDOK NA WZGÓRZA BRAMY LUBAWSKIEJ fot. M. Staffa

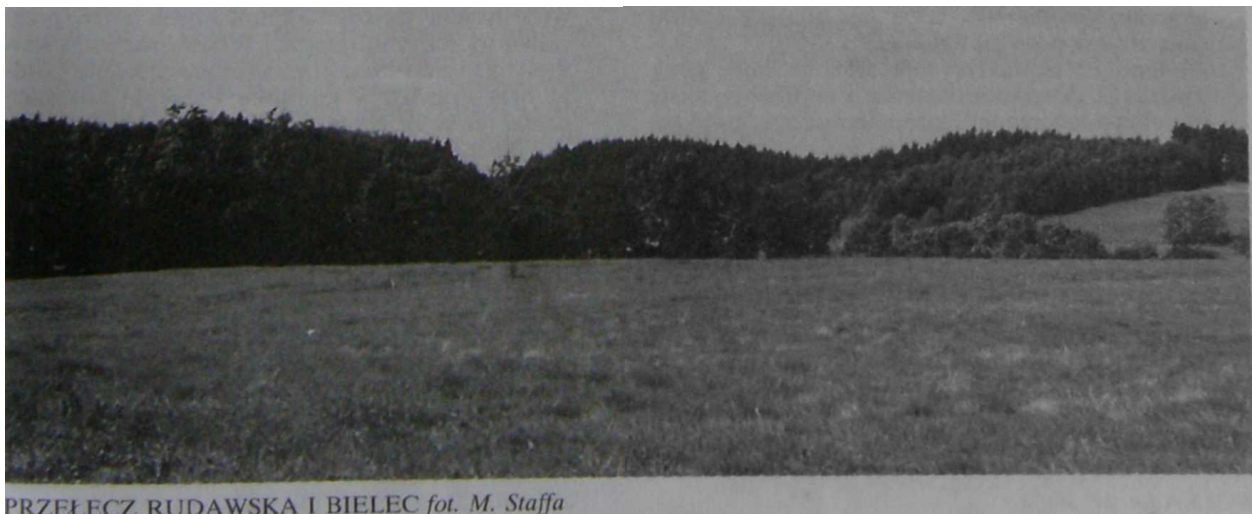
PRZEŁĘCZ RĘDZIŃSKA

1. Rędzińska Przełęcz, Przełęcz Rędzińska.
5. Rozległe i głębokie obniżenie 724 m w grzbiecie łączącym → Dzielą Górę na pn.-zach. z → Wielką Kopą na pd.-wsch. Wcina się pomiędzy Dzielą Górą a → Stróżnik poniżej → Rędzinek. Wypreparowana jest w staropaleozoicznych łupkach kwarcowo-albitowo-chlorytowych i amfibolitach oraz sylurskich zieleńcach. Rejon przeł. pokrywają bujne łąki górskie, które d. służyły jako tereny wypasowe, a od szeregu lat nie są już koszone. Wykształcił się na nich bogaty zespół roślinności zielnej i traworośli z licznymi gat. chronionymi i górkimi. Występują tu m.in. storczyki (*Orchis*), arnika górską (*Arnica montana*), śnieżnica wiosenna (*Leucoium vernum*), gółka długoostrogowa (*Gymnadenia conopea*), wiązówka błotna (*Filipendula ulmaria*) i inne. Łąki te są proj. rezerwatem przyr. w obrębie RPK. Ponieważ lokalna szosa z → Marciszowa do → Pisarzowic biegnie wyżej przez Rędzinki, w niektórych opracowaniach P.R. jest błędnie lokalizowana wyżej, w miejscu, gdzie szosa osiąga najwyższy punkt na trasie. Z okolic P.R. roztacza się rozległy widok na główny grzbiet Rudaw Janowickich: od → Bielca po → Wołek, na Wielką Kopę oraz na doi. → Żywicy i leżące za nią Wzgórze Bramy Lubawskiej, a także na fragm. Gór i Pogórze Wałbrzyskiego.

10. Przez P.R. przechodzi żółty szlak z Kamiennej Góry przez Wielką Kopę na Wołek i do → Janowic Wlk.
11. Poz.: 28, 66, 68, 108, 192, 183, 2043, 246, 247, 289, 294, 301, 302.

PRZEŁĘCZ RUDAWSKA

1. Przełęcz Rudawska.
5. Wyraźnie zaznaczona, głęboka przeł. 739 m w głównym grzbiecie Rudaw Janowickich pomiędzy → Bielcem (jego niższą pd.-zach. kulminacją) na pn.-wsch., a → Skalnikiem na pd.-zach. Wypreparowana została na kontakcie waryscyjskich granitów karkonoskich i proterozoicznych granitognejców oczkowych od zach. oraz dewońskich fyllitów grafitowo-serycytowych, łupków łyszczykowych, zieleńców i amfibolitów od wsch. Pod P.R. od strony → Grzędzin znajduje się duży kamieniołom marmurów dolomitycznych o barwie białej i zielonkawej od wtrąceń kwarcu z oliwkiem, diopsydem i serpentynem. P.R. leży na terenie RPK. Przeł. porasta las świerkowy regla dolnego, ostatnio dość przerzedzony, dlatego też odsłoniły się z niej ograniczone widoki. Krzyżuje się na niej z grzbietową ścieżką droga leśna łącząca dol. → Karpnickiego Potoku od zach. z dol. → Żywicy od wsch., a także inne drogi leśne trawersujące zbocza w tym rejonie.

PRZEŁĘCZ RUDAWSKA I BIELEC fot. M. Staffa

PRZYBKOWICE. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

10. Grzbietem Rudaw Janowickich przez P.R. prowadzi nieb. szlak E 3 ze → Szwajcarki przez → Wołek na Skalnik.
11. Poz.: 22, 27, 28, 52, 53, 54, 66, 126, 127, 182, 183, 201, 229, 246, 247, 283, 289, 290, 291, 294, 301, 302, 341.

PRZYBKOWICE

1. 1776 Prittwitzdorf, 1945 Przybkowice.
2. Do 1818 kolonia → Ciechanowic w pow. bolkowsko-kam.-gór. Do 1936 kolonia Ciechanowic w pow. bolk. Do 1945 kolonia → Marciszowa, w pow. kam.-gór. Do 1975 część Ciechanowic w gm. Marciszów, w pow. kam.-gór. Do 1990 część Ciechanowic w gm. Marciszów, w woj. JG. Od 1990 część Ciechanowic w gm. Marciszów, w rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.
3. 1816 - 116, 1825 - 151, 1840 - 168, 1871 - 165, 1885 - 144, 1905 - 156, 1915 - 193, 1940 - 175, pozostałe dane łącznie z Ciechanowicami.
4. Wliczona w pow. Ciechanowic.
5. P. mają nietypowy dla terenów podgórskich układ przestrzenny zbliżony do ulicówki. Leżą na pn.-wsch. skraju Rudaw Janowickich w płytkiej dolince bezimiennego potoku, I. dopływu → Bobru, który spływa po rozległym pn.-wsch. zboczach → Wołka i → Małego Wołka poniżej → Krzyżowej Hali, w granicach RPK. Otoczenie stanowią użytki rolne, głównie łąki, lasów jest niewiele i porastają zbocza powyżej wsi.
Okolice P. charakteryzuje złożona bud. geol. Tworzą je dewońskie zieleńce i amfibolity, skały wapniowo-krzemowe, staropaleozoiczne łupki se-

rycytowo-chlorytowe, łupki kwarcowo-albitowo-chlorytowe oraz tufity. Skały były okruszczowane rudami srebra, ołowiu i miedzi, występował też piryt i kordieryt. Do P. sięgał pd.-wsch. kraniec zagłębia, którego centrum stanowiła → Miedzianka i Ciechanowice. Rudy eksploatowano metodą kopalnianą.

Zabud. wsi ciągną się ok. 0,4 km od lokalnej szosy z Marciszowa do → Janowic Wlk., na wys. ok. 450-480 m. W 1978 r. było tu 21 gospodarstw rolnych, ob. jest ich mniej. P. są niewielką osadą wyłącznie roln., pozbawioną zaplecza handl.-usł. Mają niezłe warunki naturalne dla roln. pomimo położenia na pn.-zach. zboczach.

6. P. są jedną z najmłodszych osad na obrzeżu Rudaw Janowickich. Powstały w 3. ćw. XVIII w., gdy Ciechanowice po uzyskaniu praw miejskich znajdowały się w rękach hr. von Prittwitz (z d. hr. Seher-Thoss) i jej nieletnich dzieci. Od nazwiska właścicielki i założycielki wzięły nazwę. Zbud. je jako kolonię gór. (podobnie jak sąsiedni, nieco starszy → Orlinek), stąd nietypowy układ przestrzenny. Jednak tradycje gór. na tym terenie są starsze, bowiem podczas robót gór. w pocz. XIX w. wykorzystywano sztolnie z XVI w., w których prowadzono wtedy poszukiwania rud srebra, chyba bez większego rezultatu, ponieważ nie powstała tu wcześniej żadna osada.

W 1776 r. wznowiono roboty w Ciechanowicach i P. Prowadził je Preller, który interesował się wydobyciem łupków pirytonośnych i ich przeróbką na siarczan miedzi i żelaza oraz kwas siarkowy. Eksploatował m.in. sztolnię „Helene”, która była drażona w kierunku P., gdzie wcześniej istniał już szyb „Neuer Friedrich”, połączony z nią w 1796 r. Wtedy dla górników wzniesiono nową osadę. Była to kolonia Ciechanowic i P. nigdy nie stały się samodzielną wsią. Postawiono w nich blisko 30, prawie jednakowych domów, po obu stronach ulicy-drogi.

Szczególne nasilenie prac gór. na terenie P. miało miejsce w l. 1821-27, gdy starą sztolnię powyżej osady połączono z przedłużoną aż tu sztolnią „Helene”. Powstała w ten sposób najdłuższa sztolnia w całym rejonie. W 1825 r. P. liczyły 30 bud., była też szkoła ewang., a większość mieszk. trudniła się tkactwem chałupniczym, pracowały 23 krosna. Natomiast w 1840 r. warsztatów tkackich działało 20, a wśród mieszk. było 6 innych

PRZYBKOWICE NA TLE WOŁKA I MAŁEGO WOŁKA fot. M. Staffa

PRZYBKOWICE. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

rzemieślników i 2 handlarzy. Jak widać osada rozwijała się nie tylko dzięki górn. W 1854 r. połączono w jeden zakład wszystkie kopalnie i wtedy P. również stały się częścią tego zespołu. W 1868 r. roboty jednak wstrzymano i wznowiono dopiero w 1886 r. Ponieważ nie dawały spodziewanych efektów wstrzymano je ponownie w 1898 r. Znowu zaczęto eksploatację w pocz. XX w., ale też bez powodzenia. Ponieważ roboty górn. prowadzono z przerwami, mieszk. utrzymywali się głównie z tkactwa chałupniczego, potem tylko z roln. Osada nie miała żadnych atrakcji leżała poza szlakami wędrówek turystów i nie było tu innych możliwości egzystencji. Po 1945 r. P. pozostały osadą roln., chociaż w l. 1945-54, podobnie jak wszędzie w okolicy i tu prowadzono roboty poszukiwawcze rud uranu. P. pozostają kolonią Ciechanowic, ale ze względu na odległe położenie ich nazwa nieoficjalnie utrzymuje się nadal.

11. Poz.: 2, 11, 40, 55, 56, 57, 58, 59, 66, 91, 108, 141, 142, 158, 160, 167, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 244, 246, 247, 265, 266, 294, 303, 314, 340, 342.

PTAK

1. Ptak.

5. Skalka tworząca wraz z → Tępą jeden masyw rozdzielony Siodełkiem pod Tępą. Stoi na pn.-wsch., zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach, na wsch. od → Zipszowej Czuby, na wys. ok. 580 m w gęstym lesie świerkowym. Ma kształt wąskiej ale długiej baszty skalnej, zbud. z waryscyjskich granitów. W środkowej części wyrasta nieregularnym masywem, zwieńczonym niekształtnymi blokami skalnymi, które zasugerowały nazwę. P. leży na terenie RPK i stanowi cel niezbyt trudnych wspinaczek. Należy do popularniejszych masywów skalnych w Sokolich Górach. Jego ściany sięgają ok. 30 m wys.

11. Poz.: 62, 143, 246, 254, 291, 300, 301.

PTASIA

1. Ptasia Góra, Ptasia.

5. Niewielkie wzniesienie 584 m w → Leszczyńcu. Wyrasta stromą, zadrzewioną kopką w widłach → Świdnika i → Wilczyńca. Zbud. ze staropaleozo-

PURPUROWE JEZIORKO. DOLNE WYROBISKO (stan z 1966 r.) fot. M. Staffa

icznych łupków kwarcowo-albitowo-chlorytowych i tufitów oraz amfibolitów, które tworzą urwiska skalne na zboczach i u podnóży P. Od pd. pod P. biegnie szosa Nr 367 z Kamiennej Góry przez → Przeł. Kowarską do Jeleniej Góry. W tym miejscu stał kiedyś posterunek celny. Natomiast zach., łagodniejsze zbocze zajmują zabud. Fabryki Porcelany Techn. „Połam”.

10. Zach. i pn.-zach. zbocza P. obiega czarny szlak z Leszczyńca do → Czarnowa.

11. Poz.: 66, 127, 182, 183, 294, 301, 302.

PURPUROWE JEZIORKO

1. Schwefel kies Gruben, Schwefelkies Grube, Czerwone Jeziorko, Kolorowe Jeziorko, Purpurowe Jeziorko.

5. Wrobiska po kopalni łupków pirytowych u pn.-wsch. podnóży → Wielkiej Kopy i pn.-zach. → Mnichów. Ciągną się na wys. ok. 510-620 m powyżej → Wieściszowic. Tworzą je dwa zespoły: dolny, przez który przepływa pr. dopływ → Mienicy i górny, właściwe PJ. Zespół dolny, to płatanina jarów i wąwozów o prawie pionowych ścianach, pozbawionych wszelkiej roślinności, jedynie na ich dnie i górnej powierzchni między nimi rosną

PURPUROWE JEZIORKO. (stan z 1966 r.)
fot. M. Staffa

PURPUROWE JEZIORKO. WYROBISKA
POKOPALNIANE fot. M. Staffa

zagajniki świerkowo-brzozowo-sosnowe. Górną część tworzy rozległe wyrobisko o dł. ok. 400 m i szer. do ok. 200 m, którego dno wypełnia jeziorko o bardzo urozmaiconej linii brzegowej. Jego wody, podobnie jak potoku przepływającego przez niższe wyrobiska, mają intensywną barwę ciemnoczerwoną, która dała asumpt nazwie. W ostatnich latach daje się zauważyć pojaśnienie koloru wód. Pochodzi on od rozpuszczonych w nich związków mineralnych.

Tereny kopalni zbud. są ze staropaleozoicznych łupków sercytowo-chlorytowo-kwarcowych z pirytem, które od zach. otaczają tufity, a od wsch. łupki kwarcowo-albitowo-chlorytowe. Łupki o pięknym ubarwieniu i interesującej strukturze są doskonale widoczne na brzegach P.J. W skałach je otaczających występuje b. wiele, nieraz rzadkich minerałów, m.in.: hornblenda, bornit, aktynolit, ankeryt, piryt, pirotyn, chalkopiryt, sfaleryt, galena, boulangeryt, jamesonit, bournonit, chalkozyn.

PURPUROWE JEZIORKO fot. M. Staffa

PURPUROWE JEZIORKO. ŁUPKI PIRYTONOŚNE
NAD BRZEGIEM fot. M. Staffa

dolomit, kalcyt, fluoryt, pistacyt, zoisyt, halotrychit, ilmenit, limonit, miedź rodzima, syderyt, tetradryt, talk, tytanit i wezuwian. P.J. znajduje się na obszar/c HPK i jest proj. rezerwatem przyr.

- 6 W 1785 r. założono kopalnię „Hoffnung”, w której eksploatowano piryty z łupków łyszczykowych o zawartości do 20% siarki. Był to okres, gdy w sąsiedniej Miedziance i Ciechanowicach działał Preller, będący specjalistą od prod. siarczanu miedzi i żelaza oraz kwasu siarkowego z pirytów. On to rozpoczął tu roboty górń., a w 1790 r. uzyskał koncesję na założenie w pobliskim → Płoszowie witrioletni, tzn. wytwórni kwasu siarkowego. Tam przerabiano surowiec z kopalni „Hoffnung”. W następnych latach wyżej powstały jeszcze dwie kopalnie „Neues Glück” i „Gustav”, po których też pozostały niewielkie jeziora: → Błękitne Jezioro i → Zielony Stawek, noszące łączną nazwę Kolorowych Jeziorok.

Eksploatację z różnym natężeniem prowadzono do 1872 r., gdy kopalnie i witrioletnię przejęła fabryka kwasu siarkowego „Silesia” z Żar. Wydobywano wówczas do 5.000 t koncentratu rocznie, ale zawartość siarki spadła w nim do 9,5%. W l. 1852-1825 prod. w Płoszowie kwas siarkowy, ale już od 1902 r. zakład przechodził na prod. farb olejnych na bazie siarczanów. W 1925 r. roboty wstrzymano, a zakład rozebrano. Od tego czasu wyrobiska są porzucone, stanowiąc znaczną atrakcję krajobrazową i krajoznawczą. Purpurowe zabawienie wody, w połączeniu z żółtymi zboczami, na których nic nie rośnie i różnobarwnymi łupkami, sprawiają niezapomniane wrażenie. Podczas wielkiej powodzi w lipcu 1997 r. wody P.J. wystąpiły z brzegów, zalewając część Wieściszowic. Potem znalazły jakieś podziemne ujście, w wyniku czego jezioro zanikło, nie wiadomo tylko czy okresowo, czy na stałe.

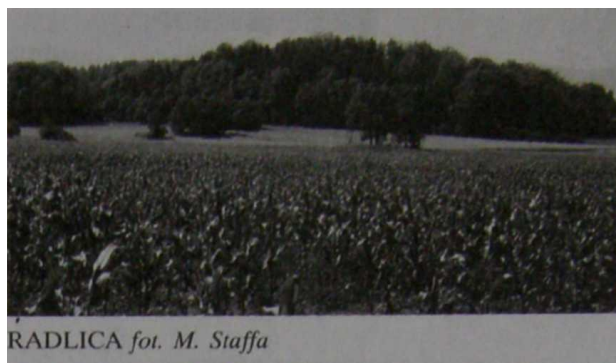
10. Na terenie P.J. (w dolnej części) jest parking i zagospodarowane miejsce odpoczynku. Obok obu wyrobisk, zach. brzegiem P.J., prowadzi ziel. szlak z → Marciszowa na Wielką Kopę.
11. Poz.: 7, 11, 28, 66, 68, 91, 108, 120, 127, 160, 176, 204, 216, 246, 247, 253, 255, 265, 266, 290, 293, 294, 301, 314.

PUSTA SKAŁA (zob. hasła: Diabelska Ambona i Czartowiec)

R

RADLICA

- Hellberg, Hell Berg, Radlica.
- Wzniesienie 403 m na pn.-zach. krańcu Wzgórz Karpnickich, zaliczane także do Kotliny Jeleniogórskiej. Wyrasta w widłach → Bobru i Łomnicy, do której u jego zach. podnóża uchodzi → Jedli-

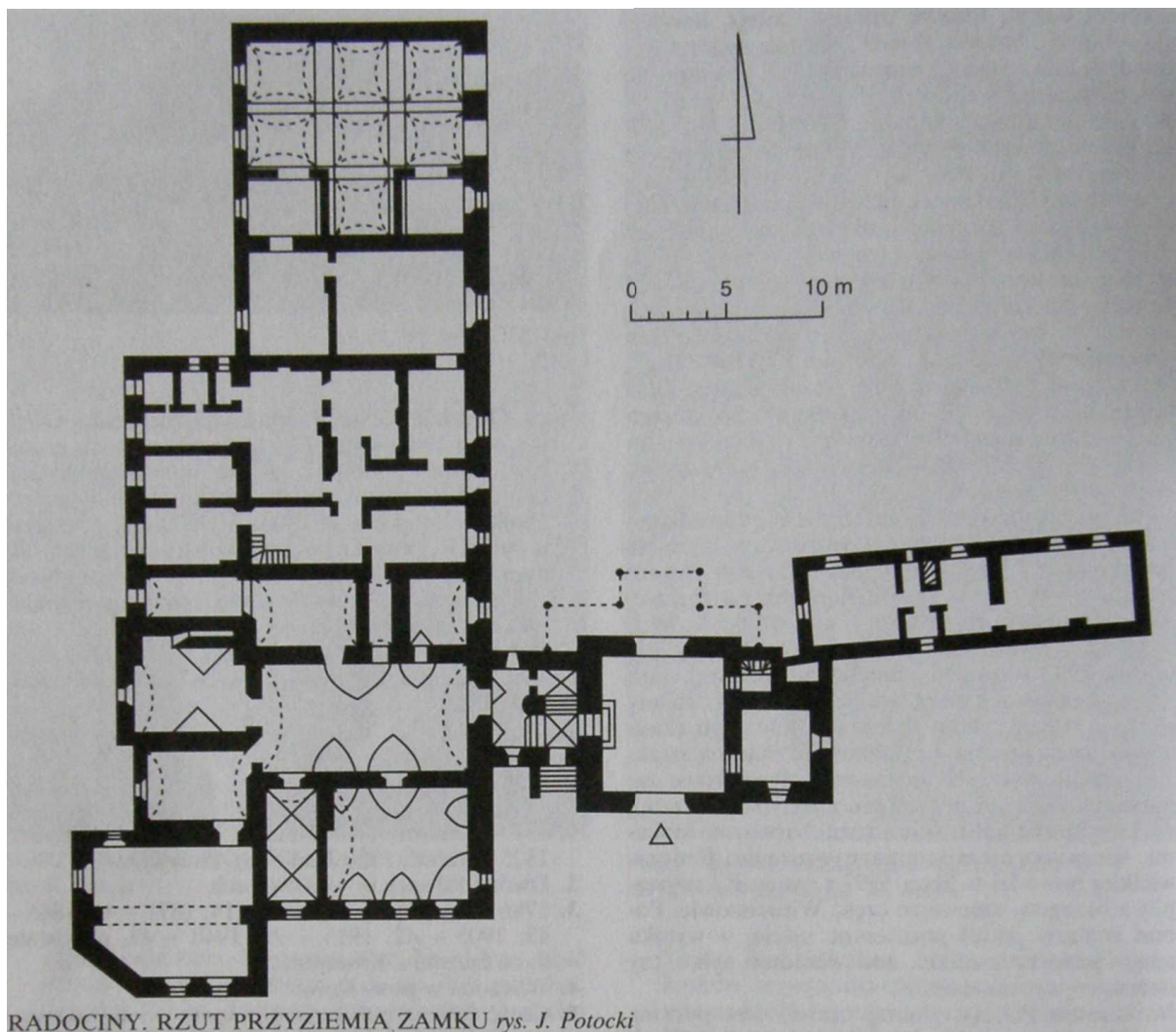

ca. Oddziela zabud. Łomnicy na zach. od → Wojanowa na pn.-wsch. Zbud. z waryscyjskich granitów, które (podobnie jak na innych pobliskich twarżeliowych pagórkach) występują pod wierzchołkiem w postaci skałek o tej samej co szczyt nazwie. R. porasta las świerkowy ze znaczną domieszką buka, brzozy, sosny i innych gat. Niżej ciągną się łąki. Pn.-wsch. podnóżem biegnie lokalna szosa z Łomnicy do → Karpnik.

11. Poz.: 7, 11, 52, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 179, 181, 182, 183, 186, 244, 246, 247, 287, 289, 302, 314, 328.

RADOCINY

- 1570 Neuhoff, 1785 Neuhof, 1816 Gut Neuhoff, 1825 Neuhof, 1950 Radociny, Nowy Dwór.
- Dwór i folwark w → Kowarach.
- 1786 - 20, 1816 - 28, 1840 - 14, 1871 - 41, 1885 - 43, 1905 - 42, 1915 - 29, 1940 - 43, pozostałe dane łącznie z Kowarami.
- Wliczona w pow. Kowar.
- Część Kowar położona pomiędzy ul. Kamiennogórską (obwodnica), Zamkową i zalewem. Dawniej zajmowała obszar w widłach → Jedlicy, → Kalnicy i → Bystrej na wys. ok. 450 m. Od wsch. ciągną się w stronę → Wojkowa rozległe łąki, od zach. zalew, a z pozostałych stron podchodzi zabud. miasta, w tym od pd. obszerny kompleks Fabryki Dywanów. R. są pozostałością d. zespołu pałacowo-parkowego, zagęszczonego nowszymi budynkami. Przy pałacu znajduje się park krajobrazowy o pow. ok. 7,5 ha, w którym rosną piękne okazy starych dębów szypułkowych (*Quercus robur*), wiązów górskich (*Ulmus scabra*), choiny kanadyjskiej (*Tsuga canadensis*), świerków (*Picea*), lip drobno-listnych (*Tilia cordata*) i sosen (*Pinus*) oraz krzewów ozdobnych, w tym jałowców (*Juniperus*). W pałacu mieścił się dom wczas., ob. stanowi własność prywatną i jest niedostępny dla zwiedzających. Zabud. gospod. są wykorzystywane na cele mieszk. i gospod., m.in. mieści się tu terma drobiu i stadnina koni. Nazwa R. odnosi się do osiedla, natomiast sam pałac, zwany potocznie zamkiem, najczęściej występuje w lit. jako Nowy Dwór.
- Pierwszy dwór w tym miejscu wznosił ok. 1570 r. ówczesny właściciel Kowar, hr. Kaspar von Schaffgotsch, który ulokował w nim młodszego syna. Do tego czasu dobra kowarskie podlegały pod adm.

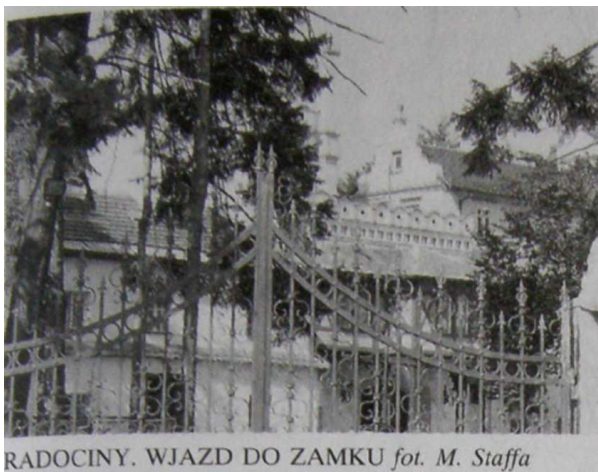

w → Karpnikach, a w Kowarach był tylko jakiś niewielki dwór u stóp → Brzeźnika. Od tego momentu R. stały się siedzibą rodową odrębnej linii von Schaffgotschów.

Była to duża posiadłość obejmująca znaczne rejony Karkonoszy, Rudaw Janowickich i Wzgórz Bramy Lubawskiej z rozległymi lasami, kopalniami, hutami i ok. 90 wsiami i osadami. Jednak nie mogła się pomyślnie rozwijać, ponieważ w czasie wojny 30-letniej mocno ucierpiała, szczególnie podczas kilkudniowej okupacji Lisowczyków. W 1634 r. głowa rodu, hr. Hans Ulrich von Schaffgotsch został oskarżony o spisek wraz z ks. Albrechtem von Wallensteinem i aresztowany, a w 1635 r. stracony w Regensburgu. Już w 1634 r. ces. Ferdynand III skonfiskował mu dobra, w tym i R. Potem część dóbr rodzina odzyskała, ale zamek Nowy Dwór w R. z całymi przynależnymi do niego dobrami w 1639 r. ces. sprzedał hr. Hermannowi von Tscherninowi (Prokopowi Czerninowi) za prawie 217 tys. guldenów. On sam tu nie rezydował, w zamku zamieszkiwali jego starostowie - administratorzy (burgabiowie). W tym czasie dochodziło do sporów i protestów, a nawet zamieszek ze strony mieszczan kowarskich, którzy czuli

się pozbawieni przez nowego właściciela przynależnych im praw. Spory trwały prawie do k. XVII w. W 1726 r. z majątku R. płacono 5.506 talarów podatków, a więc więcej niż z części miejskiej. W 1747 r. kr. Fryderyk II wykupił dobra kowarskie od wdowy po hr. Tscherninie za 217 tys. guldenów, ale natychmiast odsprzedał je miastu, obciążając należnością hipotekę Kowar, w zamian nadając im prawa miasta kr. Nowy Dwór nadal pozostał centrum adm. dóbr podległych odrębnej kamerze. W 1765 r. wartość dóbr kowarskich szacowano na 30.069 talarów.

Dopiero od 1809 r. miasto uzyskało zarząd nad dobrami ziemskimi, ale sytuacja finansowa Kowar była tak zła, że w 1820 r. doszło do sprzedaży prawie wszystkich majątków miejskich, w tym R za które uzyskano od kupca Kopischa 26.268 talarów. Jednak już wkrótce Nowy Dwór z ziemią, odkupił ks. Rzeszy Heinrich von Reuss-Schleiz-Kösterlitz, ale faktycznie zamek stał się siedzibą jego syna ks. Heinricha IX von Reuss. W rękach tej rodziny majątek pozostawał do 1945 r. Nowy nabywca dokonał przebud. zamku na neoren. i neogot. pałac. W 1871 r. majątek ks. von Reussa w R. obejmował 537 morgów ziemi i przynosił 912

RADOCINY. WJAZD DO ZAMKU fot. M. Staffa

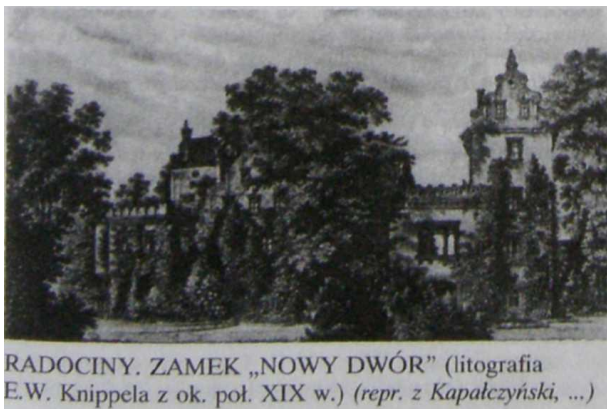
RADOCINY. WIDOK ZAMKU OD STRONY PARKU
(repr. z: *Zabytki i muzea...*)

talarów rocznego dochodu. W okresie I wojny światowej w pałacu mieścił się lazaret. Po 1945 r. w zabud. przypałacowych mieściło się gospodarstwo rolne, natomiast sam pałac był wykorzystywany jako dom wczas., potem odnaleziony przez uzdrowisko w Wojkowie na sanatorium, a po jego likwidacji służył jako dom wczas. Inst. Energii Jądrowej. Niedawno został sprzedany osobie prywatnej.

7. 1. Pałac Nowy Dwór jest rozległym, rozczłonkowanym założeniem o złożonej bryle. Najstarsza, ren. część z ok. 1570 r. obejmuje d. dwór na rzucie prostokąta z trzema ryzalitami. Jest to budowla 2-kond., 2-traktowa z 4-kond. narożną wieżą. W 1. poł. XVIII w. dostawiono drugie skrzydło i bud. bramny obok wieży. Kolejna przebud. w 1878 r. i ostatnia w 1913 r. nadały pałacowi cechy neoren. i neogot. W czasie tej ostatniej dostawiono dodatkowe skrzydło mieszk. Pałac był remontowany po 1973 r. W efekcie tych prac powstał 2-skrzydłowy, 2-3-kond. pałac z przybudówkami. Zachował ren., kam. portale, obramienia okienne i część szczytów. Na uwagę zasługuje d. loggia, w której podcieniu po zamurowaniu umieszczono kartusz z herbem von Zedlitzów. Z późniejszych przebud. pochodzi dobry detal kam. neoren. i neogot., m.in. portale, opaski, attyka na bud. bramnym. Część wewnątrz zachowała sklepienie krzyżowe i lunetowe z kolebkami, a na piętrze stropy. Z 1. poł. XIX w. pochodzą też boazerie.

Przy pałacu jest dobrze zachowany park z ok. 1870 r., z zabytkowym układem przestrzennym i nasadzeniami. Otacza go ozdobne ogrodzenie ze sztachet z kutymi bramami. W parku jest sadzawka, klomby i interesujący układ ścieżek. Poza parkiem stoją d. oficyny mieszk. i adm. oraz bud. gospod., w tym stajnia. Pochodzą z 1878 i 1913 r. Noszą cechy arch. tyrolskiej i sec. Pałac i zabud. gospod. były kilkakrotnie wykorzystywane jako scenografia przy kręceniu filmów, m.in. realizowano tu odcinki „Stawki większej niż życie”.

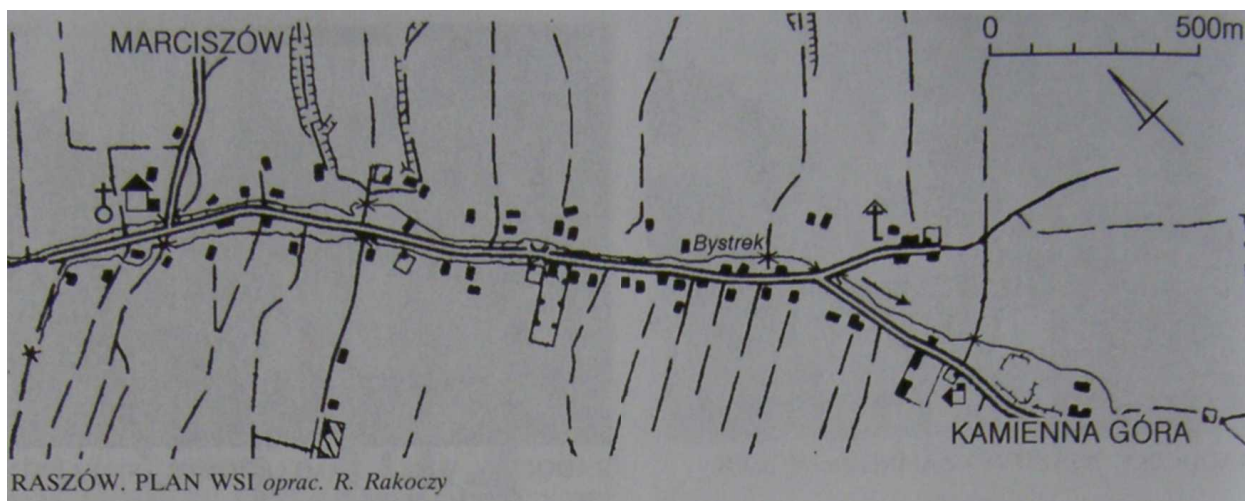
2. Z bud. stojących przy ul. Zamkowej w Kowarach na uwagę zasługują m.in.: nr 4 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 11 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 13 - bud. adm. fermy, mur. z ok. 1920 r.; nr 15 - mieszk., mur. z ok. 1913 r.
10. Wzdłuż ogrodzenia parku od pd.-zach. i zach. prowadzi nieb. szlak z Kowar przez → Bukowiec do Karpnik.
11. Poz.: 2, 5, 9, 10, 11, 27, 28, 41, 42, 44, 56, 57, 58, 59, 60, 93, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 137, 141, 142, 157, 158, 165, 171, 179, 180, 186, 226, 238, 239, 244, 246, 247, 254, 265, 266, 290, 292, 294, 301, 305, 314, 328, 336, 337, 341, 342.

RADOCINY. ZAMEK „NOWY DWÓR” (litografia E.W. Knippela z ok. poł. XIX w.) (repr. z *Kapalczyński, ...*)

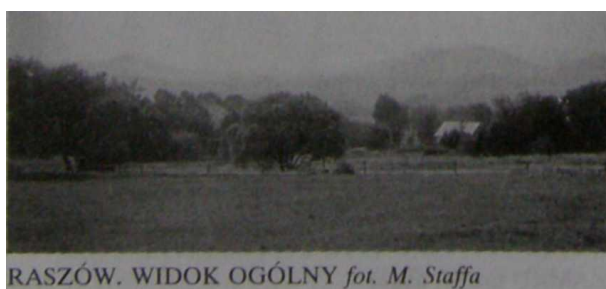

RADOCINY. ZABUDOWANIA GOSPODARCZE ZAMKU fot. M. Staffa

RASZÓW

1. 1287 Rysindorf, 1765 Ober-, Nieder Reussendorf, 1810 Reussendorf, Nieder-, Ober Reussendorf, Neu Reussendorf, 1871 Reussendorf, 1945 Raszków.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. świdn. Do 1818 w pow. bolkowski-kam.-gór. Do 1945 w pow. kam.-gór. Do 1973 w gr. → Pisarzowice, w pow. kam.-gór. Do 1975 w gm. Kamienna Góra, w pow. kam.-gór. Do 1990 w gm. Kamienna Góra, w woj. JG. Od 1990 w gm. i rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.
3. 1785 - 661, 1816 - 1.365, 1825 - 604, 1871 - 602, 1885 - 516, 1905 - 436, 1910 - 433, 1915 - 433, 1925 - 490, 1933 - 473, 1940 - 473, 1945 - 428, 1970 - 350, 1978 - 358, 1988 - 368.
4. 792 ha, w tym 500 ha użytków rolnych i 246 ha lasów.
5. Bardzo ładnie położona wieś nad → Bystrkiem, zwanym także Raszówką. Zajmuje rozległą dol., której dolna część leży w Obniżeniu Kamiennej Góry, a górna wspina się na zbocza → Wielkiej Kopy w Rudawach Janowickich. Z terenu wsi rozciągają się widoki na Karkonosze, Lasocki Grzbiet. G. Krucze i Wzgórza Bramy Lubawskiej oraz fragm. Rudaw Janowickich. Zabud. R. ciągną się ok. 1,5 km. na wys. ok. 490-580 m. Rudawy Janowickie zbud. są ze skał zmetamorfizowanych. Są to głównie dolnokarbońskie zlepieńce oraz permskie melafiry (trachybazalty). Niżej ciągną się czwartorzędowe gliny deluwialne i rumosze skalne. Zbocza Rudaw Janowickich porastają lasy świerkowe i świerkowo-bukowe regla, dolnego, których skrajem biegnie granica

RPK. W R. jest gajówka, przy której rosną 2 buki zwyczajne (*Fagus sylvatica*) - pomniki przyr. o obw. ok. 5,0 m. Wieś otaczają użytki rolne, w tym łąki o b. bogatym składzie gat. Rosną tu m.in.: róża alpejska (*Rosa pendulina*), storczyk bżowy (*Orchis sambucina*), pierwiosnka wyniosła (*Primula elatior*) i kruszczyk błotny (*Epipactis palustris*). Fragm. tych łąk jest proj. rezerwatem przyr. R. jest wsią roln. W 1978 były jeszcze 62 gospodarstwa rolne, ale w 1988 r. już tylko 40, a wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się 13% ludn. zawodowo czynnej. Wieś posiada tylko minimalne zaplecze handl.-usł. Ma natomiast wysokiej klasy walory krajobrazowe i krajoznawcze, ale nie wykorzystane. Przez R. prowadzi lokalna droga do Marciszowa.

6. R. jest jedną z bardziej interesujących wsi w rejonie Kamiennej Góry, chociaż jego dzieje nie są dokładnie poznane. Wiadomo, że powstał b. wcześniej i w k. XIII był już dużą osadą, która posiadała nawet kościół. Była własnością rycerską, która została prawdopodobnie zniszczona w okresie wojen husyckich.

Potem dzieje R. wiązały się ściśle z Grodztwem pod Kamienną Górą, ponieważ wieś od pocz. XVI w. należała do hr. von Schaffgotschów, którzy założyli tam jedną z rodowych siedzib, natomiast przy kościółku w R. zbud. nekropolię dla tej linii rodu. W ich rękach wieś pozostawała do wojny 30-letniej. Być może należała okresowo, lub w części, także do hr. von Tschernina. W 1547 r. jako właściciela wymieniano S. i K. von Czettritzów, a w 1654 r. Annę von Schliebitz i GH. von Schindel. Od dawna R. dzielił się nominalnie na 2 części: R. Dolny i Górny, ale najczęściej obie należały do tych samych posiadaczy. W XVII w. był nim m.in. baron von Zedlitz. W XVIII w. R. był już znaczną wsią i dzielił się na 2 części: R. Dolny i R. Górny. W obu były dwory, przy dolnym był folwark. W 1726 r. z całej wsi płacono 854 talary podatku. W 1765 r. obie części należały do barona von Zedlitz. Wartość R. Dolnego wynosiła 6.032 talary, a mieszkało tu 10 kmieci, 25 zagrodników i 7 chałupników, w tym 2 rzemieślników. Wartość R. Górnego wynosiła tylko 2.948 talarów, a mieszkało w nim 10 kmieci. 34

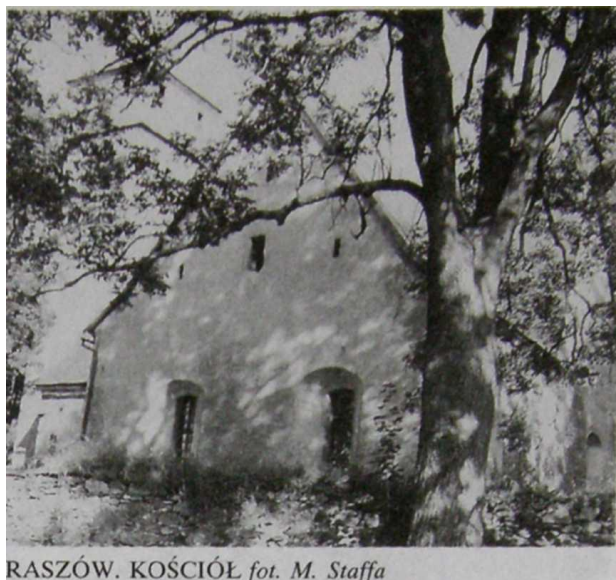
zagrodników i 7 chałupników, w tym 8 rzemieślników. Wśród mieszk. byli tkacze chałupnicy i inni rzemieślnicy. W 1785 r. właścicielem wsi był ppłk. baron von Eiksstädt. Był tu kość. kat., 2 bud. szkolne, 2 folwarki, 3 młyny wodne i 2 bielniki, a wśród mieszk. było 20 kmieci, 61 zagrodników i 16 chałupników.

W XIX w. wieś dość szybko rozwijała się. Już w pocz. tego stulecia dzieliła się na 3 części, doszedł jeszcze Nowy R., który był kolonią. W 1800 r. był kość, dwór z folwarkiem i 3 młyny wodne, a mieszkało 81 zagrodników. W 1825 r. właścicielem był tajny radca Crelinger z Berlina. Wieś liczyła 103 domy, w tym kość. kat., szkołę ewang. z nauczycielem, 2 folwarki z browarem i gorzelnią, 2 gorzelnie chłopskie, 3 młyny wodne, olejarnię i 2 bielniki. Działała także kopalnia pirytu „Gustav”. Z kolei w 1830 r. wieś za 18.510 talarów zakupił tajny radca stanu, min. hr. „zu Stolberg-Wernigerode”. We wsi w 1840 r. wymieniono dodatkowo tartak oraz 14 krosien lnianych i 12 bawełnianych, a także 4 gospody. Hodowano tu ponad 300 szt. bydła, nadal działała kopalnia pirytu „Gustav”. W 1870 r. R. tworzył jeden majątek ziemski z Wieściszowicami i należał do nr. Rzeszy Eberhardta zu Stolberg-Wernigerode, nadprezydenta Prow. Śląskiej we Wrocł., do którego rodziny od blisko stu lat należało już Grodztwo. Cała posiadłość miała łącznie 2.086 morgów. Natomiast w 1871 r. sam tylko R. liczył 111 domów. Była to więc duża, roln. wieś. Od dawna istniało tu wolne sołectwo i karczma sądowa, którą polecano wędrowcom już w 1. 80-tych XIX w. Po utworzeniu RGV przez R. poprowadzono najdogodniejsze dojeżdżanie do sehr, i wieży widokowej na Wielkiej Kopie. Turystom polecano też mauzoleum hr. von Schaffgotschów. Jednak R. nigdy nie stał się oficjalnym letniskiem, pomimo pięknego położenia. Od lat 80-tych stopniowo wyludniał się.

Po 1945 r. wieś zachowała roln. charakter i ustabilizowany poziom zaludnienia. Przez wiele lat nie rozwijała się, a w 1970 r. zlikwidowano tu parafię, potem szkołę. W bud. szkolnym przez dłuższy czas istniało schr. młodz., ale i ono ostatnio zamknięto. Dopiero od kilku lat rysuje się ożywienie wsi. Powstają nowe domy mieszk., remontowane są stare. Rozwija się funkcja letniskowa, powstają prywatne firmy i przeds. R. staje się atrakcyjnym miejscem zamieszkania na obrzeżach Kamiennej Góry.

7. R. zachował układ wsi łańcuchowej i jeden z cenniejszych zespołów budowli zabytkowych.

1. Kość. fil. Niepokalanego Pocz. NMP - pierwotny był wzm. w 1305 r. - ob., got. wzniesiono w 2. poł. XV w. (kam. portale, detale kam.) i przebud. w XVIII i XIX w. oraz remontowano m.in. w 1953, 1960, 1976-78 r. W 1527 r. (1575 lub 1577) prostopadłe do kość. od pd. dostawiono okazałą kaplicę grobową, która spowodowała, że bryła stała się wyraźnie asymetryczna, bowiem kaplica dorównuje wielkością nawie, do której jest zresztą otwarta. Jest to orientowany skromny kość. jednonawowy, 4-przęsłowy, z kwadratową wieżą na osi zwieńczoną oszalowaną makowicą i nakrytą

RASZÓW. KOŚCIÓŁ fot. M. Staffa

iglicowym hełmem. Okna przesklepione odcinkowo, rozglifione, w części got. i bar. kraty z XV i XVIII w. oraz 1 bar. witraż z 2. poł. XVIII w. Dwuspadowy dach i hełm pokryte blachą. Wewnątrz sklepienie krzyżowe i drewn., polichr. empory z 1. poł. XVII w. Cenne wyposażenie wnętrza, m.in. bar., drewn.,

RASZÓW. WIEŻA KOŚCIELNA fot. M. Staffa

RASZÓW. FRAGMENT KOŚCIOŁA fot. M. Staffa

polichr. ołtarz z XVII/XVIII w.; ren.-manier, drewn., polichr. ambona z 1. poł. XVII w.; bar. drewn., polichr. fig. MB z XVIII w.; nieliczne paramenty i naczynia liturgiczne z XVIII-XIX w. Najcenniejszym, fragm. kośc. jest mauzoleum hr. von Schaffgotschów z Grodzta. Znajduje się tu jeden z najliczniejszych i najcenniejszych zespołów sepulkralnych na Dolnym Śląsku. Na środku kapł. stoją dwie wysokie, kam. tumbę grobowe: Hansa I Schaffgotscha (zm. 1565) i jego żony Salomei z domu von Nimtsch (zm.

RASZÓW. DWÓR fot. M. Staffa

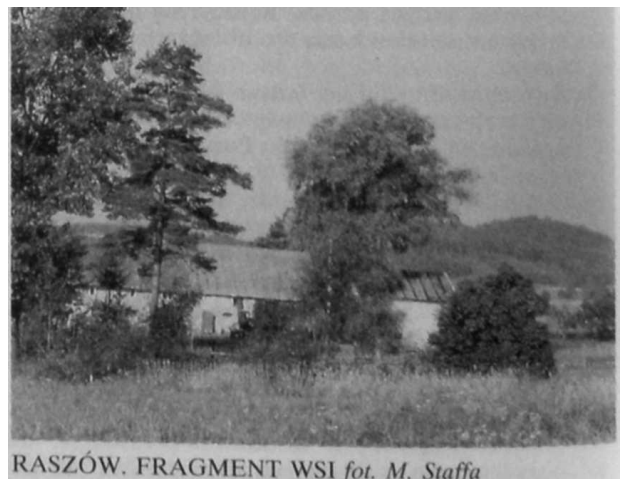
1567) oraz Hansa II Schaffgotscha (zm. 1572) i żony Margarethy z domu von Hochberg (zm. 1574). Obie posiadają bogaty wystrój rzeźbiarski płyt i skrzyń tumb, przy czym na pierwszej postacie są przedstawione b. płasko, za to dominują na płycie 2 wysokie lwy. Wzdłuż dołu ścian wokół kapł. umieszczonych jest 6 ren. płyty nagrobnych z XVI-XVII w. (w tym jedna hr. von Tschernina) i 11 ren. epitafiów członków rodziny von Schaffgotsch z lat 1590-1621. Są różnej wielkości i mają różny stopień opracowania szczegółów postaci.

Kośc. i d. cmentarz otacza kam. mur z XVIII w. z bramką.

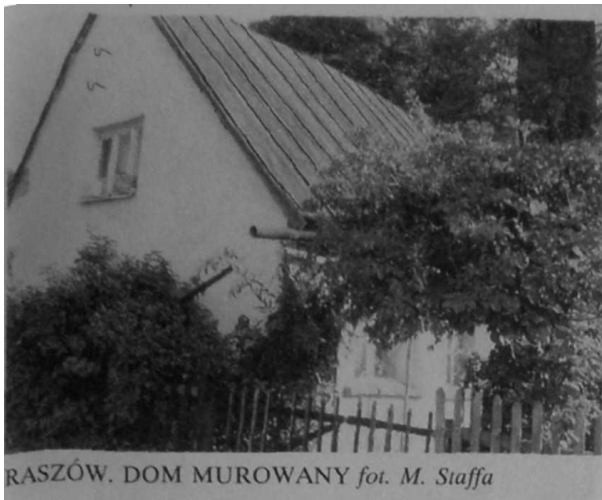
2. Późnobar. pałac z 1766 r. poniżej kośc. Służył jako szkoła, potem schr. młodz. - ob. dom mieszk. Był przebud. w XIX i XX w. z zatarciem części cech stylowych. Założony na prostokącie. 2-kond., z poddaszem użytkowym, nakryty dachem dwuspadowym. Skromny, kam. portal wejściowy z datą w kluczu, okna w prostych opaskach.

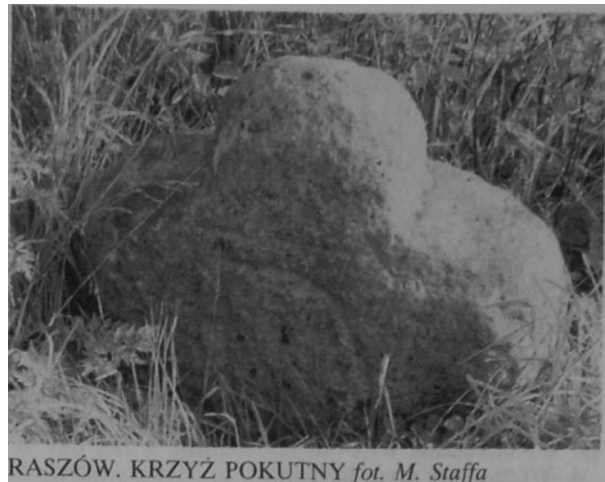
RASZÓW. WNEȦRZE KAPLICY GROBOWEJ SCHAFFGOTSCHÓW (repr. z: J. Harasimowicz, Mors...)

RASZÓW. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

RASZÓW. DOM MUROWANY fot. M. Staffa

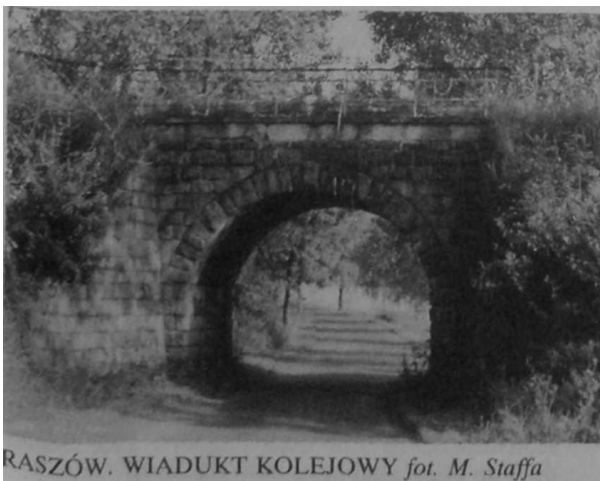
RASZÓW. KRZYŻ POKUTNY fot. M. Staffa

Przed pałacem istniał park o pow. ok. 1,5 ha założony w XVIII w., z którego pozostały ślady rozplanowania, resztki drzewostanu i mur oporowy przed wjazdem.

3. W dole wsi znajduje się okazały zespół folwarczny, tzw. Dwór Dolny, z domem mieszk. i bud. gospod., w tym wielką stodołą - mur. z pocz. XIX w., usytuowane wokół prostokątnego podwórza.
4. W całej wsi jest sporo starych bud. mieszk. i gospod., o konstr. mur., drewn.-mur. i szach. Pochodzą przeważnie z XIX w. Uwagę zwracają domy mieszk. z kam. portalami, w tym d. wolne sołectwo. Do ciekawszych należą m.in.: nr 6 - mieszkalno-gospodarczy, mur. z ok. 1920 r.; nr 33 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 41 - mieszk.-gospod., mur. z XIX/XX w.; nr 43 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w.; nr 47 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 48 - mieszkalno-gospodarczy, mur. z XIX/XX w.; nr 51 i 52 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 54 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 66 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 69 - mieszkalno-gospodarczy, mur. z 2. ćw. XIX w.; nr 70 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 73 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw.

XIX w.; nr 79 - mieszkalno-gospodarczy, mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 99 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.

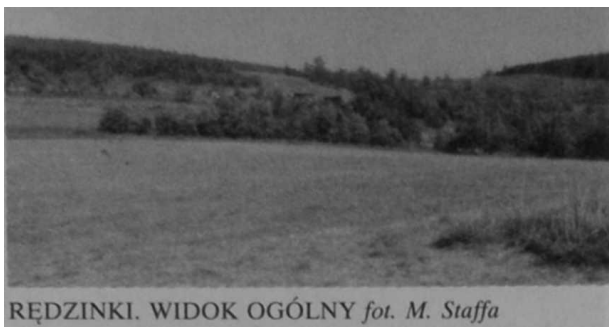
5. Nad szosą do R., poniżej wsi, jest wiadukt kol. z 1904-05 r. - kam., jednoprzęsłowy, przesklepiony łukowo.
6. Przy polnej drodze do Kamiennej Góry, przy płocie nowego domu, stoi kam. krzyż pokutny o wym. 72x98x30 cm - zapadnięty w ziemię prawie po ramiona, ale z widocznym rytym topora.
9. Friedrich Geisler (25.10.1636 w R. - 21.04.1679 w Lipsku) - znakomity prawnik, prof. Uniwersytetu w Lipsku, autor b. wielu znaczących prac naukowych z różnych dziedzin prawa wydawanych po łac. w Lipsku pod nazwiskiem m.in. Fridericus Geislerus Reussendorffensis-Silesii. Przełożył również na niem. z włoskiego fundamentalną „Sztukę szklarską” florenckiego chemika Antonio Neri.
10. W R. jest boisko sport. Przez wieś prowadzi żółty szlak z Kamiennej Góry na Wielką Kopę.
11. Poz.: 2, 5, 7, 10, 31, 41, 42, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 67, 68, 81, 85, 88, 91, 99, 105, 1U8, 112, 115, 120, 121, 140, 141, 142, 158, 160, 162, 164, 165, 171, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 190, 198, 201, 204, 211, 213, 218, 219, 222, 225, 227, 238, 239, 240, 244, 246, 247, 253, 255, 259, 265, 266, 271, 281, 290, 294, 296, 301, 302, 305, 308, 311, 314, 326, 334, 336, 337, 342.

RASZÓW. WIADUKT KOLEJOWY fot. M. Staffa

RĘDZINKI

1. 1786 Neu-Röhrsdorf, 1825 Neu-Wüste-Röhrsdorf, 1910 Kolonie Neu-Wüsteröhrsdorff, 1946 Rędzinki, 1965 Rędziny.
2. Do pol. XVIII w. kolonia → Rędzin w ks. świdn. Do 1925 w pow. jel. Do 1945 kolonia Rędzin w pow. kam.-gór. Do 1973 część Rędzin w gr. → Pisarzowice w pow. kam.-gór. Do 1975 część Rędzin w gm. Kamienna Góra w pow. kam.-gór. Do 1990 część Rędzin w gm. Kamienna Góra, w woj. JG. Od 1990 część Rędzin w gm. i rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.

RĘDZINKI. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

3. 1816 - 159, 1871 - 233, 1885 - 179, 1905 - 141, 1915 - 70, 1940 - 67, pozostałe dane łącznie z Rędzinami.

4. Wliczona w pow. Rędzin.

5. Nikłe pozostałości d. osady, stanowiące najwyżej położoną część Rędzin. Zabud. R. ciągnęły się na wsch. zboczu → Dziczej Góry i → Wołka, powyżej → Przeł. Rędzińskiej, na wys. ok. 750-830 m, wzdłuż szosy z Piszarowic do → Marciszowa. Na pd. graniczyły bezpośrednio z domami Rędzin, natomiast na pn. schodziły w dol. → Mienicy, gdzie stykały się z górnymi domami → Bacówki, kolonii → Wieściszowic. Stanowiły w ten sposób najwyżej położone ogniwo w najdłuższym łańcuchu osadniczym w Rudawach Janowickich. Zbocza Rudaw Janowickich wokół R. mają złożoną bud. geol. Na styku z ciągnącymi się na zach. waryscyjskimi granitami występują apłity, natomiast ku wsch. ciągną się dewońskie fyllity grafitowo - serycytowe i łupki łyszczykowe oraz zieleńce, a poniżej osady występują staropaleozoiczne łupki kwarcowo -albitowo-chlorytowe i tufity. W skałach pojawia się wiele minerałów, m.in. na Dziczej Górze: hornblenda, apatyt, kalcyt, natryt, prehnit, bytownit i skapolit.

Powyżej R. rosną lasy świerkowe i świerkowo-bukowe regla dolnego, natomiast niżej ciągną się bogate, miejscami zawiłgocone łąki górskie. Najcenniejszy przyr. zespół leży w rejonie Przeł. Rędzińskiej i jest proj. rezerwatem przyr. w obrębie RPK. Rosną tam m.in.: storczyk szerokolistny (*Orchis latifolia*), storczyk bżowy (*Orchis sambucina*), kruszczyk błotny (*Epipactis palustris*) oraz rojnik pospolity (*Sempervivum demersum*). Z terenu R. roztaczają się piękne i rozległe widoki na główny grzbiet Rudaw Janowickich, masyw → Wielkiej Kopy, dol. → Żywicy i Wzgórza Bramy Lubawskiej z Górami Kruczymi w tle oraz fragm. Gór i Pogórza Wałbrzyskiego. Ob. R. są praktycznie zanikła, wyludniona osada. Zachował się tylko najwyżej położony dom i jedno gospodarstwo, od strony Wieściszowic. Nazwa osady oficjalnie wyszła z użycia, ale w praktyce utrzymuje się nadal.

6. R. powstały najwcześniej w pocz. XVIII w. jako kolonia Rędzin na trasie łączącej d. ośr. gór.: → Miedziankę przez → Mniszków i → Krzyżną Halę oraz → Ciechanowice przez Wieściszowice z → Czarnowem i Grzędzinami. Była to od pocz. osada roln., pomimo niekorzystnych warunków glebowo-klimatycznych panujących na tej wys. Zaliczała się do najwyżej położonych w Rudawach Janowickich. Cały czas należała do właścicieli Rędzin.

RĘDZINKI. KRZYŻ POKUTNY fot. M. Staffa

Pocz. był nim baron von Fürst, którego wzm. w 1680 r. W 1786 r. mieszkało tu 18 zagrodników i 1 chałupnik. W 1799 r. osada należała do von Kölichena, znanego z działalności gór. w Miedziance i Mniszkowie. W XIX w. początkowo tereny te posiadał hr. von Matuschka, a od 1840 r. hr. Rzeszy zu Stolberg-Wernigerode z Janowic Wlk., nadprezydent Śląska. Osada rozwijała się głównie dzięki tkactwu chałupniczemu i pracy w lasach. Po upadku tkactwa chałupniczego i gór. w okolicy, R. zaczęły się stopniowo wyludniać od 3. ćw. XIX w. W czasie 50 lat utraciły ok. 30% pierwotnej liczby mieszk. Po 1945 r. proces ten nasilił się, gdyż osada nie została nawet w pełni zasiedlona. Potem opuszczono i rozebrano prawie wszystkie zagrody. Przez dłuższy czas działała tu bacówka, odbywały się sezonowe wypasy. Najwyżej położony dom przetrwał, ponieważ służył jako prywatna stacja turyst. Niedawno spłonął, ale w zabud. zagrody mieszka poeta Krzysztof Scibor.

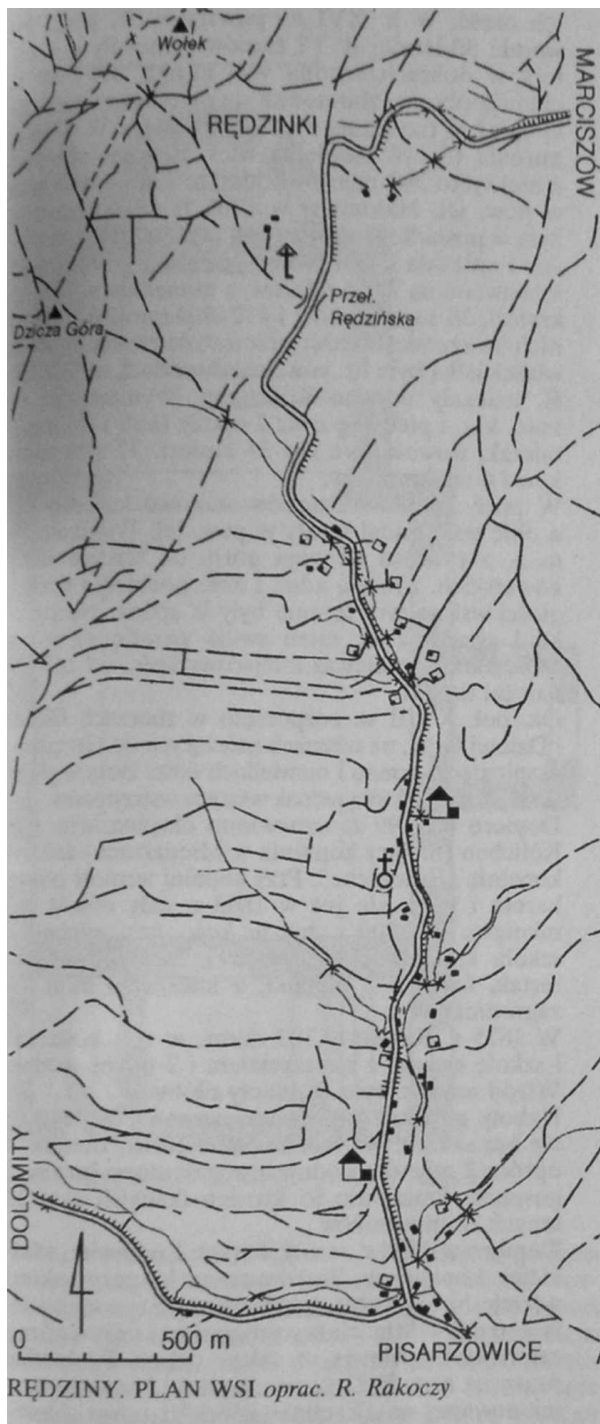
7. Przy polnej drodze do ostatniej zagrody, na wys. ok. 815 m, umieszczony został w 1972 r. krzyż pokutny, odnaleziony i przeniesiony tu z Hali Krzyżowej. Uchodzi za najwyżej usytuowany w kraju. Ma rzadko spotykany kształt krzyża św. Antoniego (bez górnego ramienia), wymiary 74x48x 19 cm i poziomo wyryty topór. Wiąże się z nim legenda o morderstwie popełnionym przez czeladnika rzeźnickiego na koledze.

10. Przez pn. część R. prowadzi żółty szlak z Kamiennej Góry przez Wielką Kopę na Wołek.

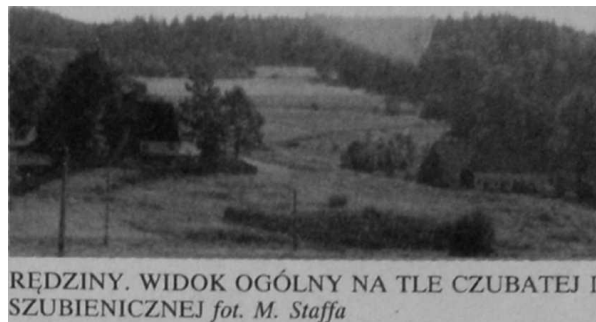
11. Poz.: 2, 7, 10, 11, 28, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 68, 91, 130, 137, 141, 142, 158, 160, 165, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 244, 246, 247, 259, 265, 266, 291, 294, 302, 308, 311, 314, 332, 342.

RĘDZINY

1. 1325 Rudegersdorf, 1372 Rüdgersdorff, 1680 Röhrsdorf, 1765 Wüste Röhrsdorf, 1726 Wüste Röhrsdorff, 1871 Wüsteröhrsdorf, 1933 Röhrsdorf im Riesengebirge, 1945 Rędziny.

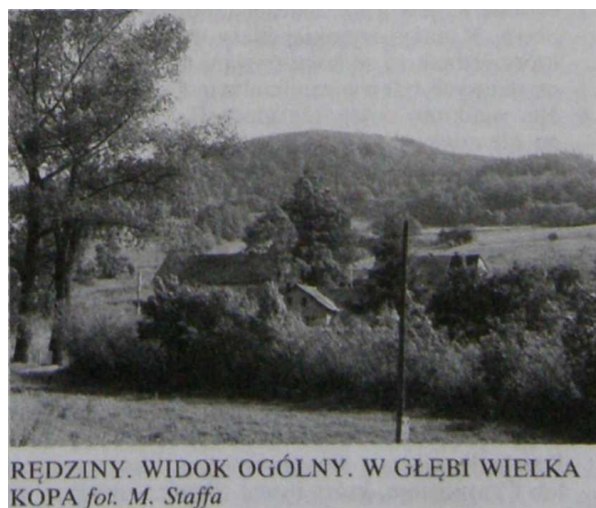
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. świdn. Do 1925 w pow. jel. Do 1945 w pow. kam.-gór. Do 1973 w gr. → Piszarzewice w pow. kam.-gór. Do 1975 w gm. Kamienna Góra, w pow. kam.-gór. Do 1990 w gm. Kamienna Góra, w woj. JG. Od 1990 w gm. i rejonie Kamienna Góra, w woj. JG. Do R. należą → Redzinki.
3. 1786 - 586, 1816 - 750, 1825 - 631 (łącznie z Redzinkami), 1840 - 661 (łącznie z Redzinkami), 1871 - 882, 1885 - 828, 1905 - 703, 1915 - 426, 1925 - 449, 1940 - 462, 1945 - 425, 1970 - 248, 1978-271, 1988-261.

REDZINY. WIDOK OGÓLNY NA TLE CZUBATEJ I SZUBIENICZNEJ fot. M. Staffa

4. 776 ha, w tym 385 ha użytków rolnych i 333 ha lasów.
5. Pięknie położona, długa wieś łańcuchowa w dol. Żywicy, której górny bieg nosi też nazwę → Redzińskiego Potoku. Od zach. wieś osłania boczne ramię → Skalnika z → Jagodą i → Szubieniczną oraz fragm. głównego grzbietu Rudaw Janowickich z → Bielcem i → Dzięczą Górą, a od wsch. jego odnoga ze → Stróżnikiem, → Wielką Kopą, → Czubatą, Szubieniczną i → Kozimi Górkami. R. ciągną się ok. 2,8 km na wys. ok. 570-720 m, a wraz z Redzinkami sięgają na wys. ok. 830 m. Dolne zabud. R. leżą u zbiegu Redzińskiego Potoku z jego pr. dopływem, biorącym pocz. w rejonie kamieniołomu dolomitów. Graniczą tu z górnymi domami Piszarzewic. Przez wieś prowadzi malownicza lokalna szosa z Piszarzewic do → Marciszowa, od której odchodzi szosa do kamieniołomu.

R. leżą na terenie o zróżnicowanej bud. geol. Zach. zbocza głównego grzbietu Rudaw Janowickich zbud. są z waryscyjskich granitów. Natomiast ku wsch., w strefie kontaktowej, ciągną się proterozoiczne gnejsy oczkowe, a dalej dewońskie fyllity grafitowo-sercytowe, łupki łuszczkowe, zieleńce, amfibolity oraz staropaleozoiczne łupki kwarcowo-albitowo-chlorytowe i tufity, miejscami porzebijane żyłami waryscyjskich apłitów. W rejonie Dolomitów i Grzędzin zalega soczewa mar-

REDZINY. WIDOK OGÓLNY. W GŁĘBI WIELKA KOPA fot. M. Staffa

RĘDZINY. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

murów dolomitycznych, który jest eksploatowany w dużej odkrywcę. Towarzyszy mu kalcyt i serpentyn. Ma barwę od białej poprzez szarą, jasnokremową, różową po wiśniową, w zależności od domieszek innych minerałów. Czysty dolomit jest biały, średnioziarnisty. Większość złożeń jest laminowana, przeławiana skałami wapniowo-krzemowymi, stąd różne zabarwienie. Wydobywa się aktualnie ok. 60 tys. t. skały rocznie, która w sąsiednich Pisarzowicach jest przerabiana na 3 rodzaje grysów i mączkę. Wykorzystywane są w przem. ceramicznym i szklarskim, a także jako dodatek paszowy i nawóz min.

Skałom bud. okolice R. towarzyszy wiele minerałów, m.in.: hornblenda, aktynolit, apatyt, azuryt, chalkozyn, malachit, natryt, zoisyt, hematyt, piryt, arsenopiryt, oliwin, diopsyd, prehnit, sepiolit, chryzotyl, antygoryt, azbest, bytownit, skapolit i talk, a w kamieniołomie dolomitu znajdowano też granaty i ametysty.

R. są wsią przem.-roln. Na jej terenie Jeleniogórskie Kopalnie Surowców Min. eksploatują Zakład Wydobywania i Przerobu Dolomitu, chociaż nominalnie kamieniołom jest właściwie na terenie → Czarnowa, a ściślej nieistniejących przysiółków d. do niego należących. W 1988 r. w R. było 40 gospodarstw rolnych, ale wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się tylko 5% ludn. zawodowo czynnej. Wieś ma minimalne zaplecze handl.-usł., ale rozwija się bud. mieszk., także letniskowe. Na terenie R. jest leśn., należąca jednak do → Czarnowa. R. mają wysokiej klasy walory widokowe, które jednak są wykorzystywane dla celów wypoczynkowych tylko w minimalnym stopniu.

6. Nie wiadomo dokładnie kiedy R. zostały założone, ale miało to miejsce prawdopodobnie w XIV w. Informacje na ten temat są sprzeczne, pojawiają się nieprawdopodobne zapisy sięgające k. XIII w., ale wynika to z nieporozumienia, ponieważ początkowo taką samą nazwę niem. nosiły Stare Rochowice pod Bolkowem, zresztą w pewnym okresie obie wsie leżały w tym samym pow. Po raz pierwszy R. wystąpiły już jako wieś istniejąca w dokumencie ks. Agnieszki, wdowy po ks. św. Bolku II, która w 1372 r. nadawała nim lenno zamkowi → Sokolec. Wśród wsi nadanych Sokolcowi wymieniono również R. Dzieje R. wiązały się okresowo z Pisarzowicami lub Czarnowem, który bywał również uważany za

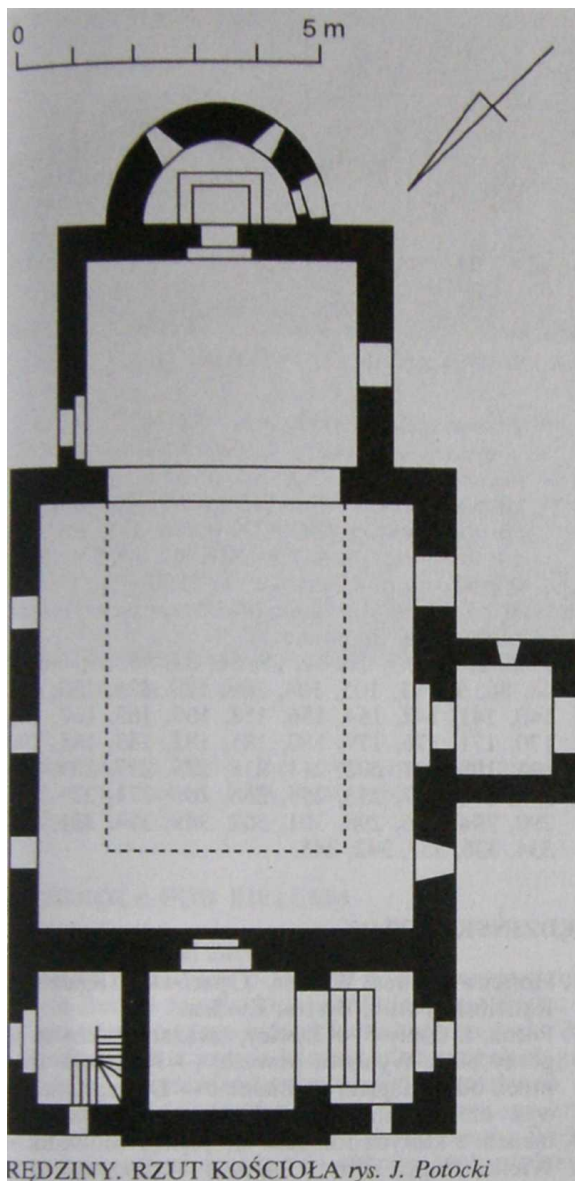
ich część. W k. XVI w. powstał w R. kościół. Po wojnie 30-letniej R. i Czarnów stanowiły posiadłość w dobrach barona von Fürsta. W 1680 r. chłopcy z obu wsi zbuntowali się przeciwko wysokości opłat za trzymanie bydła dworskiego. W 1726 r. musiała to być niewielka wieś, bowiem płacono z niej tylko 390 talarów podatku. Leżała wówczas w pow. jel. Natomiast w 1765 r. wieś włączona była w posiadłość obejmującą także część Pisarzowic i należała do hr. von Nimptscha. Jej wartość szacowano na 7.816 talarów, a mieszkało w niej 35 kmieci, 38 zagrodników i 412 chałupników, wśród nich 16 rzemieślników, przeważnie tkaczy. Potem właścicielką była hr. von Schlabrendorf, a od 1780 R. należały do von Kölichena. Wymieniano tu kościół kat. i plebanię oraz 2 szkoły (kat. i ewang.), mieszkał wówczas we wsi 34 kmieci, 37 zagrodników i 6 chałupników.

W pocz. XIX w. Czarnów stanowił kolonię R., a obie wsie nadal leżały w pow. jel. Wynikało to m.in. z procesu rozwoju gór. na terenie dóbr kowarskich. Zresztą adm. i inne podziały i podległości wsi na tym terenie były b. różne. Na przykład ewang. z R. mieli swoją parafię aż w Miedziance, ponieważ miejscowy kościół od 1654 r. należał do kat.

Ok. poł. XVIII w. rozpoczęto w zboczach Bielca i Dziejowej Góry, na terenach należących do Grzędzin. eksploatację arsenu i niewielkich ilości złota w głębinowej kopalni, którą jednak wkrótce wstrzymano. Dopiero w 1799 r. wznowiono eksploatację, gdy Kölichen (mający kopalnię w Miedziance) założył kopalnię „Rotezeche”. Przy kopalni wznosił płucz-karnię i hutę, ale już w 1803 r. cały obiekt zamknięto. W 1800 r. był tu kościół kat., plebania, szkoła kat., dwór i 2 folwarki, 3 młyny wodne, tartak, folusz i 2 bielniki, a mieszkało m.in. 16 zagrodników.

W 1825 r. R. liczyły 103 domy, w tym kościół kat. i szkołę ewang. z nauczycielem i 2 młyny wodne. Wśród mieszk. było 28 tkaczy płótna. Roboty górnicze próbowano wznowić w 1820 r., ale bez skutku. W 1840 r. w R. było 100 domów, a oprócz 2 młynów wodnych, wymieniano jeszcze 2 gospody. Pracowało 95 krosien tkackich oraz 12 innych rzemieślników.

Dopiero w 1838 r. wrocław. kupiec Luschwitz, właściciel kopalni w Radzimowicach, przy jakimś udziale rhr. von Matuschki, ówczesnego właściciela kopalni w Miedziance oraz gruntu i praw, górniczych w Czarnowie, a także całych R., podjął prace na terenie Grzędzin w starej kopalni, przemianowanej na „Evelinensglück” i nowo założonej „Arnold”. Nastąpił największy rozkwit robot górniczych. W 1867 i 1874 r. znacznie powiększono pola górnicze. Oprócz arsenu wydobywano też towarzyszące im rudy ołowiu, miedzi oraz piryty. W 1880 r. utworzono w Czarnowie gwarectwo, które eksploatowało złoże i prowadziło roboty. Potem jego udziały wykupił niejaki Conrad. Czarnów należał wówczas do Rędzin, stanowiących od 1840 r. własność nadprezydenta Śląska, hr. zu Stolberg-Wernigerode z → Janowic Wlk. Kopalnia rud miedzi i kopalnia arseniku „Evelinens Glück” w 1840 r. dała 1.313 cetnarów oczyszczonej rudy.

Na przełomie XIX/XX w. w tym miejscu podjęto eksploatację soczewy dolomitu i wówczas rozwinął się przysiółek Dolomity, gdzie wzniesiono zakł. przeróbczy kamienia. W 1903 r. właścicielem kopalni i huty została firma Jüthe, eksploatująca kopalnię w Radzimowicach. W 1908 r. zamknęła hutę, a kopalnię wydzierżawiła spółce ze Złotego Stoku. Wówczas to powstała kopalniana kolejka linowa do stacji kol. w Pisarzowicach. Stamtąd wzbogaconą rudę transportowano do huty arszeniku w Złotym Stoku. W 1910 r. kopalnię połączono z kamieniołomem marmurów, cieszących się znacznym powodzeniem, m.in. wzniesiono z nich mauzoleum Charlottenburg w Berlinie. Spółka prowadziła kopalnię na niespotykaną wcześniej skalę, przystąpiła nawet do rozbud., m.in. w 1921 r. otworzono kopalnię rud antymonu „Hoffnung”, a w 1925 r. kopalnię złota „Ernstes Zeit”, ale okazały się one nieopłacalne i w tym samym roku zakończono eksploatację wszystkich

RĘDZINY. KOŚCIÓŁ fot. M. Staffa

złóż w tym rejonie. Przy okazji wydobywania rud pozyskiwano niewielkie ilości minerałów i kamieni ozdobnych. Nigdy jednak ich eksploatacja nie odgrywała znaczącej roli.

Być może ze względu na rozwój górn. i skalnictwa w sąsiedztwie wsi, R. nigdy nie stały się letniskiem, chociaż znane były z pięknego położenia, a przed 1939 r. działały tu 4 gospody (w tym karczma sądowa), w których były 34 miejsca nocl. Po 1945 r. R. zachowały pierwotny charakter, chociaż nadal wyludniały się stopniowo. Od 1954 r. zmieniono system eksploatacji dolomitu, przechodząc na metodę odkrywkową, potem zlikwidowano kolejkę linową i zakład przeróbczy w Dolomitach, ponieważ zbud. nowy w Pisarzowicach. To spowodowało upadek tego osiedla, ale wieś jako całość ma od d. ustabilizowaną sytuację ludn. Wydobycie dolomitu w l. 60-tych sięgało 100 tys. t rocznie, ob., spadło prawie o poł.

7. R. zachowały układ wsi łańcuchowej, ob. już nieco zniekształcony wyburzeniami starych domów i bud. nowych.
 1. Ren. kośc. fil. Narodz. NMP z lat 1592-97, przebud. na neorom. w 1850 r. i remontowany w l. 1959, 1971 i 1978-79. Jest to budowla orientowana, jednonawowa, z prostokątnym prezbiterium i półkolistą absydą. Na osi stoi kwadratowa wieża zwieńczona iglicowym hełmem. Nakryty dwuspadowymi dachami, nad absydą półstożkowym. Okna półkolisty i okrągłe, rozglifione, w opaskach. Zachował półkolisty kam. portal ren., z datą 1592 i bar. dzwon z 1657 r. na wieży. Wewnątrz drewn. sklepienia beczkowe, częściowo polichr. oraz drewn. empory z polichr., być może z czasów bud. kośc. Drewn. prospekt organowy z XVIII w.
 2. Bud. szkoły (ob. schr, młodz.) - mur., 2-kond., z k. XIX w.
 3. Dawny dom ludowy (ob. klub) - mur. z 2. ćw. XIX w.
 4. We wsi zachowało się kilka starych domów mieszk. i mieszk.-gospod., m.in. nr 9 i 13 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w.; nr 14 - mieszk.-gospod., mur., z XIX/XX w.; nr 20 - mieszk., drewn. o konstr. przysłupowej z poł. XIX w. i bud. gospod., mur. z pocz. XX w.; nr

RĘDZINY. KOŚCIÓŁ fot. M. Staffa

RĘDZINY. KOŚCIÓŁ OD STRONY PREZBITERIUM
fot. M. Staffa

DOLINA RĘDZIŃSKIEGO POTOKU fot. M. Staffa

23 - mieszk.-gospod., mur. z XIX/XX w.; nr 25 - mieszk.-gospod. z 4. ćw. XIX w.; nr 26 -mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 31 i 33 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 42 - mieszk.-gospod., mur. z poł. XIX w.; nr 45 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 93 i 94 -mieszk.-gospod., mur. z ok. 1920 r.

10. W R. działa w d. szkole całoroczne schr, młodz. „Dolomit”, 46 miejsc nocl.
11. Poz.: 2, 3, 6, 7, 10, 11, 28, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 68, 88, 90, 91, 105, 108, 109, 120, 126, 130, 137, 140, 141, 142, 154, 156, 158, 160, 165, 167, 169, 170, 171, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 190, 195, 198, 201, 202, 211, 218, 225, 227, 239, 240, 244, 246, 247, 253, 255, 265, 266, 271, 273, 281, 290, 294, 296, 298, 301, 302, 305, 314, 331, 333, 334, 336, 337, 342, 345.

RĘDZIŃSKI POTOK

1. Hohenwaldauer Wasser, Opatówka, Rędzinka. Rędziński Potok, Bystra, Żywica.
5. Potok, 1. dopływ → Żywicy, uważany także za jej górny bieg. Wypływa powyżej → Rędzinek spod przeł. oddzielającej → Bielec i → Dziczą Górę na wys. ok. 825 m. Początek bierze na rozległych łąkach, z których roztacza się piękny widok na → Wielką Kopę, Góry i Pogórze Wałbrzyskie oraz fragm. G. Kamiennych i Wzgórz Bramy Lubawskiej. Niżej płynie przez → Rędziny, pogłębiając się dol. Na końcu wsi dol. się poszerza i na wys. ok. 570 m R.P. uchodzi do potoku płynącego z pr. strony. Jest to właściwa Żywica, biorąca początek pod → Skalnikiem. Dł. R.P. wynosi ok. 2,9 km. Wzdłuż R.P. prowadzi lokalna szosa z → Piszczowic do → Marciszowa. Dol. R.P. należy do piękniejszych rejonów w obrębie RPK. W użyciu są też inne nazwy potoku.
11. Poz.: 11, 28, 68, 91, 176, 182, 183, 246, 247, 255, 294, 301, 314.

ROGATKA

1. Rogatka.
5. Jedna z najpiękniejszych skałek w masywie → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Wznosi się na jej pd.-zach. zboczu, na wys. ok. 570 m. w postaci dość smukłej turni o wys. ok. 20 m. której górna część wystaje ponad otaczający ją las

świerkowy. Zbud. jest z waryscyjskich granitów. Leży na terenie RPK, bywa celem wspinaczek. **11.** Poz.: 143, 301.

ROZDROŻE POD BIELCEM

1. Rozdroże pod Bielcem.
5. Słabo zaznaczona przeł. 779 m w głównym grzbiecie Rudaw Janowickich, oddzielająca → Bielec na pn.-wsch. od jego niższej kulminacji na zach. Wypreparowana jest na kontakcie waryscyjskich granitów i proterozoicznych gnejsów oczkowych od zach. oraz dewońskich fyllitów grafitowo-serycytowych i łupków łuszczkowych od wsch. Wokół rośnie zniszczony las świerkowy regla dolnego, wchodzący w obręb RPK.
Na R.p.B. znajduje się duże skrzyżowanie kilku dróg leśnych. Najważniejsza z nich, krzyżująca się ze ścieżką grzbietową, łączyła d. dol. → Karpnickiego Potoku i → Żywicy poprzez kopalnie w → Rędzinach i → Czarnowie.
10. Przez R.p.B. przechodzi nieb. szlak E 3 ze -) Szwajcarki przez → Wołek na → Skalnik, do którego dochodzi żółty szlak ze → Strużnicy.
11. Poz.: 53.

ROZDROŻE POD BOBRZAKIEM

1. Rozdroże pod Bobrzakiem.
5. Rozległa, ale płytka przeł. 743 m pomiędzy → Bobrzakiem a → Wilkowyją. Wypreparowana jest w staropalczozoicznych łupkach i tufitach oraz dewońskich zieleniach i amfibolitach. Z pokrywających ją łąk otwiera się ładny widok na wsch, część Rudaw Janowickich i ograniczone widoki na pd., na Wzgórza Bramy Lubawskiej, ponieważ z pozo-

ROZDROŻE POD JAŃSKĄ GÓRĄ fot. M. Staffa

- stałych stron rosną lasy. Leży na terenie RPK. Na R.p.B. jest skrzyżowanie dróg polnych, a wyżej na zboczu Bobrzaka - drugie, przez które przechodzi → Stary Trakt Kamiennogórski.
10. Na R.p.B. jest skrzyżowanie szlaków. Prowadzi tędy czerw. GSS z → Szarocina na → Skalnik przez → Przeł. pod Bobrzakiem, nieb. E 3 z Pisarzowic na Skalnik przez → Czarnów i czarny szlak z → Leszczyńca do Czarnowa.
 11. Poz.: 255, 301.

ROZDROŻE POD JAŃSKĄ GÓRĄ

1. Rozdroże pod Jańską Górą.
5. Rozstaje dróg leśnych w pn. części Rudaw Janowickich. Znajduje się na pd.-zach. zboczu Janowickiego Grzbietu, pomiędzy → Jańską Górą na pn. i → Starościńskimi Skałami na pd.-wsch. Podłoże tworzą tu waryscyjskie granity. Leży na wys. ok. 550 m u stóp → Fajki, w lesie świerkowym, z domieszką buka. Prowadzi tędy odcinkami asfaltowana droga z → Przeł. Karpnickiej w → Dolinę Janówki, do której dochodzą inne drogi i ścieżki. R.p.J.G. leży na terenie RPK.
10. Na R.p.J.G. rozchodzą się szlaki ze → Szwajcarki: nieb. E 3 przez Starościńskie Skały, → Wołek na → Skalnik oraz ziel. SZP przez → Bolczów do → Janowic Wik.
11. Poz.: 22, 28, 53, 54, 65, 125, 126, 127, 159, 246, 247, 291, 294, 301.

RUDAWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

1. Rudawski Park Krajobrazowy.
5. Park krajobrazowy utworzony Uchwałą Nr VIII/49/89 W RN w Jeleniej Górze z 16.11.1989 r. na obszarze 8.814 ha, a wraz z otuliną obejmujący 13.146 ha. W jego obręb wchodzi prawie całe Rudawy Janowickie ze Wzgórzami Karpnickimi i Przełomem Bobru, częścią Wzgórz Łomnickich i Obniżenia Mysłakowic w Kotlinie Jeleniogórskiej, część Obniżenia Marciszowa, Góry Ołowiane z Gór Kaczawskich oraz Góry Lisie w Kotlinie Kamiennogórskiej.

RUDAWSKI PARK KRAJOBRAZOWY. GŁÓWNY GRZBIET RUDAW Z DOLINY KARPNIICKIEGO POTOKU fot. M. Staffa

Granice RPK zostały wyznaczone w terenie dopiero w 1995 r. i nie są jeszcze w pełni ustalone. Z grubsza ich przebieg kształtuje się następująco: od dol. → Bobru pomiędzy → Bobrowem i → Trzczańskiem, na pn. pod Trzmielaka w stronę szosy Nr 3, obejmując teren Trzczańskich Mokradel, następnie na pd. do linii kol. i wzdłuż niej do → Janowic Wlk., ponownie przez Bóbr i podnózem G. Ołowianych pod Przeł. Radomierską, a następnie skrajem lasów na ich pn. zboczu, aby nad domami Świdnika skrócić na pd. i obchodząc od zach. zabud. → Ciechanowic ponownie przeciąć Bóbr, a dalej na pd. do → Wieściszowic, skąd na wsch., granicą lasów w stronę → Marciszowa. Po przekroczeniu dol. → Sierniawy granica biegnie na wsch. i pd. skrajem lasów na Górach Lisich. Za nimi skręca na zach. obchodząc zabud. → Raszowa i podnózem masywu → Wielkiej Kopy w dol. Żywicy w → Piszczowicach. Za nią wzdłuż d. linii kol. do → Leszczyńca i skrajem lasów na → Przeł. Kowarską. Z przeł. na pn.-zach. wzdłuż szosy nr 367 do zakrętu pod →

RUDAWSKI PARK KRAJOBRAZOWY. SKALNIK I WZGÓRZA KARPNIICKIE. WIDOK OD ZACH. fot. M. Staffa

RUDAWSKI PARK KRAJOBRAZOWY. LAS BUKOWY NA ZAMKOWYM GRZBIECIE fot. M. Staffa

Siodlakiem, a dalej na pn.-zach. nad domami → Wojkowa do podnóza → Brzeźnika i na pn. do → Bukowca, aby skrócić na pn.-zach., obchodząc od zach. podnóza → Mrowca i wreszcie na pn.-wsch. podnóżami → Bucznika i → Browarówki ponownie w dol. Bobru. Najwyższym wzniesieniem na terenie RPK jest Skalnik.

Rudawy Janowickie w większości zbud. są z waryscyjskich granitów, stąd tak ogromna ilość skałek, tworzących prawdziwe zgrupowania (Sokole Góry, → Starościńskie Skały, Skalnik), ale też i pojedyncze, okazałe formy → Fajka, → Skalny Most, → Piec, → Krowiarka i in.). Wsch. część tworzą staropaleozoiczne i dewońskie łupki, fyllity, zieleńce i amfibolity. Większość obszaru RPK pokrywają lasy świerkowe i świerkowo-bukowe. miejscami z domieszką innych gat. Zaliczane są do regła dolnego, jedynie najwyższe fragm. grzbietu głównego sięgają dolnej granicy regła górnego. Na terenie RPK nie ma rez. przyr., ale projektowane jest utworzenie kilku, m.in. w Przełomie Janowickim Bobru. Dolinie Janówki z Bolczowem, Sokolich Górach, na Karpnickich Stawach, a także na łąkach w rejonie Rędzin, Raszowa czy Krzyżnej Hali. Występuje tam sporo gat. chronionych roślin, w tym typowo górskich. Stawy są siedliskiem wielu gat. ptaków. Główny grzbiet Rudaw Janowickich leży poza obszarem zwartego osadnictwa, ale obreża, a także

RUDAWSKI PARK KRAJOBRAZOWY. LAS ŚWIERKOWY NA JANOWICKIM GRZBIECIE
fol. M. Staffa

dol. wcinające się w niego są gęsto i od d. zasiedlone. Leżą w nich stare miejscowości z licznymi, cennymi zabytkami arch. i bud. Cechą charakterystyczną RPK jest wyjątkowe skupisko okazałych, na ogół nieźle zachowanych rezydencji z pałacami i parkami (Pisarzowice, → Szarocin, → Radociny, Bukowiec, → Karpniki, Mysłakowice, → Wojanów, Bobrów, Janowice Wlk., Ciechanowice). W samych Rudawach leżą ruiny dwóch zamków: → Sokolec i Bolczów.

RUDAWSKI PARK KRAJOBRAZOWY. SOKOLIK Z BLIŹNIAKAMI Z HUSYCKICH SKAŁ *fol. M. Staffa*

RUDAWSKI PARK KRAJOBRAZOWY. LASY REGŁA DOLNEGO W MASYWIE WIELKIEJ KOPY
fol. M. Staffa

Teren parku jest łatwo dostępny. Wzdłuż pn. skraju prowadzi linia kol. Wrocław-Jelenia Góra. Wokół całego obszaru wiodą ruchliwe szosy, a wewnątrz udostępniają drogi: Łomnica-Karpniki-Strużnica-Kowary, Bukowiec-Karpniki-Janowice Wlk.-Radomierz, Łomnica-Trzczańsko-Janowice Wlk.-Miedzianka -Marciszów, Marciszów- Kamienna Góra -Leszczyniec-Przeł. Kowarska -Kowary-Mysłakowice- Łomnica oraz Marciszów -Wieściszowice-Rędziny-Pisarzowice. RPK podlega Zarządowi Parków Krajobrazowych, który mieści się w Jeleniej Górze przy ul. Kamiennogórskiej 2, tel. 537-35.

10. Bazę noclegową na terenie i obrzeżach RPK stanowią: sekr. PTTK „Szwajcarka”, schr. „Czartak”, hotele w Łomnicy, Wojkowie i Bobrowie oraz schr. młodz. w Bukowcu, Rędzinach i Strużnicy. RPK jest pokryty gęstą siecią szlaków turyst., które udostępniają wszystkie ważniejsze miejsca i obiekty. Prowadzą tędy m.in. czerw. GSS, nieb. szlak E 3 i SZP, powiązane innymi szlakami dojazdowymi i łącznikowymi.
11. Poz.: 127, 149, 157, 159, 204, 207, 247, 298.

RUDNIK

1. Leuschner-Koppe, Leuschner-Berg, Leuschnerberg, Rudnik.
5. Szczyt 853 m w głównym grzbiecie Rudaw Janowickich, wyrastający w nim najdalej na wsch.

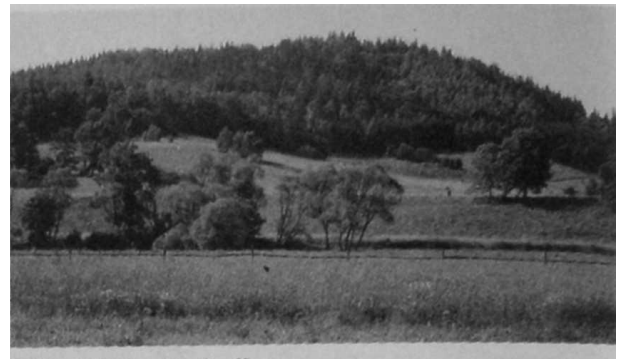

RUDNIK I KARCZMISKO Z KOWAR *fol. M. Staffa*

RUDZIK NA TLE LASOCKIEGO GRZBIETU
(WIDOK ZE SKALNIKA) fot. M. Staffa

Wznosi się nad Przeł. Kowarską w wyrównanym grzbiecie ciągnącym się przez → Bobrzak po → Przeł. pod Bobrzakiem. Jego zach. zbocza opadają stromo do dol. → Kuźniczego Potoku i → Jedlicy nad → Kowarami, wsch. łagodniej do dol. Świdnika nad → Ogorzelcem. Ze wsch. zbocza wyrasta skałka → Owczarek, a na pd. zboczu leży słabo zaznaczone spłaszczenie, zwane → Karczmiskiem. Grzbieciem prowadzi → Czerwona Droga, a pd.-wsch. podnóżem → Droga Głodu. Z kolei zach. zboczem podchodzi szosa Nr 367 z Kowar na Przeł. Kowarską, przy której stoi leśn. → Bukowa. R. jest zbud. z proterozoicznych gnejsów oczkowych z soczewami marmurów dolomitycznych, a na wsch. zboczu ciągną się dewońskie fylity grafitowo-serycytowe i łupki łyszczykowe. W skałach bud. R. występują różne minerały, m.in. hornblenda, diopsyd, granaty, turmaliny i tytanit. Największe znaczenie miał magnetyt, który eksploatowano w kopalni w zboczu R. Towarzyszyły mu: blenda uranowa, hematyt i chalkopiryt. Sztolnia kopalni znajdowała się w Kowarach Górnych, gdzie do dzisiaj widoczne są hałdy koło jej wylotu. Prowadziła w głąb góry pod szosą Nr 367. Wchodziła w obręb kopalni „Wolność”. Od k. lat 50-tych nie jest eksploatowana.

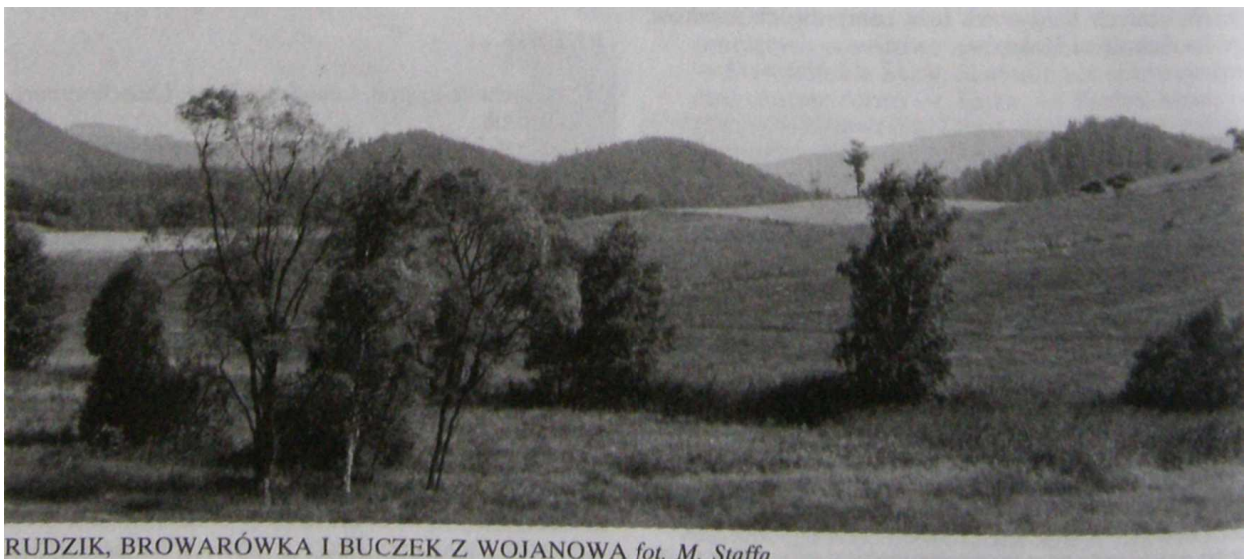
RUDZIK fot. M. Staffa

Zbocza R. porasta las świerkowy, który w dużym stopniu został zniszczony w wyniku klęski ekologicznej, spowodowanej gradacją modrzewianeczki wskaźnicy (*Zeiraphera diniana*) i kornika drukarza (*Ips typographus*). Jego skrajem u podnóżu R. biegnie granica RPK. Ob. z R. rozciąga się rozległa panorama Karkonoszy z Lasockim Grzbieciem oraz Kotliny Jeleniogórskiej i pasm ją otaczających, widoczne są także Wzgórza Bramy Lubawskiej i fragm. G. Kamiennych. W l. 80-tych na zach. zboczu R. wzniesiono przekaźnik TV, umożliwiający odbiór programów w Kowarach.

10. Wsch. zboczem R. pod szczytem prowadzi żółty szlak z Przeł. Kowarskiej na → Skalnik.
11. Poz.: 10, 22, 28, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 154, 157, 164, 167, 178, 181, 182, 183, 186, 232, 244, 246, 247, 255, 282, 283, 289, 290, 294, 301, 302, 306, 314, 323, 328, 341.

RUDZIK

1. Braunner Berg, Rudzik.
5. Stożkowate wzniesienie 500 m w → Sokolich Górach, tworzące wraz z położoną na pd. → Browarówką bliźniacze kopki, tzw. Małe Sokoliki. Wyrasta pomiędzy → Buczkiem na zach. a → Krzyżną

RUDZIK, BROWARÓWKA I BUCZEK Z WOJANOWA fot. M. Staffa

Górą i → Sokolikiem na wsch. Zbud. z waryscyjskich granitów, które na pd.-zach. zboczu tworzą znaną grupę → Skalna Rodzina, Strome zbocza porasta las świerkowy. Leży na terenie RPK.

10. U pn. podnóża R. prowadzi ziel. SZP z Jeleniej Góry do → Szwajcarki.
11. Poz.: 22, 27, 28, 62, 65, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 143, 181, 182, 183, 186, 246, 247, 254, 294, 300, 302, 314, 328.

RYLEC

1. Rylec.
5. Skałka zbud. z waryscyjskiego granitu na Janowickim Grzbiecie. Stoi na wys. ok. 610 m na zach. od → Starościskich Skał w sąsiedztwie → Fajki. Zbocze wokół niej porastał las świerkovo-bukowy. ob. wycięty. Widok przesłaniają tylko podrosty młodych drzew.
10. Poniżej R. prowadzi nieb. szlak E 3 ze Szwajcarki przez → Wołek na → Skalnik.

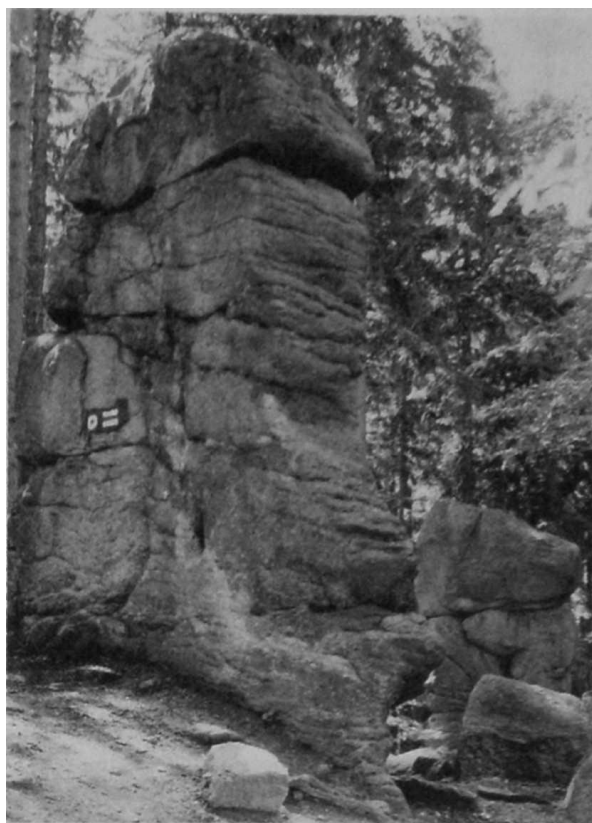
S

SIERNIAWA

1. Reh Bach, Sarnka, Sieniawa, Sierniawa.
5. Potok, I. dopływ → Bobru. Stanowi pn.-zach. granicę Kotliny Kamiennogórskiej, oddzielając Góry Lisie od Rudaw Janowickich. Wypływa na wsch. od → Raszowa, w rozległej dol., której wsch. zbocze od strony Gór Lisich nosi nazwę Wybuchy (Piekło), na wys. ok. 550 m. Uchodzi w → Marciszowie na wys. ok. 415 m. Potok ma dł. ok. 4,9 km. Dol. S. została wypreparowana w dolnokarbońskich zlepieńcach. Dno dol. zajmują w górnej części łąki, niżej użytki rolne, zbocza porastają lasy świerkowe. Aż do skraju tych lasów S. płynie przez obszar RPK. Powyżej Marciszowa na potoku znajduje się ciąg stawów rybnych, a niżej, w samym Marciszowie jest mały stawek koło d. leśn., nad którym rosną pomnikowe dęby. Wzdłuż potoku prowadzi lokalna droga z Marciszowa do Raszowa.
10. Wzdłuż dolnego i środkowego biegu S. prowadzi czerw. szlak z Marciszowa do Kamiennej Góry.
11. Poz.: 7, 11, 28, 66, 67, 68, 91, 104, 120, 176, 180, 244, 246, 247, 255, 290, 314.

SIGNUM

1. Signum.
5. Skałka w masywie → Sokolika, stojąca w pobliżu szczytowych baszt, przy zach. ścianie → Sokolika Dużego na wys. ok. 620 m. Ma tylko ok. 5 m wys., ale bywa celem wspinaczek. Stoi w rzadkim lesie świerkowym na terenie RPK.

SIGNUM I BULDOG fot. M. Staffa

10. Przy S. kończy się czerw. szlak ze → Szwajcarki na Sokolik.
11. Poz.: 62.

SIODLAK

1. Sattel Berg, Siodło, Siodlak.
5. Szczyt 610 m wyrastający z pn.-zach. zbocza → Kowarskiej Czuby nad → Kowarami Średnimi. Ku pn. i zach. jego zbocza opadają stromo do dol. → Bystrej, a wyżej stok trawersuje ciasnymi serpentynami szosa Nr 367 z Kowar na → Przeł. Kowarską. S. jest zbud. z waryscyjskich granitów, które d. eksploatowano w kamieniołomie. Jego wyrobisko u pd.-zach. podnóża służy ob. jako

SIODLAK Z PODGÓRZA fot. M. Staffa

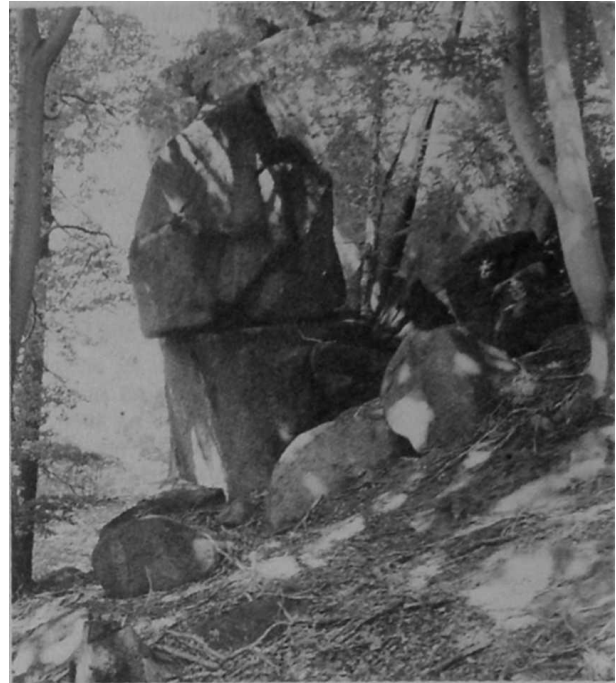

PARKING W KAMIENIOŁOMIE NA SIODLAKU
fol. M. Staffa

parking. Znajduje się tu też źródło wody ujęte w rurze wystającej ze szczeliny. Znane jest jako „Źródło Nr 26”, z którego tryska słabo zmineralizowana woda radoczynna. Ma ono wydajność 0,9 mVgodz., a zawartość radonu sięga 448 Bq/dm³. Zbocza S. porasta las świerkowo-bukowo-dębowo-modrzewiowy. Wzdłuż szosy prowadzi granica RPK. W pobliżu kamieniołomu na szosie było miejsce widokowe (widoczne poszerzenie podmur.

ZBOCZE WYROBISKA KAMIENIOŁOMU NA SIODLAKU *fol. M. Staffa*

SKALNA RODZINA *fol. M. Staffa*

pobocza) z piękną panoramą Kowar na tle Karkonoszy, ob. całkowicie zarośnięte. Wyżej stoi bud. należący do zabud. kopalni „Victoria”, potem był w nim dom kolonijny, a ob. motel.

- 10. Motel „Victoria”, ul. Rejtana 10, tel. 18-23-53, 50 miejsc.
- 11. Poz.: 7, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 157, 182, 183, 186, 247, 302, 314, 328.

SKALICA

- 1. Fels Berg, Skalica.
- 5. Słabo zaznaczony szczyt 748 m, a ściślej zrównanie grzbietu → Skalnika w krótkim ramieniu odchodzącym na pn.-wsch. Wyrasta na zach. od → Przeł. Rudawskiej w widłach źródłkowych cieków → Karpnickiego Potoku. Zbud. z waryscyjskich granitów, porośnięty lasem świerkowym regla dolnego. Leży na terenie RPK. Przez wierzchołek S. przechodzi droga leśna, krzyżująca się z grzbietową ścieżką.
- 11. Poz.. 314.

SKALNA RODZINA

- 1. Łyse Skały, Tata z Mamą, Skalna Rodzina.
- 5. Znana grupa skalna na pd.-zach. zboczu pod szczytem → Rudzika w → Sokolich Górach. W) rasta na wys. ok. 470 m w sąsiedztwie innych skałek. S.R. tworzą dwie okazałe turnie - jedna zwieńczona dużym blokiem tworzącym okap, zwany Kapeluszem, nosi też nazwę Tata; druga -Mama. W pobliżu stoi również podwójna bawia. zwana Fajką, której pd. część o przewieszonym wierzchołku zwana bywa Dziobem. Skałki te są celem wspinaczek. Bud. je waryscyjskie granity

SKALNE BRAMY fot. M. Staffa

z żyłami apłitów. Stoją w lesie świerkowym i są słabo widoczne. Leżą na terenie RPK, a przed 1945 r. były pomnikiem przyr.

11. Poz.: 28, 62, 65, 125, 126, 127, 143, 182, 183, 246, 247, 294, 301, 302.

SKALNE BRAMY

1. Pfortenklippe, Münzenstein, Skalne Baszty. Skalne Bramy.
5. Grupa skalna na pd.-zach. zboczu Zamkowego Grzbietu. Stoi na wys. ok. 600-610 m powyżej wyrobiska d. kamieniołomu waryscyjskich granitów, nad → Doliną Janówki, na pd. od → Głazisk

SKALNE BRAMY fot. M. Staffa

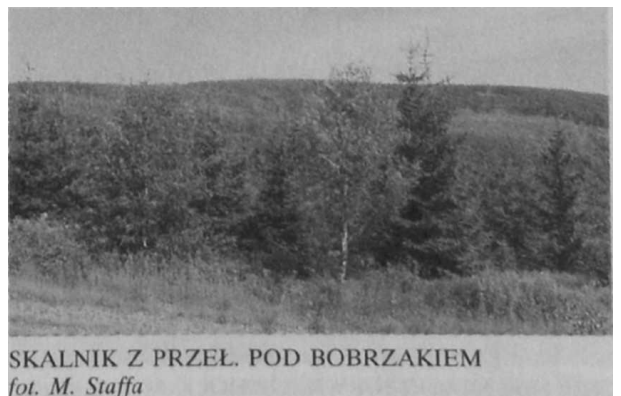
SKALNIK ZNAD KARPNIICKICH STAWÓW fot. M. Staffa

Janowickich. W rzadkim lesie świerkowym wyrasta ciąg kilku- kilkunastometrowej wys. baszt czy grzęd skalnych równolegle ustawionych, pomiędzy którymi są naturalne okna i przejścia utworzone przez zaklinowane głazy - stąd poszła ich nazwa. Skalki leżą na terenie RPK, a przed 1945 r. stanowiły pomnik przyr. Już przed 1920 r. wchodził na nie Walter Rosner, jeden z pierwszych wspinaczy skałkowych w Rudawach Janowickich.

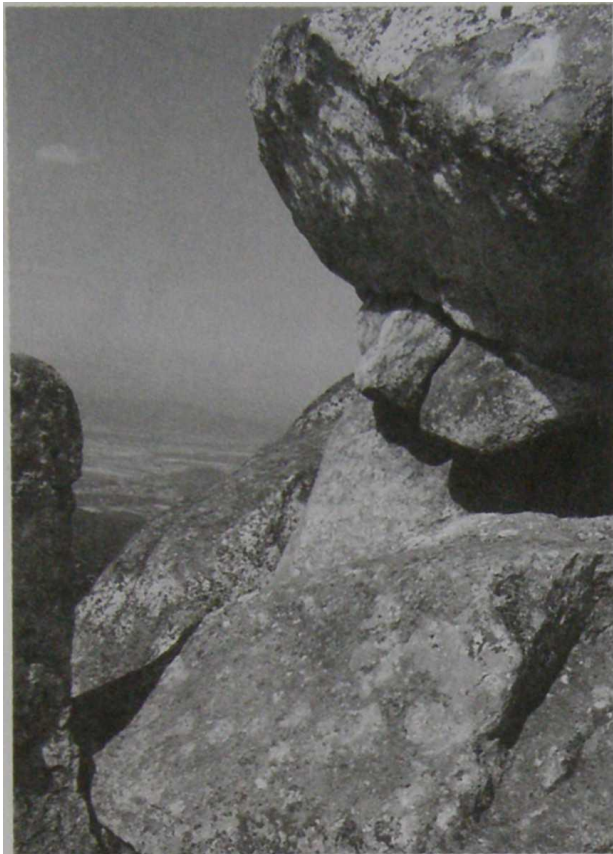
10. W pobliżu S.B. prowadzi nieb. szlak E 3 ze → Szwajcarki przez → Wołek na → Skalnik.
11. Poz.: 7, 16, 22, 28, 62, 65, 66, 126, 127, 130, 137, 182, 183, 186, 229, 233, 246, 247, 291, 294, 301, 302, 314, 328.

SKALNIK

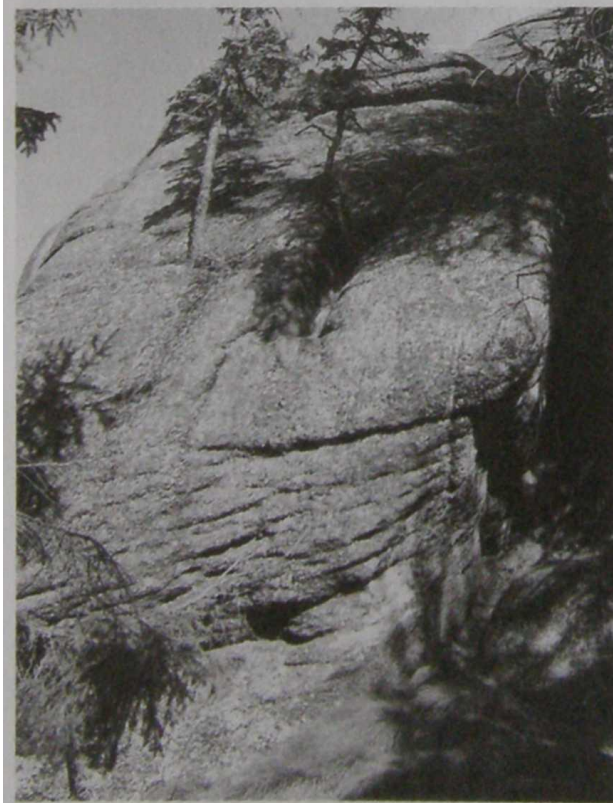
1. Freie-Koppe, Friesensteine, Kowalska Góra, Kamień Fryzów, Skalniak, Skalnik.
5. Najwyższy szczyt Rudaw Janowickich. Wznosi się w postaci wyniosłego, zwartego grzbietu o dwóch blisko położonych kulminacjach, tworzących wspólny wierzchołek: pn.-wsch. 945 m i pd.-zach. 936 m, uważaną powszechnie, ale błędnie, za wyższą. Masyw S. wydzielają wyraźne przeł.: na pd.-zach. → Przeł. pod Bobrzakiem, a na pn.-wsch. → Przeł. Rudawska. Pn.-zach. zbocze opada dość stromo do dol. → Karpnickiego Potoku, wsch.

SKALNIK Z PRZEŁ. POD BOBRZAKIEM
fot. M. Staffa

SKALNIK. PODSZCZYTOWE SKAŁKI fot. M. Staffa

SKALNIK. SKAŁKI NA WIERZCHOŁKU fot. M. Staffa

SKALNIK. SKAŁKI NA SZCZYCIE fot. M. Staffa

i pd.-wsch., łagodniejsze, odwadnia Czarnowski Potok, pr. dopływ → Żywicy. Granica ich zlewisk biegnie grzbietem S., ale oba należą do dorzecza → Bobru. Zbocza są słabo rozczłonkowane. S. zbud. jest z waryscyjskich granitów karkonoskich, które na pd.-wsch. zboczu przechodzi w proterozoiczne granitognejsy oczkowe, a niżej w dewońskie fyllity grafitowo-serycytowe i łupki łyszczkowe, łupki kwarcowo-skalenioawe oraz zieleńce i amfibolity. W granicie pojawia się żyła kwarcu z molibdenem. Na zboczu pn.-zach ciągną się granitowe gołoborza. Okazalsze, noszące zresztą nazwę → Gołoborze, ciągnie się pod wyższym wierzchołkiem i jest doskonale widoczne z niższego.

Na niższym szczycie i grzbiecie pd. ciągnie się szereg okazałych skałek o fantazyjnych kształtach. Największa jest skałka na niższym wierzchołku, nosząca własną nazwę: → Ostra Mała. Poniżej niej stoją 2 równie okazałe skałki. Natomiast za węzłem szlaków ciągnie się rozległe zgrupowanie skałek i rumowisk skalnych noszących nazwę → Konie Apokalipsy. Roztacza się z nich ładny widok na pd. i wsch. Na pow. skałek znajdują się dobrze wykształcone kociołki wietrzeniowe. Szczytowa Ostra Mała jest sztucznie udostępniona i zabezpieczona. Stanowi jeden z najlepszych punktów widokowych w Sudetach. Roztacza się z niej prawie pełna panorama obejmująca na pd.-Lasocki Grzbiet i Karkonosze, ku zach. G. Izerskie, a nawet G. Łużyckie w Niemczech, bliżej Kotlinę Jeleniogorską z Pogórzem Izerskim i G. Kaczawskimi w tle na pn, Wreszcie ku wsch. G. Wałbrzyskie, Kamienne i Wzgórza Bramy Lubawskiej. Oczywiście na pierwszym planie widać Rudawy Janowickie. Przy dobrej pogodzie ze S. widoczne są dalsze pasma Sudetów Środkowych, a nawet Wschodnich i Masyw Słęży na Przedgórzu Sudeckim.

Cały szczyt porastają lasy świerkowe i świerkowo-bukowe regla dolnego i górnego, znacznie zniszczone w wyniku klęski ekologicznej, ale już odrastające. Ob. najbardziej wylesione są zbocza pn.-zach. Na wierzchołku S. świerki przybierają formy skarłale. Zbocza S. trawersują liczne drogi leśne, a wzdłuż szczytu prowadzi szeroka ścieżka → Grzbietowa Droga.

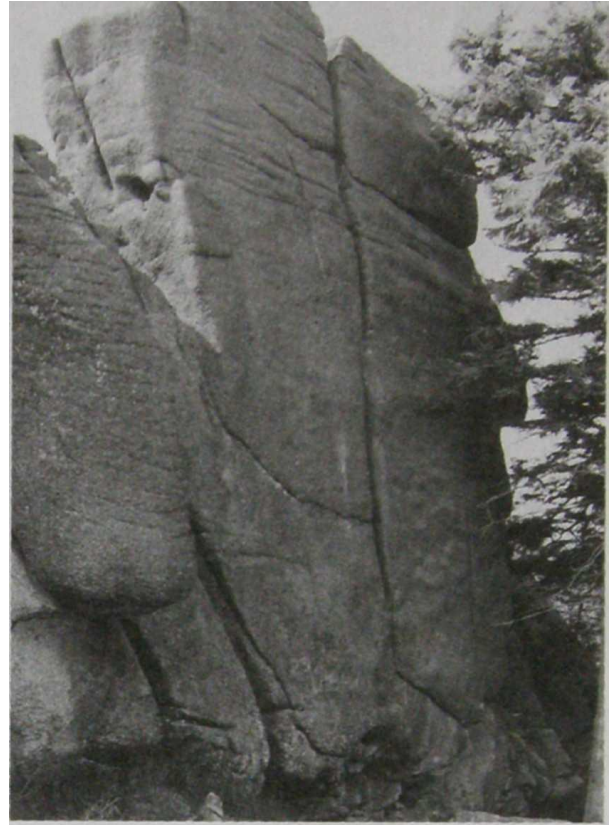
SKALNIK. REJON DAWNEGO SCHRONU fot. M. Staffa

6. Doskonale widoczny, wyniosły S., od dawna przyciągał wędrowców, szczególnie że od 1778 r. przez Przeł. pod Bobrzakiem prowadził → Stary Trakt Kamiennogórski, którym jeździły nawet pocztowe dyliżanse. Na wsch. zboczu ciągnęły się zabud. → Czarnowa i Grzędzin, w których rozwijało się górn. Teren był więc łatwo dostępny i uczęszczany. Dlatego już w 1886 r., wkrótce po powstaniu, RGV udostępniło Ostrą Małą, wykuwając stopnie i mocując barierkę na plateau widokowym. Umieszczono tam także tabl. orientacyjną objaśniającą panoramę. Z niektórych starych opisów niem. można wnioskować, że stała tam także jakaś wieża widokowa, ale chodzi prawdopodobnie tylko o tę skałkę. Natomiast nieco później, przy skrzyżowaniu ścieżek pod wierzchołkiem, powstał schron leśny, potem opisywany jako schron turyst., ale bez noclegów. Jego ślady są widoczne do dziś przy węzle szlaków. Służył głównie tym, którzy pragnęli podziwiać największą atrakcję: zachody słońca, ponieważ widok ku zach. jest wówczas najpiękniejszy.

Szczyt był licznie odwiedzany, nawet wówczas, gdy Stary Trakt Kamiennogórski utracił znaczenie. Wędrowano z → Przeł. Kowarskiej lub stacji kol. w Leszczyńcu, a także z → Kowar przez schr. → Bukowo. W okresie międzywojennym szczytowe skałki zostały uznane za pomniki przyr.

Po 1945 r. przez pierwsze lata szczyt nie miał ustalonej nazwy. Jeszcze w 1947 r. dr Mieczysław Orłowicz nazywał go Kamieniem Fryzów, potem przez jakiś czas funkcjonował jako Skalniak. Także co do jego wys. istniały wątpliwości. Uważano, że najwyższym punktem była Ostra Mała. Ciekawostką jest również, że pomimo znacznej frekwencji i walorów widokowych, nigdy nie powstało na S. normalne schronisko turyst.

10. Pod pd.-wsch. wierzchołkiem znajduje się węzeł szlaków. Przechodzą tędy: czerw. GSS z → Bukowca i → Szarocina, nieb. szlak E 3 ze → Szwajcarki przez → Wołek i z → Pisarzowic przez Czarnów, ziel. szlak z Kowar i z → Marciszowa przez → Wielką Kopę oraz żółty szlak z → Karpnik i Przeł. Kowarskiej. Na szczytową Ostrą Małą prowadzi od węzła szlak dojściowy (czerw. trójkąty).

SKALNIK. SKAŁKI NA SZCZYCIE fot. M. Staffa

11. Poz.: 5, 7, 9, 10, 11, 20, 22, 26, 27, 28, 33, 41, 52, 53, 54, 62, 66, 91, 92, 107, 120, 125, 126, 127, 130, 137, 147, 149, 153, 154, 157, 160, 161, 164, 165, 167, 176, 178, 181, 182, 183, 186, 188, 201, 205, 206, 229, 232, 238, 244, 246, 247, 253, 254, 255, 282, 283, 284, 287, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 298, 300, 301, 302, 306, 313, 314, 315, 323, 328, 341.

SKALNY MOST

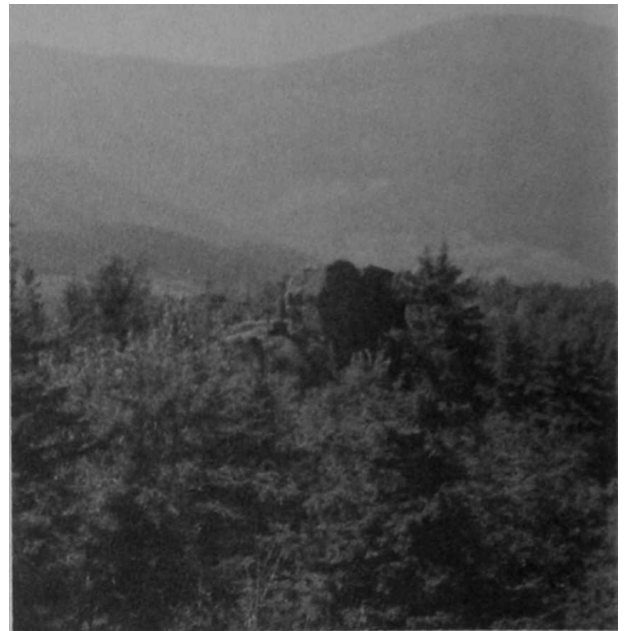
1. Felsenbrücke, Rabenklippe, Zwillingfelsen, Skalny Most.
5. Jedna z najatrakcyjniejszych i najpiękniejszych grup skalnych Rudaw Janowickich. Znajduje się w → Dolinie Janówki, a ściślej w jej odgałęzieniu. Wyrasta u pn.-zach. podnóża → Dzikiej Góry na wys. ok. 600-620 m. Tworzy ją wąską grzędą skalną o dł. ok. 30 m i wys. przekraczającej 20 m, wychodząca ze zbocza. Zbud. jest z waryscyjskich granitów z żyłą aplitów. Skały S.M. charakteryzują się zwiększonym promieniowaniem radioaktywnym. Silnie spękane pionowo skały kończy smukła turnia oddzielająca się w górnej części od reszty masywu, połączona z nim tylko wąskim naturalnym pomostem skalnym, pod którym jest duże okno. Dało to asumpt nazwie. S.M. stoi w rzadkim lesie świerkowo-bukowym, nieco powyżej asfaltowej drogi leśnej. Po jej drugiej stronie wznosi się → Malinowa i → Piec.

SKALNY MOST fot. M. Staffa

SKALNY MOST fot. M. Staffa

SKARBCZYK fot. M. Staffa

Leżą na terenie RPK. Pomimo znacznych rozmiarów i interesującej formy, S.M. ustępował atrakcyjnością Piecowi, który częściej opisywano. Skalka jest łatwo dostępna od góry, natomiast jej ściany stanowią teren wspinaczkowy. Na S.M. była umieszczona niem. tablica pamiątkowa.

10. U podnóża S.M. prowadzi nieb. szlak *E 3 ze* → Szwajcarki przez → Wołek na → Skalnik.
11. Poz.: 16, 22, 28, 62, 65, 66, 82, 126, 127, 143, 164, 182, 183, 229, 233, 246, 247, 255, 290, 291, 294, 295, 301, 302.

SKARBCZYK

1. Goldner Schlüsselstein, Schlüsselstein, Skarbczyk.
5. Granitowa skałka na pn.-zach. zboczu → Wilczyńska, schodzącą w stronę → Przeł. pod Średnicą. Stoi przy leśnej drodze na wys. ok. 720 m w zniszczonym ob. lesie świerkowym regla dolnego, w obrębie RPK. Skałka jest mało znana, rzadko odwiedzana, ponieważ szlaki turyst. biegną powyżej niej. D. była popularna, związane z nią były miejscowe opowieści i legendy.
11. Poz.: 125, 126, 127, 128, 130, 137, 181, 182, 183, 186, 246, 247, 301, 302, 314, 328.

SŁOŃ

1. Słoń.
5. Niewielki blok skalny u pn.-wsch. podnóża → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Leży w pobliżu → Husyckich Skał na wys. ok. 610 m, poniżej ścieżki na szczyt → Krzyżnej Skały. Zbud. z waryscyjskiego granitu zwarty głaz o wys. ok. 4 m, przecięty rysą na dwie części, zwane głową z uszami i tułowiem, bywa celem wspinaczek. Znajduje się w rzadkim lesie świerkowym na terenie RPK-

SOKOLA IGŁA fot. M. Staffa

10. Ponad S. prowadzi czarny szlak ze → Szwajcarki na Krzyżną Górę, a niżej bieżą szlaki ze Szwajcarki: czerw, na → Sokolik, ziel. SZP do Jeleniej Góry i nieb. E3do → Trzcńska.

11. Poz.: 65, 126, 127, 143, 246, 254, 300, 301.

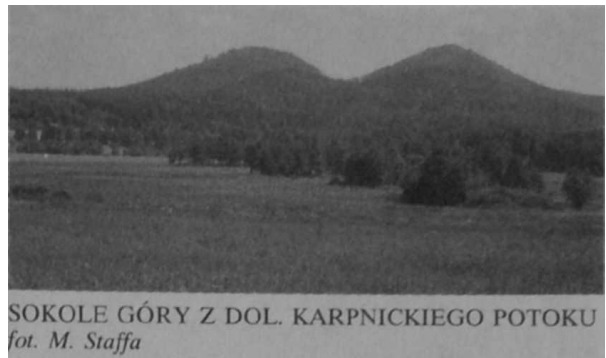
SOKOLA IGŁA

1. Sokola Igła, Sokola Turniczka.
5. Skala na wsch. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Wznosi się w lesie świerkowym na wys. ok. 600 m obok → Bobrowej Turniczki, poniżej szczytowego → Sokolika Małego. Ma ok. 10 m wys., kilka m szer. i ok. 20 m dł. Tworzy grzędę wyrastającą z zbocza, podzieloną na kilka skalnych baszt. Zbud. jest z waryscyjskiego granitu. Stoi na terenie RPK. Bywa celem wspinaczek. Ob. częścię używana jest nazwa Sokolej Turniczki.

11. Poz.: 62, 143, 301.

SOKOLA LALKA

1. Doktor, Lalka, Sokola Lalka.
5. Jedna z oryginalniejszych, wybitnych skałek w masywie → Sokolika w → Sokolich Górach. Stoi przy pn.-wsch. ścianie → Sokolika Małego w postaci okazałej turni o dość gładkich, słabo rozczłonkowanych ścianach, zwieńczona smukłą wieżycą. W górnej części od Sokolika Małego oddziela ją

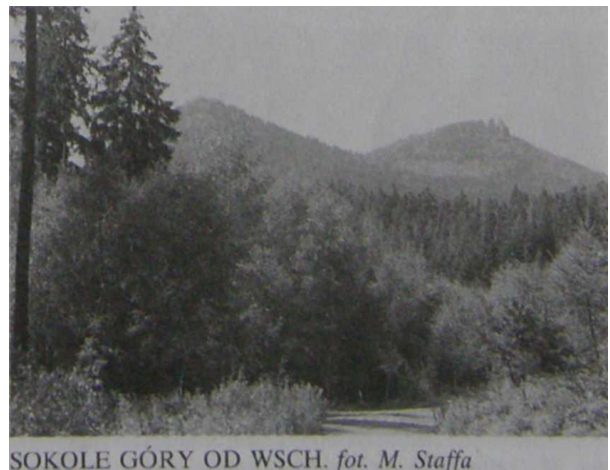
SOKOLE GÓRY Z DOL. KARPICKIEGO POTOKU
fot. M. Staffa

Przełęczka pod Lalką. Najlepiej prezentuje się od strony Trzcńska i z szosy na → Przeł. Karpicką. Ściany S.L. osiąga do 50 m wys. i są jednym z najstarszych i najatrakcyjniejszych terenów wspinaczkowych w Sokolich Górach. Poniżej skałki rośnie las świerkowo-bukowy w obrębie RPK.

11. Poz.: 62, 143, 254, 300, 301.

SOKOLE GÓRY

1. Fischbacher Berge, Falkenberge, Falken Berge, Góry Sokole, Sokoliki, Sokole Góry.
5. Pn.-zach. kraniec Rudaw Janowickich, stanowiący wyraźnie wydzieloną ich część. S.G. były nawet uważane za odrębną grupę górską. Ciągają się w widłach → Bobru i → Karpickiego Potoku, oddzielone od reszty masywu → Przeł. Karpicką. Tworzy je grupa 6 wzniesień, których wys. rośnie ku wsch. Od zach. nad zabud. → Wojanowa i → Bobrowa wyrasta najniższy → Buczek 456 m, a na pn. stoi → Łysa 490 m, która wraz z leżącym na pn. brzegu Bobru Trzmielakiem, zamyka od zach. przełom Bobru pomiędzy Bobrowem i → Trzcńskiem. Na pd.-zach. stoją południkowo usytuowane bliźniacze kulminacje: → Rudzika 500 m (na pn.) i → Browarówka 510 m (na pd.), z malowniczymi skałkami na zboczach i pod wierzchołkami. Ze względu na charakterystyczny kształt noszą też nazwę Małych Sokolików, dla podobieństwa z So-

SOKOLE GÓRY OD WSCH. fot. M. Staffa

SOKOLE GÓRY Z MIEDZIANKI. BLIŻEJ JANOWICKE GARBY I HUTNICZY GRZBIET *fot. M. Staffa*

kolikami, czyli właściwymi S.G. stojącymi najdalej na wsch. Są to dwa stożkowate wzniesienia, również usytuowane południkowo: pn. → Sokolik 642 m i pd. Krzyżna Góra 654 m., których wierzchołki wieńczą okazałe, z daleka widoczne skałki. Charakterystyczny kształt obu szczytów spowodował, że nadawano im różne potoczne nazwy, np. Biust Lollobrigidy, Cycengebirge itp. Stanowią jedną z największych atrakcji turystycznych i krajoznawczych Rudaw Janowickich, największe zgrupowanie form skalnych na ich terenie, a zarazem są czołowym terenem wspinaczkowym w Sudetach. Pomiedzy Krzyżną Górą a Przeł. Karpnicką wyrasta jeszcze niższe wzniesienie 525 m, noszące mało używaną, pretensjonalną nazwę → Trzy Korony.

S.G. zbud. są z waryscyjskich granitów, w których występują żyły aplitów i ładne okazy skaleni. W większości obszar S.G. porastają lasy świerkowe

i świerkowo-bukowe, z domieszką innych gat.: sosny, modrzewia, jarzębiny, dębu. Ku zach. i pd. u podnóży ciągną się użytki rolne, głównie łąki. Z obu najwyższych szczytów, sztucznie udostępnionych, roztaczają się wspaniałe panoramy Sudetów Zachodnich. Pod szczytowymi skałkami na Krzyżnej Górze zachowały się nikle relikty zamku → Sokolec.

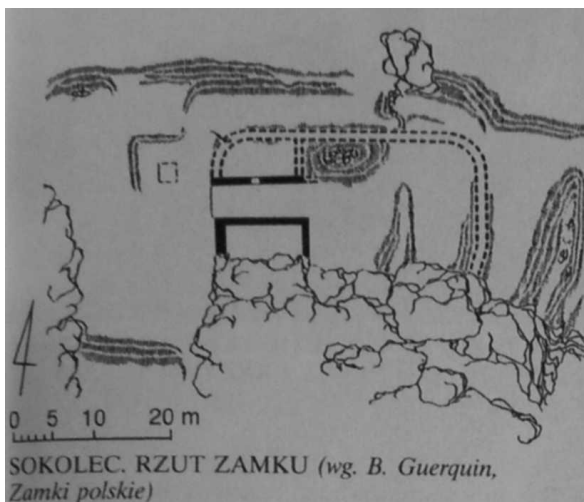
10. Bazę noclegową na terenie S.G. stanowią: schr. PTTK „Szwajcarka”, tel. Karpniki 137-283, 20 miejsc - u podnóża Krzyżnej Góry i Obozowisko Klubu Wysokogórskiego z Wrocław. „Pod Krzywą”, ok. 20 miejsc - na przeł. pomiędzy Sokolikiem i Łysą. Główny węzeł szlaków znajduje się przy → Szwajcarce. Przechodzi tędy nieb. szlak E 3 z Trzcianka na → Skalnik, ziel. SZP z Jeleniej Góry przez Wojanów i → Bolczów do → Janowic Wik. oraz żółty szlak z → Karpnik i Trzcianka. Zaczynają się też szlaki dojściowe: czerw., na Sokolik i czarny na Krzyżną Górę.

SZCZYTOWE SKAŁKI NA KRZYŻNEJ GÓRZE
 fot. M. Staffa

WIDOK Z SOKOLIKA KU ZACH. (RUDZIK, BROWARÓWKA I BUCZEK. W GŁĘBI G. KACZAWSKIE) *fot. M. Staffa*

SOKOLEC. RZUT ZAMKU (wg. B. Guerquin, *Zamki polskie*)

11. Poz.: 5, 7, 9, 10, 16, 20, 21, 22, 26, 27, 28, 33, 41, 42, 46, 53, 54, 62, 65, 93, 126, 127, 128, 133, 137, 143, 144, 147, 149, 153, 154, 159, 164, 165, 167, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 189, 195, 204, 205, 206, 208, 212, 229, 233, 238, 244, 246, 247, 254, 255, 256, 257, 282, 283, 284, 287, 290, 291, 293, 294, 295, 300, 301, 302, 314, 315, 319, 323, 324, 328, 341.

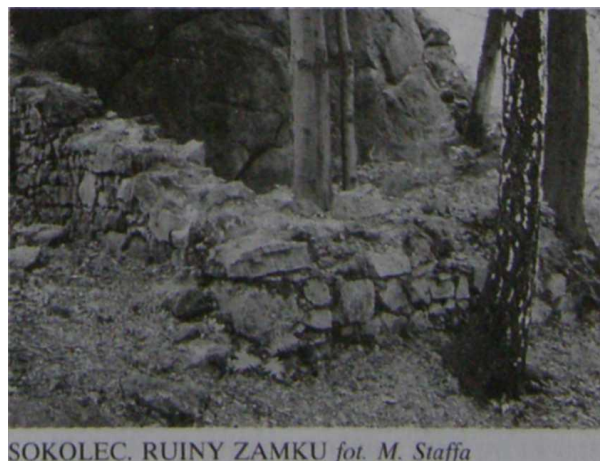
SOKOLEC

- 1386 Hous Falkenstein, 1399 Veste Falkensteyn, 1825 Höfchen, 1890 Burg Falkenstein, 1950 Sokolik, Sokolec.
- Niewielkie pozostałości zameczku. Wznoszą się na wierzchołku → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach, u stóp → Krzyżnej Skały i → Zamkowych Skał, na wys. ok. 630 m. Wierzchołek Krzyżnej Góry zajmuje niewielkie spłaszczenie (być może sztucznie utworzone) na pn. od skałek o wys. ok. 20 m. Do tych skałek przylega zachowany fragm. kam. muru. Wokół rośnie las świerkowo-bukowy. Cały szczyt leży na terenie RPK.
- Dzieje zamku, szczególnie wczesne, nie są dobrze udokumentowane i budzą spore wątpliwości. Już za czasów niem., w wyniku niezbyt fachowo prowadzonych i słabo udokumentowanych badań archeol. z 1904 r., przyjęto informację, że pierwotnie miał tu istnieć gródek datowany na VIII w. i łączony z tzw. północnomorawskim państwkiem Samona lub plemionami germańskimi (frankońskimi), o czym zaświadczały podobno tu znalezione groty włóczni frankońskich z tego okresu. Po 1945 r. przyjęto hipotezę (też nieudokumentowaną), że był to gródek wczesnosłowiański. Wątpliwości nie rozstrzygnęły pobieżne badania w 1960 r. Udokumentowane jest natomiast istnienie średniowiecznego zameczku-strażnicy, chociaż nie wiadomo dokładnie kiedy powstał. Jego założenie jest przypisywane ks. Henrykowi Brodatemu i datowane na 1207 r. Z pocz. S. wiąże się typowa legenda o odnalezieniu przez ks. w tym miejscu gniazda jastrzębia czy sokoła, co miało dać asumpt nazwie.

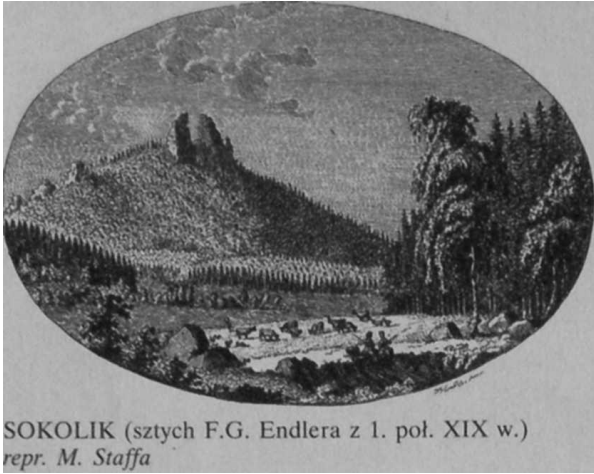

SOKOLEC. FRAGMENT MURU ZAMKOWEGO
fot. M. Staffa

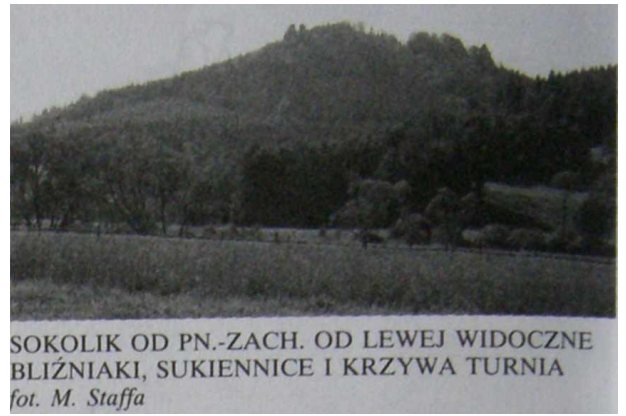
Była to niewielka warownia przybud. do skał, która stała się jednak centrum rozległych dóbr ziemskich. Po śmierci ks. świdn. Bolka II, wdowa po nim, ks. Agnieszka, w 1372 r. (wg innych źródeł w 1368) nadała jako lenno S. i majątek z nim związany .Clericusowi Bolcze, uważanemu za założyciela pobliskiego → Bolczowa. Do lenna zamkowego należały wówczas m.in.: → Karpniki, → Rędziny, a także odległe Stare Rochowice i Bełczyna. Zamek, podobnie jak leżące u stóp Karpniki, często wówczas zmieniał właścicieli. W 1406 r. władał nim Hans von Tschirn z Płoniny. W czasie wojen husyckich zamek stał się jedną z ich siedzib, ponieważ Hans von Tschirn czynnie popierał ten ruch, ale w 1434 r. podobno zmienił poglądy i zaprosił na S. dwóch dowódców husyckich pojął ich i przekazał biskupowi wrocław. Husyci w odwecie mieli zniszczyć zamek. Jest to jednak tylko jedna z wersji. Inna głosi, że zamek przetrwał wojny husyckie i stał się siedzibą rycerzy-rozbójników. W 1442 r. zamek objął rycerz Conrad von Nimbsch. po nim jego wuj Hans Wiesse, a w 1448 r. brat Heinrich. Z S. wiąże się

SOKOLEC. RUINY ZAMKU fot. M. Staffa

SOKOLIK (sztych F.G. Endlera z 1. poł. XIX w.)
repr. M. Staffa

SOKOLIK OD PN.-ZACH. OD LEWEJ WIDOCZNE
BLIŹNIAKI, SUKIENNICE I KRZYWA TURNIA
fot. M. Staffa

też postać niejakiego Proćki, który po przegonieniu z S., podobno wznosił pierwszy zamek w Karpnikach, ale jest to postać legendarna. Ostatecznie zamek miał zburzyć ok. 1475 r. kr. Maciej Korwin podczas walk o tron czeski z kr. Jerzym z Podiebradów. W 1508 r. kr. Władysław Jagiellończyk wydzierżawił w postaci zastawy klucz zamkowy Antonowi Schoffowi (Schaffgotschowi) z Chojnika, zaznaczając, że zamek jest już ruiną. W 1604 r. hr. von Schaffgotsch wykupił od ces. cały klucz, stając się właścicielem S. Szczyt Krzyżnej Góry i ruiny S. były potem przedmiotem długotrwałego sporu pomiędzy von Schaffgotschem i von Kanitzem, m.in. o prawo poboru drewna z lasu. Ostatecznie zamek przypisano do dóbr karpnickich. Ponowne zainteresowanie ruinami nastąpiło dopiero w 1. poł. XIX w., gdy ks. Marianna, małżonka ks. Prus Wilhelma, zagospodarowywała okoliczne tereny po nabyciu przez nich zamku w Karpnikach. Wówczas to na skałce nad zamkiem umieszczono na jej polecenie krzyż, a na sąsiedniej urządzono punkt widokowy, zwany Prinzessinstuhl. Do obu punktów wykuto stopnie. Ruiny były wtedy większe, opisywano nawet jakąś piwnicę. Dopiero w 1904 r. Oheimb prowadził tu badania archeol. i odgruzował pozostałości ruin.

7. Zamek S. datowany jest na 2. poł. XIV w. Zachowały się z niego tylko nikłe resztki: narożnik jakiegoś bud. wzniesionego z kamieni i mały fragm. muru (obwodowego?). Można też dostrzec ślady wału ziemnego, ew. suchej fosy.

SOKOLIK I KRZYŻNA GÓRA OD PD.-ZACH.
BLIŻEJ RUDZIK I BROWARÓWKA fot. M. Staffa

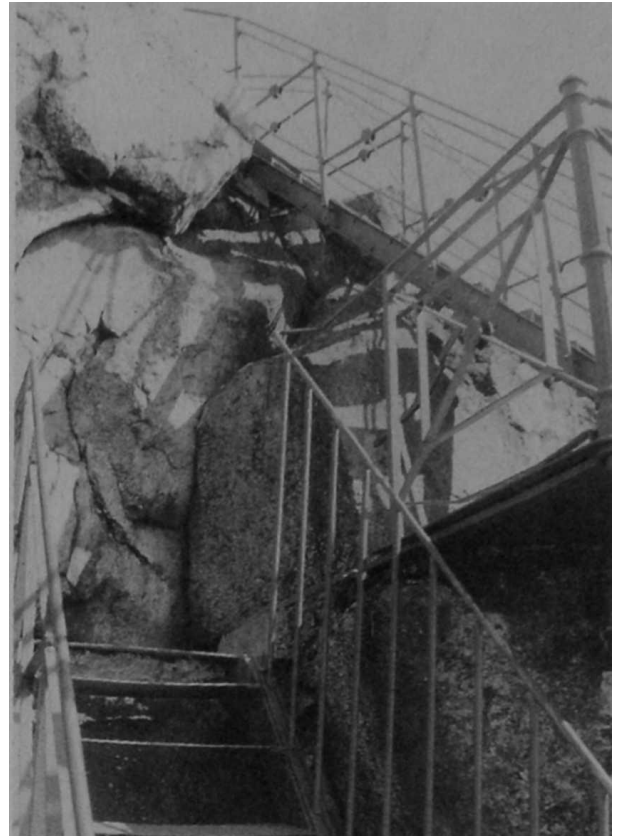
10. Do ruin S. doprowadza czarny szlak dojściowy ze → Szwajcarki.
11. Poz.: 5, 10, 22, 26, 28, 41, 46, 52, 54, 79, 80, 97, 98, 127, 141, 142, 165, 173, 195, 200, 204, 218, 233, 246, 247, 254, 256, 282, 290, 291, 294, 295, 300, 301, 307, 319, 336, 339.

SOKOLIK

1. Forst Berg, Forstberg, Sokolik.
5. Jeden z dwu bliźniaczych szczytów → Sokolich Gór. Stanowi ich pn., nieco niższą kulminację. Istnieją kontrowersje co do wys. S., ponieważ wierzchołek wzniesienia osiąga 623 m, natomiast stojące na wsch. zboczu pod szczytem skałki: → Sokolik Duży i → Sokolik Mały sięgają wierzchołkami na wys. 643 i 640 m. Stąd podawane są jego różne wys. Od pd. S. jest oddzielony → Przełęczką od wyższej → Krzyżnej Góry. Ku pn. i pn.-wsch. opada stromo do dol. → Bobru w → Trzcińsku, natomiast ku pn.-zach. przełęcz oddziela go od → Łysej. S. ma kształt dość regularnego stożka zbud. z waryscyjskich granitów, które na zboczach występują w postaci ogromnej ilości różnorodnie ukształtowanych skałek. W większości są to wychodnie lub wieżycy skalne. W niektórych widoczne są żyły aplitów i gniazda pegmatytów, w których pojawia się ilmenit i magnetyt. Największe zgrupowania skał ciągną się na grzbiecie od zach. na wsch., nieco mniejsze i mniej liczne na zboczu pd.-wsch. oraz pn. i pn.-zach. schodząc na przeł. pod Łysą. Największe skałki posiadają własne nazwy. Osiągają 50-60 m wys. Należą do nich. poza szczytowymi Sokolikami: → Krzywa Turnia (najwyższa w całych Rudawach Janowickich), → Sukiennice, → Jastrzębia Turnia i → Zipserowa Turnia. Prawie wszystkie skałki na S. są celem wspinaczek, ponieważ masyw ten stanowi ob. centrum uprawiania wspinaczki skałkowej w Sudetach.
S. porasta las świerkowy, miejscami świerkowo-bukowy z niewielką domieszką innych gat. Na szczyt prowadzi zakosami specjalna ścieżka turyst., a wśród skałek biegną liczne ścieżki doprowadzające pod poszczególne ściany, wydeptane przez wspinaczy. S. leży na terenie RPK i jest

SOKOLIK DUŻY. STOPNIE NA WIERZCHOŁEK
 fot. M. Staffa

SOKOLIK DUŻY. WEJŚCIE NA WIERZCHOŁEK
 fot. M. Staffa

proj. rezerwatem przyr. Szczytowy → Sokolik Duży udostępniają stopnie wykute w skale i stal. schody. Jego zabezpieczony barierką wierzchołek jest wspaniałym punktem widokowym.

10. Na S. prowadzi czerw, szlak ze → Szwajcarki.
 11. Poz.: 5, 7, 9, 10, 22, 27, 41, 53, 54, 62, 65, 97, 99, 109, 126, 127, 128, 130, 137, 143, 159, 164, 165, 167, 173, 177, 178, 181, 182, 183, 186, 229, 238, 244, 246, 247, 254, 255, 256, 282, 283, 289, 290, 291, 294, 295, 300, 301, 302, 307, 314, 315, 323, 328, 341.

SOKOLIK DUŻY

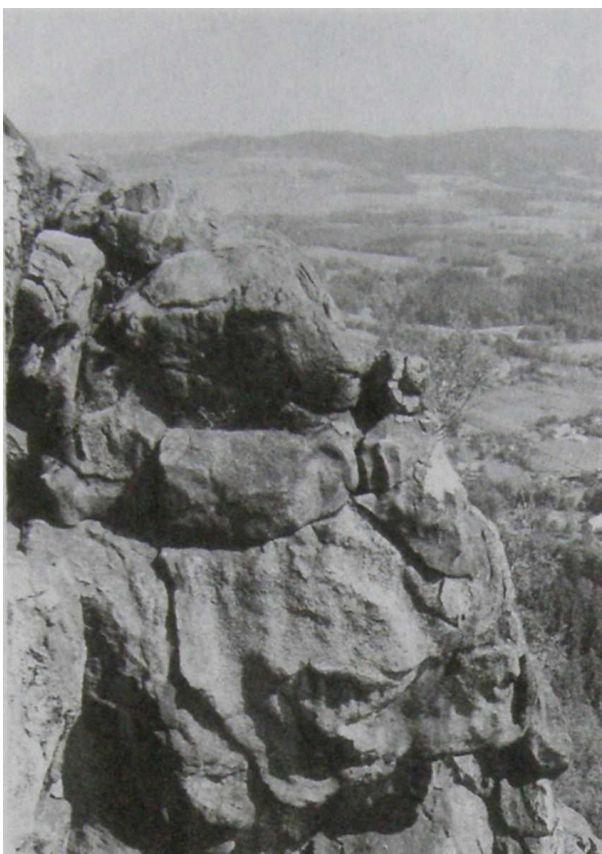
1. Hoher Falkenstein, Sokolik z Balkonikiem, Sokolik Przedni, Duży Sokolik, Wielki Sokolik, Sokolik Duży.
5. Jedna z dwóch bliźniaczych skałek pod wierzchołkiem → Sokolika w → Sokolich Górach. Stoi na wys. ok. 620 m, ale jego wierzchołek osiąga 643 m. Wznosi się od strony szczytu, oddzielony od stojącego niżej na zboczu → Sokolika Małego głęboką, ale wąską → Przełęczką między Sokolikami. Od strony zbocza ściany S.D. osiągają do ok. 30 m wys. Wraz z Sokolikiem Małym tworzy tzw. Bliźniaki (Zwillingfelsen) lub Bliźniacze Skały. Zbud. jest z waryscyjskich granitów z żyłami apłitów. Wokół skałki rośnie las świerkowy. S.D. leży na terenie RPK i jest b. popularnym celem

wspinaczek. Poprowadzono na niego kilkadziesiąt dróg i ich wariantów o różnej skali trudności. S.D. stanowi wspaniały punkt widokowy, szczególnie ku zach. na Kotlinę Jeleniogórską i Pogórze Izerskie, ku pn. na G. Kaczawskie i ku wsch. na Rudawy Janowickie. Nieco ograniczony jest widok na pd., na Karkonosze, które częściowo przesłania bliźniacza Krzyżną Góra. Dlatego też już w 1885 r. RGV udostępniło wierzchołek S.D., wykuwając w skale kilkadziesiąt stopni, a w miejscach zbyt stromych mocując drewn. drabiny, zastąpione wkrótce met. schodami. Na najwyższej skałce ustawiono najpierw drewn., potem met. barierkę i ławki. Stąd powstała nazwa S. z Balkonikiem. Wreszcie kładką połączono oba Sokoliki, udostępniając w ten sposób wierzchołek S. Małego. Po 1945 r. w niejasnych okolicznościach kładkę zdjęto, natomiast schody na S.D. remontowano w 1976 r. i po 1990 r.

10. Pod S.D. doprowadza czerw, szlak ze → Szwajcarki.
 11. Poz.: 22, 28, 41, 62, 143, 246, 254, 283, 291, 294, 295, 300, 301.

SOKOLIK MAŁY

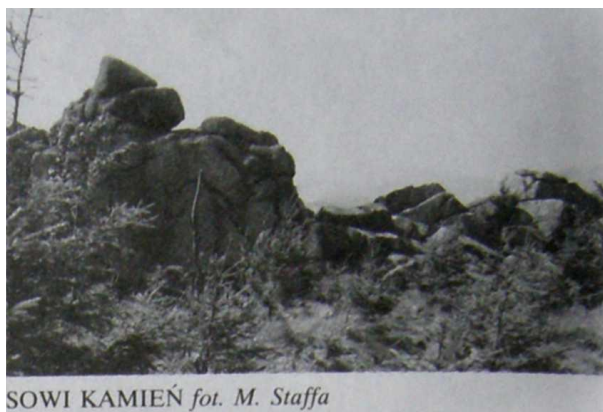
1. Falkenstein, Sokolik Skrajny, Sokolik Zadni. Mały Sokolik. Sokolik Mały.
5. Druga z bliźniaczych skałek pod wierzchołkiem → Sokolika, wyrastająca na wys. ok 610-615 m, a jej

SOKOLIK MAŁY fot. M. Staffa

SOKOLIK MAŁY I BABA Z SOKOLIKA DUŻEGO.
W DOLE TRZCIŃSKO fot. M. Staffa

SOWI KAMIEŃ fot. M. Staffa

wierzchołek sięga na wys. ok. 640 m. Od położonego na pd.-zach. (od strony wierzchołka) → Sokolika Dużego oddziela go → Przełęczka między Sokolikami, a przy ścianach S.M. stoją inne, mniejsze skałki: → Lalka oraz → Baba. Skalne ściany S.M. osiągają do 30-40 m wys. Poprowadzono na nich kilkadziesiąt dróg i wariantów dróg wspinaczkowych. S.M. zbud. jest z waryscyjskiego granitu z żyłami aplitowymi. Stoi w RPK, w otoczeniu lasu świerkowego. Wierzchołek S.M. stanowi doskonały punkt widokowy, szczególnie na przełomową dol. → Bobru i G. Kaczawskie, ale jest ob. dostępny tylko drogami wspinaczkowymi. Od S. Dużego oddziela go tylko wąska szczelina, nad którą wiodła d. kładka łącząca obie skałki, a platforma widokowa na S.M. była również zabezpieczona barierką. Po wojnie kładkę zdjęto.

11. Poz.: 16, 28, 62, 143, 246, 254, 283, 291, 294, 295, 300, 301, 340.

SOKOLIKOWA PRZEŁĘCZ (zob. hasło: Przełęczka)

SOLARIUM

1. Solarium.
5. Niewielka, kilkumetrowej wys. skałka granitowa na zach. zboczu → Sokolika. Stoi na wys. ok. 580 m w sąsiedztwie → Sukiennic, pomiędzy → Łożą, → Szafą i → Nad Ogniskiem. Jest to jedno w większych zgrupowań skalnych w → Sokolich Górach. Wznosi się w rzadkim lesie świerkowym na obszarze RPK. Ma kształt wychodni, która ku pn.-zach. opada silnie spękany, rozczłonkowanym urwiskiem o wys. blisko 20 m. Na S. poprowadzono kilka niezbyt trudnych dróg wspinaczkowych. Nazwa skałki wywodzi się z kręgów wspinaczy.

11. Poz.: 62.

SOWI KAMIEŃ

1. Eulenstein, Sowi Kamień. 5. Skałka pod szczytem → Mrowca na zach. skraju Rudaw Janowickich. Wznosi się na wys. ok. 500 m

STAROŚCIŃSKIE SKAŁY fot. M. Staffa

na pd. od wierzchołka, w pobliżu skrzyżowania ścieżek w lesie na niewielkim spłaszczeniu grzbietu. Ma ok. 5 m wys. i zbud. jest z waryscyjskich granitów z żyłami aplitów. W pobliżu są inne skałki. Z niektórych opisów wynika, że w lit. niem. mianem S.K. obejmowano skały szczytowe. S.K. leży na terenie RPK.

10. Obok S.K. prowadzi czerw GSS z Mysłakowic do → Bukowca.

11. Poz.: 10, 41, 52, 125, 126, 127, 128, 137, 165, 186, 238, 246, 247, 254, 300, 301, 314, 330.

SOWIA GÓRKA

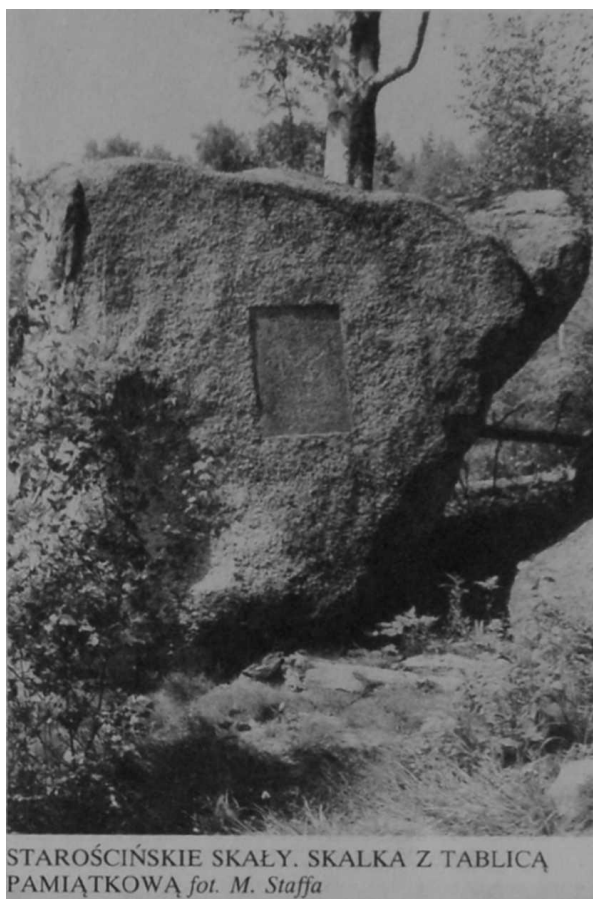
1. Eulen Hügel, Sowa Górka.

5. Szczyt 558 m w ramieniu ciągnącym się od → Wielkiej Kopy w stronę → Marciszowa pomiędzy dol. → Mienicy na pn.-zach. i → Sierniawy na pd.-wsch. Wznosi się pomiędzy → Mnichami na pd.-zach. i → Owczą Górą na pn. Zbud. ze staropaleozoicznych amfibolitów i łupków serycytowo-chlorytowych. W większości porośnięty lasem świerkowym, jedynie ku pn.-zach. ciągną się łąki. Przez przeł. oddzielającą S.G. od Mnichów prowadzi droga leśna łącząca dol. obu potoków.

11. Poz.: 7, 11, 66, 246, 247, 314.

STAROŚCIŃSKIE SKAŁY fot. M. Staffa

STAROŚCIŃSKIE SKAŁY. SKAŁKA Z TABLICĄ PAMIĄTKOWĄ fot. M. Staffa

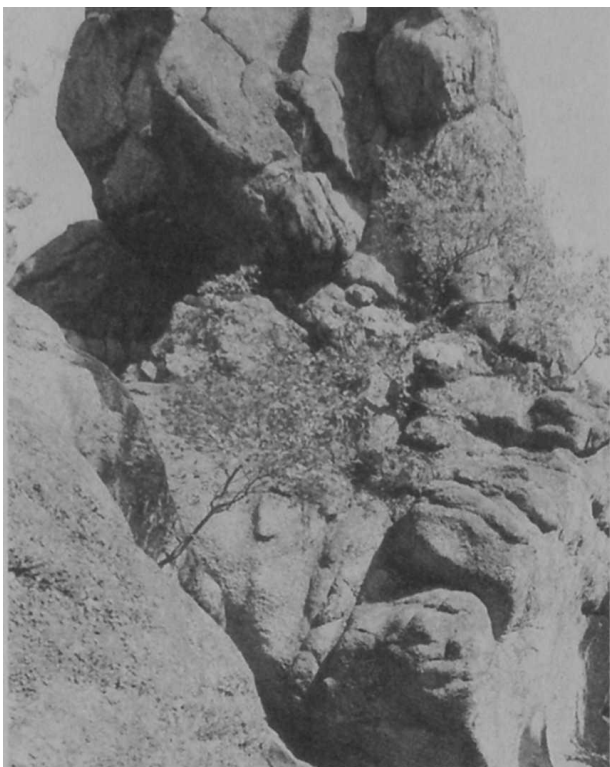
STAROŚCIŃSKIE SKAŁY

1. Schmiede, Ehemelige Schmied Kesselstein, Mariannenfels, Starościeńska Igła, Trupia Czaszka, Leśna Igła, Diabelski Kocioł, Lwia Góra, Starościeńskie Skały.

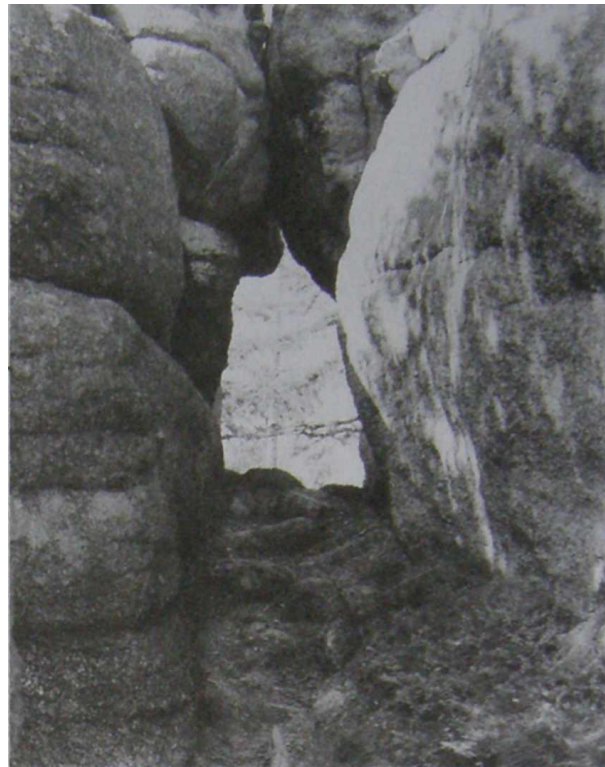
5. Jedna z najpiękniejszych i najokazalszych grup skalnych w Rudawach Janowickich. Zajmuje wierzchołek szczytu 718 m w Janowickim Grzbiecie, ciągnącym się na pn.-zach. od → Dziejowej Góry przez → Świnia Górą, od której oddziela go płytka, ale wąska przeł.

S.S. zbud. są z waryscyjskich granitów z żyłami aplitów. Występują w nich m.in. skalenie i zinnwaldyt. Mają fantazyjne kształty, szczególnie na wierzchołku, gdzie tworzą mały labirynt z przejściami, oknami, tunelami i małymi grotami. Na pow. skałek widoczne są kociołki wietrzeniowe w różnym stadium powstawania. Niektórym skałkom w zgrupowaniu nadawano własne nazwy, ale na ogół nie przyjęły się one. Z krawędzi skał, górujących ponad 20 m nad otoczeniem, roztaczają się piękne widoki, szczególnie atrakcyjne ku pn.-wsch. i wsch. na → Dolinę Janówki, → Zamkowy Grzbiet i masyw → Wołka. Wokół skał rośnie las świerkowy regla dolnego, ob. wycięty od strony zach.

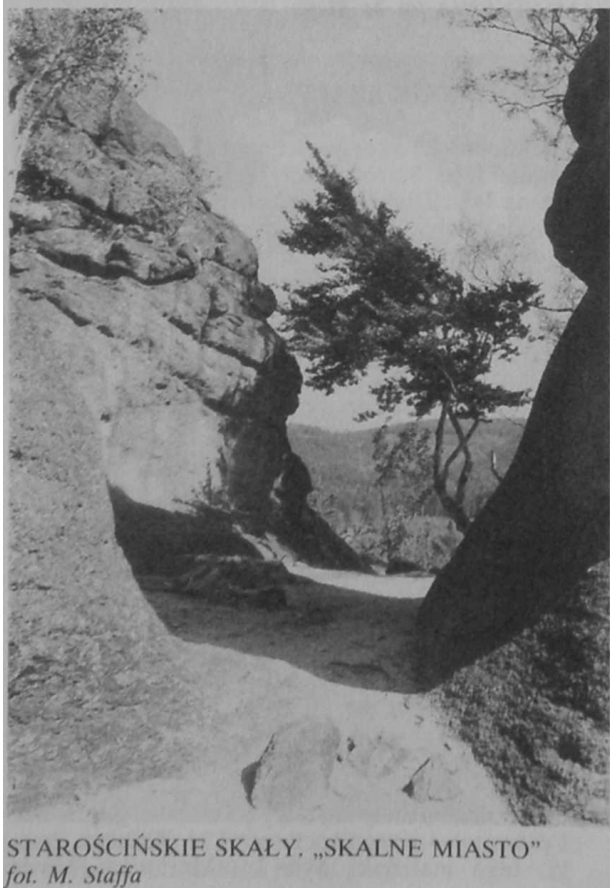
6. Niem. nazwę skały uzyskały po 1822 r., gdy zamek i dobra w → Karpnikach nabył ks. Wilhlm Pruski. Jego małżonką była ks. Marianna (Maria

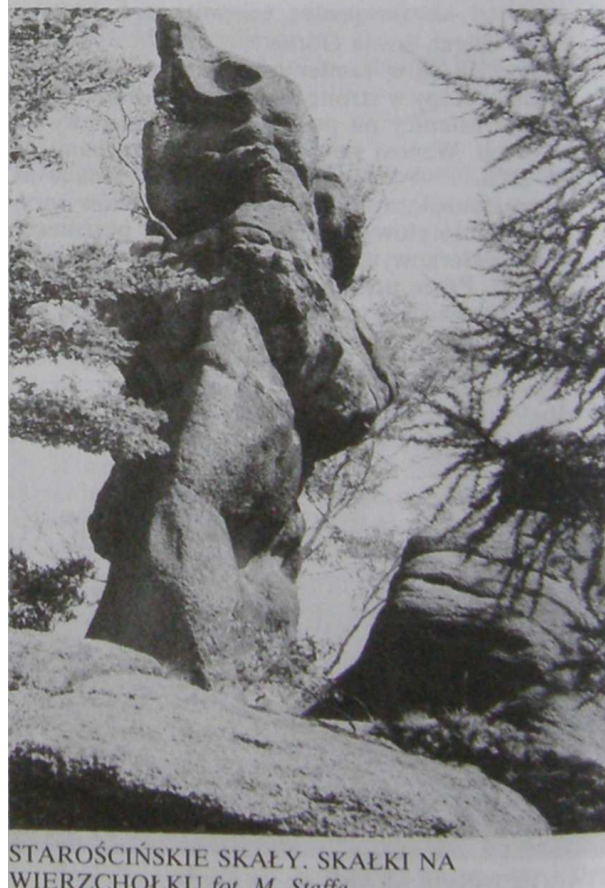
STAROŚCIŃSKIE SKAŁY. SZCZYTOWE SKAŁKI
fol. M. Staffa

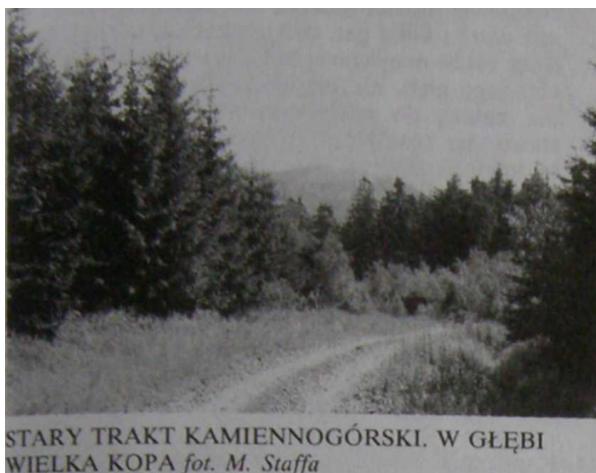
STAROŚCIŃSKIE SKAŁY. NATURALNE OKNO
SKALNE *fol. M. Staffa*

STAROŚCIŃSKIE SKAŁY. „SKALNE MIASTO”
fol. M. Staffa

STAROŚCIŃSKIE SKAŁY. SKAŁKI NA
WIERZCHOŁKU *fol. M. Staffa*

STARY TRAKT KAMIENNOGÓRSKI. W GŁĘBI
WIELKA KOPA fot. M. Staffa

Anna) z d. von Hessen-Homburg. W ramach przebud. rezydencji w Karpnikach całą okolice zamieniono na romant. park krajobrazowy, sięgający aż po S.S.

W 1824 r. skały udostępniono wykuwając na nie stopnie. Nic stały się jednak wówczas zbyt odwiedane, bowiem narzekano, że droga z Karpnik prowadzi tak stromo, że nie mogą tam dojechać powozy i trzeba było docierać pieszo. Na cześć ks. Marianny nadano im jej imię, umieszczając na skale stosowną nazwę z miedzianych liter. Potem pojawiły się różne tabl. pamiątkowe, dziś już nieczytelne. Ustawiono też dużą fig. żeliwnego lwa, odlaną wg proj. Raucha z Berlina. Jej wagę szacowano na ok. 300 kg. Przed 1945 r. S.S. były pomnikiem przyr., teraz leżą na terenie RPK. W polskim nazewnictwie S.S. wywołały sporo zamieszania. Na polskich mapach pojawiła się nazwa: Lwia Góra, od fig. lwa, która jeszcze kilkanaście lat temu leżała u stóp skał, zrzucona z nich, ob. jest zaginiona lub zniszczona. Nazwą S.S. określano tylko skałki i to najczęściej lokalizowane w rejonie → Piekliska. W innych opracowaniach szczyt nosił nazwę Lwia Góra, a tylko skałki zwano Starościńskimi, ale ostatecznie przyjęto, że nazwa obejmuje zarówno szczyt jak i skałki.

10. Obok S.S. prowadzi nieb. szlak E 3 ze → Szwajcarki na → Skalnik. Od skrzyżowania ścieżek leśnych u podnóża skałek na ich wierzchołek prowadzi szlak dojściowy w postaci nieb. trójkątów.
11. Poz.: 5, 7, 9, 10, 11, 16, 22, 27, 28, 33, 41, 53, 62, 65, 66, 82, 107, 109, 126, 127, 130, 137, 141, 142, 164, 165, 167, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 195, 229, 238, 244, 246, 247, 255, 256, 282, 283, 284, 289, 290, 291, 294, 295, 301, 302, 314, 315, 323, 328, 341.

STARY TRAKT KAMIENNOGÓRSKI

1. König Strasse, Alte Schmiedeberger Strasse, Stary Trakt Kamiennogórski.
5. Ciąg szos, dróg polnych i leśnych pomiędzy Kamienną Górą a → Kowarami, pokrywający się ze starym traktem komunikacyjnym, przekraczającym Rudawy Janowickie.

STARY TRAKT KAMIENNOGÓRSKI W REJONIE
PRZEŁ. POD BOBRZAKIEM fot. M. Staffa

- Wiedzie z Kamiennej Góry od ul. Jeleniogórskiej na wys. ok. 450 m, ul. Jedwabną na zach., a dalej przekracza polną drogą pd. skraj Gór Lisich. Przy drodze jest sztolnia z okresu II wojny światowej. Schodzi w dol. → Bystrka, przecina drogę do → Raszowa i przez rozległe, odsłonięte wzgórze, pod którym leży krzyż pokutny, schodzi do → Piszczowic w dol. → Żywicy. Następnie szosą w górę dol. potoku do → Czarnowa, zostawiając z boku schr. „Czartak”, wychodzi na → Przeł. pod Bobrzakiem 805 m - najwyższy punkt na trasie - i schodzi w dol. → Bystrej, mija leśn. → Bukowa (d. schr.), przecina obwodnicę Kowar i ul. Wolności wchodzi do centrum na wys. ok. 450 m. Odcinek S.T.K. pomiędzy obu miastami ma ok. 16 km dł., przy różnicy wzniesień ok. 350 m. Wiele fragm. S.T.K. jest b. widokowych, szczególnie odcinek z Kamiennej Góry do Piszczowic, dol. Żywicy, rejon Czarnowa i ostatnie zejście przed Kowarami.
6. S.T.K. został zbud. w 1778 r. jako bity gościniec pocztowy, którym wiodły linie dyliżansów i omnibusów. Kursowały tędy do Jeleniej Góry i Cieplic Śl. Zdroju. Trasa cieszyła się powodzeniem do poł. XIX w., gdy zbud. tzw. Drogę Głodu z Kowar do → Ogorzelca przez niższą → Przeł. Kowarską. Transport skierował się na nową trasę, a S.T.K. stał się tylko drogą leśną i dojazdową do Czarnowa. Podróżowali tędy też Polacy, m.in. opis przejazdu zawarła w swoim dzienniku Izabela Czartoryska w 1816 r., również z relacji Bogusza Zygmunta Stęczyńskiego wynika, że musiał tędy przejeżdżać.

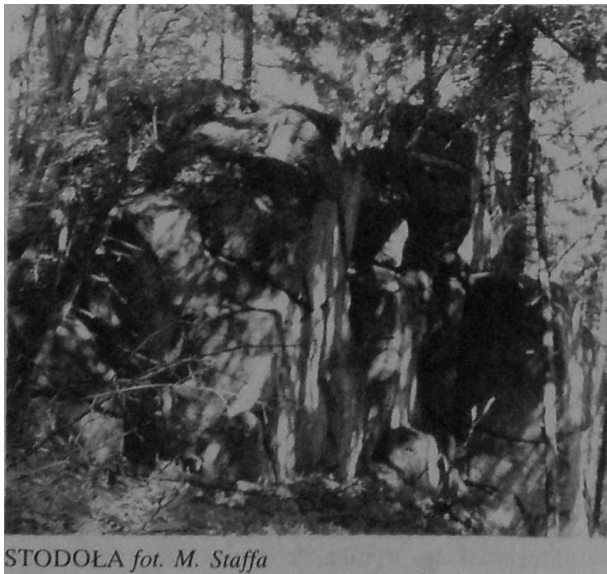

STAW KAPIELNIK fot. M. Staffa

10. S.T.K. prowadzi do Pisarzowic nieb. szlak E 3 z Kamiennej Góry na → Skalnik, który przecina go ponownie na → Rozdrożu pod Bobrzakiem. Z Pisarzowic prowadzi czarny szlak przez Czarnów do → Leszczyńca. W rejonie Przeł. pod Bobrzakiem i Rozdroża pod Bobrzakiem prowadzą; czerw. GSS z → Szarocina na Skalnik i żółty szlak z → Przeł. Kowarskiej na Skalnik. Dolnym odcinkiem od strony Kowar wiedzie ziel, szlak na Skalnik.
11. Poz.: 22, 27, 28, 52, 53, 66, 68, 91, 125, 126, 127, 137, 156, 246, 247, 253, 254, 255, 290, 291, 294, 301, 314.

STAW KAPIELNIK

1. Gross Teich, Grosser Teich, Staw Kapielnik.
5. Największy staw w zespole architektoniczno-krajobrazowym w → Bukowcu. Leży w kompleksie 3 stawów na pn.-zach. od pałacu, u pd.-wsch. podnóża → Mrowca, sąsiadując od zach. ze → Stawem Ponurej Kapliczki, od którego dzieli go tylko grobla. Lustro wody znajduje się na wys. 400 m. Staw o nieregularnym, wydłużonym południkowo kształcie, ma wym. ok. 520x270 m i pow. ok. 9,5 ha. Na jego brzegu rosną stare, pomnikowe dęby szypułkowe (*Quercus robur*), część z nich uschła.

STODOŁA fot. M. Staffa

Na stawie można spotkać łabędzia niemego (*Cygnus olor*) i kilka gat. dzikich kaczek (*Anas*). Staw służy także miejscowej ludn. jako kąpielisko, chociaż jego głęb. nie przekracza 1,0-1,5 m, a wody nie należą do najczystszych, D. nad brzegiem stawu stał tzw. Dom Rybaka - jedna z licznych budowli parkowych w zespole, ale nie ma po nim już śladów.

10. Groblą pomiędzy stawami prowadzi czerw GSS z Mysłakowic przez Mrowiec do Bukowca i na → Skalnik.
11. Poz.: 52, 125, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 181, 182, 183, 186, 247, 254, 300, 301, 302, 314, 328.

STAW PONUREJ KAPLICZKI

1. Kaplicznik, Staw Ponurej Kapliczki.
5. Drugi ze stawów w pn.-zach. zespole w → Bukowcu. Rozciąga się pomiędzy → Stawem Kapielnik a korytem → Jedlicy. Jest mniejszy, ma kształt zbliżony do nieregularnego trójkąta o bokach 200-230 m. Jego pow. nie przekracza 5 ha. Ciągnie się u pd. podnóża → Mrowca, a nazwę otrzymał od stojącego w pobliżu Opactwa - mauzoleum w zespole parkowo-pałacowym Bukowca. Niżej i bliżej koryta Jedlicy na zboczu Mrowca jest wychodnia skalna z małą grotą - d. popularny punkt widokowy. Na pn. brzegu rośnie las, na grobli stare dęby szypułkowe (*Quercus robur*). Na stawie żyją dzikie kaczki (*Anas*) i łabędź niemy (*Cygnus olor*), który nawet gniazduje tu.
10. Groblą pomiędzy S.P.K. a Stawem Kapielnik prowadzi czerw. GSS z Mysłakowic przez Mrowiec do Bukowca i na → Skalnik.
11. Poz.: 125, 127, 130, 137, 183, 147.

STODOŁA

1. Stodoła.
5. Skalka na zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Stoi na wys. ok. 590 m, wraz z bliźniaczą → Chatką, pomiędzy → Sukiennicami na zach. i → Jastrzębcem na wsch., w pobliżu Michałów. Wokoło rośnie las świerkowy. S. jest zbud. z waryscyjskich granitów. Ma ok. 8 m wys., nieregularny kształt i urzeźbione ściany, na których poprowadzono drogi wspinaczkowe. Leży na terenie RPK. Nazwy S. i Chatki wywodzą się z kręgów wspinaczy, którzy d. wykorzystywali na biwaki naturalną kolebę pod nimi.
11. Poz.: 62.

STRAŻNICA

1. Strażnica.
5. Okazała skalka na → Zamkowym Grzbiecie. Stoi w pobliżu zamku → Bolczów na wys. ok. 560 m. koło skrzyżowania dróg na pn.-zach, zboczu → Suchej Góry. W sąsiedztwie są inne podobne skalki zbud. z waryscyjskich granitów. Wokoło rośnie las świerkowo-bukowy. Za S. uważana bywa też skalka wieńcząca pobliski szczyk 610 m, mylony czasami z Suchą Górą.

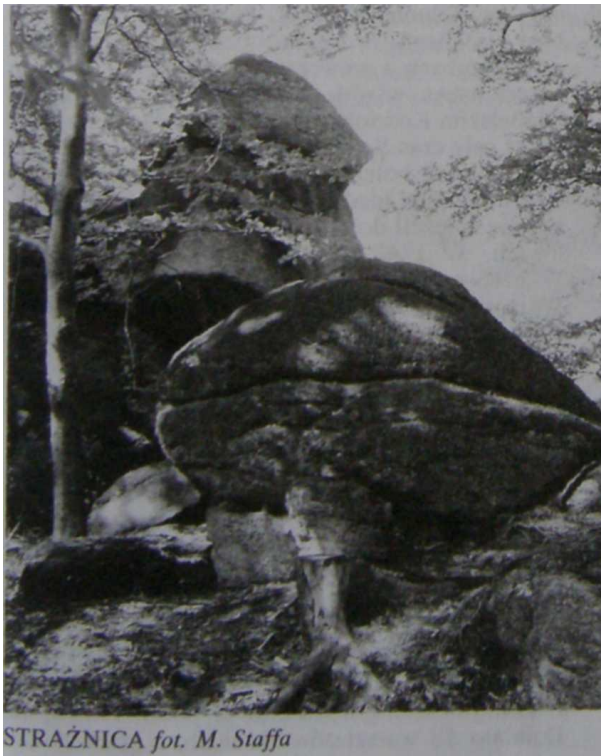

STRAŻNICA fot. M. Staffa

10. W pobliżu S. przechodzi ziel. SZP z Janowic Wik. przez Bolczów do → Szwajcarki i zaczyna się czarny szlak na → Skalne Bramy.
 11. Poz.: 65, 127, 233, 246, 247, 255, 291, 294, 301.

STRÓŻNIK

1. Wache Berg, Stróżnik.
5. Szczyt 808 m w wąskim ramieniu łączącym główny grzbiet Rudaw Janowickich z masywem → Wielkiej Kopy. Ciągnie się od → Dziczej Góry przez → Rędzinki i → Przeł. Rędzińską. Zbud. ze staro-

STRAŻNICA fot. M. Staffa

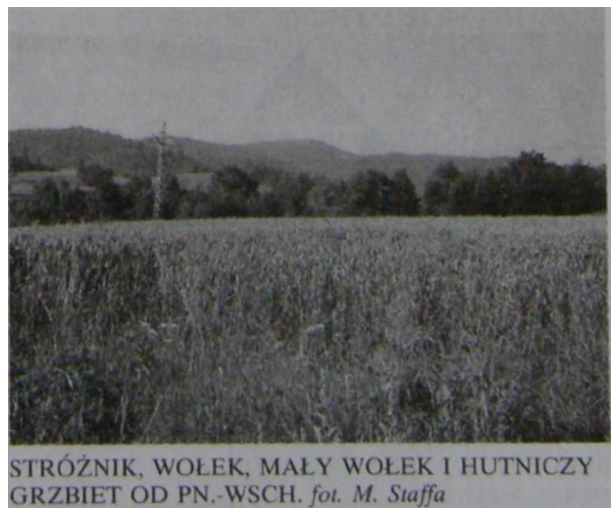
STRÓŻNIK I WIELKA KOPA Z PRZEŁĘCZY RĘDZIŃSKIEJ fot. M. Staffa

paleozoicznych tufitów oraz łupków kwarcowo-albitowo-chlorytowych. Wydłużony szczyt porasta las świerkowy z domieszką buka, a niżej dębu. Od strony Przeł. Rędzińskiej podchodzą łąki górskie o bogatym składzie gat. roślinności.

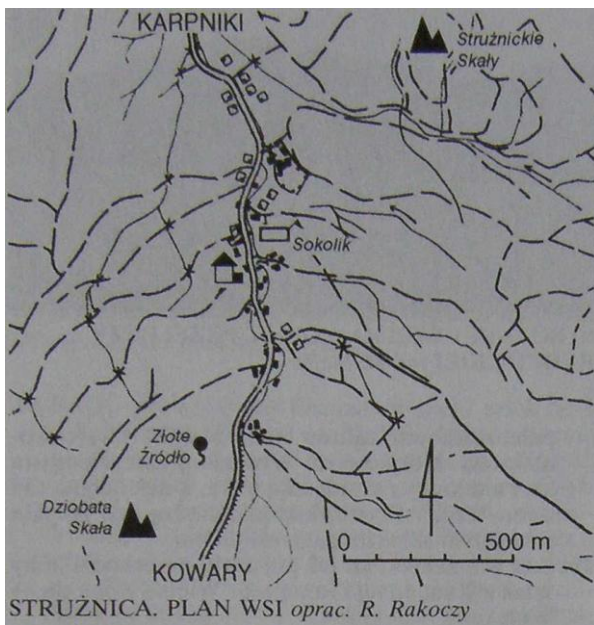
10. Pod wierzchołkiem od pd.-zach. przechodzi żółty szlak z Kamiennej Góry przez Wielką Kopę na → Wolek.
11. Poz.: 314.

STRUŻNICA

1. 1654 Neu-Fischbach, 1765 Neudorf, 1945 Nowa Wieś, Stróżnica, 1946 Strużnica.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1945 w pow. jel. Do 1973 w gr. → Karpniki w pow. jel. Do 1975 w gm. Mysłakowice, w pow. jel. Do 1990 w gm. Mysłakowice, w woj. JG. Od 1990 w gm. Mysłakowice, w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG.
3. 1786 - 420, 1816 - 408, 1825 - 429, 1840 - 357, 1871 - 349, 1885 - 324, 1905 - 229, 1915 - 233, 1940 - 240, 1045 - 237, 1970 - 99, 1978 - 103, 1988 - 103.
4. 609 ha, w tym 148 ha użytków rolnych i 438 ha lasów.
5. Wieś łańcuchowa położona b. malowniczo nad górnym biegiem → Karpnickiego Potoku, zwanego tu także nieprawidłowo Strużnickim Potokiem.

STRÓŻNIK, WOLEK, MAŁY WOLEK I HUTNICZY GRZBIET OD PN.-WSCH. fot. M. Staffa

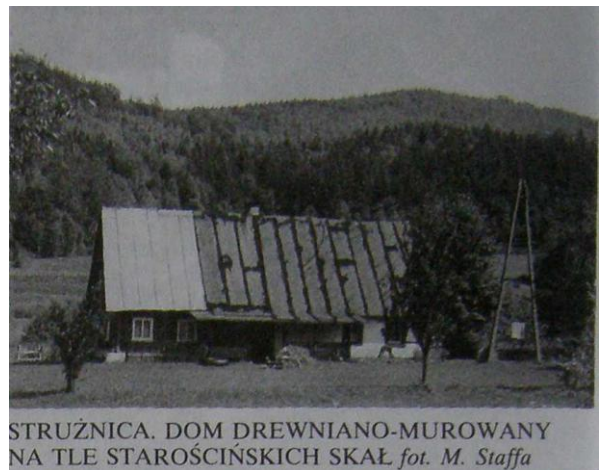

STRUŻNICA. PLAN WSI oprac. R. Rakoczy

Ciągnie się ok. 1,1 km powyżej Karpnik na wys. ok. 430-470 m. Dol. jest dość szeroka, jedynie pomiędzy S. a Karpnikami zwęża ją → Mężykowa od zach. i zbocze Janowickiego Grzbietu ze Strużnickimi Skąłami od wsch. Górna część dol. jest rozczłonkowana źródłkowymi ciekami Karpnickiego Potoku i w większości porośnięta lasami świerkowymi i świerkowo-bukowymi regla dolnego. Od wsch., pd.-wsch. i pd. nad wsią wznoszą się zbocza głównego grzbietu Rudaw Janowickich, z ich najwyższymi szczytami. Tereny wokół S. zbud. są z waryscyjskich granitów karkonoskich, które występują na pow. w postaci licznych usypisk i skałek. Do najpopularniejszych należą, oprócz Strużnickich Skął: Mężykowa i → Dziobata Skąła powyżej → Złotego Źródła na pd. Większość skałek jest ukryta w lasach i nie ma nazw. Na pn. od wsi ciągnie się żyła kwarcu z hematytem, druga biegnie w kierunku → Rędzin.

STRUŻNICA. STARA ZAGRODA
(repr. z: Bunte Bilder...)

STRUŻNICA. DOM DREWNIANO-MUROWANY
NA TLE STAROŚCIŃSKICH SKAŁ fot. M. Staffa

S. jest wsią roln.-przem.-letniskową, chociaż żadna z tych funkcji nie dominuje. Roln. nie ma tu możliwości rozwoju ze względu na brak gruntów uprawnych i trudne warunki glebowo-klimatyczne. W 1979 r. w S. było 15 gospodarstw rolnych, a w 1988 r. - 14, ale wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się 50% ludn. zawodowo czynnej. Jedynym zakł. przem. był spory tartak. Jest też zakładowy ośr. wczas. Wieś ma tylko podstawowe zaplecze handl.-usł. Część domów zamieniono na domy letniskowe, a cała wieś coraz bardziej nabiera letniskowego charakteru. Przez S. prowadzi malownicza lokalna szosa z Karpnik do → Kowar. Wieś leży na terenie RPK.

6. Nie wiadomo dokładnie kiedy powstała S. Mogło to mieć miejsce już w XV lub XVI w. Na pewno istniała po wojnie 30-letniej i uważana była wówczas za kolonię Karpnik. Nosiła zresztą nazwę Neu Fischbach. W 1654 r. odebrano ewang. kośc. w Karpnikach i wówczas zaczęli odbywać tajne nabożeństwa wśród skałek nad S., nazwanych Diabelskim Kościołem (zob. hasło: Piekliko). Przez cały czas S. dzieliła losy z Karpnikami i należała do ich kolejnych posiadaczy. Chociaż stała się sporą osadą nigdy nie powstał tu kośc. i mieszk. zawsze należeli do parafii (kat. i ewang.) w Karpnikach. W 1742 r. założono tu szkołę ewang. W 1765 r. S. należała do hr. von Schaffgotscha. Wartość jego majątku szacowano na 3.244 talary, a mieszkało tu 6 kmieci, 11 zagrodników i 52 chałupników, wśród nich 23 rzemieślników, głównie tkaczy-chałupników. Nie była to więc bogata wieś. Potem weszła w skład dóbr przypisanych klaszt. krzeszowskiemu, które w 1784 r. nabył, wraz z Karpnikami, hr. Friedrich W. von Röden. W 1786 r. był tu młyn wodny, a mieszk. 6 kmieci, 32 zagrodników i 26 chałupników, przeważnie tkaczy.

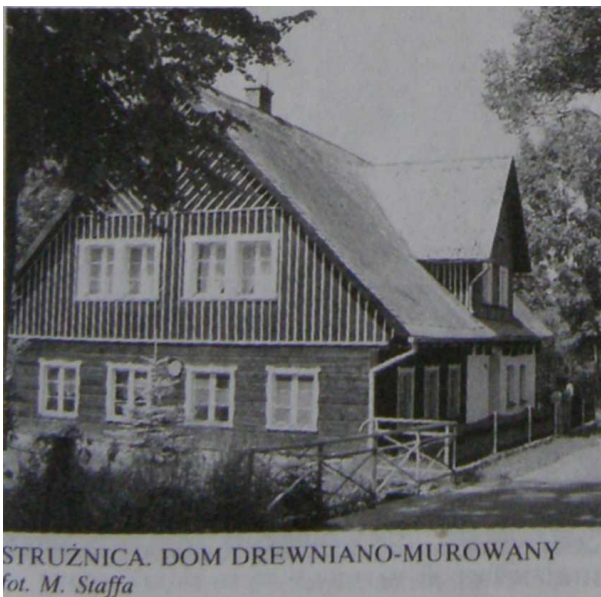
W 1825 r. wieś już stanowiła własność ks. Prus Wilhelma i była dość duża. Liczyła 66 domów, a mieszk. głównie trudnili się tkactwem chałupniczym. Pracowało 47 warsztatów lniarskich, był też młyn wodny i olejarnia. W 1840 r. była szkoła z nauczycielem, gospoda, młyn wodny i olejarnia. Działało 58 warsztatów tkackich, a ponadto we

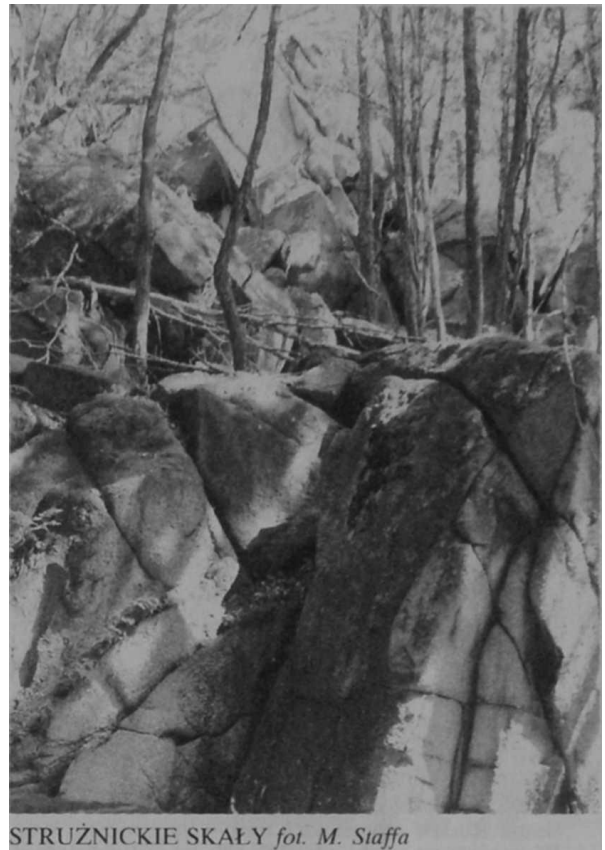
STRUŻNICA. DOM DREWNIANO-MUROWANY
fol. M. Staffa

wsi mieszk. 2 handlarzy. W 2. poł. XIX w. S. była dość popularna ponieważ znalazła się na trasie, którą jeżdżono powozami z Kowar do Karpnik i w → Sokole Góry oraz z Karpnik na → Starościńskie Skały, a także wędrowano na → Skalnik. Jednak S. nie stała się oficjalnym letniskiem. Po upadku tkactwa chałupniczego od poł. XIX w. zaznaczył się stopniowy proces wyludniania. Po 1945 r. proces wyludniania nasilił się, ale ob. sytuacja ludn. ustabilizowała się na niskim poziomie. Wsi nie grozi jednak zanik, m.in. dzięki temu, że w ostatnich latach staje się letniskiem. Co prawda ze względu na zmniejszenie liczby mieszk. zlikwidowano szkołę i nie rozwija się zaplecze handl.-usł., ale sporo domów odremontowano, wznoszone są nowe, już od razu przystosowane do funkcji letniskowej.

7. Wieś zachowała kilka interesujących domów o różnych typach konstr. i cechach charakterystycznych dla bud. lud. regionu. Należą do nich m.in.: nr 2 i 3 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 5

STRUŻNICA. DOM DREWNIANO-MUROWANY
fol. M. Staffa

STRUŻNICKIE SKAŁY *fol. M. Staffa*

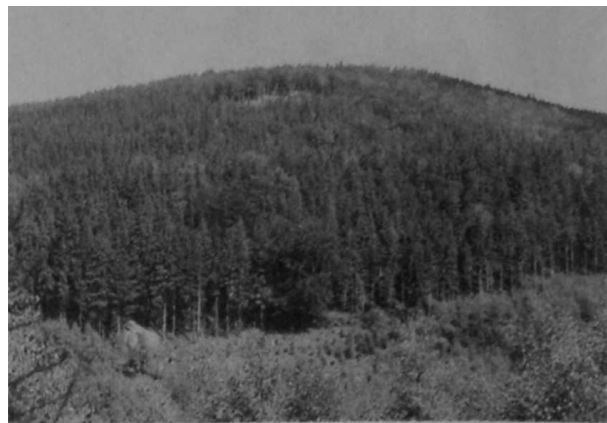
- mieszk., drewn. o konstr. przysłupowej z 3. ćw. XIX w.; nr 11 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 14 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 20 - mieszk., drewn.-mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 30, 42 i 52 -mieszk., drewn.-mur. z k. XIX w.
- 10. W d. szkole mieści się całoroczne schr, młodz. „Sokolik”, tel. Karpniki 137-224, 36 miejsc. Przez S. przechodzi żółty szlak ze Strużnickich Skał na → Rozdroże pod Bielcem.
- 11. Poz.: 2, 5, 7, 10, 22, 26, 42, 43, 44, 56, 57, 58, 549, 60, 89, 116, 121, 125, 126, 127, 130, 1,37, 141, 142, 144, 158, 165, 167, 169, 172, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 201, 244, 246, 247, 255, 265, 266, 281, 291, 296, 301, 302, 305, 314, 328, 334, 341, 342.

STRUŻNICKIE SKAŁY

1. Kinderstein, Wiszące Skały, Skały Strużnickie, Strużnickie Skały.
5. Grupa skałek zbud. z waryscyjskich granitów. Ciągną się na pd.-zach. zboczach Janowickiego Grzbieta, na /ach. od → Starościńskich Skał, na wys. ok. 480-560 m. Poszczególne skałki stoją w lesie świerkowym, część na porębie. Przeważnie są to usypiska skalne lub wychodnie, ale też wyniosłe baszty i masywy osiągające 20-30 m wys. Większość jest łatwo dostępna od strony zbocza. Najokazalsze noszą własne nazwy: → Enis, → Kiklop, → Mnich i bywają celem wspinaczek. Ich nazwy wywodzą się z kręgu wspinaczy. Do 1945 r. były pomnikiem przyr., ob. leżą na terenie RPK.

STRUŻNICKIE SKAŁY NA ZBOCZU STAROŚCIŃSKICH SKAŁ fot. M. Staffa

SUCHA GÓRA fot. M. Staffa

10. Przez górny skraj S.S. prowadzi nieb. szlak E 3 ze → Szwejcarcki na → Skalnik. Zaczyna się przy nim żółty szlak, który schodzi do → Strużnicy, a potem wraca do szlaku E 3 na Rozdrożu pod Bielcem.
11. Poz.: 7, 22, 28, 62, 65, 125, 126, 127, 164, 182, 183, 246, 247, 291, 294, 301, 302, 314, 341.

SUCHA GÓRA

1. Dürre Berg, Sucha Góra.
5. Szczyt 595 m w → Zamkowym Grzbiecie, na pn. skraju Rudaw Janowickich nad → Janowicami Wlk. Wznosi się na wsch. od → Bolczowa, często mylony ze → Strażnicą, wieńczącą szczyt 610 m nad skrzyżowaniem koło ruin. Zbud. z waryscyjskiego granitu, który w wielu miejscach na zboczach tworzy malownicze i okazałe skałki. Porośnięty lasem świerkowo-bukowym. Leży w granicach RPK.

SUCHA GÓRA. SKAŁKI fot. M. Staffa

10. Zach. zboczem S.O. podchodzi ziel. SZP z Janowic Wielkich przez Bolczów do → Szwejcarcki.
11. Poz.: 52, 62, 654, 66, 126, 127, 181, 182, 183, 246, 247, 289, 291, 301, 302, 314.

SUKIENNICE

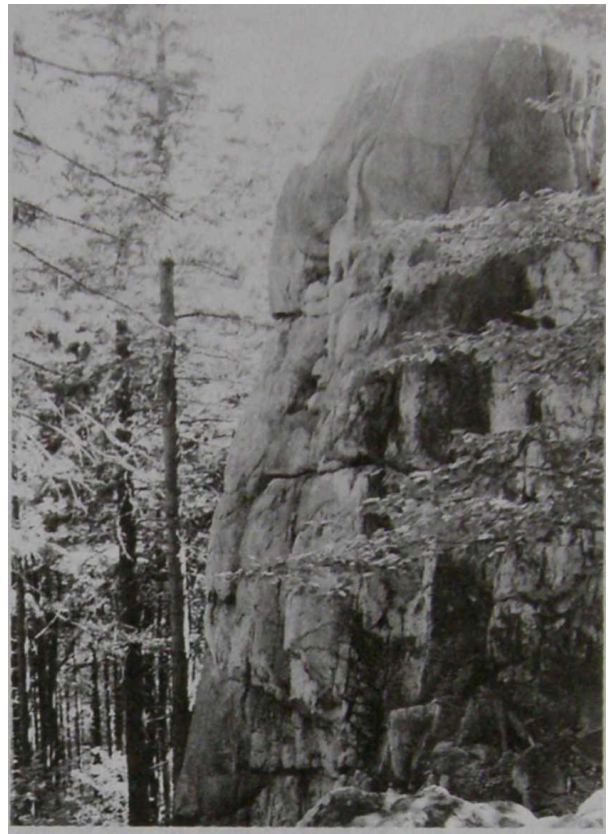
1. Cima Margaritta, Sukiennice.
5. Jedna z najokazalszych i najpopularniejszych skałek w masywie → Sokolika w → Sokolich Górach. Wyrasta w postaci ok. 60 m dł. muru skalnego.

SUKIENNICE fot. M. Staffa

SUKIENNICE fot. M. Staffa

SUKIENNICE fot. M. Staffa

urwiskiem 30 m wys., na poziomie ok. 580 m pomiędzy → Krzywą Turnią niżej na zach., a → Chatką ze → Stodołą od wsch. Całe zbocze, porośnięte rzadko stojącymi świerkami i bukami, jest usłane rumowiskiem skalnym, z którego wyrastają okazałe skałki zbud. z waryscyjskiego granitu. Pow. S. pokryta jest w wielu miejscach kociołkami wietrzeniowymi. Skałki znajdują się na terenie RPK. Ściany S. są silnie spękane i urzeźbione, co powoduje, że od dawna stanowiły teren wspinaczek. Pierwsze wspinaczki na S. sięgają prawdopodobnie ok. 1920 r. Po 1945 r. S. były, obok Krzywej Turni, głównym terenem szkoleniowym i treningowym w Sudetach. Prawie wszyscy liczący się polscy taternicy i himalaiści stawiali tu pierwsze kroki lub trenowali. W 1989 r. przy skałkach siał drewn. krzyż dla upamiętnienia szczęśliwego upadku u kursantki.

11. Poz.: 16, 22, 28, 62, 143, 246, 247, 254, 291, 294, 300, 301.

SWAROŻYC

1. Swarożyc.
5. Okazała ok. 20 m wys. turnia skalna na pd.-zach. zboczu → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Wyrasta na wys. ok. 550 m w lesie świerkobukowym na terenie RPK. Stoi pomiędzy → Jastrzębią Turnią na pn.-zach. a → Szarą Turnią na

SUKIENNICE fot. M. Staffa

SWAROZYC fot. M. Staffa

pd.-wsch. poniżej szczytowej → Krzyżnej Skały i → Zamkowych Skał. Ma kształt dość zwartej skalnej baszty o nieregularnym kształcie. Zbud. jest z waryscyjskiego granitu. Stanowi cel wspinaczek.

11. Poz.: 62, 143, 246, 301.

SZAFA

1. Szafa.

5. Niewielka skałka zbud. z waryscyjskiego granitu. Ma ok. 5 m wys. i stoi w największym zgrupowaniu form skalnych na zach. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach na wys. ok. 585 m. Od zach. sąsiaduje z ogromnymi → Sukiennicami i mniejszym → Solarium, a od wsch. z → Michałami. Wyrasta na terenie RPK, wśród rzadko rosnących świerków. Pomimo niewielkich rozmiarów bywa celem wspinaczek.

11. Poz.: 62.

SZARA TURNIA

1. Szara Turnia.

5. Duża skałka z waryscyjskiego granitu na pd. zboczu → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Stoi na wys. ok. 540-550 m w lesie świerkowo-bukowym na terenie RPK. Ma ok. 20 m wys., ale pomimo tych rozmiarów jest mało znana.

11. Poz.: 127, 246, 301.

SZARA TURNIA fot. M. Staffa

SZARA TURNIA fot. M. Staffa

SZARAK

1. Szare Skały, Szarak.

5. Wzniesienie 605 m w postaci stromej kopki, stanowiące niższą, wsch. kulminację → Jaworowej, górujące nad kośc. w → Pisarzowicach. Zbud. z dolnokarbońskich zlepieńców i łupków, które tworzą na wierzchołku i pn. zboczu skałki i urwiska. W większości porośnięte lasem świerkowym ze znaczną domieszką brzozy i sosny. Niżej ciągną się łąki. Skrajem lasu biegnie granica RPK.

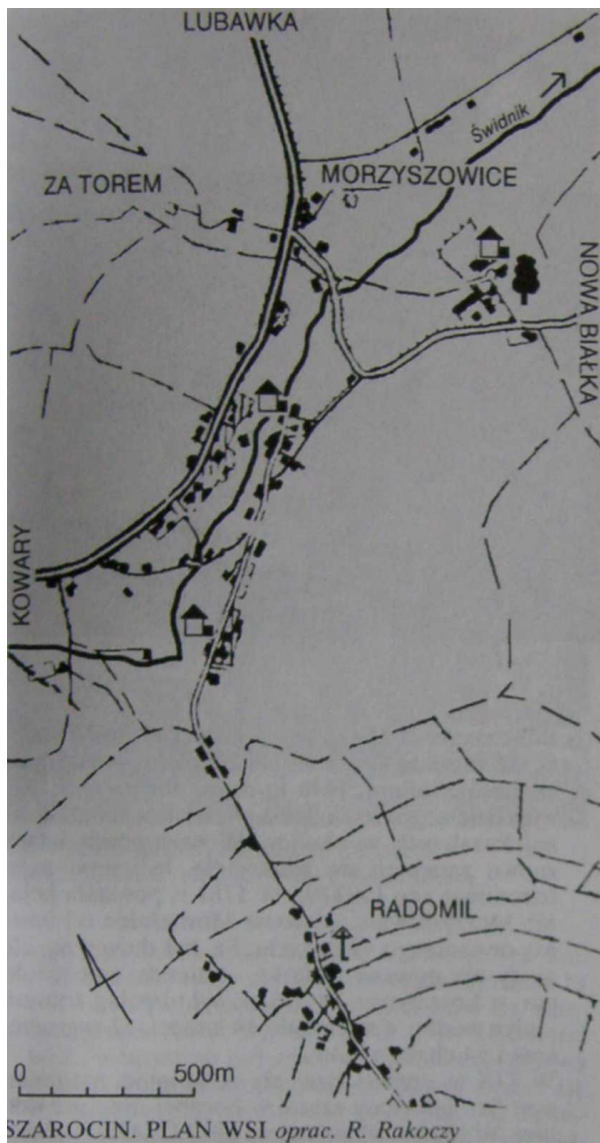
11. Poz.: 66, 126, 127, 294.

SZAROCIN

1. 1292 Sar, Sartorin, Santorin, Sorotindorf alio nomine Pfafindorf, 1343 Pfaffendorf, 1349 Pfaffindorf, 1353 Phaffindorf, Phaphindorf, 1403 Phaffendorff, 1765 Pfafendorf, 1945 Sorocin, 1946 Szarocin.

2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. świdn. Do 1818 w pow. bolkowski-kam.-gór. Do 1945 w pow. kam.-gór. Do 1973 w gr. → Leszczyniec, w pow. kam.-gór. Do 1975 w gm. Kamienna Góra, w pow. kam.-gór. Do 1990 w gm. Kamienna Góra, w woj. JG. Od 1990 w gm. i rejonie Kamienna Góra. w woj. JG. Do Sz. należą: Morzyszowice, Radomil, Dół i → Za Torem.

3. 1785 - 525, 1816 - 531, 1825 - 604. 1840 - 698, 1871 - 599, 1885 - 553, 1905 - 438, 1910 - 612,

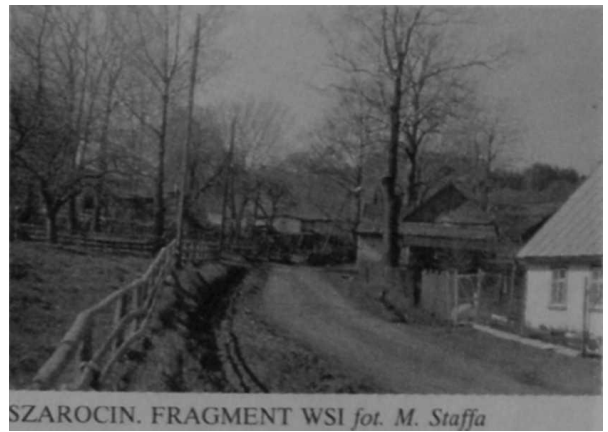

1925 - 752 (z koloniami), 1933 - 768 (z koloniami),
1945 - 714, 1970 - 535, 1978 - 561, 1988 - 517.

4. 669 ha, w tym 440 ha użytków rolnych i 178 ha lasów.

5. Dość duża wieś łańcuchowa nad → Świdnikiem i w szerokiej dol. jego I. dopływu, wspinającej się pod Długą, pomiędzy Suszyną od zach. i Łyskiem od wsch. Wieś ciągnie się na dł. ok. 3.0 km, a jej zabud. leżą na wys. ok. 515-615 m. Na pn.-zach. sąsiadują bezpośrednio z domami Leszczyńca. Sz. leży na granicy Wzgórz Bramy Lubawskiej od pd. i Rudaw Janowickich od pn. Z terenu Sz. otwierają się rozległe widoki na najwyższą część Rudaw Janowickich ze → Skalnikiem.

Okolice Sz. zbud. są z górnodewonskich gnejsów, amfibolitów i łupków chlorytowych oraz aktynolitów. W dol. ciągną się wąskimi pasmami osady czwartorzędowe. W żyłach lamprofiru występuje kalcyt i delessyt, a w łupkach piryty i limonit. Otoczenie wsi stanowią użytki rolne. Lasy świerkowe i świerkowo-bukowe regla dolnego rosną

SZAROCIN. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

głównie od strony Rudaw Janowickich. We wsi jest leśn.

Sz. jest wsią roln. W 1988 r. było tu 30 gospodarstw indywidualnych. Wieś ma tylko podstawowe zaplecze handl.-usł. i słabo rozwiniętą infrastrukturę. Jest szkoła i dom pomocy społ. Sz. ma wysokiej klasy walory widokowe i krajoznawcze, ale ob. nie są wykorzystywane dla wypoczynku. Przez Sz. prowadzi ważna turyst. szosa Nr 367 z Kamiennej Góry do Jeleniej Góry przez → Przeł. Kowarską.

6. Sz. powstał w 2. poł. XIII w., ponieważ dokument z 1292 r. wymienia go już jako wieś istniejącą. Podobno ks. świdn. Bolko I nadał ją w imieniu żony klasztoru krzeszowskiemu jako alodium Kamiennej Góry z 5 markami czynszu. Wśród czynszów ustalił też w naturze 2 korce i 10 półkorców ziarna. W 1. poł. XIV w. musiał należeć do klaszt. krzeszowskiego, bowiem w dokumencie z 1349 r., poświadczonym przez ks. świdn. Bolka II, mowa jest o tym, że Cunradus de Cirnen, kasztelan Bolkowa, posiada wieś dożywotnio z nadania opata Nicolausa. Była to wieś lokowana na prawie niem., ponieważ w 1355 r. w innym dokumencie jako świadek wystąpił sołtys Paul. Wieś chyba jednak nie wróciła po śmierci kasztelana bolkowskiego do klaszt., bo w późniejszych dokumentach i wykazach posiadłości cysterskich już się nie pojawiła, a przed 1400 r. istniało tu wolne sołectwo.

SZAROCIN. GÓRNA CZĘŚĆ WSI fot. M. Staffa

SZAROCIN. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

Stała się własnością rycerską i wchodziła na ogół w obręb większej posiadłości zajmującej górną część dol. Świdnika, a nawet tereny dalej położone. Z czasem wykształciło się tu centrum dóbr obejmujących oprócz Sz. także Nową- i Starą Białkę, Leszczyniec i → Ogorzelec. W okresie wojny 30-letniej często zmieniali się właściciele dóbr. Do wojny byli nimi bracia von Horn, zagorzali ewang., którzy prawdopodobnie wzniesli tu pierwszy dwór. Po 1626 r. przeszły w ręce znanego rodu śl. von Czettritzów, natomiast w l. 1700-40 właścicielem był. hr. M. von Wallenberg. W 1713 r. wspomniano istnienie kolonii Radomil, której niem. nazwa wywodzi się od imienia żony właściciela. Po 1740 r. wieś przeszła w ręce hr. von Zedlitz, któremu przypisuje się bud., lub przebud. pałacu, ale już w 1765 r. jako właściciel wystąpił baron von Hochberg, który miał ogromne majątki w okolicy, a wcześniej jako właściciele wymieniano; von Klugego i barona von Tschammera. Wartość majątku w Sz. szacowano

wówczas na 15.554 talary, a mieszkało tu 14 kmieci, 32 zagrodników i 67 chałupników, wśród nich 18 rzemieślników. Była to duża, bogata wieś. Nic więc dziwnego, że siedziba właściciela należała do najokazalszych w okolicy. W następnych latach znowu zmieniali się właściciele, byli nimi m.in. baronowie von Leckow. W 1781 r. powstała kolonia Morzyszowice, nazwana Moritzfelde od imienia ówczesnego właściciela. Sz. był dużą wsią, ale nigdy nie powstał tu kościół - mieszk. należeli do par. w Leszczyncu. W 1785 r. był tu pałac, folwark i młyn wodny, a mieszkało 14 kmieci, 32 zagrodników i 64 chałupników.

W XIX w. szybko rozwijały się kolonie, natomiast sam Sz., położony raczej w bocznej dol., już wolniej. W 1825 r. właścicielem był J.C. Alberti. Wieś liczyła 114 domów, była tu szkoła ewang., browar, gorzelnia i młyn wodny, a działało aż 111 krosien do tkania płótna. W 1843 r. dobra, wraz z Nową Białką i Leszczyncem Dolnym, zakupił za 98.000 talarów szambelan hr. von Mülinen. W 1840 r. we wsi wymieniano: pałac oraz folwark z gorzelnią i browarem, 2 domy gościnne, 2 gospody, 2 kuźnice, 84 krosna, a wśród mieszk. było 24 różnych rzemieślników i 7 handlarzy. Rozwinięta była hodowla - trzymano ok. 900 merynosów i prawie 200 szt. bydła - a także uprawa lnu. Od 1848 r. dobra należały do radcy handl. von Heinena. Od poł. XIX w., gdy upadło tkactwo chałupnicze, wieś zaczęła się powoli wyludniać. Sytuację poprawiło nieco zbud. w 1855 r. nowej szosy przez Przeł. Kowarską, ponieważ Sz. znalazł się na dość ruchliwym trakcie pocztowym. W 1870 r. majątek ziemski obejmował 1.686 morgów i należał do szambelana i deputowanego von Heinena. W 1871 r. we wsi było 107 domów, a kolonie liczyły ich 44. Nadal była to więc duża wieś, w której uruchomiono tkalnię mech. W k. XIX w. stała się też popularna wśród letników. Zwiększenie ruchu .

SZAROCIN. FRAGMENT WSI fot. M. Staffa

SZAROCIN. NIEISTNIEJĄCA REMIZA STRAZACKA Z 1788 R. (repr. z: *Heimathbuch...*)

SZAROCIN. WIDOK PAŁACU I PARKU (repr. litografii z pocz. XIX w. z: Müller, Schlesien...)

turyst. przyniosło uruchomienie w 1905 r. linii kol. z Kamiennej Góry do Kowar i zlokalizowanie tu stacji kol. W okresie międzywojennym w Sz. działała grupa RGV, był też hotel z 18 miejscami nocl., a turystom polecano starą karcznię sądową i drugą połączoną z browarem. Sławą cieszył się też pałac, w którym mieściła się pensja dla dziewcząt. W tym czasie obie kolonie były już całkowicie włączone w obręb Szarocina, co spowodowało znaczny wzrost liczby mieszk. w statystykach, chociaż faktycznie wieś nadal powoli wyludniała się. Po 1945 r. Sz. pozostał wsią roln., nigdy nie powstały tu żadne zakł. przem. Zmienne losy przechodził pałac. Było w nim gospod. rolne, potem ośr. kolonijny - najdłużej, bo do 1989 r. Zakł. „Ursus”. Ob. mieści Państw. Dom Pomocy Społ. W 1986 r. zawieszono kursowanie pociągów pasażerskich na linii kol, a potem ją zlikwidowano. W ostatnich latach wieś ożywiła się, bud. są nowe domy, także przystosowane do przyjmowania gości. Sz. posiada w pełni ustabilizowaną sytuację ludn., ale nie ma dostatecznego zaplecza handl.-usł. i infrastruktury, która przyciągałaby turystów.

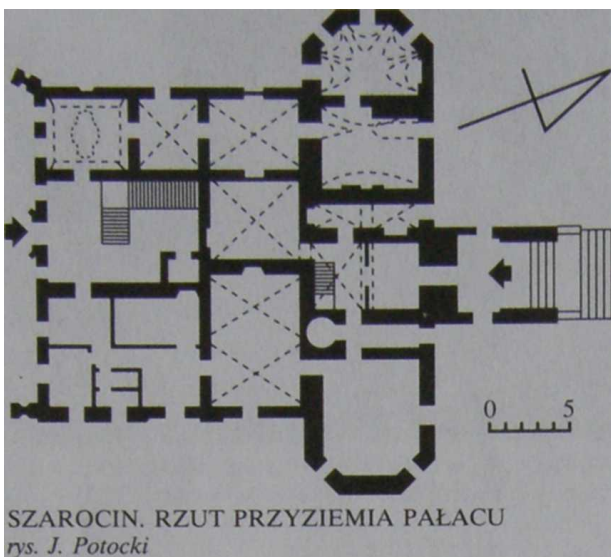
7. Sz. w górnej części zachował układ wsi łańcuchowej, w dolnej zaburzony nowszymi bud. Ma też cenny zespół zabytków:

1. Zespół pałacowo-parkowy należy do najpiękniejszych i najcenniejszych w regionie, chociaż jest prawie nieznan. Leży u stóp Łysuni. Powstał prawd. w pocz. XVII w., gdy wzniesiono tu ren. dwór, przebud. znacznie na bar. ok. 1720 r.

oraz rozbud. w poł. XIX w. Był kilkakrotnie remontowany, ostatnio w 1977 i po 1989 r. Składa się z pałacu założonego na rzucie prostokąta z ryzalitami i portykiem z okazałym portalem. Dach czterospadowy, z nadświetłem (belwederem). Elewacje z empirową dekoracją w tynku. W pocz. XIX w. wzniesiono obszerne zabud. gospod. z oficynami, stajnią i wozownią, ustawionymi wokół prostokątnego dziedzińca. Ok. poł. XIX w. dobud. następne zabud. gospod. i schody ogrodowe przy pałacu. Całość przebud. w k. XIX-pocz. XX w. Koło folwarku istniał ogród, a na pn. i wsch. dość duży park o pow. ok. 5 ha, założony jako regularny, z fontanną i alejami lipowymi, przebud. w poł. XIX w. na krajobrazowy. Wówczas powstała sztuczna grotta przy murze i sam mur ogrodowy z bramami oraz sadzawka. W parku rośnie kilkadziesiąt pomnikowych drzew, m.in. lipy drobnolistne (*Tilia cordata*), dęby szypułkowe (*Quercus robur*) i bezszypułkowe (*Quercus sessilis*), sosna czarna (*Pinus nigra*), wejmutka

SZAROCIN. PAŁAC fot. M. Staffa

SZAROCIN. RZUT PRZYZIEMIA PAŁACU
rys. J. Potocki

(*Pinus strobus*), grab zwyczajny (*Carpinus betulus*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*), brzoza omszona (*Betula pubescens*), a także cyprysiki (*Chamaecyparis*) oraz inne drzewa i krzewy. Obok parku stoi bud. leśn. z XIX w.

2. W Sz. jest remiza OSP - mur.-drewn. z pocz. XX w. i ośr. wczas. - mur. z 1903 r.
3. Na terenie wsi jest dużo zabytkowych domów mieszk. i bud. gospod., przeważnie mur., ale są też drewn.-mur., a nawet nieco drewn., do cenniejszych należą m.in.: nr 16 - mieszk.-gospod., mur. z ok. 1920 r.; nr 26 i 38 - mieszk.-gospod., mur. z k. XIX w.; nr 44 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 45 - mieszk.-gospod., mur. z k. XIX w.; nr 52 - mieszk.-gospod., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 55 - mieszk.-gospod., mur. z 1878 r., nr 55b - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 58 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w.; nr 59 - mieszk.-gospod., mur. z XIX/XX w.; nr 63 i 64 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 65 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 66 - mieszk., mur. z 1910 r.; nr 69 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 70 - mieszk., mur.-szach, z 3. ćw. XIX w.; nr 75 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 76 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 77 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w.; nr 79 - mieszk.,

SZAROCIN. ZESPÓŁ PAŁACOWY fot. M. Staffa

SZAROCIN. DOM NR 20 fot. M. Staffa (nr 671 z t. 8)

mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 80 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 81 - mieszk.-gospod., mur. z 1850 r.; nr 83 i 99 - mieszk.-gospod., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 109 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 110 - d. gospoda (ob. biblioteka), mur. z pocz. XX w.; nr 123 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 126 - mieszk. (d. szkoła), mur. z pocz. XX w.

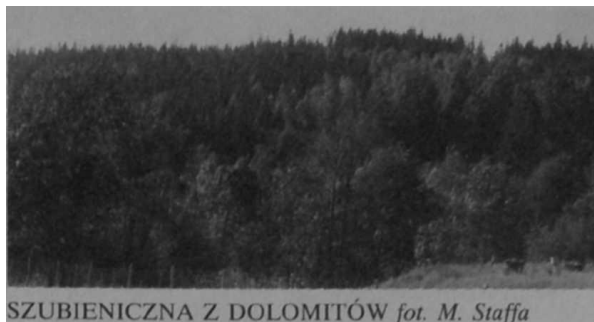
4. W górze wsi na łące stoi kam. krzyż pokutny o wym. 102x100x22 cm, z wrytym nożem.
10. W Sz. jest boisko sport.
Przez wieś przechodzi czerw. GSS na Skalnik i do Lubawki przez Świerczynę.
11. Poz.: 2, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 20, 22, 28, 29, 33, 36, 45, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 68, 81, 89, 91, 105, 120, 126, 130, 137, 140, 141, 142, 151, 155, 157, 158, 160, 165, 167, 169, 172, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 190, 201, 209, 213, 222, 227, 234, 238, 239, 244, 246, 247, 253, 255, 259, 265, 266, 281, 291, 294, 296, 299, 301, 302, 305, 308, 311, 314, 326, 333, 334, 337, 342.

SZAROCIN. KRZYŻ POKUTNY fot. M. Staffa

SZUBIENICZNA I KOZIE GÓRKI Z SZAROCINA
fot. M. Staffa

SZUBIENICZNA Z DOLOMITÓW fot. M. Staffa

SZUBIENICZNA

1. Szubienczna.
5. Dwuwierzchołkowy szczyt 704 i 700 m w ramieniu odchodzącym na pd. od → Wielkiej Kopy przez → Czubatą, a zakończonym → Kozimi Górkami. Od leżącej na pn. Czubatej oddziela go dość głęboka przeł. Zbud. z dolnokarbońskich zlepieńców i szarogłazów przeciętych żyłą waryscyjskich amfibolitów, które na pn. i pn.-zach. zboczu pod oboma wierzchołkami tworzą wychodnie i urwiska skalne. Pd. i pd.-wsch. zbocza porasta las świerkowy, od pn.-zach. pod szczyty podchodzą łąki. Sz. leży na terenie RPK, którego granica biegnie jej pd.-wsch. podnóżem.
11. Poz.: 66, 68, 204.

SZUBIENICZNA

1. Galgenberg, Szubienczna.
5. Szczyt 756 m w ramieniu ciągnącym się na pd.-wsch. od → Skalnika przez → Jagodną po → Ostrą. Oddziela dol. → Żywicy na pn. od dol. Czarnowskiego Potoku na pd. Zbud. ze staropaleozoicznych łupków i tufitów, porośnięty lasem świerkowym. Leży w granicach RPK.
11. Poz.: 314.

SZWAJCARKA

1. Försterei Schweizerhaus, Schweizererei, Schweizerhaus, Szwajcarka.
5. Schronisko turyst. w → Sokolich Górach. Stoi na przeł. oddzielającej → Krzyżną Górę od → Trzech Koron, na wys. 515-520 m, bliżej podnóża Krzyż-

nej Góry, na skraju lasu, w obrębie RPK. Ku pn.-wsch. i na pd. ciągną się łąki. Na pd. otwiera się widok → Karpnik, części głównego grzbietu Rudaw Janowickich i fragm. Karkonoszy. Przy schr. rośnie blisko 20 m wys. lipa drobnolistna (*Tilia cordata*) - pomnik przyr. o obw. ok. 4,0 m. Otoczona jest stołem i ławkami.

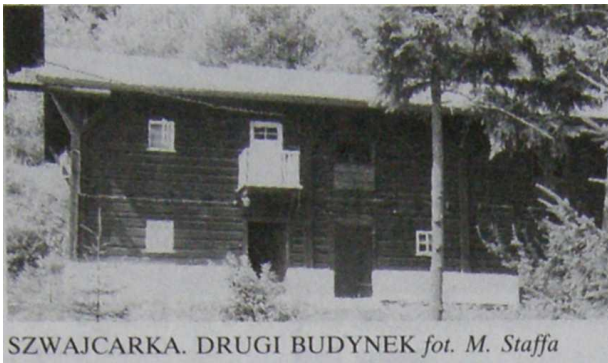
6. Sz. została wzniesiona w 1823 r., gdy zamek w Karpnikach nabył ks. Prus Wilhelm i rozpoczął urzędowanie rezydencji w olbrzymim założeniu parkowo-krajobrazowym, którego granice sięgały m.in. po Krzyżną Górę i → Starościńskie Skały na pn. i pn.-wsch. Sz. powstała równocześnie z udostępnieniem szczytowej → Krzyżnej Skały stopniami wykutymi w skale, ale jeszcze przed ustawieniem na niej krzyża. Był to domek myśliwski i leśniczówka w dobrach karpnickich. Zbud. została jako kopia bud. stojącego na Wyżynie Berneńskiej w Szwajcarii - stąd nazwa i charakterystyczne formy arch. Na parterze mieszkał leśniczy, a piętro zajmował odpowiednio urządzony gabinet myśliwski ks. z ogromnym kominkiem. Obiekt od pocz. wzbudzał kontrowersje swoją obcą formą, np. Rozalia Saulsonowa w swoim przewodniku pisała, że „tchnie udawaniem”. Niemniej stał się b. popularny, a ponieważ był jedyny w rejonie Sokolich Gór, dość szybko jego parter zamieniono na popularną gospodę. Piętro nadal pozostawało prywatnym apartamentem właścicieli Karpnik. W 1890 r. był to gabinet księżniczki Elisabeth von Hessen. Dopiero w okresie międzywojennym bud. pełnił rolę schr., ale nadal bez noclegów. W 1950 r. bud. przejęło PTTK, które uruchomiło w nim schr. Pierwszym jego gospodarzem był późniejszy znakomity przewodnik i znawca Sude-

SZUBIENICZNA fot. M. Staffa

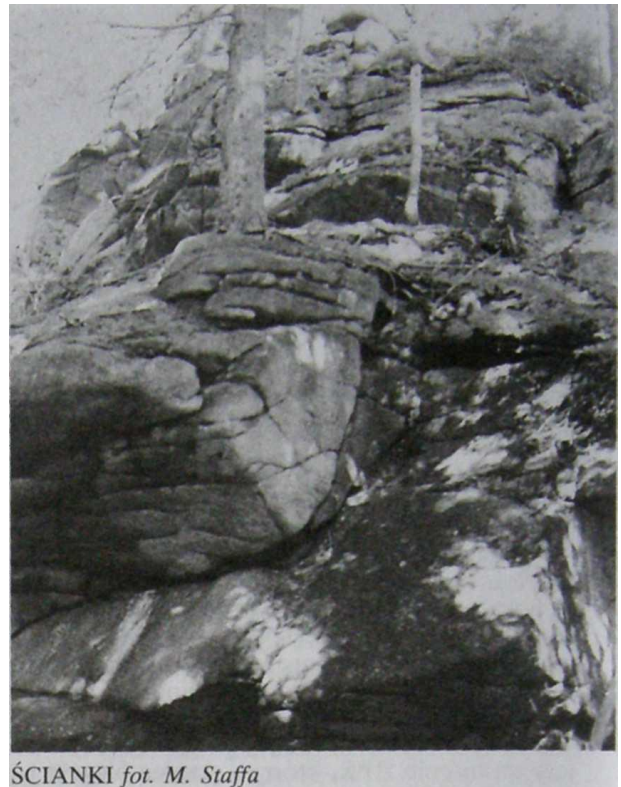
SZWAJCARKA fot. M. Staffa

SZWAJCARKA. DRUGI BUDYNEK fot. M. Staffa

tów, Tadeusz Steć, który gospodarzył w nim wraz z matką. Pocz. mieścił 10 miejsc nocl. W I. 50-tych poniżej schr, na łące pod lasem ustawiono kilkanaście domków campingowych typu „psia buda” i liczba miejsc w sezonie letnim wzrosła do 60. W k. lat 50-tych ilość stałych miejsc zwiększono do 36, uruchamiając noclegi w drugim bud., tzw. stajence. Potem domki zlikwidowano, ale stałe miejsca oscyływały w granicach 40-20, głównie w 2 dużych salach zbiorowych. Do czasu uruchomienia obozowiska Klubu Wysokogórskiego na przeł. pod → Łysą, Sz. była główną bazą wspinaczy.

7. Sz. jest bud. drewn. o konstr. wieńcowej i szkieł., w stylu szwajcarskiego szaletu. Założony na rzucie prostokąta zbliżonym do kwadratu, nakryty dość płaskim, 2-spadowym dachem o silnie wysuniętych okapach. Piętro obiega z 3 stron balkon-ganek, na który prowadzą zewn. jednobiegowe schody. Bud. zachował drewn. detal zdobniczy (balustrady, obramienia okienne i część wystroju

ŚCIANKI fot. M. Staffa

wewn.), utrzymany w lud. stylu. Sz. nie przechodziła poważniejszych remontów. Powyżej sehr, stoi drewn., piętrowy bud. tzw. stajenki - bez wyraźniejszych cech stylowych.

10. Schr. PTTK „Szwajcarka”, tel. Karpniki 137-283. 20 miejsc.
 Przy Sz. znajduje się główny węzeł szlaków w Sokolich Górach. Przechodzą tędy: nieb. szlak E 3 z → Trzczińska przez → Wołek na → Skalnik, ziel. SZP z Jeleniej Góry przez Wojanów do → Bolczowa i → Janowic Wik., żółty szlak z Trzczińska i przez Karpniki na Skalnik oraz zaczyna się czerw szlak na → Sokolik i czarny na Krzyżną Górę.
11. Poz.: 4, 5, 7, 9, 10, 20, 22, 26, 28.41; 52. 53. 54. 65, 93, 95, 97, 107, 125, 126, 127, 128, 137, 143. 159, 164, 165, 181, 183, 186, 229, 238, 246, 247. 254, 256, 257, 265, 266, 284, 290, 291, 294, 295. 300, 301, 207, 314, 315, 328, 337, 341.

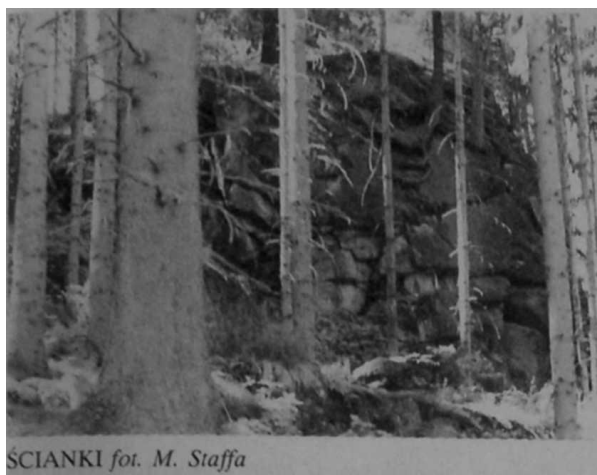

SZWAJCARKA. POMNIKOWA LIPA fot. M. Staffa

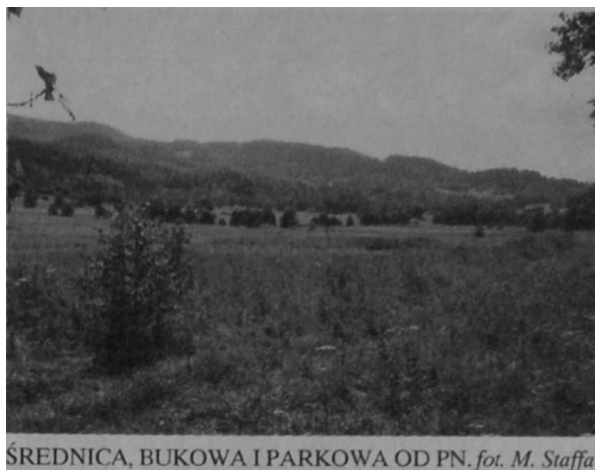
Ś

ŚCIANKI

1. Minzestein, Ściany, Świnki, Ścianki.
5. Okazała grupa skalna w → Dolinie Janówki, na pr. brzegu → Janówki. Wznosi się u pd.-zach. podnóża → Zamkowego Grzbietu, poniżej → Skalnych Bram, na wys. ok. 530-550 m. Tworzą ją okazałe do 20 m wys. zerwy skalne, zbud. z warys-

ŚCIANKI fot. M. Staffa

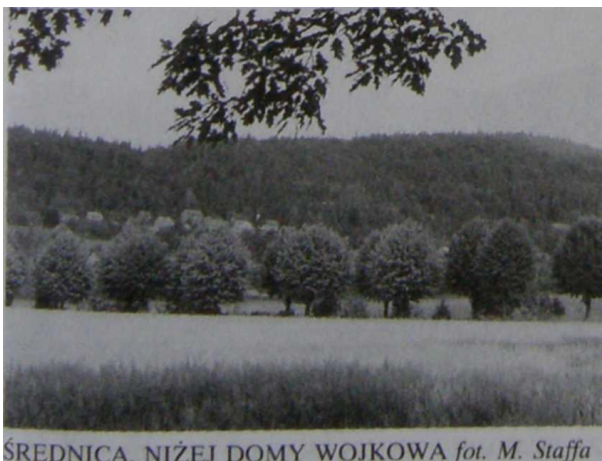
ŚREDNICA, BUKOWA I PARKOWA OD PN. fot. M. Staffa

cyjskiego granitu. Stoją w otoczeniu lasu świerkowego na terenie RPK i są dość słabo eksponowane. Od góry oba wierzchołki Ś. są łatwo dostępne i stanowią punkt widokowy na dol. Janówki, pobliski → Skalny Most oraz pn. zbocze → Starościńskich Skal.

10. Asfaltową drogą u podnóża Ś. prowadzi żółty szlak z → Janowic Wik. na → Wołek.
 11. Poz.: 28, 65, 165, 186, 233, 246, 247, 255, 291, 294, 301, 314, 328.

ŚREDNICA

1. Mittelberg. Mittel Berg, Średnica.
 5. Kilkuwierzchołkowe wzniesienie, a raczej grzbiet, z głównymi wierzchołkami 620 i 615 m, w ramieniu ciągnącym się na zach. od → Skalnika. Wznosi się pomiędzy → Bukową na zach. i → Wilczyskiem na pn.-wsch., oddzielony od niego → Przeł. pod Średnicą. Dość wąski, wyrównany grzbiet, o zboczach opadających stromo ku pd. nad zabud. → Wojkowa do dol. → Kalnicy, a ku pn. do dol. → Łupii, zbud. jest z waryscyjskich granitów oraz gnejsów, w których występuje rutyl i turmaliny. Porośnięty lasem świerkowym, miejscami z domieszką buka. Zbocza trawersują liczne drogi

ŚREDNICA. NIŻEJ DOMY WOJKOWA fot. M. Staffa

i ścieżki leśne. Ze wsch. zbocza Ś., poniżej Przeł. pod Średnicą, tryska → Źródło Jola.

10. Grzbietem Ś., na pn. od wierzchołków, biegnie czerw. GSS z → Bukowca na Skalnik.
 11. Poz.: 7, 22, 26, 33, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 164, 167, 179, 180, 181, 182, 183, 244, 246, 247, 289, 294, 300, 301, 302, 314.

ŚWIDNIK

1. Swydnik, Schweinlich, Schweinsbach, Der Schweinlichbach, Świdnik.

5. Rzeka, l. dopływ → Bobru, stanowiąca w górnym biegu granicę pomiędzy Rudawami Janowickimi na pn. a Wzgórzami Bramy Lubawskiej na pd.

ŚWIDNIK fot. M. Staffa

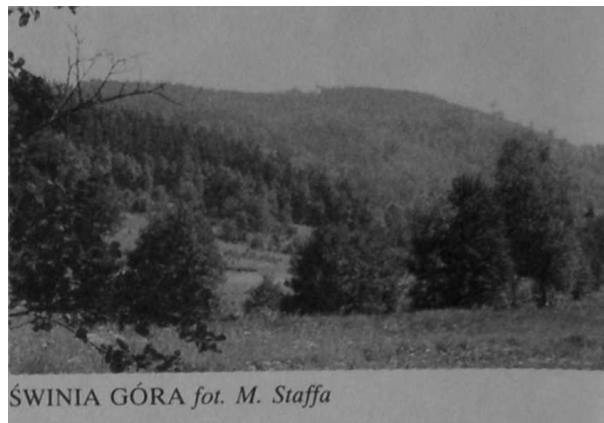

DOLINA ŚWIDNIKA SPOD PRZEŁ. KOWARSKIEJ. W DOLE OGORZELEC I LESZCZYNIC. W GŁĘBI WILKOWYJA, PRZEŁĘCZ POD WILKOWYJĄ I BUKOWA. W TLE WIELKA KOPA fot. M. Staffa

Wypływa ze wsch. zboczy Sulicy w Karkonoszach pomiędzy Rozdrożem Kowarskim a → Przeł. Kowarską. W części źródłiskowej składa się z wielu potoków, z których za główny uważa się wypływający na wys. ok. 780-790 m, pomiędzy Rozdrożem Kowarskim a Koszutą, w lesie świerkowym regla dolnego. Uchodzi na granicy Błazkowej i Janiszowa, na wys. ok. 465 m. Dł. potoku ok. 26,0 km, a pow. jego zlewni wynosi ok. 37,6 km². Ś. odwadnia całą pn. część Wzgórz Bramy Lubawskiej i spory, pd.-wsch. fragm. Rudaw Janowickich. Z terenu Rudaw Janowickich przyjmuje szereg drobnych dopływów 1., z których nazwę posiada tylko → Wilczyniec płynący przez → Leszczyniec. Dol. Ś. została wypreparowana w górnodewońskich amfibolitach, gnejsach i łupkach chlorytowych, natomiast poniżej → Szarocina przeważają dolnokarbońskie zlepieńce. Dno dol. tworzą osady czwartorzędowe, których pasmo poszerza się w dolnym biegu. Zbocza górnej części dol. w większości porastają lasy świerkowe i świerkowo-buko-we regla dolnego, niżej przeważają użytki rolne. W wodach S. żyje pstrąg potokowy (*Salmo trutta*),

DOLINA ŚWIDNIKA. W GŁĘBI WILKOWYJA, BUKOWA I JAWOROWA. W DOLE SZAROCIN fot. M. Staffa

ŚWINIA GÓRA fot. M. Staffa

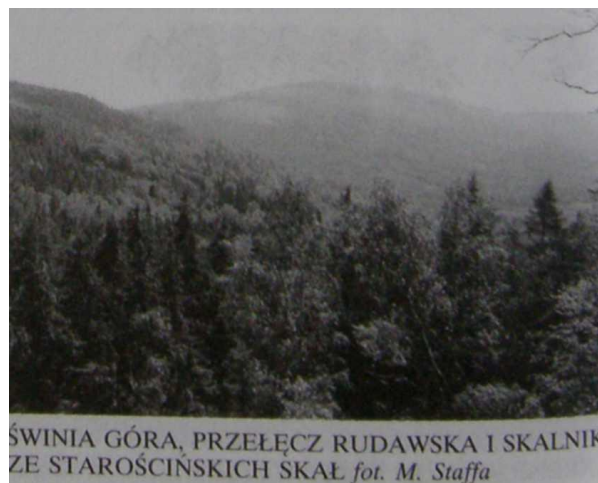
głowacz białopłetwy (*Cottus gobio*) i strzebla potokowa (*Phoxinus phoxinus*), a wzdłuż jego brzegów bytują liczne gat. ptaków, m.in.: pluszcz (*Cinclus cinclus*), pliszka górską (*Motacilla cinerea*), świerszczak (*Locustella naevia*) i dziwonia (*Carpodacus erythrinus*).

S. przepływa przez → Ogorzelec, Leszczyniec i Szarocin, a wzdłuż jego górnego biegu prowadzi ruchliwa szosa Nr 367 z Kamiennej Góry do Jeleniej Góry. Pn. zboczem dol. biegnie nieczynna linia kol.

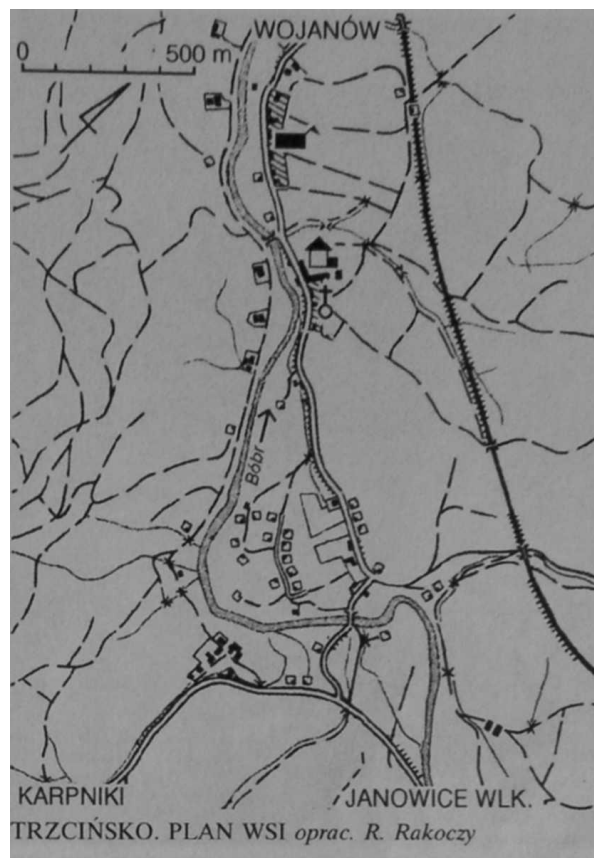
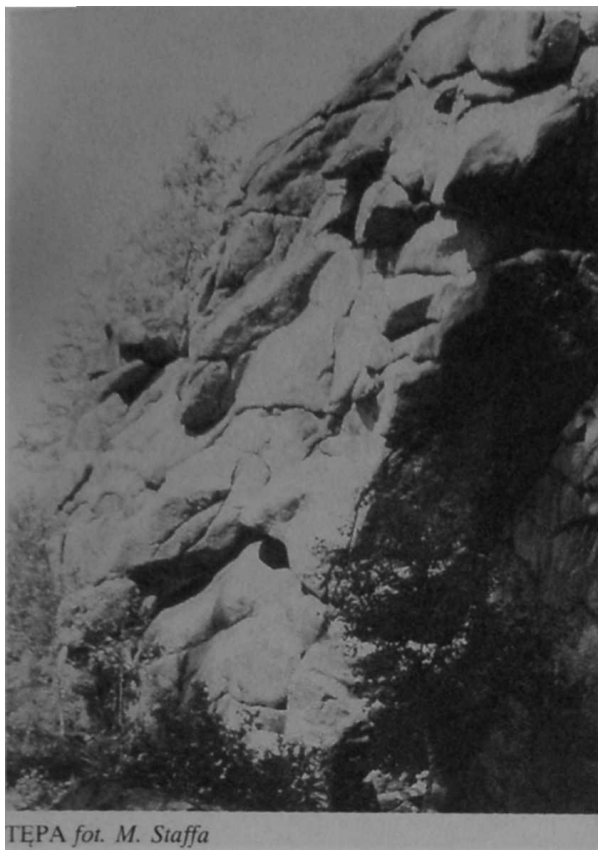
10. W Ogorzelcu dol. Ś. przecina szlak nieb. do Jarkowie i na Przeł. Kowarską, w Leszczyńcu zaczyna się szlak czarny do → Pisarzowic, a w Szarocinie rzekę przecina czerw. GSS na → Skalnik i do Lubawki przez Swierczynę.
11. Poz.: 7, 28, 52, 66, 91, 104, 120, 125, 126, 127, 130, 137, 145, 157, 160, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 201, 204, 222, 244, 246, 247, 253, 255, 290, 291, 294, 301, 302, 314.

ŚWINIA GÓRA

1. Saukamm, Świnia Góra.
5. Rozległy szczyt 751 m, uważany za najwyższy w Janowickim Grzbiecie. Wyrasta z pn.-zach. zbocza → Dziczey Góry, opadając stromymi pd.-zach.

ŚWINIA GÓRA, PRZEŁĘCZ RUDAWSKA I SKALNIK ZE STAROŚCIŃSKICH SKAŁ fot. M. Staffa

- i zach. stokami do dol. → Karpnickiego Potoku nad → Strażnicą. Zbud. z waryscyjskich granitów, które na zboczu zach. tworzą liczne skałki i usypiska. Porośnięty lasem świerkowym, znacznie przereźdzonym, a na zboczu zach. wyciętym. Leży w RPK.
11. Poz.: 11, 66, 126, 127, 130, 137, 164, 181, 182, 183, 186, 201, 244, 246, 247, 289, 290, 291, 302, 314, 328.

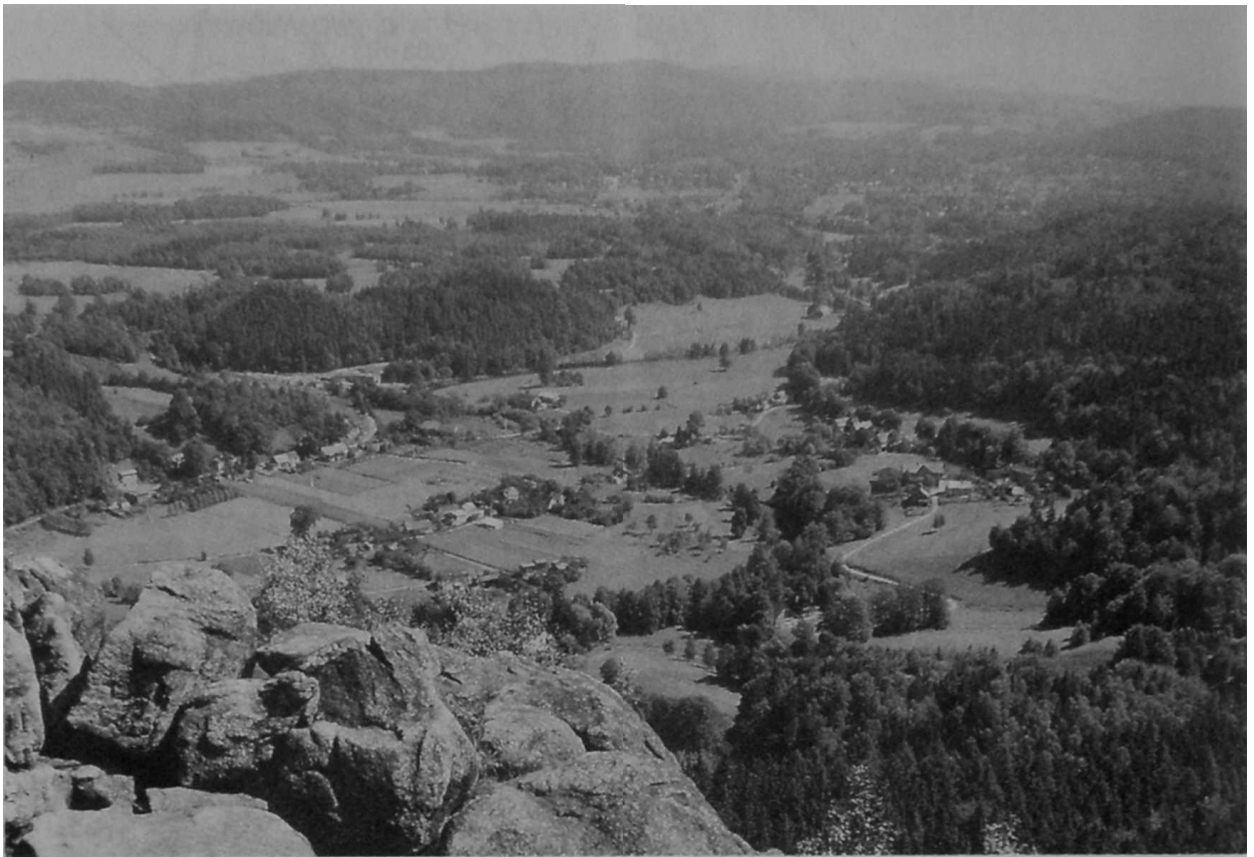
T

TEPA

1. Tępa.
 5. Skałka z waryscyjskiego granitu na pn.-wsch. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Tworzy wychodnię ze zbocza na wys. ok. 560-570 m, będącą przedłużeniem → Ptaka, od którego oddziela ją wąskie Siodelko pod Tępą. Ma ok. 50 m dł., a jej wys. dochodzi do 30 m. Stoi w lesie świerkowym na terenie RPK. Na T. poprowadzono sporo dróg wspinaczkowych, w tym skrajnie trudnych. Pod skałkami biegnie ścieżka do obozowiska Klubu Wysokogórskiego na przeł. pod → Łysą.
11. Poz.: 62, 143, 301.

TRZCIŃSKO

1. 1400 Rorlach, XV w. Robach, 1726 Ruhrlach, 1785 Rohrlach, 1945 Roźniewo, 1946 Trzczańskie.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1818 w pow. jel. Do 1932 w pow. świerz. Do 1945 w pow. jel. Do 1973 w gr. → Janowice Wik. w pow. jel. Do 1975 w gm. Janowice Wik. w pow. jel. Do 1990 w gm. Janowice Wik. w woj. JG. Od 1990 w gm. Janowice Wlk., w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG.
3. 1786 - 604, 1816 - 553, 1825 - 637, 1840 - 690, 1871 - 664, 1885 - 615, 1905 - 587, 1915 - 670, 1940 - 700, 1945 - 705, 1970 - 638, 1978 - 659, 1988 - 625.
4. 1.066 ha, w tym 543 ha użytków rolnych i 425 ha lasów.
5. Duża, długa wieś ciągnąca się ok. 3,0 km luźno rozrzuconymi zabud. wzdłuż → Bobru na wys. ok. 360-370 m. Leży na terenie RPK w zach. części Przełomu Janowickiego, pomiędzy pn. podnóżami → Sokolika → Łysej Sokole Góry) na pd. brzegu rzeki, a wzgórzami wchodzącymi w obręb Kotliny Jeleniogórskiej na pn. brzegu rzeki. Bóbr na pr. brzegu podciął te wzgórza, tworząc odsłonięte w wielu miejscach mury skalne. Na wsch. domy T. sąsiadują bezpośrednio z zabud. Janowic Wik. poniżej papierni, natomiast na zach. granicę wsi stanowi przewężenie dol. Bobru utworzone przez Łysą na pd. i Trzmiełak na pn. brzegu, w którym przebitą jest tunel kol. Dol. Bobru w T. należy do najbardziej malowniczych jej odcinków, a widok na Sokole Góry jest urzekający.

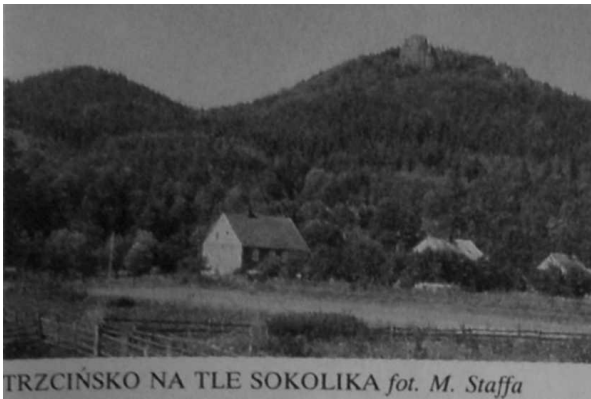

TRZCIŃSKO Z SOKOLIKA. W GŁĘBI G. KACZAWSKIE fot. M. Staffa

Bóbr swoją dol. wypreparował w waryscyjskich granitach, które bud. okoliczne wzniesienia, a w samym korycie widoczne są w postaci dużych głazów. W okolicy T. znajdowano ładne okazy kwarcu dymnego. Dno dol. zalegają osady rzeczne, w których Bóbr wyciął swoje kręte koryto. Wieś otaczają rozległe lasy świerkowe i świerkowo-bukowe z domieszką innych gat. Użytków rolnych jest niewiele i skupiają się wzdłuż dol. rzeki. Większe ich połacie ciągną się dopiero na pn., za linią kol., już na terenie Kotliny Jeleniogórskiej. Na łąkach rośnie m.in. naparstnica zwyczajna (*Digitalis grandiflora*).

T. jest wsią roln.-letniskową. W 1978 r. było tu 110 gospodarstw rolnych i gospod. PGR, ale w 1988 r. już tylko 46, a wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się tylko 20% ludn. zawodowo czynnej. Upadł też PGR. Część mieszk. zawsze pracowała w Janowicach Wlk. lub Jeleniej Górze, z którą wieś ma dobre połączenie kol. Jest tu przystanek na linii Wrocław-Jelenia Góra. T. jest dobrym punktem wyjścia na wycieczki w Sokole Góry. Staje się też coraz popularniejsza miejscowością letniskową. Słabo natomiast rozwinięte jest zaplecze handl.-usł., ale działa szkoła i przedszkole. Przez górną część T. prowadzi ważna turystycznie lokalna szosa z Janowic Wlk. do → Karpnik, a przez dolną część wąska szosa do → Wojanowa i Łomnicy. T. ma wysokiej klasy walory krajobrazowe i krajoznawcze, które jednak nie są dostatecznie wykorzystywane dla wypoczynku.

6. Wg niepotwierdzonych przekazów na Trzmielaku miał istnieć jakiś zameczek średniowieczny, po którym nie zachowały się żadne ślady. Jego istnienie utrzymywało się tylko w miejscowej tradycji. T. należy do dość starych wsi. Powstało prawdopodobnie w k. XIV lub na pocz. XV w., chociaż nie jest wykluczone, że mogło to nastąpić dopiero po wojnach husyckich. Istnieją kontrowersje co do daty pierwszej wzmianki w źródłach - wg jednych odnosi się to do roku 1400, wg innych do 1469. Była to posiadłość rycerska, związana prawdopodobnie z → Bolczowem. Po upadku zamku przechodziła burzliwe koleje losu, często też zmieniali się jej właściciele. W pocz. XVIII w. wieś należała do von Porwitzów. W 1726 r. płacono z niej 1.647 talarów podatku, a więc była sporą posiadłością. Od 1737 r. właścicielem T. został hr. Kasimir Friedrich von Schmettau. W 1765 r. wartość jego majątku szacowano na 18.301 talarów. W T. mieszkało wówczas 7 kmieci, 35 zagrodników i 24 chałupników, w tym 15 rzemieślników. Była to więc duża, ale niezbyt bogata wieś. Z kolei w 1786 r. wymieniano kościół i szkołę oraz 3 folwarki, a wśród mieszk. 7 kmieci, 78 zagrodników i 16 chałupników. W 1799 r. wzniesiono kościół ewang. W 1800 r. T. weszło w obręb dóbr hr. zu Stolberg-Wernigerode z Janowic Wlk., który utworzył tu majorat dla syna. W 1825 r. w T. było 110 domów, w tym dwór, kościół ewang., szkoła ewang. z nauczycielem, 3 folwarki, olejarnia i 2 młyny wodno. Wśród mieszk. było 6 tkaczy chałupników. Kat.

miesz. wsi należeli do parafii w Wojanowie. W 1840 r. wartość wsi szacowano na 60 tys. talarów. Wymieniano wówczas jeszcze dodatkowo 4 oberże, 5 gospód, 4 tkaczy i 18 innych rzemieślników. T. stało się znacznym ośr. wydobyć torfu z Trzcińskich Mokradeł. Zajmował się tym dwór i 6 chłopów, którzy zatrudniali łącznie aż 96 robotników. Wydobywano rocznie 1.850.000 kostek torfu o wartości 1.850 talarów. Znaczna ilość gospód i szynków, w tym karczma sądowa, wynikała z jednej strony z rozwoju wydobyć torfu i sporej liczby robotników, z drugiej z rozwijającej się turystyki. W 1. poł. XIX w. w T. osiedlił się znany wydawca przewodników Karl Baedeker, który wznosił w d. folwarku okazały pałacyk. Kariera turyst. T. zaczęła się dość późno, dopiero po 1867 r., gdy przez wieś przeprowadzono linię kol., przebijając tunel pod Trzmielakiem i zbud. przystanek kol., który stał się najlepszym punktem wyjścia na wycieczki w Sokole Góry. W 1871 r. majątek hr. zu Stolberg-Wernigerode, gen. i dowódcy 12 Dyw., obejmował 2.041 morgów i przynosił 1.780 talarów rocznego dochodu. W T. rezydował tylko zarządca Schüller, właściciel mieszkał w Janowicach Wlk. Dopiero na przełomie XIX/XX w. w T. pojawiła się baza nocl. dla turystów. W karczmie sądowej było wówczas 6 miejsc nocl. Jednak wieś nigdy nie stała się tak popularnym letniskiem jak Janowice Wlk., → Miedzianka czy leżące po drugiej stronie gór Karpniki. Jednak przed 1939 r. działały tu 3 gospody i kilka kwater prywatnych, w których było ok. 70 miejsc nocl. Taki charakter T. zachowało też po 1945 r. Należy do wyjątków, bowiem utrzymało przedwojenny poziom zaludnienia, do czego przyczyniło się atrakcyjne położenie i dobre połączenia kol. z Jelenią Górą. Zawsze była to miejscowość, której większość mieszk. dojeżdżała do pracy w mieście. Sporo domów odremontowano, wznoszone są nowe, przystosowane do przyjmowania letników, rozwija się agroturystyka. W zabud. gospod, folwarku Baedekera ulokowano PGR, natomiast sam pałacyk rozebrano. W ostatnich latach znacznie nasiliły zaowocowały m.in. remontem kośc. i cmentarza.

Duże zniszczenia przyniosła wsi wielka powódź w lipcu 1997 r., zalewając niżej położone domy.

7.T. zachowało cenny zespół różnorodnych zabytków:

1. Kośc. fil. MB Częstochowskiej, zbud. w 1799 r. jako ewang. Jest to prostokątna budowla salowa, 5-przęsłowa, z kwadratową wieżą na osi,

zwieńczoną hełmem z prześwitem. Nakryta łamanym dachem z naczółkami. W przyziemiu wieży obszerny przedsionek, z którego prowadzą drewn. schody na empore otaczającą nawę z 3 stron, łącznie z chórem muz. Wysokie okna w opaskach, zamknięte łukiem koszowym. Elewacje dzielone lizenami. Skromny portal w ścianie pd. Wewnątrz bar., drewn., polichr. ołtarz z k. XVIII w. z fig. i ażurowy łuk tęczy z bar. fig. aniołków. Klas., drewn. prospekt organowy z pocz. XIX w. Przy zewn. ścianie kośc. stoją bar. i klas. kam. nagrobki, a na cment. jest m.in. nowy pomnik

TRZCIŃSKO. KOŚCIÓŁ. PORTAL I PŁYTY NAGROBNE fot. M. Staffa

TRZCIŃSKO. KOŚCIÓŁ, CHÓR MUZYCZNY fot. M. Staffa

upamiętniający zm. w l. 1742-1946 ewang. mieszk. parafii. Umieszczono na nim tabl. z napisem w jęz. polskim i niem. Powstał przy pomocy Funduszu Polsko-Niemieckiego, który sfinansował też remont kość, co upamiętnia tabl. w kruchcie. Obok tabl. odsłonięta 15.08.1995 r., upamiętniająca zm. kombatantów, a ufund. przez Koło Kombatantów RP. Kość. i cmentarz otacza częściowo zachowany mur z bramką i furką z k. XVIII w., przebud. w k. XIX w.

2. W pobliżu kość. stoi mur. bud. (nr 81) d. pastorówki (ob. dom mieszk.) - piętrowy z 1799 r., ze skromnym portalem, nakryty dachem naczółkowym.
3. Z zespołu d. pałacyku Baedekera zachowała się część zabud. gospod., m.in. nr 82 - bud. bramny, mieszk.-gospod, z pocz. XX w., piętrowy z dużym przejazdem w przyziemiu. W głębi pozostałości d. parku o pow. ponad 5 ha, otaczającego willę, rozebraną po 1945 r. Zachowały się w nim niewielkie stawy (jeden ze śladami fontanny lub kaskady) oraz kilka pomnikowych drzew, m.in. świerk pospolity (*Picea excelsa*) o obw. ok. 3,6 m i 2 limby (*Pinus cembra*). Na terenie d. parku jest też boisko sport.
4. Spośród bud. mieszk. i gospod, na uwagę zasługują m.in.: nr 3 - willa (ob. przedszkole), mur. z k. XIX w., otoczona parkiem o pow. ok. 2 ha. z ok. 1860 r.; nr 4 - mieszk. typu willowego, drewn.-kam. z ok. 1920 r.; nr 11 - willa drewn.-mur.-kam. z 1902 r. oraz bud. gospod, mur.-

TRZCIŃSKO. KOŚCIÓŁ, ŁUK TĘCZOWY fot. M. Staffa

TRZCIŃSKO. POMNIK NA CMENLARZU fot. M. Staffa

TRZCIŃSKO. ZABUD. GOSPODARCZE WILLI
BAEDEKERA I D. PASTORÓWKA fot. M. Staffa

TRZCIŃSKO. STARY DOM fot. M. Staffa

- szach, również z 1902 r.; nr 12 - mieszk., mur.-kam.-szach. z k. XIX w., przebud. ok. 1930 r.; nr 14 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 21 - mieszk.-gospod., mur. z ok. 1883 r. oraz 2 bud. gospod. z tego samego roku; nr 29 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w., przebud. ok. 1970 r.; nr 30 - mieszk., mur.-kam. w 4. ćw. XIX w.; nr 31 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w.; nr 34 - mieszk.-gospod., mur.-kam., z 2. poł. XIX w., przebud. ok. 1920 r.; nr 42 - mieszk.-gospod., mur. z pocz. XX w.; nr 59 - mieszk.-gospod., mur. z XIX/XX w.; nr 66 - mieszk.-gospod., mur. z ok. 1920 r.; nr 71 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 74 - mieszk.-gospod., mur.-szach. z XIX/XX w., przebud. w 1986 r.; nr 76 - szkoła mur. z ok. 1920 r.; nr 79 - mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 87 - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 89 - mieszk.-gospod., mur.-szach. z pocz. XX w.; nr 108 - mieszk., mur. z pocz. XX w.
5. Bud. stacji kol. - mur. z pocz. XX w.
 6. Bud. trafostacji - mur. z ok. 1920 r.
 7. Na terenie T. jest 5 wiaduktów kol., mur. z 1866 r. W większości są to łukowo sklepione przejścia pod torami.
 8. Tunel kol. pod Trzmielakiem zbud. w 1865 r. jako pierwszy na Śląsku. Ma 295 m dł. i ściany licowane kam. łamanym. Ostatnio remontowany. Jego wyloty znajdują się na wys. ok. 395 m.
 9. Karl Baedeker (3.11.1801 w Essen - 4.10.1859 w Koblencki) - księgarz, założyciel firmy wydawniczej, twórca nowoczesnego typu przewodnika turystycznego. W 1828 r. wydał w Koblencki pierwszy przewodnik z praktycznymi radami, wskazówkami i opisami krajoznawczymi dla podróżujących Renem. Było to dzieło J.A. Kleina „Rheinreise von Mainz bis Köln. Handbuch für Schnellreisende”, do którego zakupił prawa autorskie. Potem wydał niezliczoną ilość podobnie opracowanych przewodników po różnych regionach i krajach świata, także w wersjach obcojęzycznych. Przewodniki tego typu uzyskały popularną nazwę „bedekerów”. Po ślubie z Klarą Strykowską z Gdańska, osiadł w T., gdzie zbud. okazałą, neogot. willę-pałacyk, zniszczoną po 1945 r. Jego firmę wydawniczą po 1851 r. spadkobiercy przenieśli do Lipska, a po II wojnie światowej do Hamburga i Stuttgartu, gdzie istnieje do dzisiaj.
 10. W T. działa od 1995 r. prywatna Szkoła Wspinania „9 Up”, Trzcińsko 65, dysponująca noclegami w bu-

dynku i polem namiotowym. Na terenie wsi znajduje się Ośr. Szkoleniowy Klubu Wysokogórskiego we Wrocław. „Obozowisko pod Krzywą”, położony na wys. 430 m na przeł. pomiędzy Sokolikiem i Łysą, dysponujący 2 domkami i 20 podestami pod namioty. Przez T. przechodzi nieb. szlak E 3 do → Szwajcarki i do Radomierza oraz zaczyna się szlak żółty przez Szwajcarkę i Karpniki na → Skalnik.

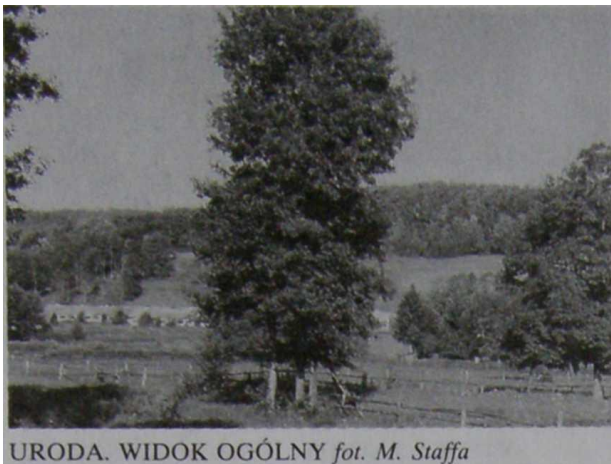
11. Poz.: 2, 5, 7, 9, 10, 21, 22, 28, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 66, 81, 105, 114, 121, 126, 128, 130, 137, 141, 142, 143, 144, 155, 158, 161, 164, 172, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 195, 198, 201, 204, 207, 211, 229, 233, 238, 240, 244, 246, 247, 252, 254, 258, 260, 265, 266, 271, 281, 284, 290, 291, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 302, 305, 314, 320, 328, 334, 336, 347, 341, 342, 345.

TRZY KORONY

1. Silberstein, Trzy Korony.
5. Wzniesienie 525 m pomiędzy → Szwajcarką a → Przeł. Karpnicką. Zbud. z waryscyjskich granitów, porośnięte lasem świerkowym. Na zach. i wsch. zboczu ciągną się niżej łąki. W lesie leżą liczne głazy i niewielkie skałki. Zach. i pd.-zach. zboczem podchodzi droga dojazdowa do schr.
10. Droga na zach. zboczu prowadzi żółty szlak z → Trzcińska przez Szwajcarkę do → Karpnik.
11. Poz.: 127, 130, 137, 181, 182, 183, 186, 246, 247, 254, 300, 302, 314, 328.

TRZY KORONY Z SOKOLIKA. W GŁĘBI SKALNIK
fot. M. Staffa

URODA. WIDOK OGÓLNY fot. M. Staffa

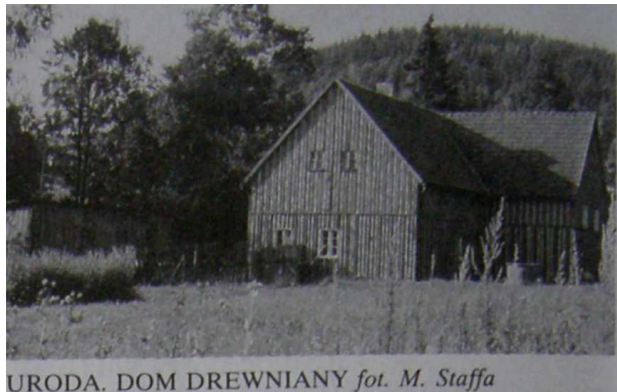
TYLNA SKALICA

1. Hinter Ramsenstein, Tylna Skalica.
5. Grupa skalna na pn.-wsch. zboczu → Bukowej w ramieniu ciągnącym się na pd.-wsch. od → Bobrzaka przez → Wilkowyję po → Jaworową. Wyrasta na granicy → Czarnowa (d. → Paczkowi-ce) i → Pisarzowic w lesie świerkowo-brzozowym na wys. ok. 620-640 m. Tworzy urwisko na b. stromym zboczu. Zbud. z dolnokarbońskich zlepieńców i szarogłazów. Leży na terenie RPK.
10. W sąsiedztwie T.S. znajduje się wyciąg narc. w Czarnowie.
11. Poz.: 130, 137,314.

U

URODA

1. 1785 Schönbach, 1825 Schömbach, Schömbach, Schönberg, Schönbach, 1950 Uroda, 1965 Pod Zegarem, Ciechanowice.
2. Do 1818 kolonia → Ciechanowic w pow. bolkowski-kam.-gór. Do 1945 kolonia Ciechanowic w pow. kam.-gór. Do 1973 część Ciechanowic w gr. → Marciszów, w pow. kam.-gór. Do 1975 część Ciechanowic w gm. Marciszów, w pow. kam.-gór. Do 1990 część Ciechanowic w gm. Marciszów, w woj. JG. Od 1990 część Ciechanowic w gm. Marciszów, w rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.
3. 1825 - 151, 1840 - 161, 1915 - 126, 1940 - 120, pozostałe dane łącznie z Ciechanowicami.
4. Wliczona w pow. Ciechanowic.
5. Niewielka osada, stanowiąca adm. część Ciechanowic, chociaż leżąca w bezpośrednim sąsiedztwie → Wieściszowic i stanowiąca praktycznie ich integralne osiedle. Zabud. U. leżą na wys. ok. 460-470 m w dol. → Mienicy, pomiędzy → Płoszowem na pn.-wsch. i Wieściszowicami na pd.-zach., przy lokalnej szosie z Marciszowa przez → Przeł. Rę-dzińską do → Pisarzowic. U. była mylona lub

URODA. DOM DREWNIANY fot. M. Staffa

utożsamiana z Płoszowem, a obie osady utraciły już odrębne nazwy i będąc częściami odległych Ciechanowic, w praktyce włączone są do Wieściszowic.

U. jest osadą roln., w której jest tylko kilkanaście domów, a na granicy z Wieściszowicami stoją zabud. d. fermy PGR. Nie posiada zaplecza handl.-usł. Wokół ciągną się użytki rolne na podłożu ze staropaleozoicznych łupków sercytowo-chlorytowych i amfibolitów.

6. Nie wiadomo dokładnie kiedy powstała U. Mogło to mieć miejsce w XVII lub pocz. XVIII w., albo dopiero w 2. poł. XVIII w., gdy w Ciechanowicach rozpoczął się okres bujnego gór., a swoją działalność rozwijał Preller, podejmując wydobycie i przerób łupków pirytonośnych. W 1785 r. powstała w tym rejonie pierwsza kopalnia „Hoffnung”, po której pozostało → Purpurowe Jeziorko. W tym roku U. liczyła już 62 domy, w tym młyn wodny, a mieszkało tu 23 zagrodników i 39

URWISTA fot. M. Staffa

URWISTA fot. M. Staffa

chałupników. Zatrudnieni byli głównie w Witriolejni w Płoszowie, której zabud. znajdowały się praktycznie w U., chociaż stanowiła ona odrębną kolonię Ciecchanowic. W następnych latach zmniejszenie liczby mieszk. i domów w U. wynikało z przejścia części z nich na obszar Płoszowa. W 1825 r. wykazywano w U. tylko 25 bud., w tym była gorzelnia, młyn wodny i 4 cegielnie (nie wszystkie czynne), a w 1840 r. wymieniano dodatkowo fil. szkołę ewang. Była to więc osada przem. Od poł. XIX w. zaczęła podupadać, gdy zmniejszała się prod. w witriolejni, którą w 1872 r. przejęła fabryka kwasu siarkowego „Silesia” z Żar. Po 1902 r. prod. tu tylko farby olejne, a zaprzestano działalności w 1925 r. Od pocz. XIX w. U. była już tylko osadą roln.

Taki charakter U. zachowała do dzisiaj, chociaż znacznie wyludniła się. Nie grozi jej jednak zanik dzięki niezłym warunkom glebowo-klimatycznym i korzystnemu położeniu w pobliżu Marciszowa.

10. Przez. U. prowadzi ziel. szlak z Marciszowa na → Wielką Kopę.
 11. Poz.: 12, 11, 17, 91, 121, 141, 142, 158, 160, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 244, 265, 266, 302, 314, 342.

URWISTA

1. Rabenstein, Urwista.
5. Grupa skalna na → Zamkowym Grzbiecie. Wznosi się na wys. ok. 560-570 m na pd. od ruin → Bolczowa. Wyrasta ze zbocza nad → Doliną Janówki, opadając ku niej ok. 30 m wys. zerwami.

WIELKA KOPA Z RASZOWA fot. M. Staffa

Otoczenie stanowi las mieszany regla dolnego. Silnie spękane i urzeźbione skałki na górnych pow. mają kociołki wietrzeniowe. Leżą na terenie RPK w proj. rezerwacie przyr., wśród innych skałek i grup skalnych.

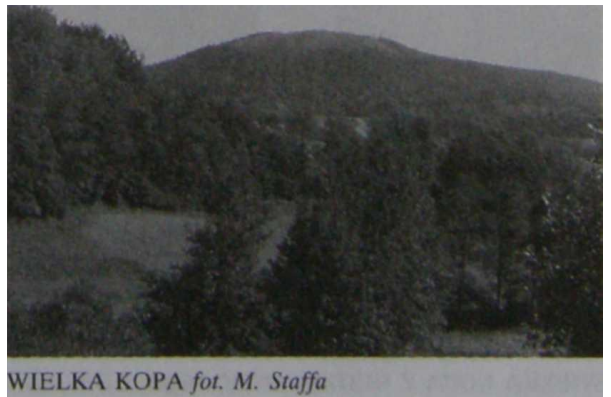
10. Obok U. prowadzi czarny szlak z Bolczowa do → Skalnych Bram.
11. Poz.: 22, 28, 65, 66, 126, 127, 182, 183, 233, 246, 247, 291, 294, 301, 302, 314.

W

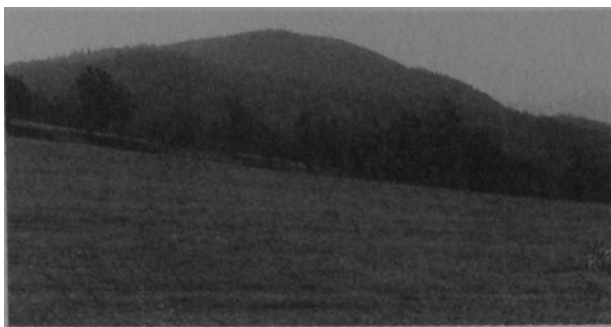
WIELBŁĄD (zob. hasło: Zipserowa Czuba)

WIELKA KOPA

1. Scharlach Berg, Scharlachberg, Wielka Kopa.
5. Najwyższy szczyt 871 m wsch. części Rudaw Janowickich. Stanowi zwornik, od którego rozchodzą się boczne ramiona: pn.-zach., poprzez → Stróżnik i → Przeł. Rędzińską łączy się z głównym grzbieciem Rudaw Janowickich w masywie → Dziejowej Góry; ku pn. odbiegają krótkie ramiona wydzielone bezimiennymi pr. dopływami → Mienicy; ku pn.-wsch. najdłuższe ramie poprzez → Mnichy, → Sowią Górkę i → Owczą Górę podąża w stronę dol. → Bobru i → Marciszowa, nad którym kończy się → Marciszówkiem i → Ostrą. Ramie to od wsch. ogranicza dol. → Sierniawy. Powyżej jej

WIELKA KOPA fot. M. Staffa

WIELKA KOPA fot. M. Staffa

źródła W.K. łączy się rozległym siodłem z Górą Lisimi w Kotlinie Kamiennogórskiej. Natomiast na pd. opada ramię z → Czubałą → Szubieniczną i → Kozimi Górkami. Ogranicza go od zach. i pd. dol. → Rędziańskiego Potoku i → Żywicy, a od wsch. → Bystrka.

W.K. zbud. jest ze staropaleozoicznych łupków serycytowo-chlorytowo-kwarcowych z pirytem, łupków kwarcowo-albitowo-chlorytowych, amfibolitów i tufitów, a u wsch. i pd. podnóża leżą dolnokarbońskie zlepieńce i szarogłazy. Pod wierzchołkiem oraz na pn.-zach. i pd.-zach. zboczu znajdują się niewielkie skałki, urwiska i wychodnie skalne. Największe znaczenie miały łupki serycytowo-chlorytowe z pirytem, które eksploatowano w wyrobiskach na pn. zboczu. Pozostały po ich wydobyciu tzw. Kolorowe Jeziora (→ Purpurowe Jezioro, → Błękitne Jezioro i → Zielony Stawek). Skałom bud. W.K. towarzyszy wiele minerałów, m.in.: piryt, pirotyn, chalkopiryt, sfaleryt, galena, jamesonit, fluoryt, syderyt, tetraedryt. Z kopalń pozyskiwano od 2. poł. XVIII w. do 5 tys. t koncentratu o zawartości siarki do 9,5%. Pocz. wytwarzano z niego w zakł. w → Płoszowie siarczan miedzi i żelaza, a w l. 1852-1902 kwas siarkowy.

Zbocza W.K. porastają lasy świerkowe i świerko-wobukowe, niżej z domieszką dębu i innych gat. Na skałach bytują żmije zygzakowate (*Vipera berus*). Na zboczach znajduje się gęsta sieć dróg leśnych i kopalniowych.

WIELKA KOPA Z RĘDZIN fot. M. Staffa

W.K. od d. przyciągała wędrowców jako wybitny punkt widokowy, szczególnie na Sudety Środkowe z G. Kruczymi na pierwszym planie, ale też na Lasocki Grzbiet i część Karkonoszy. Już przed 1890 r. na wierzchołku stały ławki, a obok był schron i źródło. Ponieważ drzewa na szczycie podrosły, w pocz. XX w. ustawiono ażurową wieżyczkę obserwacyjną. W okresie międzywojennym była tu już potężna drewn. wieża widokowa o wys. 15 m, a panorama ze szczytu uchodziła za jedną z piękniejszych w Sudetach. Pomimo znacznej popularności szczytu, schron nie został przekształcony w stałe schronisko z noclegami. Po wojnie wieża na W.K. rozpadła się. Szczyt utracił walory widokowe, ale po przerzedzeniu lasu na wierzchołku znowu otworzyły się widoki. Skrajem lasu u pd. i pd.-wsch. podnóża biegnie granica RPK.

10. W.K. jest węzłem szlaków: przechodzi tędy żółty szlak z Kamiennej Góry przez → Raszów na → Wołek i do → Janowic Wlk. oraz ziel. szlak z Marciszowa na → Skalnik.
11. Poz.: 5, 7, 10, 11, 22, 28, 66, 68, 91, 92, 108, 120, 137, 160, 164, 165, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 204, 216, 238, 244, 246, 247, 253, 255, 284, 289, 290, 291, 293, 294, 301, 302, 306, 314, 323.

WIELKI KOMIN

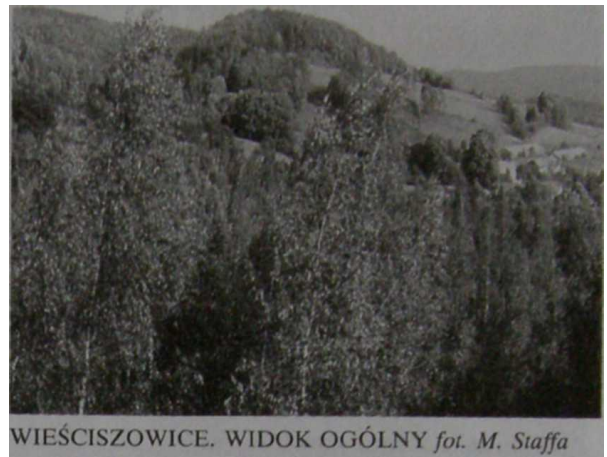
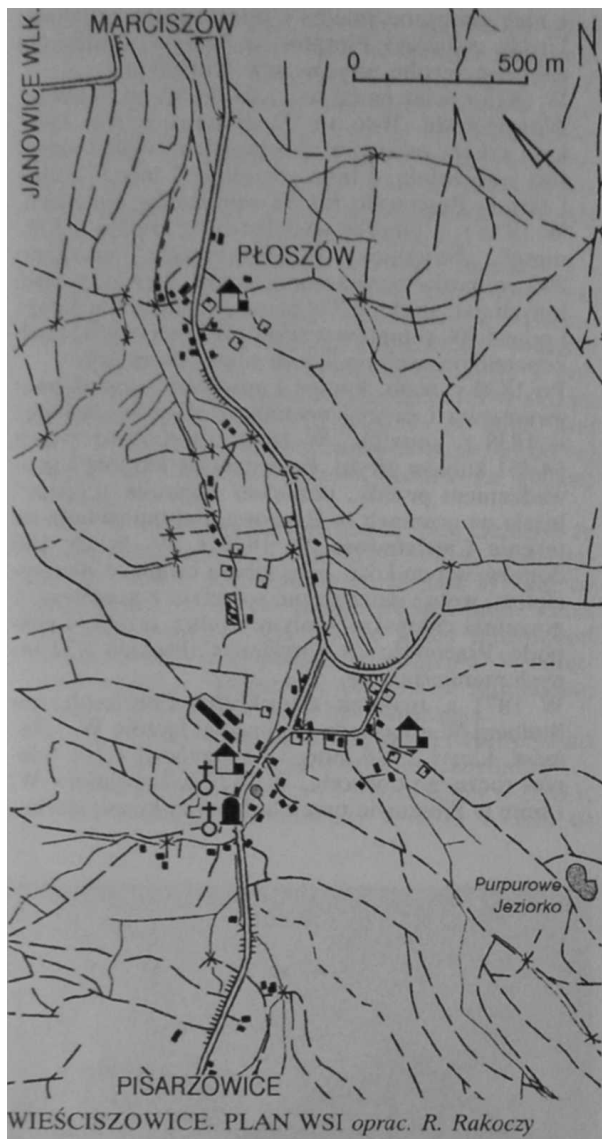
1. Szeroki Komin, Wielki Komin.
5. Wybitna, dość szeroka rysa na wsch. ścianie → Sukiennic, stojących na zach. zboczu → Sokolika. Przecina masyw na całej wys. W.K. i jego obrzeżem poprowadzono kilka tras wspinaczkowych. W.K. znajduje się na terenie RPK.
11. Poz.: 62, 143.

WIELKI ZMARŁAK

1. Grosse Todtstein, Wielki Zmarlak.
5. Skałka zbud. z waryscyjskich granitów pod wierzchołkiem Gruszkowskiej Góry w ramieniu odchodzącym na pn. od → Wilczyńska. Wyrasta z zach. zbocza na wys. ok. 480-500 m w lesie świerkowym. Do 1945 r. była pomnikiem przyr., ob. leży w RPK.
11. Poz.: 314.

WIEŚCISZOWICE

1. 1255 Ronowe, 1360 Ronau, 1726 Rohnau, 1785 Röhn, Rohnau. 1925 Rohnau im Riesengebirge. 1945 Ronów, 1946 Wieściszowice.
2. Do poł. XVIII w. wieś \\ ks. świdn. Do ISIS w pow. bolkowski-kam.-gór. Do 1945 w pow. kam.-gór. Do 1973 w gr. → Marciszów w pow. kam.-gór. Do 1975 w gm. Marciszów w pow. kam.-gór. Do 1990 w gm. Marciszów w woj. JG. Od 1990 w gm. Marciszów, w rejonie Kamienna Góra, w woj. JG. Do W. należy → Bacówka i należał okresowo → Płoszów
3. 1785 - 497, 1816 - 578, 1825 - 637, 1840 - 717, 1871 - 685, 1885 - 774, 1905 - 614, 1915 - 601. 1925 - 586, 1940 - 480, 1945 - 581, 1970 - 428, 1978 - 344, 1988 - 421

boulangeryt, jamesonit, bournonit, chalkozyn, dolomit, kalcyt, fluoryt, pistacyt, zoisyt, halotrychit, ilmenit, kwarc, limonit, miedź rodzima, prehnit, syderyt, tetraedryt, talk, tytanit wezuwian i kordieryt, a przede wszystkim piryty, pirotyn i chalko-piryty.

Piryty były eksploatowane na terenie W. i przetwarzane w zakład w Płoszowie. Pozostałością d. kopalń i kamieniołomów są tzw. Kolorowe Jeziorka (→ Purpurowe Jezioro, → Błękitne Jezioro i → Zielony Stawek) na zboczu → Wielkiej Kopy i → Mnichów, na pd. od wsi. Z kopalniami pirytów związane było też występowanie źródeł i wód siarczanych w okolicy W. Ob. w W. działa Kopalnia Odkrywkowa Surowców Drogowych w Bacówce, wydobywająca amfibolity, których zasoby szacowane są na ok. 200 mln t. W najlepszych latach wydobywano tu do 270 tys. t kamienia rocznie. W. są wsią roln.-przem. W 1975 r. było tu 65 gospodarstw rolnych i zakład PGR. Natomiast w 1988 r. były 42 gospodarstwa i d. ferma PGR, ale wyłącznie z pracy w roln. utrzymywało się tylko 6% ludn. zawodowo czynnej. Większość mieszk. zawsze pracowała w Marciszowie i dalszych miejscowościach. Do wsi należą znaczne

4. 998 ha, w tym 349 ha użytków rolnych i 567 ha lasów.
5. Duża wieś łańcuchowa ciągnąca się ok. 2,0 km w dol. → Mienicy, wspinająca się zabud. na wsch. zbocze → Wołka. Leży na wys. ok. 460-580 m. W dolnej części rozbud. się do układu zbliżonego do wielodrożnicy, w górnej zachowała pierwotny układ łańcuchówki. Najwyższa część W. nosiła nazwę Bacówka, natomiast w dole domy wsi sąsiadują bezpośrednio z zabud. → Urody i Płoszowa, które praktycznie stanowią osiedla W., chociaż adm. należą do → Ciechanowic. Okolice W. mają b. złożoną bud. geol., należącą do tzw. okrywy granitowego masywu Karkonoszy. Tworzą ją dewońskie fyllity grafitowo-serycytowe i łupki lyszczkowe oraz zieleńce i amfibolity w górze wsi. Niżej są to staropaleozoiczne łupki serycytowo-chlorytowe, łupki serycytowo-chlorytowo-kwarcowe z pirytem, amfibolity i tufity. Występuje w nich wiele minerałów, m.in.: hornblenda, aktynolit, ankeryt, bornit, sfaleryt, galena,

WIEŚCISZOWICE (BACÓWKA). FRAGMENT WSI
 fot. M. Staffa

kompleksy leśne, jest też siedzibą leśn. i ośr. hodowli sadzonek leśnych. W. mają podstawowe zaplecze handl.-usł., jest m.in. szkoła i OSP. Przez W. prowadzi lokalna szosa z Marciszowa przez → Przeł. Rędzińską do → Pisarzowic. Okolice wsi są malownicze i widokowe, a dużą atrakcją krajoznawczą jest Purpurowe Jezioro, już w obrębie RPK. Jego granice obchodzą wieś od zach. i pd. Pomimo wysokich walorów W. nie odgrywają większej roli w turystyce i wypoczynku, jakkolwiek część starych chat adaptowano na domy letniskowe, wznoszone są też nowe, szczególnie w stronę Purpurowego Jeziora i powyżej centrum wsi.

6. W. są bardzo starą wsią. Wzmiankowana w dokumencie była po raz pierwszy w 1255 r., już jako istniejąca. Do 1292 r. stanowiła własność cystersów z Lubiąża. Potem była posiadłością rycerską. Nie wiele wiadomo o jej późniejszych dziejach. W 1305 r. wzm. kość. w W., musiała to być więc znaczna wieś. W 1360 r. w dokumencie ks. świdn. Bolka II wystąpił jako świadek niejaki Hartmann z W. Dalsze dzieje W. nie zaznaczyły się niczym szczególnym. W 1559 r. wzniesiono nowy kość, który do 1654 r. służył ewang. Wieś bardziej znana stała się dopiero w XVIII w., gdy należała do hr. von Promnitz, tworząc posiadłość wraz z Daleszowem Dolnym i Górnym (ob. w granicach Kamiennej Góry). W 1726 r. z W. płacono 712 talarów podatku. Natomiast w 1765 r. wartość majątku hr. von Promnitz szacowano na 10.842 talary. W W. mieszkało 22 kmieci, 67 zagrodników i 14 chałupników, wśród nich 13 rzemieślników. Była to więc bogata wieś roln. Potem W. weszły w obręb ogromnych posiadłości hr. Rzeszy zu Stolberg-Wernigerode, do którego należało m.in. Grodzko w Kamiennej Górze. W 1785 r. wieś liczyła 22 kmieci, 67 zagrodników i 8 chałupników. Był tu kość. kat., plebania i szkoła oraz 3 młyny wodne i bielnik. Zwraca uwagę stosunkowo mała liczba chałupników i rzemieślników, co świadczy, że największe znaczenie miała tu gospodarka rolna. Znaczące zmiany zaszły w W. po 1785 r., ponieważ powyżej wsi zaczęto wydobywać łupki pirytowe w kopalni „Hoffnung”. W 1793 r. powstała nieco wyżej kopalnia „Neue Glück”, a w 1796 r. najwyżej położona i najmniejsza „Gustav”. Równocześnie Preller eksploatujący kopalnie w Ciechanowicach rozwinął przerób pirytów dla pozyskania

z nich siarczynu miedzi i żelaza. Koło sąsiedniej Urody założono Płozów, w którym wzniesiono zakład przerobu pirytów, tzw. witrólejnię. W 1825 r. wieś nadal należała do hr. zu Stolberg-Wernigerode. Było tu 97 domów, w tym kość. kat., szkoła ewang. z nauczycielem, wolne sołectwo z gorzelnią, 2 inne gorzelnie, 3 młyny wodne i tartak. Pracowało też 58 warsztatów lnarskich. W 1826 r. z pirytów wydobytych z kopalni „Hoffnung”, „Neuglück”, i „Morgenstern” uzyskano 800 cetnarów oczyszczonej siarki, niewielką ilość innych gat. siarki, 4.730 cetnarów siarczynu żelaza i ponad 900 cetnarów wtriołu. W następnych latach kopalnie postawiono jednak w stan likwidacji. Po 1830 r. wałb. kupiec Lauschner zorganizował gwarectwo i przejął wydobycie pirytów, scalając w 1838 r. kopalnie. W 1840 r. wydobyto z nich 64.451 kublów pirytu. Pojawiały się kłopoty z prowadzeniem przedś., ponieważ kopalnia „Gustav” leżała na gruntach → Raszowa, natomiast huta na terenie Ciechanowic. W 1840 r. W. liczyła 100 domów, w tym kość. kat., szkoła ewang. z nauczycielem, wolne dziedziczne sołectwo z gorzelnią, 1 gorzelnia chłopska, 3 młyny wodne, tartak, 4 gospody. Pracowało 78 warsztatów tkackich i 22 innych rzemieślników.

W 1871 r. majątek ziemski hr. Eberhardta zu Stolberg-Wernigerode obejmował łącznie W. i Raszów. Liczył 2.086 morgów i przynosił 1.216 talarów rocznego dochodu. W 1872 r. kopalnie w W. i hutę w Płozowie przejęła fabryka kwasu siarkowego

WIEŚCISZOWICE. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY
 fot. M. Staffa

„Silesia” z Żar, ale zakł. zachowały starą nazwę „Morgenstern”. Prod. w oparciu o miejscowe złoża jednak kończyła się już. Od 1902 r. wyrabiano w Płoszowie tylko farbę olejną w oparciu o siarczany. Wytwarzano jej do 80 cetnarów dziennie. Ostatecznie w 1925 r. koncern „Morgenstern” zakończył prod. Porzucone kopalnie i wyrobiska zalała woda i w ten sposób powstały charakterystyczne Kolorowe Jeziora. W. nie miały szczęścia do turystów i letników. Co prawda ok. 1830 r. w Płoszowie kamiennogórski kupiec uruchomił zakł. kąpielowy w oparciu o wody siarkowe, ale po kilku latach zaczątki uzdrowiska upadły i budynki rozebrano. W 2. poł. XIX w. W. leżały na dość uczęszczanym szlaku na Wielką Kopę i Wołek, szczególnie po zbud. linii kol. i powstaniu w Marciszowie dużej węzłowej stacji kol. Nic wpłynęło to jednak na zmianę charakteru wsi.

Po 1945 r. wieś pozostała osadą roln. Działo tu gospod. roln. PGR. Dopiero po 1973 r. rozpoczęto wydobywanie amfibolitów ze zbocza Wołka, co przyczyniło się do stabilizacji sytuacji ludn., która pomimo powojennego spadku liczby mieszk. od lat utrzymuje stały poziom zaludnienia. W ostatnich latach w W. rozwija się funkcja letniskowa, która w przyszłości może być ich szansą.

7. W. zachowały w znacznej części pierwotny układ przestrzenny i duży zespół cennych zabytków:
 1. Kośc. fil. Najśw. Serca PJ - wzniesiony w 1859 r. dla ewang., remontowany w 1970 r. Jest to

WIEŚCISZOWICE. KOŚCIÓŁ POMOCNICZY
fot. M. Staffa

WIEŚCISZOWICE. WIEŻA KOŚCIOŁA PAR.
fot. M. Staffa

skromna budowla z prostokątną nawą z drewn. emporą, nieproporcjonalnie małą, wieloboczną zamkniętą absydą i smukłą wieżą na osi. Dach dwuspadowy, kryty blachą. Wieża zakończona drewn. makowicą i zwieńczona iglicowym hełmem. Okna półkoliste, pod naczółkami o falistej linii, wykonanymi w tynku. Wewnątrz neogot. drewn., polichr. ołtarz oraz prospekt organowy, połączony z emporą - z poł. XIX w.; bar. obraz olejny z XVIII w., eklekt. chrzcielnica z k. XIX w. oraz paramenty i naczynia liturgiczne bar. i klas. z poł. XVIII-XIX w.

2. Kośc. porn. z 1559 r., służący do 1654 r. ewang., potem kat. Był remontowany w XIX w. oraz w 1978 r. Ob. służy jako kapł. cment. Niewielka, orientowana budowla salowa, założona na prostokącie, z wydzielonym prezbiterium. Nakryta wysokim dachem, krytym blachą. Przy zach. szczycie stoi na kalenicy okazała sygnaturka-wieżyczka drewn. z małą, 8-boczną baniastą kopułką - całość opierzona gontem. W ścianie pd. półkolisty kam. portal z datą 1559. Okna prostokątne, przebud. Wewnątrz drewn. strop z 1644 r. Na cment., łączącym oba kośc., leżą częściowo zasypane bar. płyty nagrobne z XVIII w. Na cment. rosną stare lipy drobnolistne (*Tilia cordata*). Przy kam. murze cment. stoi odnowiony pomnik poległych w I wojnie świat. w postaci obelisku z plakieta i krzyżem żelaznym, zakończonego kulą z krzyżykiem. Otoczony żeliwną balustradą.

WIEŚCISZOWICE. PORTAL KOŚCIOŁA POM.
fol. M. Staffa

WIEŚCISZOWICE. POMNIK POLEGŁYCH
 W I WOJNIE ŚWIATOWEJ *fol. M. Staffa*

WIEŚCISZOWICE. REMIZA OSP I SZKOŁA
fol. M. Staffa

WIEŚCISZOWICE. DOM DREWNIANY *fol. M. Staffa*

3. Szkoła w sąsiedztwie kośc. - 2 bud., mur., piętrowe z 4. ćw. XIX w.
4. W centrum wsi (koło kośc. i szkoły) stoi mur. remiza OSP z drewn. wieżyczką, wzniesiona w 2. poł. XIX w.
5. Spośród licznych domów mieszk. i bud. gospod, na uwagę zasługują m.in.: nr 2 i 5a - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 6 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 19 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 22 - mieszk., mur. z 1922 r.; nr 23 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 27 - mieszk.-gospod., mur.-szach. z 3. ćw. XIX w.; nr 29 -mieszk.-mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 29a - stodoła drewn. z 2. poł. XIX w.; nr 35 - mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 37 i 38 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 41 i 47 - mieszk., mur. / 3: ćw. XIX w.; nr 50 - mieszk.-gospod., mur.-szach. z 2. ćw. XIX w.; nr 52 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 53 - mieszk.-mur. z 3. ćw. XIX w. przebud. ok. 1970 r.; nr 54 - mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 60 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 61 - mieszk., drewn.-mur. o konstr przysłupowej z 2. ćw. XIX w.; nr 63 i 65 -mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 80 - mieszk., drewn.-mur. o konstr przysłupowej i wieńcowe)

WIEŚCISZOWICE. DOM MUROWANY fot. M. Staffa

WIEŚCISZOWICE. ZAGRODA W BACÓWCE
fot. M. Staffa

z 2. 6v. XIX w.; nr 82 - mieszk., mur. z 4. ćw.
XIX w.; nr 100 - bud. gospod. z 3. ćw. XIX w.;

nr 105 - mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.

10. W W. działa LZS posiadający drużynę piłki nożnej. Przez wieś prowadzi ziel. szlak z Marciszowa na Wielką Kopę i → Skalnik.

11. Poz.: 2, 7, 10, 11, 12, 28, 42, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 67, 68, 81, 90, 91, 105, 108, 109, 120, 121, 140, 141, 142, 158, 160, 165, 167, 169, 171, 172, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 198, 201, 204, 211, 216, 218, 227, 234, 239, 244, 246, 247, 252, 255, 265, 281, 290, 293, 294, 296, 298, 299, 301, 302, 305, 306, 314, 320, 323, 334, 336, 342.

WILCZYNIEC

1. Wilczyniec

5. Potok, 1. dopływ → Świdnika. Wypływa z pd.-wsch. zbocza → Bobrzaka na wys. ok. 750 m, a uchodzi w → Leszczyńcu na wys. ok. 550 m, na pd.-wsch. od podnóża → Ptasiej, w zakolu szosy Nr 367 z Kamiennej Góry do Jeleniej Góry. Dł. potoku ok. 2,0 km. W górnej części potok składa się z kilku cieków odwadniających całe zbocze Bobrzaka. Niżej spływa dol., którą prowadzi leśna droga do → Czarnowa i ciągną się domy górnego Leszczyńca. Dalej płynie aż do ujścia przez wieś.

10. Dolną częścią dol. W. prowadzi czarny szlak z Leszczyńca przez Czarnów do → Piszczowic. W. w górnej części płynie w RPK.

11. Poz.: 28, 176, 247, 255, 294, 301.

WILCZYSKO

1. Wolfsberg, Wolfs Berg, Wilczyško.

5. Niezbyt wyraźnie zaznaczony szczyt, raczej zrównanie grzbietu ok. 790 m. Znajduje się w zach. ramieniu → Skalnika, które przez W., → Przeł. pod Średnicą, → Średnicę, → Bukową i → Parkową ciągnie się aż po → Brzeźnik nad dol. → Jedlicy. Grzbiet od pn. osłania obniżenie, w którym leżą domy → Kowar i → Wojkowa. Pd. podnóżem W. płynie u stóp → Wojennego Zbocza → Kalnica, a pn. opada do dol. → Karpnickiego Potoku.

WIEŚCISZOWICE. GÓRNA CZĘŚĆ WSI fot. M. Staffa

WILCZYŚKO ZE STRUŻNICY fot. M. Staffa

W. Zbud. jest z waryscyjskich granitów, porośnięty lasem świerkowym regla dolnego, dość zniszczonym w wyniku kłęski ekologicznej. Pod grzbietem W. od pn.-zach. wyrastają skałki → Skarbczyk, a powyżej ciągnie się na zboczu Skalnika niewielkie gołoborze granitowe. Zbocza trawersują drogi leśne, również grzbietem wiedzie wyraźna droga. W. leży na terenie RPK. Przy skrzyżowaniu dróg stoi kam. pomnik.

10. Przez W. prowadzą szlaki na Skalnik: czerw. GSS z → Bukowca i żółty z → Karpnik.

11. Poz.: 22, 28, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 164, 179, 180, 182, 183, 244, 246, 2,47, 2,89, 290, 294, 301, 302, 314.

WILKOWYJA

1. Wolfsberg, Wolfs Berg, Wilkowyja.

5. Rozległy szczyt 776 m w pd.-wsch. części Rudaw Janowickich na terenie RPK. Wyrasta w ramieniu ciągnącym się na wsch. od → Bobrzaka, wydzielony wyraźnymi przeł.: -> Rozdrożem pod Bobrzakiem od zach. i → Przeł. pod Wilkowyja od wsch. Zbud.

ze staropaleozoicznych łupków kwarcowo-chlorytowo-albitowych i tufitów. Porośnięty lasem świerkowym, miejscami z domieszką buka lub brzozy.

10. Pod wierzchołkiem W. od pn. prowadzą szlaki na → Skalnik: czerw. GSS z → Szarocina przez → Przeł. pod Bobrzakiem i nieb. E 3 z → Pisarzowic przez → Czarnów.

11. Poz.: 7, 11, 20, 22, 28, 33, 52, 53, 66, 91, 126, 127, 130, 137, 157, 164, 179, 180, 181, 182, 183, 1,86, 244, 246, 247, 255, 289, 290, 291, 294, 301, 302, 314, 328.

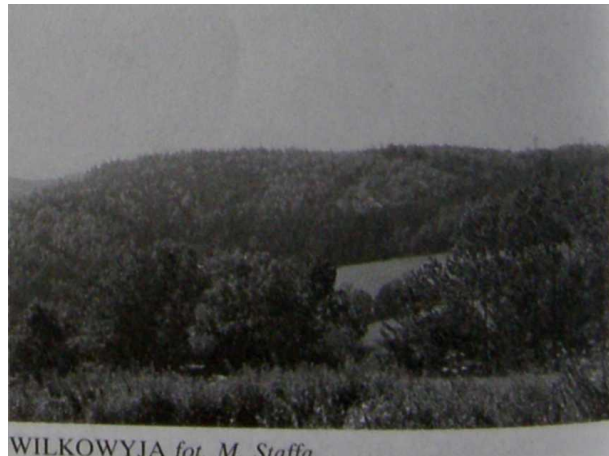
WOJANÓW

1. 1281 Schildau, 1312 Schildow, 1361 Scildau, 1596 Schildau, 1945 Sarbiewo, Szydłów, 1946 Wojanów.

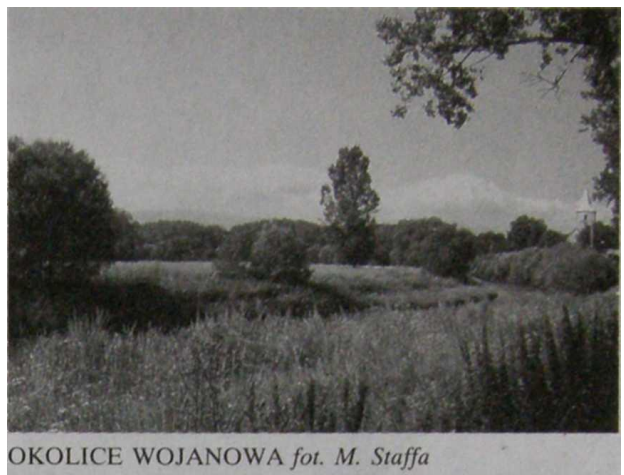
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1818 w pow. jel. Do 1932 w pow. świerz. Do 1945 w pow. jel. Do 1973 w gr. Łomnica w pow. jel. Do 1975 w gm. Mysłakowice w pow. jel. Do 1990 w gm. Mysłakowice w woj. JG. Od 1990 w gm. Mysłakowice, w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG. Do W. należą → Bobrów i Januszewice.

WILCZYŚKO ZE SKALNIKA fot. M. Staffa

WILKOWYJA fot. M. Staffa

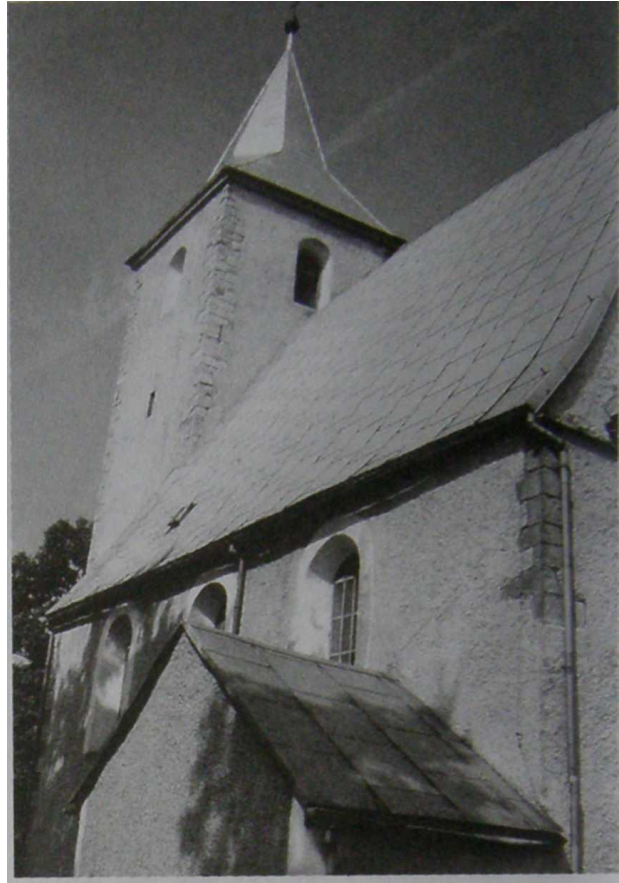
3. 1786 - 358, 1816 - 321, 1825 - 357, 1840 - 428, 1871 - 530, 1885 - 588, 1905 - 505, 1915 - 542, 1940 - 553, 1970 - 808 (łącznie z Bobrowem), 1978 - 900 (łącznie z Bobrowem), 1988 - 646.
4. 678 ha, w tym 449 ha użytków rolnych i 128 ha lasów.
5. Duża, luźno zabud. wieś na pr. brzegu → Bobru. Tworzy adm. całość z leżącym na l. brzegu Bobrowem. Należy do niej jeszcze oddalony na pn. d. folwark Januszewice, zwany także Jasiową Doliną. Sam W. ciągnie się blisko 2,0 km powyżej ujścia Łomnicy do Bobru, poprzez który sąsiaduje z dolnymi zabud. Łomnicy. Ku pn.-zach. grunty W. łączą się z arealem Dąbrowicy, a ku wsch. wieś przechodzi bezpośrednio w zabud. Bobrowa. Leży na wys. ok. 350-360 m, zasadniczo już na terenie Kotliny Jeleniogórskiej, ale górne domy, a zwłaszcza Bobrów znajdują się u pn. podnóża → Sokolich Gór. W. leży na terenach pokrytych grubą warstwą trzecio- i czwartorzędowych osadów, w których Bóbr wyciął meandrujące koryto. Wykształciły się tu stosunkowo dobre gleby. Podłoże stanowią waryscyjskie granity. Spotykano w nich największe w kraju kryształy ortoklazu. Na pn. od wsi, w sąsiedztwie toru kol. ciągną się rozległe wyrobiska żwirowni, z których pozyskiwany jest mat. bud. W wyniku ich eksploatacji powstają duże zbiorniki wodne. W oparciu o nie proj. jest bud. zbiornika retencyjnego o poj. 21 mln m³. Na wodach tych zbiorników żyje m.in. łabędź niemy (*Cygnus olor*). Przy pałacu są pozostałości rozległego, ale zdziczałego parku o pow. ok. 14 ha z wieloma okazami starych drzew, w części o pomnikowym charakterze. Rośnie w nim m.in. kilkaset lip drobnolistnych (*Tilia cordata*) i dębów szypułkowych (*Quercus robur*) oraz pojedyncze okazy dębów

czerwonych (*Quercus borealis*), buków zwyczajnych (*Fagus sylvatica*), jesionów wyniosłych (*Fraxinus excelsior*), olsz czarnych (*Alnus glutinosa*) białodrzewów (*Populus alba*), kasztanowców zwyczajnych (*Aesculus hippocastanum*), klonów zwyczajnych (*Acer platanoides*), a z drzew szpilkowych sosny zwyczajnej (*Pinus silvestris*) i wejmutki (*Pinus strobus*). Zespół parkowo-pałacowy w W. sąsiaduje przez rzekę z podobnym w Łomnicy. W. jest wsią o złożonej funkcji. Przeważa roln. W 1978 r. było tu 106 gospodarstw i duży PGR. W 1988 r. gospodarstw było tylko 28, ale nadal W. był siedzibą Państw. Przeds. Hodowlanego, które posiadało nie tylko grunty i fermy, ale prowadziło też gospodarstwo rybackie na okolicznych stawach. Przem. reprezentują Zielonogórskie Zakł. Eksploatacji Kruszywa i niewielki zakł. drzewny. Wyłącznie z pracy w roln. w 1988 r. utrzymywało się 25% ludn., zawodowo czynnej. Wielu mieszk. W. pracuje w Łomnicy, Dąbrowicy, Mysłakowicach, a przede wszystkim w Jeleniej Górze, z którą wieś jest połączona komunikacją kol. (jest tu przystanek kol.) i miejską linią autobusową. Ob. W. staje się coraz bardziej osiedlem mieszk. dla jeleniogórzan. Wznoszone są nowe domy, także przystosowane do przyjmowania letników. Wieś ma stosunkowo słabo rozwinięte zaplecze handl.-usł. Jest tylko szkoła, biblioteka, bar i kilka sklepów.

6. Leżący w pobliżu Jeleniej Góry W. należy do starszych osad w okolicy miasta. Był wzm. w 1281 r., a więc powstał najpóźniej w 2. poł. XIII w. W 1299 r. jako właściciel został wymieniony Siegfried Zedlitz (Czedlicz, Ccdlicz) von Schildow. Nie wiadomo czy pisał się od nazwy wsi, czy powstała ona od jego nazwiska. W 1361 r. z W. wywodził się niejaki Hans, który był wójtem Jeleniej Góry. Wieś nadal należała do von Zedlitzów. W okresie wojen husyckich została prawdopodobnie przynajmniej częściowo zniszczona. W 1448 r. znajdowała się w rękach Dietricha von Runge, ale potem wróciła do von Zedlitzów. W 1486 r. właścicielem wsi stał się hr. von Schaffgotsch z Cnojnika, a w l. 1548-53 posiadał ją Johann von Schaffgotsch z innej linii rodu. Potem jednak do 1727 r. W. ponownie należał do hr. von Zedlitzów, ale z linii posiadającej Płoninę, W pocz. XVI w. wzniesli oni w W. okazałą ren. rezydencję.

WOJANÓW. KOŚCIÓŁ fot. M. Staffa

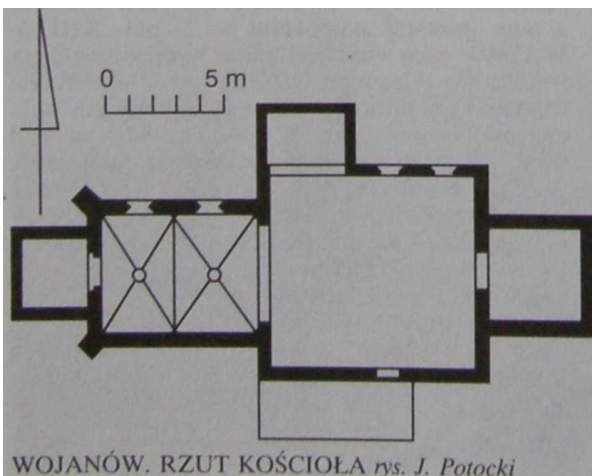

WOJANÓW. KOŚCIÓŁ fot. M. Staffa

W okresie wojny 30-letniej wieś została zniszczona w 1642 r., zamek również. W XVIII w. W. był dużą, dobrze rozwiniętą wsią. W 1726 r. płacono z niej 1.243 talary podatku. W 1701 r. W. kupił hr. von Garwath (Carwath). Jego syn sprzedał wieś i dwór w 1723 r. hr. von Zedlitzowi, a ten w 1752 r. za 59 tys. talarów hr. Sigmundowi von Frankenberg. Z kolei Klara von Franckberg (Frankenberg) (z d. hr. von Matuschka, której ojciec miał sporą część

Rudaw Janowickich) już w 1755 r. odsprzedała W. niejakiemu Danielowi von Buchsowi. Był to znacznie wzbogacony kupiec jel., który pełniąc różne funkcje i misje na dworze ces. został nobilitowany. Wcześniej już nabył sąsiednią Łomnicę, a w 1777 r. Bobrów, stając się jednym z większych właścicieli ziemskich w okolicy Jeleniej Góry. W 1765 r. wartość jego majątku "tylko w W, szacowano na 16.676 talarów. Mieszkało tu 11 kmieci. 26 zagrodników i 21 chałupników, w tym 8 rzemieślników. W 1786 r. w W. był kośc. kat. z plebanią, 2 szkoły (kat. i ewang.) dwór oraz 2 folwarki. Mieszk. 12 kmieci, 50 zagrodników i 9 chałupników.

W 1817 r. W. kupił podporucznik Karl Sigismund von Rothkirch, który założył tu rodową siedzibę. W 1825 r. wieś liczyła 72 bud., w tym pałac, 2 folwarki (z Januszewicami), kośc. kat. i 2 szkoły (kat. i ewang. - każda z nauczycielem). Po śmierci K. von Rothkircha majątek i pałac nabył radca sądowy kr. Prus Karl Albrecht Ike, wywodzący się z Kurlandii i nobilitowany w Polsce. Po 1832 r. dokonał przebud. pałacu. Jednak i on szybko zrezygnował z W., sprzedając go w 1839 r. za pośrednictwem spółki handlu morskiego, kr. Fryderykowi Wilhelmowi III, który urządził w pałacu rezydencję swojej córki kr. Luizy, małżonki kr. Fryderyka Niderlandzkiego. Wówczas dokonano zasadniczej przebud. pałacu na romant. rezydencję. W ten sposób W. dołączył do zespołu pałaco-

WOJANÓW. RZUT KOŚCIOŁA rys. J. Potocki

WOJANÓW. KOŚCIÓŁ. OKNO Z MASWERKIEM
 fot. M. Staffa

wo-parkowych dworu pruskiego, obejmującego Mysłakowice i Karpniki. Utworzyły one ciąg kilkunastokilometrowej dł. obszaru romant. krajobrazu.

W 1840 r. W. liczył 70 bud. Ewang. mieszk. W. należeli do parafii w Jeleniej Górze. We wsi istniały 2 gospody, a wśród mieszk. było 11 rzemieślników. Była to więc nadal wieś wyłącznie roln. W 1870 r. majątek kr. Fryderyka Niderlandzkiego zu Hagg obejmował 1.228 morgów i przynosił 1.543 talary rocznego dochodu. W W. mieszkał tylko dzierżawca, niejaki Semmler, radca szkolny z Berlina.

W 1867 r. przez grunty W. przeprowadzono linię kol. Wałbrzych-Jelenia Góra. Powstała też stacja kol., ale była dość oddalona od wsi. W 2. poł. XIX w. W. był już popularną miejscowością tu-ryst. Goście przybywali licznie podziwiać pałac i park, a wycieczki te łączono ze zwiedzaniem sąsiednich pałaców w Łomnicy i Bobrowie. W. stał się dogodnym punktem wyjścia w → Sokole Góry. Bardzo zachwalano panoramę Karkonoszy, szczególnie ze stacji kol. Faktycznie widok ten do

WOJANÓW. KOŚCIÓŁ. PŁYTA NAGROBNA
 fot. M. Staffa

WOJANÓW. PŁYTY NAGROBNE NA KOŚCIELE
 fot. M. Staffa

dzisiaj zachwyca. Obejmuje na pierwszym planie Sokole Góry, w głębi główny grzbiet Rudaw Janowickich i wreszcie cały grzbiet Karkonoszy. Jednak już wcześniej, w obrębie założenia parkowego, na pobliskiej górze, noszącej nazwę Eis Berg (pomiędzy stacją a wsią) zbud. modną romant. sztuczną ruinę, nazwaną Belvederem. W 1890 r. właścicielką wsi była ks. von Wied-Neuwied. W jej rękach wieś była także podczas 1 wojny światowej. W okresie międzywojennym

WOJANÓW. KOŚCIÓŁ. PŁYTA NAGROBNA
fol. M. Staffa

WOJANÓW. PAŁAC I PARK *fol. M. Staffa*

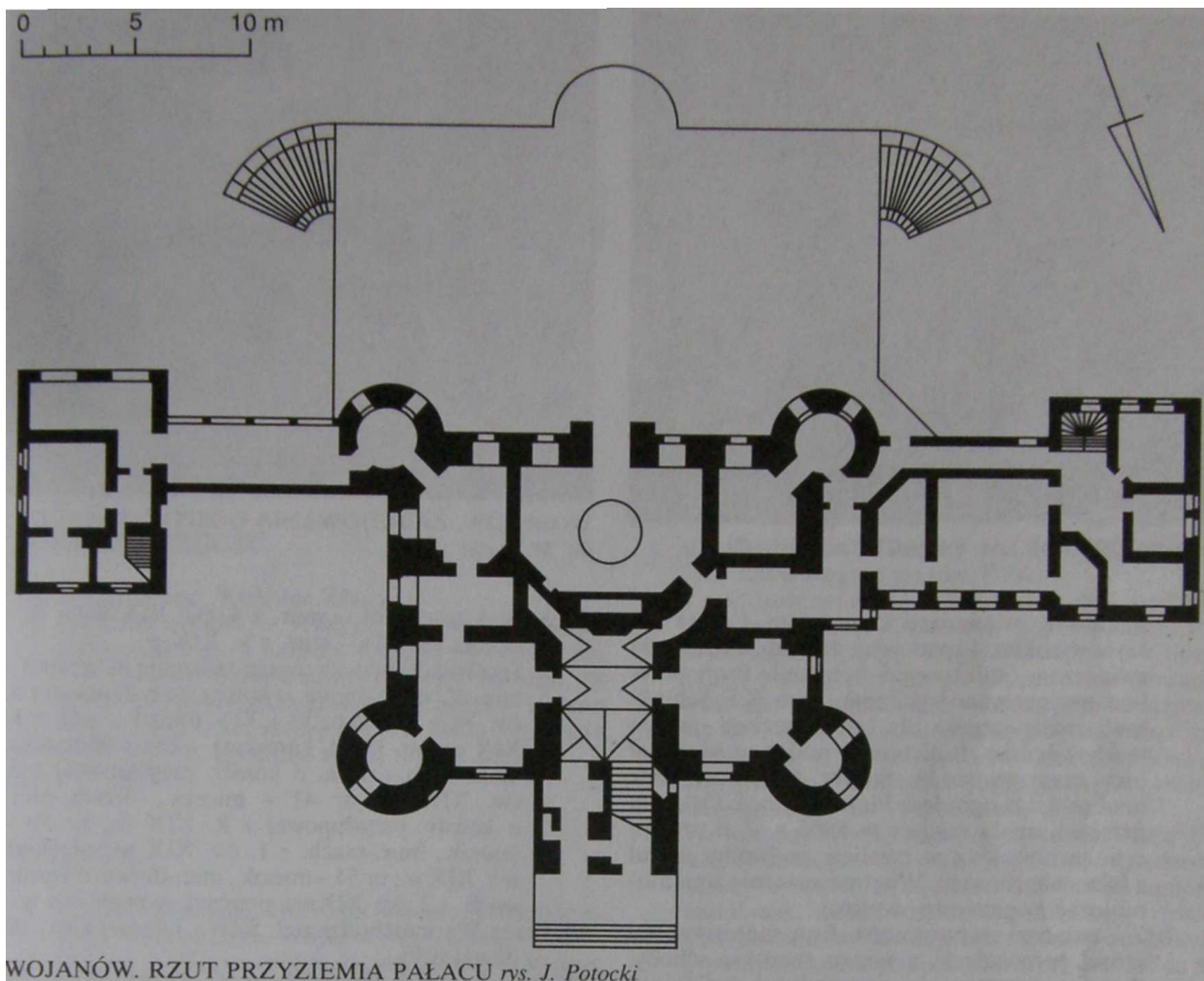
WOJANÓW. PAŁAC *fol. M. Staffa*

w W. były 2 gospody, dysponujące ok. 20 miejscami nocł. Wieś uchodziła za b. malowniczą i przytulną, ale ze względu na położenie na płaskim terenie w sąsiedztwie miasta, nie miała szans, aby przekształcić się w modne letnisko. W czasie II wojny światowej w W. działał jakiś obóz pracy dla robotników przemysłowych. Po 1945 r. pałac i zabud. gospod., stały się siedzibą gospod., państw. Przez pewien czas w pałacu mieścił się dom kolonijny, ob. stoi opuszczony. Na bazie PGR utworzono duże Państw. Przeds. Hodowlane, ob. w zarządzie Państw. Agencji Własności Rolnej jako Gospod. Rolne Skarbu Państwa. Wieś ma dobre perspektywy rozwojowe, należy do wyjątków w Sudetach, ponieważ w okresie powojennym nie tylko nie wyludniła się, ale powiększyła liczbę mieszk. Jedynie infrastruktura techn. i handl.-usł. nie nadąża za jej rozwojem. Sporo starych domów odrestaurowano, wzniesiono nowe, rozwija się też bud. gospod., i zapieczęte rolne. Pewną przeszkodą w rozwoju W. może być tylko ewentualna rozbud. lotniska w Jeleniej Górze i przekształcenie go w port lotniczy. Powódź w lipcu 1997 r. spowodowała zalanie dużej części wsi wodami wezbranego Bobru.

7. W. zachował cenny i interesujący zespół zabytków:

1. Kośc. par. Wniebowz. NMP, wzm. w 1318 r. Zachował got. prezbiterium z pocz. XIV w. i późnogot.-manier. nawę z 2. poł. XVI w. Był przebud. w XIX/XX w. oraz remontowany w 1969 i po 1978 r.

Jest to orientowana, jednonawowa budowla, z wydzielonym prezbiterium, nakrytym sklepieniem krzyżowym. Nawa nakryta drewn. stropem kasetonowym z 1608 r. Na osi kwadratowa wieża zakończona iglicowym hełmem. Na wieży dzwon z XVIII w. Zachował się got. kam. portal, a w prezbiterium półkoliście zakończone okna z manier., kam. maswerkami. W nawie drewn., malowana empora i łoża kolatorska z XIX w. ławą ozdobioną herbami właścicieli wsi. Naroża wieży i nawy akcentowane kam. ciosami. Na murze w załomie nawy i wieży zespół 10 płyt nagrobnych i epitafiów ren. z lat 1508-1633 członków rodów von Zedlitzów i von

WOJANÓW. RZUT PRZYZIEMIA PAŁACU rys. J. Potocki

Schaffgotschów. Drugi zespół wewnątrz, w kaplicy grobowej z sarkofagiem. Wewnątrz bogate i zróżnicowane wyposażenie. Najcenniejszy got. tryptyk znajduje się w Muzeum Nar. w Warszawie. Got. drewn., polichr. Ukrzyżowanie z XV w.; ren. obraz olejny z XVI w.; bar. chrzcielnica kam. z XVII w.; manier, drewn., polichr. bogato zdobiona ambona z 1607 r., przypisywana P. Meynerowi; bar. drewn., polichr. ołtarze z XVIII w.; obrazy olejne z XVIII-XIX w. oraz paramenty i naczynia liturgiczne z XVIII-XIX w. Kośc. i d. cmentarz otacza kam. mur z bramą. Przy kośc. rosną stare lipy drobnolistne (*Tilia cordata*).

- 2 . Pałac powstał w wyniku przebud. ren. dworu obronnego wzniesionego w 1603 r. Założony na rzucie prostokąta, z 4 narożnymi, cylindrycznymi wieżami oraz wysokim ryzalitem mieszczącym klatkę schodową na osi elewacji frontowej. Zrujnowany podczas wojny 30-letniej, od bud. w pierwotnym kształcie. W 1835 r. pałac gruntownie przebud. na rezydencję kr. Luizy Niderlandzkiej w modnym wówczas duchu romant., nadając mu cechy neogot. ang. Dobud. piętro, podwyższono narożne wieżyczki, ryzalit z klatką

WOJANÓW. FRONTON PAŁACU
fot. M. Staffa

WOJANÓW. PORTAL PAŁACU fot. M. Staffa

WOJANÓW. ZABUDOWANIA GOSPOD. PAŁACU
fot. M. Staffa

schodową zwieńczono krenelażem. Całość nakryto wysokim, 4-spadowym dachem, a wieżyczki zwieńczono stożkowymi hełmami. Proj. przebud. przypisywano wybitnemu arch. K.F. Schinklowi, realizującemu dla króla przebud. pałacu w Mysłakowicach. Przebud. podobno kierował inny znany twórca A. Stüller. Natomiast park miał proj. kr. ogrodnik Pierre Lenneé. Ostatnia przebud. miała miejsce w 1906 r. Z d. dworu ren. zachował się w ryzalicie podwójny portal z fryzem herbowym. Wnętrze znacznie zmienione utraciło pierwotny wystrój.

Za pałacem zapuszczona fosa-sadzawka, ku której sprowadzają z tarasu szerokie schody. Przed pałacem stoją pozostałości rozległych zabud. gospod., m.in. bar.-klas. oficyna mieszk. z pocz. XIX w., 2-kond., z wysokim łamanym i naczółkowym dachem z powiekami. Okna w opaskach, skromny portal, elewacje dzielone lizenami. Obok bud. gospod. z 1. ćw. XIX w., 1-2-kond.: okazała 2-kond. stajnia i stodoła mur. z XVIII w. Z drugiej strony zespołu resztki dużego parku.

3. Bud. stacji kol. - mur. z 4. ćw. XIX w.

4. Szkoła (nr 24) - mur. z k. XIX w.

5. Spośród domów na uwagę zasługują m.in.: nr 3 - mieszk., mur.-drewn. o konstr. przysłupowej z 4. ćw. XIX w.; nr 6, 33 i 37 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 38 (d. karczma) - bar i biblioteka, mur.-szach.-drewn. o konstr. przysłupowej z 3. ćw. XIX w.; nr 41 - mieszk., drewn.-mur. o konstr. przysłupowej z k. XIX w.; nr 50 -mieszk., mur.-szach. z 1. ćw. XIX w., przebud. w k. XIX w.; nr 54 - mieszk., mur.-drewn. o konstr. szach. z 3. ćw. XIX w., przebud. w pocz. XX w.

10. Przez W. przechodzi ziel. SZP z Jeleniej Góry do → Szwajcarki.

11. Poz.: 2, 3, 5, 7, 9, 10, 22, 26, 27, 28, 41, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 85, 86, 88, 89, 93, 105, 114, 116, 121, 122, 126, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 143, 144, 158, 159, 165, 171, 172, 179, 181, 182, 183, 186, 193, 195, 196, 197, 198, 201, 202, 204, 211, 218, 221, 226, 227, 234, 238, 239, 240, 244, 245, 246, 247, 254, 265, 266, 281, 283, 284, 288, 294, 295, 296, 300, 301, 302, 305, 314, 328, 333, 334, 336, 337, 341, 342.

WOJANÓW. OFICyna PAŁACOWA fot. M. Staffa

WOJANÓW. DOM MUROWANO-PRZYSŁUPOWO-SZACHULCOWY (KLUB ROLNIKA) fot. M. Staffa

WOJKÓW (WYSOKA ŁĄKA) (sztych F.G. Endlera z pocz. XIX w.) repr. M. Staffa

SANATORIUM „HOHENWIESE” (rys. z: Denkschrift zum 25 jährigen Bescheunder...)

WOJENNE ZBOCZE

1. Kriegeslehne, Wojenne Zbocze.
5. Pd.-zach. zbocze → Wilczyska poniżej → Skarbczyka, nad dol. → Kalnicy. Ciągnie się na wys. ok. 640-700 m w lesie świerkowym regla dolnego, na podłożu waryscyjskich granitów. Zboczem biegnie droga leśna o tej samej nazwie, którą być może zbud. wojsko. Znajduje się na terenie RPK.
11. Poz.: 314.

WOJKÓW

1. 1765 Hohenwiese, 1825 Hochwiese, Hohenwiese, 1945 Wysoka Łąka, Wojków, 1954 Kowary.
2. Do poł. XVIII w. wieś w ks. jaw. Do 1945 w pow. jel. Do 31.10.1954 w gr. → Kowary w pow. jel. Do 1975 część Kowar w pow. jel. Do 1990 osiedle w Kowarach, w woj. JG. Od 1990 osiedle w Kowarach, w rejonie Jelenia Góra, w woj. JG.
3. 1785 - 542, 1816 - 675, 1825 - 665, 1840 - 759, 1871 - 649, 1885 - 549, 1905 - 571, 1925 - 601, 1940 - 856, 1945 - 801, 1954 - 1307, pozostałe dane łącznic z Kowarami.
4. Wliczona w pow. Kowar.
5. Mieszk. i uzdrowiskowa dzielnica Kowar u pd. podnóża zach. grzbietu Rudaw Janowickich, ciągnącego się od → Skalnika przez → Wilczysko, → Średnicę, → Bukową, → Parkową po → Brzeźnik. U stóp Parkowej i Bukowej leżą sanatoria w rozległym parku leśnym, a bardziej ku wsch. ciągnie się część mieszk. W., wchodząc w głąb dol. → Kalnicy wzdłuż → Bukowej Drogi. W. leży na pn.-wsch. od obwodnicy Kowar (ul. Kamiennogórska) na wys. ok. 460-520 m. Z wielu punktów otwierają się piękne widoki na Karkonosze z panoramą miasta na pierwszym planie. Okoliczne wzniesienia są zbud. głównie z waryscyjskich granitów, w których występuje m.in. molibden, montronit i skalenie. W okolicy W. znajdują się słabo zmineralizowane lub radoczynne źródła. Zbocza porastają lasy świerkowo-bukowe, z dodatkiem innych gat., szczególnie na terenie d. parku sanatoryjnego na stokach Parkowej i Bukowej, gdzie zachowały się pozostałości pierwotnego

układu drózek i ścieżek spacerowych. Skrajem tych lasów biegnie granica RPK. Część uzdrowiskową w W. tworzą dwa sanatoria przeciwgruźlicze: „Bukowiec” (ob. szpital) i „Wysoka Łąka” (Specj. Zespół Gruźlicy i Chorób Płuc). Nazwa pierwszego z sanatoriów powodowała spore zamieszanie, jest bowiem identyczna z nazwą wsi po drugiej stronie grzbietu i stąd jego lokalizację w wielu opracowaniach przenoszono na jej teren. Z kolei nazwa drugiego jest przeniesieniem starej nazwy miejscowości. W. jest najszybciej rozwijającą się dzielnicą Kowar. Wzniesiono tu sporą ilość domów jednorodzinnych, stale bud. są nowe. Rozwijają się zaplecze handl.-usł., działa szkoła, hotel, sklepy i lokale gastronomiczne. Istnieje ośr. wczas., są kwatery prywatne, stadnina koni dla turystów. Przez W. prowadzi lokalna szosa z Kowar do → Karpnik przez → Przeł. pod Średnicą. Ze względu na duże lasy otaczające W. na jego terenie jest leśn. Gruszków, a w głębi dol. Kalnicy leśn. → Bukowa.

6. Początki W. nie są jasne, nie wiadomo nawet dokładnie kiedy powstała pierwsza osada. Było to prawdopodobnie jeszcze przed wojną 30-letnią. W przeciwieństwie do Kowar, W. był zawsze osadą roln., potem większość mieszk. stanowili

WIDOK NA KARKONOSZE SPRZED SANATORIUM W WOJKOWIE (rys. z: Denkschrift zum 25 jährigen Bescheunder...)

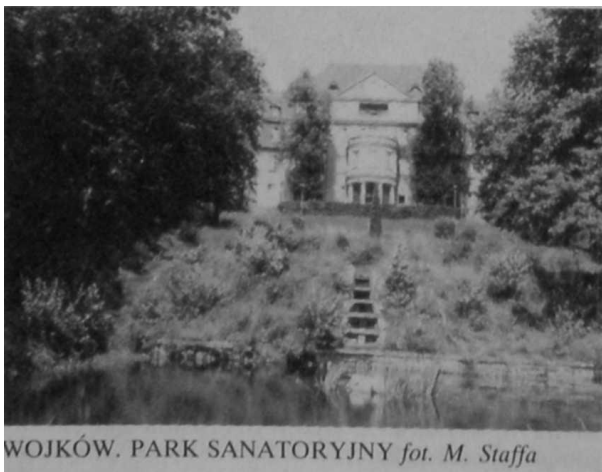
WOJKÓW NA TLE ŚREDNICY I WILCZYSKA. W ŚRODKU PRZEŁĘCZ POD ŚREDNICĄ fot. M. Staffa

tkacze chałupnicy. Ze względu na brak użytków roln. mieszk. musieli zajmować się rzemiosłem. Rozległe użytki rolne (ob. głównie podmokłe łąki) pomiędzy W. a Kowarami stanowiły areał przynależny do folwarku przy zamku „Nowy Dwór” w → Radocinach, stąd pozostały niezabudowane. W. należał do kolejnych właścicieli zamku „Nowy Dwór”, a więc do 1634 r. do hr. von Schaffgotschów. Po jego straceniu w 1635 r. i konfiskacie dóbr podczas wojny 30-letniej trafił w ręce hr. von Tschernina, podobnie jak cały majątek. Dopiero w 1747 r. kr. Prus Fryderyk II wykupił dobra z rąk wdowy po kolejnym hr. von Tscherninie, ale kosztami wykupu obciążył hipotekę Kowar, które w ten sposób stały się nominalnym posiadaczem okolicznych wsi, w tym W.

W. był już dużą wsią i znacznym ośr. tkactwa chałupniczego. W 1765 r. wartość majątku Kowar w W. szacowano na 1.513 talarów. Mieszkało w nim 22 zagrodników i 56 chałupników oraz 37 tzw. wolnych ludzi, wśród nich 3 rzemieślników. Była to więc, jak widać, uboga wieś roln. W 1786 r.

była tu tylko szkoła, a mieszk. 67 zagrodników i 38 chałupników.

W 1825 r. w W. było 106 domów, w tym młyn wodny. Większość mieszk. trudniła się tkactwem, pracowało 31 warsztatów bawełnianych. 26 lniarskich i 1 prod. tasiemki. Z kolei w 1840 r. wymieniano młyn wodny, 3 gospody i 19 różnych rzemieślników. Warsztatów tkających płótno bawełniane było już 147, a wytwarzających płótno lniane - 20, nadal jeden prod. tasiemki. Była to wówczas duża i ludna wieś, ale nie miała własnego kościoła. Mieszk. należeli do parafii kat. i ewang. w mieście. Po upadku tkactwa chałupniczego część mieszk. podjęła pracę w zakł. włók. w Kowarach. Od poł. XIX w. W. zaczął przekształcać się w dość popularne letnisko, którego walorem były piękne widoki. Wznoszono nowe gospody z miejscami nocl. i pensjonaty. Przed 1939 r. działał w W. 4 hotele i gospody, 27 pensjonatów i kwatery prywatnych, dysponujące łącznie ok. 160 miejscami nocl. Wieś słynęła z dobrze rozwiniętego, nowoczesnego sadownictwa.

WOJKÓW. PARK SANATORYJNY fot. M. Staffa

WOJKÓW. SANATORIUM „BUKOWIEC” fot. M. Staffa

WOJKÓW. SANATORIUM „WYSOKA ŁĄKA”
 fot. M. Staffa

WOJKÓW. SANATORIUM „WYSOKA ŁĄKA”
 fot. M. Staffa

Największe zmiany przyniosła w pocz. XX w. bud. ogromnych sanatoriów. W 1899 r. SI. Tow. Ubezp. Społ. (Genesungsheime der Versicherungsanstalt Schlesien) zakupiło od ks. von Reussa z Nowego Dworu 31 ha łąk i lasów pod" bud. „śląskiego Davos" (Wysokiej Łąki). Potem dokupiono jeszcze grunt pod bud. „Bukowca". Dp 1902 r. zbud. sanatorium „Hochenwiesen" (ob. Wysoka Łąka), a w 1916 r. ruszyła bud. sanatorium „Buchwald" (ob. Bukowiec). „Wysoka Łąka" cieszyła się ogromnym powodzeniem jako nowoczesny zakład, mogący przyjąć do 500 kuracjuszy. Znana była z pięknego położenia i widoków na Śnieżkę. Uzupełnieniem zespołu były domy mieszk. dla pracowników i adm. W czasie obu wojen światowych w sanatoriach działały ośr. rehabilitacyjne dla wojskowych. Podczas II wojny światowej w W. znajdował się obóz pracy dla robotników z obozów pracy, głównie Żydów.

Po wojnie W. pozostał uzdrowiskiem i osiedlem mieszk. Już w 1945 r. „Bukowiec" przyjął pierwszych chorych na gruźlicę, przeważnie żołnierzy-rekonwalescentów. W 1949 r. oddano do użytku sanatorium „Wysoka Łąka" i dzięki temu liczba łóżek w zespole przekroczyła tysiąc. W. stał się centrum leczenia gruźlicy w Sudetach Zach. Podlegały mu sanatoria w Szklarskiej Porębie, Karpaczu i innych miejscowościach regionu. Potem jeszcze przez pewien czas jako oddz. sanatoryjny wykorzystywano zamek „Nowy Dwór" w pobliskich Radocinach. We wsi działały również zakł. ośr., wczas.-kol. Ok. 1950 r. rozpoczęto bud. osiedla mieszk. dla pracowników Zakładów R-1, wydobywających rudę uranową w Kowarach. Taki kierunek rozwoju W. spowodował utratę funkcji roln. i w 1954 r. wieś włączono w granice K. Od tego czasu rozwija się głównie jako osiedle mieszk., najatrakcyjniej położone w Kowarach. Rola uzdrowiska zmalała, ponieważ spadła liczba chorych na gruźlicę. „Wysoka Łąka" specjalizuje się nadal w leczeniu gruźlicy, ale też i innych chorób płuc, w tym nowotworów, natomiast „Bukowiec" zamieniono na szpital ogólny. Wobec znacznego rozwoju osiedla w ostatnich latach w W. zbud. kaplicę mszalną.

7. W. zachował w przeważającej części pierwotny układ przestrzenny, szczególnie w obrębie zespołu sanatoryjno-willowego:

1. Zespół sanatoryjny:

- sanatorium „Wysoka Łąka", ul. Sanatoryjna 15 - zbud. w l. 1900-1902 wg proj. wrocł. arch. Carla Grossena, który wzorował się na podobnym obiekcie w szwajcarskim Davos. Mur.-drewn.-szach, rozległy budynek 3-4-kond. o rozczłonkowanej bryle i wielopołaciowych dachach z licznymi szczytami, wieżyczkami, sterczynami itp. Od frontu werandy i tarasy. W hallu umieszczona jest tabl. poświęcona Józefowi Gielniakowi;
- szpital „Bukowiec", ul. Sanatoryjna 14 - mur. z lat 1916-20. Długi, 2-3-kond. bud. z poddaszem użytkowym. Wzniesiony na łamanym rzucie, z mocno zaakcentowanym ryzalitem wejściowym i słabiej zaznaczonymi ryzalitami bocznymi.

WOJKÓW. WILLA W ZESPOLE UZDROWISKOWYM
 fot. M. Staffa

WOJKÓW. WILLA fot. M. Staffa

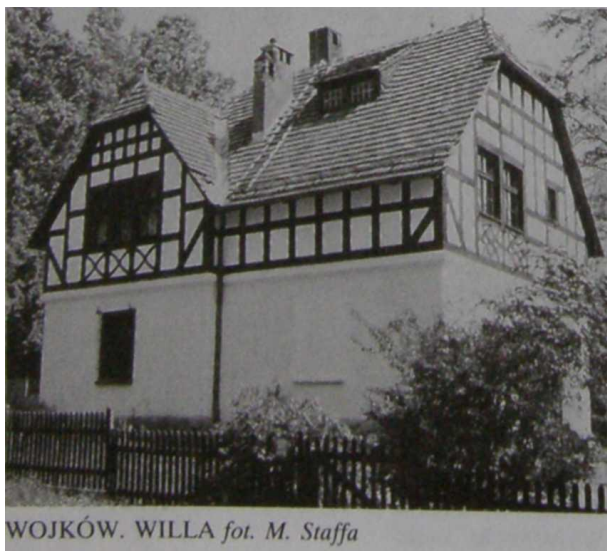

WOJKÓW. NOWA KAPLICA fot. M. Staffa

- Oba sanatoria oraz inne bud. przy ul. Sanatoryjnej stoją w obrębie parku o pow. ok. 5 ha, z licznymi okazami starych drzew. Osią założenia jest rozległa łąka, u góry zamknięta bryłą „Wysokiej Łąki”, a u dołu flankowana bud. pomocniczymi. Na teren zespołu prowadzą bramy. Przed „Bukowcem” jest mała sadzawka z pozostałościami kaskady wodnej.
2. Szkoła podst. Nr 5 im. Józefa Gielniaka, ul. Górna 2 - mur. z k. XIX w. Na bud. tabl. poświęcona patronowi.
 3. Na terenie W. zachował się duży zespół domów mieszk. i bud. gospod. Część nosi cechy charakterystyczne dla bud. pensjonatowego:
 - ul. Górna 6 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 7 - mieszk., drewn.-mur. z k. XIX w.; nr 8 -mieszk., mur. z ok. 1920 r.; nr 9 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 10 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 11 - mieszk. (leśn.), mur. z ok. 1900 r.;
 - ul. Kościuski 3, 4, 5, 6 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 10 - mieszk., mur.-szach. z k. XIX w.; nr 11, 12, 13 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 14 - mieszk., mur. z ok. 1920 r.;

17 i 18 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 20 -mieszk., mur. z ok. 1900 r.; nr 21 - mieszk., drewn.-mur. z 1. poł. XIX w., częściowo rozebrany; nr 23 - mieszk., mur.-szach. z poł. XIX w.; nr 26 - mieszk., drewn.-mur. z k. XIX w.; nr 27 - mieszk., mur.-szach. z k. XIX w.; nr 28 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 30 - mieszk., drewn.-mur. z ok. 1900 r.;

- ul. Pensjonatowa 1 - mieszk., mur.-szkieł. (mur pruski) z k. XIX w.;
- ul. Sanatoryjna 1 - mieszk. (przedszkole) mur. z k. XIX w. oraz park; nr 2 - mieszk., drewn.-mur. z k. XIX w. o charakterze pensjonatu; nr 3 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 4 - mieszk. mur.-szach. z ok. 1920 r. oraz bud. gospod. z pocz. XX w.; nr 6 i 7 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 9 - mieszk., mur. z ok. 1900 r. o charakterze pensjonatu; nr 11 - mieszk. mur. z ok. 1920 r.; nr 13 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 17 - mieszk., mur.-szach. z ok. 1902 r. o charakterze pensjonatu (w d. zespole sanatoryjnym); nr 19 - mieszk., mur. z ok. 1902 r. o charakterze pensjonatu (w d. zespole sanatoryjnym); nr 21 - mieszk. mur.-szach. z ok.

WOJKÓW. WILLA fot. M. Staffa

WOJKÓW. HOTEL „HARNAŚ” fot. M. Staffa

WOŁEK I MAŁY WOŁEK OD PN. fot. M. Staffa

1902 r. (w d. zespole sanatoryjnym); nr 23 -willa mur.-szach. z ok. 1902 r. (w d. zespole sanatoryjnym); nr 29 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 31 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 33 i 37 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; - ul. Wojska Polskiego 1 - mieszk., mur. z ok. 1900 r.; nr 2 - mieszk., mur.-szach. z k. XIX w.; nr 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11 - mieszk., mur. z k. XIX w., część o charakterze pensjonatów; nr 14 -mieszk., drewn.-mur. z k. XIX w.; nr 15 -mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 17 - mieszk., drewn.-mur. z ok. 1920 r.; nr 17a - mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 18, 19, 20, 21 - mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 23 - mieszk., mur.-drewn.

0 konstr. przysłupowej z k. XIX w.; nr 24 i 25 — mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 26 - mieszk., mur. z ok. 1900 r., o charakterze pensjonatu; nr 28

1 29 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 31 -mieszk., drewn.-mur. z ok. 1910 r., o charakterze pensjonatu; nr 32 - mieszk., mur. z ok. 1910 r.; nr 33 - mieszk. (d. karczma sądowa), mur.-szach. z pocz. XIX w.

9. 1. Józef Gielniak (18.02.1932 w Denain, Francja - 28.05.1972 w K.) - jeden z najwybitniejszych polskich grafików współczesnych. Przybył do K. jako pacjent sanatoriów „Wysoka Łąka”, a następnie „Bukowiec”. Po zakończeniu leczenia pozostał w sanatorium, już jako pracownik, aż do śmierci. Jego talent odkrył prof. S. Dawski z PWSSP we Wrocław. Pod jego kierunkiem J. Gielniak studiował grafikę, chociaż ze względów zdrowotnych nie mógł ukończyć normalnych studiów. Niezwykle oryginalne grafiki, głównie linoryty, zyskały światowy rozgłos i uznanie. Większość tematycznie nawiązuje do przeżyć artysty w sanatorium. W „Bukowcu” znajduje się część zbioru.
2. Jerzy Jakubów (19.10.1957 w Cieplicach Śl. Zdroju) - plastyk, rzeźbiarz i rysownik, absolwent szkoły im. Kenara w Zakopanem. Autor licznych rysunków m.in. z Kowar, W. i Karkonoszy, ilustrator wydawnictw regionalnych. Mieszka w W.
3. Georg Müller-Breslau (5.09.1856 we Wrocław. 20.10.1911 w W.) - rzeźbiarz, grafik, często przebywał w Karkonoszach, które także były

tematem jego twórczości. Zm. w san. „Bukowiec”.

4. Robert Śliwiński (30.11.1840 w Lesznie-5.09.1902 w W.) - znany litograf i malarz. Tworzył we Frankfurcie n. M. i we Wrocław., gdzie nauczał rys. Zmarł w sanatorium.

10. Na terenie W. jest hotel „Harnas”, ul. Jagiellońska 1, tel. 18-24-26, 90 miejsc.

Pd.-zach. skrajem W. (ul. Pensjonatowa) prowadzi nieb. szlak z Kowar przez Bukowiec do Karpnik.

11. Poz.: 2, 5, 7, 9, 10, 27, 41, 42, 43, 44, 56, 57, 58, 59, 60, 78, 93, 112, 122, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 141, 142, 154, 157, 158, 164, 165, 167, 172, 179, 180, 181, 182, 183, 201, 204, 238, 244, 246, 247, 255, 265, 266, 271, 281, 282, 283, 287, 292, 294, 299, 300, 301, 302, 305, 314, 334, 342, 344.

WOŁEK

1. Ochsen Kopf, Ochsenkopf, Wołek.

5. Jeden z najwyższych szczytów 878 m w Rudawach Janowickich. Wyrasta w pn. części ich grzbietu głównego pomiędzy → Dzięczą Górą na pd. i → Miedzianymi Skalami na pn.-zach., oddzielony od obu wyraźnymi przeł. Zach. zbocze W. opada dość stromo do dol. → Janówki, wsch. łagodniej, poprzez → Rzędzinki w stronę → Wieściszowic, do dol. → Mienicy. Ku pn. szerokie stoki W. łagodnie, stopniowo poprzez → Mały Wołek schodzą w dol. → Bobru.

W. jest zbud. w części zach. z waryscyjskich granitów, które wąska żyła aplitów oddziela od dewońskich fylitów grafitowo-serycytowych, łupków grafitowo-serycytowych i kwarcowo-skaleniowych, które tworzą wsch. zbocze. Pod szczytem i nad przeł. oddzielającą W. od Dzięczej Góry stoją niewielkie skałki granitowe. W związku ze złożoną bud. geol. w skałach W. występuje szereg minerałów, np. andaluzyt, grafit, turmaliny, granaty, ilwaj, kordieryt, korund i magnetyt. Ze wsch. zbocza wydobywa się znaczne ilości amfibolitów w kamieniołomie nad Wieściszowicami. Szczyt porastają lasy świerkowe i świerkowo-bukowe. Na szczytowej polance w k. XIX w., prawdo-

WOŁEK I ŚWINI GRZBIET ZE STAROŚCIŃSKICH SKAŁ fot. M. Staffa

podobnie po 1880 r., posadzono krzewy kosodrzewiny (*Pinus mughus*). Przyjęły się na tym dość dla nich niskim stanowisku, ale nie rozrastają się. W tym samym czasie RGV na szczycie, a może raczej pod szczytem od zach., przy skrzyżowaniu leśnych ścieżek, postawiło schron dla turystów., po którym nie ma żadnych śladów. Dawniej W. uchodził za wspaniały punkt widokowy. Panorama obejmowała G. Izerskie, Karkonosze, G. Kamienne, Wałbrzyskie i Ślęzę oraz oczywiście Kotlinę Kamiennogórską, Pogórze Bolkowskie i część G. Kaczawskich. Szczególnie polecano wieczorne widoki na G. Wałbrzyskie. Potem las podrośł i szczyt utracił walory widokowe. Panorama rozciągała się tylko ze skraju lasu na wsch. zboczu, na → Halę Krzyżową. Ob. las uległ przerzedzeniu i otwierają się znowu ograniczone widoki. W. leżw w RPK.

10. Przez W. przechodzą szlaki: nieb. E 3 ze → Szwejczarki na → Skalnik oraz żółty z → Janowic

Wlk. → Doliną Janówki i z Kamiennej Góry przez → Wielką Kopę.

11. Poz.: 5, 7, 9, 10, 11, 22, 27, 28, 42, 43, 44, 53, 54, 66, 68, 81, 91, 93, 108, 126, 130, 137, 159, 160, 161, 164, 165, 167, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 229, 233, 238, 244, 246, 247, 153, 255, 283, 284, 289, 290, 291, 294, 295, 301, 302, 306, 314, 315, 323, 332, 341.

WYSOKA

1. Wysoka Skała, Wysoka.
5. Skałka na szczytowym spłaszczeniu → Sokolika w → Sokolich Górach. Stoi na wys. ok. 620 m naprzeciwko → Sokolika Dużego. Ma tylko kilka m wys., ale bywa celem wspinaczek. Znajduje się na terenie RPK.
10. W pobliżu W. kończy się czerw, szlak ze → Szwejczarki.
11. Poz.: 62.

WOŁEK Z PRZEŁĘCZY RĘDZIŃSKIEJ fot. M. Staffa

ZAMKOWE SKAŁY fot. M. Staffa

Z

ZAMCZYSKO

1. Klein Bolzenschloß, Zamczysko.
5. Skałka, a raczej urwisko skalne o wys. nie przekraczającej 10 m, wyrastające z krawędzi dol. Bobru na pn.-zach. od → Miedzianki, pomiędzy nią a → Janowicami Wlk. Leży na wys. ok. 440-450 m. Poniżej rośnie las świerkowo-bukowy, wyżej ciągną się użytki rolne. Leży na terenie RPK. Stanowi dobry punkt widokowy na G. Ołowiane i Przełom Janowicki Bobru. D. było to popularne miejsce spacerów z Miedzianki i Janowic Wlk., dzisiaj zapomniane i pomijane przez znakowane

11. Poz.: 65, 66, 247, 294, 314.

ZAMKOWE SKAŁY

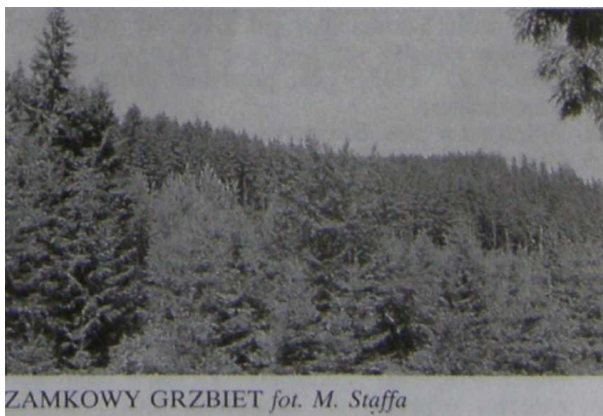
1. Skały Zamkowe, Zamkowe Skałki, Zamkowe Skały.
5. Grupa skalna na wierzchołku → Krzyżnej Góry w → Sokolich Górach. Stoi na pn.-wsch. od szczytowej → Krzyżnej Skały w postaci 20 m zwartego muru skalnego, na wys. ok. 630 m. W pobliżu rośnie rzadki las mieszany. U pn.-wsch. podnóża Z.S. znajdują się nikielne relikty zamku → Sokolec, od których skałki wzięły nazwę. Leżą na terenie RPK.
10. Przy Z.S. kończy się czarny szlak ze → Szwajcarki.
11. Poz.: 22, 28, 54, 62, 65, 125, 127, 143, 246, 247, 254, 291, 294, 300, 301.

ZAMKOWY GRZBIET fot. M. Staffa

ZAMKOWY GRZBIET

1. Grzbiet Zamkowy, Zamkowy Grzbiet.
5. Jedna z odnóg głównego grzbietu Rudaw Janowickich w ich pn. części. Ciągnie się na pn.-zach. od → Małego Wołka, oddzielony od niego przeł. zwaną → Polaną Mniszkowską, za którą znajdują się najwyższe → Miedziane Skały 742 m. Dalej ku pn.-zach. grzbiet, wydzielony od zach. i pd.-zach. → Doliną Janówki, a od wsch. → Żużłową Doliną, stopniowo opada i poprzez ciąg skałek w rejonie → Głazisk Janowickich schodzi na rozdroże pod → Strażnicą, gdzie ku zach. odchodzi odgałęzienie z Bolczowem, a ku pn. grzbiet

ZAMKOWY GRZBIET fot. M. Staffa

ZAMKOWY GRZBIET Z SUCHĄ GÓRĄ Z JANOWICWLK. fot. M. Staffa

przez → Suchą Górę opada nad → Janowicami Wlk., gdzie kończy się → Leśniczą Kopą. Zbud. z waryscyjskich granitów, które występują na pow. w postaci dużej ilości fantazyjnie ukształtowanych skałek, usypisk i urwisk. Porośnięty w całości lasem świerkowo-bukowym. Pn. część Z.G. stanowi proj. rezerwat przyr. w obrębie RPK.

10. Z Janowic Wik. przez Bolczów do dol. → Janówki prowadzi ziel. SZP. Od Bolczowa do → Skalnych Bram wiedzie szlak czarny, a z dol. Janówki przez Skalne Bramy, pod Miedzianymi Skałami na Polanę Mniszkowską prowadzi nieb. szlak E 3 ze → Szwajcarki na → Skalnik. Wreszcie pd.-zach. podnóżem, dol. Janówki prowadzi na Polanę Mniszkowską żółty szlak z Janowic Wlk. na Wołek i do Kamiennej Góry.

11. Poz.: 66, 233, 246, 247, 255, 294, 301.

ZA TOREM

1. 1910 Überschaar, 1950 Zatorze, 1965 Za Torem.
2. Do 1945 kolonia → Szarocina w pow. kam.-gór. Do 1973 część Szarocina w gr. → Leszczyniec, w pow. kam.-gór. Do 1975 część Szarocina w gm. Kamienna Góra, w pow. kam.-gór. Do 1990 część Szarocina w gm. Kamienna Góra, w woj. JG. Od 1990 część Szarocina w gm. i rejonie Kamienna Góra, w woj. JG.
3. 1910 - 25, 1933 - 25, pozostałe dane łącznie z Szarocinem.
4. Wliczona w pow. Szarocina.
5. Dawna kolonia Szarocina, być może Radomila. Położona jest przy nieczynnej ob. linii kol. z Kamiennej Góry do → Kowar na wys. ok. 540 m u pd. podnóża → Jaworowej w Rudawach Janowickich, na skraju rozległych lasów świerkowo-bukowych, których skrajem prowadzi granica RPK.
6. Z.T. powstało prawdopodobnie w k. XIX lub na pocz. XX w., chyba jednak raczej przed uruchomieniem w 1905 r. linii kol. Ta część Szarocina należała wówczas do Radomila, który wkrótce

potem sam stał się jego częścią. Dawniej było tu 5-6 zagród, ale po 1945 r. część opuszczono i aktualnie są tylko 2.

10. Przez osadę prowadzi czerw. GSS z Szarocina na → Skalnik

11. Poz.: 2, 7, i 1, 68, 158, 160, 176, 182, 183, 244, 265, 266, 276, 302.

ZĄBEK

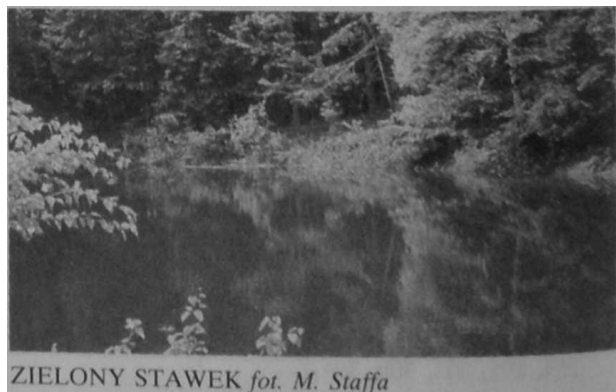
1. Ząbek.

5. Skałka z waryscyjskiego granitu na szczytowym spłaszczeniu → Sokolika w → Sokolich Górach. Stoi na wys. ok. 620 m pomiędzy → Okienną na zach. i → Wysoką na pn.-wsch. Tworzy ją niewielka, nieforemna baszta skalna o wys. tylko kilku m. Leży na terenie RPK. Bywa celem wspinaczek.

11. Poz.: 62.

BIELONY STAWEK

1. Gustav Grube, Zielone Jeziorko, Zielony Stawek. 5. Jedno z trzech tzw. Kolorowych Jeziorek, najwyżej położone. Znajduje się na poziomie ok. 730 m

ZIELONY STAWEK fot. M. Staffa

ZIELONY STAWEK fot. M. Staffa

ZIPSEROWA CZUBA fot. M. Staffa

pod grzbietem odchodzącym na pn.-wsch. od → Wielkiej Kopy w stronę → Mnichów. Zajmuje wyrobisko d. kopalni łupków pirytowych „Gustav Grube”, którą eksploatowano od 1790 r. Kopalnia leżała na gruntach → Raszowa, ale urobek z niej zwożono przez → Wieściszowice do witrjo-lejny w → Płoszowie, gdzie przerabiano go na siarczan miedzi i żelaza, potem na witrjol! Kopalnię eksploatowano do 1902 r. Po zaprzestaniu robót wyrobisko wypełniło się wodą, która ma jednak zmienny poziom i w suche lata zanika. Zbocze Wielkiej Kopy bud. staropaleozoiczne łupki serycytowo-chlorytowo-kwarcowe z pirytami oraz tufity. Otoczenie wyrobiska stanowi las świerkowy regla dolnego. Z.S. leży na terenie RPK.

10. W sąsiedztwie Z.S. przechodzi ziel, szlak z → Marciszowa przez Wielką Kopę na → Skalnik.
11. Poz.: 7, 11, 28, 66, 68, 108, 246, 247, 255, 282, 290, 294, 301, 314.

ZIPSEROWA CZUBA

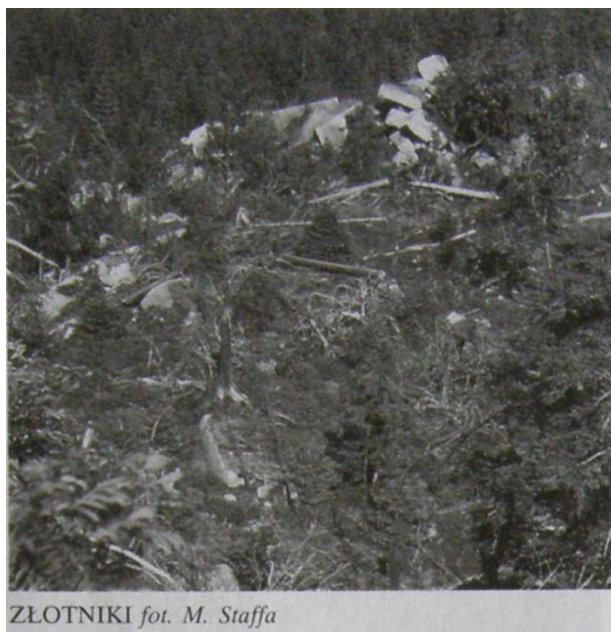
1. Kościelec, Wielbłąd, Zipserowa Turnia, Zipserowa Czuba.
5. Okazała skałka z waryscyjskiego granitu na pn. zboczu → Sokolika w → Sokolich Górach. Stoi

na wys. ok. 580 m w gęstym lesie świerkowym na terenie RPK. Wyrasta w postaci dwuwierzchołkowej baszty o wys. do 30 m (stąd poboczna nazwa Wielbłąd). Wierzchołki noszą nazwy Pd. i Pn. Czuba, a rozdziela je Szczerba. Na Z.Cz. poprowadzono sporo dróg wspinaczkowych o różnej skali trudności. Obok → Krzywej Turni, → Sukiennic i obu → Sokolików (Bliźniaków), Z.Cz. jest jednym z najpopularniejszych terenów wspinaczkowych w Sokolich Górach. Nazwa skałki wywodzi się od nazwiska Tadeusza Zipsera - arch., prof. Politechniki Wrocł., czynnego wspinacza w pocz. lat 50-tych.

11. Poz.: 62, 143, 254, 291, 294, 295, 300, 301.

ZŁOTE ŹRÓDŁO

1. Goldquelle. Gold Quelle, Złote Źródło.
5. Źródłko w dol. → Karpnickiego Potoku powyżej → Strużnicy. Znajduje się w pobliżu szosy z → Karpnik do → Kowar, poniżej → Dziobatej Skały na wys. ok. 480 m. Jest trudne do odnalezienia, szczególnie w lecie, ze względu na rosnące wokół bujne trawy i krzewy.
11. Poz.: 7, 127, 137, 186, 246, 314, 328.

ZŁOTNIKI

1. Goldrinne, Złotniki.
 5. Skalka zbud. z waryscyjskiego granitu stojąca przy → Starym Trakcie Kamiennogóskim. Wyrasta na wys. ok. 700 m na pd.-zach. zboczu → Skalnika, opadającym stromo do dol. → Bystrej. Stoi w lesie świerkowym regla dolnego na terenie RPK.
11. Poz.: 125, 126, 127, 130, 157, 182, 183, 246, 247.

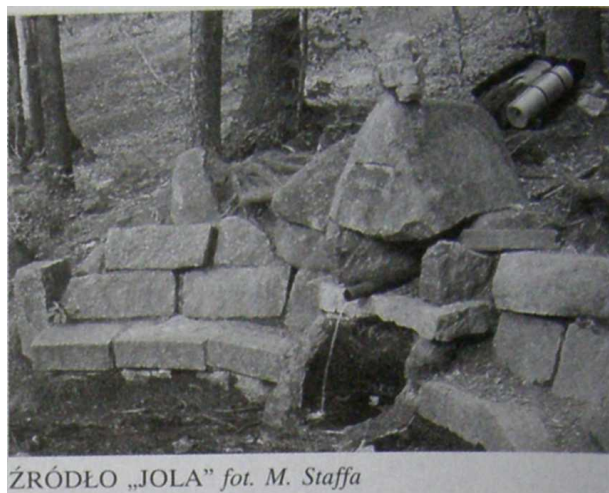
ZYGMUNTÓWKA

1. Zygmuntołka.
 5. Skalka na szczytowym spłaszczeniu Sokolika w → Sokolich Górach, na pn.-wsch. krawędzi wierzchołka. Stoi na wys. ok. 620 m pomiędzy → Wysoką na pd. i → Zipserową Czuba na pn. Zbud. z waryscyjskiego granitu, ma tylko kilka m wys., ale ze względu na kształt bywa celem wspinaczek. Leży na terenie RPK. Nazwa powstała w kregach wspinaczy, a pochodzi od imienia czynnego w 1. 50-tych Zygmunta Piotrowskiego.
11. Poz.: 62.

Ż

ŹRÓDŁO JOLA

1. Źródło Joli, Źródło Jola, Źródło Jola.
5. Źródło przy szosie z → Kowar do → Karpnik. Znajduje się na pd. zboczu → Średnicy powyżej → Wojkowa, na wys. ok. 560 m, mniej więcej 0,6 km od → Przeł. pod Średnicą. Wokół rośnie las świerkowo-bukowy. Ź.J. jest ujęte w stal. rurze

umieszczonej w podmurowaniu z kamieni, które po bokach tworzą ławy. Nad wylotem rury, na głazie, jest wykuta jego nazwa na miejscu jakiejś niem. tablicy. Pod źródłem mała sadzawka, przeważnie sucha. Źródło stanowiło popularny cel spacerów kuracjuszy z Wojkowa, zwłaszcza po zbud. w okresie międzywojennym szosy. Podążano tędy na pobliski tzw. Hemmrich w pobliżu Przeł. pod Średnicą, który uchodził za doskonały punkt widokowy na Karkonosze.

11. Poz.: 125, 126, 246, 247, 301.

Ż

ŻÓŁTA RYSA

1. Żółta Rysa.
 5. Wąski żleb oddzielający → Sokolą Lalkę od → Sokolika Małego w masywie → Sokolika. Kilkunastometrowej wys. wcięcie w zach. ścianie Sokolej Lalki ma żółtawe zabarwienie, które zasugerowało nazwę. Rysą prowadzą drogi wspinaczkowe. Ź.R. znajduje się w RPK.
11. Poz.: 62, 143.

ŻUBR

1. Żubr.
 5. Fragm. pd.-wsch. załamania ściany → Krzywej Turni w masywie → Sokolika w → Sokolich Górach. Charakterystyczny kształt ściany zasugerował nazwę. W użyciu są też nazwy odnoszące się do mniejszych partii skałki: Nos Żubra i niżej Grzbiet Żubra. Wszystkie te nazwy wywodzą się z kregów wspinaczy, ponieważ na Ż. prowadzi kilka trudnych dróg wspinaczkowych. Pod ścianą rośnie rzadki las świerkowo-bukowy w obrębie RPK.
11. Poz.: 62, 143.

ZUŻŁOWA DOLINA fot. M. Staffa

ŻUŻŁOWA DOLINA

1. Schlackenthal, Żużłowa Dolina.
5. Dolina → Hutniczego Potoku w pn. części Rudaw Janowickich. Wcina się pomiędzy → Zamkowy Grzbiet od zach. i → Hutniczy Grzbiet od wsch. Podchodzi na pn. zbocze → Małego Wołka, gdzie d. leżały górne domy → Mniszkowa. Ciągnie się ponad 2.0 km na wys. ok. 440-680 m. Wypreparowana została w waryscyjskich granitach. W większości rośnie w niej las, a w górnej części ciągną się łąki, na których występują górskie gat. roślin. W dolnej części widoczne są ślady d. robót gór.-hutn. Ż.D. leży na terenie RPK.
6. Nazwa dol. nawiązuje do gór.- i hutn. przeszłości → Janowic Wielkich, → Miedzianki i Mniszkowa. W k. XVI w. ówcześni właściciele Miedzianki, bracia Hellmanowie, zbud. w dol. ługownię, do której dowozili z d. kopalń i hałd hutniczych odpady i żużel do ponownego przerobu. Stąd poszła nazwa Ż.D. Potem w dol. powstała też huta. Wyplukiwano tu siarczany i siarczyny miedzi. Do tego celu utworzono w pobliżu staw na potoku. W 1552 r. uzyskali oni monopol na prod. siarczku miedzi dla Śląska. Był to związek niezbędny w farbiarstwie i garbarstwie. Prod. ta upadła w okresie wojny 30-letniej. Potem tereny te należały do kupców wrocł. Jagwitzów, którzy eksploatowali kopalnie w Mie-

dziance i wytapiali rudę w miejscowej hucie. Prace w Ż.D. wznowiono dopiero w 1776 r., gdy kopalnie w Miedziance nabył Preller, właściciel witriolejni w Szklarskiej Porębie. Uruchomił d. kopalnię „Einigkeit” w górze dol., w której w 1785 r. odkryto zasobną żyłę miedzi i srebra. Preller prowadził wówczas hutę w Ż.D., wbrew właścicielowi terenu Kölichenowi. Po śmierci Prellera w 1805 r. roboty ustały. Dopiero w poł. XIX w. wznowiono je, już jako część dużego przedś. gór.-hutn. W 1854 r. eksploatowano ponownie d. kopalnię „Reicher Trost”, położoną powyżej huty. Wydobywano w niej do 1865 r., piryty. Od 1886 r. znowu eksploatowano kopalnię „Einigkeit”, ale wobec braku obiecujących wyników w następnym roku zaprzestano eksploatacji, aby podjąć jeszcze raz próbę w pocz. XX w. Po 1945 r. nie wznowiano już prac gór.- w Ż.D., chociaż prowadzono tu jeszcze poszukiwania rud uranowych.

11. Poz.: 9, 10, 66, 130, 137, 204, 238, 246, 247, 314.

ŻYWICA

1. Aupe, Eppe, Abtsbach, Apsbach, Absbach, Abs-Bach, Abs, Hohenwalder Wasser, Bystra, Opatówka, Raszkowski Potok, Żywica.
5. Potok, 1. dopływ → Bobru. Odwadnia pd.-wsch. część Rudaw Janowickich. Wypływa z pn.-wsch.

DOLINA ŻYWICY W PISARZOWICACH fot. M. Staffa

zbocza → Skalnika na wys. ok. 800-810 m. Dalej podążą szeroką dol., w której ciągnęły się zabud. → Grzędzin i kopalni dolomitów, a dalej przez →

ŻYWICA fot. M. Staffa

Dolomity do → Rędzin, gdzie na wys. ok. 570 m przyjmuje z 1. strony → Rędziński Potok, wypływający z pd.-wsch. zbocza → Dziejowej Góry na wys. ok. 820 m i podążający na pd. dość stromą dol., w której leżą Rędziny. Na wys. ok. 570 m, już w → Pisarzowicach, wpada do Ż. Niżej, także w Pisarzowicach, ale na wys. ok. 520 m Ż. przyjmuje z pr. strony dopływ z → Czarnowa, który bywa nazywany Czarnowskim Potokiem. Do tego miejsca Ż. nosi na niektórych mapach nazwę Rędzińskiego Potoku lub Bystrej. W ogóle czasami Rędziński Potok bywa uważany za właściwy, górny ciek Ż. Dalej płynie już łagodniej przez Pisarzowice, a poniżej nich wpływa w Obniżenie Kamiennej Góry w Kotlinie Kamiennogórskiej. Przyjmuje tu z 1. strony → Bystrka, zwanego też Raszówką lub Raszowskim Potokiem i uchodzi do Bobru na granicy Janiszowa i Daleszowa Górnego w granicach Kamiennej Góry. na wys. ok. 460 m. Stał tam d. duży młyn wodny, nazwany od potoku Abstmühle. Ż. ma ok. 10.0 km dł., a jeżeli przyjąć, że powstaje dopiero z połączenia Rędzińskiego i Czarnowskiego Potoku - ok. 5,5 km dł. Wzdłuż potoku z Kamiennej Góry do Pisarzowic prowadzi szosa Nr 367, dalej biegnąca przez → Przeł. Kowarską do Jeleniej Góry, a od Pisarzowic dol. wiedzie lokalna szosa do → Marciszowa. Cała dol. ma wysokiej klasy walory krajobrazowe.

Dol. Ż. powstała w górnodewońskich gnejsach, amfibolitach i łupkach oraz dolnokarbońskich zlepieńcach, a na terenie Kotliny Kamiennogórskiej wyścielają ją osady czwartorzędowe.

10. W Pisarzowicach wzdłuż Ż. biegną szlaki: nieb. E 3 z Kamiennej Góry na Skalnik i czarny przez Czarnów do → Leszczyńca. Poniżej kamieniołomu w Dolomitach (Rędzinach) przecina ją ziel. szlak z Marciszowa przez → Wielką Kopę i Czarnów na Skalnik.

11. Poz.: 7, 10, 11, 28, 52, 53, 66, 67, 68, 91, 104, 120, 160, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 222, 244, 246, 247, 253, 255, 282, 294, 301, 302, 314.

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
Założenia redakcyjne	5
Podział słownika	6
Układ poszczególnych tomów	7
Wykaz skrótów	8
WIADOMOŚCI OGÓLNE	12
Położenie i ukształtowanie	12
Budowa geologiczna i rozwój rzeźby	13
Surowce mineralne	16
Klimat	19
Wody	22
Roślinność	23
Zwierzęta	25
Historia i osadnictwo	26
Gospodarka i użytkowanie ziemi	32
Kultura materialna i sztuka	35
BIBLIOGRAFIA	37
SŁOWNIK	51